ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)
(Юридичний факультет)
Університет Коменського (м. Братислава, Словацька Республіка)
(Юридичний факультет)
Університет Масарика (м. Брно, Чеська Республіка)
(Юридичний факультет)
Ґрацький університет імені Карла і Франца (м. Ґрац, Республіка Австрія)
(Юридичний факультет, Центр східноєвропейського права
Трнавський університет (м. Трнава, Словацька Республіка)
(Юридичний факультет)
Західний університет ім. Васіле Голдіш (м. Арад, Румунія)
(Юридичний факультет)
The Grassroots Institute (Канада)
Громадська організація «Університетський центр соціальної та правової підтримки» (м. Ужгород, Україна)
Центр українсько-європейського наукового співробітництва (м. Ужгород, Україна)

МАТЕРІАЛИ
XVI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТА ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ»

26–27 квітня 2024 року

Львів – Торунь
Liha-Pres
2024

УДК 34"364"(062.552)
З – 18

Рекомендовано до друку Вченою радою
юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
протокол № 9 від 3 квітня 2024 року.

НАУКОВА РАДА КОНФЕРЕНЦІЇ:

*Голова наукової ради конференції – **Ярослав Лазур** – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;*

***Олександр Рогач** – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

*Doc. JUDr. **Eduard Burda**, PhD – декан юридичного факультету Університету Коменського (м. Братислава, Словацька Республіка);*

*Doc. JUDr. Mgr. **Martin Škop**, PhD – декан юридичного факультету Університету Масарика (м. Брно, Чеська Республіка);*

*Univ.-Prof. DDr. Dr. h.c. **Wieser Bernd** – директор Центру східноєвропейського права, заступник декана юридичного факультету Грацького університету імені Карла і Франца (м. Грац, Республіка Австрія);*

*Univ. Prof. Doc. JUDr. **Marianna Novotná**, PhD – деканка юридичного факультету Трнавського університету (м. Трнава, Словацька Республіка);*

*Assoc. Prof. Remus **Daniel Berlingher**, PhD – декан юридичного факультету Західного університету імені Васіле Голдіш (м. Арад, Румунія);*

*Dr. **Hasrat Arjjumend** – президент-засновник і генеральний директор The Grassroots Institute, співголова RISG-Центральна Азія, IYRP 2026 (м. Монреаль, Канада);*

*Doc. JUDr. **Lívia Trellová**, PhD – заступниця декана з міжнародних зв'язків та вивчення іноземних мов юридичного факультету Університету Коменського (м. Братислава, Словацька Республіка);*

*Doc. JUDr. Ing. **Michal Radvan**, PhD – заступник декана з міжнародних та зовнішніх зв'язків юридичного факультету Університету Масарика (м. Брно, Чеська Республіка);*

*ThLic. Mgr. **Michaela Moravčíková**, ThD – заступниця декана з міжнародних зв'язків юридичного факультету Трнавського університету (м. Трнава, Словацька Республіка);*

*Assoc. Prof. **Elena Urso** – професорка кафедри порівняльного приватного права Dipartimento di Scienze Giuridiche Scuola di Giurisprudenza Флорентійського університету (м. Флоренція, Італія);*

*Doc. JUDr. **Alla Tymofeyeva**, PhD – доцентка кафедри міжнародного права юридичного факультету Карлового університету (м. Прага, Чеська Республіка).*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

*Голова організаційного комітету – **Володимир Смоланка** – доктор медичних наук, професор, ректор ДВНЗ «УжНУ»;*

*Заступник голови організаційного комітету – **Вадим Пішта** – доктор філософії, заступник декана юридичного факультету з наукової роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

*Заступниця голови організаційного комітету – **Наталія Петрецька** – кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету з міжнародних зв'язків ДВНЗ «УжНУ»;*

***Андрій Андрушко** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

***Дмитро Бєлов** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;*

***Юрій Бисага** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;*

***Олександр Білаш** – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Сандра Болдіжар** – докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Сібілла Булеца** – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

***Михайло Віхляєв** – доктор юридичних наук, професор, директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Іван Габані** – голова Ради молодих вчених юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;*

***Михайло Геревич** – доктор філософії, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

***Олег Головко** – кандидат економічних наук, засновник та директор Видавничого дому «Гельветика»;*

Ярослав Греца *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;*

Віктор Заборовський *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Мирослава Зан *– старша викладачка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Тетяна Карабін *– докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Марина Когут *– кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Василь Копча *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Ольга Котляр *– кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Марія Менджул *– докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Микола Палінчак *– доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «УжНУ»;*

Іван Переш *– кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Ігор Пирога *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;*

Терезія Попович *– кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;*

Вадим Рошканюк *– кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;*

Михайло Савчин *– доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;*

Антоніна Сабовчик *– кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Микола Сийплокі *– доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Олександр Сливка *– кандидат юридичних наук, керівник Освітнього провайдера «ЦПК ГРУП»;*

Ярослав Ступник *– кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;*

Павло Черевко *– кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

Роман Фрідманський *– кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи ДВНЗ «УжНУ»;*

Ірина Хохлова *– кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету з навчально-виховної роботи ДВНЗ «УжНУ».*

З – 18 **Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти :** Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 636 с.

ISBN 978-966-397-377-7

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на XVI міжнародну науково-практичну конференцію «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти», яка відбулась на базі Ужгородського національного університету 26–27 квітня 2024 р.

УДК 34"364"(062.552)

ISBN 978-966-397-377-7

©Ужгородський національний університет, 2024
© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2024

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ

Штучний інтелект в оборонній сфері: досвід України та зарубіжних країн
Барабаш О. О. **21**

«Ментальна зброя» як загроза свідомості кадрів органів державної влади та управління України
Семенюк О. Г., Вєдєнєєв Д. В. **27**

Військова допомога Україні в умовах трансформації колективної системи безпеки
Горобець Н. С. **31**

Контрабанда як виклик суспільству
Дорофеєва Л. М. **33**

Геноцид як злочин, що призводить до порушення прав людини, під час збройного конфлікту: нові виклики для України
Дяченко В. І. **37**

Штучний інтелект: виклики міжнародному порядку і контури міжнародно-правового регулювання
Забара І. М. **39**

Політика ЄС у сфері вибудовування стратегічних міжнародних комунікацій на сучасному етапі
Качур О. В. **42**

Особливості уніфікації норм міжнародного гуманітарного права на сучасному етапі
Клещенко Н. О. **45**

Цивільний захист України в умовах війни
Коваль В. В., Попович В. В., Коваль Н. Я. **48**

Тлумачення міжнародних договорів в сучасній правовій практиці: теорії, виклики та перспективи
Ковальова М. В. **51**

Концепція сталого розвитку у міжнародному праві
Котляр О. І. **58**

Механізм міжнародного визнання злочину геноциду
Кравчук І. І., Заклюка А. І. **62**

«Інформаційне переїдання» – потенційна загроза міжнародному порядку
Кудрявцева Н. О. **65**

Повоєнне відновлення України: уроки Японії та Німеччини
Новік С. Є. **67**

Визначення статусу військовополонених згідно норм міжнародного гуманітарного права
Тараненко М. М. **71**

Правовий захист українських біженців у Чехії у час російсько-української війни
Туряниця В. В. **74**

НАПРЯМ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ, ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Правові питання, що виникають у зв'язку з використанням штучного інтелекту на робочому місці
Абдель Фатах А. С. **77**

Конституційна Рада Франції та її роль в оцінці конституційності джерел права Європейського Союзу
Бадида А. Ю., Переш І. Є., Пеца Д. Д. **81**

Практика Верховного Суду як орієнтир удосконалення процедури оскарження нормативно-правових актів в Україні
Баран С. І. **85**

Сталий розвиток і трансформація: правова система
Баранов О. А. **88**

Особливості нормативно-правового регулювання повноважень складових сектору безпеки і оборони України у сфері захисту критичної інфраструктури
Бєлай С. В. **91**

Громадянська самоідентифікація сучасних українців як базова засада якісної трансформації національного права
Братасюк М. Г. **93**

Перспективи адаптації (рецепції) техніки нормопроєктування ЄС в Україні
Возняк І. З. **97**

Право людини на освіту: конституційно-правові та доктринальні засади
Ворон Д. Л. **101**

Правовий статус табеліонів у Стародавньому Римі
Головач А. Й., Геревич М. О. **104**

Двадцятиріччя Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: зрілість чи безнадійна застарілість?
Григор'єва Х. А. **107**

Питання неоднозначності та незбалансованості у визначенні правової природи віртуальних активів (криптовалют) в законодавстві України
Грицай С. О. **111**

Самоврядування представників медичних професій: аналіз існуючих законотворчих пропозицій щодо оптимальної моделі
Гуцуляк О. І. **114**

Розгляд звернень громадян, безпосередньо пов'язаних з вчиненням домашнього насильства, як складова адміністративної діяльності правоохоронних органів в Україні: особливості реалізації в умовах дії правового режиму воєнного стану
Євтушенко Д. С. **118**

Партисипативна та деліберативна демократія в Україні: потреби сьогодення, перспективи розвитку, проблемні питання
Загороднюк Д. А. **122**

Місце штучного інтелекту в цивільному праві з урахуванням євроінтеграційних процесів
Ігнатко В. І. **126**

Проблеми оцінювання екологічної шкоди та збитків, завданих довкіллю України внаслідок воєнних дій
Ільїна М. В. **131**

Аналіз ефективності меморандуму як міжнародної безпекової угоди в умовах реальної повномасштабної війни
Качмар О. Б., Когут М. Г. **136**

Особливості аналізу історії України з огляду на тривале перебування під московським загарбанням (на прикладі періоду від з VI до X століття)
Когут М. Г., Зан М. І. **140**

Конституційне регулювання діяльності місцевого самоврядування за проєктом Основного державного закону Української Народної Республіки 1920 року
Козаченко А. І. **144**

Про деякі суспільно небезпечні наслідки для національної безпеки України, що пов'язані з недотриманням законодавства з питань забезпечення української мови як державної
Колб О. Г., Копотун І. М. **147**

Універсальний характер політичних прав і свобод
Косілова О. І., Федірко І. П. **149**

Процедурні механізми та засоби захисту в англійському адміністративному праві: аналіз сучасних підходів та реформ
Костенко І. В. **152**

Захист прав людини в умовах цифровізації права
Котуха О. С. **157**

Трансформація парадигми податкового адміністрування початку війни: історико-правові засади
Курило В. І., Мушенок В. В. **160**

Понятійно-правове мислення у Давньому Римі:
священні установлення
Кучеренко Д. С. **164**

Питання правового регулювання надання медичної допомоги
за надзвичайних обставин
Логвиненко Б. О. **167**

Господарсько-правовий аспект диджиталізації
Ляховецький О. О. **170**

Обмеження права власності під час кримінального провадження
в умовах воєнного стану
Маркєлова В. М. **173**

Право на просту зрозумілу мову – важлива вимога принципу
правової визначеності
Матвєєва Ю. І. **177**

Види юридичних осіб публічного права за законодавством Франції
Піддубна В. Ф. **181**

Obligation through legal consciousness prism
Popovych T. P. **184**

Електронний суд як інструмент діджиталізації держави
Похиленко І. С. **187**

Правовий аналіз застосування принципів юридичної відповідальності
Ромашкін С. В. **191**

Способи врегулювання публічно-правових спорів
без звернення до суду
Росул О. М. **195**

Принцип конфіденційності у діяльності капелана в охороні здоров'я
Росул Н. О. **199**

Проблемні питання імплементації норм міжнародного права
щодо захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту
Савченко Я. А. **202**

Дія принципів сталого розвитку, поваги до людських прав і субсидіарності під час війни
Савчин М. В. **206**

Зловживання процесуальними повноваженнями в кримінальному процесі під час тимчасового вилучення майна
Сліпенюк Т. М. **210**

Нормативний плюралізм: умови позитивного впливу на суспільний розвиток
Сунєгін С. О. **213**

Сучасний унітаризм як просторовий вимір організації держави
Тарахонич Т. І. **217**

Нормотворча діяльність М. А. Балудянського
Телеп Ю. В., Попович Т. П., Бариська Я. О., Маслюк О. В. **220**

Глокалізація у праві: теоретико-правовий аспект
Тернавська В. М. **224**

Про деякі питання генезису інституту покарання на території Буковини у складі Молдавського князівства
Торончук І. Ж., Грекул-Ковалик Т. А. **227**

Реалізація права на громадянство дітей на тимчасово окупованих територіях
Фенич Я. В. **231**

Ефективність довічного фінансового моніторингу «політично значущих осіб» в умовах правового режиму воєнного стану в Україні: критерії та їх характеристика
Франковська С. А. **234**

Конституційно-правове будівництво в умовах війни
Харченко Т. М. **237**

Трансформаційні особливості національної правової системи в умовах набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС
Хребтова А. А. **240**

Республіка Кіпр: історичний та політико-правовий аспекти
Шандор Т.-К. Ф., Переш І. Є. **243**

Інформаційна безпека громадян під час правового режиму воєнного стану
Шопіна І. М. **246**

НАПРЯМ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ БУДІВНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ

Муніципальні свободи: ідентифікаційні ознаки та складові
Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. **249**

Право людини на забуття: окремі аспекти
Бєлов Д. М., Бєлова М. В. **256**

Правова природа інтелектуального фронту: роль науки у військовому конфлікті
Бисага Ю. М., Берч В. В. **263**

Проблемні аспекти питання щодо мобілізації осіб в Україні
Дранчак К. В., Чопик Ю. Ю., Продан В. І. **266**

До питання про правовий статус глави держави в Україні під час дії правового режиму воєнного стану
Задорожня Г. В., Задорожний Ю. А. **269**

Деякі зауваження до останніх законодавчих ініціатив щодо легалізації множинного громадянства в Україні
Зозуля О. І. **273**

Правове регулювання видатків бюджету на сектор безпеки і оборони в умовах воєнного стану
Ковальчук Д. О. **277**

Перспективи розвитку конституційно-правового регулювання форми державного правління України
Король А. В. **280**

Повоєнні перспективи Четвертої Української республіки
Курінний Є. В. **284**

Окрема думка судді як важливий елемент розбудови держави
Ленгер Я. І., Корецька В. В. **288**

Особливості державотворчих процесів в умовах воєнного стану: окремі аспекти
Пархоменко Н. М. **291**

Modern concepts of parliamentarism in science constitutional law
Pyroha I. S., Prodan V. I. **294**

Особливості дотримання процесуальних строків під час російсько-української війни
Шелевер Н. В. **297**

НАПРЯМ 4. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Місцеві електронні петиції як інститут безпосередньої демократії в умовах євроінтеграції України
Алмаші І. М., Алмаші М. М. **300**

Interpretarea principiului separației puterilor în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului
Hermak K. O. **304**

Особливості реалізації державної антикорупційної політики в Україні
Гулак О. В., Миколаєнко Р. В. **306**

Залишення позовної заяви без руху в адміністративному судочинстві
Іванчулинець Д. В. **308**

Особливості європеїзації публічного права України
Карабін Т. О. **311**

Новітня нормативна модель принципів публічної служби – «крок» до впровадження європейської нормативної моделі публічної служби в Україні
Коломоєць Т. О. **314**

Теоретико-правові засади запровадження міжнародного досвіду в Україні в алгоритми фінансового моніторингу суб'єктів господарювання в банківській системі
Куркула А. Г. **318**

Перипетії законодавства щодо електронного декларування
в умовах воєнного стану
Лупало О. А. **321**

Право на свободу пересування і право на свободу та особисту
недоторканність: питання співвідношення в контексті практики
Європейського суду з прав людини
Малеш П. В. **325**

Європеїзація адміністративно-процедурних правовідносин в Україні:
результати і перспективи
Муза О. В. **328**

Вплив євроінтеграційних тенденцій на вирішення митних спорів
в адміністративному порядку
Оніщик Ю. В. **331**

Імплементація європейських виборчих стандартів у вітчизняну
електоральну практику
Остапець Ю. О. **334**

Вплив євроінтеграційних процесів на доступність
адміністративного судочинства
Паскар А. Л. **338**

Досвід держав Балтії у вирішенні публічно-правових спорів
та захисту прав людини
Решота В. В. **341**

Доступ до державної таємниці у діяльності уповноважених осіб
з питань публічних закупівель
Рошиян І. В. **345**

Забезпечення доступу до правосуддя
крізь призму запровадження ЄСІТС
Стасів Н. С. **348**

Євроінтеграційний зміст інституту адміністративної процедури
Сулейманова М. І. **350**

Особливості правового регулювання
щорічної відпустки поліцейських
Трачук П. А. **353**

Правообмеження публічних службовців щодо сумісництва
та суміщення з іншими видами діяльності: до аналізу модифікацій,
викликаних воєнним станом в Україні
Федчишин С. А. 356

Медіація як спосіб врегулювання публічно-правових спорів
у сфері земельних відносин
Хлистік М. А. 360

Фінансово-правові аспекти статусу політично значущих осіб:
досвід України та країн ЄС
Шевчук О. В. 364

НАПРЯМ 5. ПРИВАТНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВІЙНИ

New legal institutions of business succession in Poland – a few comments
in connection with the 5th anniversary of the entry into force of the act
of July 5, 2018 on succession management of a natural person's enterprise
and other facilitations related to the succession of enterprises
Paweł Widerski 368

Розвиток інституту сурогатного материнства в період дії
воєнного стану: нові виклики сьогодення
Алексій Р. В. 371

Вступні зауваги до проблеми постмортальної репродукції
військовослужбовців
Болдіжар С. О., Пішта В. І. 375

Legal consequences of invalidation of the contract
Buletsa S. B. 378

Індивідуалізованість нотаріального акта як атрибутивна ознака
реалізації його правової природи
Вдовічена Л. І. 381

Спадкування віртуальної власності: облікові записи
в соціальних мережах
Грига Н. В., Петришин Н. А. 383

Проблеми надсилання російській федерації копії позовної заяви у спорах щодо відшкодування шкоди, завданої юридичній особі України в національному суді
Демченко Я. В. **387**

До питання діяльності нотаріальних органів України в умовах воєнного стану в Україні
Долинська М. С. **390**

Договір про спільне безоплатне користування нерухомим майном, як підстава звільнення/зменшення від орендної плати за землю
Донець А. Г. **394**

До питання про реквізицію (мобілізацію) нерухомого майна в умовах воєнного стану
Дудорова К. Б. **398**

Захист прав споживачів: перспективи розвитку
Загоруй Л. М., Загоруй І. С. **401**

Право на сім'ю та виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану
Калько А. І. **404**

Динаміка правового регулювання місця відкриття спадщини під час дії правового режиму тимчасово окупованої території та воєнного стану
Короєд С. О. **408**

Військова частина як учасник цивільних правовідносин
Кривенко Ю. В. **412**

Проблеми реалізації прав громадян на пільгові перевезення транспортом загального користування
Логойда В. М. **414**

Правова природа електронного підпису та його значення в цивільно-правових відносинах
Маркулинець А. А. **418**

Деякі питання обов’язку доказування у цивільному процесі негативних заходів впливу на працівника
Мельник Я. Я., Кононець О. М. **422**

Європеїзація режиму окремого проживання подружжя: окремі аспекти
Менджул М. В. **425**

Договір як дієвий інструмент захисту прав та інтересів логістичного оператора в умовах війни
Феделеш Е. М. **428**

Доказування на стадії відкриття позовного провадження в цивільному процесі
Холмогорова Л. В. **431**

Дисертаційний дайджест приватноправових досліджень, захищених під час дії воєнного стану в Україні
Чернега В. М. **434**

До питання примусового відчуження приватного майна в умовах правового режиму воєнного стану
Чурилова Т. М., Тарасенко А. І **438**

Права інтелектуальної власності: особливості правового регулювання в умовах воєнного стану
Шимон С. І. **442**

Нові тенденції в правовому регулюванні сімейних прав та їх захист в умовах повномасштабного вторгнення рф
Явор О. А. **446**

НАПРЯМ 6. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТА ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Addressing Emerging Legal and Policy Issues for Sustainable Development in the War-Affected Carpathian Mountains of Ukraine
Arjjumend Hasrat, Donets Olga, Khrushch Olena **451**

Financial security of local government in Poland
Kobylski Piotr, Paweł Świtał **453**

The Transformation of Post War Ukrainian Agribusiness and Circular Economy
Kakha Nadiradze, Nana Phiromanashvili, Tekla Nadiradze **457**

Фіскальне маркування палива хімічними маркерами в країнах Європейського Союзу: зарубіжний досвід та можливості для України
Атаманчук Н. І. 458

Адаптація адміністративно-правових принципів діяльності адвокатури в рамках європейської інтеграції та забезпечення сталого розвитку
Габані І. І. 462

Legal problems of protection agricultural land from war waste
Hafurova O. V., Kukhar O. V.....466

Відкриті дані та Цілі сталого розвитку: проблеми правового регулювання
Дубняк М. В. 469

Машинне навчання як інструмент реалізації концепції сталого розвитку в Україні
Дяченко В. О., Ляшенко О. С., Россіхіна Г. В.....473

Positioning Ukraine within Central and Eastern Europe (CEE): perspective from Network of Aquaculture Centers in Central-Eastern Europe
Kazak R. A. 477

Цифрова економіка як складник вступу до ЄС: виклики та можливості
Кононець О. М., Заєць Р. Б.....479

Мікротранзакції як бізнес-модель ігрової індустрії
Манзюк В. В., Заборовський В. В., Вашкович В. В. 482

Актуальні питання вступу України до Європейського Союзу
Панасюк В. О. 486

Комплаєнс-контроль екологічних вимог містобудівної діяльності
Петрецька Н. І., Машіка П. Ю. 488

Проблематика визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій
Пилипенко М. С. 493

Бізнес проти прав людини в директиві ЄС про належну обачність для корпоративної сталості
Поєдинок В. В. 496

Вплив інструментів та моделей штучного інтелекту на досягнення операційних цілей сталого розвитку в Україні
Россіхін В. В., Бутинський В. Я., Дяченко В. О.....500

Maritime delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine dispute)
Sabovchyk A. I.....504

Деякі аспекти питання знаходження відстані між мимобіжними прямими
Свєтлічна Д. І., Свєтлічна М. І., Свєтлічний І. В.....511

Сучасні виклики та загрози водній безпеці: еколого-правові аспекти
Хасрат Арджуменд, Донець О. В. 514

Правове регулювання недобросовісної конкуренції в контексті захисту прав інтелектуальної власності в ЄС
Чепис О. І 518

НАПРЯМ 7. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

До проблеми удосконалення кримінально-правової протидії незаконному обігу наркотиків у період дії правового режиму воєнного стану (на прикладі законопроєктів реєстр. 9028 від 17 лютого 2023 року та 9028-1 від 01 березня 2023 року)
Акімов М. О.....521

Окремі питання кваліфікації геноциду в контексті російської агресії проти України
Андрушко А. В. 525

Національні розслідування та притягнення Міжнародним кримінальним судом до відповідальності за вчинені та вчинювані тяжкі міжнародні злочини в Україні (продовження огляду)
Басиста І. В. 530

Окремі аспекти кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти основ національної безпеки
Батюк О. В. 535

«Сексуальна корупція» як ґендерно зумовлений корупційний ризик в умовах збройного конфлікту
Боброва Ю. Ю. 538

Кримінально-правовий аналіз колабораційної діяльності з використанням соціальних мереж (за матеріалами судової практики)
Гандера Р. Г.....541

Публічне будівельне право як галузь у правовій системі України
Гошовський Є. М. 545

Аналіз рішень ЄСПЛ у сфері захисту сімейних прав
Гудачок С. Р., Ревуцька І. Е.....548

Кримінально-правова характеристика обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння
Гудачок С. Р., Фурик Б. Ю.....551

Кримінальна відповідальність за наругу над могилою: окремі застереження щодо реформування кримінального закону
Денисов С. Ф., Коваленко Н. О. 555

Зміни законодавства України щодо безпеки у кіберпросторі в умовах повномасштабного вторгнення
Дрижакова Д. Ю.....559

Бланкетність диспозиції ст. 240-1 Кримінального кодексу України: теоретичні настанови і реалії правозастосування
Дудоров О. О., Мовчан Р. О. 563

Встановлення та вилучення слідів злочину на місці вчинення правопорушення: теорія і практика
Копча В. В.....567

Способи втручання в діяльність захисника чи представника особи, зумовлені воєнним станом: кримінально-правовий аспект
Крупей С. Є. 571

Схожі та відмінні риси злочинів, передбачених ст. 111-1 та 436-2 Кримінального кодексу України
Левадний Р. С. 574

Verification as a specific knowledge method in criminal proceedings
Nesterova I. A.....576

Вплив російського вторгнення на кримінальне законодавство України
Палапа Д. Б. **579**

Проблеми кваліфікації крадіжки «в умовах воєнного стану»
Петришин Н. А. **582**

Кримінально-правова характеристика суб'єкта втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України)
Пулик В. М. **586**

Розвиток правової системи в умовах воєнного стану. Виклики та перспективи
Саса Я. В., Гольонко А. М. **590**

Окремі аспекти нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України
Сийплокі М. В. **593**

Вплив російсько-української війни на інститут кримінальної відповідальності в Україні
Сирота Д. І. **598**

Сучасні тенденції екологічної злочинності в Україні в умовах воєнного стану
Ступник Я. В. **601**

Концептуальні підходи щодо вдосконалення кримінального законодавства України у сфері боротьби з колабораціонізмом
Сьомін С. В. **604**

Деякі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану
Таран О. В. **608**

Кримінально-правові ознаки, що складають кримінологічний склад особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби
Ткаченко П. І. **612**

Виявлення умов та причин злочинності – об'єктивна складова кримінальної процесуальної діяльності в Україні
Топчій В. В., Топчій О. В. **615**

«Доступ до правосуддя» у кримінальному провадженні
Фулей Т. І. **618**

Створення біологічної небезпеки як конструктивна ознака деліктів, що посягають на біобезпеку України
Шамсутдінов О. В. 622

Криміналізація виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників: підстави та наслідки
Швидка Д. Д.....626

Довкілля як об’єкт екоциду
Шульга А. М. 629

Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю: теоретичний та практичний аспекти
Якименко А. В. 633

НАПРЯМ 1. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-1

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Барабаш Ольга Олегівна
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри загально-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Штучний інтелект (далі – ШІ) – це галузь технологій, що швидко розвивається, потенційно має значні наслідки для національної безпеки будь-якої держави. Варто зазначити, що правознавці уже визначили можливі напрями розробки правового регулювання діяльності штучного інтелекту. Скажімо, у доповіді, розробленій у Стенфордському університеті, як варіанти таких напрямів до 2030 року запропоновано, серед іншого, визначення способу накопичення знань у сфері ШІ на різних рівнях державного управління[1].

Багато високотехнологічних країн розробляють програми ШІ, зокрема для низки військових функцій. Дослідження ШІ ведуться в галузі збору й аналізу розвідданих, логістики, кібероперацій, інформаційних операцій, командування й управління, а також різних напівавтономних та автономних транспортних засобів. При цьому цікавий підхід до розвитку технологій ШІ в різних країнах. Штучний інтелект, імовірно, буде ключовою технологією просування військових кібероперацій. У 2016 році командувач кіберкомандування США адмірал Майкл Роджерс в одному зі своїх виступів заявив, що покладатися лише на людський інтелект у кіберпросторі – це «програшна стратегія»[2]. З іншого боку, майбутні системи штучного інтелекту можуть використовуватися для виявлення каналів зв'язку, перерізаних противником, та пошуку альтернативних способів поширення інформації. У міру того, як зростатиме складність систем ШІ, його алгоритми також можуть бути здатні надавати командирам меню

[1] Stanford University (2016). Artificial Intelligence and Life in 2030: One Hundred Year Study on Artificial Intelligence. https://cra.org/ccc/wpcontent/uploads/sites/2/2016/09/ai_100_report_0916fnl_single.pdf

[2] Sydney, J., & Freedberg, Jr. (December 14, 2016). Swarm 2: The Navy's Robotic Hive Mind. https://breakingdefense.com/2016/12/swarm-2-the-navys-robotic-hive-mind

життєздатних курсів дій, основаних на аналізі бойового простору в реальному часі, що своєю чергою дасть змогу швидше адаптуватися до складних подій.

Технології ШІ є унікальними викликами для військової інтеграції. Розвинені у сфері проривних технологій країни конкурують за інноваційні військові програми ШІ. Головним конкурентом тут є Китай, який має намір завоювати глобальне лідерство у розвитку ШІ до 2030 року. На цей час Китай орієнтований передусім на використання ШІ для ухвалення більш швидких та обґрунтованих рішень, а також на розробку різних типів повітряних, сухопутних, морських і підводних автономних транспортних засобів. Навесні 2017 року цивільний Китайський університет взаємодії з військовими продемонстрував на авіа шоу рій зі 107 безпілотних літальних апаратів з підтримкою штучного інтелекту. У прес-релізі, опублікованому після цього, було показано комп'ютерне моделювання аналогічного формування рою, який виявив і знищив ракетну установку[3].

Провідною країною у сфері ШІ визнано і США. Ця країна інвестує, наприклад, у системи, які одночасно підвищують боєздатність винищувачів, а також допомагають військовим захищати й обслуговувати Сполучені Штати. Водночас, як зазначили американські військові на панельній дискусії Defense One Tech Summit (зустріч на найвищому рівні оборонних технологій) під назвою «З'єднання землі, повітря, моря та космосу, щоб домінувати на полі бою завтрашнього дня» 17 червня 2020 року, найважливішим елементом на полі бою майбутнього будуть не ракети, кулі чи роботи, а дані та можливість збирати їх з будь-якої точки і відправляти туди, де вони мають бути[4]. У процесі обговорення цієї гіпотези висловлювалося думка, що «мозаїчна війна», концепція, розроблена Агентством перспективних дослідних проєктів Міноборони США (Defense Advanced Research Projects Agency), пов'язуватиме бойові платформи – ракетні батареї, танки, літаки, кораблі тощо. У такій ситуації застосування мережі з ШІ дозволило б військовим ухвалити правильне рішення, який крок найбільш ефективний у виконанні конкретної місії. Наприклад, якщо літаки Військово-повітряних сил і Військово-морського флоту знаходяться в районі, що підлягає обстрілу, ШІ може запропонувати, як використовувати їх найкраще в ситуації, що склалася. У наземному сценарії «мозаїчної війни», на думку американських військових, ШІ може запропонувати відправити безпілотний літальний апарат чи наземного робота попереду основної бойової сили. Ця безпілотна система могла б виявити ворожий танк і передати координати назад, які потім надійдуть у систему поразки без прямої видимості в тилу, яка своєю чергою запускає боєприпаси і знищує

[3] Kania, Elsa B. (November 28, 2017). Battlefield Singularity. Artificial Intelligence, Military Revolution, and China's Future Military Power. CNAS. https://www.cnas.org/publications/-reports/battlefield-singularity-artificial-intelligence-military-revolution-and-chinas-future-military-power

[4] Vergun, D. (June 17, 2020). Artificial Intelligence, Warfighters Form Enhanced Partnership on Battlefield. U.S. Department of Defense. https://www.defense.gov/Explore/News/Article/-Article/2222999/artificial-intelligencewarfighters-form-enhanced-partnership-on-battlefield/

ціль. При цьому штучний інтелект, можливо, буде розгорнутий на полі бою в багатодоменних операціях за п'ять-десять років, вважає Тім Грейсон, директор відділу стратегічних технологій Агентства перспективних оборонних дослідницьких проєктів[5].

Ще однією розробкою американських військових (у цьому випадку Lockheed Martin) є конвойна технологія активної безпеки (CAST) – це система, встановлена на військових автомобілях і призначена для того, щоб зробити їх напівавтономними. Якщо солдати, що рухаються всередині колони, раптово потрапляють під вогонь противника, екіпірована CAST машина може зафіксуватися на машині попереду і поводитися за допомогою машинного зору. Це могло б дати оператору на місці водія можливість краще захистити себе в запалі битви.

Американські військові також інтегрують системи штучного інтелекту до бойових дій через головну ініціативу під назвою Project Maven, яка використовує алгоритми ШІ для ідентифікації цілей повстанців в Іраку та Сирії. Мета проєкту «полягає в тому, щоб перетворити величезний обсяг даних, доступних Міноборони, на дієву розвідку і розуміння»[6]. Очікується, що ШІ буде особливо корисним у розвідувальній діяльності завдяки наявності великих масивів даних, доступних для аналізу. Наприклад, перший етап проєкту Maven охоплює автоматизацію обробки розвідданих на підтримку кампанії боротьби з ІДІЛ. Зокрема, команда проєкту Maven використовує алгоритми комп'ютерного зору й машинного навчання в осередках збору розвідданих, які будуть аналізувати кадри з безпілотних повітряних суден та автоматично визначати ворожу активність для точкового дослідження. ШІ тут призначений для автоматизації роботи людей-аналітиків, які зараз витрачають години на «просіювання» відео для отримання корисної інформації. Відтак, передбачається, аналітики зможуть ухвалювати більш ефективні і своєчасні рішення з урахуванням отриманих даних[7].

Ще одна держава-конкурент на ринку ШІ – Ізраїль. Хоча Ізраїлю лише 70 років, він має одну з найсучасніших збройних сил у світі. Незважаючи на невеликий розмір та бюджет Ізраїлю (порівняно з великими наддержавами світу), близько 4,5% його ВВП витрачається на дослідження й розробки в оборонній сфері, що майже удвічі перевищує середній показник Організації

[5] Vergun, D. (June 17, 2020). Artificial Intelligence, Warfighters Form Enhanced Partnership on Battlefield. U.S. Department of Defense. https://www.defense.gov/Explore/News/Article/Article/-2222999/artificial-intelligencewarfighters-form-enhanced-partnership-on-battlefield/

[6] Pellerin, Ch. (October 17, 2017). Project Maven Industry Day Pursues Artificial Intelligence for DoD Challenges. U.S. Department of Defense. https://www.defense.gov/Explore/News/Article0-/Article/1356172/project-mavenindustry-day-pursues-artificial-intelligence-for-dodchallenges/#:~:text=Project%20Maven%20is%20a%20fast,machine%20learning%20into%20DoD%20programs

[7] Clapper, James R. (Director of National Intelligence) (February 9, 2016). Statement for the Record Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community Senate Armed Services Committee. https://www.dni.gov/files/documents/SASC_Unclassified_2016_ATA_SFR_FINAL.pdf

економічного співробітництва та розвитку[8]. Військове застосування ШІ в чотирьох найбільших військових оборонних підрядників Ізраїлю охоплює такі чотири сфери: Elbit – автономний безпілотний літальний апарат, що баражує; IAI – автономний патрульний безпілотник; Rafael Advanced Defense Systems – ракетне наведення; IMI Systems – автономні транспортні засоби.

Elbit – найбільший ізраїльський військовий оборонний підрядник, пропонує Sky-Striker, автономну технологію баражуючих боєприпасів, яка, як стверджується, може допомогти військовим наносити приховані і точні авіа удари по цілях за допомогою автономного пристрою із застосуванням ШІ.

Ізраїльська аерокосмічна промисловість, або IAI – другий за величиною оборонний ізраїльський підрядник у світі. IAI пропонує безліч продуктів з функціональністю штучного інтелекту, один з яких – автономний патрульний безпілотник (Guardium), який, як стверджує IAI, може допомогти забезпечити безпеку об'єктів, скоротити витрати й ресурси на патрулювання і забезпечення безпеки. IAI належить до Guardium як до безпілотного транспортного засобу безпеки, оскільки він є наземним, а не повітряним, на відміну традиційних безпілотників. Guardium може рухатися зі швидкістю до 48 миль/год, що відповідає приблизно 75,6 км/год, перехоплювати зловмисників на прикордонному периметрі до прибуття співробітників служби безпеки, водночас він посилює захист, не вимагаючи масового розгортання ресурсів. IAI стверджує, що Guardium працює на платформі експертних систем, а не на більш сучасній системі машинного навчання, та використовується на ізраїльському кордоні з 2008 року. Сьогодні ця система розглядається для розміщення в Міжнародному аеропорту імені Бен-Гуріона, що неподалік від Тель-Авіва.

Україна також бере активну участь у розробці військового ШІ, приділяючи основну увагу робототехніці. Для України штучний інтелект в оборонній сфері може мати вирішальне значення в нинішній війні. Окремі західні експерти кажуть, що саме технології ШІ можуть стати ключем до перемоги України. Такі прогнози мають цілком реальні підстави. На українських полігонах дедалі частіше тестуються технології зі штучним інтелектом, тож ми на власні очі бачимо, як софт зі ШІ революційно посилює зброю й допомагає усунути слабкі місця в наявних зразках озброєння. Передусім ідеться про БПЛА, які стали чи не найголовнішою зброєю в цій війні. В Україні з'являється дедалі більше дронів зі штучним інтелектом, який виводить наші «пташки» на новий рівень ведення бою. По-перше, штучний інтелект робить безпілотник стійким до ворожого РЕБу. Уявіть, що дрон потрапляє під дію електронних перешкод. Звичайний безпілотник втратить сигнал з оператором та загубиться, а виконання завдання буде під

[8] Roth, M. (January 15, 2019). AI at the Top 4 Israeli Military Defense Contractors. EMERJ. https://emerj.com/ai-sectoroverviews/ai-at-the-top-4-israeli-military-defense-contractors/

загрозою. Натомість дрон зі ШІ замість того, щоб впасти, летить далі, продовжуючи місію[9].

Отже, штучний інтелект і продовжить життя українських безпілотників, і дасть змогу ефективно виконувати бойові завдання. Друга перевага штучного інтелекту у дронах – можливість автоматично і з більшою точністю ідентифікувати цілі на полі бою. ШІ відкриває нову еру в розвитку комп'ютерного зору. Саме ця технологія відповідає за визначення об'єктів в автомобілях, камерах відеоспостереження, а в нових реаліях – і у дронах. Комп'ютерний зір – це очі безпілотника, що аналізують відеопотоки в реальному часі. Більшість «пташок», які зараз воюють на фронті, працюють по координатах. Тобто якщо ціль рухається, координати треба змінювати в ручному режимі, а це мінус час і сили оператора. Штучний інтелект повністю змінить цей процес. Безпілотники зможуть автоматично й точніше визначати рухомі цілі, що підвищить ефективність виконання бойових завдань[10].

Третя перевага, яку штучний інтелект дає сфері БПЛА, – можливість об'єднувати дрони в рої для виконання спільної місії. Важливо, що для управління такою групою достатньо однієї людини. Синхронізація «пташок» дозволить ефективно знищувати великі цілі, такі як кораблі або об'єкти критичної інфраструктури.

Де ще є штучний інтелект, окрім дронів? Створення інформаційних систем на базі ШІ – ще один дуже динамічний трек в українській defense-tech сфері. Завдяки цим ШІ-розробкам наші військові можуть отримувати найякісніші дані з різних джерел за мить. Ми вже маємо цілий спектр таких систем під різні потреби – від розмінування до отримання розвідувальних даних. Багато з них на всю потужність працює на фронті[11].

Отже, хоча ШІ має великий потенціал для надання низки переваг у військовому контексті, він може також створювати певні проблеми. Технологія ШІ могла б, наприклад, полегшити автономну роботу операцій, що сприяють більш обґрунтованому ухваленню військових рішень, а також збільшенню швидкості й масштабу воєнних дій. Проте вона може бути також непередбачуваною або вразливою з огляду на різні маніпуляції. З огляду на ці чинники, аналітики дотримуються широкого спектра думок щодо того, наскільки впливовим ШІ буде в майбутніх бойових операціях. Більшість вважає, що застосування ШІ в бойових умовах матиме принаймні еволюційний, а то й революційний ефект.

А втім, розвиток військового ШІ детермінує низку потенційних питань, відповісти на які необхідно найближчим часом: як держава може вплинути на ініціативи реформи оборонних закупівель, які полегшують розвиток

[9] Борняков, О. (2024, 28 лютого). *Як штучний інтелект трансформує оборонну сферу*. New voice. https://nv.ua/ukr/opinion/revolyuciya-u-vigotovlenni-zbroji-tri-naykrashchi-rozrobki-brave1-50396841.html

[10] Там само.

[11] Борняков, О. (2024, 28 лютого). *Як штучний інтелект трансформує оборонну сферу*. New voice. https://nv.ua/ukr/opinion/revolyuciya-u-vigotovlenni-zbroji-tri-naykrashchi-rozrobki-brave1-50396841.html

військового ШІ? Які зміни, якщо такі є, необхідні для здійснення ефективного нагляду за розвитком ШІ? Як збалансувати дослідження й розробки, пов'язані зі штучним інтелектом та автономними системами, з етичними міркуваннями? Які законодавчі чи нормативні зміни необхідні для інтеграції військових додатків ШІ? Які заходи потрібно вжити, щоб мінімізувати ризики, пов'язані з використанням ШІ?

У будь-якому разі розвиток ШІ має збільшити імператив для суворих стандартів безпеки, оскільки алгоритми ШІ вразливі для спотворення, крадіжки й маніпулювання, особливо якщо набір навчальних даних недостатньо захищений. Зараз українські розробники мають унікальну можливість створювати конкурентоспроможні продукти, тестуючи їх у реальних умовах за всебічної підтримки військових і держави. Розробники й виробники отримують фідбек щодо технічних характеристик продукту, грантове фінансування та інші можливості для реалізації і масштабування своїх ідей. Усе, що потрібно від команд, – перспективне оборонне рішення, яке відповідає актуальним потребам Сил оборони та зможе ефективно працювати на нашу перемогу[12].

Підсумовуючи, хочемо констатувати, що фраза «si vis pacem, para bellum» («якщо хочете миру, готуйтеся до війни») певною мірою доречна і в ситуації щодо неминучої взаємодії людства зі штучним інтелектом, зокрема в контексті забезпечення національної безпеки держав: плануючи мирне співіснування двох розумів, ми повинні чітко розуміти, що, враховуючи штучний інтелект у людські конфронтації з різних боків барикад, потрібно бути підготовленим до всього.

[12] Борняков, О. (2024, 28 лютого). *Як штучний інтелект трансформує оборонну сферу*. New voice. https://nv.ua/ukr/opinion/revolyuciya-u-vigotovlenni-zbroji-tri-naykrashchi-rozrobki-brave1-50396841.html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-2

«МЕНТАЛЬНА ЗБРОЯ» ЯК ЗАГРОЗА СВІДОМОСТІ КАДРІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Семенюк Олександр Георгійович
доктор юридичних наук,
перший заступник керівника
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України
м. Київ, Україна

Вєдєнєєв Дмитро Валерійович
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України
м. Київ, Україна

В умовах зростання небезпечної турбулентності й загроз міжнародному миру, поширення явища «гібридної війни», заслуговує на увагу дослідження нових різновидів інформаційного протиборства у когнітивній та соціоментальній сферах – так званих «ментальних» війн (і близьких до них, концептуально пов'язаних між собою «когнітивних» та «поведінкових» війн), основаних на застосуванні противником системи засобів впливу, спрямованих на ураження суспільної свідомості (ментальності, ідентичності, історичних традицій, цінностей тощо).

Особливої ваги інформаційно-психологічні технології набули в стратегії та арсеналі сучасних неконвенційних («гібридних») війн [1]. За доречними висловом професора Центру Маршалла Уітера Джеймса, гібридна війна асиметрична за самою природою, і «розвиток інформаційних технологій дозволяє державам і недержавним суб'єктам направляти свої дії проти політичних керівників і громадськості через глобалізовані мережеві ЗМІ та інтернет», що надає можливість включати у структуру військових дій правові, культурні, соціальні, моральні, психологічні аспекти у тих випадках[2].

[1] Див. зокрема: *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії*: аналіт. доп. (2016). К.: НІСД; Вєдєнєєв, Д.В., & Семенюк, О.Г. (2021). *Розвиток концептуальних і науково-практичних поглядів на сутність неконвенційної (гібридної) конфліктності.* Монографія. К.: «АртЕк»; Куйбіда, В., Бебик, В., & Дмитренко М. at al. *Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн*: монографія (2019). К.: НАДУ.

[2] Witner Games, R. (2020). Defining Hybrid warfare. *per Concordian. 1* (10), 7-9.

Автори зосереджуються саме на *сутності й використанні новітніх технологій деструктивного інформаційно-ментального впливу («ментальної війни») як фактора загрози дієздатності органів державної влади України*. У межах «ментальної війни» пріоритетного значення надається досягненню прихованого управління культурно-світоглядовою сферою з метою перекодування ментального поля населення країни-жертви шляхом переорієнтації, послаблення й знищення традиційних духовних й культурних цінностей народу, ерозії його етнорелігійні матриці. Це є прямою загрозою свідомісній сфері та службової дієздатності персоналу органів влади та управління всіх рівнів, включаючи сектор безпеки і оборони України.

Зазначимо, що існує низка чинників, котрі обумовлюють *особливу потенційну вразливість до застосування ментальної зброї кадрів органів державної влади та управління як особливого соціопрофесійного прошарку*. Згадані інноваційні технології виразно небезпечні за своїм деструктивним впливом на управлінські, інформаційні, науково-педагогічні структури, свідомість населення та силових структур з метою нав'язування власних духовно-культурних цінностей та ерозії культурно-духовного сегменту громадянської єдності.

Передовсім, застосування ментальної зброї паразитує на свободі слова, інформаційній відкритості сучасних демократичних суспільств, глобальних інформаційних зв'язках, наявності мережі Інтернет, соціальних мереж, міжнародному культурно-освітньому обміні тощо. Для управлінців властива посилена залученість до інформаційних потоків, професійна робота з інформацією, нерідко – схильність до світобачення крізь призму інформаційно-віртуальної картини. Відбулася поява нового психоінтелектуального типу людини, сформованої цифровими технологіями, руйнація традиційного типу раціональної освіти епохи модерна й Просвітництва, раціонального типу мислення, значне спрощення й примітивізація інтелектуальної сфери людини епохи масової культури.

Виникло поняття «мейнстріму медіапростору» – інформаційного потоку, зміст якого ретельно визначається, корегується, цензурується державою або корпоративними силами в своїх інтересах. Провідні ЗМІ інтерпретують відповідні події належним (завданим) чином. Визначення на національному та на міжнародному рівнях інформаційного мейнстріму, підтримка його через сукупність різноманітних науково-аналітичних та суспільних інститутів дозволяє вибудовувати сталу систему суспільної думки у планетарному масштабі.

Формування інформаційно-когнітивного мейнстріму спирається на потужну мережу ЗМІ, їх лобістських груп в органах влади та фінансово-промислових групах (олігархічних кланах тощо), відповідну систему підготовки й виховання кадрів співробітників медіа, гуманітарної інтелігенції. Навіть державні ЗМІ потрапляють у фарватер інформаційної політики зовнішніх сил, що створює передумови для концептуального і інформаційно-психологічного тиску одночасно на політичну,

соціокультурну, зовнішньополітичну, фінансово-економічну, безпекову сфери життя держави із подальшим формуванням важелів зовнішнього управління та обмеження державного суверенітету країни.

Необхідно враховувати, що кожній національній системі державного управління (діяльності її кадрів) властива історико-ментально обумовлена «стратегічна культура» (СК). Саме це поняття було введено у другій пол. 1970-х рр. американським дослідником-міжнародником з корпорації RAND Джеком Снайдером. Під ним розумівся опосередкований, але реальний характер впливу на ухвалення політичних рішень, побудову управлінської організації певної держави її культурно-цивілізаційної приналежності, матричних етнокультурних й релігійних цінностей та ментальних стереотипів. Відповідно, застосування інформаційно-ментальної зброї для ерозії усталеної СК, яка кристалізувалася упродовж тривалого історичного часу, здатні викликати небезпечні процеси та деградацію національних оборонно-безпекових систем[3].

Крім того, до органів влади та управління вливаються (будуть рекрутуватися згодом) молоді люди – носії соціопсихологічної матриці т.зв. покоління Y («мілленіали», що народилися у 1981–1996 рр.) та покоління Z («зумери», 1997–2012 рр., які народилися за умов глобальної цифровізації). Для них властивий помітний відхід від традиційних культурних та морально-етичних систем, притаманний добі постмодерну й насадження трансгуманізму, відчутна залежність (некритичне ставлення) від віртуальної сфери соціальних мереж та гаджетів (ефективного знаряддя кампаній протестної мобілізації та соціально-політичної дестабілізації із використанням зовнішнього чинника), егоцентризм, консьмерізм, індивідуалізм [4].

Нарешті, тривожним фактором виступає різке погіршення демографічної ситуації, якості освіти (зростання частки молодих людей, що отримали освіту, виховання та культурно-ментальну «перепрошивку» за кордоном) у сукупності із поширенням явища «цифрового слабкорозуму». Згідно з даними директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України Е.Лібановой (вересень 2023 р.), станом на початок 2023 р. чисельність населення на підконтрольній українській владі території становила орієнтовно 31,6 млн осіб (у 1991 р. – майже 52 млн. в Україні). Згідно з прогнозом українських демографів, чисельність населення на початок 2033 р. України (у кордонах 1991 року) коливатиметься у межах 26–35 млн осіб.

До лютого 2022 р. близька 3 млн українців уже працювали за кордоном, із початком широкомасштабної війни виїхали ще до 6 млн осіб. За словами вченої, складно буде повернути і дітей, які підуть навчатися у вищі

[3] Полтораков, О.Ю. (2008). Стратегічна культура у функціонуванні систем національної та регіональної безпеки. *Стратегічна панорама.* 2, 124–128.

[4] Подібна соціодемографічна градація запропонована австралійським демографом і соціологом Марком МакКріндлом: McCrindle, M., & Wolfinger, E. (2009). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations.* UNSW Press.

навчальні заклади за кордоном, чимало країн та їх бізнес зацікавлені в інтеграції українських біженців. Е.Лібанова вважає депопуляцію людності України «неминучою», прогнозує притік афроазійських мігрантів в Україну, що робить дальшу культурно-ментальну та безпеково-правову ситуації непередбачуваною[5]. Закономірно, що в силу деградації якісної освіти значно занепадає механізм раціонального, структурно-логічного мислення, імунітет до інформаційного навіювання й критичне мислення, рівень культурної ерудиції. Зберігається тенденція збільшення кількості студентів, що навчаються за кордоном – 18 тис. у 2008 р., у 2016–2017 рр. – понад 70 тис. Різко старіють наукові кадри, занепадає фінансування науки (у 2016 р. – 15% від частки фінансування науки в ВВП 1990 року) й престиж розумової праці. Молоді управлінці втрачають шанс бути елітою інноваційної європейської держави[6], а відчутна меншовартісності спонукає до ерозії громадянської свідомості та резистентності до кон'юнктурного зовнішнього інформаційного впливу[7].

[5] *ЕЛЛА ЛІБАНОВА НАЗВАЛА ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 2023 РОЦІ І ЯКИМ ВОНО БУДЕ В 2033-МУ* (2023). URL: HTTPS://FAKTY.COM.UA/UA/UKRAINE/20230924-ELLA-LIBANOVA-NAZVALA-CHYSELNIST-NASELENNYA-UKRAYINY-U-2023-I-YAKYM-BUDE-V-2033-ROCZI/

[6] Після 1991 р. в Україні кількість науковців академічних установ скоротилася у 2,5 рази, вчених установ відомчої науки у 23 рази. Показово, що у лише у 2000−2022 рр. численність науково-дослідних кадрів в Китаї зросла в 3,46 рази, у США у 1,53, Бразилії – 3,5, в Індії та на Тайвані – в 3, у Південній Кореї – в 4,4 рази (остання асигнує на науково-технічну сферу 5% ВВП, Україна – близька 0,16%).

[7] Артюшенко, В. (2016). *До 90-х годов прошлого века наука в иерархии профессий занимала одно из почетных мест.* URL: https://zn.ua/SCIENCE/ukrainskaya-nauka-kak-vyyti-iz-krutogo-pike-307589_.html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-3

ВІЙСЬКОВА ДОПОМОГА УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ

Горобець Надія Сергіївна
доктор філософії з права, викладачка кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету
м. Суми, Україна

Створення системи колективної безпеки передбачає реалізацію комплексу заходів політичного, економічного, правового характеру, а також військово-організаційних заходів, спрямованих на відсіч агресії[1]. Одним із заходів системи колективної безпеки є надання допомоги для відсічі збройної агресії. Така співпраця здійснюється в рамках ООН, НАТО, ОБСЄ, інших міжнародних організацій безпекового характеру. З початком повномасштабної збройної агресії з боку рф Україні також надається допомога для відсічі останньої. Так, у 2022 році за розміром військової допомоги Україні лідируючими країнами були: США, Великобританія, Японія, Чехія, Південна Корея, Німеччина, Польща, Латвія, Австралія, Естонія, Норвегія, Литва та Фінляндія тощо. Йдеться не лише про летальну зброю та бойові комплекти, а й про постачання нелетальних військових виробів: засобів індивідуального захисту, польових аптечок чи броньованих авто для евакуації поранених[2]. Країни-партнери, які постачають Україні озброєння та військове спорядження, зазвичай, обліковують військову підтримку у грошовому еквіваленті. Деякі країни-партнери розміщують замовлення у виробників, які виробляють продукцію військового призначення для України[3]. Саме надання Україні військової допомоги актуалізувало питання визначення поняття «військова допомога» для спрощення процесу її залучення, отримання, використання, контролю тощо.

Під термінами «допомога у сфері безпеки» у США, «військове залучення» у Великобританії, «військова допомога» у Канаді розуміють як допомогу країнам у протидії спільним викликам, для покращення співпраці, взаємодії й обміну ресурсами, так і допомогу в нарощуванні потенціалу військовими формуваннями країн-отримувачів допомоги[4]. Досить довгий час на позначення військової допомоги в Україні використовувався термін «міжнародна технічна допомога» зміст якого закріплено на законодавчому

[1] Безпека колективна // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім.М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с.

[2] Майже річний військовий бюджет РФ. Скільки зброї надали Україні партнери: інфографіка. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/evrokomisar-pitan-ener getiki-vidvidala-kiyiv-1667306680.html.

[3] Пшеничний П. Грошей багато не буває. Від кого та на яких умовах Україна отримує фінансову допомогу. Економіка. 2022. URL: https://cutt.ly/ZwfaF1ik.

[4] Transparency International – Defence and Security. Security assistance, corruption and fragile environments. Exploring the case of Mali. 2001–2012. London, August 2015. URL: http://ti-defence.org/wpcontent/uploads/ 2016/03/150818-150817-Security-assistance-corruption-and-fragile-environments-Exploring-the-case-of-Mali-2001-2012.

рівні. Водночас розуміючи важливість виокремлення саме поняття «військова допомога» урядом було затверджено Порядок організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану від 13.02.2024 р. № 168. У вказаному підзаконному акті йде запропоновано поняття «міжнародна військова допомога» і розмежовано його з поняттям «міжнародна технічна допомога».

Зокрема, відповідно до постанови уряду міжнародною військовою допомогою є цільова адресна допомога, що надається силам безпеки і силам оборони відповідно до визначеної ними потреби державами-партнерами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України під час воєнного стану у вигляді озброєння, військової та спеціальної техніки, матеріально-технічних засобів, робіт і послуг, інших не заборонених законодавством ресурсів, крім фінансових ресурсів у національній чи іноземній валюті. Тобто урядом чітко зазначено, що складовими військової допомоги є такі категорії як озброєння, військова техніка, спеціальна техніка, матеріально-технічні засоби та ін. І цей перелік не є вичерпним, єдина умова яка має бути при цьому дотримана це відсутність законодавчої заборони на передання таких ресурсів. Водночас фінансові ресурси не відносяться до військової допомоги[5].

Необхідно звернути увагу, що військова допомога охоплює не лише постачання озброєння, техніки, обладнання тощо, але й роботи та послуги, зокрема участь у модернізації бойової та спеціальної техніки, направлення військових фахівців, будівництво об'єктів інфраструктури, навчання військовослужбовців у військових навчальних закладах або спеціальних центрах, допомога у бойовій підготовці військ, сил, у розробці бойових статутів та інших документів[6]. В науковій доктрині військову допомогу розмежовують також за іншими критеріями. Наприклад, за фактичним статусом вона може бути: 1) твердо обіцяна (committed), тобто допомога, щодо якої прийнято офіційні зобов'язання у вигляді прийняття відповідних нормативно-правових актів; 2) дозволена (authorized) – щодо якої віддано розпорядження на її постачання представниками виконавчої влади; 3) фізично доставлена на територію України (delivered)[7].

Отже, вищенаведені підходи до розуміння поняття «військова допомога», а також класифікації останньої є підтвердженням того, що вона є важливою частиною колективної системи безпеки. Зміст військової допомоги зважаючи на запропоноване урядом поняття є ширшим за постачання зброї, військової техніки тощо, а включає низку важливих складових, наприклад: участь модернізації озброєння, навчання військовослужбовців, будівництво об'єктів інфраструктури, розробка бойових статутів тощо.

---

[5] Про затвердження Порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2024 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2024-%D0%BF#Text.

[6] Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів: Новий Світ-2000, 2015. С. 81-82.

[7] Удосконалення теоретичних основ протидії у гібридній війні : науково-дослідна робота шифр «Кальміус-2» / колектив авторів. Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2022. С. 118.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-4

КОНТРАБАНДА ЯК ВИКЛИК СУСПІЛЬСТВУ

Дорофеєва Лілія Максимівна
доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету м. Ужгород, Україна

Сучасне політичне та економічне становище України, виклики та кризові явища, спровоковані військовою агресією росії, формують у суспільства запит на ефективну протидію загрозам національній безпеці з боку державних інституцій.

На сьогодні однією з найбільших загроз для національної безпеки України в економічній сфері називають контрабанду, а боротьбу з нею – одним із першочергових завдань держави[1].

Поняття контрабанда (італ. contrabando, від contra «проти» і bando «урядовий указ») розглядається як незаконне перевезення (та ін. переміщення) товарів або/та інших предметів через митний кордон (державний кордон); переміщувані у такі незаконні способи товари і/або цінності також отримали назву контрабанди. Під незаконним переміщенням в даному контексті розуміється таке переміщення, яке здійснюється без/або з порушенням встановлених процедур (зазвичай таємно), а також переміщення таких товарів і/або цінностей, переміщувати які заборонено або обмежено за законом.

Контрабандою завдається шкода або створюється загроза для: економічної безпеки; суспільної безпеки при незаконному перемішені наркотиків, психотропних речовин, зброї; національної безпеки України чи безпеки інших країн в разі незаконного вивезення (ввезення) зброї масового ураження, а також матеріалів чи технологій, які використовуються для їх виготовлення; інтересів культури в разі контрабанди культурних цінностей. При цьому фахівці бачать реальну проблему контрабанди не стільки у втратах бюджету, а в спотворенні внутрішнього ринку й конкурентного поля, від чого страждає легальний бізнес, а внаслідок і вся економіка. Орієнтовні негативні наслідки контрабанди в похідних показниках 2019 року оцінені як майже мільйон втрачених робочих місць за рік і зайвий відтік валюти з країни в розмірі 4,6 млрд. доларів[2].

Підвищення інтересу до окресленого питання сьогодні спостерігається у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації

[1] Дудоров О.О.(2021) Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. Вісник ЛДУВС ім.. Е.О.Дідоренка, 2021, вип.. 3(95), 75-94.

[2] Кукуруза Г. (2019) Митні війни: як контрабанда впливає на легальний бізнес. Відтворено з: https://mind.ua/openmind/20202129-mitni-vijni-yak-kontrabanda-vplivae-na-legalnij-biznes.

контрабанди товарів» від 09.12.2023 № 3513-IX (далі – Закон № 3513-IX), яким внесено: зміни до двох статей Кримінального кодексу України (далі – ККУ) – статті 201 «Контрабанда культурних цінностей та зброї» і статті 201-1 «Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев»; а також доповнено ККУ двома новими статтями: статтею 201-3 «Контрабанда товарів» і статтею 201-4 «Контрабанда підакцизних товарів» [3].

Зазначеним Законом № 3513-IX поняття контрабанди розширене шляхом визначення додаткових предметів контрабанди, а також встановлено різну міру кримінальної відповідальності, в залежності від об'єктів, на переміщення яких через кордон спрямовані дії.

Після 12-літньої перерви до практики роботи митних та правоохоронних органів повертається, так звана, товарна контрабанда, за яку довгий час була передбачена виключно адміністративна відповідальність як за порушення митних правил, передбачених статтями 482 і 483 Митного кодексу України, котра полягала у призначенні таких стягнень як штраф та конфіскація, у тому числі безпосередніх предметів правопорушення та предметів з тайниками[4].

Результатом реалізації тривалих дискусій стало доповнення ККУ статтею 201-3 «Контрабанда товарів» (набирає чинності з 1 липня 2024 року), якою встановлюється кримінальна відповідальність за контрабанду, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів (крім підакцизних товарів та електричної енергії), вчинене у значному (ч. 1) або великому (ч. 2) розмірі.

Окрему увагу при криміналізації протиправних переміщень товарів через кордон приділено підакцизним товарам та доповнено ККУ статтею 201-4 «Контрабанда підакцизних товарів», якою встановлено кримінальну відповідальність за контрабанду, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю підакцизних товарів.

Позитивним фактором формування єдиного підходу до кваліфікації проаналізованих злочинів (статті 201, 201^{-1}, 201^{-3}, 201^{-4}, а також 305 ККУ) є загальне тлумачення, сформоване у примітці до ст. 201 ККУ, що під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди поза місцем розташування митного органу або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей або переміщення предметів контрабанди з незаконним звільненням від митного контролю. А під переміщенням через митний кордон України предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю слід розуміти умисне переміщення предметів контрабанди з використанням спеціально виготовлених схованок (тайників) та інших засобів чи способів, що

[3] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX.

[4] Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI.

утруднюють їх виявлення, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням до митного органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять завідомо неправдиві відомості, що підлягають обов'язковому декларуванню відповідно до законодавства з питань митної справи, та якщо зазначені документи та відомості необхідні для визначення розміру належних до сплати митних платежів та/або для підтвердження дотримання встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення товарів через митний кордон України.

Криміналізацію контрабанди, на нашу думку, слід розглядати не лише як джерело негайної економічної вигоди для держави, до прикладу, у вигляді збільшення розміру сплачених митних платежів, або реалізації конфіскованих товарів. Хоча фіскальна складова і залишається однією з базових у функціоналі митних органів, сьогодні набагато важливішими є злагоджені кроки всіх державних інституцій у напрямку європейської інтеграції нашої країни. Одним із найважливіших елементів євроінтеграційних процесів, до яких Україна активно долучилась ще наприкінці минулого століття [5], є ефективна та стійка законодавча база, що відповідає міжнародним вимогам та стандартам. Ратифіковані Україною міжнародні договори стають нормами національного права, а обраний курс на євроінтеграцію зобов'язує адаптувати решту вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів.

Цілком логічно, що оскільки контрабанда – це історична проблема України в силу її геополітичного положення в якості хаба світових торгових маршрутів, а масштабна контрабанда криміналізована у всіх країнах Євросоюзу (та й практично у всіх розвинених країнах світу)[6], втілені новації є цілком обґрунтованими та своєчасними.

Заслуговує на увагу і розширення кола правоохоронних органів, які відтепер розслідують протиправні діяння, пов'язані із незаконним переміщенням товарів та предметів через кордон. Законом № 3513-IX внесені зміни до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, яка визначає підслідність органів досудового розслідування. Слідчі органів безпеки продовжують здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень передбачених статтею 201 ККУ, а слідчі органів Національної поліції – статтею 201-2 ККУ, розслідування злочинів передбачених статтями 201-1, 201-3, 201-4 ККУ здійснюють детективи Бюро економічної безпеки України, в залежності від суб'єкта такі злочини можуть

[5] Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14.09.2000 р. № 1072/2000. *Офіційний вісник України.* 2000. № 39. Ст. 1648.

Про стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004–2015 роки: Указ Президента України від 28.04.2004 р. № 493/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 18. Ст. 1278.

[6] Вітяніс Алішаускас. Як криміналізувати контрабанду, не ущемлючи інтересів бізнесу. Відтворено з: https://eu4pfm.com.ua/interviews/yak-krumilazuvatu-kontrabandu-ne-uzhemlyauchi-interesiv-biznecu/?lang=uk.

розслідувати також слідчі органів Державного бюро розслідувані та детективи Національного антикорупційного бюро.

Тобто, повноваження щодо протидії контрабанді є практично у всіх правоохоронних органів, крім митних, які єдині, хто може виявити факти приховування від митного контролю або переміщення поза митним контролем.

Ми неодноразово наголошували на необхідності розширення повноважень вітчизняних митних органів, у тому числі щодо надання їм права на здійснення оперативно-розшукових заходів. Тому цілком підтримуємо позицію міжнародного експерта з питань митних реформ, що боротьба з контрабандою – це не внесення нової статті в КК, а цілий комплекс заходів, та бачення, що Держмитслужба України повинна отримати право кримінального переслідування і ОРД, як і в більшості країн ЄС, як можливість реально і ефективно боротись з контрабандою[7].

В умовах євроінтеграційних процесів міжнародне співробітництво з питань протидії митним правопорушенням набуває все більшого значення в діяльності митних органів України, які нарешті мають стати повноправними партнерами для митних адміністрацій зарубіжних країн та Всесвітньої митної організації.

На наше переконання, одним із важливих факторів підвищення ролі вітчизняних митних органів у такому співробітництві має стати реальне посилення їх правоохоронної функції, створення організаційних та оперативних можливостей для ефективного запобігання, виявлення та викриття протиправної поведінки, спрямованої на протидію контрабанді.

[7] Вітяніс Алішаускас. Як криміналізувати контрабанду, не ущемлючи інтересів бізнесу. Відтворено з: https://eu4pfm.com.ua/interviews/yak-krumilazuvatu-kontrabandu-ne-uzhemlyauchi-interesiv-biznecu/?lang=uk.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-5

ГЕНОЦИД ЯК ЗЛОЧИН, ЩО ПРИЗВОДИТЬ ДО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Дяченко Валерій Іванович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна

Багато сторіч тому світ не знав про те, що таке права людини. Це просто не приймалося до уваги. Геноцид (хоча такого слова тоді ще не знали) виявлявся в усьому світі. Прикладом може послужити вороже ставлення до єврейського народу ще в стародавності, назване в наслідок антисемітизмом. Починалося все під час перебування євреїв у Єгипті, а посилюється з часу розсіювання єврейських націй серед інших народів. Першим теоретиком антисемітизму вважають жерця Манефона, що жив за Птоломея II (285–246 рр. до н. е.)[1].

У першій половині XX сторіччя з'явилася расова теорія нацизму. Головна її ціль полягала в підкоренні інших народів, у встановленні системи рабства у всій Європі, при якій німці відігравали роль хазяїв і доглядачів. Але поряд із цим расова теорія виконувала також внутрішньополітичні функції – вона була спрямована на поневолення більшої частини самого німецького народу й затвердження безроздільного панування Гітлера.

У середині XX сторіччя була прийнята Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Можна впевнено сказати, що з прийняттям цієї Конвенції світ почав ставати цивілізованіший, більш розвиненим і гуманним.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року є першою універсальною угодою як у галузі міжнародного кримінального права, так і в сфері міжнародно-правового захисту прав людини. Конвенція визнає геноцид за міжнародним правом злочином, який тягне відповідальність як фізичних осіб (ст. IV), так і держави (ст. IX). Дуже важливе положення міститься в ст. I, відповідно до якої злочин геноциду пов'язаний не тільки з військовим діями: він може бути вчинений і в мирний час. Згідно зі ст. I: «Договірні сторони підтверджують, що геноцид, здійснюваний як у мирний час, так і під час війни, являє собою злочин за міжнародним правом, який зобов'язуються запобігати і карати» [2]. Слова «під час війни і в мирний час» були включені до Конвенції для того, щоб показати, що на відміну від Статуту Нюрнберзького міжнародного воєнного

[1] Ревяко Т.І., Трус М.В. Геноцид і масові репресії: знищення з національних і релігійних мотивів. – Журнал МКЧХ, 1996. С. 50.

[2] Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. Електронний ресурс]. – Режим доступу: ips.ligazakon.net › document

трибуналу, Конвенція 1948 року не обмежена діяннями, вчиненими тільки під час збройного конфлікту.

Стаття І примітна також тим, що вона покладає на держав-учасниць Конвенції загальне зобов'язання «запобігти і карати» злочин геноциду. Аналогічне формулювання міститься й у ст. І Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни.

Згідно Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року під геноцидом розуміються наступні дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: a) вбивство членів такої групи; b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розлади членам такий групи; c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; d) заходи, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Так, в цьому контексті війна в Югославії підняла згвалтування в контексті геноциду на новий рівень. Докази свідчили про те, що ці злочини не були свавільними діями декількох інакомислячих солдатів. Більш того, це було насилля проти жіночого гендеру, зневага до їхнього організму, використання їх репродуктивних можливостей „як зброї війни". Тільки за даними комісії ООН потерпілих від згвалтувань нараховувалось більше двадцяти тисяч жінок. Тому важливо було визнати згвалтування як злочин проти людяності та включити його в такому контексті до Статуту МКС для колишньої Югославії. Завдяки такому підходу стало можливим притягнення винуватців, які вчиняли злочини згвалтувань у контексті етнічних чисток, як одного із різновидів геноциду, до міжнародної кримінальної відповідальності [3].

Злочин геноциду, закріплений Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає як геноцид будь-яку з п'яти дій, спрямованих на повне або часткове знищення національної, расової чи релігійної групи, а саме : убивство членів цієї групи; завдання їм тяжких тілесних або психічних ушкоджень; створення життєвих умов, розрахованих на її повне або часткове знищення; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі. Все це здійснює зараз Росія проти українського народу.

Російська війна є не лише загарбницькою війною, але і геноцидною кампанією, спрямованою на знищення українців як національної групи, також ведеться розпалювання ненависті до українців російськими державними ЗМІ та чиновниками, що призвело до геноциду в ході агресії проти України. Метою воєнної агресії з боку Росії в Україні є системне й послідовне знищення українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самовизначення та самостійний розвиток[4].

Отже, ми можемо зробити висновок, що вагомий внесок у боротьбу з таким найтяжчим міжнародним злочином як геноцид зможе внести Міжнародний кримінальний суд. Бо з кожним роком світ стає більш жорстоким і байдужим, і забуває про найбільш елементарні принципи людяності і моралі.

---

[3] Todd A. Salzman. Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethical Responses to Rape Victims in the Former Yugoslavia // Human Right Quarterly. – 1998. – № 2 – pp. 348-378

[4] Іліка М. Геноцид українського народу – злочин, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду: https://law.chnu.edu.ua/henotsyd-ukrainskoho-narodu-zlochyn-pidpadaie-pid-mks/.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-6

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ І КОНТУРИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Забара Ігор Миколайович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

В сучасних умовах штучний інтелект (далі – ШІ) розглядається як явище, що характеризує настання четвертого етапу промислової революції і, одночасно, розглядається в якості провідної технології, покладеної в основу цифровізації виробництва[1].

Історія розвитку штучного інтелекту, як вважається, налічує кілька періодів і характеризується поступовим розвитком як ідей, так і технологій[2].

Сучасний період розвитку ШІ характеризується ще й тим, що в умовах значної невизначеності щодо природи і змісту самого «штучного інтелекту», у науковому середовищі він розглядався і продовжує розглядається з позицій багатьох наук (філософії, математики, економіки, неврології, психології, обчислювальної техніки, лінгвістики, теорії управління та кібернетики).

Сьогоденні погляди на використання штучного інтелекту мають доволі широкий спектр – від позитивного сприйняття – до, іноді, панічних побоювань. Разом із численними позитивними прикладами використання, з'являються і наукові підходи (щодо класифікації технологій ШІ) у відповідності до можливих викликів і загроз.

Сучасний стан розвитку штучного інтелекту характеризується:

– визнанням того факту, що технології штучного інтелекту мають доволі чималий і масштабний потенціал їх практичного застосування;

– розумінням того, що такі якості як універсальність і автономність технологій ШІ викликають побоювання і вказують на виникнення глобальних соціально-економічних викликів, загроз та проблем (що обумовлюється непередбачуваністю розвитку ШІ, перспективами заміни людини в багатьох сферах людської діяльності і можливого майбутнього конкурування з нею);

– усвідомленням того, що сучасне і майбутнє використання технологій ШІ у військових (військово-політичних) цілях постає окремим питанням.

[1] Kemp, R. (2018). Legal Aspects of Artificial Intelligence (v. 2.0). Kemp IT Law. 2016. P. 1-41.
[2] Russell, S. J., & Norvig, P. (2016). Artificial intelligence: a modern approach. Third Edition. P. 16-28.

Оскільки використання сучасних цифрових технологій виходить за межі традиційних кордонів, закономірно виникає питання і про можливе міжнародно-правове регулювання використання технологій штучного інтелекту. На нашу думку це пов'язано з тим, що правове регулювання на національному і регіональному рівнях не підтверджує свою дієвість.

Одним зі складних питань є визначення проблематики як міжнародно-правових досліджень, так і можливого міжнародно-правового регулювання. У зв'язку з цим зауважимо наступне:

– варто констатувати, що єдиний спільний підхід до комплексного бачення проблематики і міжнародно-правового регулювання відсутній;

– останнє десятиліття характеризується намаганням окремих суб'єктів визначити принципи і основи міжнародно-правового регулювання (Asilomar AI Principles (2017), OECD Council Recommendation on Artificial Intelligence (2019);

– поява з окремих принципових питань використання ШІ регіональних актів м'якого права (soft law), що підкреслює початок розвитку законодавства і типову для цього правову фрагментацію (в рамках регіональних організацій – ЄС, ПАРЕ, ОЕСР).

До цього ж зауважимо, що окремі автори звертають увагу на відсутність єдиної міжнародно-правової політики щодо майбутнього розвитку технологій ШІ, єдності у визначенні цілей і задач щодо міжнародно-правового регулювання ШІ, відсутність єдиної правової термінології.

Разом з тим, варто наголосити, що питання щодо розробки міжнародно-правових засад і, у подальшому, міжнародно-правового регулювання використання технологій ШІ – не викликає критики і не заперечується.

Більш того, в міжнародно-правовій науці і практиці намітилися контури міжнародно-правового регулювання використання технологій ШІ. Зокрема, це проявилося в наступному:

– закладено міжнародно-правові засади *етичних аспектів* регулювання ШІ (здійснюється в рамках ЮНЕСКО[3], ООН);

– формуються міжнародно-правові засади *технологічних аспектів* використання ШІ (здійснюється одночасно в рамках Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), Міжнародної електротехнічної комісії (IEC), Міжнародного союзу електрозв'язку (ITU)); варто звернути увагу і на діяльність міжнародних недержавних організацій, що розробляють стандарти у даній сфері (Інститут інженерів електротехніки та електроніки (IEEE));

– запропоновано методики оцінки впливу систем ШІ на благополуччя людини і суспільства (розроблено Інститутом інженерів електротехніки та електроніки (IEEE));

– здійснюються спроби визначити основи міжнародно-правового регулювання заборони або обмеженого використання технологій ШІ у військовій сфері (ООН, МКЧХ).

[3] UNESCO, C. (2021). Recommendation on the ethics of artificial intelligence. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373434.

Загалом варто виокремити той факт, що збільшується кількість наукових публікацій саме з *міжнародно-правових аспектів* використання технологій ШІ. Основу тематики міжнародно-правових досліджень складають вже не тільки філософсько-правові питання щодо ШІ, але й більш конкретна проблематика, пов'язана із впровадженням технологій штучного інтелекту в найрізноманітніших напрямках: від таких як економіка, фінанси, охорона здоров'я, навколишнє середовище, послуги (державні послуги), можливості людини, системи зв'язку, геноміка, робототехніка, електронні інтерактивні ігри, … до – оборони та національної безпеки.

Серед публікацій, що поширюються міжнародними організаціями, в пріоритеті питанні щодо міжнародно-правового регулювання та ролі ШІ в таких аспектах як приватність, етика, захист даних.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-7

ПОЛІТИКА ЄС У СФЕРІ ВИБУДОВУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ МІЖНАРОДНИХ КОМУНІКАЦІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Качур Олександр Вікторович
аспірант кафедри журналістики та міжнародних відносин
ПВНЗ «Київський університет культури»
м. Київ, Україна

Європейський Союз (далі – ЄС) як економічне та політичне об'єднання 27 європейських держав є міжнародним конгломератом, що поєднує ознаки міжнародної організації (міждержавності) та держави (наддержавності), проте юридично ними не є. Організація Північноатлантичного договору, Північноатлантичний Альянс, НАТО – військово-політичний блок, що об'єднує 30 країн, ще 24 держави у різний спосіб беруть участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру», 15 країн – в інституціоналізованих програмах діалогу. Медійна активність і ЄС, і НАТО у міжнародній політиці є цікавою темою дослідження, особливо з огляду на російсько-українську війну, яка триває вже майже 10 років.

Критерій цінностей, ідентичності проголошується засадничим для ЄС, який «є Союзом цінностей: основних прав, демократії, верховенства права» як «основ суспільства» та «спільної ідентичності» в умовах «прямого виклику цінностям ЄС та заснованого на правилах світового порядку», коли «збереження та підтримання демократичних інститутів та цінностей є загальною відповідальністю держав-членів та інститутів ЄС[1] [2]. Це особливо важливо зараз, коли ЄС та його державам-членам загрожують ворожі іноземні суб'єкти, на кшталт Росії чи Ірану, які використовують дезінформацію та кібератаки, щоб спробувати підірвати наші демократії»[2].

Політика Єврокомісії щодо вибудовування стратегічних комунікацій носить послідовний, науково обґрунтований концептуальний характер, загальні контури якого були окреслені в опублікованій у 2019 р. доповіді «Майбутнє уряду 2030+: політичні наслідки та рекомендації» в рамках проєкту «Наука для політики», службою Європейської комісії з науки та знань. Він спрямований на надання науково-обґрунтованої підтримки європейському процесу розробки політики у загальному контексті підготовки реформи системи управління ЄС. Суть полягає у виробленні шляхів переосмислення суспільного договору відповідно до потреб сучасного суспільства, визначенні того, які саме елементи мають бути скориговані, які цінності необхідні для покращення суспільства та як

[1] Koops J. A., Macaj G. (2015). The European Union as a Diplomatic Actor. Basingstoke. Palgrave MacMillian.

[2] 2022 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union European Commission. Luxembourg, 13.7.2022. COM (2022) 500 final. Document 52022DC0500. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1658828718680&uri=CELEX%3A52022DC0500

можливо найбільш ефективно сформувати «нове почуття громадянської відповідальності» на основі розробки нових моделей управління для прогнозування та підготовки до можливих варіантів розвитку політичної ситуації в ЄС та еволюції суспільно-політичних запитів громадян країн-членів[3]. Доповідь містить 57 рекомендацій, згрупованих згідно 9 сфер політики за різними рівнями систем управління (від Єврокомісії до місцевих органів самоврядування), представлених у формі комплексного пакету заходів. Червоною ниткою крізь доповідь проходить думка про необхідність, у зв'язку зі зростаючим впливом технологічних і цифрових компаній на національні уряди та наднаціональні органи управління ЄС, підвищення ролі регулятивних функцій щодо них з боку виконавчої влади та виявлення ступеня їх акторства, перспектив підвищення його впливу на політичне життя Євросоюзу та рівня відповідності світоглядним ціннісним підвалинам ЄС (за принципом «навіть Google був стартапом 30 років тому»).

Головне питання – чи справді цифрові ІКТ-платформи та популізм підтримують одна одну, чи є спосіб, за допомогою якого можна перетворити цифрові дані на засіб забезпечення домінування демократії, а не популізму, і наскільки у зв'язку з цим необхідні більш глибокі реформи для диверсифікації владних відносин між різними рівнями управління та соціальними суб'єктами. Виходячи з нових викликів, констатованого наростання розчарування людей представницькою демократією, значного рівня недовіри до політичних інституцій і політики в цілому, обґрунтовується необхідність серйозного вивчення питання про те, як цифрове управління може привнести інновації, стабілізувати в перспективі відносини влади та модернізувати роль уряду. Робиться висновок про важливість збереження пильності щодо кінцевої мети використання технологій, оцінок, наскільки їх застосування відповідає інтересам суспільства, вирішальне значення має наявність сильного політичного керівництва, здатного здійснювати таку оцінку і проявляти таку пильність. Висунуто заклик про створення порад громадян, які служили б платформою для залучення громадськості до процесу розробки політики на всіх його етапах, що може бути зроблено шляхом випробування нового типу установ або перегляду деяких існуючих: від запровадження нового європейського інституту «Парламент мерів» до реорганізації існуючих політичних органів та процедур вироблення й прийняття політичних рішень.

Інший шлях – створення загальнодоступних європейських ЗМІ (як класичних, так і цифрових) для кращого зв'язку з громадянами та створення публічної сфери для збереження загальноєвропейської ідентичності, враховуючи державне фінансування якісних репортажів у ЗМІ. Вирішення завдання ініціювання в рамках ЄС дискусії про те, як оновити та змінити політичну систему, особливо щодо більш високих рівнів управління, позначено за допомогою застосування імперативних заходів підвищення

[3] Vesnic-Alujevic L., Scapolo F. (2019).The Future of Government 2030+: Policy Implications and Recommendations. EUR 29853 EN. Publications Office of the European Union. Luxembourg. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC117971

довіри громадян до політичних інститутів через громадянську освіту, включаючи імітаційні моделі (наприклад, імітаційні слухання у законодавчих органах або міських/суспільних зборах), що «має стати обов'язковим у всій Європі», проведення організаційних тренінгів, які дозволять директивним органам сприяти інституційним змінам та змінити мислення адміністрації, створення нових механізмів управління в традиційних політичних партіях, розробка механізмів підвищення транспарентності та під щодо публічних дій, інформування громадян через державні ЗМІ ЄС про переваги європейської політики, надання особливої уваги обов'язковому цивільному вихованню молоді, запровадження обов'язкової участі в цивільних та політичних організаціях, що могло б сприяти підвищенню поінформованості, громадян про політичні процеси і те, як функціонують демократичні суспільства. Окремою темою є розробка наднаціонального підходу, необхідного для цифрових ІКТ-компаній та нових технологій за допомогою системи регулювання відносин між бізнесом та урядом, встановлення «правил і норм того, що бізнес-сектори можуть і не можуть робити», а також «тиск на приватний сектор з метою боротьби із комп'ютерною пропагандою»[4].

[4] Vesnic-Alujevic L., Scapolo F. (2019).The Future of Government 2030+: Policy Implications and Recommendations. EUR 29853 EN. Publications Office of the European Union. Luxembourg. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC117971

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-8

ОСОБЛИВОСТІ УНІФІКАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Клещенко Наталія Олександрівна
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Сучасний розвито суспільних відносин нерозривно пов'язаний із політичними процесами що нині відбуваються по всьому світу. Регіональні збройні конфлікти, серед яких російсько-українська війна, нове загострення палестино-ізраїльського конфлікту продемонструвала неготовність міжнародних інституцій до викликів сьогодення, а міжнародне право виявилось неспроможним гарантувати, суверенність незалежних демократичних держав. У зв'язку із цим дуже багато питань виникають щодо дії та ефективності міжнародного гуманітарного права, яке у науковій думці нерідко називають правом законів і звичаїв війни.

Міжнародне гуманітарне право ґрунтується на дії універсальних міжнародно-правових акти, які були підписані у 1949 році у Женеві, серед яких: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Являючи собою по правовій природі набір правил, які набувають чинності в умовах збройних конфліктів та інших ситуаціях насильства, міжнародне гуманітарне право спрямоване на мінімізацію шкоди, яку може заподіяти збройний конфлікт, шляхом накладання зобов'язань та обов'язків на тих, хто бере у ньому участь. Нормативно воно спрямоване на забезпечення двох напрямів під час збройного конфлікту: захистом осіб, які не беруть участі у бойових діях, та обмежують застосування засобів і методів ведення бойових дій, таких як зброя та тактика.

Проте, як показав приклад російсько-української війни, вищезазначені акти виявилися виключно декларативними. Підтвердженням цього є те що в умовах війни (зокрема російсько-української) деякі механізми складно реалізовуються, або не діють взагалі. Мова йде про використання заборонених видів зброї, питання пов'язані з полоненими (як військовими так і цивільними), біженцями тощо. Вчиняючи злочини, які не просто заборонені нормами міжнародного права (зокрема вищевказаними Конвенціями), а й є морально недопустимими, агресор фактично не несе ніякої відповідальності. Виходячи з цього, вважаємо головним недоліком

чинних норм у сфері міжнародного гуманітарного права, відсутність ефективного механізму притягнення до відповідальності за їх порушення.

Уніфікація є одним із інструментів, іманентно властивих міжнародному праву, однак форми та межі її застосування залежать від сучасного контексту, що суттєво ускладнює її пояснення в межах класичних парадигм міжнародного права. Уніфікація міжнародно-правових регуляторів зазнає впливу різноманітних чинників, до яких належать не лише політичні умови цього складного політико-правового процесу (зміст та процедури політичного діалогу держав та міжнародних організацій), але й соціокультурний контекст, правові традиції та досвід співпраці у певних сферах. Серед таких чинників беззаперечно важливими є також існуючі доктринальні та загальнотеоретичні підходи, якими керуються як учасники процесу уніфікації, так і його дослідники. Цим пояснюється важливість дослідження теоретичного підґрунтя сучасного правового дискурсу щодо уніфікації міжнародного права[1].

Показово, що ряд вчених пов'язує початок процесу становлення «благородного цивілізатора народів» (фактично – сучасного міжнародного права) із серединою XIX століття і низкою конвенцій (1856, 1863, 1864, 1868, 1874, 1880, 1899, 1907, 1909, 1910, 1913 років), що заклали основи міжнародного гуманітарного права. У цей час панувала романтична ідеологія міжнародного політичного діалогу, яка передбачала можливість досягнення миру й злагоди «цивілізованих націй» на основі спільних цінностей та ідеалів гуманізму. На таких ціннісних засадах логічним було прагнення уніфікувати «право війни» як найбільш очевидне джерело нестабільності світового порядку, але не лише це[2]. Заглибившись в історичний очерк міжнародного права, можна помітити ознаки уніфікації у двосторонніх договорах європейських держав кінця XVIII століття про уніфікацію кримінального права, що продовжувалося у XIX столітті, а також і в процесах уніфікації міжнародного гуманітарного права на межі XIX–XX століть.

Сьогодні ж, уніфікація норм міжнародного гуманітарного права є складним процесом, який передбачає необхідність вирішення значної кількості питань, пов'язаних з виробленням єдиних підходів до визначення нормативно закріплених правил, що застосовується під час збройних конфліктів з метою обмеження засобів та методів ведення воєнних дій. Крім того уніфікація є своєрідною наукою узагальнення і поєднання різних структурних механізмів правової регламентації, відстоювання двоєдиного характеру цієї тенденції. З одного боку, вона є процесом вироблення загальних норм у питаннях що потребують правового регулювання, з іншого – техніко-формалізованою обробкою вже прийнятих уніфікованих

[1] Стрельцова, Є.Д. (2020). *Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти.* (дис. д.юн.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, Україна.

[2] Стрельцова, Є.Д. (2020). *Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти.* (дис. д.юн.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, Україна.

положень. Слід звернути увагу на те, що уніфікація в сучасному світі не існує сама по собі. Велике значення у цьому процесі займають міжнародні та міжурядові організації, які нерідко мають в цьому власні інтереси і навіть беруть на себе тягар здійснення міжнародної уніфікації права для його імплементації в державах.

Монолітність системи, у свою чергу, виступає юридичною основою уніфікації законодавства, потреба в якій має періодичний характер, залежно від інтенсивності та нагромадження нормативного матеріалу. Уніфікація не повинна «бентежити» специфікою суспільних відносин, диференційованим підходом до їх регламентації. Наявність у цих відносинах спільних властивостей і граней, їх системна єдність одночасно припускає цілісне, уніфіковане регулювання. Ефективність такого підходу вбачається у тому, що уніфікація, по-перше, створює ряд переваг законодавчого характеру (зменшує обсяг нормативного матеріалу, виключає елементи його дублювання, що в повній мірі стосується його термінології); по-друге, полегшує застосування правових приписів та термінів на практиці, у тому числі в міжнародній[3].

Уніфікація норм міжнародного гуманітарного права, з огляду на події у світі має бути спрямована на декілька напрямків. Зокрема забезпечення пріоритетів правового регулювання у цій сфері, вироблення дієвих способів недопущення збройних конфліктів та врегулюванні існуючих, а також створенням дієвого механізму притягнення до відповідальності за порушення таких норм.

[3] Оніщенко, Н. М. (2015). Уніфікація як спосіб співвідношення і узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України* (6 (164)).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-9

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Коваль Володимир Віталійович
здобувач,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

Попович Василь Васильович
доктор технічних наук, професор,
т. в. о. проректора з науково-дослідної роботи,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

Коваль Назарій Ярославович
доктор філософії,
помічник ректора,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна

В Україні питання захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, пожеж, стихійних лих, аварій покладено на Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), яка належить, за підпорядкованістю, до Міністерства внутрішніх справ України. ДСНС у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства[1]. Із початком війни в Україні підрозділи ДСНС України стикнулися із новими для себе складнощами – виконання покладених завдань під час артилерійських обстрілів та ракетних ударів. Нерідко спостерігаються ситуації навмисного обстрілу рятувальників під час ліквідації надзвичайних ситуацій. У день повномасштабного військового вторгнення росії в Україну було оголошено Розпорядження прем'єр-міністра України (Д. Шмигаля) ввести в дію плани цивільного захисту на особливий період та забезпечити всім органам ступінь «Повна готовність». Наведемо тлумачення поняття «цивільного захисту». Цивільний захист – комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних

[1] Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 "Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій".

подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки[2]. До складу сил цивільного захисту єдиної державної системи цивільного захисту входять: Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту; аварійно-рятувальні служби; формування цивільного захисту; спеціалізовані служби цивільного захисту; пожежно-рятувальні підрозділи (частини); добровільні формування цивільного захисту (рис. 1).

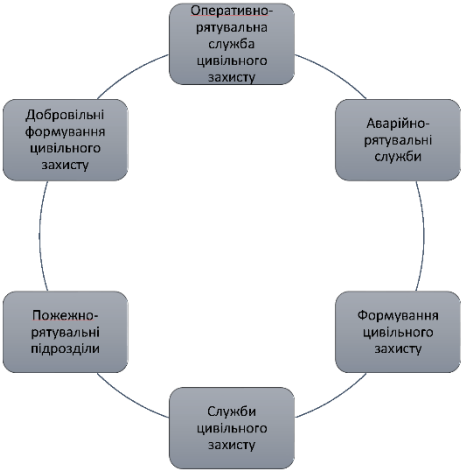

Рис. 1. Сили цивільного захисту єдиної державної системи цивільного захисту

В Україні забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту здійснюється єдиною державною системою цивільного захисту, яка складається з функціональних і територіальних підсистем. Єдина державна система цивільного захисту – сукупність органів управління, сил і засобів центральних та місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, підприємств, установ та організацій, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту. Функціонування єдиної державної системи цивільного захисту відбувається за 4-ма сценаріями (рис. 2).

[2] Кодекс цивільного захисту України, стаття 4.

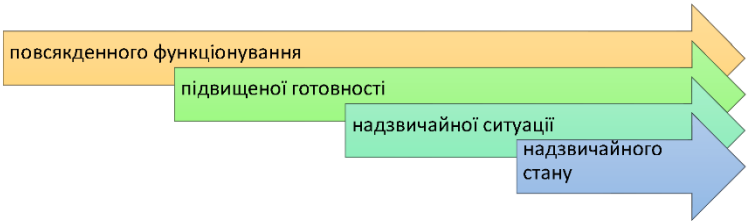

Рис. 2. Функціонування єдиної державної системи цивільного захисту України

Війна в Україні призвела до виникнення нових завдань, які покладені перед єдиною державною системою цивільного захисту України. Відповідно до Кодексу цивільного захисту України, додатковими завданнями єдиної державної системи цивільного захисту у відбудовний період є: проведення цільової мобілізації для ліквідації наслідків ведення воєнних дій та надзвичайних ситуацій; ліквідація наслідків воєнних дій у населених пунктах та на територіях, що зазнали впливу засобів ураження; вжиття заходів для відновлення об'єктів критичної інфраструктури сфери життєзабезпечення населення; визначення населених пунктів та районів, що потребують проведення гуманітарного розмінування, маркування небезпечних ділянок, проведення очищення (розмінування) територій; залучення до ліквідації наслідків ведення воєнних дій та надзвичайних ситуацій міжнародної допомоги[3].

За даними «Інформаційно-аналітичної довідки про надзвичайні ситуації в Україні у 2023 році», найбільшими надзвичайними ситуаціями за 2023 рік (загальнодержавного рівня) стали: 18 січня у м. Бровари внаслідок авіаційної катастрофи вертольоту ЕС-225 (бортовий номер 54, ДСНС) загинуло 14 осіб (з них 1 дитина) та 26 осіб (з них 11 дітей) – травмовано. До ліквідації надзвичайної ситуації залучалося 127 осіб та 30 од. техніки ДСНС; 6 червня 2023 року о 02:50 внаслідок підриву російською федерацією греблі Каховської гідроелектростанції стався неконтрольований витік води в результаті чого зафіксовано підняття рівня води річок Дніпро та Інгулець. Внаслідок НС загинуло 32 особи, постраждало 28 осіб та 39 осіб рахується зниклими безвісти. Порушено умови життєдіяльності більше 42 тис. осіб[4].

Таким чином, війна спричинила зміну в системі та нові завдання цивільного захисту. Функції, які сьогодні виконують працівники органів та підрозділів ДСНС України (формування цивільного захисту) є героїчними та ні в кого не викликають сумнівів.

[3] Кодекс цивільного захисту України, стаття 8.

[4] Електронний ресурс: https://dsns.gov.ua/operational-information/nadzvicaini-situaciyi-v-ukrayini-2

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-10

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ПРАКТИЦІ: ТЕОРІЇ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ковальова Марина Вікторівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
юридичного факультету
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна

У сучасному міжнародному праві міжнародні договори відіграють надзвичайно важливу роль, слугуючи основою для регулювання відносин між державами. Ера глобалізації привела до збільшення кількості та складності міжнародних договорів, які охоплюють широкий спектр питань від торгівлі до захисту навколишнього середовища. Таке розширення міжнародно-правового поля вимагає глибшого розуміння та точного тлумачення договірних норм, що в свою чергу спрямоване на забезпечення їх ефективності та справедливого застосування.

Проблема тлумачення міжнародних договорів набуває особливої актуальності в контексті розширення кількості учасників міжнародних відносин та диверсифікації їхніх інтересів. Різноманіття правових систем та культурних контекстів, в яких ці договори інтерпретуються, може призвести до розбіжностей у розумінні одних і тих же положень. Такі розбіжності не лише ускладнюють міждержавне спілкування, але й можуть загострювати міжнародні конфлікти, підриваючи основи міжнародного правопорядку.

Визнання значення та складності тлумачення міжнародних договорів призвело до формування відповідних правових доктрин та методологій, які намагаються врегулювати цей процес. Однак, незважаючи на існуючі нормативні рамки, такі як Віденська конвенція про право міжнародних договорів, виникають нові виклики, пов'язані з технологічним розвитком, змінами у глобальній політиці та еволюцією міжнародного права. Це, у свою чергу, вимагає постійного перегляду підходів до інтерпретації та застосування міжнародних договорів.

Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: С. С. Алексєєв, А. Барак, Х-Г. Гадамер, Р. К. Гардінер, М. Д. Еванс, У. Ескрідж, Б. Л. Зимненко, М. М. Антонович, І. А. Безклубий, Є. В. Бурлай, В .Г. Буткевич, В. А. Василенко, В. Н. Денисов, А. П. Заєць, Є. О. Звєрєв, М. С. Кельман, О. О. Мережко, Є. Б. Кубко, Г. В. Лаврик, І. І. Лукашук, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, Л. Д. Тимченко, О. Д. Тихомиров, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук та інших. Вагому роль відіграють висновки та рішення Міжнародного суду ООН та Комісії міжнародного права ООН.

Мета даної статті полягає в аналізі методологій та підходів до тлумачення міжнародних договорів, з акцентом на визначення їхньої ролі та значення в міжнародній правовій практиці. Стаття спрямована на збагачення

розуміння правових механізмів, які забезпечують ефективне та справедливе застосування міжнародних договірних зобов'язань, сприяючи таким чином розвитку міжнародного права як цілісної та гармонізованої системи.

У процесі тлумачення міжнародних договорів застосовуються різноманітні способи та види тлумачення, що відображає прагнення досягнути глибокого розуміння тексту договору та його положень. Підходи до визначення поняття "тлумачення" у юридичній літературі варіюються, але вони всі спрямовані на забезпечення правильної імплементації міжнародних угод.

Спеціально-юридичне тлумачення спирається на використання юридичних принципів та доктрин для роз'яснення значення положень договору. Цей спосіб вимагає від інтерпретаторів глибокого знання міжнародного права та його загальноприйнятих норм.

Логічне тлумачення передбачає аналіз тексту договору з точки зору його внутрішньої логіки та послідовності, дозволяючи виявити приховані змісти та взаємозв'язки між різними його частинами.

Мовне або граматичне тлумачення зосереджується на лінгвістичному аналізі використаних у договорі термінів, враховуючи їх звичайне значення в мові міжнародного права.

Систематичне тлумачення вимагає розгляду договору як єдиної системи, де кожен елемент пов'язаний з іншими, та інтерпретація одного положення відбувається з урахуванням контексту всього документа.

Історичне тлумачення включає аналіз історії укладення договору, враховуючи обставини, що вплинули на формування його положень, та наміри сторін на момент укладення.

Внутрішньодержавне тлумачення відбувається на національному рівні та може варіюватись в залежності від конкретної юридичної системи країни.

Автентичне тлумачення визнається офіційним тлумаченням, здійсненим сторонами договору або спеціалізованим міжнародним органом, призначеним для цієї мети.

Міжнародне тлумачення здійснюється міжнародними судовими або арбітражними інституціями, які мають компетенцію вирішувати спори щодо тлумачення міжнародних договорів.

Неофіційне тлумачення може здійснюватися вченими, експертами чи іншими особами, які не мають офіційного статусу для здійснення тлумачення, але їхні висновки можуть впливати на розуміння та застосування договірних положень.

Різноманіття підходів до тлумачення відображає складність міжнародного права та потребу враховувати різні аспекти і контексти при тлумаченні міжнародних договорів. Важливо, щоб процес тлумачення був гнучким, але водночас заснованим на чітких правилах та принципах.

Тлумачення передує будь-кому застосуванню, тому від правильності тлумачення залежить виконання основного принципу міжнародного права. Спори держав щодо невиконання однією з них зобов'язань за міжнародними договорами, як правило, виникають внаслідок різного тлумачення одних й тих самих положень міжнародного договору. Водночас, вирішення спору завжди лежить у юридичній площині. Інколи, лише застосування всього комплексу методів, зокрема політичних, дозволяють вирішити міжнародний спір.

Тлумачення міжнародного договору може здійснюватися будь-якою стороною договору (таке тлумачення має силу лише для однієї сторони), або сторонами договору за згодою між ними (автентичне тлумачення, що має обов'язкове значення для сторін), або міжнародними органами, які з цією метою можуть бути зазначені у самому договорі.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року (далі – Віденська конвенція) стала важливим етапом в розвитку міжнародного права, заклавши уніфіковані основи для укладення, застосування та тлумачення міжнародних договорів. Одним з ключових аспектів Конвенції є розділ, присвячений тлумаченню договорів, зокрема статті 31 та 32, які визначають загальні правила тлумачення.

В ст. 31 (1) Віденської конвенції «Загальне правило тлумачення» передбачено, що договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті, а також у світлі об'єкта та цілей договору.

Частиною 2 Віденської конвенції визначено, що для цілей тлумачення договору контекст охоплює, крім тексту, включаючи преамбулу й додатки:

1) усяку угоду, яка стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору;

2) усякий документ, складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору і прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору. [5]

Крім контексту при тлумаченні договору, слід враховувати (ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції):

1) усяку наступну угоду між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень;

2) наступну практику застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення;

3) будь-яку відповідну норму міжнародного права, яка застосовуються у відносинах між учасниками.[6]

Хоча стаття 31 Віденської конвенції – це загальне правило, а в статті 32 Віденської конвенції розглядаються додаткові засоби тлумачення, обидва правила слід використовувати разом, оскільки вони складають цілісну систему тлумачення договорів.

Зокрема, в статті 32 Віденської конвенції передбачена можливість звернення до додаткових засобів тлумачення, в тому числі до підготовчих матеріалів та до обставин укладення договору, щоб підтвердити значення, яке випливає із застосування статті 31, або визначити значення, коли тлумачення відповідно до статті 31:

a) залишає значення двояким чи неясним; або

b) призводить до результатів, які є явно абсурдними або нерозумними.[7]

---

[5] Віденська конвенція про право міжнародних договорів. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

[6] Віденська конвенція про право міжнародних договорів. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

[7] Віденська конвенція про право міжнародних договорів. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

У підсумковому документі 65-ї сесії Комісії ООН з міжнародного права підкреслено, що положення, викладені у статтях 31 та 32 Віденської конвенції, являють собою відображення принципів міжнародного звичаєвого права. Визнання цих статей як звичаєвого права було підтверджено через практику міжнародних судових органів, включно з Міжнародним судом ООН, Міжнародним трибуналом з морського права, міждержавними арбітражами, Апеляційним органом СОТ, Європейським судом з прав людини, Судом Європейського союзу та іншими інституціями, зокрема, Міжнародним центром з врегулювання інвестиційних спорів. Отже, норми, закладені в цих статтях, служать як основа договірного права для країн-учасниць Віденської конвенції по відношенню до договорів, що підпадають під дію цієї Конвенції, а також як міжнародне звичаєве право для інших держав.

Родольюб Етінскі (Rodoljub M. Etinski), у своїх працях про інтерпретацію міжнародних договорів, звертає увагу на практичне застосування цих статей міжнародними судами, такими як Міжнародний суд ООН, які часто посилаються на них у своїх рішеннях. Р. Етінскі аргументує, що таке посилання підтверджує статус статей як віддзеркалення загальноприйнятих норм міжнародного звичаєвого права, що застосовуються незалежно від того, чи є держава стороною конкретного міжнародного договору.[8]

Основним недоліком у застосуванні статей 31 і 32 Віденської конвенції є суб'єктивізм у виборі між різними методами тлумачення, що може призвести до неоднозначного розуміння та різних інтерпретацій одного й того ж положення міжнародного договору різними сторонами. Хоча Віденська конвенція і прагне встановити універсальні принципи, реальна практика її застосування часто залежить від конкретних обставин справи, юридичної культури держави, що тлумачить договір, та інтерпретаційної практики міжнародних судових інституцій. Така ситуація може ускладнювати досягнення консенсусу між сторонами щодо спірних питань, а також збільшувати ризик міжнародних юридичних спорів.

Проблема визначення критеріїв вибору та ієрархії методів тлумачення має велике значення. Суб’єкти тлумачення часто мають справу з різними доказами та методами, які можуть суперечити один одному, призводячи до різних тлумачень одного й того ж положення міжнародного договору. Така невизначеність в методах тлумачення призвела до того, що одне й те ж положення могло бути розтлумачене по-різному Міжнародним судом ООН у різних справах або міжнародними установами та трибуналами у схожих випадках.

Аналізуючи практику тлумачення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), виявлено, що певні особливості Європейської конвенції Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод (далі– Європейська конвенція) надають перевагу деяким методам тлумачення. Ця практика відома як «еволюційне тлумачення». ЄСПЛ підкреслив унікальний характер Європейської конвенції, визначаючи її як «конституційний

[8] Rodoljub M. Etinski. Means of interpretation of international treaties and determinants of their significance. Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad, 4/2017.https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0550-2179/2017/0550-21791704177E.pdf

інструмент європейського порядку» у сфері прав людини, який має тлумачитися в світлі сучасних умов. Такий підхід зумовлює, що суд враховує сучасне розуміння тексту, виражене у національному законодавстві країн-учасниць, міжнародних договорах та інших документах.

Європейський суд з прав людини наголосив на відмінній природі Європейської конвенції, зазначивши, що: «На відміну від міжнародних договорів класичного типу... Вона створює, крім взаємних, двосторонніх зобов'язань, ще й об'єктивні зобов'язання, які, згідно з Преамбулою, користуються «колективним виконанням». Європейська конвенція є «конституційним інструментом європейського громадського порядку» у сфері прав людини. Її суттєві положення, а також ті положення, «які регулюють функціонування механізму забезпечення виконання Конвенції», мають тлумачитися «у світлі сучасних умов», Європейська конвенція не може тлумачитися «виключно відповідно до намірів її авторів, виражених більш ніж сорок років тому». Це означає, що докази вираженого наміру сторін багато десятиліть тому мають менше значення, ніж докази сучасного розуміння тексту. Сучасне розуміння виражається в національному законодавстві сторін, у договорах, інших правилах міжнародного права, чи інших документах, які не є обов'язковими. Текст Європейської конвенції – загальний та абстрактний, який зазвичай не надає відповідної інформації для відповіді на конкретне, специфічне питання.[9]

Слід зазначити, що практика застосування Європейської конвенції, яку використовує Європейський суд з прав людини як засіб тлумачення, не повністю відповідає стандартам, закладеним у Віденській конвенції. У справі «Лоізіду про Туреччини» (Loizidou v. Turkey), Європейський суд з прав людини посилався на статтю 31 (3 (b)) Віденської конвенції, яка стосується подальшої практики у застосуванні договору як автентичного засобу тлумачення. Однак, у рішенні було повідомлено, що існують два винятки разом із відповідачем-державою від послідовної практики інших сторін. Негармонійна практика трьох сторін очевидно унеможливлювала встановлення спільного розуміння всіма сторонами, що було умовою статті 31 (3 (b)) ВКПМД. Консенсус, що виникає з практики держав-учасниць", може розглядатися як додатковий засіб тлумачення. Однак, навіть таке трактування вимагає певної гнучкості.[10]

Щодо моделі тлумачення інвестиційних договорів Міжнародним центром по врегулювання інвестиційних спорів (ICSID), то трибунали ICSID надають найбільше значення для тлумачення звичайному значенню договору, розглянутому в його контексті. Трибунали ICSID часто цитують перший абзац статті 31 Віденської конвенції, який стосується мети та цілей договору.

[9] Rodoljub M. Etinski. Means of interpretation of international treaties and determinants of their significance. Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad, 4/2017.https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0550-2179/2017/0550-21791704177E.pdf

[10] Case of loizidou v. Turkey. https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57920%22]}

Ці договори містять деякі правові поняття та стандарти, такі як інвестиції, власність, експропріація, відмова в правосудді, які мають автономне значення в інвестиційних договорах, якщо вони не визначені специфічним чином у конкретному договорі. Трибунали ICSID визначають їхнє значення головним чином, посилаючись на судову практику ICSID та інших трибуналів, аналізуючи порівняльну практику договорів або вивчаючи наукові роботи. Іноді трибунали ICSID розрізняють між послідовною попередньою арбітражною практикою – jurisprudence constante – та непослідовною практикою, надаючи значення послідовній практиці.

Тлумачення міжнародних договорів може бути складним завданням, особливо коли справа стосується договорів з широким колом учасників із різноманітними правовими системами та інтересами.

Так, зокрема, Віденська конвенція, яка хоч і містить правила тлумачення міжнародних договорів (статті 31–33), але іноді самі ці правила стають предметом тлумачення. Наприклад, застосування правила про «послідовну практику» (стаття 31(3)(b)) може бути складним, коли оцінюється практика держав-учасниць.

Конвенція ООН з морського права (1982 рік). Спори щодо тлумачення її положень, особливо тих, що стосуються прав на континентальний шельф, виключні економічні зони, територіальні води, стали предметом численних міжнародних судових процесів. У спорі Бангладеш проти М'янма з питання про делімітацію морського кордону між Бангладеш і М'янмою в Бенгальській затоці, який був вирішений Міжнародним трибуналом з морського права в 2012 році, Трибунал зайнявся складними питаннями щодо визначення морських кордонів, зокрема, тлумаченням положень Конвенції ООН з морського права.

Спір між Бангладеш та М'янмою щодо делімітації морського кордону в є одним із яскравих прикладів міжнародної судової практики в контексті тлумачення і застосування міжнародних договорів, зокрема Конвенції ООН з морського права. Основною метою тлумачення було встановити справедливі принципи делімітації, які б забезпечили обом країнам рівний доступ до морських ресурсів, враховуючи їхні географічні та юридичні особливості.

Трибунал розпочав з текстуального аналізу відповідних статей Конвенції ООН з морського права, зокрема статті 74 (делімітація виключних економічних зон) та статті 83 (делімітація континентального шельфу). Це дозволило визначити загальні принципи делімітації, встановлені Конвенцією ООН з морського права. Трибунал зазначив, що відповідно до статті 31 Віденської конвенції, Конвенцію слід тлумачити добросовісно відповідно до звичайного значення її термінів у їх контексті та з урахуванням її мети та цілей. Як зазначено в консультативній думці Палати по морським просторам, стаття 31 Віденської конвенції має розглядатися «як відображення звичаєвого міжнародного права».[11]

[11] International tribunal for the law of the sea reports of judgments, Dispute concerning delimitation of themaritime boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal (Bangladesh/Myanmar). https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_16/published/C16-J-14_mar_12.pdf

Трибунал також застосував контекстуальний підхід, розглядаючи відповідні положення Конвенції ООН з морського права у контексті загальної мети та цілей Конвенції. Це включало аналіз преамбули та інших положень Конвенції, що стосуються збереження морського довкілля та сталого використання морських ресурсів.

Трибунал також врахував практику делімітації між іншими державами та релевантні юридичні прецеденти, встановлені попередніми рішеннями міжнародних судів та арбітражів.

Висновки. Теоретична розробка принципів тлумачення міжнародних договорів продовжує еволюціонувати, оскільки міжнародне право адаптується до змінюваних глобальних умов та потреб. Віденська конвенція залишається основоположним документом, що встановлює загальні правила тлумачення, але практика міжнародних судів і трибуналів демонструє гнучкість і творчий підхід до їх застосування.

Статті 31 і 32 Віденської конвенції надають широкий простір для вибору методів тлумачення. Проте, цей простір не є необмеженим. Стаття 31 Віденської конвенції передбачає врахування всіх методів тлумачення, які становлять "загальне правило" тлумачення в будь-якому випадку тлумачення. Це не означає, що всі вони будуть релевантними в кожному випадку. Відповідність будь-якого методу тлумачення визначається його здатністю розширити інформацію, корисну для відповіді на питання, яке виникає при застосуванні міжнародного договору.

Найбільш часто використовувані методи для тлумачення конкретного договору або певного типу договорів можна назвати «моделлю тлумачення». Так, модель тлумачення актів міжнародних організацій надає перевагу широкому контексту, меті та цілям договору та практиці у застосуванні міжнародного договору. Модель тлумачення Європейської конвенції розширює межі джерел інформації, релевантних для тлумачення, та надає перевагу сучасним вираженням розуміння тексту Конвенції. Модель тлумачення інвестиційних договорів віддає перевагу звичайному значенню, контексту, послідовній судовій практиці та науковим працям.

Сучасні виклики тлумачення міжнародних договорів охоплюють необхідність враховувати широкий спектр факторів, включаючи технологічний розвиток, зміну клімату, нові форми міжнародної взаємодії та глобальні соціально-економічні зміни. Це вимагає від юристів-міжнародників глибокого розуміння не тільки правових норм, а й ширших контекстуальних факторів.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-11

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Котляр Ольга Іванівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Концепція сталого розвитку зародилася у рамках міжнародного права, однак у сучасному світі сталий розвиток набув статусу найбільш впливового правового та багато в чому політичного принципу у всіх сферах діяльності, зокрема у якості ключового маркеру у сфері законодавства, що регулює розвиток. Виникнення даної концепції пов'язане з усвідомленням людством того факту, що можливості навколишнього середовища, його ресурси не є безмежними. Вперше даний термін «*сталий розвиток*» («*sustainable development*») з'явився у доповіді Всесвітньої комісії з питань навколишнього середовища і розвитку[1]. Звіт ООН, опублікований у 1987 р. так званою Комісією Брундтланда, став наріжним каменем сталого розвитку, на який посилаються протягом трьох десятиліть, не зважаючи на введення Цілей розвитку тисячоліття (2000) та Цілей сталого розвитку (2015). Але некоректним буде твердження, що саме 1987 рік є початком ідеї концепції сталого розвитку, адже у Стокгольмській декларації 1972 р. у Принципі 2 передбачається, що природні ресурси Землі, включаючи повітря, воду, землю, флору та фауну, а також найбільш цінні екосистеми мають бути збережені на благо нинішнього та майбутніх поколінь шляхом ретельного планування та управління. Водночас у згаданій доповіді «Наше загальне майбутнє» міститься більш розгорнутий зміст концепції. Розмите гасло про задоволення деяких потреб почало набувати чіткіших обрисів: зазначені існуючі обмеження для постійного розвитку: технологічний рівень, організація суспільства, здатність біосфери поглинати наслідки людської діяльності. Основною проблемою було зазначено бідність, а розвиток починає трактуватися як економічне зростання, як процес змін в ході яких експлуатація ресурсів, інвестування, технологічне вдосконалення та інституційні трансформації відбуваються у відповідності з сьогоденням та майбутнім потребами.

У доктрині та практиці наявні спроби знайти правову форму концепції сталого розвитку. Асоціація міжнародного права у 2002 р. прийняла Нью-Делійську Декларацію про принципи міжнародного права, що пов'язані зі

[1] REPORT OF THE WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT 04.08.1987. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n87/184/67/pdf/n8718467.pdf?token=4qW3xryJ040JgNksv0&fe=true

стійким розвитком. У преамбулі зазначено, що метою сталого розвитку є всеосяжний і комплексний підхід до економічних, соціальних та політичних процесів, які спрямовані на стійке використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища, від яких залежить стан природи та життя людини, а також на соціальний та економічний розвиток, який спрямований на реалізацію права всіх людей на достатній рівень життя на основі їх активної, вільної та конструктивної участі у розвитку та у справедливому розподілі створюваних благ з урахуванням потреб та інтересів майбутніх поколінь[2].

Спостерігається загальносвітова тенденція до розширення змісту поняття сталого розвитку, і в сучасному розумінні його можна розглядати як гармонійний розвиток, при якому забезпечується взаємна гармонія між людством та природою, між різними соціальним групами, між приватними та публічними інтересами, між потребами сучасників та майбутніх поколінь.

Складність правового сприйняття концепції сталого розвитку полягає у бажанні розглядати й інтерпретувати в її межах практично будь-які принципи міжнародного права, та у прагненні виявити її найбільш конкретні змістовні компоненти, такі як: необхідність брати до уваги інтереси майбутніх поколінь; обов'язок держави експлуатувати свої природні ресурси у стійкий спосіб; врахування інтересів інших держав; обов'язок держав інкорпорувати інтереси у політику розвитку.

Сталий розвиток у його економічному, соціальному та екологічному аспектах являє собою один з ключових елементів у діяльності всієї системи ООН. На міжнародному рівні Група ООН зі сталого розвитку (*UN Sustainable Development Group)* виступає у ролі форуму високого рівня розробки узгодженої політики та спільного прийняття рішень. Група забезпечує ефективне керівництво, підтримку та контроль за координуванням заходів у галузі розвитку у 162 країнах та територіях. Мандат Групи ООН зі сталого розвитку заснований на положеннях, прописаних у Всеосяжному огляді політики в галузі оперативної діяльності з метою розвитку в рамках системи ООН відповідно до резолюції 72/279 Генеральної Асамблеї, який є орієнтиром для проведення контролю та оцінки діяльності ООН з метою розвитку.

Комітет з економічних та фінансових питань (Другий комітет) Генеральної Асамблеї здійснює контроль за діяльністю Групи та деяких її членів. Другий комітет займається питаннями, що належать до економічного зростання та розвитку. До них входять питання політики в галузі макроекономіки, фінансування з метою розвитку, сталого розвитку, проблеми населених пунктів, викорінення бідності, питання глобалізації та взаємозалежності, оперативної діяльності з метою розвитку, а також використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою розвитку. Даний комітет проводить Всеосяжний огляд політики у галузі оперативної

[2] ILA NEW DELHI DECLARATION OF PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW RELATING TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT. URL: https://www.ecolex.org//literature/new-delhi-declaration-of-principles-of-international-law-relating-to-sustainable-development-mon-070850/

діяльності ООН з метою розвитку, на підставі якого Генеральна Асамблея затверджує офіційні міжурядові мандати, що регулюють діяльність Групи ООН зі сталого розвитку.

Засідання Групи відбуваються двічі на рік під головуванням заступника Генерального секретаря, який очолює Групу від імені Генерального секретаря ООН. До групи входять виконавчі голови організацій-членів ГООНУР. Віце-голова Групи також скликає засідання Основної групи ГООНУР, до якої входять ФАО, МОП, ПРООН, ЮНЕСКО, ЮНФПА, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ, Структура «ООН-жінки», ВООЗ тощо.

Рамкові програми ООН зі співробітництва з метою розвитку (раніше відомі як рамкові програми ООН з надання допомоги з метою розвитку) є – найважливішим інструментом планування та здійснення заходів ООН у сфері розвитку в кожній із країн. Рамкові програми – це угоди між ООН та урядами країн, що приймають, визначають та відображають внесок системи розвитку ООН на благо країни та зумовлюють розподіл активів ООН, необхідних у країні та за її межами. Рамкові програми визначають весь програмний цикл: від стадії планування до практичної реалізації, а також моніторингу, звітності та оцінки спільної роботи ООН з підтримки країн у досягненні Порядку денного 2030 року. На сьогодні наявні чотири основні принципи нових рамкових програм.

По-перше, рамкові програми повинні бути чітко сформульованим колективним планом дій ООН для допомоги країнам у вирішенні пріоритетних завдань та усуненні прогалин щодо досягнення Цілей сталого розвитку. Рамкова програма співробітництва є механізмом підтримки економічних перетворень: з їхньою допомогою у країн з'являється можливість переглянути економічний курс та існуючі практики, зробити їх більш орієнтованими на сталий розвиток. А це у свою чергу є кроком до створення інклюзивних та диверсифікованих економік, які активно створюють робочі місця, і націлених на розширення прав та покращення добробуту всіх громадян, та турботу про нашу планету.

По-друге, рамкові програми повинні втілювати дух партнерства. Партнерами у досягненні цілей є не лише уряди країн, але й усі зацікавлені сторони: громадянське суспільство, наукові кола, законодавчі органи, приватний сектор, двосторонні партнери тощо.

По-третє, рамкові програми повинні сприяти втіленню колективної обіцянки Порядку 2030 «не залишати жодного осторонь» і сприяти переходу до конкретних дій з надання підтримки, особливо тим, хто перебуває в найменш сприятливих умовах. Тут потрібно враховувати специфіку кожної з країн і регіонів, особливу увагу приділяючи питанням інклюзивності та боротьби з нерівністю.

І останнє, рамкові програми повинні надавати необхідні інструменти для вирішення проблем, враховуючи особливості та потреби кожної з країн, гарантуючи можливість для всіх структур на місцях ефективно забезпечувати реалізацію Порядку денного 2030 року в країні.

Як бачимо, закріплення концепції сталого розвитку у міжнародному праві передбачає, що права та обов'язки сформульовані таким чином, щоб економічний розвиток та споживання природних ресурсів були збалансованими і посилювали можливість вирішення соціальних проблем. Сталий розвиток можна розглядати як міжнародно-правовий принцип у певній сфері діяльності, що має загальний для держав інтерес, а його реалізація забезпечується узгодженими правовими методами, у рамках вже сформованого правопорядку. Отже, право стійкого розвитку не зводиться до екологічного, кліматичного чи міжнародного, воно включає принципи та окремі інститути цивільного, інвестиційного, фінансового, банківського, трудового, корпоративного та інших галузей, що є складним і комплексним і вимагає формування нового мультизнавчого ядра. Роль юристів полягає у формуванні норми вихідних процесів і побудови актуальної архітектури права з урахуванням державних і громадських стратегічних інтересів. Це вимагає формування доктрини права стійкого розвитку, вироблення нормативних моделей у сфері переходу до зеленої та низьковуглецевої економіки та енергетики, альтернативним джерелам енергії, кліматичної безпеки, зеленого фінансування та інвестування у сфері стійкості бізнесу, реалізації соціальної політики та нових управлінських моделей.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-12

МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Кравчук Ірина Ігорівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Поліського національного університету
м. Житомир, Україна

Заклюка Анастасія Іванівна
ліцеїстка
Житомирського обласного спортивного ліцею
Житомирської обласної ради
м. Житомир, Україна

У статті 6 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенції) зазначено, що особи, звинувачені у вчиненні геноциду чи інших перерахованих у статті 3 діянь[1], повинні бути засуджені компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинено це діяння, чи таким міжнародним карним судом, що може мати юрисдикцію у відношенні сторін даної Конвенції, які визнали юрисдикцію такого суду[1].

Основними чинними міжнародно-правовими механізмами боротьби із зазначеними злочинами є Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН та Міжнародний кримінальний суд.

Однак, у певних випадках рішення Ради Безпеки можуть мати політичне забарвлення, оскільки її постійні члени, захищаючи власні інтереси, мають право вето. Міжнародний Суд ООН не зможе розглядати справу й виносити рішення без згоди на те відповідної держави, крім того його юрисдикція поширюється лише на держави, які є членами ООН, або на ті, що надають спеціальну згоду на юрисдикцію Суду і сплачують внески на його витрати[2].

Незалежним судом, що не підлягає політичному контролю, є Міжнародний кримінальний суд, рішення якого ґрунтуються на юридичних критеріях і приймаються неупередженими суддями згідно положень його установчого договору, Римського Статуту, та інших юридичних документів. Суд має юрисдикцію щодо подій, які відбулися після набрання чинності Статутом (починаючи від 17 липня 2018 року) і може притягати до

[1] Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948. URL: http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm (дата звернення: 12.10.2023).

[2] Ребриш Р. І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 41. Том 2. 2016. С. 127–129.

відповідальності фізичних осіб, а не групи осіб чи держави, що відрізняє його від Міжнародного Суду ООН, який вирішує спори між державами[3].

Міжнародний кримінальний суд має повноваження здійснювати юрисдикцію, згідно зі статтею 1 Римського статуту, стосовно осіб за найбільш тяжчі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, а саме – за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії (ст. 5)[4] (щодо останнього – резолюцію про поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду на цей злочин прийняла Асамблея держав-учасниць внаслідок консенсусу від 15 грудня 2017 року)[3].

За статтею 1 Римського статуту Міжнародний кримінальний суд не замінює національні системи кримінального правосуддя, а доповнює їх, оскільки в Преамбулі Статуту вказується, що обов'язком кожної держави є здійснення її кримінальної юрисдикції стосовно осіб, які несуть відповідальність за вчинення міжнародних злочинів[4]. Міжнародний кримінальний суд може розпочати розслідування і з власної ініціативи або на прохання держави-учасниці і, за наявності підстав, переслідувати та притягати до відповідальності фізичних осіб, якщо відповідні держави цього не роблять або не бажають чи не здатні це зробити[3]. Основна місія Міжнародного кримінального суду полягає в тому, щоб покласти край безкарності осіб, які вчиняють найбільш тяжкі злочини, проти міжнародного співтовариства, і сприяти запобіганню подібним злочинам[3].

Міжнародний кримінальний суд здійснює свою юрисдикцію, відповідно до статті 12 Римського Статуту, якщо держава є учасницею цього Статуту або такою, що визнала юрисдикцію Суду, а також, якщо: a) держава, на території якої мало місце відповідне діяння, або, якщо злочин було вчинено на борту морського чи повітряного судна, держави реєстрації цього морського або повітряного судна; b) держава, громадянином якої є особа, яку обвинувачують у вчиненні злочину. Якщо держава не є учасницею Римського Статуту, вона може шляхом подання заяви Секретареві визнати юрисдикцію Суду стосовно відповідного злочину[5].

Міжнародний кримінальний суд відповідає моделі, передбаченій статтею 6 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, зокрема, через утвердження первинного обов'язку держави, (й за територіальним принципом), карати осіб, що вчинили геноцид та інші міжнародні злочини, також і через договірний характер його утворення – «прийняття юрисдикції»[6].

У статті 4 Конвенції передбачається покарання осіб, що чинять геноцид чи будь-які інші з перерахованих у ст. 3 діяння, незалежно від того, чи є вони

---

[3] Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

[4] Римський Статут Міжнародного кримінального Суду від 17 липня 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 21.10.2023).

[5] Римський Статут Міжнародного кримінального Суду від 17 липня 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 21.10.2023).

[6] Аносова Ю. Загальні засади здійснення юрисдикції щодо злочину геноциду міжнародними судовими органами. *Український часопис міжнародного права.* № 1. 2017. С. 19-33.

правителями, посадовими чи приватними особами, відповідальними по конституції[7].

Про відповідальність держав у Конвенції прямо не йдеться, однак факт настання відповідальності держави за злочин геноциду підтверджується статтею 9: «Спори між державами-учасницями з приводу тлумачення, застосування або виконання цієї Конвенції, зокрема щодо відповідальності… держави за вчинення геноциду або одного з наведених у статті 3 діянь, передаються на розгляд Міжнародного суду справедливості на вимогу будь-якої зі сторін у спорі»[8].

Головна відмінність Міжнародного кримінального суду від інших судів полягає в тому, що він є постійним автономним судом, куди суддів обирає Асамблея держав-учасниць на основі їхньої компетентності. Спеціальні трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди, а також інші подібні суди, створені в рамках ООН для розгляду конкретних ситуацій, мають обмежені мандати і юрисдикцію[9].

Станом на 17 січня 2024 року визнаними компетентними органами як злочин геноциду були: геноцид тутсі в Руанді 1994 року, який розглядався Міжнародним трибуналом щодо Руанди; геноцид боснійських мусульман 1995 року у Сребрениці щодо колишньої Югославії в окремих провадженнях МКС та Міжнародного Суду ООН. У деяких справах, де були висунуті звинувачення в геноциді, провадження ще тривають, як-от у випадку справи в МКС Омара Хассана Ахмад аль-Башира щодо подій у Дарфурі (Судан)[10].

Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді офіційно припинив діяльність у грудні 2015 року. За двадцять років було пред'явлено звинувачення у геноциді 89 руандійцям і одному бельгійцю, 75 притягнуто до відповідальності. Народні ж суди були закриті у 2012 році. Завершення процесів «гачача» й закриття Міжнародного кримінального трибуналу не є закінченням судових процесів над геноцидом, який не має строку давності, тому суди тривають і досі.

Кейс Руанди є дуже ілюстративним для України у світлі повномасштабної збройної агресії рф. Він доводить, що винуватців геноциду можна засудити, але не варто сподіватися на швидкий суд над злочинцями та покладатися лише на Міжнародний кримінальний суд, адже там будуть судити лише найвище керівництво росії, а пересічних виконавців – українські національні суди[11].

---

[7] Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948. URL: http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm (дата звернення: 12.10.2023).

[8] Ребриш Р. І. Геноцид як злочин проти безпеки людства за міжнародним кримінальним правом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 41. Том 2. 2016. С. 127–129.

[9] Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf (дата звернення: 24.10.2023).

[10] Синюк О. Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців. URL: https://zmina.info/instructions/shho-take-zlochyn-genoczydu -yak-jogo-dovesty-i-chy-ye-oznaky-genoczydu-ukrayinczіv/ (дата звернення: 23.10.2023).

[11] Що таке геноцид: правовий вимір. URL: https://ti-ukraine.org/news/ shho-take-genotsyd-pravovyj-vymir/ (дата звернення: 10.12.2023).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-13

«ІНФОРМАЦІЙНЕ ПЕРЕЇДАННЯ» – ПОТЕНЦІЙНА ЗАГРОЗА МІЖНАРОДНОМУ ПОРЯДКУ

Кудрявцева Наталія Олегівна
юрист

В усталеному розумінні міжнародний порядок є системою, що визначає чіткі правила поведінки усіх суб'єктів відносин. Нерідко правила міжнародного порядку співвідносять із поняттям "світового порядку". У будь-якому випадку саме значення порядку характеризується як відсутність хаосу, чіткість приписів і наявність правил, що потребують виконання. Запроваджені правила світового чи міжнародного порядку повинні бути адаптативними й спроможними протистояти новим викликам сьогодення. Проте, як свідчить політична ситуація в окремих країнах, а також наявність протистоянь та конфліктів, такі правила порядку уже не є повною мірою актуальними.

Однією із загроз існування міжнародного порядку можна вважати надмірне поширення інформації та неможливість контролювати її кількісні й якісні характеристики. Інформація завжди була потужним інструментом, проте з моменту виникнення можливості її неконтрольованого масового миттєвого поширення, стала потужною зброєю сучасності, на використання та застосування якої не потрібно досягати повноліття, проходити комісії чи отримувати спеціальні дозволи. На сьогодні ідея міжнародного порядку і його правила не передбачають неконтрольоване створення, поширення чи споживання інформації як потенційну загрозу свого існування. Водночас існує переконання, що з часом ситуація може бути переглянутою.

З кожним моментом часу утворюються все нові відомості, багато продукується так званого інформаційного "сміття", але при цьому старі знищені файли зберігаються також. Неймовірне збільшення кількості матеріалів на будь-який запит споживача тематики, з одного боку підтверджує те, що людина розумна і бажає постійно опрацьовувати, аналізувати, обдумувати отриману інформацію, з іншого – розвиває у людей бажання дізнаватися все нову і нову інформацію та мимовільно викликає "залежність" та пригнічений стан від її нестачі. На сьогодні проблема надмірного споживання інформації стала особливо актуальним питанням. Так званий "інформаційний фаст-фуд" заповнює вільний час населення, відволікає від вирішення важливих питань реального існування. Віртуальний світ існує з іншими правилами світового порядку, не адаптованими під умови реальності.

Аналіз останніх публікацій свідчить про початок боротьби світових ЗМІ за увагу населення до конкретного інформаційного продукту. Усвідомлюючи це окремі автори публікацій після назви статті зазначають кількість часу, що буде витрачено читачем на прочитання публікованого

матеріалу. Інші висловлюють вдячність за те, що споживач інформації дочитав їх продукт до останнього речення. Поширення інформації стало безбар'єрним та настільки миттєвим, що жодні служби чи організації не спроможні повною мірою перешкодити цьому, а у випадку поширення дезінформації може становити серйозну загрозу міжнародному порядку, оскільки така інформація може сприяти орозпалюванню конфліктів, порушенню довіри між країнами та впливати на політичні процеси. Водночас надмірне споживання інформації без проведення факт-чекінгів та належної критичної оцінки через створення неіснуючих фактів, маніпулювання громадською думкою та підрив довіри до міжнародних інституцій може викликати напруження міжнародних відносин, зниження ефективності міжнародного співробітництва та створити загрозу міжнародній безпеці.

Таким чином, надмірна кількість інформації, що надходить в особливо великій кількості та створює відсутність часу для критичного осмислення прочитаного чи почутого, варто розглядати як перешкоду для існування окремих держав, а в більших масштабах і як потенційну загрозу для усталених правил та взаємовідносин між країнами. В ідеалі, оскільки появився новий простір суспільних відносин, що його неможливо обмежити кордонами, нова їх площина, у якій будь-який порядок поки що достатньою мірою відсутній, то потрібно встановити окремі правила міжнародного порядку, який би був спрямований на забезпечення миру, безпеки і стабільності та співробітництва між державами в інформаційній сфері. На сьогодні усвідомлення необхідності існування такого порядку є лише питанням часу.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-14

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: УРОКИ ЯПОНІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

Новік Сєвастьян Євгенович
студент факультету міжнародної торгівлі та права
Науковий керівник: **Ільченко Ганна Олександрівна**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна

Агресивна війна, розпочата Росією проти України, породила нові виклики для діючого останні десятиліття світового порядку. Паралельно з актуальними завданнями досягнення перемоги за допомогою військових засобів та дипломатії, важливо вже зараз розробляти стратегію повоєнного відновлення промисловості, транспортної системи, соціальної сфери та науково-технологічної інфраструктури, а також подолання наслідків гуманітарної кризи[1]. Вирішення цих масштабних завдань вимагатиме значних фінансових, організаційних, технічних ресурсів, які можливі лише з комплексною міжнародною підтримкою, об'єднання зусиль та координацією міжнародної спільноти та наднаціональних організацій, готових долучитися до процесу відновлення економіки України та її соціогуманітарного простору. В цьому контексті стає життєво важливим аналіз історичного досвіду країн, які успішно впоралися з аналогічними завданнями завдяки ресурсам та підтримці міжнародних партнерів.

Значну роль у швидкому економічному розвитку після війни для певних країни відіграла допомога США. Починаючи з 50-х років, США надавали суттєву підтримку різним країнам, зокрема Німеччині та Японії, що стало каталізатором потужних економічних процесів розвитку. В обох країнах була надана пряма бюджетна підтримка, введено дешеву національну валюту, забезпечено американські замовлення місцевій промисловості. Відсутність витрат на військові потреби, завдяки «ядерній парасольці» США, та створення сприятливих умов для експорту на американський ринок та імпорту технологій сприяли їх економічному диву[2].

Цей досвід підкреслює важливість аналізу тих ресурсів та механізмів, які виявилися найефективнішими для відновлення Німеччини та Японії, та можуть слугувати прикладом для розробки програми реконструкції економіки України.

Аналіз відновлення Японії та Німеччини після Другої світової війни показує, як країни можуть не тільки відновити економіку, але й досягти

[1] Супрун Н. А. Ресурси та механізми повоєнного відновлення Західної Німеччини (1945–1962 рр.). Історія народного господарства та економічної думки України. 2022. Вип. 55. С. 41. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001391568

[2] Корсунський С. Як нації відновлювлюються: досвід Східної Азії. Віват, 2023. с.103.

економічного зростання, використовуючи ефективні стратегії, які вивели їх на рівень світових економічних лідерів.

Таблиця 1

Стратегії	Японія	Німеччина
«План відновлення»	План Макартура зосереджувався на демократичній перебудові Японії, включаючи політичні, соціальні та економічні зміни.	План Маршалла був спрямований на економічне відновлення Європи через фінансову допомогу та економічне стимулювання.
Урядове втручання і стратегічне планування	Японія та Східноазіатські країни демонструють важливість сильного урядового втручання, де уряди активно керували розвитком економіки через прямі інвестиції та підтримку ключових галузей.	Німеччина впровадила модель соціальної ринкової економіки, яка забезпечила баланс між вільним ринком і соціальним захистом з боку держави.
Фокус на експорті проти внутрішнього ринку	Висока орієнтація на експорт з метою досягнення зовнішньої конкурентоспроможності та швидкого економічного зростання	Німеччина, хоч і зосереджена на експорті, також наголошує на важливості внутрішнього ринку для забезпечення соціального благополуччя.
Інвестиції в освіту та наукові дослідження	Сильні інвестиції в освіту та навчання з метою створення кваліфікованої робочої сили	Великі інвестиції в освіту, але також значний акцент на наукові дослідження та інновації для підтримки промислового розвитку
Соціальний захист та розподіл благ	Соціальний захист частково забезпечується через корпоративні програми, з меншим акцентом на державні соціальні гарантії	Високий рівень соціального захисту через державні програми, з метою забезпечення рівного розподілу благ та зменшення соціальної нерівності
Економічне зростання та розвиток	Японія та східноазіатські країни здебільшого спиратися на експортну модель та державне планування.	Німеччина більше зосереджена на створенні стійкої економіки з розвиненим соціальним захистом
Структурні реформи	Реформи зосереджені на промисловому розвитку та модернізації.	Реформи включали відновлення післявоєнної економіки з акцентом на соціальну ринкову економіку, яка забезпечує соціальний захист та економічну стабільність.

Інформація, представлена у Табл. 1, була розроблена та складена автором на підставі опрацювання наступних праць: С. Корсунського під назвою "Як нації відновлювлюються: досвід Східної Азії" (2023 рік) та дослідження Н. А. Супрун "Ресурси та механізми повоєнного відновлення Західної Німеччини (1945–1962 рр.)" (2022 рік).

Відновлення України після війни з Росією вимагає аналізу міжнародного досвіду відновлення після конфліктів, зокрема уроків Японії та Німеччини після Другої світової війни. Ключовим аспектом їхнього успіху було партнерство з демократичними країнами, які підтримують ринкову економіку, насамперед зі Сполученими Штатами, які зіграли вирішальну роль у їх відновленні.

Основою для розвитку практично всіх країн Східної Азії стала розроблена в Японії східноазійська економічна модель і потужна підтримка США. Але не менш важливим виявився правильний баланс між «зовнішніми» і «внутрішніми» факторами росту[3].

Ефективність економічних реформ в Німеччині після Другої світової війни значною мірою була зумовлена успішним поєднанням зовнішньої підтримки, особливо американської допомоги в рамках Плану Маршалла, та внутрішніх реформ, спрямованих на лібералізацію економіки і створення моделі соціальної ринкової економіки[4].

Японія та Німеччина підкреслили значення сильного урядового лідерства і стратегічного планування для відновлення. Україна може застосувати цей підхід, активно підтримуючи ключові сектори для стимулювання економічного зростання.

Успіх у відродженні забезпечувався єдністю і спільними зусиллями всіх верств населення, довірою між урядом і народом. Ключовим елементом були інвестиції в людський капітал, освіту.

Інновації та освіта були ключовими для технологічного розвитку Японії, і Україна може слідувати цьому прикладу, розвиваючи науковий та освітній потенціал для створення інноваційної економіки.

Розвиток масштабної системи соціального захисту, як це було зроблено в Німеччині, може стати ключем до забезпечення соціальної стабільності та зменшення нерівності в Україні. Така система сприятиме поверненню біженців та їхній інтеграції, що може прискорити відновлення країни. Відновлення Німеччини та Японії показало, що інвестиції в людський капітал є ключовими для відбудови нації.

Міграція населення та мобілізація спричинили дефіцит робочої сили в Україні, особливо кваліфікованої. Для подолання цього дефіциту пропонуються такі стратегії: стимулювання повернення українців через економічні стимули та програми реінтеграції; підвищення кваліфікації робочої сили відповідно до потреб ринку через освіту і перекваліфікацію; створення умов для залучення іноземних інвесторів; підтримка малого та середнього бізнесу через кредитування, гранти та консультації. Ці заходи

[3] Корсунський С. Як нації відновлювлюються: досвід Східної Азії. Віват, 2023. с. 189

[4] Супрун Н. А. Ресурси та механізми повоєнного відновлення Західної Німеччини (1945–1962 рр.). Історія народного господарства та економічної думки України. 2022. Вип. 55. С. 39-62.

мають на меті сприяти економічному зростанню та підвищенню якості життя[5].

Залучення міжнародної підтримки та інвестицій стає критично важливим для забезпечення ресурсів, необхідних для відновлення. Україна може шукати міжнародні гранти, кредити та інвестиції, подібно до Плану Маршалла для Німеччини, а також активізувати дипломатичні зусилля для залучення цих ресурсів.

Відновлення інфраструктури, модернізація економіки та інвестиції в освіту й науку мають бути ключовими пріоритетами для сталого розвитку України, з акцентом на ефективність і адаптацію до майбутніх викликів для довготривалого прогресу.

Застосування цих стратегій потребуватиме не тільки внутрішніх зусиль, але й активної участі міжнародної спільноти, враховуючи ще й той факт, що на відміну від Японії та Німеччини, які були переможеними, Україна буде переможцем. Це відкриває можливості використання заморожених активів Росії, отримання репарацій та інших міжнародних механізмів відшкодування збитків, завданих війною.

Вирішення питання відбудови зруйнованих міст і промислових об'єктів є ключовим завданням, яке вимагає стратегічних рішень: чи реконструювати їх заново, чи переорієнтувати ресурси на розвиток інших секторів або створення нових об'єктів у безпечніших місцях. При цьому відбудова має відповідати сучасним вимогам енергоефективності, екологічності, інноваційності та доступності, з використанням передових технологій та принципів "зеленого" будівництва, а також має бути орієнтована на потреби майбутніх поколінь.

Отже, за умови міжнародної підтримки та власної стратегії, з урахуванням світового досвіду, Україна може використати повоєнне відновлення для створення основи довготривалого розвитку та добробуту.

[5] Пищуліна О., Юрчишин В., Стецюк П., Міщенко М. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства. Центр Разумкова, 2023 URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-15

ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЗГІДНО НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Тараненко Микола Миколайович
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» м. Київ, Україна

Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України особливої актуальності набувають проблеми регулювання статусу військовополонених. Дане питання врегульовано нормами міжнародного гуманітарного права, а саме ІІІ Женевською конвенцією «Про поводження з військовополоненими» 1949 року.

Згідно зазначеного нормативного акту, особи, котрі опинилися під владою супротивника, мають право на статус військовополонених, якщо вони належать до таких категорій: (а) комбатантів (особовий склад регулярних збройних сил або учасники народного ополчення); (б) цивільних осіб, офіційно уповноважені супроводжувати збройних сили; (в) демобілізованих військовослужбовців, що перебувають на окупованій території; (г) військовослужбовців, інтернованих на території нейтральної держави[1].

У реаліях сучасних збройних конфліктів існує значна кількість різноманітних нерегулярних збройних формувань, що сильно ускладнює коректне визначення статусу осіб, що опинилися під владою супротивника. Саме тому слід вважати, що всі особи, які брали участь у бойових діях і потрапили під контроль супротивної сторони, є військовополоненими. У разі виникнення сумнів щодо наявності права на даний статус, їм він надається до моменту, доки реальний статус не буде визначений компетентним судовим органом після проведення спеціальної перевірки на причетність до вчинення воєнних злочинів.

Статус військовополоненого, а отже право на повагу та захист виникає з моменту, коли вони безпосередньо «потрапили під владу супротивника», а саме були захоплені під час бойових дій, або взяті під варту після добровільної здачі, або після масової капітуляції. Під час інтернування документи та предмети особистого користування мають залишатися у володінні військовополонених, так само, як і захисне спорядження, наприклад, каски, бронежилети та протигази. Гроші та інші цінні предмети можуть вилучатися в захоплених після проведення формальної процедури їх опису.

[1] Мельцер Нільс. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. Женева. МКЧХ, 2020. С. 201.

Військовополонені при затриманні не зобов'язані надавати будь-яку інформацію, окрім власного прізвища, імені, військового звання, дати народження та особистого номера котрий видається державою їхнього походження, що є стороною збройного конфлікту. Інформацію про затриманих військовослужбовців необхідно негайно повідомити органам державної влади їх походження, а також родині через Національне інформаційне бюро та Центральну агенцію з розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Ті ж самі канали зв'язку використовуються під час всього періоду перебування у полоні для повідомлень про переміщення, звільнення, репатріацію, втечу, госпіталізацію та смерть військовополоненого.

Після захоплення в полон вони повинні бути переміщені до таборів, розташованих на безпечній відстані від зони бойових дій. Вони мають бути забезпечені їжею, водою, одягом та медичною допомогою; крім того слід вжити відповідних запобіжних заходів для їх безпеки під час евакуації. Обов'язок евакуації полонених має два винятки. 1) поранені або хворі військовополонені тимчасово відсторонюються від евакуації, якщо вона може спричиняє ризики їх життю та здоров'ю 2) якщо вони захоплені під час інтенсивних бойових дій і їх безпечна евакуація неможлива, вони можуть бути роззброєні та звільнені[2].

Після проведення евакуації військовополонених зазвичай розміщують в спеціальних таборах до закінчення активних бойових дій. Однак, згідно норм III Женевської конвенції встановлюється три обставини, за яких звільнення з полону відбувається раніше: 1) репатріація або госпіталізація на території нейтральної держави поранених або хворих військовополонених із медичних чи гуманітарних міркувань; 2) успішна втеча (якщо він: приєднався до власних, або союзних збройних сил; покинув територію, що контролюється державою, котра здійснює затримання, або її союзниками, або досяг дружнього або союзного судна в територіальних водах, що не перебуває під контролем держави, котра здійснює затримання)[3]; При цьому, в разі повторного взяття в полон після невдалої спроби втечі, військовополонені можуть підлягати лише дисциплінарним стягненням; 3) смерть, що супроводжується формальною процедурою розслідування, зокрема, якщо є підозра вбивства, або якщо причини смерті невідомі.

У разі припинення активних бойових дій всі військовополонені повинні бути звільнені та без затримок репатрійовані до держави свого походження, Вирішальним критерієм для введення в дію цього зобов'язання є не політичне врегулювання конфлікту, а фактичне закінчення бойових дій, яке надає підстави вважати, що вони не будуть поновлюватися в найближчому майбутньому. Наприклад: виведення військ з районів бойових дій, відновлення переговорів або дипломатичних відносин між сторонами,

[2] Мельцер Нільс. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. Женева. МКЧХ, 2020. С. 203.

[3] III Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

демобілізація частин їхніх збройних сил, розміщення інтернаціональних сил у ролі спостерігачів за виконанням режиму припинення вогню, миротворців, або для керування спірною територією.

Обов'язок держави звільнити та репатріювати військовополонених є абсолютним. Хоча жоден військовополонений не може бути репатрійований проти його волі. Все більше військовополонених відмовляються від репатріації, особливо за звичаєвим принципом неприпустимості примусового повернення. Відповідно до цього принципу, жодна особа не може бути передана на територію держави, якщо вона має достатньо підстав вважати, що їй там загрожують переслідування, тортури або смерть через його або її расові, релігійні ознаки, громадянські або політичні переконання. Проте, військовополонені, затримані у зв'язку з засудженням за кримінальне правопорушення у зв'язку із вчиненням ними воєнних злочинів, можуть бути залишені під вартою і після припинення бойових дій до моменту виконання покарання.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-16

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ЧЕХІЇ У ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Туряниця Вікторія Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Російсько-українська війна спричинила багато проблем для біженців на різний рівнях. У той же час вона виявила неготовність у країнах до їх масового напливу, а також у площинах міжнародного, європейського та національного законодавства щодо оперативного вирішення проблем у даних координатах на основі гуманітарного права.

До пріоритетних досліджень у цьому напрямі належить комплексний підхід вивчення стану та пошуку нових підходів до вдосконалення нормативно-правової бази як на міжнародному, та і національному рівнях. Вона має стати міцною і реальною платформою для забезпечення життєдіяльності людини, суспільства, держав, міжнародних інституцій різного роду, що унеможливить знищення людства, цивілізації, реалізуючи божевільні забаганки диктаторських режимів. Сьогоднішній неофашизм (путінський рашофашизм) потребує скрупульозного комплексного аналізу в усіх сферах і галузях, а також акцентуації на осмислення причинно-наслідкових зв'язків – виникненні та ходу війни, нелюдських наслідках, згубності імперій, диктаторських режимів та накреслення шляхів подальшого цивілізаційного розвитку людства.

Метою нашого дослідження постало завдання розкрити на фоні правових норм, соціально-побутових умов, моральних, психологічних та інших аспектів стан і правовий захист українських біженців у Чеській Республіці.

Чехія одна з перших держав уже у 2022 році на законодавчому рівні рішуче засудила війну РФ проти України. Сенат парламенту прийняв постанову, якою визнав масштабні дії російської армії геноцидом українського народу, порушення владою РФ міжнародних конвенцій та міжнародного гуманітарного права, спрямованих на дотримання прав людини, що підриває довіру до основ міжнародних інститутів, верховенства права. [1]

Виходячи з даних позицій Сенат засудив військові злочини, вчинені РФ в Україні проти її населення, а також етнічно мотивовані злочини проти людства, а саме: масові страти людей, неповагу до загиблих, катування,

[1] USNESENÍ SENÁTU z 25. schůze, konané dne 11. května 2022. URL:https://www.senat.cz/hledani.php?q=O+podpo%C5%99e+Ukrajin%C4%9B+

згвалтування, фізичне та психічне насильство, насильницька депортація українців (дітей, дорослих) у РФ. Усе це спричинило велику міграцію громадян України до країн близького та далекого зарубіжжя. Війна стала маркером і стимулом ще більшого єднання демократичного світу за загальнолюдські цінності та спільної боротьби проти неофашизму XXI століття, що несе загрозу цивілізаційному розвитку людства на засадах демократії та верховенства права.

Чехія стала однією з тих держав, котра прийняла найбільше українських біженців у перерахунку на кількість до свого населення, що становить 4,5%.[2] Вона видала майже пів мільйона віз тимчасового захисту біженців. [3] Такі візи дали можливість українським біженцям користуватися системами охорони здоров'я і освіти. Вільного доступу до ринку праці та забезпечення їх житлом. Серед біженців переважна більшість жінок, дітей, та людей похилого віку. За даними агентства ООН у справах біженців 47% становили жінки і 33% діти.[4]

Уже з перших днів керівництво Чехії на всіх рівнях активно взялося за вирішення проблеми українських біженців. З цією метою вироблялася і впроваджувалася у практику відповідна система та механізми адаптації біженців до повноцінного життя у нових умовах. В цьому напрямі заслуговує уваги допомога волонтерів.

Весь комплекс робіт по наданню допомоги біженцям з України базувався на міжнародному гуманітарному праві та національному законодавстві Чехії, особливо на законі Lex Ukrajina. [5]

Проблем у біженців та влади країни було чимало. У першу чергу вирішувалася проблема забезпечення житлом біженців. За нею послідувала освітня, бо велика частина біженців була – школоповинні діти. Вони, не зважаючи на їх статус, відповідно національному законодавству Чехії, перебуваючи на її території, повинні відвідувати освітні заклади. Зазначимо, що не всі діти могли оформитися в школу, бо не вистачало місць. Більшість біженців шукали притулку у столиці та великих містах, що значно ускладнювало вирішення даної проблеми. Зважаючи на це була внесена до закону Lex Ukraine II поправка: керівники освітніх закладів отримали право самостійно створювати окремі класи для біженців.

У 2022–2023 навчальному році приступило до навчання в Чехії 60 тисяч біженців, із них в закладах середньої освіти було 2884. Більшість старшокласників навчалося у школах Праги (446 чол.), середньоческому (387) та південноморавському (338). Там, де не вистачало місць для учнів-біженців (пардубіцький край), виходом стала приватна ініціатива – були

[2] Life and employment of Ukrainian refugees in the Czech Republic in numbers: results of a sociological study URL:https//www.avcr.cz/cs/o-nas/aktuality/Akademie-ved-CR-vyjadruje-podporu-Ukrajine/

[3] Ministerstvo zahraničních věcí České republiky/ Поточний архів

[4] Війна в Україні становить безпосередню загрозу для дітей/ ЮНІСЕФ. URL:https://www.unicef.org/ukraine/donate-now

[5] Zakon Lex Ukrajina.№ 66/2022 // Sbirka Zakonu CR

створені адаптаційні освітні групи. Станом на сьогодні учні з України навчаються в 580 чеських школах[6].

У напрямі реалізації освітнього процесу виникали попутно інші проблеми: різні системи освіти в Україні та Чехії; невідповідність освітніх програм та відсутність їх синхронізації, хоча ми і увійшли в єдиний освітній простір Європейського Союзу; мовний бар'єр – не володіння чеською мовою як державною; низький рівень володіння англійською як мовою міжнаціонального спілкування та інші. Для вивчення чеської мови створювалися мовні курси державою та громадськими організаціями для всіх бажаючих. Для учнів шкіл відповідно до змін у законі Lex Ukrajina вони функціонували у школах кожного краю.

Влада вирішувала проблеми по їх виникненню. З метою кращої адаптації біженців на законодавчому рівні було введено в школах нову посаду – асистент вчителя, виділивши фінансову підтримку. Обіймати цю посаду можуть як чехи, так і українці, котрі володіють на достатньому рівні двома мовами.

Паралельно поставала і проблема працевлаштування біженців. Тут влада зіткнулася з питаннями трудової та сексуальної експлуатації біженців з боку деяких роботодавців. Вона вирішувалася за допомогою превентивних заходів. Уже на другий місяць перебування біженців у країні Державна інспекція активно зайнялася припиненням незаконного працевлаштування українських біженців та зловживання їх працею, юридичним статусом.

Законом Lex Ukraine влада Чехії щорічно продовжувала візи тимчасового захисту біженців. У зв'язку з тим, що більшість біженців працевлаштувалися, а значна частина виїхала з Чехії, в країні з 1 вересня 2024 року набувають чинності зміни до Lex Ukrajina VI щодо програми підтримки українців із тимчасовим захистом, зокрема, в плані обмеження надання безоплатного житла.

Комплексний аналітико-синтетичний аналіз проблеми в її розмаїтті дав можливість нам зробити не тільки обгрунтовані і переконливі висновки, а й виокремити наявні упущення та накреслити шляхи вирішення проблем в аналогічних ситуаціях.

[6] MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY/ Поточний архів

НАПРЯМ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ, ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-17

ПРАВОВІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ

Абдель Фатах Анна Станіславівна
доктор філософії, доцент кафедри цивільного та господарського права
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, Україна

В останні роки використання штучного інтелекту (ШІ) в різних сферах, зокрема в трудових правовідносинах стає все більш поширеним явищем. Не зважаючи на численні потенційні переваги від використання штучного інтелекту, існують також значні юридичні та етичні проблеми, які слід враховувати. У цьому дослідженні ми розглянемо ключові аргументи за та проти використання штучного інтелекту в трудових правовідносинах.

Загалом, ШІ в управлінні трудовими відносинами має на меті оптимізувати процеси, покращити комунікацію та співпрацю, забезпечити дотримання нормативних вимог задля покращення трудових відносин на підприємстві. Це дає змогу роботодавцям адаптуватися до змін з організації праці та підвищити загальну ефективність і результативність управління відносинами з найманими працівниками.[1]

Політика, запровадження компаніями та пов'язана з використанням штучного інтелекту, повинна балансувати між інтересами працівників, гарантуючи їм стабільну, гідну роботу та інтересами роботодавців. Якщо все зробити правильно, то існує величезний потенціал для використання ШІ для поліпшення умов праці, безпеки найманих працівників, мобільності та гнучкості працівників, а також для більш колективної та інтелектуальної роботи. Одночасно використання ШІ наддасть компаніям додаткові

[1] Yogesh Kumar – General Manager – Corporate HR, OD and ER. (2023a, 30 травня). Artificial Intelligence (AI) in Industrial Relations. LinkedIn: Log In or Sign Up. https://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-ai-industrial-relations-yogesh-kumar-dgm-hr/

можливості відповідати на конкурентні виклики, пристосовуючи організацію найманої праці до новітніх умов.[2]

Однією з найбільш важливих проблем щодо використання ШІ на робочому місці є ризик упередженості. Системи штучного інтелекту можуть бути запрограмовані з упередженими даними, що може увічнити дискримінацію Наприклад, коли система ШІ, яка використовується під час прийому на роботу, розроблена таким чином, щоб надавати перевагу кандидатам які відповідають конкретним вимогам, які можуть бути дискримінаційними. Наприклад, особисті дані, зібрані ШІ в мережі Інтернет, все частіше використовуються для прийняття рішень про прийом на роботу. Тому роботодавці, використовуючи ШІ з метою підбору персоналу повинні бути впевнені, що ця система програмуються з неупередженими даними та регулярно проводити відповідні перевірки на потенційну упередженість.

ШІ активно використовується для моніторингу робочої діяльності та запобігання незаконній поведінці, такій як шахрайство та переслідування. Ці практики іноді ґрунтуються на справжніх бізнес-потребах для підвищення продуктивності та підвищення рівня безпеки, також на користь окремих працівників. Все це може призвести до серйозного втручання в особисте життя працівників і суттєвого порушення їх приватного життя.[3]

Європейський суд з прав людини встановив, що моніторинг онлайн-діяльності роботодавців має здійснюватися пропорційно.[4]

З іншої сторони, ШІ можна використовувати для підвищення безпеки на робочому місці, моніторингу потенційних загроз безпеки та запобігання нещасним випадкам на робочому місці. Система ШІ може використовуватися для стеження стежити за обладнанням та швидко сповіщати працівників при виявленні проблем, що можуть призвести до аварії.

Серед аспектів які визивають занепокоєння – можливість порушення конфіденційності при використанні ШІ. Адже ШІ можуть збирати та аналізувати персональні дані працівників, з метою моніторингу співробітників, збираючи данні про активність кандидата в соціальних мережах або іншу особисту інформацію, що може призвести до потенційних порушень конфіденційності.

Так, штучний інтелект також використовується для моніторингу працівників у дистанційній роботі та інтелектуальних організаціях роботи, які дозволяють їм виконувати свою діяльність поза традиційними робочими місцями. Ці системи роблять знімки екрана своїх комп'ютерів через

[2] Workforce ecosystems and AI. (б. д.). Brookings. http://www.brookings.edu/articles/workforce-ecosystems-and-ai/

[3] De Stefano, V. (2018). Negotiating the Algorithmm: Automation, Artificial Intelligence and Labour Protection. SSRN Electronic Journal. https://doi.org/10.2139/ssrn.3178233

[4] European Court of Human Rights, Bărbulescu v. Romania, 5 September 2017 (application no. 61496/08), б. д.

фіксовані проміжки часу та збирають інші дані, зокрема веб-історію та використання пропускної здатності.[5]

Крім того, ШІ може підвищити продуктивність і ефективність на робочому місці, автоматизуючи легкі та повторювані завдання, та надаючи час працівникам зосередитися на більш складній роботі, або роботі яка потребує творчого та неординарного підходу. Зокрема, системи ШІ можуть допомогти узагальнювати інформацію або проводити аналіз на основі наявних даних. Загалом це сприятиме покращенню робочих процесів і та підвищенню виробничої продуктивності.

Можливості такої оптимізації, викликає виправдане занепокоєння про потенційне скорочення робочих місць. Однак розвиток систем ШІ також потребує нових робочих місць (науковців, інженерів, програмістів тощо). Крім того, співробітники матимуть можливість оволодіти новими конкурентними навичками, таким як: аналіз даних або програмування. Що в свою чергу позитивно вплине на створення нових галузей промисловості, а отже і нових робочих місць.

Наразі, коли використання ШІ стає все більш поширеним у вирішенні виробничих питань або при прийнятті рішень, неминучим є виникнення правових наслідків, прийнятих на робочому місці за допомогою штучного інтелекту або під його впливом. Юридична проблема полягає в тому, щоб забезпечити прозорість ролі ШІ в ухваленні таких рішень і наявність механізмів людського нагляду та підзвітності. Щоб відповідати чинному трудовому законодавству, роботодавці повинні встановити чіткі правила використання ШІ в процесах прийняття рішень.[6] Такі правила можуть бути передбачені в колективному договорі або інших локальних правових актах які діють на підприємстві. Не зайвим є й законодавче закріплення відповідальності за недоброчесне використання систем ШІ суб'єктами трудових правовідносин.

Наприклад, у 2017 році Глобальний союз UNI випустив низку передових пропозицій щодо етичного штучного інтелекту на робочому місці, а кілька колективних договорів, які вже діють у різних країнах, регулюють використання технологій для контролю за працівниками та керування їх роботою. Технології вплинуть на робітників, менеджерів, профспілкових діячів і кадровий персонал. Вони повинні бути відповідним чином підготовлені, щоб справлятися з викликами та можливостями, які може запропонувати технологія.[7]

---

[5] Borzaga, C., Salvatori, G., & Bodini, R. (2019). Social and Solidarity Economy and the Future of Work* This paper draws on a work that was previously published by the ILO and is available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—ed_emp/—emp_ent/—coop/documents/publication/wcms_573160.pdf (Copyright © International Labour Organization 2017.). Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies, 5(1), 37–57. https://doi.org/10.1177/2393957518815300

[6] AI and the Laws of the Workplace. (б. д.). Horton Management Law. https://hortonpllc.com/ai-and-the-laws-of-the-workplace/

[7] Global Union Sets new Rules for the Next Frontier of Work-Ethical Aland Employee Data Protection (UNI Global Union, Dec. 11, 2017), http://uniglobalunion.org/news/global-union-sets-newrules-next-frontier-work-ethical-ai-and-employee-data-protection

Окрім того, у висновку Європейського економічного та соціального комітету щодо штучного інтелекту йдеться про суворе дотримання «людини в команді» також щодо роботи, і що будь-яке управлінське рішення, запропоноване штучним інтелектом, підлягає перегляду людьми, які залишаються юридично відповідальними за рішення та його результати.[8]

Підсумовуючи, важливо підкреслити, що не зважаючи на занепокоєння стосовно перспектив використання штучного інтелекту на робочому місці, безумовним є наявність багатьох потенційних переваг. Головним питанням залишається правове регулювання використання систем ШІ в трудових правовідносинах та правовідносинах тісно пов'язаних з трудовими з метою запобігання потенційних юридичних та етичних наслідків. Це питання може бути вирішено шляхом запровадження комплексних заходів, найважливішим з яких – невпинне додержання роботодавцями законодавчо закріплених прав, свобод та інтересів працівників.

[8] Artificial Intelligence – The consequences of artificial intelligence on the (digital) single market, production, consumption, employment and society (own-initiative opinion). (б. д.). European Economic and Social Committee. https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/artificial-intelligence-consequences-artificial-intelligence-digital-single-market-production-consumption-employment-and

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-18

КОНСТИТУЦІЙНА РАДА ФРАНЦІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ В ОЦІНЦІ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ ДЖЕРЕЛ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Бадида Андріанна Юріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Переш Іван Євгенович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Пеца Дмитро Дмитрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Конституційні суди Європи дедалі частіше стикаються з феноменом «інтернаціоналізації». Національне право і міжнародне право вже не ізольовані одне від одного, а все більше взаємопов'язані. Ця взаємодія правових норм різного походження впливає і на конституційну юриспруденцію. Особливо це стосується сфери основних прав: на додаток до національних гарантій основних прав Європейська конвенція з прав людини є сполучником на рівні міжнародного права, яка доповнюється на рівні права Європейського Союзу відповідно до Хартії основних прав ЄС. Погоджуємось із думкою доктора Б. Бірлайн, що можна спостерігати зростаючий «паралелізм» гарантій основних прав на національному та міжнародному рівнях[1].

Здійснення конституційної юрисдикції у будь-якій демократичній державі завжди пов'язане з питанням розмежування та розподілу влади. Почнемо з того, що попри те, що функціонування Конституційної Ради передбачено Конституцією ще у 1958 році, лише у 1971 році Рада наділила себе правом здійснювати контроль по відношенню до декларацій прав, що

[1] Dr. Brigitte Bierlein. Internationale konferenz anlässlich des 20-jährigen bestehens des verfassungsgerichts der Ukraine. Конституційний контроль і процеси демократичної трансформаці у сучасному суспільстві. Збірка матеріалів міжнародної конференції, присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України – Київ: ВАІТЕ, 2016. С.141

згадані у Преамбулі Конституції[2]. Так званий «конституційний блок» почав конкурувати з міжнародними зобов'язаннями, які підписала Франція, зокрема, з правом, що витікає з європейських договорів, у порядку, передбаченому ст. 55 Конституції. Щоб врегулювати колізії між національними та наднаціональними стандартами, Конституційна Рада спочатку постановила рішення від 1975 року, що їй не варто при розгляді питання про конституційність закону перевіряти його відповідність умовам міжнародного договору. При цьому Рада імпліцитно розподілила повноваження у цьому питанні, з одного боку, залишивши за собою контроль закону по відпошенню до Конституції, а з іншого боку, відклавши розгляд її сумісності з конвенційними положеннями прямої дії у звичайні, судові і адміністративні юрисдикції, які рано чи пізно взялися б за нього, щоб у повній мірі виконати так звану функцію «судді загального права» Союзу. Із цього випливає, що зв'язок європейського права з Конституцією слід розглядати як у прецедентному праві Ради, так і в прецедентному праві Європейського Союзу[3].

Що стосується питання про примат права Союзу над Конституцією при розгляді Договору про «створення Конституції для Європи», а далі Лісабонського договору, Конституційна Рада повинна була прийняти рішення про місце Конституції відносно європейських договорів. Це було зроблено в нових умовах, оскільки Конституційний закон від 26 червня 1992 року вніс важливу зміну, створивши статтю 88-1, яка закріплює участь Франції у Європейському Союзі[4]. Саме на цій конституційній основі, а не на принципах, що випливають із правопорядку Союзу, Конституційна Рада з 2004 року установила принцип і межі свого контролю відповідно до умов прецедентного права, що розвивається сьогодні.

Для розуміння того, чи має відношення Конституційна Рада Франції до оцінки права Союзу на предмет відповідності Конституції, звернемось до справи Мелькі та Абделі, у якій Касаційний суд Франції робить запит до Суду справедливості щодо тлумачення статті 267 Договру про функціонування ЄС та декотрих статей Органічного закону Франції від 10 грудня 2009 року, що стосується застосування статті 61-1 Конституції Французької Республіки, яка встановлює пріоритетне питання конституційності (QPC). Заявники, громадяни Алжиру (знаходилися з неврегульованим статусом у Франції) звернулися, крім цього, також про те, що Кримінально-процесуальний кодекс Франції (параграф 4 статті 78-2) порушує їх права та свободи, гарантовані Конституцією. Крім того, мовляв,

[2] Décision n° 71-44 DC du 16 juillet 1971. Loi complétant les dispositions des articles 5 et 7 de la loi du 1er juillet 1901 relative au contrat d'association. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1971/7144DC.htm

[3] Edgar Morin. Constitution française et droit de l'Union européenne. Revue européenne du droit. 2005. Issue #3 https://geopolitique.eu/articles/constitution-francaise-et-droit-de-lunion-europeenne-approche-par-la-complexite-des-rapports-de-puissance-juridique/

[4] Loi constitutionnelle n° 92-554 du 25 juin 1992 ajoutant à la Constitution un titre: "Des Communautés européennes et de l'Union européenne". Version a la date : 10/03/2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000723466

зобов'язання, що випливають з Лісабонського договору, в тому числі обов'язки, що стосуються вільного пересування людей, мають конституційну цінність з точки зору статті 88-1 Конституції, та протирічить принципу вільного пересування людей, встановленому статтею 67 Договору про функціонування ЄС (ця стаття встановлює відсутність перевірок осіб на внутрішніх кордонах). У рішенні йдеться поміж іншим про те, що «якщо Конституційна Рада вважатиме, що оспорюване законодавче положення відповідає законодавству Союзу, то вона більше не зможе після цього рішення передати попереднє питання назад до Суду». Суд ЄС вважає, що єдиний розгляд, який міг би бути – це розгляд, пов'язаний з передачею до Касаційного суду пріоритетного питання конституційності з тим, щоб передати його до Конституційної Ради. Однак своїм власним рішенням (2010-605 DC від 12 травня 2010 року), Конституційна Рада підтвердила свою прецедентну практику, згідно з якою контроль за дотриманням міжнародного права або права Союзу не буде частиною контролю конституційності і, відповідно, не буде входити у її компетенцію. Отже, пріоритетне питання конституційності було визнано неприйнятним. У загальному у цьому рішенні підтверджується те, що відповідно до статті 19 (3) Договору про ЄС та статті 267 Договору про функціонування ЄС саме Касаційний суд має юрисдикцію приймати попереднє рішення за запитом національних судів відносно тлумачення законодавства Союзу або дійсності актів, що приймаються інститутами Союзу (п. 63 вищевказаного рішення). Також, варто зазначити, що головна мета юрисдикції, що надана Суду відповідно до статті 267 Договру про функціонування ЄС, полягає в забезпеченні однакового застосування права Європейського Союзу національними судами (п. 64 рішення)[5].

Фактично, Конституційна Рада Франції «відмовляється» визнавати примат закону Союзу над Конституцією, вважаючи, що основа його юрисдикції залишається строго конституційною, тобто якщо ці повноваження не передбачені Конституцією, то на Раду не поширюються зобов'язання з співробітництва, якими пов'язані усі національні судді у правопорядку Союзу[6]. Іншими словами, пріоритет міжнародних забов'язань у Французькій Республіці не поширюється на положення конституційного характеру. Така прецедентна практика була підтверджена у подальших рішеннях Ради.

Іншими словами, компетенція Конституційної Ради не поширюється на контроль умовності. Таким чином, так зване прецедентне право 1975 року залишається незмінним і сьогодні – «закон, що суперечить договору, не буде суперечити Конституції». Конституційна Рада вважає, що сумісність ратифікованого договору з Конституцією не може бути поставлена під

[5] Arrêt de la Cour (grande chambre) du 22 juin 2010. Aziz Melki (C-188/10) et Sélim Abdeli (C-189/10). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/ALL/?uri=CELEX%3A62010CJ0188

[6] Edgar Morin. Constitution française et droit de l'Union européenne. Revue européenne du droit. 2005. Issue #3 https://geopolitique.eu/articles/constitution-francaise-et-droit-de-lunion-europeenne-approche-par-la-complexite-des-rapports-de-puissance-juridique/

сумнів навіть при перегляді договору чи закону про ратифікацію останнього. Конституційна Рада не є «суддею Спільноти загального права»[7].

Отже, Конституційна Рада не контролює відповідність французького законодавства міжнародним конвенціям, зокрема, тим, які гарантують дотримання прав людини. У французькому праві ратифіковані міжнародні договори мають більшу цінність, ніж національні закони.

Висновки. У Франції найважливішими з конституційних змін у напрямку ЄС є включення до Конституції нового розділу «Про Європейський Союз» (1992 р.), а також ряд змін щодо організації і діяльності парламенту, Конституційної Ради, парламентської недоторканності тощо.

Після ратифікації Французькою Республікою Маастрихтської угоди та внесення змін до Конституції 1958 року Конституційним законом від 25 червня 1992 р. здійснена інтеграція цієї держави до Європейського Союзу.

Здійснення конституційної юрисдикції Конституційною Радою (чи будь-яким органом конституційної юрисдикції у будь-якій демократичній державі) завжди пов'язане з питанням розмежування та розподілу влади. Зв'язок європейського права з Конституцією у Французькій Республіці слід розглядати як у прецедентному праві Ради, так і в прецедентному праві Європейського Союзу. Проте Конституційна Рада вважає, що не уповноважена контролювати відповідність закону законодавству Європейського Союзу та визнавати неконституційним закон, що втілює директиву Союзу, який протирічить конституційній ідентичності Франції. Тобто реалізація примату права Союзу по відношенню до французького законодавства покладається на суди загальної юрисдикції.

[7] Anne Levade. Cahiers du Conseil Constitutionnel, hors série – colloque du cinquantenaire, 3 novembre 2009. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-l-union-europeenne

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-19

ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ ЯК ОРІЄНТИР УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ОСКАРЖЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ В УКРАЇНІ

Баран Соломія Іванівна
аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка м. Львів, Україна

У світлі активних євроінтеграційних та глобалізаційних процесів, що відбуваються в Україні, з урахуванням необхідності забезпечення верховенства права та належних можливостей реалізації прав людини в умовах війни гострою видається потреба удосконалення процедур доступу до правосуддя та належного судового розгляду публічно-правових спорів, зокрема у порядку адміністративного судочинства. У тому числі, певного реформування потребує процедура оскарження нормативно-правових актів в Україні. Втім, запровадження тих чи інших змін потребує чітких орієнтирів, що сприятимуть дієвості досягнутих результатів. Видається, що авторитет Верховного Суду (далі– ВС) дозволяє вести мову про те, що його практика може бути з користю використана в ході окреслення напрямків удосконалення процедури оскарження нормативно-правових актів на законодавчому рівні в Україні.

Так, у постанові ВС від 29 липня 2020 року у справі № 826/11226/16 розкрито проблему з якою дуже часто стикаються адміністративні суди – розмежування нормативного та індивідуального актів. Ця справа стосувалася оскарження рішення Київської міської ради «Про затвердження детального плану території, обмеженої просп. Академіка Глушкова та західною межею території Національного комплексу «Експоцентр України» у Голосіївському районі м.Києва» від 16 липня 2015 року № 687/1551. Одна зі сторін зазначала, що детальний план території є індивідуальним актом, а, отже, на його оскарження мають поширюватись інші норми права. Вирішуючи дану справу ВС наголосив: «Затверджуючи своїм рішенням містобудівну документацію щодо детального плану території місцева рада формує обґрунтування щодо деталізації положень генерального плану міста, тобто здійснює нормативне регулювання відповідних відносин. Визначальною умовою, що може слугувати критерієм загальності чи персоніфікованості суб`єктів впливу – є їх коло. Адже кількість як величина має відносний характер, може змінюватись і не є сталим показником регулятивного

впливу юридичних актів. Під час визначення кола суб`єктів, правовий статус яких регламентує правовий акт, необхідно зважати лише на ті із них, для яких правовим актом установляються права та обов`язки безпосередньо, щодо яких праворегуляторний вплив є прямим (а не усіх суб`єктів, для яких він може мати якесь юридичне значення)[1].

[1] Верховний Суд, 29 липня 2020, 826/11226/16 (Україна). https://reyestr.court.gov.ua/Review/90652768

У наведеній справі ВС був змушений здійснювати тлумачення положень закону, які є недосконалими та потребують доопрацювання. ВС визначив основні ознаки нормативного акту, що додало певної чіткості у подальше розуміння учасниками суспільних відносин природи того чи іншого акту. Так, згадана постанова та ще ряд інших сформували чіткий погляд на детальний план території як нормативно-правовий акт, визначили порядок його оскарження. До проголошення цієї та деяких інших постанов практика судів у справах щодо оскарження детальних планів території дуже відрізнялась, що ускладнювало, серед іншого, реалізацію права особи на судовий захист порушених прав. Втім, подекуди, суди досі розглядають справи про оскарження детальних планів території, визначаючи їх як акти індивідуальної дії. Вказане свідчить про наявність в цій частині нормативно-правового регулювання проблеми, яку слід усунути.

Наступним прикладом, який варто розглянути, є постанова Верховного Суду від 30 березня 2023 року у справі № 336/12/19. Предметом розгляду у цій справі було визнання нечинними та скасування двох рішень Приморської міської ради Приморського району Запорізької області, що стосувались нормативної грошової оцінки земель міста Приморськ Приморського району Запорізької області.

Розглядаючи цю справу варто звернути увагу на правозастосування в частині строків звернення до суду. Так, залишаючи позов без розгляду, апеляційний суд дійшов висновку, що позивачка давно орендувала земельну ділянку, системно здійснює оплату за договором оренди, а тому могла дізнатись про оскаржувані рішення з дня їх опублікування. Посилаючись на зазначене суд апеляційної інстанції вказав, що позивачка пропустила встановлений строк звернення до суду[2]. Проте, колегія суддів Верховного Суду не погодилась з таким висновком суду апеляційної інстанції. Верховний Суд вказав, що суб`єкт правовідносин, до якого буде застосований чи застосується цей акт, може оскаржити нормативно-правовий акт як відразу після часу набрання ним чинності, так і тоді, коли нормативно-правовий акт чинний і продовжує регулювати певні відносини, внаслідок яких відбувається порушення його прав та/чи законних інтересів[3].

Попри те, що частиною 3 статті 264 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) передбачається можливість оскарження нормативно-правових актів до адміністративного суду протягом всього строку їх чинності[4] практика залишення позову без розгляду з подібних підстав, які бачимо у наведеному вище прикладі, є досить поширеною, що свідчить про необхідність якісного оновлення законодавчих підходів до закріплення строків на судове оскарження нормативно-правових актів. Актуальність цієї проблематики підсилюється тим, що аби особа могла правомірно звертатись із подібним позовом, вона має довести порушення нормативно-правовим актом її суб`єктивних прав, свобод чи інтересів. Вступати ж у правовідносини, врегульовані оскаржуваним нормативно-правовим актом особа не обов'язково може в момент набрання ним чинності. Часто остання вступає у врегульовані оскаржуваним актом

[2]Третій апеляційний адміністративний суд, 9 січня 2020, 336/12/19 (Україна). https://reyestr.court.gov.ua/Review/86827758

[3] Верховний Суд, 30 березня 2023, 336/12/19 (Україна). https://reyestr.court.gov.ua/Review/109943401

[4]Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс України № 2747-IV (2024) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

правовідносини і зазнає шкоди набагато пізніше, аніж акт було прийнято чи він набрав чинність.

Слід також згадати про передбачений статтею 264 КАС України порядок повідомлення зацікавлених сторін про відкриття провадження щодо оскарження нормативно-правового акту. Дотримання цієї процедури є важливою гарантією прав усіх сторін, показником відкритості та прозорості процесу. Втім, дуже часто обов'язок із опублікування оголошення про відкриття провадження в адміністративній справі щодо оскарження нормативно-правового акта просто ігнорується відповідачем, а часто й судом.

Через призму викладеного варто розглянути постанову Верховного Суду від 19 лютого 2024 року у справі №640/559/20. У даній справі мова йшла про визнання підпункту 1 пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України № 1088 від 24.12.2019 протиправним та нечинним. У згаданій постанові вказано таке: «Оприлюднення оголошення про розгляд справи щодо оскарження нормативно-правового акта з порушенням зазначеного строку, а тим паче, після постановлення рішення суду першої інстанції, не забезпечить дотримання передбаченої частиною 7 статті 264 КАС України заборони оскарження судового рішення заінтересованими особами, які не брали участь у справі. Оскільки у справі, яка розглядається, оголошення про розгляд справи оприлюднене уже після постановлення рішення суду першої інстанції, то такі дії суду не можуть вважатись такими що відповідають вимогам статті 264 КАС України, а оприлюднення оголошення про розгляд справи не може вважатись своєчасним»[5]. Зрештою, вказане стало однією із підстав для скасування рішень судів першої та апеляційної інстанції у цій справі.

Бачимо, що проблема ігнорування або нехтування обов'язком із опублікування оголошення про відкриття провадження щодо оскарження нормативно-правового акту є актуальною та поширеною. Зокрема, відсутність дієвої санкції за недотримання вказаного обов'язку породжує його невиконання. Вказане також має бути виправлено, зокрема, на законодавчому рівні.

Підсумовуючи зазначимо, що детальний аналіз актуальної практики Верховного Суду в частині справ про оскарження нормативно-правових актів дозволяє виокремити ряд проблем, що системно виникають на практиці і безпосередньо потребують вирішення на законодавчому рівні. Ключовими аспектами, що потребують удосконалення, як видається, є питання чіткого закріплення відмінностей нормативно-правових актів від актів індивідуальної дії, нормативно-правового регулювання строків звернення до суду у справах про оскарження нормативно-правових актів, дотримання процедури опублікування оголошення про відкриття провадження у таких справах. Практика Верховного Суду в таких справах характеризується єдністю та сталістю, проте удосконалення саме законодавства в цій частині дозволило б усунути наявні недоліки правозастосування у таких справах та, як наслідок, зменшити обсяги навантаження на судову систему у досліджуваній категорії справ.

[5] Верховний Суд, 19 лютого 2024, 640/559/20 (Україна). https://reyestr.court.gov.ua/Review/117119421

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-20

СТАЛИЙ РОЗВИТОК І ТРАНСФОРМАЦІЯ: ПРАВОВА СИСТЕМА

Баранов Олександр Андрійович
доктор юридичних наук, професор,
керівник Наукового центру цифрової трансформації і права
Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
м. Київ, Україна

Зміни або стагнація. Рух або смерть.
Мерседес Лакей (Mercedes Lackey)

Наприкінці двадцятого століття вчені стали бити на сполох щодо майбутньої деградації цивілізації. Світовий саміт у 2015 році запропонував вже третю програму глобального сталого розвитку людства, а також сформував Цілі сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року, які у 2019 році були скореговані та уточнені.

Світова спільнота, кожна держава докладають зусиль щодо досягнення 17 ЦСР та виконання близько 170 завдань з відповідною їх національною та регіональною локалізацією. В 2023 році спостерігалося значне збільшення заходів та ініціатив на міжнародному, регіональних та національних рівнях, присвячених пошуку стратегічних шляхів вирішення проблем людства на основі цифрової трансформації. Основним мотивом була впевненість в тому, що різке та стале підвищення ефективності людської діяльності в сучасних умовах можливе лише за умови широкого застосування цифрових технологій. Насамперед, йдеться про впровадження результатів четвертої промислової революції таких як технології Інтернету речей, штучного інтелекту, робототехніки, хмарних обчислювань, оброблення великих даних тощо.

Апофеозом пошуку стратегічних шляхів став Всесвітній економічний форум (ВЕФ), який відбувся у Давосі на початку 2024 року та в якому прийняли участь понад 2800 учасників, серед них понад 50 глав держав, біля 300 міністрів та 800 генеральних директорів[1]. У Давосі серед чотирьох тем ключовою стала тема штучного інтелекту (ШІ), який було визнано рушійною силою для економіки та суспільства. У загальному на ВЕФ було констатовано, що основні проблеми подальшого розвитку цивілізації зумовлені невизначеністю шляхів трансформації (адаптування) міжнародних та національних публічних систем управління та регулювання широкого застосування ШІ.

[1] Eeconomic Times. (2024). Davos 2024: Top quotes from tech world's leading minds on artificial intelligence.

Формування політики забезпечення стійкого врядування та регулювання застосування ШІ потребує зміни парадигми правової системи, тобто її відповідної трансформації. Розкриємо декілька основних аргументів на користь такого висновку.

1. *Необхідність вирішення в межах існуючої правової системи проблеми суб'єктності роботів із ШІ*. Зазначена проблема загострюється внаслідок значного збільшення випадків застосування на практиці роботів із ШІ із високим рівнем автономності як при прийняті рішень, так і при здійсненні діяльності. В таких ситуаціях «партнером» робота із ШІ можуть виступати традиційні суб'єкти права (фізичні та юридичні особи), що породжує проблему визначення правового регулювання їх спільної діяльності.

Про актуальність вирішення цієї проблеми свідчить жвава дискусія, яка розгорнулася після схвалення Європарламентом Регламенту про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act) [2]. В Регламенті, не зважаючи на зміст рекомендацій Європарламенту (2017), штучний інтелект категорично не розглядається як суб'єкт права, що викликає критику з багатьох сторін. Особливо зі сторони інвесторів та виробників роботів із ШІ високого рівня автономності, які доводять високу ефективність їх застосування в багатьох галузях соціальної активності.

2. *Необхідність вирішення проблеми наявності протирічь між міжнародними та національними інтересами під час формування правового регулювання застосування ШІ*. Застосування цифрових технологій створює сприятливі умови щодо поширення глобалізаційних процесів на принципах рівності, справедливості та інклюзивності для всіх країн, окремих спільнот та людей. Але в останні часи спостерігається просування ідеї акцентування на забезпеченні цифрового суверенітету, суверенітету щодо ШІ або даних, суверенітету щодо кібербезпеки тощо, що пояснюють вимогами національної безпеки. Суверенізація стає перепоною для ефективного розвитку та застосуванню цифрових технологій, зокрема ШІ, в транснаціональному, транскордонному режимі в умовах поширення сучасної системи міжнародного поділу праці.

Пропонується нова парадигма формування національної системи права та законодавства в інтересах регулювання розвитку та застосування роботів із ШІ, яка полягає в наступному. Спочатку за результатами міждисциплінарних форсайт-досліджень мають бути розроблені соціально-правові моделі для різних галузей та випадків можливого застосування робота із ШІ. Наступним етапом із залученням міжнародних груп експертів високого рівня має бути розроблено, узгоджено та схвалено модельні міжнародно-правові акти щодо правового регулювання розвитку та застосування роботів з ШІ. Остаточним етапом має стати ратифікація цих модельних міжнародно-правових актів державами-членами ООН або інших міжнародних регіональних організацій та подальша їх імплементація в

[2] European Parliament. (2024). European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts.

національні системи права та законодавства. Передбачається, що імплементація модельних міжнародно-правових актів з правового регулювання застосування роботів з ШІ буде потребувати перегляду всієї системи права та законодавства, вирішення проблем конвергенції окремих галузей права тощо.

Нова парадигма розвитку систем права буде сприяти синергії правових систем, правової політики та законодавства різних держав у сфері застосування технологій ШІ в умовах нової глобалізації та нової системи міжнародного поділу праці з одночасним дотриманням принципу забезпечення національного суверенітету.

3. *Вирішення проблеми інклюзивності застосування роботів з ШІ*. Інклюзивність передбачає забезпечення рівного та всеосяжного доступу всіх до будь-яких цифрових технологій, зокрема до технологій ШІ та робототехніки. Вважається, що основна проблема успішного досягнення ЦСР світовим співтовариством полягає в тому, що держави мають різний рівень розвитку економіки, науки, техніки, освіти та промисловості. В той же час майбутня судьба цивілізації чутливо залежить від майже одночасного досягнення ЦСР всіма державами. Відчутну роль в забезпеченні синхронізованого та одночасного руху різних держав щодо досягнення ЦСР має відігравати забезпечення принципу інклюзивності застосування роботів з ШІ як в міжнародному праві, так і в національних системах правах.

4. *Вирішення проблеми довіри щодо застосування роботів з ШІ.* Вважається, що наявність правового регулювання щодо використання певних складних технологій, зокрема і цифрових, забезпечує атмосферу довіри зі сторони людей до цих технологій. Але у випадку роботів з ШІ ситуація дещо інша. Внаслідок високої автономності робот із ШІ в деяких випадках може стати стороною в певних правовідносинах, в яких іншою стороною будуть фізичні особи. Отже, робот із ШІ буде безпосередньо взаємодіяти із людьми, тому певні його властивості будуть мати велике значення для формування довіри до нього.

Уявляється, що найкращим варіантом підтримки довіри до робота із ШІ є гармонійне застосування норм права та етичних норм з метою забезпечення людиноцентричності його поведінки та дій. Це буде потребувати розроблення нових принципів та механізмів об'єднання норм права та етичних норм для регулювання застосування робота із ШІ.

Таким чином, вищезазначене та інші фактори в інтересах ефективного досягнення ЦСР потребують суттєвих досліджень щодо системного оновлення та вдосконалення системи права, доктрини права та окремих галузей права, змістовність яких має характер певної трансформації.

Таким чином, в інтересах ефективного досягнення ЦСР на базі широкого та застосування технологій ШІ та робототехніки необхідно проводити багатодисциплінарні дослідження щодо суттєвого оновлення та вдосконалення системи права, доктрини права та окремих галузей права, змістовність яких має характер певної трансформації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-21

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СКЛАДОВИХ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Бєлай Сергій Вікторович

доктор наук з державного управління, професор,
заступник начальника навчально-наукового центру
організації освітнього процесу
начальник науково-методичного відділу
Національної академії Національної гвардії України
м. Харків, Україна

В умовах збройного протистояння на території України постійно виникають кризові ситуації, що загрожують безпеці об’єктів критичної інфраструктури. У зв'язку зі збройною агресією на території України завдано значні втрати. По самим оптимістичним розрахункам більше 30% об'єктів критичної інфраструктури постраждали. Тому збройна агресія проти України стала поштовхом для масштабних і структурних реформ у сфері безпеки і оборони України. В цьому аспекті постає завдання щодо формування системи захисту об’єктів критичної інфраструктури України. Питання обґрунтування системи захисту об’єктів критичної інфраструктури на рівні держави майже не вивчалися, що й обумовило актуальність цієї проглематики.

В розрізі зазначеного було досліджено нормативно-правове регулювання повноважень складових сектору безпеки і оборони України, на які покладається формування та/або реалізація державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури[1].

Аналіз нормативно-правих актів[2][3][4] з регулювання повноважень складових сектору безпеки і оборони України, на які покладається формування та/або реалізація державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури довів, що на сьогоднішній день найбільший внесок у забезпечення безпеки об’єктів критичної інфраструктури України в частини безпосередньої охорони та оборони здійснюють частини та підрозділи Національної гвардії України.

[1] Бєлай С.В., Лавров І.С. Теоретичні засади формування системи захисту об’єктів критичної інфраструктури України. Честь і закон. 2023. №2(85). С. 5-11.

[2] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 11.03.2024).

[3] Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20 (дата звернення 11.03.2024).

[4] Порядок формування переліку об’єктів критичної інформаційної інфраструктури : Постанова Кабінету міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 943. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-%D0%BF#Text. (дата звернення 11.03.2024).

В сфері кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури, а також розвідувально-підривної діяльності основні зусилля покладають органи та підрозділі Служби безпеки України та Національної поліції України, при цьому частини та підрозділи Національної України теж приймають участь.

Коли вже підіймаються питання запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій внаслідок аварій на об'єктах критичної інфраструктури, то «першу скрипку» вже грає Державна служба з надзвичайних ситуацій України, але частини та підрозділи Національної гвардії України теж приймають безпосередню участь у подібних кризових ситуаціях. Отже, неоціненна роль та місце Національної гвардії України у захист об'єктів критичної інфраструктури України й стала мотивацією проведення цього дослідження.

Встановлено, що Концепцією створення державної системи захисту критичної інфраструктури[5] для створення організаційно-інституційної структури функціонування державної системи захисту критичної інфраструктури передбачає здійснення ряду заходів на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівні, а також на місцевому та об'єктовому рівні, які на сьогоднішній час ще майже не виконані. Отже, організування безпеки критичної інфраструктури є складним процесом, який включає не тільки безпекові механізми, але і координаційні та управлінські аспекти. Для ефективного функціонування цієї системи потрібні висококваліфіковані фахівці з підготовки, перепідготовки та практичного досвіду.

Напрями подальших наукових досліджень будуть спрямовані на розроблення концептуальних моделей функціонування сил і засобів формувань Національної гвардії України серед складових сектора безпеки і оборони України щодо виконання завдань з захисту об'єктів критичної інфраструктури України як в мирний час, так і під час виникнення кризових ситуацій, а також в умовах дії особливого періоду.

[5] Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 року № 1009-р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80#Text (дата звернення 11.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-22

ГРОМАДЯНСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ ЯК БАЗОВА ЗАСАДА ЯКІСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Братасюк Марія Григорівна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Тривалий час проблема трансформаційних змін в національній правовій системі зводилася і нині продовжує зводитися до змін законодавства та реформи правових інституцій. Проте цей підхід не дає бажаного ефекту, якихось відчутних позитивних змін в правовій сфері українців так і не відчули. Тотальне порушення прав людини так і залишилося нормою життя в нинішній Україні. Очевидно, сам цей підхід або є недостатнім, або ж взагалі є помилковим. Очевидно, реформатори, плануючи реформування правової системи, мислили її лише як сукупність законодавства та правових інституцій, які потребують змін, тому і взялися за ці зміни. Нині бачимо, що з того нічого не вийшло не лише тому, що ці зміни зроблено камуфляжно, дуже поверхово, формально, замість глибинного реформування. Але ще й тому, що десь збоку, на периферії залишився стрижень національної правової системи – українська людина, суб'єкт права. І та людина, яка працює в різних правових інституціях, тобто, фахівці-правники, і та, на кого спрямовують свій вплив правові інституції – людина-громадянин, суб'єкт права. Змінити вивіску і форму – ще не означає змінити світогляд і мислення, а виявляється, що без цього це реформування буде поверховим і тому неефективним.

Проблема формування людини як реального суб'єкта права є складною і вимагає чимало зусиль і держави і громадянського суспільства, а також часу. Але вона дуже важлива для повноцінного правового розвитку, тому вирішення її має здійснюватися вже без зволікань. Люди є найбільшим багатством будь-якої держави, вони вирішують все в усіх сферах людського буття, правова сфера не є винятком. Задекларувати людей суб'єктами права просто, навіть в тоталітарну радянську епоху це було декларовано. Але сформувати реально зрілих суб'єктів права, які стануть запорукою правового розвитку суспільства – це складна комплексна проблема. Правова держава постає не тоді, коли нормативні акти плодяться безупинно і всі прокурори із суддями сидять на своїх робочих місцях, а тоді, коли громадяни відбулися як реальні учасники правового життя, коли вони визнали і присвоїли право як особисту цінність, коли вони мислять іншого поряд себе рівноцінним собі. Це, мабуть, найскладніше в правовій сфері, це складніше, аніж написати закон чи ухвалу суду.

Правова ідентичність – це усвідомлення людиною себе як активного учасника правового життя своєї держави, усвідомлення свої правової тотожності, правової усталеності та правосвідомості. Загалом ідентичність людини має соціальний аспект, окрім особистісного, – мовиться про відчуття своєї приналежності до певної спільноти: нації, народу, виробничого колективу і т.п. Ідентичність – це вислід ідентифікації на засадах дії механізмів порівняння себе з іншими, ототожнення з ними та розрізнення. Правова ідентичність – це відчуття своєї приналежності до національного правового життя, національної правової системи, правової культури. Індивід усвідомлює свої особистісні правові якості, коди та стереотипи правового мислення, способи правової поведінки. Він створює власний суб'єктивний, унікальний, цілісний образ свого «я» як результат свого власного правового життя. Правова ідентичність – це вислід нашого власного вибору – національного права, національного правової практики, національної правової культури тощо.

Правова ідентичність не є субстанцією, вона є, радше, процесом, динамікою, вона феноменальна. Це духовно-душевна напруга, яка є для людського буття дуже значимою. Будучи такою, вона вимагає людських зусиль. Зріла, розвинена правова ідентичність, дозволяє людині зберегти свою тожсаміть, самовизначатися, стати зрілою особистістю, бути відповідальною за право, за себе, за інших довкола себе, за свою країну.

Але правова ідентичність залежить від такого чинника як громадянська ідентичність. Ці дві ідентичності взаємозалежні, одна іншу зумовлюють та розвивають. Людина, байдужа до національного права, зневажає його, порушує його вимоги, як правило, є і незрілим громадянином. І навпаки – недо-громадянин – це водночас людина, що не відбулася і в правовому сенсі, не реальний, а лише формальний суб'єкт права.

1. На жаль, до недавнього часу в Україні мешкало чимало людей, байдужих до Української держави, українського права, української культури. Всі десятиліття нашої незалежності зросійщені українці свідомо зневажали українську мову, чинну Конституцію України, паспорт України, національні цінності тощо. Будучи національно несвідомими, тобто, не сформувавши української національної ідентичності, вони подекуди відверто боролися про України та українства, поширювали цінності та наративи «русского міра». Виразним свідченням цього була Революція Гідності, як організований спротив свідомої частини українських громадян зросійщеній владі і її такій же соціальній базі, яку складали зросійщені українці. Історія незалежної України добре засвідчує, наскільки небезпечною може бути масова втрата населенням держави національної та громадянської ідентичності. Україна як держава десятиліття тому була демонтована зросійщеною владою і тією частиною зросійщеного населення, яке цю владу підтримувало, недо-громадянами України.

2. Ситуація змінилася, на жаль, лише із повномасштабним вторгненням путінської Росії на українські терени. Чимало зросійщених українців на власному досвіді пересвідчилися, що таке московський

фашизм, відчули його людиноненависницьку суть. Чимала частина нашого населення з південної та східної частини України, втративши рідних, домівки, майно тощо почали усвідомлювати, що треба визначитися в національному, громадянському, правовому плані. Бути зрілим громадянином – означає відчувати свою приналежність до держави Україна, до українського народу, до української культури, національних цінностей. Це означає зробити свідомий вибір на користь держави України. Це означає бути частиною українства, втілювати його, захищати його у всіх проявах. Громадянська самоідентифікація необхідна як для самої людини, так і для суспільства, держави, народу.

Загалом ідентичність (identicus – тотожний, ficatio – здійснення, втілення) як статика – це результат процесу ідентифікації, який ґрунтується на механізмах порівняння себе з іншими, розрізнення та ототожнення. Проте, ідентичність можна і треба мислити як систематичну духовно-інтелектуальну напругу, процес, активність, динаміку екзистенціалів тощо. Людина свою ідентичність формує, творить, стверджує, зіставляючи свої способи поведінки, порівнюючи думки, погляди, своє сприйняття дійсності з іншими людьми, ототожнюючи себе з іншими, чи відрізняючи себе від інших на основі якихось критеріїв або властивостей. Ідентичність людини формується як безперервний процес сумування, синтезування різних ідентифікаційних станів, процесів ідентифікації, в результаті яких відбувається усвідомлення нею своїх особистісних рис, особливостей характеру, вчинків, способів поведінки. У підсумку особа створює цілісний унікальний образ себе самої як результат здійснення власного буття. Творення своєї ідентичності – це вияв людиною «турботи про себе» (М. Фуко).

Громадянська ідентичність водночас є і особистісною, і соціальною. Громадянська самоідентифікація передбачає уявлення людини, її погляди, сприйняття, присвоєння, привласнення людиною культури та історії певного народу, його мови, державності тощо. Знання про політичний вимір буття певного народу, усвідомлення місця цього народу, його держави в історії загалом, сприйняття його державно-політичних цінностей, дотримання відповідних норм та стандартів життя, усвідомлення себе в цьому конкретному політичному просторі, самовіднесення себе до даного народу як політичної спільноти, дослідження своєї громадянської ролі в конкретному громадянському суспільстві тощо – це важливі віхи здійснення громадянської самоідентифікації.

Якщо людина є представником титульної нації, яка створила конкретну державу, вона, ідентифікуючись в національному плані, паралельно формує себе і в громадянському. Відчути свою приналежність до даного народу і його держави для неї не складає труднощів, це відбувається найчастіше спонтанно. Їх громадянська самоідентифікація складається як цілісний феномен, оскільки включає в себе глибинно-психічний рівень і інтелектуальний, тобто, є єдністю психічно-душевного виміру людського буття і інтелектуально-теоретичного. Але нинішні суспільства і держави

полінаціональні, представники інших націй теж набувають статусу громадянина, формують свою громадянську ідентичність. Найчастіше їм властива неповна громадянська ідентичність, оскільки вона виражена лише на інтелектуальному рівні. Людина на рівні здорового глузду, на інтелектуально-теоретичному рівні усвідомлює свою приналежність до певної спільноти, але не більше, суб'єктивно відчуття цієї приналежності може не бути. Хоча, по мірі того, як людина здійснює свою громадянську місію, набуває досвід співжиття у конкретній державі та громадянському суспільстві, переживає цей досвід, її громадянська самоідентифікація поглиблюється, проникає на психічно-душевний рівень суб'єктивності, де формується відчуття приналежності до даного народу, громадянського суспільства, держави. Це корисно і для особистості, бо вона може краще вдосконалити себе, ствердити, здійснити, отримати визнання, розкрити у цій взаємодії із громадянським суспільством та державою, знайти сенс життя. Це, безумовно, корисно і для народу, бо чим активніші громадяни, які його складають, тим інтенсивніша громадська творчість, наслідком якої має бути спільне благо.

Мати паспорт держави України ще не означає бути свідомим громадянином. На жаль, українське громадянство отримали і нині нерідко отримують люди, які на нього не заслуговують. Це чисто декларативне громадянство, користі від якого наш народ немає жодної. Частіше буває навпаки – шкоди більше, ніж користі. Нам, народові і владі, не зайво було б краще усвідомити, що громадянство – це не привілей, а найперше обов'язок і відповідальність. Бо лише відповідальні громадяни можуть наполегливо дбати про свій народ і державу, здійснювати якісні трансформації суспільного життя, національної політики, економіки, національного права, освіти тощо.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-23

ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ (РЕЦЕПЦІЇ) ТЕХНІКИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ ЄС В УКРАЇНІ

Возняк Ігор Зіновійович
аспірант кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Аналіз законотворчої роботи Верховної Ради свідчить про існування багатьох проблем у законодавчому процесі, які потребують вирішення або, принаймні, певного пом'якшення. Одним з кроків, які можна вжити на шляху до досягнення цієї цілі, є вивчення зарубіжного досвіду, зокрема досвіду Європейського Союзу, й адаптація (рецепція) тих його практик, які можуть виявитися найкориснішими в українських реаліях і можуть посприяти трансформації правової системи України на її євроінтеграційному шляху.

Техніка нормопроєктування ЄС почала формуватися лише на початку 1990-х років, коли Європейські Спільноти почали працювати над регуляторною (*regulatory quality*) та нормативною (*legislative quality*) якістю своїх актів[1]. Професор конституційного й адміністративного права Лейденського університету (Нідерланди) Вім Вурманс зазначав, що навіть у 2009 році ідея покращення якости законодавства ЄС була досить новою, оскільки до 1990-х років, коли гостро постало це питання, якості законодавчих інструментів не приділяли багато уваги через поспіх, який був викликаний бажанням створити спільний внутрішній ринок[2]. Протягом трохи більше ніж десяти років після засідання Європейської ради в Единбурзі в 1992 році та публікації в 1993 році комюніке Європейської комісії про функціонування внутрішнього ринку Спільнот після 1992 року, в якому було наголошено на потребі вирішення проблем з прозорістю та послідовністю правової системи Спільнот (п. 1.1.)[3], було досягнуто низки різноманітних угод і ухвалено певні документи, які хоча й не мають обов'язкової юридичної сили, однак встановлюють вимоги до юридичної техніки ЄС загалом і техніки нормопроєктування зокрема. У цей час у багатьох країнах ЄС з багатьох причин усе більшу увагу до себе привертало питання якости законодавства, а фокус академічної та професійної

[1] Xanthaki, H. (2018). The Problem of Quality in EU legislation: what on earth is really wrong? *UCL Discovery*. C. 7. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10047185/7/Xanthaki_2018%20EU%20Better%20Regulation%20Agenda%20Chapter.pdf.

[2] Voermans, W. (2009). Concern about the quality of EU legislation: What kind of problem, by what kind of standards? *Erasmus Law Review*, *2*(1), 10. https://repub.eur.nl/pub/20568/ELR_issue6_004.pdf.

[3] Opinion on the Commission Communication on the operation of the Community's internal market after 1992—Follow-up to the Sutherland Report. *Official Journal of the European Communities*, 93/C 201/19, 1. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51993IE0602.

спільноти був спрямований на створення кращого законодавства[4]. Тож по всій Європі, як і на рівні ЄС загалом, почався процес формування політики щодо покращення законодавства[5]. Варто зазначити, що аналогічний процес відбувався та відбувається в Україні, однак він має дещо несистемний характер.

Французький правник і колишній юридичний радник Європейської ради Жан-Клод Пірі зазначає, що питання якости законодавства ЄС пов'язане зі змістом законодавства (матеріальна легістика, *material legistics*) та його викладом (формальна легістика, *formal legistics*)[6]. Як зазначає В. Вурманс, перший період розвитку підходів до покращення законодавства ЄС, який припав на 1990-ті та початок 2000-х років, був пов'язаний з покращенням якости викладу законодавства та його спрощенням[7], тобто, як можемо стверджувати, з формальною легістикою, яка по суті охоплює техніку нормопроєктування. Натомість пізніше європейські правотворці більше зосередилися на матеріальній легістиці.

Основні вимоги техніки нормопроєктування Європейського Союзу викладено в Міжінституційній угоді про спільні інструкції щодо якости проєктування законодавства Спільноти від 22 грудня 1998 року[8]. Основна (нормативна) частина документа складається з п'яти частин: загальні принципи; різні частини акта; внутрішні та зовнішні відсилання; акти про внесення змін; прикінцеві положення, положення про скасування інших актів і додатки. Ці вимоги по пунктах деталізовано в Спільному практичному посібнику Європейського Парламенту, Ради та Комісії для осіб, які залучені до зовнішнього оформлення права Європейського Союзу (далі – Посібник), перше видання якого з'явилося у 2000 році, а друге – у 2013 році[9]. Хоча ці рекомендації значною мірою мають універсальну природу або відображають особливості правової системи ЄС, деякі з них варто розглянути з погляду їхнього впровадження в законотворчому процесі в Україні.

На законодавчому рівні правила нормопроєктування, зокрема й законопроєктування, сьогодні визначені ЗУ «Про правотворчу діяльність»[10]. На рівні Міністерства юстиції й інших органів центральної виконавчої влади було розроблено цілу низку методичних рекомендацій з нормопроєктної техніки. Найбільш детально з основними вимогами законодавчої техніки в

[4] Voermans, 2009, c. 63.

[5] Voermans, 2009, c. 64.

[6] Piris, J.-C. (2005). The legal orders of the European Community and of the Member States: peculiarities and influences in drafting. *Amicus Curiae, 58*, 21. https://sas-space.sas.ac.uk/171/1/PirisJean-ClaudeIssue058.pdf.

[7] Voermans, 2009, c. 80.

[8] Interinstitutional Agreement of 22 December 1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation. *EUR-Lex.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31999Y0317%2801%29&qid=1698087674148.

[9] Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation. *EUR-Lex.* https://eur-lex.europa.eu/content/techleg/KB0213228ENN.pdf.

[10] Закон України «Про правотворчу діяльність» 24 серпня 2023 року № 3354-IX. *Верховна Рада України*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20

Україні можна ознайомитися в Правилах оформлення проектів законів та основних вимогах законодавчої техніки (Методичні рекомендації), які періодично видає Апарат Верховної Ради України: четверте видання було опубліковано в 2014 році[11], а п'яте – у 2018 році в рамках програми USAID (Агентства США з міжнародного розвитку) «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво»[12]. Основна частина цих документів структурно та змістово має багато подібностей з вище згаданим актом ЄС, однак їх можна вдосконалити шляхом детального зіставлення з Посібником і завдяки адаптації (рецепції) окремих підходів і практик ЄС.

В українській правовій науці загальновизнаною є позиція, що належний рівень розвитку юридичної техніки сприяє забезпеченню верховенства права, однак цікавим для теорії права та перспективним для подальшого теоретичного осмислення в національній правовій науці є формулювання другого абзацу пункту 1.2. Посібника, відповідно до якого доступність і зрозумілість закону для кожного також є передумовою для забезпечення рівности громадян перед законом[13]. Крім того, в Посібнику також наголошено на значенні належного нормопроєктування в судовій практиці ЄС. Так, у пункті 1.3. зазначено, що Суд справедливости ЄС може застосовувати обмежувальне тлумачення щодо норм, які не сформульовано чітко[14]. Можна таким чином констатувати, що наукового осмислення також потребує вплив рівня розвитку юридичної техніки на судове правозастосування.

Від самого початку існування ЄС ще у формі Європейської економічної спільноти (ЄЕС) важливу роль відігравала саме обґрунтованість ухвалення актів. У пункті 10.2. Посібника зазначено, що мета викладу причин ухвалення того чи іншого акта полягає в тому, щоб (1) усі мали можливість пересвідчитися в обставинах, за яких нормотворчий орган здійснив свої повноваження щодо видання норм права, (2) сторони спору мали можливість захищати свої інтереси, а (3) Суд справедливости ЄС міг функціонувати як (певного роду) суд касаційної інстанції (*power of review*)[15]. У цьому контексті в Посібнику згадано рішення Суду справедливости ЄЕС у справі 24/62 від 4 липня 1963 року, у якому Суд зазначив, що недостатність, невиразність і непослідовність викладу причин Рішення [Комісії ЄЕС] не задовольняє вимоги статті 190 [Римських договорів][16]. Для забезпечення цієї вимоги в нормативно-правових актах ЄС використовують

[11] Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації). (2014). *Апарат Верховної Ради України*. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06/ed20141127.

[12] Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації). (2018). *Програма «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво»*. https://vo.uu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=195102&forceview=1.

[13] Joint Practical Guide…, с. 10.

[14] Там само, с. 10.

[15] Там само, с. 31.

[16] Federal Republic of Germany vs. Commission, European Court of Justice, 4 July 1963, Case 24/62. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0024, с. 70.

досить розлогі преамбули, які складаються з покликань (*citations*) і декларативних положень (*recitals*). Посібник містить детальні інструкції щодо особливостей структурування та викладу цих елементів. Преамбула починається з покликань, мета яких полягає в юридичному обґрунтуванні ухвалення акта й описі головних кроків процедури його ухвалення[17]. Структура покликань є стандартизованою: спершу викладають юридичне підґрунтя для ухвалення акта, а потім – процедурні акти (дії)[18]. Після покликань розміщують декларативні положення, котрі, відповідно до п. 10.1. Посібника, містять пояснення причин ухвалення акта. Особливістю цих положень є те, що вони мають бути викладені неімперативною мовою, а суб'єкти правовідносин не повинні сприймати їх за нормативні положення[19].У пункті 10.6. Посібника також зазначено, що завжди мають бути наведені причини для зміни чи скасування норми права[20]. Загалом Посібник містить досить деталізовані вимоги до декларативних положень. Натомість Методичні рекомендації Апарату ВРУ лише згадують про можливість використання преамбул і не деталізують ні їхньої структури, ні вимог до них.

Посібник визначає досить детальні правила щодо відсилань до інших актів законодавства ЄС. На особливу увагу заслуговує рекомендація в п. 16.10.5., відповідно до котрої в нормативній частині акта можуть міститися лише такі відсилання до інших актів, які є вкрай необхідними, а читач повинен розуміти акт в ізоляції та без потреби звертатися до інших актів[21]. Юридична техніка ЄС (п. 16.11.–16.16. Посібника) визнає існування двох видів відсилань до інших норм за характером змін у часі: динамічне та статичне. Під динамічним відсиланням слід розуміти відсилання до норми права в тій редакції, у якій вона існує на момент звернення до неї, а під статичним – до норми права на певний, визначений момент часу. Як правило, відсилання є динамічними, якщо в акті не зазначено інше[22]. Методичні рекомендації Апарату ВРУ містять лише вимоги про оформлення відсильних і бланкетних норм та не дають рекомендацій щодо належного використання таких норм.

Наведені вище окремі приклади демонструють потенціал для розширення теоретичного розуміння значення юридичної техніки для правової системи України та вказують на деякі прогалини у вітчизняних методичних рекомендаціях щодо нормопроєктування. Хоча акцент цієї публікації було зроблено лише на законотворенні з огляду на обмеженість обсягів, можна підсумувати, що значний теоретико-прикладний інтерес становить аналіз відповідних актів і документів ЄС з метою виявлення тих правил і підходів, які можуть виявитися придатними та доречними для адаптації (рецепції) в нормопроєктну діяльність в Україні.

[17] Там само, с. 26.
[18] Там само, с. 27–29.
[19] Там само, с. 31.
[20] Joint Practical Guide…, с. 32.
[21] Там само, с. 52.
[22] Там само, с. 52–53.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-24

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

Ворон Діана Леонідівна
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Право на освіту – одне з невід'ємних соціальних (культурних) прав людини та громадянина, що знайшло своє закріплення в Основному Законі держави. Особливості реалізації конституційно закріпленого права на освіту визначаються правовою природою цього права, наявністю необхідних законодавчих норм та правозастосовчою практикою. Право на освіту, залишаючись одним із найважливіших конституційних соціальних, (культурних) прав людини, створює передумови для розвитку особистості та суспільства в цілому. Передбачаються обов'язки держави щодо забезпечення цього права для кожної людини.

Конституційне право на освіту є однією із найважливіших та водночас – однією з найскладніших для науки конституційного права прав людини. Набуття чинності з 5 вересня 2017 р. Закону України «Про освіту» [1], а також прийняття нових нормативно-правових актів в галузі освіти, погоджених із вищевказаним законом, ставить на порядок денний питання про якість та повноту конституційно-правових гарантій права на освіту, способи захисту зазначеного права.

Право на освіту є складовою загального права – права людини на розвиток. Звідси бачимо, що численні дослідники проблем реалізації конституційного права на освіту, позначаючи різні підходи до визначення поняття та змісту конституційного права на освіту, так чи інакше, відзначають як головну мету реалізації даного права – розвиток особистості, суспільства, держави, підвищення рівня культури загалом, та правової культури, зокрема.

Погоджуємося із твердженням Р. Ковальчук, що в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі освіта стає вирішальним чинником суспільного прогресу і національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості, збільшення поваги до прав і свобод людини [2].

[1] Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

[2] Ковальчук Р.Л. (2011) Право на освіту як одне з конституційних прав громадян Україні. Університетські наукові записки.. № 3. С. 292–298. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unz/2011_3/47.pdf.

Вчені вірно наголошують на тому, що право на освіту – це позитивне право, адже воно породжує своїм існуванням позитивні обов'язки держави. До них варто віднести: підтримку мережі дошкільних навчальних закладів, системи середніх шкіл, професійно-технічної та вищої освіти, системи підвищення кваліфікації, післядипломної освіти; гарантії рівних можливостей розвитку державних і приватних навчальних закладів; гарантії недопущення зниження рівня викладання у приватних навчальних закладах у порівняні із державними; гарантії отримання безоплатної середньої освіти у державних навчальних закладах; стипендій і пільг учням і студентам; гарантії рівного доступу та отримання безоплатної освіти у державних вищих навчальних закладах на конкурсній основі; право національних меншин розвивати систему національної освіти у державних і комунальних навчальних закладах тощо [3].

Найбільш коректно, про право на освіту слід говорити як про особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує соціальне буття. Хоча це й очевидно, але однією зі специфічних ознак даного права є те, що його носієм може бути лише фізична особа, оскільки в освіті має потребу тільки людина. Це, так би мовити, природна обставина. Особисті немайнові права, у тому числі й право на освіту, є правами на свою поведінку. Такі права реалізуються, перш за все, через здійснення носіями цих прав самостійних актів поведінки, а не шляхом висунення певних вимог до інших суб'єктів [4].

В умовах євроінтеграції питання щодо забезпечення прав людини і громадянина (у тому числі права на освіту) є одними з найбільш пріоритетних. З цього приводу доречною є думка Л. Рижак, що вартістю західноєвропейської цивілізації є особа, її права та свободи [5].

Статтею 53 Конституції України встановлено, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійнотехнічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійнотехнічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання

[3] Павлюх О.А., Василенко Н.В. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск 26. С. 178-181.

[4] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

[5] Рижак Л. (2008) Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. Вісник Львівського університету. Вип. 11. С. 27–37. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pd

рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства [6].

Саме з огляду на це, варто погодитися із висновком, що під конституційним правом на освіту слід розуміти передбачені гарантії визнані та закріплені у нормах Основного Закону, а також конкретизовані у нормах галузевого законодавства, з метою створення умов виконання громадянами низки власних конституційних обов'язків, підтримки солідарності суспільства та збереження культурної спадщини [7].

За вірним переконанням В. Ващенко, право на освіту дійсно може розглядатися як один із елементів змісту правоздатності людини. У такому разі слід говорити не про наявність у особи суб'єктивного права, а про можливість набути освіту, шляхом вступу у певні правовідносини. Участь у цих правовідносинах породжуватиме у здобувача освіти дійсні суб'єктивні права, що відкриватимуть доступ власне до освіти. Серед згаданих прав можуть проявлятися й вимоги, звернені до виконавців освітніх послуг, які своєю зобов'язаною поведінкою сприятимуть формуванню в замовників освітніх послуг певних знань, умінь, навичок тощо. Отже, «право на освіту» як елемент правоздатності, ще не є суб'єктивним правом у дійсному розумінні, а лише відкриває можливості набуття суб'єктивних прав у майбутньому, у тому числі й зобов'язального походження [8]

Отже, з вищесказаного випливає, що право на здобуття освіти регламентовано нормами Конституції та поточного законодавства, цим підкреслюючи принципову значимість інституту освіти як для самого індивіда, його отримувача, так держави і суспільства загалом.

[6] Конституція України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96–%D0%B2%D1%80#Text

[7] Кузніченко О., Ільченко М. (2023) Конституційне право на освіту та його захист в умовах євроінтеграції. Південноукраїнський правничий часопис. № 1. С. 28-35.

[8] Ващенко В.В. Право на освіту: проблема кваліфікації. URL: https://ndipzir.org.ua/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-25

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТАБЕЛІОНІВ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Головач Андрій Йожефович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Геревич Михайло Олександрович
доктор філософії,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

На сучасному етапі розвитку договірних відносин важливе значення відіграє письмове оформлення цивільно-правових договорів у нотаріуса. Необхідність вчинення таких нотаріальних дій зумовлена сприяння нотаріусом цивільному обігу, який надає правам чи фактам, що мають юридичне значення правової достовірності. Нотаріус гарантує законність цивільно-правового договору, зменшуючи, таким чином, вірогідність виникнення юридичного спору в майбутньому. А якщо такий спір і виникне, нотаріально-оформлений договір своїм змістом чітко буде свідчити про права та обов'язки сторін такого договору.

Запровадження професії нотаріуса відбулося не одразу. Цьому передував тривалий процес у декілька сотень років, але більшість дослідників сходяться в думці, що нотаріат латинського типу (до якого належить й український нотаріат[1]) бере свій початок з професії табеліонів у Стродавньому Римі. Табеліони (tabelliones) – прообраз сучасного нотаріуса.

Римські юристконсульти повинні були добре знати юридичні формули, без знання яких неможливо було належним чином скласти договір та звернутися до суду. Подібні особи працювали в якості писарів на державних посадах (scribae) або в приватних осіб (exceptores et notarii). Нерідко в приватних осіб писарями ставали раби.

Про писарів, які розуміються на праві з'являються перші згадки ще в часи Римської республіки (приблизно III ст. до н. е.), а в період Римської імперії такі писці починають об'єднувати у канцелярії при магістратах. Інтенсифікація товарно-грошових відносин у Стародавньому Римі призвела до того, що наявний штат писців не зміг задовольнити потребу в їх послугах у населення. Саме так й з'являються табеліони, які на вимогу будь-кого

[1] Нєвзорова І.В. (2021). Теоретико-правові основи компетентнісної діяльності нотаріуса: дис. …докт. філософ. «081 – Право». Дніпро. С. 28; Шевчук Л. (2018). Основоположні принципи латинського нотаріату та їх реалізація в Україні: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Випуск 66. С. 106.

займалися складанням юридичних документів. Це був їхній промисел, який вони надавали на замовлення, беручи за це свою плату.

Згадки про табеліонів у римських джерелах надзвичайно мало. Так, в Дигестах про табеліонів згадують тільки один раз в книзі Ульпіана про обов'язки проконсула; в едикті Діоклетіана визначається такса табеліона за його роботу залежно від кількості написаних ним рядків; в Константинових конституціях 316 р. забороняється декуріонам виконувати обов'язки табеліонів, оскільки повноваження декуріонів були несумісні з функціями табеліонів (хоча табеліон міг стати декуріоном).

Табеліон не виступав державним чиновником, а був вільнонайманим професіоналом. Табеліоном міг стати хто-завгодно, але до них висувалися дві умови: бути вільним (квіритом) та володіти юридичними знаннями. Ульпіан, говорячи про табеліонів, ставив їх в один ряд з юристконсультами та адвокатами, показуючи спільність у них юридичних знань.

Табіліон був під контролем держави, яка була зацікавлена в тому, щоб він володів правовими знаннями. Вона в особі своїх чиновників (magister census – у столиці, defensor civitatis – у провінції) вимагала дотримання урядових приписів. Завдяки такому контролю уникалося складання незаконних договорів, які могли бути направлені на ухилення від сплати податків, відчуження церковного майна і т.д. Зокрема, за конституцією імператора Лева, якщо хто-небудь задля уникнення сплати державних податків переведе все своє майно представнику привілейованого класу, договір, який це оформив (дарування, купівля-продаж, найом тощо) вважався недійсним, а табеліон, що завідомо знав про такі дії, позбавлявся посади та піддавався конфіскації всього майна. Або, якщо римлянина зробили на римській чи ворожій території євнухом, заборонялося його продавати чи інакше набувати на нього право власності. Табеліон, який порушував цю вимогу та оформляв відповідні юридичні акти на такого римлянина піддавався важкому покаранні (poena gravissima).

Як зазначає Л.Е. Ясінська, всі табеліони певного міста утворювали свою професійну корпорацію, яку очолював приміцеріус (primicerius). Нові члени корпорації затверджувались префектом міста[2]. Нажаль, але до нас не дійшли відомості про права корпорації щодо її членів, як і про обов'язки членів щодо корпорації.

Табеліон здійснював свою діяльність у конторі (stationes), яка розташовувалася в публічному місці (наприклад, на ринку або площі). Завдяки цьому табеліон називався forenses. Саме в ній він повинен був надавати свої послуги і тільки у виключних випадках дозволялося йому надавати свої послуги в будинку клієнта. Таких контор у великому місті (Римі, Константинополі, Равенні тощо) могло бути багато. Зокрема, в деяких документах, що були підготовлені табеліонами великих міст вказувалося також місце розташування контори. Власником контори міг бути табеліон або інша особа, в якої він її винаймав.

Табеліон міг мати у своєму штаті декількох помічників, які могли виконати функції табеліона в певних випадках (наприклад, якщо його усували з посади за злочини та ухилення від встановленого порядку вчинення юридичних актів) та учнів, що виконували функції клерків. Існує

[2] Ясінська Л. Е. (2005). Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів. С. 22.

припущення, що табеліоном могла стати особа, яка деякий час була у званні помічника табеліона.

Існував певний алгоритм поведінки табеліона, коли він готував юридичний акт:

1) він повинен був усвідомити який саме договір чи інший правовий акт (наприклад, тестамент) бажають укласти його клієнт чи клієнти;

2) вияснити його (їх) вільне волевиявлення на укладення даного акту;

3) підготувати проєкт акту та дати його клієнту (клієнтам) на ознайомлення;

4) після схвалення проекту юридичного акту перенести його на спеціальний гербовий папір – «протокол»;

5) надати оригінал юридичного акту клієнту (клієнтам) перечитати та поставити під ним свій підпис (підпис ставить сторона юридичного акту);

6) проставлення підпису на оригіналі юридичного акту свідків, яких запросив на процедуру виготовлення юридичного акту клієнт;

7) проставлення підпису на оригіналі юридичного акту табеліоном, який зазначав, що документ сторонами зачитаний, підписаний та переданий за належністю[3].

Незважаючи на те, що юридичні акти оформлялися в письмовому вигляді спеціально підготовленою для цього особою, все-рівно законодавство того часу вимагало присутність свідків, які повинні були за необхідності свідчити про умови складання юридичного акту.

Кількість свідків, які були присутні під час створення табеліональних документів, коливалась у межах від трьох до семи. Свідками могли бути лише чоловіки, особисто відомі контрагентам і водночас чесні та такі, що заслуговували довіри. Відтак, табеліони не мали права допускати як свідків:

а) жінок;

б) осіб, щодо яких є вирок суду про позбавлення громадської честі;

в) рабів (їхні свідчення приймались у цивільному суді лише за умови їх попереднього катування);

г) єретиків та сектантів, а пізніше – осіб, що зреклися християнської віри[4].

Підготовлені табеліоном документи могли виступати письмовим доказом у суді, але свою роль у вигляді публічного акту (на зразок сучасних нотаріальних документів) документи табеліона виконували за умови їх внесення до протоколу суду. Дана процедура називалася «явка табеліональних документів». Вона могла мати місце не лише в суді, але й деяких органах управління центрального та місцевого рівнів[5]. Зводилася дана процедура до того, що суддівський чиновник особисто встановлював особу тих, хто явився, що саме вони хочуть записати в протокол суду та їх волевиявлення з цього приводу, тобто бажання. Як тільки дана процедура завершувалася, це наділяло підготовлені табеліоном документи та вписані до протоколу суду безспірною доказовою силою проти всіх.

---

[3] Шишка С. З. (2012). Вплив римського інституту табеліонату на виникнення нотаріату (історико-правовий аспект). *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави*. Одеса. С. 198-199.

[4] Долинська М. С. (2015). Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні: монографія. Львів: ЛьвДУВС. С. 94.

[5] Комаров В. В., Баранкова В.В. (2011). Нотаріат в Україні: підручник. Харків: Право. С. 9-10.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-26

ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ДЕРЖАВНУ ПІДТРИМКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ»: ЗРІЛІСТЬ ЧИ БЕЗНАДІЙНА ЗАСТАРІЛІСТЬ?

Григор'єва Христина Антонівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Прийнятий у 2004 році Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» став ключовим законодавчим актом, який фактично заклав основу подальшого якісного розвитку агропротекційного права. Двадцятирічне існування цього Закону вимагає аналізу його еволюції та проблемних питань, визначення тенденцій розвитку та реального впливу на суспільні відносини. Такий фундаментальний аналіз дасть змогу відповісти на головне питання: чи здатен цей Закон ефективно регулювати агропротекційні відносини у складних умовах сьогодення, враховуючи воєнні та післявоєнні виклики. З метою проведення такого аналізу весь двадцятирічний шлях еволюції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» можна представити у вигляді трьох послідовних етапів.

Етап апробації первинної моделі (2004–2008 роки). Модель державної підтримки, закладена в первинну редакцію Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», будувалася на кількох важливих «стовпах»: державне регулювання цін на окремі види сільськогосподарської продукції, державні заставні закупівлі зерна, кредитна субсидія, дотації тваринництву, дерегуляційні механізми, страхова підтримка. При цьому значення цих складових агропротекційної моделі було зовсім неоднаковим. Основний акцент було зроблено на механізмі регулювання цін.

У початковому варіанті Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» була втілена первинна агропротекційна модель, якій були притаманні такі характерні риси:

– *своєрідна системність.* Хоча питання виникають до оптимальності такої системи, але заперечувати її зачатки було б неправильним. Передбачалося своєрідне поєднання різних агропротекційних механізмів, одні з яких були основними, інші – додатковими;

– *потреба в інституційних та організаційних передумовах для повноцінного функціонування системи державної підтримки.* Так, відмінною рисою законодавчої моделі стало утворення спеціальних інституцій – Аграрного фонду, Аграрної біржі, Фонду аграрних страхових субсидій. При цьому для реалізації закладених у Законі механізмів

обов'язковою умовою мав бути активно функціонуючий організований аграрний ринок. У результаті обумовленість цими умовами зробила всю агропротекційну модель вразливою: нездатність сформувати ці передумови протягом тривалого часу заблокувала реалізацію значної частини норм агропротекційного Закону та підкосила всю передбачену ним систему підтримки;

– *поєднання інтересів виробників та споживачів сільськогосподарської продукції.*

Протягом першого п'ятиріччя існування цього Закону стали проглядатися його основні проблеми: а) не спрацювали повною мірою основні «стовпи», передусім державне регулювання цін на окремі види сільськогосподарської продукції; б) почала формуватися практика створення паралельних площин агропротекційного регулювання (законодавча та підзаконна). Однак ці проблеми ще не були критичними. Вони різко загострилися під час розгортання світової фінансової кризи 2008-2009 років.

Етап антикризової модернізації (2009–2019 роки). У відповідь на комплекс викликів, породжених колапсом світової економіки, нормотворець відреагував низкою дій: а) оновлення існуючих правових механізмів, що формували первинну модель державної підтримки; б) розширення функціональних можливостей Аграрного фонду; в) поява деяких нових агропротекційних механізмів. Фактично, в період гострої всеохоплюючої кризи 2009 року була здійснена модернізація існуючої системи державної підтримки сільського господарства, але не її докорінна зміна. Були збережені ті складові системи, які не працювали чи були малоефективними, додатково множилися інші декларативні механізми. При цьому оновлення кризового 2009-го року не потягли за собою певних подальших системних перетворень у Законі. Після модернізації увесь десятирічний період подальшого розвитку Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (2010–2019) був підкорений появі інших законодавчих актів, адміністративним реформам та інституційним змінам. При цьому власного якісного розвитку в цей період Закон не продемонстрував. Стагнаційні процеси додатково відтінялися поглибленням сепарації агропротекційного законодавства на декларативну (законну) та реально діючу (підзаконну) площини.

Етап вимушеної модернізації (2020 – до сьогодні). У певний момент Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» став настільки обтяженим непрацюючими нормами, що питання його оновлення стало абсолютно нагальним. Нарешті в 2020 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції», яким здійснено чотири групи важливих змін: а) оновлено понятійний апарат та закріплено принципи державної підтримки сільського господарства; б) проведено інституційно-організаційні зміни (запроваджено функціонування

Державного аграрного реєстру (ДАР) та виключено положення про роботу Аграрного фонду); в) виключено механізм державного регулювання цін на окремі види сільськогосподарської продукції; г) передбачено низку нових агропротекційних механізмів. Ґрунтовний аналіз законодавчих дій дозволяє стверджувати, що здійснені в 2020 році зміни до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» мали характер чергової модернізації та не можуть кваліфікуватися як реформа. Ця думка підтверджується тим, що основний акцент було зроблено на виключенні безнадійно декларативного механізму цінового регулювання та ліквідації спеціалізованої установи «Аграрний фонд», яка на той час вже пережила багато складних перепитій (зокрема, кримінальні провадження щодо її посадових осіб) та об'єктивно не виконувала ті завдання, які були прописані в Законі.

Протягом наступних кількох років Закон зазнавав подальших безсистемних змін, які були породжені здебільшого появою інших законодавчих актів. Наприклад, у 2022 році до структури Закону було включено окремий розділ, що складався з однієї статті, присвяченої державній підтримці організацій водокористувачів. У 2023 році Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва» до агропротекційного Закону включено норму щодо відшкодування вартості племінних тварин, хоча цей механізм не фінансується. При цьому аналізовані законодавчі зміни були проведені безсистемно в технічному та змістовному сенсах.

Від первинної системи Закону, яка відображала тогочасну агропротекційну модель, залишилися самі руїни. Наразі після двох десятиліть безсистемних трансформацій Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» перетворився на склад організаційних та інституційних норм, діючих та недіючих агропротекційних механізмів, які не пов'язані між собою, не утворюють жодної логічної врівноваженої структури, і тому не здатні ефективно впливати на такі чутливі відносини як розвиток сільського господарства.

Чинним агропротекційним законодавством не передбачено жодних «стовпів», тобто ключових правових механізмів підтримки – натомість зараз Закон містить розрізнений перелік окремих механізмів із більшим чи меншим ступенем деталізації їх регулювання. Описаний кризовий стан ймовірно поглибиться внаслідок нещодавньої ініціативи уряду, яка полягає в розробці проєкту Закону України «Про Державний аграрний реєстр». У випадку прийняття цього нормативно-правового акту, по-перше, ще більше розхитується структура агропротекційного Закону, оскільки правові норми про функціонування ДАР будуть з нього виключені; по-друге, з'явиться новий закон, норми якого можуть потенційно конкурувати із нормами Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

У цілому, проаналізувавши двадцятирічну історію еволюції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», можна зробити висновок про те, що цей Закон не виконує покладені на нього суспільно важливі завдання. Найбільш концептуальний вигляд він мав у своїй первинній редакції; найменш концептуальний – сьогодні. Значна частина його норм протягом всього періоду існування залишалася декларативною, що загалом надзвичайно негативно відбивалося на регулюванні агропротекційних відносин: декларативні, непрацюючі норми усією своєю масою створювали викривлене уявлення про актуальну систему державної підтримки сільського господарства. Навіть воєнний стан та необхідність особливої підтримки сільськогосподарських товаровиробників у період 2022–2024 років не підштовхнули нормотворця до концептуального реформування чинного агропротекційного законодавства, однак нагальна необхідність його проведення вже очевидна.

Дослідження здійснене у рамках виконання наукового проєкту (реєстраційний номер № 226/0062) відповідно до договору із Національним фондом досліджень України, за сприяння Кембриджського університету (Велика Британія)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-27

ПИТАННЯ НЕОДНОЗНАЧНОСТІ ТА НЕЗБАЛАНСОВАНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ (КРИПТОВАЛЮТ) В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Грицай Сергій Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри забезпечення правової безпеки бізнесу
Державного торгово-економічного університету
м. Київ, Україна

Парламент України на початку 2023 року прийняв за основу два законопроекти: проект Закону про внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу України [1]; та проект Закону про цифровий контент та цифрові послуги [2]. Зазначені законопроекти передбачали розширення кола об'єктів цивільних прав та направлені на врегулювання використання віртуальних активів та цифрового контенту, шляхом віднесення їх до об'єктів цивільного права[3], на які поширюватимуться норми регулювання Цивільного кодексу [4].

Обидва законопроекти розроблені в рамках імплементації до національного законодавства (у нашому випадку Закону України «Про віртуальні активи» [5]) актів інститутів Євросоюзу (у контексті дослідження це Регламент Markets in Crypto-assets (MiCA)) відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [6].

10.08.2023 року Верховна Рада України прийняла на підставі вказаних нами вище законопроектів Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» № 3320-IX [7], яким визначила правову природу віртуальних активів в Україні.

---

[1] *Проект Закону про внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу України, спрямованих на розширення кола об'єктів цивільних прав*. №. 6447 (2021).

[2] *Проект Закону про цифровий контент та цифрові послуги*. №. 6576 (2022).

[3] Hrytsai, S. (2023a). Classification of virtual assets in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, *30*(1), 135–152. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-135.

[4] Hrytsai, S. (2023b). Cryptocurrency in the declarations of government officials: A toolkit for money laundering (trends and experience of counteraction, by the example of Ukraine). *Access to Justice in Eastern Europe*, *6*(3), 1–27. doi: 10.33327/AJEE-18-6.3-a000333.

[5] Грицай, С. О. (2023a). Від криптовалюти до віртуальних активів: Становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*, *30*(2), 160–193. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.

[6] Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції 2017; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014; Serhii Hrytsai, 'Prospects for Introducing the Concept of "Digital Things" and "Digital Content": Expanding the Scope of Regulation of Virtual Assets' (2023) 38 Krakowskie Studia Małopolskie 7.

[7] *Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав*. № 3320– IX (2023).

Закон України № 3320-IX розширюючи коло об'єктів цивільних прав доповнюючи ст. 177 та створенням ст. 179-1 ЦК [8]: по-перше, зруйнував існуючи концептуальні засади системи поділу об'єктів цивільних прав на матеріальні та нематеріальні блага (ч. 1 ст. 177 ЦК); по друге, не дозволяє справедливо визначити місце новостворених «цифрових речей» виходячи з їх технологічних властивостей, у такій існуючій класичній системі їх поділу. Так як Закон України № 3320-IX поєднав матеріальні та нематеріальні блага в одному об'єкті цивільних прав, – «цифрової річчі», однак у складі матеріального блага (глава 13 ЦК).

На початок 2024 року нами визначено перелік законодавчих актів України де міститься тлумачення правової природи віртуальних активів (криптовалют) [9], окрім згаданого нами Закону України № 3320-IX:

– Закон України № 2074-IX від 17.02.2022 року «Про віртуальні активи», який на початок 2024 року ще не набрав чинності [10], у п.п. 1 п. 1 ст. 1 визначає об'єкт дослідження, як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав;

– Закон України № 361-IX від 06.12.2019 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [11], у п. 13 ч.1 ст.1 визначає правову природу об'єкту дослідження, як «нематеріальну» форму (цифрову);

– Закон України № 1700-VII від 14.10.2014 року «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року [12], у п. п. 6 ч. 1 ст. 46 відносить об'єкт дослідження до нематеріальних активів;

– Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004 року [13], у ч. 8 ст. 290 ототожнює "актив" з «криптовалютою» та відносить об'єкт дослідження до «нематеріальних»;

– Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 року [14], у п. 3 ст. 368-5 відносить об'єкт дослідження до «нематеріальних активів»;

– Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 року [15], у ч. 10 ст. 170 ототожнює об'єкт дослідження з «майном» та надає право накладати на них арешт.

З проведеного правового аналізу, ми бачимо наявні розбіжності у визначенні правової природи віртуальних активів (криптовалют): від

[8] *Цивільний кодекс України*. № 435– IV (2003).

[9] Hrytsai, S. (2023 c). Digital Innovations in the Legal Mechanism of Copyright Authentication (Practical Aspect): Can A Non-Functioning Token Be a Guarantor of Intellectual Property? (NFT on the Example of Ukraine). *NTUT Journal of Intellectual Property Law and Management*, *12*(2), 48–69.

[10] *Про віртуальні активи*. Закон України № 2074– IX (2022).

[11] *Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення*. Закон України №. 361– IX (2019).

[12] *Про запобігання корупції*. Закон України № 1700– VII (2014).

[13] *Цивільний процесуальний кодекс України*. Закон України № 1618– IV (2004).

[14] *Кримінальний кодекс України*. Закон України № 2341– III (2021).

[15] *Кримінальний процесуальний кодекс України*. Закон України № 4651– VI (2012).

«нематеріальних» (нематеріальні об’єкти блага) до «річчі» (матеріальні об’єкти блага).

Усе разом свідчить про потенціал у порушенні прав та інтереси учасників цивільних правовідносин у практичному правозастосуванні [16], а саме призводячи до неоднакового тлумачення нормативно-правових актів при наявної потреби у розумінні правової природи віртуальних активів (криптовалют) в тих чи інших правовідносин [17].

Таким чином Закон України № 3320-IX, яким внесена зміни до Цивільного кодексу України, не враховує вимог статті 8 Конституції України щодо правової визначеності як елемента верховенства права. Про що зазначав у п. п. 5.4 п. 5 Рішення від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд України наголошуючи, що «*із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі*». Через такі вади Закон України № 3320-IX, а саме невідповідність законодавчих положень критерію якості [18] дає підстави для визнання його неконституційним [19], вже відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018.

[16] Грицай, С. О. (2023b). Порівняльна характеристика правових засад оподаткування віртуальних активів в Україні: До їх легалізації та законодавчі перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*, *30*(4), 197–227. doi: 10.31359/1993-0909-2023-30-4-197.

[17] Грицай, С. О. (2007). Економічний аналіз промислового садівництва. *Таврійський науковий вісник, Херсон*, (54), 224–236.

[18] Hrytsai, S. (2022a). Classification of elements of the latest digital financial technology. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, *1*(2), 1–15. doi: 10.46299/j.isjjp.20220102.1.

[19] Hrytsai, S. (2022b). The place of virtual assets in the structure of digital financial technology. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, *1*(3), 34–48. doi: 10.46299/j.isjmef.20220103.3.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-28

САМОВРЯДУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ МЕДИЧНИХ ПРОФЕСІЙ: АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ЗАКОНОТВОРЧИХ ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Гуцуляк Олена Ігорівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Вже досить тривалий час в українському правовому полі триває пошук моделі професійного самоврядування в сфері охорони здоров'я. Президент України Указом від 18.06.2021 р. доручив Кабінету Міністрів України розробити з урахуванням кращих міжнародних практик концепцію розвитку медичного самоврядування[1]. Декілька відповідних законопроєктів вже були на розгляді Верховної Ради України, але законами не стали, зокрема через негативні експертні висновки та активний супротив громадськості.

Різні аспекти реалізації державної політики розвитку самоврядування в медичній сфері отримали висвітлення в дослідженнях О. Мусія, З. Надюка, О. Рогової, М. Тищука, О. Устинова та ін.

Наразі у Верховній Раді України окрім основного законопроєкту «Про самоврядування у сфері охорони здоров'я» (№ 10372 від 25.12.2023) зареєстровані ще два альтернативних проєкта: «Про лікарське самоврядування» (№ 10388 від 01.01.2024) та «Про медичне самоврядування» (№ 10372-1 від 08.01.2024). Перший проєкт Закону Міністерство охорони здоров'я України оприлюднило для громадського обговорення у вересні 2022 року, і це викликало бурхливу реакцію. Всеукраїнське лікарське товариство (ВУЛТ) у відкритому листі заявило, що загалом підтримуючи ініціативу Президента, негативно оцінює даний проєкт і вважає неможливим його доопрацювання: «Проєкт Закону потребує нової редакції з врахуванням попередніх напрацювань нашої організації та європейської практики»[2]. Таку думку підтримали численні представники медичних професій, започаткувавши у соціальних мережах своєрідний флешмоб «Лікар не кріпак», основним закликом якого було чинити тиск на державні інституції задля недопущення прийняття законопроєкту як неконституційного. Варто розібратися, чи дійсно цей проект не відповідає Конституції України і заслуговує на нищівну критику.

1 Указ Президента України «Про заходи щодо підвищення конкурентоспроможності закладів охорони здоров'я та забезпечення додаткових гарантій для медичних працівників» від 18 червня 2021 р. № 261/2021, 50, 3070.

2 Відкритий лист Всеукраїнського Лікарського Товариства до Міністерства Охорони Здоров'я України щодо непідтримки лікарською спільнотою Проєкту закону "Про самоврядування в сфері охорони здоров'я в України". http://www.vult.org.ua.

Саме з точки зору конституційності цікавими є два аспекти: обов'язкове членство і можливість наділення професійного самоврядування правом притягувати до відповідальності.

Перше питання, наскільки обов'язкове членство медичних працівників в органах професійного самоврядування відповідає ч. 4 ст. 36 Конституції України, згідно із якою ніхто не може бути примушений до вступу до будь-якого об'єднання громадян чи обмежений у правах за неналежність до громадських організацій.

Об'єднання всіх представників медичної та фармацевтичної професії в організації професійного самоврядування не порушує Конституцію України, тому що ці організації не є громадськими об'єднаннями в сенсі статті 36. Правильність такого умовиводу підтверджує Європейський суд з прав людини, який у Рішенні у справі *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium* однозначно розмежував Орден лікарів Бельгії із асоціаціями (за «правовою природою» та з урахуванням «суто публічної функції» першого, п. 63 Рішення)[3].

Закон України «Про громадські об'єднання» також прямо вказує, що його дія не поширюється на «організації, які здійснюють професійне самоврядування» (пункт 5 частина 2 статті 2)[4]. Різниця полягає у тому, що громадські організації є юридичними особами приватного права, а організації професійного самоврядування – юридичними особами публічного права, які здійснюють представництво та захист інтересів не окремих членів професії, а професії в цілому. Отже і положення статті 36 Конституції на них не поширюються.

Окрім суто формального питання конституційності обов'язкового членства, слід поглянути на нього із використанням навичок критичного мислення. Держава, делегуючи самоврядним фаховим організаціям досить широкі повноваження, має усі підстави розраховувати, що представництво в цих організаціях буде адекватним, а прийняті рішення – відтворювати думку дійсно більшості представників відповідних професій. О. Рогова стверджує, що «професійне лікарське самоврядування розглядається як передбачена законом система управлінських взаємин між *усіма* представниками певної професії, покликана консолідувати зусилля представників певного фаху в стосунках з органами державної влади, із суспільством та між собою»[5].

У якості ще одного аргументу доцільно вивчити зарубіжний досвід. Як стверджують наукові джерела, якнайменш 17 країн Центральної і Східної Європи (зокрема Австрія, Люксембург, Німеччина) запровадили моделі лікарського самоврядування, для яких характерно обов'язкове членство

[3] Case of Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium 23 June 1981 (Application no. 6878/75; 7238/75). https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57522%22]}.

[4]Закон України «Про громадські об'єднання» № 4572-VI (2012, 22 березня). *Відомості Верховної Ради України*, 1, 1.

[5]Рогова О. (2015) Державна політика розвитку лікарського самоврядування. Теорія та практика державного управління, 2 (49), 63-79, С. 69.

лікарів у палатах[6]. Закон Республіки Польща від 2 грудня 2009 року (***Ustawa o izbach lekarskich***) у статті 6 передбачає, що лікар, який має намір практикувати і якому окружною лікарською палатою надано право на заняття відповідною професією, одразу вноситься до списку членів цієї лікарської палати[7].

Наступне питання, яке передбачувано лякає громадськість, це повноваження, що пов'язані з дисциплінарними стягненнями медичних працівників. Проект Закону припускає можливість органів професійного самоврядування обмежити (тимчасово зупинити) або припинити дію свідоцтва про право на здійснення діяльності у сфері охорони здоров'я.

Дисциплінарне провадження за такою моделлю є поширеною практикою, в Україні діють кваліфікаційні комісії суддів, нотаріату, адвокатури. Тобто сама концепція є прийнятною. Водночас законотворці недостатньо детально прописали ці питання. До прикладу, той самий польський Закон у розділі 5 «Професійна відповідальність» та 6 «Медіаційне провадження» охоплює понад 60 статей, це половина від обсягу усього Закону. У нашому українському законопроєкті їх 7. Отже варто було б більш конкретно закріпити процедурні аспекти, процесуальні строки, можна запозичити досвід законодавчого регулювання медіації. Але загалом оцінюючи законопроєкт № 10372, формально маємо достатньо традиційної структури проєкт рамкового закону.

Другий проєкт № 10388 є результатом роботи авторського колективу Національної Лікарської Ради, Асоціації стоматологів України, Української асоціації сімейної медицини, Українського лікарського товариства у Львові та ін.

Серед переваг проєкту слід обов'язково зазначити наявність деталізованого розділу про медичний арбітраж і медіацію, чого бракує урядовому законопроєкту, також прописана територіальна організація самоврядування. Але є і досить суттєві недоліки, а саме: недосконала юридична техніка і структура, включення питань, що не є предметом регулювання (розділ «Лікарська практика»), відсутність норми про граничний розмір членських внесків, перенавантажена термінологія («організація СВЛ», «лікарське товариство», «палати», «ради», «комісії» і «бюро»).

Також суперечливим є те, як проєкт прописує питання членства і права на медичну практику. Передбачено, що для набуття членства в організації самоврядування лікарів достатньо диплому, свідоцтва лікаря-спеціаліста чи іншого прирівняного до нього документу. Тобто відсутня необхідність додаткового дозвільного документу від професійного самоврядування. Але все ж здається більш логічним, щоб організації самоврядування за наявності підстав тимчасово призупиняли або припиняли не медичну практику чи тим

[6]Шкільняк, М.М., Желюк, Т.Л.(Ред.) (2020) *Модернізація менеджменту та публічного управління в системі охорони здоров'я*. Крок, С. 365.

[7]Ustawa z dnia 2 grudnia 2009 r. o izbach lekarskich. https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20092191708.

більше диплом про вищу освіту або сертифікат лікаря-спеціаліста, які вони не видавали, а саме сформоване на підставі рішення палати свідоцтво.

Також вже представлений висновок Комітету Верховної Ради України з питань цифрової трансформації про те, що аналізований проєкт не відповідає положенням Закону України «Про публічні електронні реєстри» (справедливості заради, стосовно інших двох проєктів також були висловлені певні зауваження в цій частині, але більш формальні).

Третій проєкт № 10372-1 пропонує зовсім відмінну модель самоврядування в сфері охорони здоров'я, зосереджуючи увагу здебільшого на питанні безперервного професійного розвитку. Йдеться про добровільну участь в діяльності громадських організацій, яким надаються непритаманні повноваження атестації медичних працівників (як додаткова опція на тлі збереження вже існуючої системи присвоєння або підтвердження кваліфікаційних категорій), а також «затвердження нових клінічних протоколів» (додержання яких є обов'язковим).

Отже знову постає питання про те, що, громадська організація не є юридичною особою публічного права, а повноцінне професійне самоврядування без цього неможливе. І тут самі автори проєкту є непослідовними, спочатку стверджуючи, що органи медичного самоврядування не володіють функціями, які «мають ознаки державної влади чи звужують повноваження МОЗ», а у подальшому пропонуючи надати їм функції, які наразі є повноваженнями Міністерства.

Підсумовуючи, слід наголосити, що самоврядування медичних професій саме за традиційною моделлю професійного самоврядування публічно-правової природи – однозначно на часі. Зараз свої переваги та недоліки мають два вагомих законопроєкти, і хотілося б, щоб прийняття відповідного Закону стало результатом конструктивного діалогу у поки що неконсолідованому у цьому питанні суспільства.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-29

РОЗГЛЯД ЗВЕРНЕНЬ ГРОМАДЯН, БЕЗПОСЕРЕДНЬО ПОВ'ЯЗАНИХ З ВЧИНЕННЯМ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ЯК СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Євтушенко Дар'я Сергіївна
доктор філософії зі спеціальності Право (PhD),
старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна

Впровадження правового режиму воєнного стану тягне за собою перегляд норм, які стали традиційними для держави за звичайних умов її існування. Значна кількість процедур, які упродовж років впроваджувалися, вдосконалювалися з метою поліпшення їх реалізації з боку уповноважених суб'єктів та зручності з боку суб'єкта звернення, знайшли своє законодавче закріплення як у «базових» нормативно-правових актах, так і «додаткових», з огляду на сферу застосування останніх. Під час дії правового режиму воєнного стану деякі процедури здобули нову форму, відбувся поділ на «звичайну» (унормовану, традиційну для звичайних умов існування держави) та «спрощену», враховуючи складнощі, з якими зіштовхнулися уповноважені на реалізацію таких процедур суб'єкти. А деякі процедури залишилися незмінними, тобто сутність реалізації яких є незмінною за будь-яких умов. Тож, варто розглянути чи відбулися зміни у поданні звернень громадянами до правоохоронних органів, в т.ч. й тих, що безпосередньо пов'язані з вчиненням домашнього насильства, та у процедурі розгляду таких звернень останніми? Визначені питання набувають актуальності з огляду на те, що як за звичайних умов існування держави, так і у період дії правового режиму воєнного стану, запобігання та протидія домашньому насильству залишається одним з важливих напрямків діяльності правоохоронних органів в Україні.

До нормативно-правової «бази», яка охоплює норми, безпосередньо пов'язані із зверненням громадян до державних органів, в т.ч. й правоохоронних, в цілому, а також щодо здійснення актів домашнього насильства, допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства, повідомлення щодо існування підстав вважати, що має місце домашнє насильство щодо третіх осіб, належать: Основний Закон України – Конституція України, Закон України «Про звернення громадян», Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Постанова КМУ

«Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» та ін.

Чи забезпечується право громадян на звернення до правоохоронних органів у період дії правового режиму воєнного стану? Відповідаючи на це питання, варто звернути увагу на те, що законодавець передбачив забезпечення такого права як для громадян України так і для іноземців та осіб без громадянства (окрім випадків, визначених Основним Законом, законами чи міжнародними договорами), закріпивши відповідні норми у Конституції України[1]. Так, у ст. 26 законодавець наголошує на рівність такого права для визначених вище категорій осіб, а у ст. 40 передбачає право на звернення, робить акцент на форми такого звернення, а саме: а) індивідуальне; б) колективне, а також визначає порядок надання звернення, виділяючи можливість надання: а) особисто (під час особистого прийому у компетентному розглядати відповідне звернення органі); б) направлення звернення, виключаючи обов'язковість особистого прийому для його подання, акцентуючи увагу право особи отримати відповідь від компетентного органу на її звернення в установленому законом порядку та строки. Варто звернути увагу і на те, що у ст. 64 Конституції закріплюється неможливість обмеження права на звернення в особливий період існування держави – в умовах воєнного стану та надзвичайного стану.

Відповідно до Закону України «Про звернення громадян»[2] громадяни, а також особи, які не є громадянами але законно перебувають на території України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами) мають право на звернення до будь-яких органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та ін. (ст. 1). Так, до суб'єктів розгляду звернень належать і правоохоронні органи. Формами звернень, які виділяє законодавець при цьому є: а) пропозиції (зауваження); б) заява (клопотання); в) скарга. Варто зазначити, що і порядок надання звернень до уповноважених суб'єктів має декілька форм (усну та письмову), які мають свої особливості. Усне надання звернення, в т.ч. й до правоохоронних органів, полягає в усному викладенні змісту звернення: а) на особистому прийомі, як вже зазначалося раніше; б) з використанням засобів телефонного зв'язку, звернувшись на «Гарячу лінію» уповноваженого на розгляд її звернення органу або ж до комунікаційного центру визначеного органу, виклавши таким способом зміст відповідного звернення. Письмове звернення, реалізація якого набуває особливого значення (як і, наприклад, звернення за допомогою засобів телефонного зв'язку) під час дії правового режиму воєнного стану, з огляду на зручність для осіб, які потребують реалізувати своє право на звернення, але за певних обставин не мають можливості зробити це особисто, також має декілька форм, які визначає законодавець, а саме: а) через використання послуг поштового зв'язку на

[1] Конституція України : Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text

адресу уповноваженого на розгляд звернення органу; б) звернення мережею Інтернет або ж електронні звернення (використовуючи засоби електронного зв'язку); в) передання звернення не особисто, а через уповноважену та те особу. Тож право на звернення, безпосередньо пов'язаного із вчиненням домашнього насильства не є винятком для розгляду, але й набуває особливого значення з огляду на те, що невчасний розгляд таких звернень або невчасне реагування на них може призвести до завдання особою-кривдником шкоди життю чи здоров'ю особі (особам), щодо якої (яких) вчиняється або може бути вчинене домашнє насильство.

Розгляд звернень, безпосередньо пов'язаних із вчиненням домашнього насильства, правоохоронними органами як складова адміністративної діяльності останніх передбачає оперативне реагування на випадки домашнього насильства або ж якщо є достатні підстави вважати, що такі дії можуть бути вчинені. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»[3] в статті, що закріплює основні засади запобігання та протидії домашньому насильству, законодавець звертає увагу, що однією із основних засад є «належна увага до кожного факту домашнього насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству» (ст. 4, п. 1.2 Закону). Перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у визначеній сфері також знайшов своє законодавче закріплення у ст. 6 розділу І та у розділі ІІ цього ж Закону. Законодавець також визначає право потерпілих осіб на звернення до відповідних суб'єктів, що уповноважені на розгляд їх та здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (ст. 21 п. 1.2 Закону), акцентуючи увагу на право на звернення до правоохоронних органів та суду з метою притягнути особу-кривдника до відповідальності з можливістю застосування до останніх спеціальних заходів протидії домашньому насильству (ст. 21, п. 1.10 Закону). При цьому законодавець визначає і порядок звернення постраждалих осіб: а) особисто; б) через законного представника.

Варто умовно поділити звернення, безпосередньо пов'язані із вчиненням домашнього насильства, в т.ч. й до правоохоронних органів, за суб'єктом: загальний суб'єкт (визначався при зазначені переліку осіб, яку мають право на звернення відповідно до чинного законодавства) та особливий суб'єкт (звернення та повідомлення про вчинення домашнього насильства відносно дітей). Щодо другої категорії звернень, то у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» можна знайти вказівку на те, що для розгляду таких звернень існує особливий порядок, з посиланням на Постанову КМУ «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»[4], у якій, в свою чергу, визначається три шляхи виявлення «дитини, що перебуває у складних

[3] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

[4] Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#n13

життєвих обставинах», а саме: а) звернення особисто дитиною; б) звернення підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, міжнародних неурядових організацій, фізичних осіб, які надають соціальні послуги, фізичних осіб-підприємців, громадян України, іноземців, осіб без громадянства в інтересах дитини; в) отримання відповідної інформації у процесі реалізації «професійних або службових обов'язків посадовими особами, працівниками суб'єктів» (п. 4 Постанови). При цьому законодавець звертає увагу на те, що такі звернення можуть подаватися до будь-якого суб'єкта з метою захисту прав, інтересів дитини, а також виділяє дві форми такого звернення: усна або письмова (в т.ч. із використанням засобів електронного звернення).

Таким чином, враховуючи все вищевказане, розгляд звернень громадян, безпосередньо пов'язаних з вчиненням домашнього насильства, як складова адміністративної діяльності правоохоронних органів зберігає свою важливість як за звичайних умов існування держави, так і у період дії правового режиму воєнного стану, при цьому останній дав поштовх до перегляду існуючих процедур, інструментів їх реалізації з кореляцією їх особливостей з існуючими умовами, новими викликами, які виникли перед державою та суспільством, до перегляду існуючих норм та пошуків вирішення нових проблем. Розгляд звернень правоохоронними органами, в т.ч. пов'язаних із вчиненням домашнього насильства, потребує особливої уваги, оперативного реагування на такі звернення, в порядку, визначеному законодавством, з метою захисту прав людини, недопущення завдання шкоди здоров'ю та її життю, притягнення до відповідальності винних осіб.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-30

ПАРТИСИПАТИВНА ТА ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ПОТРЕБИ СЬОГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ, ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Загороднюк Дмитро Андрійович
здобувач СО «Доктор філософії» кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса м. Вінниця, Україна

Традиційно, вивчаючи теорію держави та права або основи конституційного права, кожний юрист-початківець засвоює, що демократія буває безпосередня (пряма) та представницька. Але разом із розвитком технологій, із становленням громадянського суспільства, а також на тлі нових викликів (пандемія, повномасштабне вторгнення) все частіше виникають сумніви у достатності такого поділу вираження народного суверенітету (участі в управлінні державними справами). Так, з одного боку, в Україні наразі неможливими є вибори та референдуми, тобто інститути безпосередньої демократії не працюють, а стосовно представницьких органів, які вчасно не зазнали ротації (оновлення), дедалі частіше лунатимуть сумніви щодо їх легітимності. Враховуючи все це, зростає актуальність нових підходів і переосмислення форм реалізації народного суверенітету, зокрема за рахунок партисипативної та деліберативної демократії (про легітимаційний потенціал останньої часто можна чути з наукових трибун[1]).

Ідея розширення участі громадян в управлінні різними сферами суспільного життя визріла ще наприкінці 1960-х рр. і знайшла активний відгук у працях низки дослідників. К. Пейтмен, Б. Барбер, Дж. Циммерман та ін. Українські дослідники у тематичних роботах приділяли недостатньо уваги демократії участі (і частіше за все у дослідженнях, присвячених місцевому самоврядуванню), проте останнім часом помітно актуалізацію даного питання, свідченням чого є доробки таких вчених, як Т. Андрійчук, Я. Богів, І. Жаровська, Н. Заяць, Д. Кірюхін, В. Медведська, Л. Нікітенко, Н. Ротар та ін.

Вираження народного суверенітету через волевиявлення не всього народу, а в деяких випадках лише його частини чи окремих громадян, на думку Я. Богів, також можливе і не суперечить ідеї безпосередньої демократії. І навіть більше, стверджує авторка, розширення у такий спосіб переліку форм прямого народовладдя та їх детальне дослідження – це

[1] Батракіна, Є. Є. (2018) *Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві* [Дис. канд. філософських наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна]. batrakina_dis.pdf (karazin.ua).

об'єктивна необхідність, зумовлена поступовим ускладненням суспільних відносин і потребою забезпечити ефективне демократичне врядування у сучасній державі. Очевидно, що цілком доцільним у цьому контексті є використання терміну «учасницька» або «партисипативна демократія» (інакше: демократія співучасті, партисипаторна демократія)[2].

«Партисипативна демократія» (*Participatory Democracy*) передбачає процес залучення широкого кола учасників до формування та функціонування відповідних політичних систем[3]. Партисипативна демократія – це, передусім, соціальний феномен, в основі якого лежить антропологічна здатність людини до логічного мислення через сприйняття інформації, її аналізу[4].

Концепція учасницької демократії передбачає широкий підхід до безпосередніх форм реалізації народного суверенітету. Зокрема, він може бути реалізований за допомогою референдуму, виборів, відкликання обраних представників, зборів, правотворчої ініціативи, звернень громадян, мітингів, демонстрацій, походів, пікетувань тощо. Партисипативна демократія завжди передбачає висловлення громадянами своїх поглядів та думок із певного питання, що здатні впливати на політику держави та ґрунтуються на рівні їхньої освіченості та правової культури.

Як бачимо, є певна незрозумілість, як співвідносяться пряма і партисипативна демократія. Часто йдеться про одні й ті самі форми. Певною мірою, можна сказати, що партисипативна демократія ширша за пряму, адже містить й інші опції висловлення громадської думки.

Практично одночасно з розвитком ідеї партисипаторної демократії наукового оформлення набула концепція деліберативної демократії, і остання містить більш конкретні відмінні риси. Деліберативну демократію узагальнено можна охарактеризувати, як «демократію обговорення», яка на відміну від партисипаторної не передбачає прямого впливу на прийняття рішень, але забезпечує широке і постійне залучення громадян та їх асоціацій до обговорення проблем суспільно-політичного життя (за ініціативою як самих громадян, так і державних інституцій).[5] Напевно, найвидатнішим проявом такої демократії є впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»[6]. Громадські ради, консультації з громадськістю, громадські обговорення проєктів законів, опитування громадян на порталі

[2] Богів Я. (2019) Безпосередня демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки,* 22, 205-213, С. 207.

[3] Берданова О. В., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Колтун В. С., Куйбіда В. С. & Ткачук А. Ф. (2017) *Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі*., С. 6.

[4] Нікітенко Л. (2022) Сутнісні характеристики партисипативної демократії як соціально-правового феномену. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 3, 14-18, С. 16.

[5] Андрійчук Т. (2019) Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя,* 1, 45-51, С.47.

[6] Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд" у 2023-2025 роках» від 17 листопада 2023 р. № 1049-р. *Офіційний вісник України*, 105, 6279.

Дія також є прикладами такої участі. Але все ж відкритим залишається питання їхньої ефективності. Це ілюзія діалогу із владою чи реальні механізми впливу?

На адресу деліберативної демократії можна почути таку трактовку як «модель «удосконалення» класичної на цей час представницької демократії». Розвиток досліджень деліберативної демократії дозволяє стверджувати, що комунікація, як наріжний камінь цієї концептуальної моделі, має значний легітимаційний потенціал та вплив на якість рішень, завдяки аргументованому обміну думками, переходу від індивідуальних до спільних (колективних) позицій та інтересів[7].

У багатьох країнах представницька демократія «збагачується» тими чи іншими деліберативними практиками, поширюючи громадське залучення на міжвиборчі періоди. Концепція деліберативної демократії, в основі якої лежить комунікація та рефлексія, стала результатом пошуку відповіді на запитання, як «врятувати» демократію у сучасному світі та віднайти способи більш системного залучення до прийняття рішень громадян, а не лише їх обраних представників[8].

Водночас сучасний досвід застосування інструментів партисипаторної та деліберативної демократії (дорадчі органи, онлайн обговорення та ін.) засвідчив, що, будучи засобами врахування інтересів громадян, ці інструменти у політичному дискурсі можуть відігравати й негативну роль – ускладнювати прийняття рішень, дестабілізувати внутрішню і зовнішню політику. Багато в чому це спричинено принципом переваги голосу більш активних громадян, які водночас можуть активізуватися на противагу державним інтересам. Використання референдумів надає змогу «ображеним» громадянам висловити протест уряду, інші ж категорії населення не мають стимулів брати участь у волевиявленнях, у результаті чого і програють[9].

Дійсно, існує вкрай важлива сучасна тенденція, яку позначають як «балканізація думок» (*the balkanization of opinion*). Йдеться про те, що сучасні держави дедалі частіше в політичному плані перетворюються на «сукупність однорідних анклавів, представники яких схильні спілкуватися і обговорювати політичні питання лише з тими, хто з ними згоден. Це зумовлює те, що, обмін раціональними аргументами може мати своїм наслідком не тільки згоду, досягнення раціонального консенсусу, а й радикалізацію і мобілізацію тих, хто підтримує один з відмінних аргументів. Отже, ненавмисні наслідки обговорення (тобто зростання екстремістських настроїв), в будь-якому випадку справляють негативний вплив на публічну

[7] Андрійчук Т. (2020) Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Політикус*, 2, 31-36, С. 32.

[8] Андрійчук Т. (2020) Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Політикус*, 2, 31-36, С. 34.

[9] Андрійчук Т. (2019) Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя,* 1, 45-51, с. 47.

сферу[10]. Такі прояви ми спостерігали під час розробки проєкту Закону про громадянське здоров'я в частині обов'язкових щеплень, під час громадського обговорення медичної реформи щодо самоврядування тощо.

Другий проблемний момент, в процесі обговорення деяких питань досить часто спрацьовує так званий феномен NIMBY (Not In My Backyard – «не на моєму задньому дворі»): громадяни вимагають змін (наприклад, будівництва вітроенергетичних установок для виробництва екологічно чистої електроенергії), однак вони не хочуть, щоб ці зміни відбувалися у безпосередній близькості до них[11].

Таким чином, практична реалізація моделі дорадчої демократії викликає багато питань. Це дозволяє деяким авторам ставити під сумнів доречність виокремлення даної моделі. Приміром, М. Палас пише: «Ми схиляємося до думки, що дорадча демократія не є окремою моделлю демократії, а становить лише механізм з'ясування та легітимізації публічних рішень. У цьому аспекті вона корисна лише у контексті становлення демократичних структур»[12].

У якості висновку треба визнати, що незважаючи на наявність в конституціях багатьох держав твердження, що влада належить виключно народу, потрібна не лише юридична декларація цього факту, а і забезпечення його ефективної реалізації в політичному дискурсі. І саме деліберативна практика обговорення є тим механізмом, який дає змогу народному суверенітету реалізуватися, забезпечивши громадян процедурами раціонального формування політичної волі, проте вона стикається з різними перешкодами і потребує у першу чергу підвищення рівня правосвідомості і правової обізнаності громадян.

[10] Кірюхін Д. (2020) Теорія деліберативної демократії та "факт незгоди". *Філософська думка*, 5, 73-86, С. 78.

[11] Волошенюк О. (2021) Дорадча демократія: модернізація чи криза народовладдя? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 66, 36-41, С. 38.

[12] Палас М. (2009) Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 21, 145-150, С. 150.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-31

МІСЦЕ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ігнатко Владислав Іванович
аспірант кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Зараз весь цивілізований світ переживає епоху стрімкого розвитку штучного інтелекту (далі – ШІ). Цей технологічний прорив змінює не лише економіку та соціум, але й ставить перед правовою системою низку викликів та завдань. З одного боку, необхідно забезпечити захист прав та свобод людини у контексті використання ШІ, з іншого – створити ефективну правову базу, що сприяє розвитку та впровадженню цих технологій. Європейський Союз налаштований зайняти першість у правовому регулюванні ШІ. Наприкінці 2023 року депутати Європарламенту досягли політичної угоди щодо законопроекту про ШІ в Європі.[1] Зовсім недавно, 13 березня 2024 року, парламент ЄС схвалив Закон про штучний інтелект, який забезпечує безпеку і дотримання основних прав людини та одночасно стимулюючи інновації й розвиток цієї галузі. Наразі залишається лише схвалення Радою ЄС.[2] Таким чином ЄС стоїть в одному кроці щоб першим у світі комплексно і всеціло урегулювати суспільні відносини при використанні і взаємодії зі штучним інтелектом.

У цьому плані особливо важливим є розгляд місця ШІ в українському праві. Україна, як країна, що прагне до євроінтеграції, має йти в ногу з цими процесами та адаптувати своє законодавство до потреб та викликів, пов'язаних із ШІ.

Наразі в українському законодавстві відсутнє чітке визначення ШІ та комплексне правове регулювання його використання. Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р, визначається поняття «штучного інтелекту».[3] Проте, враховуючи що даний документ є концепцією схваленою Кабінетом Міністрів України, а не нормативно-правовим актом прийнятим Верховною Радою України, поняття викладене в ньому не можна вважати виключним. Питання місця ШІ в законодавстві

[1] Artificial Intelligence Act: deal on comprehensive rules for trustworthy AI. [2023]. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20231206IPR15699/artificial-intelligence-act-deal-on-comprehensive-rules-for-trustworthy-ai (дата звернення: 11.03.2024).

[2] Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. [2024]. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law (дата звернення: 13.03.2024).

[3] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» (зі змінами) від 29.12.2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 15.03.2024).

неочікувано стало предметом розгляду Верховним Судом. В абзаці 42 ухвали КГС ВС від 08.02.2024 року по справі № 925/200/22 Суд також наголосив, що наразі ШІ немає нормативного регулювання та науково доведеного підгрунтя для використання (у судовому процесі).[4]

Коли ми говоримо про ШІ то зазвичай маємо на увазі всю цю технологію загалом, кожну програму, яку можна назвати штучним інтелектом. При цьому, враховуючи розвиток технології, зараз наявно безліч різних комп'ютерних програм, що за своєю суттю є ШІ, але по функціоналу й «інтелекту» кардинально різні. Тому перш ніж говорити про місце ШІ у праві, потрібно проаналізувати його види. В цьому плані найбільш вдало висловився О. А. Баранов, який поділив ШІ на чотири види: слабкий (прикладний) ШІ, сильний (загальний) ШІ, простий робот та робот-андроїд. Всі ці ШІ є сукупностями комп'ютерних програм з тими відмінностями, що: слабкий ШІ лише близький до повторення одної чи кількох когнітивних функцій людини і може виконувати заздалегідь поставлені задачі «по шаблону»; сильний ШІ повторює більшість когнітивних функцій людини і вже може виконувати великий спектр завдань автономною; роботи крім сукупності програм є певним матеріальним об'єктом, при цьому робот-андроїд імітує поний спектр когнітивних функцій людини, має емоції й свідомість та може виконати будь-яку завдання, що й людина.[5] Бачимо, що О. А. Баранов встановив градацію ШІ відповідно до їх наближеності до когнітивних функцій людини.

У законі який має бути прийнятий незабаром, ЄС пішов іншим шляхом – визначення видів ШІ залежно від ризиків. Так, пропонується поділити ШІ на: заборонені системи ШІ; системи ШІ з високим ступенем ризику; системи ШІ з обмеженим рівнем ризику; системи ШІ з мінімальним ризиком або не ризикові.[6] Тобто в європейській класифікації не так важливі «когнітивні можливості ШІ», як його потенційна небезпека для прав і свобод людини.

Розібравшись з видами ШІ, можна переходити до визначення його правового статусу. Проаналізувавши українську наукову дискусію з цього питання можна виділити 3 підходи до даного питання: ШІ як суб'єкт правовідносин; ШІ як об'єкт правовідносин; компромісну теорію, що фактично об'єднує дві попередні.

ШІ як суб'єкт правовідносин це підхід, заснований на особистості людини. Він зосереджений на тому, щоб надати правовий статус ШІ, а також визначити його правові обов'язки та відповідальність, виходячи з аналогій до правового

[4] Ухвала Касаційного господарського суду Верховного Суду від 08.02.2024 року по справі № 925/200/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639 (дата звернення: 15.03.2024).

[5] Баранов О. А. (2018) Інтернет речей (IOT): регулювання надання послуг роботами зі штучним інтелектом. Інформація і право. С. 18–42. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47)

[6] European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on laying down harmonized rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union Legislative Acts (COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106(COD)) URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (дата звернення: 16.03.2024).

статусу фізичних осіб. Це означає, що ШІ може мати права та обов'язки, схожі на ті, що має людина та нести тягар відповідальності за свої дії.

Цей підхід перекликається із резолюцією Європарламенту «Норми цивільного права по робототехніці» від 17 лютого 2017 р., в якій наголошувалося на необхідності вироблення загальних понять термінів «розумні автономні роботи», «кіберфізичні системи» (з урахуванням таких ознак, як здатність бути автономними й обмінюватися даними) та в якій наводилося поняття «електронна особа».[7]

М. О. Стефанчук при аналізі поняття «електронна особа» зазначив, що таке може бути застосоване до роботів із певними характеристиками, зумовленими наділенням їх штучним супер інтелектом, які свідчитимуть про їхню здатність самостійно діяти в рамках суспільних правовідносин, а отже, бути носіями специфічних прав і обов'язків.[8] Таким чином автор задається питанням «чи можна вважати ШІ суб'єктом права», не даючи конкретної відповіді на дане питання й залишаючи його відкритим.

О. А. Баранов пропонує на вибір цілі дві новели в розумінні ШІ як суб'єкта права.[9] В якості нової юридичної фікції, ШІ може розглядатися як представник в розумінні ст. 237 ЦКУ, що зобов'язаний чи має право вчиняти правочини від імені її власника (розпорядника), якого вона (система) представляє. Друга концепція передбачає, що система ШІ, яка виконує частину функцій людини в процесі надання послуг або проведення робіт, є суб'єктом права. Тобто сам факт виконання людських робіт ШІ, при наявності відповідних когнітивних функцій, уже може наділяти ШІ ознаками суб'єкта права.[10]

ШІ як об'єкт правовідносин це підхід, заснований на праві власності. Згідно з цим підходом, ШІ трактується як об'єкт власності, що належить її власнику. Такий підхід також передбачає, що власник ШІ несе відповідальність за його дії та їх наслідки. Даний підхід є більш поширеним серед українських науковців.

Наталія Марценко наголошує, що більш доцільно розуміти робота і штучний інтелект як об'єкт цивільних прав, оскільки регулювання цивільно-

[7] Paramonova, O., & Varava, I. (2023) МІСЦЕ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ПРАВА. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal" Air and Space Law". С. 73-80. DOI: https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17976

[8] Стефанчук М. О. (2020) Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення: Дис. … докт. юрид. наук: 12.00.03 / Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. – К., С. 473.

[9] Баранов О. А. Інтернет Речей і штучний інтелект: витоки правового регулювання. ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 18–42.

[10] Корнєєва, С. Р. (2021) Теоретичні підходи до визначення поняття та правового регулювання штучного інтелекту. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. С. 50-55. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.9

правової відповідальності на рівні споживчих відносин дає підстави розуміти штучний інтелект як продукт (товар).[11]

Б. С. Щербина та Ткаченко В. В. визначають, що прирівняти штучний інтелект до живих істот неможливо, адже біологічно штучний інтелект та роботи неживі та позбавлені чутливості на даному етапі розвитку, хоча й існують розробки щодо емоційного інтелекту. Щоб захистити людину від шкідливих наслідків, які можуть бути завдані ШІ, останній потрібно розглядати саме як об'єкт правовідносин.[12]

Посилаючись на низку рекомендацій ЄС, К. Г Некіт підсумовує, що говорити про правосуб'єктність ШІ поки що зарано. Зараз потрібно вирішувати проблеми, пов'язані з його використанням у людській діяльності саме у якості об'єкту правовідносин.[13]

Що стосується третього підходу – комбінованого, то цей підхід поєднує елементи з вищезазначених підходів. Згідно з нього, ШІ може мати певні права та обов'язки, залежно від його складності та автономності. При цьому, вважаю за належне погодитися із О. І. Зозуляком стосовно того, що компроміс у даному випадку недоречний, адже право не повинно формувати концепції трактування одного явища із позицій як суб'єкта, так і об'єкта.[14]

При аналізі досліджуваного питання можна побачити, що абсолютна більшість науковців розглядає регулювання ШІ в першу чергу через галузь цивільного права і приватного права загалом. Це й не дино, адже допоки не буде досягнуто загального консенсусу щодо правового статусу ШІ через призму найуніверсальнішої галузі права – цивільної, досить важко уявляються правові доробки в контексті, наприклад, адміністративної чи міжнародної галузей. Крім цього, більшість правовідносин між розробниками, виробниками та користувачами ШІ регулюються договірним правом. Свого часу Руслан Стефанчук сказав, що «цивільний кодекс – це супермаркет правових можливостей». Концепція оновлення цивільного кодексу України також передбачає регулювання ШІ саме через ЦК (і саме як об'єкт правовідносин).[15] Однак варто сказати, що у сфері публічно-правовій питання правового статусу ШІ теж досліджується. Більшість доробків у цьому напрямі розглядають ШІ через призму кримінального права.

Висновки. Правове регулювання ШІ – це складне та динамічне питання, яке потребує ретельного дослідження та обговорення. Уже зараз можна

---

[11] Марценко, Н. (2019) Правовий режим штучного інтелекту у цивільному праві. Актуальні проблеми правознавства. С. 91-98. DOI: https://doi.org/10.35774/app2019.04.091

[12] Щербина, Б. С., & Ткаченко, В. В. (2021) Штучний інтелект як суб'єкт цивільного права. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal" Air and Space Law". С. 142-148.

[13] Некіт, К. Г. (2021). Штучний інтелект: суб'єкт чи об'єкт правовідносин? Матеріали XIX науково-практичної конференції, присвяченої 99-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова, Харків, «Право». С. 193 – 196.

[14] Зозуляк О. І. (2022) Штучний інтелект як об'єкт цивільно-правового регулювання. імені Ярослава Мудрого, Національна академія правових наук України. С. 95 – 103.

[15] Стефанчук Р. О. Кузнєцова Н. С. та інші (2020) Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк". С. 128.

сказати, що ЄС стане лідером у нормативному регулюванні ШІ. Україна, як країна, що прагне до євроінтеграції, має йти в ногу з цими процесами та адаптувати своє законодавство до потреб та викликів, пов'язаних із ШІ.

Здається беззаперечним той факт, що основний правовий фундамент регулювання ШІ має бути закладений саме у цивільній галузі. Про це говорить той факт, що на сьогоднішній день правовідносини між розробниками, виробниками та користувачами ШІ регулюються цивільно правовими договорам.

Що ж стосується такого аспекту як визначення правового статусу ШІ, то дискусія з цього питання продовжується. Навіть ЄС у різних своїх резолюціях та рекомендаціях суперечив собі, описуючи ШІ і як об'єкт правовідносин, і як суб'єкт правовідносин (намагаючись надати йому особливий правовий статус – «електронної особи»).

Вважаю, що на теперішньому етапі розвитку ШІ його необхідно розглядати саме як об'єкт правовідносин. Підтримую концепцію оновленого ЦК якою розширюється коло об'єктів правовідносин, вводячи у цей правовий режим ШІ. Це допоможе швидше врегулювати весь широкий спектр нових правовідносин, зароджених появою ШІ. Лише після цього, контролюючи розвиток ШІ уже усталеними механізмами правового регулювання, можна продовжити наукову дискусію з цього питання.

При цьому, враховуючи особливий статус ШІ як об'єкта правовідносин, необхідно визначити конкретні його види та форми. Доречним, в контексті євроінтеграції та прийняття резолюції ЄС, буде скористатися класифікацією ЄС і поділити ШІ на види залежно від ступеню ризику порушення ним прав і свобод людини. Така норма права обов'язково має бути внесена до Цивільного кодексу. Також потрібно прийняти окремий закон про регулювання ШІ, яким унормувати специфічні правовідносини між: розробниками, виробниками, власниками та користувачами ШІ; людиною та ШІ; штучним інтелектом між собою. Даним законом необхідно визначити й відповідальність за порушення законодавства про ШІ всіма вищезазначеними суб'єктами (розробник, виробник, власник та користувач). Більшість із вказаного уже закладено законом про ШІ в Євросоюзі. Українським науковцям-правникам та нормотворцям варто почерпнути ці знання, поглибити їх та імплементувати у національне законодавство.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-32

ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ

Ільїна Марія Володимирівна

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу екосистемного оцінювання природно-ресурсного потенціалу Інституту демографії та проблем якості життя Національної академії наук України м. Київ, Україна

Воєнні дії, що точаться на території України з 2014 р., призводять до суттєвого погіршення стану довкілля та його компонентів, а також можуть провокувати непрогнозовані наслідки і каскадний негативний вплив. Адекватна, точна й обгрунтована оцінка екологічних втрат є підставою для звернення до міжнародних судів з позовами про відшкодування завданих довкіллю України збитків[1]. Методологія такої оцінки має бути максимально комплексною і враховувати усе різноманіття впливів і взаємовпливів у природних ареалах, а також мати міжнародне визнання та підгрунтя.

Перелік міжнародних актів, які регулюють захист та збереження природоохоронних територій і біологічних видів, включає такі документи:

– Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Convention on Biological Diversity – CBD);

– Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Convention on International Trade in Endangered Species – CITES);

– Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин (Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals – CMS);

– Рамсарська конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat – Ramsar Convention);

– Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (World Heritage Convention);

– Директива ЄС про збереження диких птахів (Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds);

– Директива ЄС про збереження природних середовищ існування видів флори і фауни (Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora);

[1] Шпильова Ю.Б., Бендасюк О.О., Лагодієнко В.В. (2023). Зарубіжні практики оцінювання збитків для повоєнного відновлення довкілля. Innovation and Sustainability. № 1. С. 140-149.

– Директива про відповідальність за екологічну шкоду (Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage).

У цих та інших міжнародних документах ключовою характеристикою дикої природи і природних комплексів є біорізноманіття. Біологічне різноманіття стосується усіх живих організмів, що проживають у наземних, морських та інші водних екосистемах і природних комплексах. Конвенція про охорону біологічного різноманіття визначає екосистему як комплекс угруповань рослин, тварин, мікроорганізмів та навколишнього середовища, які взаємодіють як єдине ціле.

Згідно з Директивою ЄС про збереження природних середовищ існування видів флори і фауни, біорізноманіття має зберігатися з урахуванням його економічного, соціального, культурного та регіонального значення. Для України у повоєнний період це положення буде важливим з огляду на потребу визначення першочерговості відновлення уражених природних об'єктів. Крім того, Директива передбачає створення територій з особливим природоохоронним призначенням – для збереження особливо цінних видів флори та фауни.

Директива ЄС про збереження диких птахів визначає, що на природоохоронних територіях мають здійснюватися заходи, спрямовані на недопущення погіршення стану природних середовищ існування. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, у такий спосіб додатковим чином актуалізується завдання нашої держави щодо виявлення та усунення руйнівних наслідків ведення воєнних дій на її території.

Директива про відповідальність за екологічну шкоду відносить таку шкоду до біологічних видів і природних середовищ існування, що охороняються. Для оцінки шкоди важливими є:

– визначення стану територій та об'єктів на момент завдання шкоди;

– визначення стану природних ресурсів, розташованих на територіях природних комплексів;

– потенціал та спроможність природних комплексів до самовідновлення;

– рідкісність відповідних біологічних видів або природних середовищ існування на місцевому, регіональному або національному рівні.

Під екологічною шкодою слід розуміти вимірювані негативні зміни якості, стану або продуктивності природного ресурсу або природних комплексів. Відшкодування екологічної шкоди здійснюється шляхом фінансування вартості та/або здійснення заходів з відновлення природи; поділяється на первинне (ліквідація наслідків), відновлювальне (відновлення стану довкілля, кількості природних ресурсів, природно-ресурсного потенціалу) та компенсаційне (відшкодування усіх фінансових втрат, включаючи упущену вигоду за період відновлення довкілля). Особа, що завдала екологічної шкоди, також повинна відшкодувати витрати на проведення експертної оцінки, управління проектами відновлення,

моніторинг наслідків відновлення, інші адміністративні та юридичні витрати, включаючи витрати на збір даних та контроль.

В Україні визначення екологічної шкоди та порядок її відшкодування визначають Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ». Однак на сьогодні визначення понять щодо екологічної шкоди або шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, у вітчизняному законодавстві не визначені[2]. Наприклад, Законом України «Про природно-заповідний фонд» передбачено відповідальність за порушення режиму охорони, використання, знищення або пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів.

Постановами Кабінету Міністрів України затверджено такі документи:

– Спеціальні такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд (постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 р. № 575);

– Розміри компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження тварин із числа видів, занесених до Червоної книги України, які постійно або тимчасово перебувають у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони (постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 р. № 1030).

Однак розраховані такси на наш погляд не дають змогу забезпечити відшкодування завданої шкоди повною мірою. По-перше, такси розроблялися для відшкодування окремих збитків, завданих фізичними або юридичними особами. Численні випадки катастрофічного руйнування навколишнього природного середовища, що сталися в Україні протягом останніх двох років через ведення воєнних дій мають іншу специфіку, причини та наслідки. Крмі того, воєнні дії часто майже повністю унеможливлюють вчасну фіксацію, підрахунок або вимірювання завданої шкоди – наприклад, кількості знищених та пошкоджених об'єктів, чисельності загиблих тварин, рослин та ін..

Основним документом, що має на меті визначення збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок пошкодження чи знищення природних комплексів та об'єктів, є Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації (наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.10.2022 р. № 424). Водночас методика містить ряд важливих положень щодо оцінки шкоди, які потребують подальшого значного науково-методичного доопрацювання та розвитку. Перелічимо деякі з них та обґрунтуємо свої зауваження.

1. У методиці зазначається, що шкода та збитки, завдані внаслідок втрати невідновлюваних ресурсів ПЗФ, оцінюються на основі *експертних*

[2] Кришталь Т.М., Дулгерова О.М., Чубань В.С. (2022). Державне регулювання підходів щодо оцінки економічних збитків, завданих Україні внаслідок війни. Вісник НУЦЗ України. Серія: «Державне управління». № 1. С. 90-99.

досліджень (експертних оцінювань). Справді, у поточних умовах цей підхід може бути одним із найбільш оперативних та об'єктивних способів визначення шкоди – особливо у випадках, коли територія зазнала часткового пошкодження, але її відновлення є технічно можливим та економічно здійсненним. Однак при цьому варто окреслити спосіб вибору експертів, їхні компетенції, порядок роботи, а також методики, якими вони послуговуватимуться для оцінки збитків.

2. Зазначено, що відшкодуванню підлягають витрати на відновлення територій та об'єктів ПЗФ в обсязі, *еквівалентному* втраченим (пошкодженим) природним ресурсам. Такий підхід може стати підставою для впровадження методології оцінювання витрат, аналогічної до Habitat Equivalence Assessment (оцінки еквівалентності оселищ)[3].

3. Витрати на відновлення об'єкта ПЗФ обраховуються як сума а) витрат на експертизу його стану та б) *збитку, завданого біогеоценозам* (розраховується за окремими методиками). Водночас обрахунок розміру збитків, завданих біогеоценозам, сам по собі не визначає обсяг видатків, необхідних для відновлення цілісного об'єкта ПЗФ. Тому доцільно представити спосіб визначення обсягу витрат на відновлення, а також вказати, якими саме окремими методиками слід послуговуватися для оцінки збитків.

4. Згідно з методикою, об'єктами оцінки є «природні комплекси, до яких відносяться ландшафти, *екосистеми,* природні середовища існування». На жаль, вітчизняне законодавство і досі не містить визначення поняття «екосистема». Для оцінювання збитків особливо актуальним це стає у випадках, коли межі ураженої екосистеми є нечіткими (розмитими).

5. Зазначено, що «відшкодуванню підлягають виражені у *грошовій формі безповоротні* (невідновлювані) втрати ПЗФ.... Невідновні втрати опосередковано оцінюються *експертним шляхом* через систему економічних та *соціальних збитків і втрат*». Однак, на нашу думку, попередньо слід визначити, якою є мета відшкодування невідновних втрат – наприклад, покарання порушника, наповнення державного бюджету, відновлення біологічних видів та ін.

6. У зазначеному вище положенні методики незрозуміло, навіщо у документі спеціально наголошено на опосередкованій оцінці невідновних втрат, і чим вона відрізняється від прямої оцінки. Також не представлено, за допомогою яких саме методик експерти мають визначати невідновні втрати. Крім того, положення пп. 4 та 6 розділу ІІІ методики частково дублюються.

7. Маємо особливе застереження щодо застосування у методиці понять «соціальні збитки» і «соціальні втрати». Зміст цих термінів у документі чітко не визначено, тому, на нашу думку, використовується неправомірно. Соціальні втрати за своїм означенням стосуються суспільства, а не природи; під ними слід розуміти, наприклад, скорочення

[3] Ray G. (2008). Habitat Equivalency Analysis: A Potential Tool for Estimating Environmental Benefits. Technical Notes Collection. Vicksburg, MS: U.S. Army Engineer Research and Development Center. 10 p.

чисельності населення, його міграцію, деградацію та маргіналізацію внаслідок погіршення системи освіти, охорони здоров'я, поширення шкідливих звичок, криміналізації суспільства, тривалих воєнних дій, перебування в окупації тощо. В оцінці шкоди, завданої природним екосистемам, термін «соціальні втрати» може стосуватися збитків, спричинених втратою видів біорізноманіття для наступних поколінь.

8. Методика передбачає: а) розрахунок обсягу відшкодувань на відновлення *первинного стану* екосистем заповідної території чи об'єкта, б) виражені у грошовій формі відновлювані втрати ПЗФ за період від дати втрати (пошкодження) до відновлення до *вихідного стану* та в) відновлювані втрати ПЗФ, що можуть бути відтворені, а *первісний стан* заповідних територій чи об'єктів може бути відновлений. Проте зміст термінів «первинний стан», «вихідний стан», «первісний стан», їхні відмінності, а також підходи до визначення відповідного стану не представлені.

З огляду на зазначене вище, пропонуємо доопрацювати Методику визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації таким чином:

– Уніфікувати означення стану екосистем («первинний стан», «вихідний стан», «первісний стан»).

– Надати визначення відновленого стану природного ресурсу (напр., стан до війни, стан без війни, відновлені біофізичні властивості та/або послуги населенню, інше).

– Обраховувати завдані збитки як вартість відновлення. Проектний підхід дасть змогу врахувати фактор часу (від моменту завдання шкоди, її фіксації і отримання відшкодування – до моменту відновлення), вартість розробки проекту, моніторинг його реалізації, управління і т.д.. Дисконтування сумарної вартості проекту відновлення є обов'язковим.

– Поділити витрати на вартість первинної ліквідації наслідків (короткострокові заходи, без дисконтування) та вартість відновлення (довгостроковий проект, з дисконтуванням).

– Передбачити компенсацію збитків внаслідок тимчасової втрати послуг (упущена вигода).

Окремі положення методики, а також новітні тенденції в оцінюванні завданих природним комплексам і ресурсам шкоди і збитків, спонукають нас запропонувати інтегрувати у документ способи визначення невідновних втрат на основі екосистемного підходу та монетарної оцінки екосистемних послуг[4].

[4] Дідух Я.П. (2022). Екосистемний підхід до оцінки збитків, завданих воєнними діями. Вісник НАН України. № 6. С.17-26.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-33

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕМОРАНДУМУ ЯК МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ УГОДИ В УМОВАХ РЕАЛЬНОЇ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Качмар Оксана Богданівна
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Когут Марина Геннадіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

05 грудня 2004 року Україна в особі її Президента та той час – Л. Д. Кучми відписала Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку із вступом України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (далі – «Меморандум», «Будапештський меморандум»), що фактично призвело до ядерного роззброєння України не забезпечивши натомість жодних реальних механізмів захисту від зовнішнього тиску та агресії.

24 лютого 2024 року будучи учасником і підписантом російська федерація розпочала проти України неспровоковану терористичну загарбницьку війну маючи на міжнародній арені зобов'язання щодо не застосування сили та тиску на нашу державу, а також гарантуючи що не буде здійснювати жодних збройних нападів у тому числі із застосуванням ядерної зброї.

Такі події стали закономірним наслідком безпорадності та неефективності міжнародних інститутів, що після Другої світової війни були покликані забезпечити мир та безпеку у світі.

Підписуючи Меморандум Україна та її політичне керівництво трактували такий як гарантію безпеки для України однак фактична війна починаючи з 2014 року та повномасштабне вторгнення збоку терористичного сусіда на сході викликали ряд питань, щодо ефективності такого документа та ще більше питань щодо того як у подальшому мають бути викладені, зафіксовані та передбачені до реалізації механізми, що мають гарантувати реальну безпеку, а не лише нести декларативних характер норм, за порушення яких агресор не понесе справедливого покарання.

Власне, «реальну силу» положень меморандуму було продемонстровано Україні у 2014 році, коли Україна на практиці зіткнулась із збройною агресією росії. Хоча події у Криму та на Донбасі і вважаються першим фактичним порушенням умов Будапештського меморандуму, фактично кремль порушував його на перманентній основі протягом усього часу незалежності України.

Так, згідно тексту меморандуму передбачалось: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

Економічний тиск, був одним із механізмів впливу на дії і рішення, що приймались політичним керівництвом України протягом усього часу, з моменту проголошення нашої незалежності від москви. Це проявилось не лише у вимінюванні зброї і тактичних ракетоносіїв на борги за газ, але і загалом при прийнятті рішень щодо шляху який мав обиратись Україною та її суспільством. Росія чітко вибудовувала тактику контролю та прагнула впливу на політику у нашій державі, як це робилось кремлівцями неодноразово у ряді інших країн, однак саме такі дії і вилились у подальшому у події Революції Гідності, оскільки політики, що були затьмарені своєю безкарністю і вседозволеністю не врахували аспекту ментальності української нації і її прагнення самостійно вирішувати свій шлях[1].

У 2014 році росія , розпочала війну проти України, порушивши не лише українсько–російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно–правових актів, продемонструвавши своє істинне обличчя як держава – агресор і як країна–загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Відразу ж після анексії Криму низка російських політологів і науковців почали вигадувати виправдання агресивної політики кремлівських зверхників. Вони зокрема, наголошували, що оскільки Меморандум не був жодною зі сторін ратифікований, він не отримав юридичної сили за допомогою відповідних парламентських процедур, і це дозволяє офіційній Москві не зважати на нього. Іншими словами, росія, мовляв, не має відповідних зобов’язань, а сам документ може вважатися юридично нікчемним. Проте така їхня позиція спростовується самим змістом Меморандуму, де було чітко зафіксовано, що останній «набуває чинності з моменту підписання», а, отже, процедура його ратифікації не передбачалася, проте тішити себе ілюзіями щодо того, що певні обґрунтування можуть бути доведені до розуміння росіянами було б абсолютною неповагою до себе,

[1] Головіна В.А., Гордієнко С.К. Правова природа Будапештського меморандуму та вага прописаних гарантій. *Європейські перспективи* № 3, 2020. С. 155-160. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/155-_Golovina_Gordienko.pdf

враховуючи заяви МЗС країни-терориста про те, що «росія не брала на себе зобов'язання примушувати частину України залишатися в її складі проти волі місцевого населення, а положення Будапештського меморандуму не поширюються на обставини, що стали наслідком дій внутрішньополітичних чи соціально-економічних факторів. Втрата Україною територіальної цілісності стала результатом внутрішніх процесів, до яких росія та її зобов'язання за Будапештським меморандумом не мають жодного відношення»[2].

24 лютого 2022 року росія розпочала проти України неспровоковану повномасштабну війну, що стала найбільшою у Європі з часів Другої світової.

Будь-які намагання політичного керівництва України достукатись до представників західного демократичного світу із нагадуваннями, що нам гарантували безпеку у зв'язку із приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та підписанням Будапештського меморандуму потерпіли повний провал. Складається враження, що доля України була визначена кулуарними шляхами, у тому числі за участі агресора і жодних дій для реалізації тих слабких, декларативних норм про безпеку і повагу до суверенітету і територіальної цілісності України, що були вписані у меморандумі, вжито н було.

Ядерний арсенал не несе у собі єдиного можливого механізму щодо гарантування національної безпеки, більше того, подальше нарощування ядерного озброєння у світ веде людство до того, що зброя, яка була створена колись буде застосована. Застосування ж ядерної зброї у своєму результаті, найбільш вірогідно, може призвести до тотального знищення.

Будапештський меморандум не тільки не виконав тих функцій, які покладались на нього і декларувались як ціль, він наніс фактичну шкоду. Провал його «гарантій», став сигналом для усієї світової спільноти, що чи не єдиною запорукою забезпечення умов безпеки для своїх держав є розвиток власної ядерної зброї. Адже відомо, що чимало країн, які можна назвати регіональними лідерами будували відповідні плани і мали технологічні можливості для її створення. Сьогодні вони змушені серйозно замислитися про це, оскільки ситуація довкола України стала доказом ілюзорності сподівань щодо гарантій ядерних держав. Тобто основна ціль із якою він приймався фактично була провалена і норми про нерозповсюдження ядерної зброї виглядають все менш необхідними та обґрунтованими з огляду на безпорадність міжнародних інститутів покликаних зберігати мир і безпеку у світі[3].

Якщо ж говорити про висновки, то з точки зору фактичного застосування таких документів вони потребують вірного викладу положень, що не передбачав би можливість варіативності їх трактування, а також реальні

[2] Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017. 332 с.

[3] Володимир Василенко. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї. *Український Тиждень*, №15 (335) 11.

обсяги відповідальності для того, хто наважиться на агресію і порушення міжнародних норм. Відповідальність за міжнародними документами мала б передбачатись як невідворотна і така, що нанесе невиправної шкоди агресору, однак реальність функціонування міжнародних інститутів до прикладу як Рада безпеки ООН не здатна забезпечити мир на міжнародній арені, помилки історії не враховані та не вивчені, після перемоги над нацизмом світ дозволив вирости і розправити крила ідентичному явищу рашизму, яке зараз в особі всього російського суспільства і безпосередньо його «правителів» вбиває українське цивільне населення, несе розруху та терор на наші території.

Існуючі на даний час міжнародні механізми є повільними та недостатньо жорсткими, потребують постійного спонукання та реалізуються часом надто пізно, а через те не можуть бути достатньо ефективними. Фактично можливість добитись реальних кроків для запуску інструментів міжнародного реагування зумовлюється не в останню чергу статусом держави на міжнародній арені.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-34

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ З ОГЛЯДУ НА ТРИВАЛЕ ПЕРЕБУВАННЯ ПІД МОСКОВСЬКИМ ЗАГАРБАННЯМ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРІОДУ ВІД З VI ДО X СТОЛІТТЯ)

Когут Марина Геннадіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Зан Мирослава Іванівна
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Історія України багата різноманітними подіями, які впливали на формування національної свідомості та ідентичності. Проте, у історії України також існують російські наративи, які відображаються у загальних історичних тенденціях та розвитку державно-правових відносин на теренах держави.

Один із прикладів російських наративів – ідея про те, що Україна є частиною Росії та українська нація не має власної історії державотворення. Проте існують і більш обґрунтовані тези, які вплинули на сприйняття історії України.

Один з методів боротьби з російськими наративами – усунення їх із джерел інформації та заміна їх правдивою історією. Наприклад, у сфері освіти рекомендується використання підручників, які відображають історію України без викривлених фактів та з урахуванням важливих подій.

Звичайно! Перед виникненням Київської Русі історія України включає різноманітні події та формування різних етнічних груп на території сучасної України. Ці регіони були місцем розвитку ранніх цивілізацій, таких як кімерійці, скіфи, сармати, гуни та інші. Вони мали важливе значення для торгівлі та культурного обміну в Європі та Азії. Однак, ми практично нічого не знаємо про їх традиції, культуру, організацію держави. Всі описи дуже загальні і зовсім не складаються в логічну картину.

При вивченні історії України, ми неодноразово стикались з нелогічністю і непослідовністю подій, з незрозумілими переходами між державними утвореннями та періодами білих плям щодо подій в державі. Відомості, зазвичай мали загальний і досить суперечливий характер. Зокрема, чому із

монархічних племінних держав у нас раптом утворюються союзи племен, де основну роль відіграє такий орган як Віче, а потім знову приходить монархія. Але з умовою, що в цій монархії князя знову може зняти якесь Віче. Абсурд. Однак саме такі абсурди і наштовхують на думку про велику кількість викривлень, які потрібно «виполювати» з нашої історії, як бур'ян з грядки. Вивчення вибраного періоду не є початковою точкою для роботи, однак саме він викликав у нас найбільше питань і сумнівів.

Саме з цією метою, одним із аспектів дослідження правдивої історії є аналіз витоків української державності не від Київської Русі (як нам нав'язували промосковські наративи), а ще задовго до виникнення цього державного утворення. Відновлення даної історичної справедливості дасть змогу не лише позбутись нав'язаної ідеї про братність українців з теперішніми росіянами, але й дасть можливість осягнути становище та історичне значення України на міжнародній арені, підтвердивши факт того, що праукраїнські народності не лише були частиною розвитку Європи, але й були активними учасниками творення її історії.

Власне, один із періодів, який в розрізі даного дослідження вибраний для аналізу відноситься до періоду Середньовіччя. Даний термін автор використовує, базуючись на аргументах, які в своїх працях наводить український історик, Дмитро Гордієнко[1]. Зокрема, згаданий вчений вказує на те, що відсутність в хронометрії історії України такого терміну як «Середньовіччя», який заміняють поняттям «період Київської Русі» або ж «Київська Русь», відкидає зі сторінок підручників з історії України згадування про розвиток державницьких утворень на території сучасної південної України чи західних областей. Саме тому, автор повністю підтримує ідею введення терміну «Середньовіччя» і для опису періоду між V та XV століттями розвитку державності на Українських землях.

У своєму науковому доробку автор уже здійснював перші спроби аналізу розвитку гунських племен на території України, який несправедливо майже викреслили із сторінок сучасних історичних книг по історії України. Зокрема, аналізуючи праці вітчизняних та зарубіжних вчених, вдалось дійти висновку, що гуни, що населяли територію сучасної України не є кочовими племенами тюркського походження (як зазначають в своїх дослідженнях багато московських та промосковських істориків). Насправді ж гуни, як народність, є місцевими племенами, які у розвитку своєї державності, за загальними рисами побудови органів влади та рядом інших ключових ознак є дуже схожими з Руссю (Київською). Так, гунська держава сформувалась шляхом об'єднання малих князівств (тотожно удільним князівствам Київської Русі) навколо стольного князівства зі стольним градом (у гунів – це Вишгород, зараз місто у Київській області). Найважливіші рішення приймались на з'їздах князів (можемо зустрічати в працях тогочасних істориків термін «вождів»), що перегукується із системою «снемів» як

[1] Гордієнко Д. Міфи про Середньовічну Україну: між норманами та Візантією. *Локальна Історія*. 2023. URL: https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/mifi-pro-serednovichnu-ukrayinu-mizh-normanami-ta-vizantiieiu-dmitro-gordiienko/

колегіального органу управління Київською Руссю в період феодальної роздробленості. Важливим елементом управління державою як в державі гунів, так і в Київській Русі були народні збори («віче»), що виступали своєрідною формою демократії (як форми вираження влади народу).

В даному розрізі важливими є 2 моменти: Перший – очищення імені гунів як європейської народності від тих рис, які їх поєднують тюркськими племенами (пояснення даної відмінності автор наводить в одній із своїх праць[2]); Друге – повернення історичної справедливості та визнання україною свого правонаступництва не лише щодо Київської Русі, але й щодо більш ранніх державних утворень на території України. Такі зміни важливі для розуміння історичних передумов формування тих правових засад і цінностей, які зараз наповнюють нашу суспільну правосвідомість. Аналіз саме історичного формування також дасть можливість чітко відмежувати від історії України історію московії, котра є спадкоємицею саме тюркських правових традицій.

Відновлення правдивої історії України є важливим для того, щоб запобігти повторенню подій, які виникли під час вторгнення, та забезпечити мир та стабільність в регіоні. Історія є циклічним предметом і всі події мають властивість повторюватись в своїй основі. Те, що зараз чинить агресор в українських містах уже чинив той самий агресор в період радянської окупації, а до того в козацький період (візьмемо для прикладу Батуринську трагедію, коли було вбито всіх жителів міста), а до того в період Середньовіччя (пограбування і спалення Києва і прилеглих поселень в 1241 році монгольською навалою). І цей ланцюг не завершується на 1241 році, його можна продовжувати в регресивному напрямку ще далі і далі. Про що це свідчить? Про єдине! Історію потрібно знати, щоб не допускати повторення її страшних періодів знову. Але знати потрібно саме правдиву історію, щоб розуміти, що московія – не братній народ, а Україну формували не запрошені варяги (як це нам нав'язували у промосковських теоріях походження Київської Русі). Історія України є куди глибшою і фундаментальнішою, ніж нам розказують зараз. Інакше, задаємо собі питання, як так сталось, що таку велику територію в центі Європи з надзвичайно родючими чорноземами змогла захопити чи не наймолодша в Європі нація, котра (знову ж таки, згідно промосковських наративів), майже основний час свого існування була під владою інших держав?

Правильне розуміння історії України та вивчення правдивої історії української державності є важливим для збереження національної ідентичності та національної єдності, особливо в умовах вторгнення та агресії. Історія України – це складна та різнопланова історія, яка складається з різних періодів та етапів. Збереження та відновлення історії України допоможе українському народу зберегти свою культуру, мову та національну самобутність.

[2]Когут М.Г. Витоки формування державних інституцій в Україні періоду Середньовіччя через аналіз державно-правових утворень гунів. «72 щорічна професорсько-викладацька конференція»: збірник тез. Ужгород, вид-во УжНУ. 2023. С.

Крім того, відновлення правдивої історії України є важливим для забезпечення правосуддя та відновлення справедливості шляхом притягнення до відповідальності винних за злочини проти людяності, які були вчинені під час цього вторгнення. Українські військовослужбовці та цивільні стали жертвами війни, котру розв'язала країна, яка всю свою історію намагається лише поневолювати та нищити. Це потрібно усвідомлювати, щоб у підсумку знову не повірити у добрі наміри їх нової влади (яка прийде на зміну вже існуючій).

Відновлення правдивої історії України також є важливим для забезпечення майбутнього країни, основаного на повазі до прав людини, демократії та свободи, котрі були притаманні нам ще задовго до того, як до них звернулись країни тогочасної Європи. Очищення нашої історії від проросійських наративів та викривлених фактів дасть можливість оцінити той величезний внесок, який українці (чи праукраїнці) зробили в розвиток світової історії, в тому числі в сфері державно-правових відносин. Це, також, допоможе зберегти духовне багатство та національну самобутність, що є ключовими компонентами сучасної української ідентичності.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-35

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА ПРОЄКТОМ ОСНОВНОГО ДЕРЖАВНОГО ЗАКОНУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1920 РОКУ

Козаченко Анатолій Іванович

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Полтава, Україна

Революція Гідності 2013–2014 рр. стала каталізатором реформ, метою яких є формування сучасної європейської моделі конституціоналізму в Україні. Важливою складовою цього процесу є реформа місцевого самоврядування, котра має забезпечити децентралізацію влади. З огляду на це, актуальність досліджуваної теми полягає у тому, що досвід проведення реформи місцевого самоврядування доби національно-визвольної революції 1917–1921 рр. за умов військової агресії більшовицької Росії проти Української Народної Республіки (далі – УНР) може бути корисним у наш час, за умов повномасштабної війни Російської Федерації проти України.

Директорія УНР у процесі конституювання нової організації державної влади спиралася на державотворчий досвід Української Центральної Ради та погляди членів Директорії УНР. Ухвалений Трудовим конгресом 28 січня 1919 р. Закон «Про форму влади в Україні» містив положення, згідно якого місцева адміністрація повинна працювати «під контролем повітових і губернських трудових рад, обраних пропорційно від робітників та селян». Як зазначає І. Бойко, Трудовий конгрес обрав компромісний варіант організації влади на місцях: відмовився від «робітничої диктатури», але погодився на класовий «трудовий принцип» влади[1].

30 серпня 1920 р. Рада Міністрів створила урядову комісію на чолі з міністром закордонних справ УНР А. Ніковським для розробки проєкту Конституції УНР. Та за умов чергової агресії більшовицької Росії, уряд С. Петлюри не зміг санкціонувати та ввести у дію підготовлений комісією Основний державний закон УНР (далі – Конституція УНР 1920 р.)[2].

Розробники проєкту Конституції УНР 1920 р. спиралися на етнографічний принцип адміністративно-територіального поділу України на землі, що було передбачено Законом УНР «Про адміністративно-територіальний поділ України» 1918 р. Згідно ст. 2 зазначеного закону

[1] Бойко І.Й. (2021). Конституційні традиції в УНР за Директорії. *Конституційна традиція української державності.* Відп. ред. С. Головатий. Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 346.

[2] Томенко М.В. (2015). Україна: історія Конституції. Навч. посібник. Генеза. 64-65.

територія УНР складалася із 29 земель та трьох міст – Києва, Харкова і Одеси[3]. Етнографічний принцип адміністративно-територіального поділу УНР, який враховував особливості історичного та соціально-економічного розвитку регіонів України, було покладено в основу проєкту Конституції УНР 1918 р. Але на відміну від Конституції УНР 1918 р., котра не закріплювала кількість земель та їх назву, за артикулом 4 проєкту Конституції УНР 1920 р. територія України мала складатися із 10 земель[4]. Згідно арт. 5 землі могли претендувати на автономний державно-правовий статус у складі УНР. Як і за Законом «Про адміністративно-територіальний поділ України» 1918 р., так і за проєктом Конституції УНР 1920 р. міста Київ, Харків та Одеса отримували особливий статус[5].

Діяльність місцевого самоврядування врегульовували артикули 133–135 розділу VII проєкту Основного державного закону УНР 1920 р. Арт. 133 встановлював функціонування місцевого самоврядування у таких адміністративно-територіальних одиницях: громада, волость, повіт, містечко і місто. Зазначений артикул згадує «вищі одиниці самоврядування», якими згідно арт. 4 мали бути землі, проте не називає їх[6]. Керуючись арт. 134, органи місцевого самоврядування громад, волостей, містечок і міст повинні були формуватися за виборчою системою, аналогічною тій, за якою обиралася Державна Рада – парламент УНР, шляхом загальних, рівних, прямих виборів, таємним голосуванням за пропорційною виборчою системою з урахуванням цензу осілості[7]. Органи місцевого самоврядування повітів та земель мали обиратися загальними, рівними, непрямими виборами, шляхом таємного голосування громадами, волостями, містечками і містами за пропорційною виборчою системою[8].

Спираючись на принципи децентралізації, проєкт Основного державного закону УНР 1920 р. не допускав підпорядкування органів місцевого самоврядування по вертикалі та проголошував автономію органів самоврядування у відносинах із місцевою адміністрацією. Проте, згідно арт. 135 місцеве самоврядування мусило виконувати розпорядження державної адміністрації. Обсяг повноважень місцевого самоврядування арт. 133 встановлював лише загальним чином: «вирішення питань про місцеві добра і потреби в межах своєї території»[9]. Органи місцевого самоврядування мали право запроваджувати «податки та повинності, що є необхідними для їх урядування»[10]. Справи про порушення прав місцевого самоврядування, згідно арт. 131 мали розглядатися у Найвищому Адміністративному Суді.

---

[3] Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. (1996). У 2-х т. Т. 2. (10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.). Ред. кол. В.А. Смолій, & В.Ф. Верстюк та ін. Наукова думка. 181-182.

[4] Слюсаренко А.Г., & Томенко М.В. (1993). Історія української конституції. Товариство «Знання України». 95.

[5] Там само, 95.

[6] Там само, 115.

[7] Слюсаренко А.Г., & Томенко М.В. (1993). Історія української конституції. Товариство «Знання України». 115.

[8] Там само. 95.

[9] Там само. 115.

[10] Там само. 115.

Уряд С. Петлюри відмовився від принципу національно-персональної автономії, передбаченого проєктом Конституції УНР 1918 р. Натомість арт. 5 проєкту Основного державного закону УНР 1920 р. надавав право отримати «місцеву автономію» окремим територіям Української Держави[11].

Проєкт Конституції УНР 1920 р. закріплював лише основні принципи функціонування місцевого самоврядування. З огляду на це, як зазначалося у арт. 133, детально діяльність місцевого самоврядування мала бути врегульована окремим законодавчим актом УНР[12].

Отже, проєкт Основного державного закону УНР 1920 р. уряду С. Петлюри, як і проєкт Конституції УНР 1918 р. Української Центральної Ради, спирався на етнографічний принцип адміністративно-територіального поділу України, враховував основні демократичні принципи місцевого самоврядування. Проєкт Конституції УНР 1920 р. передбачав складну чотирирівневу систему місцевого самоврядування та дворівневу систему муніципального самоврядування. Формування органів самоврядування здійснювалося шляхом демократичних виборів за пропорційною виборчою системою. Керуючись принципом децентралізації, органи місцевого самоврядування отримували всю повноту влади на місцях. Конституційний проєкт уряду С. Петлюри 1920 р. передбачав судові гарантії діяльності місцевого самоврядування. Порівнюючи Основний державний закон УНР 1920 р. із Конституцією УНР 1918 р. у частині закріплення місцевого самоврядування, слід зазначити, що для нього характерна чіткіша правова визначеність та завершеність конституційно-правових норм.

Основний державний закон УНР 1920 р. не встановлював термін повноважень депутатів місцевих рад, не унормовував статус місцевих рад як розпорядчих органів та управ – виконавчих органів самоврядування і не розмежовував повноваження між органами місцевого самоврядування. Проте такі прогалини зумовлювалися тим, що система місцевого самоврядування Української Народної Республіки мала бути закріплена спеціальним законом.

[11] Там само. 96.

[12] Слюсаренко А.Г., & Томенко М.В. (1993). Історія української конституції. Товариство «Знання України». 115.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-36

ПРО ДЕЯКІ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З НЕДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ

Колб Олександр Григорович
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Копотун Ігор Миколайович
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
проректор Академії ГУСПОЛ
м. Куновіце, Чеська Республіка

На перший погляд видається, що це є нікчемним юридичним фактом, але, на жаль, це не так.

Зазначений висновок по суті даної проблеми витікає зі змісту тих суспільно небезпечних наслідків, які несуть у собі діяння, пов'язані з ігноруванням суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) та відповідними органами держаної виконавчої влади, які здійснюють контроль за дотриманням чинного законодавства з питань забезпечення функціонування української мови як державної.

Зокрема, до таких суспільно небезпечних наслідків в умовах воєнного стану в Україні можна віднести наступні із них:

1. Ігнорування української мови в нашій державі знижує рівень патріотизму у її громадян, що, в кінцевому підсумку, зменшує кількість осіб та одночасно збільшує число форм ухилення від мобілізації, порушуючи таким чином одну із функцій всього Українського народу, яка визначена в ст. 17 Конституції України.

2. Бездіяльність держави щодо захисту та в цілому щодо забезпечення української мови знижує рівень довіри населення до державних інституцій, а також створює відповідні умови для колаборційної діяльності.

3. Засилля іноземними словами, піснями тощо нашого інформаційного простору підриває засадничі засади функціонування України як суверенної та незалежної держави, які закріплені в ст. 1 Конституції України та ст. 10 даного Основного закону.

4. Формалізм і популізм, а також безсистемність заходів, спрямованих на забезпечення функціонування української мови як державної, не сприяє консолідації нації та розвитку нашої мови, як це передбачено ст. 11

Конституції України, детермінуючи, крім цього, створення нових потенційних і реальних загроз для національної безпеки.

Більш того, така халатність створює відповідні перешкоди й для задоволення мовних потреб українців, які проживають за межами держави, та підвищує у зв'язку з цим рівень ухилень вказаної категорії громадян від військової служби у Збройних Силах України.

5. Бездумне та бездушне відношення представників органів державної влади в Україні до забезпечення функціонування української мови як державної знижує авторитет нашої країни на міжнародній арені, розширюючи таким чином коло держав, які виправдовують військову агресію росії щодо української нації (КНДР, Іран, Сербія, ін.).

Таким чином, проблеми, що пов'язані зі створенням реальних та ефективних умов для функціонування української мови в нашій державі, носять не тільки і не стільки локальних характер, скільки є стратегічно важливими для її існування взагалі, позаяк виступають у зв'язку з цим потенційними джерелами посягань на національні інтереси України[1].

6. Використання у нормотворчій та законодавчій діяльності України в якості офіційних термінів слів і словосполучень, які відносяться до змісту кримінальної субкультури, свідчить не тільки про незадовільний рівень правової свідомості суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), але й про вкрай низьку правову культуру нашої держави та суспільства в цілому[2].

Отже, виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що проголошений у свій час Т. Г. Шевченком вираз про навчання «чужому» є актуальним і у сьогоденні та має стати предметом наукового забезпечення даного засадничого начала для нашої держави, якщо вона дійсно ставить перед собою мету зберегти свою національну безпеку та інтереси і виховувати на цій підставі справжніх патріотів, які в умовах війни не шукають жодних шляхів уникнення мобілізації[3].

---

[1] Національна академія наук України (2022).*Українська мова в сучасних умовах державотворення в Україні: матеріали засідання Президії Національної академії наук України з нагоди Дня української писемності та мови* (2022). URL: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9617

[2] Боровик А. В., Колб О. Г. (2018). *Тлумачний словник пенітенціарної лексики*. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., друкарня «Волиньполіграф». 140 с.

[3] Марина Азізова. (2023, листопад 17). Скільки ухилянтів втекли з України і які найпоширеніші схеми уникнення війни — розслідування ВВС *ТСН.*. URL: https://tsn.ua/ato/skilki-uhilyantiv-vtekli-z-ukrayini-i-yaki-nayposhirenishi-shemi-uniknennya-viyni-rozsliduvannya-bbc-2452642.html.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-37

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД

Косілова Ольга Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Федірко Іван Павлович
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Права людини є універсальними за своєю природою; це права, які кожна людина має саме як людина, незалежно від юридичного простору та історичного часу. Універсальність прав людини полягає в тому, що кожна держава зобов'язана виконувати свої міжнародні зобов'язання перед своїм народом і міжнародним співтовариством щодо захисту прав людини, які вона прийняла відповідно до міжнародних договорів.

Якщо ми говоримо про універсальність політичних прав і свобод, то слід відзначити той факт, що людина за своєю суттю є соціальною та політичною істотою. Про це у свій час говорив ще давньогрецький філософ Арістотель, так званою «політичною твариною». Тобто прагнення людини до участі у державних справах та політиці закладено у самій природі людини. Універсальність політичних прав також проявляється у їх закріпленні у міжнародно-правових договорах та конвенціях, головним призначенням яких є забезпечення соціальних, економічних, політичних, культурно-духовних умов для вільного розвитку особистості, захист її природних, невідчужуваних прав від будь-якого протиправного посягання. Саме в цьому полягає глибокий зміст універсальності прав людини, який вимірюється правами кожного[1].

Саме універсалізація виступає напрямом правової політики стосовно прав людини в міжнародному вимірі. Об’єктивною основою універсалізації прав людини виступає їх фактичне поширення, яке здійснюється у формі темпорального, когнітивного і функціонального поширення. Правові норми про політичні права людини стали виміром стану демократії, розвитку, прогресу держави. Під універсалізацією прав людини слід розуміти не лише певний прогрес у розумінні свободи, але й певні політичні стандарти, які

[1] Миронюк О. (2022). Визнання універсальності прав людини: декларативні стандарти чи безумовність політики цивілізованої держави.URL: https://law.chnu.edu.ua/vyznannia-universalnosti-prav-liudyny/

формуються поступово, внаслідок узагальнення історичного досвіду боротьби за утвердження прав людини після їх масових порушень нацистськими та іншими тоталітарними режимами. Політичні права і свободи закріплені у конституціях кожної сучасної демократичної держави (або такої, яка держави, керівництво якої робить видимість її як демократичної).

Спробуємо визначити критерії універсальності політичних прав людини. Отже, політичні права і свободи будучи за своєю сутністю природніми правами, таким що не потребують додаткової участі держави у їх забезпеченні, є негативними, а отже, є незалежними у просторі і часі. Матеріальне закріплення політичних прав і свобод відображено в основному законі держави та законодавчих актах, які мають конституційне значення, а отже відповідають вимогам універсальності прав. Процесуальний аспект стосується інститутів, які мають легітимну владу розв'язувати спори стосовно меж прав і підтримувати їх дотримання. Як зазначає С. Максимов, в ідеалі права людини мають здійснюватися без будь-якого інституційного втручання, проте вони здійснюються завдяки закону[2].

Важливо наголосити на морільно-ціннісному аспекті політичних прав, які за своєю сутністю базуються на праві на гідність, реалізуються завдяки принципам рівності та свободи. Права людини, й зокрема, політичні права і свободи виникають незалежно від юридичних установлень і лише визнаються в законодавстві (в широкому сенсі) як вираз моральної гідності людини. Вони спрямовані на утримання найважливіших цінностей людського життя й утвердження людини як найважливішої цінності.

Конституційні права і свободи, їх реальність і гарантованість відображають не тільки фактичне і юридичне становище людини в суспільстві, але і сутність діючої в неї демократії. Система прав і свобод людини і громадянина, зокрема політичних прав, гарантуються Конституцією України, розроблена з урахуванням відповідних міжнародних правових актів, а саме: Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейської конвенції про права людини і основні свободи (1950 р.), Паризької хартії для нової Європи (1990 р.) та ін.

Україна як держава-засновниця ООН узяла на себе зобов'язання у галузі міжнародного співробітництва для сприяння підвищення загальної поваги й дотримання прав людини і основних свобод. Ціла низка міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України. Аналіз статей розділу ІІ Конституції України, що визначає права, свободи й обов'язки людини і громадянина, дозволяє дійти висновку, що Основний закон України закріпив основні міжнародно-правові стандарти в галузі прав

[2] Максимов С. (2013). Універсальність прав людини. *Філософія права і загальна теорія права* № 1. 110-117 URL:file:///C:/Users/User/Downloads/183185-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-407359-1-10-20191111.pdf

людини. В Україні вже створена значна нормативна база для забезпечення політичних прав і свобод людини і громадянина, що включає у себе такі нормативні акти: «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» (2003 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.), «Про громадські об'єднання» (2012 р.), «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2010 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про громадянство України» (2001 р.) та інші, але вона ще не є достатньо повною та потребує доопрацювання і вдосконалення.

Таким чином, сучасний дискурс політичних прав людини відбувається в контексті зародження глобального світового порядку на основі співставлення таких понять, як «універсальність» і «універсальність та типологія правових систем», закріпленні нових форм реалізації політичних прав і свобод. Універсальність політичних прав і свобод проявляється в наявності універсальних міжнародних стандартів які забезпечують універсальне тлумачення та розуміння політичних прав і свобод у різних країнах світу, а також закріплення політичних прав і свобод у внутрішньому законодавстві держав та положень міжнародних договорів. Нормативне затвердження та реалізація політичних прав людини протистоїть концентрації влади в корпоративних руках. Таким чином, важливість політичних прав людини полягає в утвердженні цінності людини і перерозподілі влади від впливових суб'єктів до кожної людини і будьякої групи та асоціації, що прагне захищати інтереси кожної людини.

Універсальний характер політичних прав і свобод також проявляється у їх тісному взаємозв'язку з демократією, адже в демократичному суспільстві права і свободи людини визначають межі влади більшості. Політичні права та свободи обмежують державну владу та реалізуються через принцип конституційності. Він означає, що політичні права повинні і свободи повинні бути доступні та захищені для всіх людей незалежно від їх раси, національності, статі, віросповідання, соціального статусу чи інших характеристик: кожна людина має право на свободу слова, свободу думки, право на участь у виборчих процесах та інші політичні права без будь-якої форми дискримінації. До універсальних політичних прав і свобод відносимо перш за все виборче право (суб'єктивне та об'єктивне), участь у державних справах, доступ до державної служби, свобода асоціацій та зібрань тощо.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-38

ПРОЦЕДУРНІ МЕХАНІЗМИ ТА ЗАСОБИ ЗАХИСТУ В АНГЛІЙСЬКОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ТА РЕФОРМ

Костенко Інеса Володимирівна
кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту Державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України м. Харків, Україна
Fellow Researcher, the University of Leicester, UK

У сучасному світі, правові системи кожної країни відіграють вирішальну роль у забезпеченні захисту прав та інтересів її громадян. Незважаючи на відмінності у структурі та функціонуванні правових систем, таких як у Великобританії та Україні, обидві країни прагнуть реалізувати однакові цілі: забезпечення справедливості, рівності та прозорості перед законом. Ця робота зосереджується на аналізі механізмів захисту прав громадян у адміністративному праві Великобританії, що надає інсайти, які можуть бути корисні для розуміння ширшого контексту правозахисних інструментів у різних юрисдикціях.

Великобританія та Україна представляють дві різні юридичні традиції, але обидві держави визнають критичну важливість забезпечення ефективних засобів захисту прав своїх громадян. Центральним принципом для обох є концепція "ubi ius ibi remedium", що підкреслює, що там, де існує правове право, повинен існувати доступ до засобів захисту[1]. Відомо, що право не може існувати в вакуумі, воно повинно бути підтримане механізмами захисту, які не лише доступні, але й ефективні в аспекті простоти, швидкості та здатності захищати права та інтереси.

У більшості правових систем, включаючи Англію, засоби правового захисту мають законодавчу основу і можуть бути реалізовані через судові або адміністративні канали. Це включає в себе звернення до судів через подання позову або використання адміністративних процедур для подачі скарг до відповідних державних органів, що залежить від специфіки ситуації та природи конфлікту. В історичному контексті, до 1978 року, англійське адміністративне право розрізняло механізми захисту на основі приватного та публічного права, з метою отримання судових наказів проти дій або бездіяльності органів уряду[2].

У публічному праві використовувалися прерогативні засоби правового захисту *«prerogative remedies»*: certiorari, prohibition (заборона), mandamus; у

[1] Stott, D., & Felix, A. (1997). Principles of Administrative Law. London, UK: Cavendish Publishing Limited.

[2] Emery, C, 'Public Law or Private Law? – The Limits of Procedural Reform' (1995). 450 p.

приватному праві – судова заборона (injunction), декларація (declaration) and damages (відшкодування шкоди). Для того, щоб скористатися прерогативними засобами захисту особа мала звернутися до Суду Queen's Bench Division of the High Court of Justice. Засоби правового захисту у приватному праві були доступні через звичайне цивільне провадження у Високому суді, або у Queen's Bench або Chancery Divisions[3].

Зростання числа позовів та складність інтерпретації законів, що керують застосуванням прерогативних засобів захисту, спонукали до реформи процедур судового перегляду. Реформування розпочалося у 1977 році та кульмінувало Законом про Верховний Суд 1981 року. Основною метою реформ 1977 року було спрощення процедур судового перегляду та усунення перепон між публічними та приватними методами захисту через процес судового перегляду. Внаслідок цього, судовий перегляд не мав бути єдиним механізмом захисту у сферах публічного чи приватного права[4]. Ці реформи представляють особливий інтерес, оскільки вони вносять ряд нововведень у правову систему Англії та Уельсу, включаючи обмежене розмежування публічних та приватних методів захисту в процедурному праві. Хоча спочатку новий процес суворо дотримувався концепції процедурної ексклюзивності, ці стандарти згодом послабили внаслідок викликів, пов'язаних із застосуванням приватних та публічних засобів захисту[5].

Ця реформа впровадила єдину процедуру для адміністративних справ, відому як "заява про судовий перегляд", дозволяючи заявникам вибрати найпридатніший засіб правового захисту серед приватних та публічних. Також з'явилася опція додавати вимоги про відшкодування шкоди, уникнувши дублювання судових процесів. Проте, загальна процедура вибору засобів захисту, визначена в Правилах цивільного судочинства, залишилася незмінною відносно правил до 1977 року. В англійському праві засоби правового захисту закріплені в Правилах Цивільного судочинства (rule 54.2 and 54.3)[6] та в розділі 31 of the Supreme Court Act 1981[7].

Серед прерогативних публічних засобів захисту (prerogative) виділяють:

– quashing (раніше називався certiorari – скасування);
– prohibiting – заборона;
– mandatory orders (раніше називався мандамус).

Приватно-правові засоби правового захисту ще називаються «the *ordinary remedies*»*:*

– declaration – декларація;
– injunction – судова заборона.

[3] See: [3] Emery, C, 'Public Law or Private Law?

[4] Fredman, S. 'Procedural Exclusivity: AJudicious Review' (1995) 111 LQR 591.

[5] De la Mere, T. 'Procedural exclusivity: slaying the procedural bugbear?' (1998) Judicial Review. p. 133.

[6] Civil Procedure Rule. (1997). URL. https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil

[7] Supreme Court Act. (1981). URL. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/54/contents/enacted

Certiorari ma prohibiting схожі за дією, однак різні за юридичними наслідками. Certiorari використовується якщо необхідно скасувати прийняте рішення; в той час як prohibiting перешкоджає вчиненню майбутньої дії з боку органів державної влади або прийняттю рішення, яке було б ultra vires або порушувало б природну справедливість[8].

Mandamus примушує органи державної влади виконувати свій публічні обов'язки, які вони зобов'язані це робити відповідно законів. Якщо обов'язок не виконується державним органом, особа може просити суд видати обов'язковий наказ, щоб змусити державний орган виконати свій обв'язок.

Прерогативні засоби правового захисту історично є засобами правового захисту Корони, тому вони не можуть бути використані проти Корони. Вони можуть використовуватися проти міністрів та будь-якого іншого офіцера корони, наділеного державною владою та владними повноваженнями.

Судова заборона (injunction). Цей засіб спрямований на заборону вчиняти або продовжувати вчиняти протиправні дії, наприклад такі які є ultra vires або ті, які порушують природну справедливість. Судова заборона може бути постійною або тимчасовою, зберігаючи статус-кво до повного судового розгляду, а також може бути за своєю суттю забороняючою або обов'язковою. Забороняюча не дозволяє державному органу зробити те, що він в іншому випадку пропонував зробити, тоді як обов'язкова судова заборона зобов'язує державний орган вчинити дії, якщо він пропонував цього не робити. Судові заборони можуть використовуватися проти офіцерів і представників корони.

Судова заборона, подібно до заборонного наказу, запобігає незаконним діям від державних органів, але має дві вагомі переваги. Зокрема, її можна отримати не лише через судовий перегляд, а й у рамках звичайного провадження, що часто вигідніше для позивачів. Крім того, судова заборона доступна як у тимчасовому, так і в остаточному виглядах, надаючи можливість термінової реакції на нагальні ситуації, наприклад, призупинення депортації до моменту закінчення перевірки законності такого рішення [9].

Декларація (declaration) – це офіційна судова заява щодо правового питання, яка сама по собі не має правових наслідків і не є обов'язковою до виконання. Вона вказує на юридичну позицію, після чого інші правові заходи можуть стати доступними для забезпечення дотримання прав. Декларації, подібно до судових заборон, можуть виноситись у звичайному порядку чи під час судового перегляду і можуть бути тимчасовими або остаточними. Втім, відмінністю є те, що декларації не мають примусового характеру, і їх недотримання не веде до правових наслідків, як у випадку з судовими заборонами. Наприклад, орган, який діє вопреки декларації, діє

[8] Varney, M. (2018) Administrarive law. University of London.

[9] Leyland, P., Anthony, G. (2016). Textbook on Administrative Law (8th ed.). Published in Print: 14 July 2016.

Published Online: September 2016.

незаконно, але сама декларація не передбачає юридичної відповідальності за такі дії [10].

Важливою особливістю засобів правового захисту є їх дискреційність. Суд визначає, який засіб застосувати, навіть якщо доведено незаконні дії відповідача, і може відхилити запит, якщо дії були у публічних інтересах. Це відрізняє публічне право від приватного, де засоби захисту гарантуються, якщо доказано порушення договору або заподіяння шкоди.

Прерогативні засоби захисту – certiorari, prohibiting та mandamus та засоби правового захисту приватного права – судові заборони, декларації є дискреційними, оскільки суд може відхилити їх, вважаючи альтернативні методи більш підходящими. Суди часто вимагають вичерпання всіх альтернативних засобів захисту перед судовим переглядом. Та з'являється дилема: хоча парламент може підкреслити певні заходи захисту, альтернативні методи можуть бути більш доступними та ефективними, хоча й відрізняються за природою.

Тепер коротко розглянемо позасудові засоби захисту, які використовуються в англійському адміністративному праві[11]. Виділяють *appeal, complaint* та *grievance. Appeal* використовується виключно в правовому зазначенні і може застосовуватися як щодо судового оскарження коли мова йде про звернення до апеляційного суду із скаргою, так і адміністративного – звернення до органу державної влади із скаргою на рішення[12]. *Complaint* виражає незадоволення, що може стати причиною/ предметом протесту чи обурення. Синонімом цього поняття є *grievance*, воно є менш формальним та стосується страждання або незадоволення (наприклад, незадовільні умови праці), які є приводом в майбутньому для процедури скарг та подання скарги – *complaint.* Більшість англійських вчених поняття grievance та complaint використовують як синоніми. Скарга (complaint) є більш формальним вираженням незадоволення, а grievance є неформальним, однак у англійському трудовому праві замість поняття complaint, використовується grievance. В деяких випадках назва скарги залежить від сфери права, в якій вона використовується. Англійські вчені умовно поділяють систему скарг на два рівні: grievance або complaint та appeal.

У багатьох сферах державного управління: імміграція, оподаткування, соціальне страхування, соціальні допомоги, освіта та інші, особи, невдоволені рішеннями державних органів, мають спершу використовувати позасудові механізми скарг перед тим, як звертатися до суду чи трибуналу. Такі засоби, включаючи внутрішній та зовнішній адміністративні перегляди, є загальноприйнятими методами вирішення суперечок.

Що стосується апеляцій як засобу зовнішнього механізму адміністративного перегляду, то в Англії не на кожне рішення можна подати

[10] Mark Elliott., Robert Thomas.(2021) Public Law. 4 editions. Oxford.

[11] Birkinshaw P. Grievances, Remedies, and the State. London. Sweet/Maxwell. 1994.

[12] Leyland P., Anthony G. (2021) Textbook on Administrative law. 8 editions. Oxford University Press.

апеляцію. Для того, щоб особа змогла це зробити, рішення має відповідати критеріям «appealable decision». Підстави для апеляції закріплюються в законах і з'ясовується у кожному випадку окремо, органом який уповноважений їх розглядати (Трибунали). Процедура розгляду апеляцій Трибуналом є більш швидкою, дешевою, неформальною та менш змагальною, ніж в суді.

Після детального аналізу різноманітних правових інструментів, що застосовуються в рамках англійського адміністративного права, ми можемо сформулювати декілька ключових пунктів. Перш за все, варто зазначити, що процес використання публічних засобів захисту відбувається згідно з нормами, встановленими Правилами цивільного судочинства. Це означає, що весь процес відзначається високим рівнем організованості та стандартизації.

Далі, особливої уваги заслуговує дискреційний аспект засобів правового захисту. Вони не є автоматичними; натомість, їх застосування залежить від обставин конкретного випадку, оцінки та розсудливості судової системи. Це вимагає від судових чиновників високого рівня професіоналізму та глибокого розуміння юридичних принципів. Крім того, більшість органів державної влади в Англії мають розроблені внутрішні механізми для розгляду скарг та апеляцій. Ці системи дозволяють особам швидко та ефективно вирішувати спірні питання, нерідко без необхідності звертатися до суду. Наостанок, важливо підкреслити, що не кожне рішення може бути предметом апеляційного оскарження. Існують певні обмеження, які визначаються як в рамках судової, так і позасудової практики. Це наголошує на необхідності ретельного розуміння правової бази та процедур перед зверненням із скаргою або апеляцією.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-39

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВА

Котуха Олександр Степанович
кандидат юридичних наук, професор,
декан факультету права
Львівського торговельно-економічного університету
м. Львів, Україна

У XXI ст. рівень прогресу щороку стрімко зростає. У вирії таких подій з'явилися нові визначення, як-от: інтернет, цифровізація, мережеве обладнання, всесвітня глобальна павутина, криптовалюта, онлайн-спілкування, віртуальна й об'єктивна реальності, ігровий простір тощо. Такий динамічний розвиток цифрових технологій неодмінно сприяє розвитку інформатизації, яку в усіх цивілізованих державах світу стали активно використовувати в різних сферах життєдіяльності людини.

Станом на початок 2024 року існують такі загальноприйняті міжнародно-правові стандарти, що забезпечують права і свободи людини та громадянина в умовах цифрової трансформації суспільства:

1. Право на повагу до приватного життя – до цього пункту належать такі важливі поняття, як конфіденційність даних і недоторканність приватного життя. Наразі єдиним міжнародним договором, який регулює ці положення, є Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, прийнята ще 1981 року. У ній зазначено основні принципи поводження з персональними даними, що гарантують права суб'єктів даних.

2. Право на свободу слова – ще один міжнародно-правовий стандарт, який регулює свободу вираження думок і загальний або приватний доступ до інформації. Це стосується насамперед розвитку всесвітньої глобальної павутини, інтернету, соціальних мереж, месенджерів тощо.

3. Особливу роль у правах і свободах громадян на основі міжнародно-правових стандартів відіграє захист уразливих груп. До цієї категорії населення всієї планети входять такі суб'єкти, як неповнолітні мешканці, літні люди або люди передпенсійного віку, недієздатні громадяни та люди з особливими потребами, люди з інвалідністю. Усім представникам цих груп населення потрібна підвищена увага, особливий захист через неможливість повного представлення своїх прав або через відсутність належного розуміння наукового-технічного прогресу через малий чи, навпаки, надто великий вік.

Сучасне українське суспільство є інформаційним, оскільки кількість, якість та ступінь використання інформації стають чинниками, що визначають рівень розвитку держави й суттєво впливають на її статус у

світовому співтоваристві[1]. Усе це змушує більшість країн світу переглянути законопроєкти в юриспруденції, упорядкувати взаємовідносини між суб'єктами права, розробити нові методики притягнення до юридичної відповідальності винних у сфері ІТ-технологій у разі порушення чинного законодавства.

Природно, що науково-технічний прогрес має не тільки позитивні сторони для життя громадян, а й негативні. Адже, як слушно зауважує О. Россильна, «просування штучного інтелекту відповідальне та життєздатне. Дизайнери, розробники та користувачі мають постійно, систематично і прозоро оцінювати програми штучного інтелекту під час фактичного їх використання. Вони повинні визначити, чи штучний інтелект виконує свої функції адекватно, належним чином і чи відповідає його робота заявленим, правовим очікуванням та вимогам»[2].

Технології штучного інтелекту можуть призвести до різних видів шкоди, таких як збої в програмному забезпеченні, порушення безпеки, зловживання в роботі з даними та упередженість алгоритмів. Це може мати серйозні наслідки для окремих осіб та суспільства, оскільки вони можуть призвести до фізичних пошкоджень людям, тваринам або майну, неправильної діагностики та лікування у медицині, аварій на транспорті, фінансових збитків, тощо. Встановлення відповідальності за подібні збитки може стати викликом через складність встановлення суб'єкта відповідальності і часто непрозорість систем штучного інтелекту. Іншими словами, залучення численних зацікавлених сторін, таких як розробники, оператори та користувачі ШІ, робить питання відповідальності ще більш складним[3].

У зарубіжних країнах роботи вже завдавали шкоди здоров'ю громадян, у деяких випадках були і смертельні наслідки. Так, у США робот-маніпулятор на підприємстві притиснув до плити співробітника, що призвело до настання смерті. У торговому центрі робот-поліцейський скоїв наїзд на дитину. Також на заводі Tesla в Техасі робот вийшов з ладу і напав на інженера, чим завдав удару чоловікові в ліву руку в той момент, коли він програмував інших роботів. У результаті інциденту співробітник отримав відкриту рану[4].

Крім можливих порушень прав і свобод громадян у цифровому середовищі, одним з головних аспектів негативного впливу на права людини

[1] Гаврильців М. Т. Конституційні гарантії захисту інформаційних прав людини в Україні. Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права : матер. Шостої всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 верес. 2022 р.). Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2022. С. 42.

[2] Россильна О. Правові засади застосування штучного інтелекту у правовідносинах у сфері персоналізованої медицини. Юридичний вісник. 2022. № 2. С. 156.

[3] Шишка Н. Щодо відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту: стан правового регулювання в Україні та досвід ЄС. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасн. наук.-практ. конф., присв. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 272.

[4] Робот Ілона Маска вперше завдав шкоду людині. No worries! 2023. 28 груд. URL: https://noworries.news/robot-ilona-maska-vpershe-zavdav-shkodu-lyudyni/ (дата звернення: 08.03.2024)

є цифрова нерівність громадян через соціальний статус: жителі мегаполісів і міст-мільйонників мають значно більше можливостей цифровізації свого життя, ніж жителі віддалених сільських місцевостей. Наприклад, у розвинених країнах інтернетом користується 81 % населення, що більш ніж удвічі перевищує частку користувачів у країнах, які тільки починають свій цифровий розвиток (40-45 %), яка своєю чергою у 2-3 рази вища, ніж у країнах, де цифрові технології не застосовуються зовсім (15 %)[5].

Окрім того, проблема захисту прав людини в інформаційному суспільстві ускладнюється такими чинниками: складність визначення інформаційного суспільства, наявність у ньому негативних аспектів, що можуть загрожувати правам людини, невизначеність масштабного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на людину і її права, відсутність загальноприйнятого визначення інформаційних прав, необхідність реалізації принципу поваги прав і свобод людини. З огляду на це, потрібно вибудувати нову, сучасну і вдосконалену модель правового регулювання в умовах прогресуючої цифрової й технологічної реальності.

Викладене свідчить про те, що активне впровадження системи ШІ зумовлює необхідність його детальної нормативно-правової регламентації, зокрема у сфері притягнення ШІ до юридичної відповідальності. І передусім потрібно визначити чіткі принципи відповідальності та відшкодування шкоди, спричиненої ШІ, зокрема розмежуванням відповідальності між розробниками, власниками, користувачами та іншими сторонами, причетними до впровадження й експлуатації технологій ШІ. Це дозволить забезпечити захист прав людини в інформаційному просторі в умовах цифровізації права та інших сфер життєдіяльності суспільства.

[5] Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. С.426.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-40

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОЧАТКУ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Курило Володимир Іванович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії аграрних наук України,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права,
Національного університету біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна

Мушенок Віктор Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та процесу,
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

На третьому році героїчної боротьби Українського народу за територіальну цілісність, суверенітет своєї держави, власну незалежність та свободу у війні проти російського вторгнення доцільно зробити ряд узагальнень щодо стану та перспектив розвитку економічних відносин у нашій державі в умовах воєнного стану. Оскільки важливим фактором підтримання обороноздатності нашої держави є результативність її економічної діяльності, то важливим наразі залишається збереження фінансових показників та темпів підприємницької активності вітчизняних виробників, переробників, посередників тощо.

В зазначених умовах, та виходячи з реалій тимчасової окупації частини території України, постійного ведення ворогом зниження інфраструктурних об'єктів тощо, обов'язком держави, для сприяння виживанню суб'єктів підприємництва, є внесення змін до чинного податкового законодавства з метою адаптації правил податкового адміністрування до умов воєнного стану.

Метою даного дослідження є спроба розглянути зміни податкового законодавства у період після початку військової ворожої агресії, з метою деталізації основних податкових новацій, що сприяли економічному захисту суб'єктів підприємництва в умовах початку війни на території України.

Отже, у системі оподаткування нашої держави періоду мирного (без війни) існування та розвитку Податковим кодексом України[1] (надалі –

[1]Податковий кодекс України : Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: http://zakon2.rada.gov.ua.

ПКУ), як основним нормативно-правовим актом, що регулює зазначені відносини, було визначено правові механізми застосування різних видів податкових інструментів державного (стимулюючого, інвестиційного, пільгового тощо) регулювання економічних відносин та підтримки платників податків.

Оскільки воєнний стан в Україні став фактором певної невизначеності та причиною зростаючих ризиків для діяльності усіх суб'єктів підприємництва, то органи влади намагалися вжити низку заходів для мінімізації негативних господарсько-економічних наслідків від воєнних дій для таких суб'єктів. В умовах воєнного стану Верховна Рада України внесла ряд змін у законодавство, що передбачають значне послаблення оподаткування для усіх видів платників податків. Зокрема, шляхом прийняття законів України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [2] від 03.03. 2022 р., «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [3] від 15.03. 2022 р., «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» [4] від 24.03.2022 р. та інших нормативно-правових актів, була запропонована нова модель податкових преференцій з метою створення податкових стимулів для збереження рівня економічної активності підприємницьких структур на час війни.

На підставі аналізу вказаних вище та інших нормативно-правових актів пропонуємо сформовану авторським колективом систему преференцій воєнного стану щодо адміністрування податків у період після 24.02.2022 р.: 1) зупинено процедури контролю та обліку платників податків, перебіг податкових строків, зокрема строків давності, передбачених ст. 102. та п. 69.9 підрозд. 10 розд. XX ПКУ; 2) скасовано нарахування пені (за ст. 129 ПКУ) та визначено необхідність списання пені, нарахованої за порушення в результаті війни; 3) мораторій на податкові перевірки, встановлений у 2020 р. у зв'язку з пандемією COVID-19 зупинено і замінено іншим аналогічним мораторієм на період воєнного стану, крім фактичних та камеральних перевірок у зв'язку із бюджетним відшкодування, перевірками декларацій платників єдиного податку 4-ї групи; 4) надано можливість виконання податкового обов'язку протягом 6 місяців після припинення або

[2]Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text.

[3]Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120–IX. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text.

[4]Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text.

скасування воєнного стану, якщо через бойові такий платник податків не має можливості їх виконати; 5) на період воєнного стану дозволено подавати звітність та іншу документацію у паперовій формі, а виправлення помилок у поданих деклараціях до 20.07.2022 р. (можливо без застосування штрафних санкцій); 6) визначено, що операції з добровільної передачі чи примусового відчуження підакцизних товарів на користь Збройних Сил України, інших воєнізованих формувань чи державних органів не вважаються операціями з реалізації для цілей оподаткування, а також дозволено звільняти майно з під податкової застави у спрощеному порядку тощо[5].

Необхідно звернути увагу, що у розрізі податків основні податкові преференції для вітчизняних суб'єктів підприємницької встановлені щодо: 1) нарахування та сплати основних податків: ПДВ, акцизний податок, податок на прибуток підприємств, ПДФО, земельний та екологічний податки; 2) використання спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності; 3) нарахування та сплати ЄСВ тощо.

Аналізуючи воєнну парадигму податкового адміністрування початкового етапу повномасштабної війни, зазначимо, що реалізація новел такого оподаткування у часовому періоді може наразі може бути розподіленою на два періоди: – перший період (з 24.02. по 26.05.2022 р.) нами визначається, як викликаний обставинами ворожого вторгнення, режим максимального сприяння збереженню економічної стабільності платників податків з боку держави; – другий період (розпочався з 27.05.2022р., проте існує по даний час), спрямований на поступове скасування існуючих податкових пільг для платників податків з метою забезпечення бюджетних надходжень для підтримання обороноздатності сил оборони та соціального забезпечення населення країни.

Більш детально аргументуємо авторську позицію стосовно другого періоду та зазначимо, він може вважатися започаткованим, внесеними до ПКУ змінами, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану» [6] від 12.05.2022, який набрав чинності 27.05. 2022 р.

На нашу думку, другий період податкового адміністрування початку війни характеризується наступними діями поступового посилення (в порівнянні з першим періодом) фіскальної функції оподаткування.

[5]Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120–IX. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text.

[6]. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text.

1. Здійснено поділ платників за критерієм господарської та податкової спроможності на три категорії: а) платники, що з моменту введення воєнного стану втратили можливість виконувати свої податкові обов'язки і досі не відновили цієї можливості – звільняються від відповідальності, але зобов'язані їх виконати протягом 6 місяців після завершення воєнного стану; б) платники, що втрачали таку можливість, а потім її відновили – зобов'язані вчинити всі обов'язкові дії протягом 60 днів з моменту відновлення такої можливості; в) платникам, що зберегли можливість виконувати свої податкові обов'язки, визначено строки виконання своїх податкових обов'язків.

2. Скасовані штрафи, що нараховується при виправленні самостійно виявленого заниження зобов'язань (з 24.02. по 25.07.2022 р.). Надалі штрафні санкції застосовуються так: у разі подання уточнюючого розрахунку до декларації – 3%; при включенні до неї суми заниження за наступний період – 5%.

3. Перебіг строків давності відновлено щодо: подання податкової звітності, сплати податків, реєстрації податкових накладних; проведення перевірок та застосування штрафних санкцій при встановленні порушень[7].

Висновок. Трансформація парадигми податкового адміністрування початку війни характеризується на першому етапі застосуванням державою преференцій, що були надані платникам податків для збереження їх фінансово-господарського стану. Використавши зазначені можливості, суб'єкти підприємництва зосередитися на питаннях пошуку нових можливостей для відновлення і налагодження своєї господарської діяльності у нових умовах. Поступове законодавче обмеження податкових преференцій на другому етапі є виправданим. Адже, після досягнення поставлених цілей – відновлення ділової активності та зниження рівня безробіття, держава повернулася до посткризової моделі оподаткування, оскільки повинна забезпечувати формування національної складової фінансово-матеріальної бази для забезпечення відбиття ворожої агресії. Наразі існує нагальна необхідність у підвищенні рівня податкового навантаження до довоєнного рівня для стабілізації економіки.

[7]. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX. / Верховна рада України // Законодавство України: сайт [Electronic resource]. – Access mode: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-41

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: СВЯЩЕННІ УСТАНОВЛЕННЯ

Кучеренко Денис Сергійович
консультант з юридичних питань
ГО «Запорізький обласний центр культурного розвитку «Парнас»
м. Запоріжжя, Україна

У сер. VIII ст. – сер. V ст. до н. е. у мисленні давніх римлян зростає вплив людини на її відносини з богами, із права божественного (лат. fas) поступово виокремлюється право людське (лат. ius). Зв'язок божественного та людського права проявляється у священному (сакральному) праві (лат. ius sacratum), згідно з яким установлення *fas* закликаються до дії виключно за допомогою установлень *ius*. Священні установлення (лат. jus sacrum) відповідають волі богів через актуалізацію іманентної божественної сили, яка розкривається у *клятві* (лат. ius iurandum), *священному законі* (лат. lex sacrata) та *плебісциті* (лат. plebiscitum). Дотримання священних установлень виконанням клятв богам привчає мислення давніх римлян до здійснення домовленостей між людьми. Але там, де жодна людська сила не може бути охоронницею зобов'язання, у свідки закликається Юпітер (лат. Iuppiter від Iovis Pater (Йовіс Батько), Iovis від iov або diov – світити, сіяти та piter – батько), давньоіталійський бог світлого неба. Давніми римлянами *Юпітер Дапаліс* (лат. Iuppiter Dapalis) шанується як подавець родючості, найвище джерело та охоронець правопорядку, вірності й чистоти, повелитель богів і людей, а *Юпітер Лібертас* (лат. Iuppiter Libertas) – як захисник свободи. У молитві римляни називають Юпітера *Статор* (лат. Stator – той, хто встановлює). *Право людське* (лат. ius) отримує назву від Юпітера (від лат. iuvare – допомагати) і шанується як «дітище» батька богів. Овідій зазначає: «Тож недарма він – Батько богів і їхній велитель, / Тож недаремно над ним вищого в світі нема» (лат. Iure igitur genitorque deum rectorque uocatur, / iure capax mundus nil Ioue maius habet – Д. К.)[1]. Ідея святості правового начала міститься в образі охоронця кордонів *Юпітера Терміна* (лат. Iuppiter Terminus): «…наказавши кожному описати своє земельне володіння та встановивши на кордонах його межові камені, (Нума – Д. К.) присвятив їх Юпітеру-Охоронцю кордонів…»[2]. *Юпітер-Фідіус* (лат. Iuppiter Fidius) стає богом клятви, оскільки є свідком усього, що відбувається на землі. Найурочистіша клятва іменується *iuramentum (ius iurandum) per Iovem lapidem* – присяга кременем (лат. silex), символом грозового Юпітера. У практиці жерців-феціалів Юпітер, який закликається під видом цього каменя (лат. Iuppiter Lapis), іменується *Юпітер Феретріус* (лат. Iuppiter Feretrius – разитель, від ferire – бити, разити).

У загальному вигляді *священні закони* згадуються Цицероном: «Адже закони, …складені у певних висловах, хоч і не таких старих, якими написані

[1] Овідій. / Публій Овідій Назон (1999). Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії / Пер. з латини А. Содомора; Передм. та комент. А. Содомори. К.: Основи. С. 193.

[2] Dionysius of Halicarnassus (1960). The Roman antiquities of Dionysius of Halicarnassus, 7 vols LCL. Translated by E. Cary, on the basis of the version of E. Spelman; Cambridge, Mass.: London: Harvard University Press; W. Heinemann LTD. P. 531.

давні Дванадцять таблиць і священні закони…»[3]. Лівій, наприклад, *священними законами* називає закон плебейського трибуна Луція Іцилія Руга 456 року до н.е. про виділення плебеям земельної ділянки на Авентині та деякі інші закони (лат. lex Icilia de Aventino aliaeque sacratae leges)[4]. Означення *священних законів* наводить Фест: «Sacratae leges називали закони, якими було встановлено, що якщо хтось вчинить (що-небудь) проти них, то буде присвячений кому-небудь із богів разом зі своїм майном»[5].

Примусова сила зазначених законів забезпечується санкцією *sacer esto* у формі *присвячення майна та голови* (лат. consecratio bonorum et capitis, від consecratio – посвята). В одному із законів Нуми зазначається: «Якщо хтось вчинить інакше, нехай буде сам присвячений Юпітеру» (лат. Si quisquam aliuta faxit, ipsos Iovi sacer esto – Д. К.)[6]. Основу римської общини та джерело законів давні римляни вбачають у землеробстві як обожненому акті людини у царині природи. Материнська земля уособлюється у Церері (лат. Ceres), богині родючості та врожаю, землеробства і хлібного колосся, яка навчила їх обробляти землю. За віруваннями римлян, їхній перехід до осілого способу життя визначений першою борозною Церери: «Першою плугом кривим перелоги зорала Церера, / Першою – ніжну поживу й плоди принесла вона землям, / Першою різні закони дала, найщедріша Церера»[7]. Вона керує виконанням обов'язків, союзом родин, творенням законів, одвічним підґрунтям яких є оброблене поле. Давні римляни іменують Цереру *закононосною* (лат. legifera): «Зразу ж до храмів ідуть вони й жертвами миру благають; / В жертву овечок приносять добірних, за звичаєм предків, / Закононосній Церері…»[8]. Богиня опікується миром, оскільки війна несе зубожіння землеробам, тоді як під час миру виникають умови для розвитку землеробства. Церера найбільше шанується плебсом і стає покровителькою та захисницею прав, законів і представників нижчого класу давньоримської общини. Дії, спрямовані на знищення чужого врожаю, присвоєння частини чужого поля перенесенням межі, випасання власної худоби на общинних землях, вважаються злочинами проти Церери та римського народу. Близько 496 року до н.е. плебеї за межами померія у підніжжя Авентинського пагорба засновують храм Авентинської (плебейської) тріади: Церери, Лібера і Лібери (лат. Ceres, Liber, Liberaque) – покровителів землеробства та родючості. Храм наділяється правом притулку та стає традиційним місцем роздачі хліба. Авентинська тріада як символ ідентичності плебеїв виступає антитезою до Капітолійської тріади Юпітера, Мінерви та Юнони, що асоціюється із патриціями як правлячою елітою Давнього Рима. На схилі Авентина 495 року до н.е. плебеї засновують храм бога хлібної справи Меркурія (лат. Mercurius, Mircurius, Mirquurius, від лат. merx – товар і merco – торгувати), свідка та захисника клятв і договорів, який згодом стає покровителем торговців і створюють колегію торговців (лат. mercatores).

[3] Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів (2020). Переклад з латини Володимира Литвинова. Львів: Апріорі. С. 65.

[4] Titi Iivi (1885). Ab Urbe Condita. Liber III. Für den Schulgebrauch erklärt von Franz Luterbacher; Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig. S. 25.

[5] Sexti Pompei Festi (1889). De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome. Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; Sumptibus academiae litterarum Hungaricae. S. 466.

[6] Sexti Pompei Festi (1889). De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome. Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; Sumptibus academiae litterarum Hungaricae. S. 4.

[7] Публій Овідій Назон (2019). Метаморфози / Переклав з латини Андрій Содомора. Львів : Видавництво «Апріорі». С. 154.

[8] Вергілій (2017). Енеїда / Вергілій; пер. з лат. М. Й. Білика; примітки Й. У. Кобова; худож.-ілюстратор М. Л. Курдюмов; худож.-оформлювач М. С. Мендор. Харків: Фоліо. С. 73.

Меркурій, який до цього часу шанується римлянами під іменем Гермеса (лат. Hermes), сприймає від останнього функцію вісника богів і стає *провісником миру* (лат. pacifer), що вважається найсприятливішим для торговельної діяльності: «Миру провісник, Гермес…»[9].

У 494 році до н.е. через масове зубожіння та заборгованість плебсу, спричинені непомірно високими податками, відбувається демонстративний вихід плебеїв із Рима, відомий як *перша сецесія* (лат. prima secessio plebis in montem sacram, від secessio – вихід, від secedo – відходжу): «Давній простий народ, який не мав захисту в трибунах, / утечу вчинив, попростувавши до вершин Священної гори…» (лат. Plebs vetus, et nullis etiam nunc tuta tribunis, fugit, et in Sacri vertice Montis erat – Д. К.)[10]. З метою захисту плебеїв від свавілля патриціанських магістратів священними законами вводяться посади плебейських (народних) трибунів (лат. tribuni plebis) та едилів (лат. aediles plebis). Перед поверненням у місто плебеї на Священній горі (лат. Mons Sacer) урочисто клянуться, що будуть охороняти недоторканність своїх трибунів і боротися проти тих, хто насмілиться образити останніх або перешкоджати їх обранню. Фест повідомляє: «Священною називається гора, …оскільки вона була присвячена Юпітеру»[11]. У судовій промові «На захист Корнелія за звинуваченням в образі величності», виголошеній 65 року до н.е., Цицерон говорить: «Такою була в них тоді доблесть, що на шістнадцятий рік після вигнання царів через надмірне панування владарів вони відійшли [з Міста], самі поновили собі священні закони та обрали двох трибунів…»[12]. Посади трибунів оголошуються *священними* (лат. sacrosancti essent), тобто стають недоторканними і непідсудними. Майно тих, хто порушить недоторканність трибунів, присвячується Церері. Плебейські трибуни контролюють ціни на хліб, едили відають храмовим архівом, в якому зберігаються акти плебісцитів і скарбницею, яка наповнюється за рахунок стягуваних ними штрафів. Проте плебейський трибун не має права перевищувати свої повноваження, оскільки він, як зазначає Цицерон: «…закутий у кайдани священних законів…» (лат. constrictam legum sacratarum catenis – Д. К.)[13]. У 494 році до н.е. на Священній горі на плебейській раді (лат. Consillium plebis) під керівництвом трибунів ухвалюється перший *плебісцит* (лат. plebiscitum – букв. установлення народу, від plebs – плебс (простий народ) і scitum – установлення): «… адже першим трибунським законом установлено: „якщо хтось того, хто на підставі цього плебісциту буде присвячений богу, вб'є, вбивцею вважатися не буде"» (лат. «…nam lege tribunicia prima cavetur: „si quis eum qui eo plebei scito sit occiderit parricida ne sit"» – Д. К.)[14].

[9] Публій Овідій Назон (2019). Метаморфози / Переклав з латини Андрій Содомора. Львів : Видавництво «Апріорі». С. 400.

[10] The Fasti of Ovid (1909). Ed. With Notes and indices by G. H. Hallam, M. A. Macmillan and Co.; Limited St. Martin's street, London. P. 80.

[11] Sexti Pompei Festi (1889). De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome. Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; Sumptibus academiae litterarum Hungaricae. S. 466.

[12] Asconius, Q. Pedianus (2006). Commentaries on Speeches of Cicero. Ed. By A. C. Clark. Translated with introduction and commentary by R. G. Lewis. Oxford: Oxford University Press. P. 152.

[13] Cicero, M. Tullius (1897). Selected orations and letters of Cicero. Text edition by Harold W. Johnston, Scott Foresman and Co. Chicago. P. 181.

[14] Sexti Pompei Festi (1889). De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome. Aemilius Thewrewk de Ponor. Pars I. Budapestini; Sumptibus academiae litterarum Hungaricae. S. 466.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-42

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗА НАДЗВИЧАЙНИХ ОБСТАВИН

Логвиненко Борис Олексійович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

Останніми роками вектор розвитку України залишався незмінним і відображав прагнення на вступ до Європейського Союзу на правах держави – учасниці. Поряд із значною кількістю внутрішніх чинників, що ускладнювали реалізацію євроінтеграційних прагнень, з лютого 2022 року наша держава протистоїть відкритій збройній агресії з боку російської федерації.

Європейські цінності, що все частіше впроваджуються у практику діяльності суб'єктів владних повноважень, з-поміж іншого передбачають людиноцентристський підхід у взаєминах між державою та людиною. Особливо актуальним це питання постає у традиційно «складних» складових суспільного життя, а також за умов дії надзвичайних правових режимів.

Викладеним вище обумовлюється актуальність розгляду питань правового регулювання надання медичної допомоги за надзвичайних обставин.

Зауважимо, що право на охорону здоров'я проголошене статтю 49 Конституції України. Воно відноситься до фундаментальних прав людини й носить системний характер, що передбачає об'єднання цим правом взаємообумовлених складових елементів: охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного страхування. Крім того, згідно статті 64 Конституції України, право на охорону здоров'я не відноситься до конституційних прав і свобод людини і громадянина, що можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану[1].

Однак, реалізація права на охорону здоров'я, зокрема, медичну допомогу за надзвичайних обставин все ж таки має місце. Зокрема, це передбачено статтею 37 «Надання медичної допомоги в невідкладних та екстремальних ситуаціях» Основ законодавства про охорону здоров'я. Згідно цитованої статті медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини. Організація та забезпечення надання екстреної медичної допомоги

[1] Конституція України № 254к/96-ВР (1996) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

громадянам та іншим особам здійснюються відповідно до Закону України «Про екстрену медичну допомогу»[2]. Важливо відмітити, що громадянам, які під час невідкладної або екстремальної ситуації брали участь у рятуванні людей і сприяли наданню медичної допомоги, гарантується у разі потреби в порядку, встановленому законодавством, безоплатне лікування та відшкодування моральної та майнової шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну. Про санкції у законі також не забули, адже за несвоєчасне і неякісне забезпечення необхідною медичною допомогою, що призвело до тяжких наслідків, винні особи несуть передбачену відповідальність[3].

У свою чергу, звернення до Закону України «Про екстрену медичну допомогу», дозволяє стверджувати про те, що законом визначено відкритий перелік осіб, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти практичними навичками надання домедичної допомог. До осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу людині у невідкладному стані, належать: рятувальники аварійно-рятувальних служб, працівники державної пожежної охорони, поліцейські, фармацевтичні працівники, провідники пасажирських вагонів, бортпровідники тощо[4]. Однак, законом не визначається перелік надзвичайних ситуацій, особливості надання екстреної медичної допомоги в умовах воєнного стану, перелік уповноважених суб'єктів та особливості їхньої взаємодії за надзвичайних умов тощо.

Звертаючись до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можна відмітити, що в його змісті є відсилки до реалізації права на охорону здоров'я. Так, згідно п. 15) ч. 2 статті 15 закону, військові адміністрації населених пунктів на відповідній території здійснюють повноваження щодо управління закладами охорони здоров'я[5].

Крім того, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», передбачає у статті 20 залучення військових формувань до здійснення заходів правового режиму надзвичайного стану. Так, забезпечення охорони життя в умовах надзвичайного стану здійснюється силами і засобами органів Національної поліції, в тому числі Національної гвардії України, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України відповідно до їх повноважень, встановлених законом[6].

Як випливає з викладеного, в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, яким би чітко визначалися умови і особливості забезпечення реалізації права на охорону здоров'я в надзвичайний (воєнний) період.

---

[2] Закон України «Про екстрену медичну допомогу» № 5081-VI (2012) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text

[3] Логвиненко Б.О. (2021) Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». ВД Дакор. С. 141.

[4] Закон України «Про екстрену медичну допомогу» № 5081-VI (2012) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text

[5] Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII (2015) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[6] Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» № 1550-III (2000) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text

Чинні законодавчі акти не містять конкретизованих положень, що ускладнює як правозуміння, так і правореалізацію. Натомість важливі за надзвичайних обставин особливості надання/отримання медичної допомоги визначені на рівні відомчих наказів МОЗ України.

Потрібно наголосити на тому, що охорона здоров'я належить до життєво важливих функцій та/або послуг, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України. Це закріплено у статті 9 Закону України «Про критичну інфраструктуру»[7]. Відтак, видається доволі дивним те, що попри негативний досвід, здобутий у протидії поширенню пандемії COVID-19 та понад ніж два роки війни, в Україні так і не було розроблено «кризове законодавство», спрямоване на захист одного з найважливіших прав – права на охорону здоров'я.

Вирішення проблемної ситуації, що склалася навколо ефективності правового регулювання надання медичної допомоги за надзвичайних обставин, вбачається нами можливим завдяки: 1) прийняттю єдиного нормативно-правового акту на рівні закону, яким би визначалися особливості забезпечення права на охорону здоров'я залежно від виду і типу надзвичайних адміністративно-правових режимів; 2) оптимізації адміністрування охороною здоров'я в надзвичайний період із централізацією повноважень на рівні Міністерства охорони здоров'я та Міністерства оборони України; 3) широкій інформаційній політиці за допомогою ІТ-технологій та дистанційних платформ відносно реалізації права на охорону здоров'я, зокрема доступності медичної допомоги для населення; 4) впровадженню посад відповідальних за домедичну допомогу осіб на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності.

[7] Закон України «Про критичну інфраструктуру» № 1882-IX (2021) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-43

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Ляховецький Олександр Олександрович
аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Сфера господарювання є досить динамічним механізмом, у якій відбуваються зміни згідно із новітніми тенденціями, однією із яких є загально розповсюджена цифровізація діяльності та відносин. Цифровізація сфери господарювання є невід'ємною складовою сучасних економічних реалій у світовому масштабі, яка саме дозволяє швидко, оперативно, в режимі он-лайн здійснювати різноманітні господарські операції та процеси. Крім того, як слушно зауважує О. В. Марченко, «перехід до цифрової економіки є елементом національної безпеки, конкуренції вітчизняної економіки в глобальному просторі у довготерміновій перспективі» [1]. Також, варто погодитися з думкою Д. О. Котелевець про те, що «забезпечення стабільного розвитку цифрової економіки вимагає якісного покриття Інтернетом, навчання висококваліфікованих фахівців по роботі з інформаційно-комунікаційними технологіями, розбудови новітньої цифрової інфраструктури та розвитку цифрових сервісів» [2]. У загальному вигляді цифровізація представляє собою процес диджиталізації та за змістовною характеристикою ці поняття є синонімичними.

Нормативно концепція диджиталізації була визначена Урядом ще в 2018 році за Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр., яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, визначає основну мету цифровізації – досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформація традиційних сфер життєдіяльності в нові, більш ефективні та сучасні сфери. На думку В. Юдіна «ця мета значною мірою досягнута, оскільки з'явилися нові сфери економіки, що безпосередньо пов'язані із цифровізацією (телекомунікаційна, електронних довірчих послуг, електронної комерції), а в традиційних – з'явилися електронні аналоги традиційних послуг (зокрема, електронні фінансові послуги включно з електронними платежами)» [3]. Звідси можливо говорити про новий напрям державної економічної

[1] Марченко М.В. (2020). Цифрова економіка в Україні: основні тенденції та перспективи розвитку. Галицький економічний вісник URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu (дата звернення: 15.02.2024).

[2] Котелевець Д.О. (2022). Тенденції розвитку цифрової економіки в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. № 5. URL: https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-03-01 (дата звернення: 15.02.2024).

[3] Юдін В. (2021). Регулювання господарських відносин в умовах цифровізації економіки. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. С. 109.

політики – трансформаційну-цифрову, яка спрямована на спрощення, оптимізацію та раціоналізацію умов та процедур господарської сфери, шляхом використання новітніх різноманітних цифрових технологій та операцій, із забезпеченням належного і надійного рівня кібербезпеки, з метою сприяння зростанню ефективності економіки. На думку О. Орлової «темпи цифровізації, що прискорюються, свідчать про те, що розвиток правового регулювання завжди буде відставати від вимог ринку, тому основним завданням під час розробки правової політики є забезпечення її гнучкості, насамперед у питаннях підтримки та стимулювання інвестицій у всі галузі цифрової економіки та розвитку інновацій учасників створюваної цифрової системи. Прогнозоване зближення галузей економіки та часті зміни конкурентного середовища вимагатимуть постійного перегляду правових норм, що регулюють захист даних, гарантування їхньої безпеки, оподаткування діяльності підприємств та організацій цифрової економіки, захисту прав споживачів» [4].

У літературі вчені по-різному визначають поняття та ознаки диджиталізації та практичні її проблеми і прояви застосування у сфері господарювання. Але поняття «цифровізація» більшість авторів ототожнює з «диджиталізацією» та «цифровою трансформацією». Детально інтерпретують значення цього процесу О. Ю. Гусєва та С. В. Легомінова, зазначаючи, що «диджиталізація, як і цифровізація розглядаються як трансформація та проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращання комунікаційної взаємодії зі споживачами. Цифровізацію слід розглядати як проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі процеси діяльності компаній з метою реформування їх на більш ефективні та легкі. Простим прикладом оцифровування є застосунок Дія, онлайн-навчання, послуги Netflix, електронне врядування, державні послуги та загалом певна трансформація медицини, освіти, туризму, безпеки України» [5]. На думку інших вчених «діджитизація – це процес приведення вихідних для провадження господарської діяльності елементів до цифрової форми. Діджиталізація – це заснований на можливостях сучасної ІТ-індустрії процес застосування суб'єктами господарювання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення мети господарської діяльності, спрямований на зміну існуючих господарських відносин шляхом їх діджитизації; сукупність актів реалізації діджитизованих об'єктів для досягнення цілей господарської діяльності, що розглядаються в їх єдності та пов'язані з формуванням нової форми господарських відносин – цифрової» [6]. Також, слушною є думка про те, що «діджиталізація – це цілеспрямована

[4] Орлова О.С. (2023). Правове регулювання господарської діяльності в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 1. С. 199.

[5] Гусєва О. Ю., Легомінова С. В. (2018). Диджиталізація – як інструмент удосконалення бізнес-процесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. № 1 (23). С. 36.

[6] Тетерятник Б. С. (2017). Діджиталізація та цифровізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. Інноваційна система та інформаційні технології в сучасній науці :

трансформація життя суспільства (бізнесу, банків, фінансового ринку, виробництва, економіки, професій, освіти) на основі інноваційних інформаційних та телекомунікаційних технологій» [7]. Тобто, ознаками диджиталізації є наявність інноваційно-цифрових технологій та їх впровадження у сферу господарювання з метою трансформатизації господарських взаємовідносин.

Також, диджиталізація сприяє зростанню ділової активності вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання та взагалі створює новий економічний імідж України, адже саме «зростання ділової активності української ІТ-сфери стимулювало такі транснаціональні корпорації, як Google, Apple, Siemens, Samsung, розмістити в Україні понад 100 дослідницьких центрів» [8]. Успіхи цього сегменту економіки роблять нашу державу відомою у міжнародному просторі, піднімають її світові рейтингові позиції, що безпосередньо впливає на покращення міжнародного іміджу. У березні 2021 р. британська організація Global Sourcing Association віддала перше місце у щорічній номінації Delivery Destinationofthe Year Україні, що свідчить про зміцнення українського державного бренду та іміджу[9] . Тобто, застосування диджиталізації у сфері господарювання свідчить про її прагнення до сучасних форм та засобів здійснення господарської діяльності, яке у сучасних умовах воєнної економіки є вкрай важливим, актуальним, привабливим та ефективним.

Таким чином, диджиталізація сфери господарювання це інноваційно-віртуальна форма господарювання, яка реалізується завдяки новітнім інформаційно-цифровим технологіям та процесам, з надійним ступенем кібербезпеки, на засадах оперативності, гнучкості прийняття рішень, доступності, покращення комунікативної взаємодії, тощо.

матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 жовтня 2017 року). Харків, С. 182. URL: https://ndipzir.org.ua/ wp-content/uploads/2018/03/Teteriatnyk.pdf (дата звернення: 23.01.2024).

[7] Жосан Г. (2020). Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз*. Т. 30. № 1. С. 45.

[8] Рачкевич М. (2021). Бум ІТ-сектору в Україні допоміг пережити пандемію, але проблеми в галузі ще залишаються. Радіо Свобода. 10 квітня 2021 р. URL: https://www. radiosvoboda.org/a/bum-it-sektoru-v-ukrayini/31195801. Html (дата звернення 06.02.2024).

[9] Британська асоціація визнала Україну провідним ІТ-напрямком світу. Укрінформ. (2021). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3216288-britanska-asociacia-viznala-ukrainu-providnim-itnapramkom-svitu.html (дата звернення 08.02.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-44

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Маркєлова Вікторія Миколаївна
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

У сучасному суспільстві право власності виступає не лише як невід'ємна складова особистої та громадської ідентичності особи, а й як фундаментальне право, яке визначає економічну та соціальну динаміку суспільства. Це право гарантує власнику майна можливість вільно розпоряджатися своїми матеріальними цінностями, ураховуючи їх передачу іншим особам, залишення в спадщину та вчинення щодо них інших дій, які визначають життєвий статус і комфорт особи. Юридично забезпечена можливість розпоряджання власником своїм майном не лише дозволяє особі забезпечити матеріальний комфорт та безпеку, а й відображає її індивідуальний статус, стиль життя, цінності та інтереси.

Разом з тим у контексті зростаючих сучасних загроз та викликів, таких як запровадження воєнного стану в державі, економічна нестабільність та зростання злочинності, які також становлять небезпеку для суспільного порядку і громадян, не можна стверджувати, що право власності є недоторканним, а тому виникає необхідність застосування певних обмежень щодо цього права. Особливо це актуально під час кримінального провадження, оскільки ефективне розслідування кримінальних правопорушень може вимагати застосування чи проведення процесуальних дій, які пов'язані з обмеженням цього права та спрямовані на тимчасовий доступ до речей і документів особи, виявлення та вилучення майна підозрюваного, обвинуваченого, третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт, з метою забезпечення збереження доказів, відшкодування заподіяної злочином шкоди, застосування в подальшому конфіскації чи спеціальної конфіскації майна, а також унеможливлення ухилення від відповідальності та забезпечення в цілому ефективності кримінального провадження.

Запровадження воєнного стану в державі вплинуло на процесуальний механізм допустимості обмеження права власності. Так, відповідно до ч. 1 п. 2 ст. 615 КПК України в разі, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених ст. ст. 163, 164, 170 зазначеного Кодексу, такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у вигляді постанови та має містити обґрунтування правомірності виконання ним повноважень слідчого судді. На нашу думку,

закріплення в КПК України особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду легалізувало спрощену (або прискорену) процедуру провадження слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, водночас реальна небезпека, яка загрожує життю нації, територіальній цілісності, національній безпеці, існуючому суспільному порядку, а також необхідність забезпечення життєво важливих інтересів суспільства й держави в умовах збройної агресії Російської Федерації виправдовує запровадження таких заходів щодо обмеження конституційних прав під час кримінального провадження, у тому числі й права власності, а тому вони мають право на існування виключно на період запровадженого воєнного стану. Вважаємо, що в нинішніх реаліях запровадження особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду необхідно розглядати не лише в негативному контексті обмеження прав та свобод, а й як механізм забезпечення та захисту основних конституційних прав та свобод людини й громадянина.

Загалом можна дійти висновку, що на даний момент абстрактні ідеали захисту прав людини залишилися в минулому. На сьогодні, у силу вищезазначених обставин, суттєво змінився баланс між інтересами національної безпеки та правами людини і громадянського суспільства. Загальна потреба в порядку та безпеці стає надзвичайно гострою, а тому переважує звичайні правові мотиви, у зв'язку з чим спостерігається тимчасове розширення повноважень владних суб'єктів та покладання додаткових обмежень на фізичних і юридичних осіб. Яскравим прикладом цього є діяльність правоохоронних органів. Так, у червні 2022 р. офісом Генерального прокурора України було надано попередній звіт щодо кримінальних проваджень за фактом фінансування дій, учинених з метою зміни меж території України. Відповідно до звіту від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації орієнтовна вартість оціненого арештованого майна бізнесу, пов'язаного з країною-агресором та країною-пособником війни, становила майже 33 млрд. грн., активи на третину цієї суми вже передано в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Акцентується, що в більшості відповідних кримінальних провадженнях основним завданням є саме виявлення зв'язків, недопущення заміни власників, арешт та передача майна чи грошових коштів під контроль держави Україна[1].

В умовах воєнного стану держава досить жорстко застосовує правообмежувальні заходи щодо права власності. *Державі надаються повноваження обмежити вибір окремої особи щодо її дій та поведінки, іноді відмовляючи їй у можливості вибору, окрім варіанта, який пропонується владними органами.* Разом з тим необхідність поєднання всіх охоронюваних кримінальним процесуальним законом інтересів вимагає

[1] Венедиктова І. (2022). Ми в війні. Справжній. Не гібридній чи якійсь «комбінованій» – кривавій війні. URL: https://www.facebook.com/100000088343654/posts/5617739928238896/?sfnsn=mo

визнання допустимими лише таких обмежень прав громадян, без яких неможлива реалізація завдань кримінального провадження, та в обсязі, достатньому для забезпечення цінностей, що охороняються законом.

Однак на практиці існують певні неоднозначні ситуації, які пов'язані саме з питаннями обмеження права власності, прикладом під час скасування арешту майна. Так, сьогодні, у зв'язку з введенням воєнного стану, спостерігаються випадки звернення представників місцевих військово-цивільних адміністрацій до прокурорів щодо скасування арештів майна та передачу його на потреби Збройних Сил України. Прикладом, у *листі Стрийської районної військової адміністрації від 31 березня 2022 р., адресованої керівнику Стрийської окружної прокуратури Львівської області та начальнику Стрийського РУП ГУНП у Львівській області, рекомендовано у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України з метою подальшого прийняття рішення про примусове відчуження транспортних засобів на користь Збройних Сил України звернутися з відповідним клопотанням у порядку ст. 174 КПК України до суду щодо скасування накладеного арешту, зокрема на автомобіль марки «Mercedes – BENZ SPRINTER 310», НОМЕР_5, який є речовим доказом у кримінальному провадженні № 12017140130002225 від 22 грудня 2017 р., відкритому за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 290 КК України, та вжити відповідних заходів на отримання у власника (попередньо встановленого на час вилучення такого майна) або особи, у якої вилучено вищевказане майно, згоди про його безоплатне стягнення на користь Збройних Сил України.*

У листі голови Закарпатської обласної державної адміністрації – начальника Закарпатської обласної військової адміністрації від 5 березня 2022 р., адресованого прокурору Закарпатської області, зазначено, що на зберіганні майданчиків тимчасового тримання підрозділів ГУНП у Закарпатській області знаходяться 155 вилучених у кримінальних провадженнях транспортних засобів, на які ухвалами слідчих суддів накладено арешт. Ураховуючи необхідність примусового відчуження вказаного майна на потреби оборони, у листі викладено прохання звернутися до суду для вирішення питання про скасування арештів[2].

*Вважаємо, що до цього питання слід ставитися дуже виважено. П*отреби українських військових формувань у матеріальному забезпеченні під час воєнного стану не повинні перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження, не має бути будь-якого зовнішнього втручання в роботу органів прокуратури та суду, пов'язаного з подальшим визначенням долі речових доказів у кримінальному провадженні. Військові адміністрації не наділені повноваженнями визначати подальшу необхідність перебування того чи іншого майна під арештом, тим більше, що його

[2] Михайленко В. (2022). Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в актуальних умовах воєнного стану. Частина 1. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadzhenni-v-aktualnih-umovah-voennogo-stanu-chastina-.html

використання у воєнний час може призвести до знищення доказової бази в кримінальному провадженні. Крім того, у кримінальному процесуальному законодавстві України безпосередньо не передбачено такої підстави, як скасування арешту майна з метою передачі його для потреб оборони в умовах воєнного стану, а також відсутні будь-які критерії перевірки майна на таку необхідність, прокурора не включено до кола суб'єктів, які мають право звернення з клопотанням щодо скасування арешту майна, не передбачено обов'язкової оцінки потенційної шкоди припинення цього заходу забезпечення кримінального провадження. Вважаємо, що навіть з урахуванням воєнного стану має бути чітка правова визначеність та єдині підходи при вирішенні питання щодо виведення майна з-під арешту, а також щодо унеможливлення втрати доказової бази в кримінальному провадженні.

Отже, на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства України, у тому числі щодо обмеження права власності, нормотворча та правозастосовна діяльність має спрямовуватися у тому числі й на охорону та захист цього права. Повага до цього права з боку сторони обвинувачення, суду сприятиме покращенню ефективності роботи зазначених суб'єктів, збільшить довіру населення до діяльності правоохоронних органів загалом.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-45

ПРАВО НА ПРОСТУ ЗРОЗУМІЛУ МОВУ – ВАЖЛИВА ВИМОГА ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Матвєєва Юлія Іванівна
кандидатка юридичних наук,
старша викладачка кафедри загальнотеоретичного правознавства
і публічного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна

Мова є надважливим культурним феноменом, який людство використовує з прадавніх часів для комунікації і співжиття. Право є не менш значним здобутком цивілізації для соціальної взаємодії із своєю утаємниченою природою: «Попри багатовікову історію права та постійну пильну увагу до проблем його розуміння філософів і правознавців різних часів і народів, чимало таємниць права залишаються до кінця не розгаданими досі»[1]. Серед багатьох таких таємниць для розуміння природи права суттєвого значення набувають мовні, або ж лінгвістичні особливості.

Мова відіграє важливу роль у пізнанні правових явищ. Право без мови немислиме. Право і є мова. «Реалізація принципів права, прав і свобод людини неможлива без визначеності, ясності і недвозначності правових приписів (текстів), у яких закріплюються норми права. Мова НПА та інших юридичних документів, юридичної науки і практики є одним із важливих показників розвитку правової системи суспільства. І суспільство, і окрема людина, і держава як правова інституція мають бути зацікавлені в юридичній мові, зрозумілій для всіх учасників правового спілкування, що є надійним засобом правової комунікації, юридичного дискурсу, а відтак – правового регулювання, управління і судочинства».[2]

Важливість використання мови для пояснення права обумовлена, в першу чергу, світоглядним підходом до праворозуміння, якщо ми сприймаємо право як ***процес інтелектуальної кваліфікації*** під час пошуку справедливого вирішення юридичної проблеми**.** Саме в процесі роздумів ми займаємось дослідницькою діяльністю, підбираємо вдалі аргументи, які посилюють нашу позицію. Вся розумова праця правників і має на меті знайти найбільш вдале рішення юридичного казусу.

Часто це неможливо зробити виключно за допомогою норм законів та інших нормативних актів. Через це ми аналізуємо велику кількість правових джерел, особливо у так званих «складних справах». І якщо ми прагнемо осягнути глибинну природу права, без лінгвістичних особливостей мови

[1] Козюбра М.І. Нерозгадані таємниці права. //Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки, 2022. Т. 9 – 10. С. 1 – 9. Режим доступу: http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/271236/266776

[2] Маріанна Любченко. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. – Харків, – 2015. – С. 6.

права це зробити неможливо. Тому формулювання юридичних текстів набувають особливої ваги для усіх учасників юридичного казусу, юридичного дискурсу.

Важливою вимогою до юридичних тестів у широкому розумінні цього поняття (тексти законів, інших нормативних актів, судових рішень, договорів, рішень різноманітних нормозастосовчих суб'єктів і ін.) є їх доступність та зрозумілість для читача. Така вимога безпосередньо витікає із ст. 57 Конституції України: кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Норми права, які регулюють механізм реалізації прав і обов'язків, мають бути написані простою юридичною мовою. Ці елементи – доступності, ясності, зрозумілості для адресата є важливими складовими принципу правової визначеності як ознаки верховенства права.

Вимога визначеності правових норм – одна з перших і найсуттєвіших вимог, що пред'являються людиною до права. Як відомо, Європейський суд з прав людини розробив певні засадничі положення розуміння принципу правової визначеності: «нечітке формулювання правової норми або вимоги суду допускається лише у виняткових випадках…; ступінь чіткості правової норми залежить від змісту нормативно-правового акта, сфери, на яку поширюється цей нормативно-правовий акт, а також від кількості та статусу тих, кому він адресований; судова практика є засобом, який деталізує формулювання правової норми у конкретних випадках; чіткість правової норми є не тільки гарантією захисту особи від свавільного втручання у приватне життя, а й засобом, що обмежує дискреційні повноваження органів державної влади». [3]

Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, норма права є «передбачуваною» і відповідає принципу юридичної визначеності, якщо вона сформульована з достатньою чіткістю, що дає змогу кожній особі – у разі потреби за допомогою відповідної консультації з професійним правником – регулювати свою поведінку. Закон має з достатньою чіткістю визначати межі дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання.

Юридичний текст як один із зовнішніх виразів реального світу, більше, ніж будь-який інший, має бути очним за своїм змістом і зрозумілим як посвяченому, тобто учаснику дискурсивного співтовариства, так і непосвяченому. Неналежна лінгвістична якість юридичних текстів перешкоджає розумінню і без того складних правових ідей, підриває довіру до права в цілому. У той самий час не можна поставити рівень правової культури суспільства в залежність від якості юридичної мови. Остання є

[3] Матвєєва Ю.І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права. Автореф.дис.на здобуття ступеню к.ю.н. – К. – 2019. С. 9 – 10. Режим доступу: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec41908b-e20c-4295-9366-fa67f2bd5fad/content

мінімально необхідною умовою належного правового регулювання, але, безумовно, недостатньою. [4]

«Мова не може сама по собі гарантувати соціальний порядок, вона вимагає наявності доброї волі з боку самих учасників суспільних відносин і їх корегування, у разі потреби, з боку суверена. Відсутність такої доброї волі або соціального контролю робить досконаліть юридичної мови марною. Лінгвістична частина соціального договору є продовженням обопільної взаємозалежності між членами громади» [5].

Отож, важливого значення для людини, розуміння нею своїх прав та подальшого можливого їх захисту набувають мовні аспекти формулювання юридичних текстів. І найважливіша їх вимога – це доступність, простота та зрозумілість для адресата.

Сучасні тенденції необхідності приділяти важливої ваги юридичним текстам проявляються у певних міжнародних рухах за просту юридичну мову – Plain legal language. People have a right to plain language – люди мають право на зрозумілу мову і це право як елемент принципу правової визначеності є важливою складовою верховенства права.

У світі відомі такі міжнародні рухи та організації у цьому напрямку:

– Clarity – створена у 1983 р. у Великобританії – найбільша у світі організація за проголошення простої мови права, представлена у 50 країнах світу [6]

– Center for plain language – прихильники простої мови, що збиралися щомісяця у Вашингтоні, спочатку назвали себе PEN – Мережа простою англійською мовою. У 2000 р. змінили назву на PLAIN – Мережа дій та інформації простою мовою. PLAIN існує й сьогодні. [7]

– Plain Language Association International – міжнародна асоціація прихильників і практиків простої мови в усьому світі, створена у 2008 р. у Канаді [8]

Ці три організації були об’єднані у The International Plain Language Federation. [9]

Таким чином, міжнародна спільнота об’єднана у рух за право звичайних осіб на просту юридичну мову.

Окрім того, варто навести приклади існування у окремих країнах законів про просту юридичну мову. Так, у США у 2010 р. був прийнятий Закон про просте письмо (Plain Writing Act). Повна назва: Закон про покращення доступу громадян до урядової інформації та послуг шляхом встановлення

[4] Маріанна Любченко. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. – Харків, – 2015. – С. 15.

[5] Hutton Ch. Language, Meaning and the Law / Christopher Hutton. — EDINBURGH UNIVERSITY PRESS, 2009. — P. 50. Цит. за: Маріанна Любченко. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. – Харків, – 2015. – С. 15.

[6] https://www.clarity-international.org/about-clarity/

[7] https://centerforplainlanguage.org/about/history/

[8] https://plainlanguagenetwork.org/plain/who-we-are/

[9] https://www.iplfederation.org/

того, що державні документи, видані громадськості, мають бути чітко написані. [10] У жовтні 2022 р. у Новій Зеландії був прийнятий закон «Про зрозумілу мову», що покладає на чиновників обов'язок спілкуватися з громадськістю «доступно і без складних фраз». Він сприятиме більш інклюзивній демократії: для людей, які розмовляють англійською як другою мовою, для людей похилого віку, для людей з обмеженими можливостями та тих, хто потребує перекладу документів.[11]

В Україні можна також відмітити все зростаючий інтерес до проблематики спрощення юридичної мови. Це стосується як юридичних текстів для пересічних громадян, так і тих, які регулюють діяльність суб'єктів владних повноважень. Так, нечітке визначення функцій, прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування визнається відповідно до Методології проведення антикорупційної експертизи НПА корупціогенним фактором. [12]

Таким чином, юридична мова слугує засобом спеціальної, інтелектуально-правової комунікації. Хоча вона і не створена для повсякденного спілкування людей, і її використання відбувається у разі необхідності застосовувати правові засоби для вирішення потреб індивіда, та вона має бути простою та доступною.

[10] https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ274/html/PLAW-111publ274.htm

[11] https://www.theguardian.com/world/2022/oct/20/new-zealand-passes-plain-language-bill-to-jettison-jargon

[12] Методологія проведення антикорупційної експертизи. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#n8

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-46

ВИДИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ

Піддубна Вікторія Федорівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Сьогодні в Україні триває процес рекодифікації (оновлення) положень Цивільного Кодексу. Учасниками цивільних відносин є суб'єкти публічного права, зокрема держава, територіальні громади. За правовою природою вказаних учасників можна віднести до юридичних осіб публічного права. Разом з тим, в доктрині відсутні дослідження щодо цивільно-правового статусу держави, територіальної громади як юридичних осіб публічного права. Концепція юридичної особи публічного права розроблена в доктрині і законодавстві західних країн, зокрема у Франції, Німеччині, Іспанії, Швейцарії і інших країнах.

Так, теорія юридичної особи публічного права виникла у французькому адміністративному праві, яке включає в себе: юридичних осіб публічного права, державні послуги та адміністративну юстицію [1]. За Конституцією Франції всі юридичні особи поділяються на публічні (personnes morales de droit publique) і приватні (personnes morales de droit privé) (Constitution du 4 octobre 1958, 2008) [2].

У Франції також нерідко можна знайти синоніми до терміну юридична особа публічного права, наприклад адміністративна юридична особа[3]. Така назва виникла насамперед у зв'язку з тим, що юридичні особи публічного права утворюються на підставі адміністративного акта і підпадають під дію положень адміністративного права.

Публічні юридичні особи у Франції включають державу, державні установи, колективні уряди регіонів, департаментів, громади, комуни, державні навчальні заклади, торгово-промислові палати, благодійні та спортивні організації, а також профспілки (Цивільний кодекс Франції 1804 р.). На інститути державного управління поширюється дія переважно норм адміністративного права і їхні службовці зазвичай мають той самий статус, що й державні службовці. Ці заклади виконують традиційні управлінські завдання забезпечення функціональної самостійності органів, регулювання їх діяльності, забезпечення правопорядку і т. д. В правовій доктрині публічна (державна) служба повинна відповідати трьом критеріям: за змістом така діяльність повинна бути спрямована на досягнення публічних і

[1] Quard, J. (2018). La responsabilité de l'organisation. JurisClasseur Québec. New York: LexisNexis

[2] Constitution du 4 octobre 1958 (2008). https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf

[3] Matsopoulou, H. (2002). Responsabilité des personnes morales – conditions d'engagement de leur responsabilité. In Répertoire des sociétés (pp. 34–50). Paris: Dalloz

суспільних завдань, діяльність тісно пов'язана з публічною особою, підпорядкування такої діяльності режиму приватного права[4].

Юридичні особи публічного права можуть займатися підприємницькою діяльністю[5]. У своїй діяльності вони спираються переважно на приватне право, а їхній персонал підкоряється положенням Трудового кодексу та є подібними до найманих працівників у приватному секторі (Code du Travail of Франція, 1910)[6]. Ці установи здійснюють комерційну діяльність. Крім того, французькі дослідники зазначають, що «місцеві органи влади діють як юридичні особи публічного права», здійснюючи діяльність, спрямовану на забезпечення безпечного і комфортного життя для населення[7].

Проаналізувавши французьке цивільне право, можна зробити висновок, що юридична особа публічного права у Франції, як і юридична особа приватного права, має власну назву, місцезнаходження, майно, органи управління. Має певну специфіку правовий режим майна юридичної особи публічного права. Державна власність підпорядковується специфічному адміністративному режиму публічної власності, оскільки існує лише два критерії віднесення активів до публічної власності: по-перше, власність публічної юридичної особи; по-друге, їх суспільне призначення. Державна власність є основою для діяльності різних державних служб, і є матеріальною основою державного управління. Щоб краще зрозуміти характер суб'єктів французького публічного права, необхідно розглянути їх більш детально. Отже, держава є юридичною особою публічного права, яка здійснює законодавчу, виконавчу та судову владу на певній території та в інтересах населення. Держава є особливою юридичною особою публічного права; вона має свою сферу компетенції, яка не може бути передана іншим органам, у тому числі місцевим. Зокрема, про це прямо вказано у статті 73 Конституції Франції (Constitution du 4 octobre 1958, 2008). Якість життя населення залежить від держави, яку можна визначити як сукупність інститутів, що регулюють правила суспільного життя. Зокрема, держава: встановлює монополію на верховенство статутного права; використовує публічну силу; встановлює і скасовує закони; і має повноваження засновувати державні підприємства, установи та організації [8].

Відповідно до статті 72 Конституції Франції органи місцевого самоврядування також є юридичними особами публічного права. Їх метою є управління та розпорядження закріпленою за ними територією відповідно до наданих повноважень за законом. У Конституції зазначено, що ці громади несуть відповідальність за прийняття рішень, які можуть бути реалізовані на місцях (Конституція від 4 жовтня 1958 р., 2008 р.). Крім того, представники держави несуть відповідальність за національні інтереси, адміністративний контроль та правоохоронні органи, і жодна місцева влада не може контролювати діяльність вказаних представників. Проте вони можуть координувати свої дії та співпрацювати з іншими органами чи

[4] Dorian Guinard Réflexions actuelles sur La notion de service public. URL: https://www.cairn.info/revue-regards-croises-sur-l-economie-2007-2-page-36.htm

[5] De Lamy, B., & Segonds, M. (2018). "Responsabilité pénale des personnes morales" dans JurisClasseur Pénal des affaires. New York: LexisNexis.

[6] Code du Travail de France (1910). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006072050/

[7] Gahdoun, P.Y. (2018). Chronique de droit public. Les Nouveaux Cahiers du Conseil Constitutionnel, 59, 129–136. https://doi.org/10.3917/nccc1.059.0129

[8] Dragos, C. M., & Przybytniowski, J. W. (2022). Social insurance in Europe: A comparative legal study. European Chronicle, 7(1), 6–13. https://euchronicle.com.ua/journals/vol-7/social-insurance-in-europe-a-comparative-legal-study

представниками, коли реалізація юрисдикції вимагає співпраці кількох місцевих органів влади. У Франції, місцеві органи влади існують у містах, регіонах, територіях із особливим статусом, а також закордонних громадах – наприклад, у Франції Полінезія та Нова Каледонія (Masalab, 2020). Державна установа у Франції є юридичною особою, якою керує громадськість з адміністративною та фінансовою автономією; її діяльність спрямована на виконання завдань спрямованих задля загального або суспільного інтересу. Особливістю громадської установи є те, що її завдання виконуються під наглядом спеціального органу. Публічне утворення характеризується такими особливостями, як: a) засновник визначає і закріплює у спеціально створеному статуті підстави створення, мету діяльності та функції закладу. Крім того, засновник має право виділяти майно, яке сприятиме діяльності суб'єкта; b) працівники, які працюють в установі, не отримують прибутку від суб'єкта господарювання та не перебувають у відносинах з ним; в) установа займається благодійністю, культурно-освітньою, науковою діяльністю; г) організація є учасником цивільно-правових відносин; е) установа може мати певні податкові пільги (Quard, 2018). У Франції державна установа має статус юридичної особи і підпорядковується комплексному контролю і нагляду. Відповідно до Цивільного кодексу Франції (1804 р.) до таких установ належать установи державного управління (établissements publics à caractère administratif – EPA), державні промислові і комерційні підприємства (établissement public à caractère industriel et commercial – EPIC).

Формування груп громадських інтересів є дуже поширеним явищем у Франції. Група громадських інтересів є товариством кількох юридичних осіб, одна з яких є юридичною особою публічного права, яка здійснює діяльність у спільному (громадському) інтересі. Метою груп громадських інтересів є сприяння співпраці між громадськістю та приватними особами для управління діяльністю, що становить суспільний інтерес. Іноді вони конкурують з державними установами. Прикладами груп громадських інтересів у Франції є регіональні лікарні. Державний банк Франції також є юридичною особою публічного права, оскільки метою функціонування банку є забезпечення своєчасного та якісного фінансового обслуговування своїх клієнтів. Банк не отримує прибутку і не займається комерційною чи підприємницькою діяльністю. Ні в якому разі державна установа не може надавати кредит або отримувати дохід. Таким чином, центральні банки є юридичними особами публічного права[9] .

Отже, проаналізувавши види юридичних осіб у законодавстві Франції, можна вказати про особливості правового статусу вказаних осіб. Правове регулювання юридичних осіб публічного права здійснюється згідно з положеннями адміністративного права, приймаючи участь в цивільному обігу вказані юридичні особи розглядаються в якості суб'єктів приватного права. Суб'єкти публічного права, зокрема держава, територіальна громада у Франції відносяться до юридичних осіб публічного права. Вважаємо що подальші дослідження специфіки правового статусу юридичних осіб публічного права в доктрині і законодавстві західних країн нададуть можливість сформувати відповідні пропозиції до діючого законодавства в сфері діяльності вказаних організацій.

[9] Duchaussoy, V. (2016). La mutation de la Banque de France vers l'indépendance. Histoire, Économie & Société, 35, 53–67. https://doi.org/10.3917/hes.164.0053

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-47

OBLIGATION THROUGH LEGAL CONSCIOUSNESS PRISM

Popovych Tereziia Petrivna
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

In modern legal science, there is no unity in understanding and explaining the phenomenon of legal obligation. Moreover, there are also different perceptions of this concept in the context of its relation to related concepts and phenomena: human rights, responsibility, legal consciousness, etc. Having understood the main aspects of legal obligation interpretation and its connection with related concepts, it is possible to formulate a picture of their doctrinal vision, and then to formulate your own view on the issues. The significance of the latter is to: firstly, to question the prevailing view of legal obligations as a measure of a person's required behavior; secondly, to question the purely positivist interpretation of legal obligations, based on a broad understanding of law as a phenomenon; thirdly, to link legal obligations with legal consciousness, which is currently insufficiently investigated in theoretical and legal doctrine.[1]

It is worth noting that legal consciousness is "a set of subjective elements of legal regulation: ideas, theories, emotions, feelings and legal guidelines, through which legal reality is reflected, attitudes towards law and legal practice, value orientation towards legal behavior, vision of prospects and directions the legal system development are formed".[2]

According to L. Makarenko, legal consciousness is a property of the subject's psyche to reflect the objectively existing legal reality and legal culture through feelings, perceptions, thoughts as belonging to this reality. This phenomenon does not belong to objective reality, but it is an attribute of the subject of law, in whose actions it manifests itself as a true legal consciousness.[3] As O. Barabash rightly points out, legal consciousness is the factor that directs human behavior towards compliance or non-compliance with legal norms.[4]

Ukrainian scholar Y. Kalynovskyi notes that legal consciousness at the individual level is determined by such rational components as self-control, self-

[1] Попович Т. П. Поняття обов'язку: окремі теоретико-правові зрізи. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. 2023. Випуск 100. С.112

[2] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук Укр.; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 593.

[3] Макаренко Л.О. Правосвідомість як необхідна складова частина реалізації правосуб'єктності. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 25.

[4] Барабаш О. Правосвідомість та її вплив на поведінку людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 71.

esteem, self-knowledge, self-identification in relation to the existing legal system, and determination of a person's place in it. With regard to the legal obligation itself, the scholar is convinced that it is performed not only at the individual level of legal consciousness, but also in certain social groups. And the level of its development depends on such factors as education, upbringing, religiosity, etc. This obligation is especially important for elite groups, as they establish certain social patterns through their behavior.[5]

It should also be added that in the English legal tradition, the term "sense of justice" is used to describe a person's attitude to law and its assessment. In general, this concept demonstrates the "morality" state of society, their level of legal consciousness and legal culture. In this context, A. Kuchuk states that it should be used (instead of the term "legal consciousness") because of the gradual overcoming of the positivist approach to law in Ukraine and its transition to natural law.[6] This is what we are trying to prove, since it is not enough to fix a rule or regulation for its implementation, but instead to cultivate an appropriate level of legal awareness and education in order to properly fulfill legal obligations in the future.

The concept of British Professor J. Ratz is worthy of attention. The scientist argues that a person should act in a certain way precisely because there is a reason for him or her to do so. Reasons for action, therefore, which imply obligations, are objective in nature, independent of the subjective motivation of those to whom the obligations are addressed. J. Ratz is convinced that the grounds for action are contained in the very concept of duty. Such reasons may be moral. For example, a judge who applies a law that imposes a duty must either believe that there are objective reasons for compliance with the law, or at least pretend to believe that he or she does. Normative statements by a judge regarding duties in the law application become moral requirements, whether sincere or insincere.[7] The law itself affirms the proper significance of legal requirements and sets out the conditions under which they are canceled. Thus, the obligation to obey the law implies the recognition that the reasons for obeying have significance and the consequences determined by the law. Thus, there is a need to obey in all circumstances, with the exception of considerations related to legally recognised defenses against prosecution or conviction.[8]

O. Kostenko defines that human behavior involves a mechanism of interaction between the will and consciousness. Thus, the natural laws of social life, passing through these two phenomena, are transformed into natural rights and natural duties. The coherence of the will, consciousness and natural laws forms the phenomenon of human legal culture. The latter serves as a "radical means of

[5] Калиновський Ю. Раціонально-емоційна матриця правосвідомості як підґрунтя правового регулювання. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1-2. С. 149, 155.

[6] Кучук А.М., Пекарчук А.В. Правосвідомість v. відчуття справедливості. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3. С. 31-32.

[7] Hart H.L.A. Essays on Bentham. Oxford: Clarendon Press, 2001. P. 157.

[8] Raz J. The authority of law. Essays on law and morality. Oxford: Clarendon Press, 1979. P. 236.

counteracting the violation of human rights".[9] As N.M. Onishchenko rightly emphasizes, the specificity of legal consciousness is that it first perceives and then reproduces life realities through the criteria of truthfulness, honesty, justice, etc. Its bearers need to establish "generally binding norms of behavior, legal means to ensure human rights, freedoms and legitimate interests".[10] This can be adapted to the category of obligation, which is also perceived by individuals in society and can serve as a guide to achieving significant moral, ethical, political, religious and other virtues.

Thus, in our opinion, the connection of obligation with the legal consciousness of a person is a significant basis for explaining its internal content. The leveling of this connection leads to a narrow positivist approach to the interpretation of legal obligation and is one of modern scientific approaches omissions to understanding its nature. Obligation must take the form of a certain awareness, understanding, perception and even one's own personal interpretation. It is an integrative phenomenon and a category that is much more complex than the perceptions of it formed within the framework of positivist approaches. Therefore, in general, the interpretation of legal obligations concept, in our opinion, remains incomplete today and does not reveal the true essence of this phenomenon, which deprives prospects and creates appropriate obstacles to its adequate interpretation and further effective implementation.

[9] Костенко О.М. Концепція прав людини: сучасний стан і перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 8-9.

[10] Онішенко Н.М. Правова психологія в контексті сприйняття права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 8. С. 32.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-48

ЕЛЕКТРОННИЙ СУД ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Похиленко Ірина Сергіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету будівництва і архітектури
м. Київ, Україна

Діджиталізація держави – це невідворотний процес, який охоплює всі сфери життя, включаючи й судову систему. Електронний суд стає все більш поширеним явищем у світі, і Україна не є винятком.

Питання діджиталізації в судочинстві досліджували Д. Деркач, І. Жаровська, К. Калаченкова, Ю. Колос, І. Кривешко, В. Марченко, Т. Міхайліна, Д. Моісеєнко, Т. Огнев'юк, В. Рудюк, Д. Старовойтова, І. Татулич тощо. Аналізувались відповідні положення і автором[1], проте, в контексті останніх законодавчих змін ці питання потребують нового осмислення.

В. Марченко[2] зауважував, що сам термін «електронний суд» виглядає як певна метафора, у буквальному розумінні він є невдалим, оскільки неточно відображає поняття, яке позначує. Адже суд – це юрисдикційний орган, який у визначених випадках приймає владні рішення за визначеною процедурою. Назвати суд електронним буквально – означає приписати якусь електронну якість самому механізму прийняття таких рішень, чого насправді не відбувається. Точніше було б вжити щось на зразок «електронний процес» чи «електронний судовий документообіг». Однак сама по собі певна метафоричність терміну «електронний суд» може і не створювати проблем, якщо чітко пам'ятати, що йдеться лише про певну форму, а не сутність судочинства. В «електронному суді» немає ніякого «електронного судді», а лише електронна форма, тобто, відповідна інформаційно-комунікативна технологія для подання документів, документообігу, дистанційної участі у засіданнях тощо. Як технологічний продукт, електронний суд має досить динамічну еволюційну природу, тому фіксувати його у відносно статичних нормах закону чи кодексу не варто.

[1] Похиленко І.С. (2014) Щодо питання електронного господарського судочинства// Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького: Зб. наук. праць / Київський університет права НАН України; [редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Євдокимов В.О., Чернецька О.В. та інші].– К.: Вид-во Ліра. С. 90-93; Похиленко І.С. (2015) Господарське судочинство: Курс лекцій. К. 224с; Похиленко І.С. (2015) Про деякі питання щодо Стратегії розвитку судової влади України на 2015-2020 роки //Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького: Зб. наук. праць / Київський університет права НАН України; [редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Євдокимов В.О., Чернецька О.В. та інші].– К.: Вид-во Ліра. С.147-149

[2] Марченко В.Б. (2022) Щодо правового визначення «Електронного суду». Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 551 DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/134

Таким чином, позиція В. Марченка підкреслює важливість адекватного використання термінології в правовій сфері та започатковує дискусію щодо оптимального визначення та використання термінів у контексті електронного судочинства.

Аналізуючи відповідні нормативно-правові акти у цій сфері слід згадати Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг, «Про електронну комерцію», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи».

Слід відмітити, що з 21 лютого 2024 року наявність електронного кабінету в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі є обов'язковим для всіх юридичних осіб приватної форми власності, які беруть участь в цивільних та адміністративних справах[3].

Це положення має на меті спростити та збільшити ефективність судового процесу за допомогою цифрових технологій.

Електронний кабінет надає можливість обміну (надсилання та отримання) документами (в тому числі процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між судом та учасниками судового процесу, а також між учасниками судового процесу. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису чи інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу.

Закон передбачає, що у разі звернення до суду особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не виконала свого обов'язку, документи такої особи залишатимуться судом без руху, або повертатися, залежно від виду процесуального документа.

При поданні позовних та інших заяв, клопотань, відзивів до суду слід буде обов'язково вказувати окрім повного найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта (для фізичних осіб – громадян України), номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти (за наявності), й відомості про наявність або відсутність електронного кабінету.

[3] Реєстрація електронних кабінетів в ЄСІТС для участі в цивільних та адміністративних процесах стає обов'язковою URL: https://court.gov.ua/press/news/1558042/ (Дата звернення 03.03.2024)

Те ж стосується й подання апеляційних та касаційних скарг.

Водночас реєстрація в електронному кабінеті не позбавляє права на подання документів до суду в паперовій формі.

Це важливо, адже позови до господарських судів доволі часто мають дуже велику кількість документів, які подекуди доставлялись в суди у кількох коробках, та нараховували тисячі сторінок.

Тож подати позов до суду можна буде й у паперовому вигляді (навіть попри зареєстрований електронний кабінет в ЄСІС). Проте все йде до того, що обмін документами суд вже буде здійснювати в електронній формі.

З 21.02.2024 р. при складенні позовної заяви треба вказати, чи зареєстрований у вас електронний кабінет, чи ні. Адже суд постановлятиме ухвалу про залишення позовної заяви без руху також у разі, якщо позовну заяву подано особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його. Те саме стосується й письмових документів, які подаються до суду – письмової заяви (клопотання, заперечення). Суд повертатиме їх заявнику без розгляду.

У системі ЄСІТС є можливість сплати судового збору після виконання всіх вимог щодо формування позовної заяви в електронному кабінеті. Якщо заявник звільнений від сплати судового збору, то про це слід вказати у позовній заяві із зазначенням підстав для такого звільнення[4].

Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що електронний суд – це інноваційний інструмент діджиталізації держави, який використовує інформаційно-комунікаційні технології для покращення доступу до правосуддя, економії часу та коштів, а також підвищення прозорості та ефективності судочинства.

Переваги електронного суду:

1) економія часу та коштів (учасникам судового процесу не потрібно ходити до суду, щоб подати документи, отримати судові рішення, зменшуються витрати на папір, друк, поштові послуги, транспорт);

2) збільшення доступу до правосуддя (люди, які живуть у віддалених районах або не мають можливості особисто прийти до суду, можуть користуватися електронним судом, також це робить правосуддя більш доступним для людей з обмеженими можливостями);

3) підвищення прозорості судочинства (всі судові документи та рішення доступні в електронній формі, що дозволяє громадськості контролювати роботу судів);

4) зменшення корупції (всі процеси в суді автоматизовані, що зменшує вплив людського фактора та можливості для корупції);

5) ефективність (автоматизація процесів економить час суддів та працівників апарату суду)

Недоліки електронного суду:

[4] Увага! З 21 лютого реєстрація в Е-суді стане обов'язковою для всіх юросіб URL:https://news.dtkt.ua/accounting/automation/88986-uvaga-z-21-liutogo-rejestraciia-v-e-sudi-stane-oboviazkovoiu-dlia-vsix-iurosib (Дата звернення 03.03.2024)

1) необхідність доступу до Інтернету (для користування електронним судом необхідний доступ до Інтернету, що може бути проблемою для людей, які живуть у віддалених районах або не мають комп'ютера);

2) ризик кібератак (електронний суд може бути вразливим до кібератак, оскільки це може призвести до втрати даних або порушення роботи суду);

3) необхідність навчання (учасникам судового процесу може знадобитися навчання, щоб користуватися електронним судом);

4) недосконаліть програмного забезпечення: (програмне забезпечення для електронного суду може бути недосконалим, що може призвести до помилок).

Електронний суд має багато переваг, які роблять його важливим інструментом діджиталізації держави. Проте, існують також деякі недоліки, які потрібно враховувати, тому слід пам’ятати, що електронний суд – це не заміна традиційному суду, а лише додатковий інструмент, який робить правосуддя більш доступним, ефективним та прозорим. Електронний суд має значний потенціал для покращення судової системи України.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-49

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ромашкін Сергій Володимирович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна

Багато вчених на протязі тривалого часу формують цілі та принципи юридичної відповідальності. Щоб ні одне покарання не було проявом насильства одного або більшості над окремим громадянином, воно повинно бути за своєю суттю гласним, негайним, невідворотним, мінімальним з усіх можливих при таких обставинах, пропорційним злочину та передбаченим у законах.

Формульовані сьогодні у законодавстві цивілізованих держав принципи багато в чому слідують класичному зразку.

Основним принципом юридичної відповідальності є *відповідність закону.* Це означає, що відповідальність застосовується тільки за правопорушення, а саме протиправне діяння, скоєне деліктоздатною особою.

При здійсненні відповідальності, закону, забороняючому будь-яке діяння, не повинна надаватися зворотна сила. Надавання зворотної сили закону, посилюючому покарання або стягнення, неприпустимо тому, що соціальне призначення заборон і санкцій полягає у тому, щоб вплинути на вибір тієї чи іншої лінії поведінки (якщо б знав, що буде каратися так суворо, то не скоював би). Напроти, закон, скасовуючи заборону або полегшуючи покарання, стягнення, обов'язково повинен мати зворотну силу, тому що суворе покарання за діяння, яке раніше вважалося злочином, а тепер не вважається або карається менш суворо, не тільки протирічить гуманності та справедливості, а й зрівнює у суспільній свідомості злочинні та незлочинні діяння, діяння небезпечні та менш небезпечні.

Законність відповідальності і в тому, що конкретна міра відповідальності суворо обмежена межами санкції порушеної норми та при її реалізації може бути пом'якшена, але ніяк не посилена. Нарешті, дослідження обставин справи про правопорушення, застосування та реалізація санкцій, особливо суворих, здійснюються у процесуальній формі, які мають гарантії об'єктивного розгляду і вирішення справи із забезпеченням прав та законних інтересів особи, притягнутої до відповідальності.

Із законністю щільно пов'язана *обгрунтованість* відповідальності, під якою розуміють, по-перше, об'єктивне дослідження обставин справи, збір та всебічна оцінка доказів, аргументованість висновку про те, чи було скоєне

правопорушення, чи винувата в цьому особа, притягнута до відповідальності, чи підлягає застосуванню передбачена законом санкція; по-друге, визначення конкретної міри покарання, стягнення, відшкодування шкоди у точній відповідності із законом.

Вибір конкретної міри покарання або стягнення в межах певної санкції повинен здійснюватись на підставі ретельного вивчення матеріалів справи з урахуванням пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, особи правопорушника.

При застосуванні правовідновних санкцій також вирішується питання про те, чи було скоєне правопорушення, але при конкретизації санкції розглядаються інші проблеми: про обсяг та порядок відшкодування шкоди (іноді – про можливість зменшення або розстрочки виплат), про спосіб усунення протиправного стану, про відшкодування збитків та шкоди і т.д.

О. В. Геселев стверджує, що зумовленість юридичної відповідальності полягає насамперед у праворозумінні та раціональному розсуді. Юридична відповідальність базується на волі й глузді законодавця як свідомого творця права держави [1].

Із законністю та обґрунтованістю щільно пов'язаний принцип, відповідно якому *ніхто не повинен нести двічі юридичну відповідальність за одне і теж правопорушення* (non bis in sdem – «ні двічі за одне»). Це означає, що ніхто не повинен бути вдруге засуджений за злочин, за який вже був остаточно засуджений або виправданий у відповідності із законом.

Принцип «ні двічі за одне» відноситься до застосування штрафних, карних санкцій та не протирічить тому, що до правопорушника, підданому штрафній карній відповідальності, застосовуються правовідновні санкції, якщо його діянням завдана майнова або інша шкода (розкрадач не тільки піддається покаранню, з нього також відшкодовується сума викраденого; хуліган, який розбив вітрину магазину, карається за хуліганство та, зверх того, відшкодовує завдану шкоду). Крім того, саме покарання, передбачене санкцією, може містити декілька правообмежень (наприклад, позбавлення волі та конфіскація майна, позбавлення права займати певні посади).

Наступним принципом відповідальності є *змагальність* – як спосіб подолання обвинувального ухилу при розслідуванні справ про правопорушення, гарантія прав особи, притягнутої до відповідальності.

Особа, яка офіційно обвинувачується у здійсненні правопорушення, знаходиться фактично в нерівному положенні з державним обвинувачем. Ця нерівність в деякій мірі компенсується змагальністю процесу, покладанням на того, хто притягує до відповідальності, «тягаря доведення», а саме обов'язку довести факт правопорушення та скоєння його обвинуваченим, або закрити справу та принести вибачення.

З цим пов'язана *презумпція невинуватості*: кожна людина, обвинувачена у скоєнні злочину, вважається невинуватою, поки її винність

[1] Геселев О.В. (2021). Праворозуміння та розсуд у правозастосовній діяльності: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ. КНУВС., С. 298.

не буде доведена в законному порядку та встановлена набувши законної сили вирок суду. Обвинувачений не повинен доводити свою невинуватість. Він має право оскаржувати факт правопорушення, його юридичну оцінку, надавати свої докази, приймати участь у дослідженні обставин справи (в тому числі в допиті свідків обвинувачення). Державним органам та посадовим особам заборонено будь яким способом примушувати обвинуваченого до надання показів. Ніхто не зобов'язаний свідчити проти самого себе, свого подружжя та близьких родичів. Будь які докази, отримані з порушенням закону, визнаються такими, що не мають сили. Непереборні сумніви у винуватості особи тлумачяться на користь обвинуваченого.

Комплекс прав особи, притягнутої до відповідальності називається *правом на захист.* Це право закріплено законом у вигляді процесуальних прав, забезпечуючи можливість знати, з чого саме складається обвинувачення, оскаржувати його, приймати участь в дослідженні обставин справи, користуватися допомогою адвоката, оскаржувати застосування запобіжних заходів та інших актів, оскаржувати саме рішення та порядок його виконання.

Здійснення правовідновної відповідальності також засновано на принципі змагальності, але розподіл «тягаря доведення» тут інше: потерпілому достатньо довести спричинення майнової або іншої шкоди, невиконання зобов'язання, створення протиправного стану. Відповідач може оскаржувати факт правопорушення, доводити правомірність своїх дій, обґрунтовувати свою думку про розмір шкоди або про порядок її відшкодування.

До принципів відповідальності належить її *невідворотність,* яка залежить більш за все від налагодженості роботи правоохоронних органів, від підготовленості, компетентності та сумлінності працівників, уповноважених притягувати до відповідальності та застосовувати санкції. Правопорушення, на які не відреагували правоохоронні органи, наносять правопорядку велику шкоду: безкарність не тільки заохочує їх до скоєння нових, частіше більш тяжких злочинів, але й надає поганий приклад іншим особам, особливо нестійким. Тому, однією з важливих проблем є обов'язкова та своєчасна реєстрація інформації про правопорушення, початок кримінальних справ за фактом кожного злочину. Не таємниця, що в гонитві за «благополучними» (менш благополучними) показниками деякі працівники органів дізнання та слідства подекуди не реєструють свідчення про злочини, особливо ті, розслідування яких пов'язано з великими труднощами.

Своєчасність відповідальності означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності на протязі терміну давності не дуже віддаленого від факту правопорушення. Для адміністративних та дисциплінарних проступків такий термін визначено у декілька місяців; по кримінальним злочинам термін давності значно більший – від року до 10-15 в залежності від ступеню тяжкості злочину та обставин справи.

При здійсненні відповідальності враховуються такі принципи права та моралі, як *доцільність та гуманізм.* Це означає, що особа, яка скоїла правопорушення, та визнана винною, може бути повністю або частково звільнена від застосування та реалізації санкції по тим причинам, що правопорушник добровільно відшкодував нанесену шкоду та усунув завдану шкоду, щиро розкаявся, справами довів своє виправлення, на підставі чого призначене покарання або подальше відбування призначеного строку недоцільно.

За мотивами гуманності відношення відповідальності можуть бути скасовані у випадку тяжкої хвороби, нещастя в його сім'ї та за аналогічними причинами. Відтак, варто прислухатися до Канта, який вважає, що єдиний принцип – це принцип рівності (в положенні стрілки на вагах справедливості), за яким суд схиляється на користь однієї сторони не більш, чим на користь іншої.

Варто погодитися з думкою Н. Загребельної про те, що Україна на цьому етапі розвитку потребує окремого нормативно-правового акту (власне Концепції), який за аналогією з основними кодифікаціями в чинному законодавстві уніфікував би та узгоджував усю типологію і варіативність юридичної відповідальності, тим самим нівелюючи межі галузей права та особливості існування інституту юридичної відповідальності в різних сегментах вітчизняної правової системи.

Таким чином, зумовленість юридичної відповідальності слугує провідним показником, стрижневим індикатором ефективності будь-якого нормативно-правового регулювання, дієвості механізмів функціонування держави як розпорядника юридичного інструментарію. Юридичні приписи щодо питання відповідальності не існують ізольовано – їхня конструкція базується на синергетичному суміжному існуванні базових принципів інституту юридичної відповідальності й критичних питань життя суспільства, оскільки останнє визначає негласно вектори становлення відповідальності, її зміст, потребу застосування, а також спеціалізацію дії й специфіку іманентного розвитку апарату примусу держави [2].

[2] Наталія Загребельна (2022). Юридична відповідальність з позиції справедливості та дієвості: сучасні реалії та поняття. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. Vol. 1, Issue 4 (December 2022).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-50

СПОСОБИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ БЕЗ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ

Росул Олег Мирославович
аспірант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Сучасний державно-правовий розвиток України переживає трансформацію у відносинах між громадянами та суб'єктами владних повноважень. Події у політичній, економічній сферах життя, складність регулювання суспільних відносин і різноманітність поглядів та інтересів сторін у публічно-правових спорах створюють серйозні виклики для такого традиційного врегулювання публічно-правового спору як звернення до суду.

Досудове врегулювання публічно-правових спорів – це спеціально визначена в законі процедура, яка є передумовою звернення до суду з вимогою про вирішення спору по суті. У свою чергу, позасудове врегулювання спору ґрунтується на взаємній співпраці сторін, їхній здатності до діалогу, згоді до пошуку взаємовигідних рішень, а такий механізм враховує не лише правові аспекти справи, але й індивідуальні потреби учасників, що дозволяє знаходити дієві та прийнятні рішення. На сучасному етапі державотворення, важливим для України є створення системи, що сприяє або мотивує сторін до вирішення публічно-правових спорів без необхідності звертатися до суду.

У цьому контексті погоджуємось із думкою Р. В. Миронюка про те, що «судове вирішення будь-яких публічно-правових спорів в адміністративних судах є останнім етапом врегулювання спірних правовідносин, що породжує необхідність винайдення ефективних способів досудового їх вирішення».[1] Ще в 1981 році Кабінет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендації державам-членам Ради Європи щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя № К (81) 7[2], відповідно до яких вказано на необхідність вживати заходів щодо полегшення чи заохочення, до примирення сторін чи дружнього врегулювання відносин до прийняття його до провадження у суді або в ході такого судового розгляду. Можливість та необхідність способів врегулювання публічно-правових спорів передбачені також статтею 17 КАС України[3], яка прямо вказує на те, що сторони вживають заходів для

[1] Миронюк, Р. В. (2019). Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ. С. 276

[2] Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (1981) взято з https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf

[3] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV. (2005).

досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

Аналіз законодавства та практики його застосування дають можливість виокремити різні альтернативні процедурні форми досудового та позасудового врегулювання публічно-правових спорів. Так, найбільш актуальним нормативно-правовим актом, який частково унормовує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору через процедуру оскарження є Закон України «Про адміністративну процедуру». Згідно пункту 5 частини 1 статті 2 вищезазначеного Закону адміністративна процедура – визначений законом порядок розгляду та вирішення справи. У свою чергу, адміністративна справа за пунктом 2 частини 1 статті 2 даного Закону – це справа, що стосується публічно-правових відносин щодо забезпечення реалізації права, свободи чи законного інтересу особи та/або виконання нею визначених законом обов'язків, захисту її права, свободи чи законного інтересу, розгляд якої здійснюється адміністративним органом[4].

Закон України «Про адміністративну процедуру» регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Розділ VI Закону України «Про адміністративну процедуру» регламентує особливості оскарження прийнятого суб'єктом владних повноважень адміністративного акту в результаті адміністративної процедури[5]. Погоджуємось із висновками науковців Коломоєць Т. О. Миронюк Р.В., Шарая А.А., які відмічають, що Закон України «Про адміністративну процедуру» в першу чергу регламентує процедуру розгляду адміністративних справ, пов'язаних зі зверненням громадян або юридичних осіб до суб'єктів владних повноважень з метою отримання адміністративної послуги, і процедуру надання такої послуги, і тільки частково цим Законом регламентовано порядок здійснення так званих «конфліктних адміністративних проваджень», тобто проваджень пов'язаних з поданням та розглядом скарг на дії, рішення чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, а отже тих які складають основу досудового порядку вирішення публічно-правових спорів[6]. Отже, даний Закон регламентує загальну адміністративну процедури, в тому числі щодо досудового порядку вирішення адміністративно-правових спорів, яка включає такі стадії: звернення зі скаргою на рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень; прийняття, реєстрація скарги та відкриття провадження по її розгляду; дослідження обставин справи та збирання доказів; розгляду та

[4] Про адміністративну процедуру: Закон України № 2073-IX. (2022).

[5] Про адміністративну процедуру: Закон України № 2073-IX. (2022).

[6] Коломоєць Т.О., Миронюк Р.В., Шарая А.А. Сутність та зміст процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів essence and content of the procedure for pre-court settlement of administrative and legal disputes. (2022). С. 541

вирішення справи; прийняття рішення у справі у формі адміністративного акта; доведення адміністративного акта до відома заявника; забезпечення виконання прийнятого акта.

Наступним способом врегулювання публічно-правового спору без звернення до суду є передбачений адміністративно-деліктним законодавством порядок досудового оскарження рішень у справах про адміністративні правопорушення. Так, наприклад, в Главі 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення[7] закріплено процедуру оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення, відповідно до якої постанову органу (посадової особи) суб'єкта владних повноважень про накладення адміністративного стягнення можна оскаржити у вищестоящий орган. Глава 4 Митного кодексу України[8] встановлює можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, відповідно до якої будь-яка особа має право оскаржити рішення, дії або бездіяльність митних органів до митного органу вищого рівня, якщо вважає, що такими рішеннями, діями або бездіяльністю порушено її права, свободи чи інтереси, створено перешкоди для їх реалізації або на неї незаконно покладено будь-які обов'язки.

Невід'ємним інструментом позасудового врегулювання публічно-правових спорів є можливість звернення до медіатора, яка урегульована Законом України «Про медіацію»[9], який був прийнятий 16 листопада 2021 року. Згідно пункту 4 частини 1 статті 1 Закон України «Про медіацію» медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Науковець О. М. Нечитайло вважає медіацію актуальним та доречним досвідом для вирішення адміністративних способів, тоді як суд повинен бути крайнім заходом вирішення конфлікту. Медіація у перспективі надасть змогу розвантажити суди, зменшивши навантаження на суддів, та збільшити ймовірність виконання рішень, дасть змогу заощадити час і гроші громадян та кошти державного бюджету[10]. Безумовно, Закон України «Про медіацію» визначив правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Однак, можемо виділити низку чинників, які ускладнюють запровадження процедури позасудової медіації в публічних спорах. По-перше, учасники публічно-правого спору є нерівноправними суб'єктами. На відміну від приватно-правого спору, у публічно-правовому спорі стороною завжди виступає суб'єкт владних повноважень, який не має широкої

[7] Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України № 8073[1]-X. (1984).
[8] Митний кодекс України: Закон України № 4495-VI. (2012)
[9] Про медіацію: Закон України № 1875-IX. (2022).
[10] Нечитайло О. За 10 років адміністративні суди довели життєву необхідність свого існування для громадян. (2016). С. 46–48.

свободи в медіації під час проведення переговорів. По-друге, у своїй діяльності адміністративний орган керується публічним інтересом і фактично позбавлений свободи у прийнятті рішень, що може призвести до звинувачення посадової особи у перевищенні повноважень під час укладення медіаційної угоди. По-третє, як наголошують Гришина Н. В., Ростовська К. В. відсутність гарантій у системі забезпечення виконання угод за результатами медіації є проблемою використання медіації для вирішення адміністративних спорів. На їх думку, відсутність механізму забезпечення виконання угоди на основі результатів медіації суттєво зменшує кількість звернень до процедури, оскільки ставить під сумнів її дієвість та доцільність[11]. На нашу думку, належна адміністративна процедура медіації в публічно-правових спорів не може обмежуватися надмірно категоричними приписами, адже в такому разі фактично втрачається правова природа медіації як позасудового врегулювання спору та можливість її реалізації.

Отже, позасудові та досудові способи врегулювання публічно-правових спорів відіграють важливу роль у сучасному світі, допомагаючи забезпечити мирне та ефективне вирішення конфліктів. Їх застосування сприяє зміцненню взаєморозуміння, співпраці та відкритості органів публічної адміністрації, що є основою для побудови стійкого та гармонійного громадянського суспільства.

В результаті аналізу чинного законодавства України а також наукових досліджень можемо виокремити наступні способи врегулювання публічно-правових спорів без звернення до суду: 1) здійснення адміністративних процедур оскарження адміністративного акту суб'єкта владних повноважень, відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру»; 2) здійснення передбаченого адміністративно-деліктним законодавством порядку досудового оскарження рішень у справах про адміністративні правопорушення; 3) медіація – позасудова процедура врегулювання публічно-правового спору, яка здійснюється за допомогою медіатора.

[11] Гришина Н. В., Ростовська К. В. Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. (2020). С. 187.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-51

ПРИНЦИП КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ КАПЕЛАНА В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я

Росул Наталія Олександрівна
аспірантка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Важливою новацією у сфері державно-конфесійних відносин є активне впровадження професійного медичного капеланства в закладах охорони здоров'я та реабілітаційних закладах. Протягом останніх десяти років було здійснено значний розвиток у напрямку нормативно-правового врегулювання відносин, пов'язаних із здійсненням духовної (душпастирської) опіки у сфері охорони здоров'я. Зокрема, відповідно до Наказу МОЗ України № 138 від 25.01.2023 р.[1] було внесено зміни до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників в охороні здоров'я (далі – Довідник) та затверджено кваліфікаційні вимоги до капелана в охороні здоров'я та помічника капелана в охороні здоров'я. На підставі Наказу МОЗ України № 958 від 26.05.2023 р.[2] спеціальність «Клінічне душпастирство», за якою здійснюватиметься підготовка капеланів в охороні здоров'я, внесена до Номенклатури спеціальностей професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють в системі охорони здоров'я. Також розроблено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про капеланську діяльність у сфері охорони здоров'я» та Проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» щодо капеланської діяльності в сфері охорони здоров'я[3].

Окремої уваги заслуговує той факт, що в Національному Інституті Раку та інших медичних закладах Франківщини, Київщини та Львівщини капеланів вже офіційно прийнято на роботу [4].

Зважаючи на активну практичну реалізацію нормативно-правових положень, що регулюють статус капелана в охороні здоров'я та помічника капелана в охороні здоров'я, їх фактичного включення до штату закладів охорони здоров'я та реабілітаційних закладів, наряду з прогресивними законодавчими ініціативами, які стосуються особливостей здійснення духовної (душпастирської) опіки, виникає необхідність визначення принципів діяльності медичного капеланства, зокрема принципу конфіденційності.

---

[1] Про затвердження змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я»: Наказ МОЗ України № 138. (2023). Взято з https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0138282-23#Text

[2] Про внесення змін до Номенклатури спеціальностей професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють в системі охорони здоров'я". Наказ МОЗ України. № 958 (2023).

[3] ДЕСС, МОЗ та ВРЦіРО обговорили питання формування системи медичного капеланства в Україні (2023). Взято з http://surl.li/rqpvf

[4] Ярощук, І. (2024). Особливості формування та діяльності військових і медичних капеланів в умовах російсько-української війни. *Актуальні питання у сучасній науці*, (1 (19)), 922-936. С. 931

Конфіденційність в діяльності медичного капелана означає обов'язок зберігати в довірі те, що особа не бажає розголошувати без її дозволу. Винятком є обставини, за яких приховування інформації від інших медичних працівників призведе до серйозної шкоди пацієнтам або іншим особам. Довіра до того, що розповідають пацієнти капеланам, відповідає трьом особистим цінностям: гідність, вірність і душпастирські стосунки [5].

Законодавством України конфіденційність визнається як привілейоване спілкування між двома сторонами в професійних відносинах, наприклад, між пацієнтом і лікарем, медичною сестрою або іншими працівниками[6], зокрема медичними капеланами. Загальні правові гарантії щодо дотримання принципу конфіденційності в охороні здоров'я встановлені Цивільним Кодексом України[7], Законами України «Про інформацію»[8], «Основи законодавства України про охорону здоров'я»[9].

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріпив, що медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків [10].

При цьому на капеланів в охороні здоров'я та їх помічників поширюються не тільки загальні вимоги, що ставляться до працівників в сфері охорони здоров'я, а й спеціальні положення, що стосуються конфіденційності інформації отриманої священнослужителями. Так, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» встановлює пряму заборону вимагати від священнослужителів відомості, одержані ними при сповіді віруючих (ч. 5 ст. 3 Закону) [11].

Крім того, Довідник встановлює обов'язок капеланів охороні здоров'я та їх помічників дотримуватися принципів професійної етики і деонтології, серед яких особливу роль відіграє принцип конфіденційності. Варто відмітити, що етичні принципи передбачені не на нормативно-правовому рівні, а встановлюються або релігійними організаціями, або на рівні асоціацій капеланів. Така практика є широко поширеною у демократичних країнах. Зокрема, Кодексом поведінки капеланів охорони здоров'я Ради капеланів охорони здоров'я Великобританії[12] закріплено обов'язок капелана поважати і сприяти встановленню довірчих відносин з пацієнтом через повагу до права пацієнтів контролювати надання доступу до особистих даних і можливості встановлення ними обмежень до розголошення такої інформації; можливість використання інформації лише в цілях, для яких вона була надана; постійного захисту інформації від неправомірного

[5] Attard, M. (2007). Seven pastoral principles for a hospital chaplain. *Melita Theologica*, 58(2), 3-21. P. 16.

[6] Пономарьова, О. (2021). Забезпечення конфіденційності інформації про пацієнта, одержаної під час проведення клінічного випробування лікарського засобу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, (6), 143-150. С. 145.

[7] Цивільний кодекс України № 435-IV. ч. 1 ст. 286. (2003).

[8] Про інформацію: Закон України № 2657-XII. ст.650. ч. 2 ст. 11 (1992).

[9] Основи законодавства України про охорону здоров'я Закон України № 2801-XII. ч. 1 ст. 39-1(1992)

[10] Основи законодавства України про охорону здоров'я Закон України № 2801-XII. ст. 40 (1992)

[11] Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-XII. (1991).

[12] UKBHC (2014) Code of Conduct for Healthcare Chaplains. Cambridge: UKBHC

розголошення. Загальний етичний кодекс для капеланів, душпастирських радників, пастирських педагогів та студентів, затверджений Радою співробітництва[13], в яку ввійшло 6 капеланських асоціацій, реалізацію принципу конфіденційності в діяльності капелана визначає наступним чином: «капелан має ставитись з повагою до конфіденційної інформації, довіреної йому пацієнтами, під час спілкування з членами родини або іншими особами, за винятком випадків, коли розкриття є необхідним для лікування, здійснюється з дозволу пацієнта, з метою забезпечення безпеки будь-якої особи або коли це вимагається законом». Етичний кодекс капелана в охороні здоров'я, затверджений ГО «Асоціація капеланів охорони здоров'я» встановлює обов'язок медичного капелана зберігати таємницю про стан здоров'я та діагноз пацієнта (підопічного), що є ***професійною таємницею***, а також іншу ***конфіденційну інформацію***, довірену їм пацієнтами (підопічними), крім випадків, передбачених законодавством[14]. Цікавим є в даному випадку те, що принцип конфіденційності в діяльності капелана в охороні здоров'я розкривається через два аспекти: 1) професійний, тобто дана інформація містить професійну – лікарську таємницю; 2) особистісний, тобто доступ до даної інформації може бути обмежений самою фізичною особою.

З аналізу зазначених положень випливає, що законодавством встановлено обов'язок медичних капеланів щодо збереження конфіденційності не тільки інформації, отриманої під час сповіді віруючих, але і всієї інформації, що стала відома у зв'язку із здійсненням духовної (душпастирської) опіки, зокрема про стан здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз пацієнта, інтимну і сімейну сторони життя пацієнтів та членів їх сімей. Ймовірно, однією з причин такого законодавчого регулювання є те, що не всі релігійні школи визнають таїнство сповіді, навіть у більшості християнських протестантських шкіл проводяться лише причастя та хрещення, не кажучи вже про мусульман, буддистів тощо[15]. Крім цього, така необхідність пояснюється особливостями діяльності капеланів, як осіб, що безпосередньо залучені до процесу надання духовно-психологічної підтримки пацієнтам.

Отже, невід'ємною складовою здійснення духовної (душпастирської) опіки медичним капеланом є отримання доступу до відомостей, що містять лікарську таємницю чи іншу конфіденційну інформацію не тільки медичного, але й іншого особистого характеру. Зважаючи на це капелани в охороні здоров'я та їх помічники повинні забезпечувати неухильне дотримання принципу конфіденційності не тільки щодо відомостей, отриманих під час сповіді пацієнтів, членів їх сімей та працівників закладу охорони здоров'я, реабілітаційного закладу, але і щодо всієї інформації, що стала відома при здійсненні духовної (душпастирської) опіки.

[13] Council on Collaboration. (2004). Common code of ethics for Chaplains, pastoral counselors, pastoral educators and students. *Retrieved September, 16*, 2008.

[14] Громадська організація «Асоціація капеланів в охороні здоров'я України». Етичний кодекс капелана в охороні здоров'я україни. (2021). Взято з http://surl.li/rqkez

[15] Bilash, O., Karabin, T., & Cherevko, P. (2023). The Seal of Confession under the Legislation of Ukraine. *Kościół I Prawo*, 12 (25). nr. 1, 9–28. P. 21.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-52

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ВИПАДКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Савченко Ярослава Андріївна
аспірантка спеціальності 081 «Право»
Інституту інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна

Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань щодо захисту культурної спадщини. У випадку збройного конфлікту культурна спадщина захищається, зокрема, такими міжнародно-правовими документами: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954[1] року та Протоколи до неї 1954[2] та 1999[3] років, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949[4] року, Додатковий протокол І до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року[5], Гаазьке положення про закони та звичаї війни на суходолі 1907 року[6], звичаєві норми міжнародного гуманітарного права[7] тощо.

Зважаючи на системність та спрямованість атак держави-агресора проти об'єктів культурної спадщини України, доцільно провести аналіз стану імплементації норм зазначених міжнародно-правових договорів у національне законодавство України. Водночас варто зазначити, що у міжнародному гуманітарному праві здебільшого використовується термін «культурні цінності» у широкому значенні. У той час як в українському законодавстві, термін «культурні цінності» є вужчим і застосовується лише до частини (рухомої) культурної спадщини. Тобто за міжнародним гуманітарним правом захист поширюється не тільки на «культурні

[1] *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention with Regulations for the Execution of the Convention*. The Hague, 14 May 1954. https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

[2] *Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту* (1954). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text

[3] *Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року* (1999). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

[4] *Конвенція про захист цивільного населення під час війни* (1949). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

[5] *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 року* (1977). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

[6] *IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі* (1907). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

[7] *Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми*. International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

цінності», як вони визначені у профільних законах України, але на всю культурну спадщину України.

Серед актів законодавства України, що потребують аналізу та перегляду, варто зазначити Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджену наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зареєстровану у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572[8] (далі – Інструкція).

Інструкція містить низку положень щодо захисту культурної спадщини (культурних цінностей). Зокрема, в абзаці третьому пункту 29 глави 2 розділу І визначається, що культурні цінності не повинні використовуватись у воєнних цілях. Також абзац п'ятий пункту 41 глави 2 розділу І говорить про те, що культурні цінності знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права. У пункті 42 глави 2 розділу І міститься положення, що держава-окупант повинна забезпечувати захист культурних цінностей. Щодо персоналу, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей є положення у пункті 53 глави 2 розділу І. Окремо є і положення щодо розпізнавання культурних цінностей, а саме – у пункті 57 глави 2 розділу І. Всі ці положення відповідають нормам міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

У той же час Інструкція містить деякі недоліки, які мають бути усунені.

Зокрема, визначення культурних цінностей у пункті 30 глави 2 розділу І Інструкції є надто узагальненим і не у повній мірі відображає як положення міжнародного гуманітарного права, наприклад статті 1 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, так і норми законів України, а саме – Закону України від 8 червня 2000 р. № 1805-III «Про охорону культурної спадщини»[9] та Закону України 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»[10].

Також в Інструкції зазначається, що в Україні облік об'єктів культурної спадщини ведеться у Державному реєстрі національного культурного надбання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання», а саме – в абзаці другому пункту 30 глави 2 розділу І. На нашу думку, таке формулювання може вводити в оману, що положення Інструкції поширюються лише на об'єкти, внесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

[8] *Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України*, Наказ Міністерства оборони України № 164 (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

[9] *Про охорону культурної спадщини*, Закон України № 1805-III (2000) з подальшими змінами. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text

[10] *Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей*, Закон України № 1068-XIV (1999) з подальшими змінами. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text

Тут варто зазначити, що Державний реєстр національного культурного надбання[11] складають окремі унікальні предмети, які зберігаються у різних установах України. Тобто Державний реєстр національного культурного надбання не є переліком всієї культурної спадщини України, яка знаходиться під захистом норм міжнародного гуманітарного права.

Варто підкреслити, що у розумінні міжнародного гуманітарного права культурними цінностями є об'єкти, що відповідають критеріям, що містяться у вказаних джерелах міжнародного гуманітарного права. В тому числі, це стосується також і Державного реєстру нерухомих пам'яток України (національного значення та місцевого значення). Це означає, що всі об'єкти, внесені до нього, також мають захищатися згідно з нормами міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, Збройні Сили України під час дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних повинні використовувати широке тлумачення поняття «культурні цінності», а визначення, наведене в Інструкції, має бути переглянуто. Будь-які обмеження, викликані формалізацією національного законодавства щодо тлумачення поняття «культурні цінності», протирічать нормам міжнародного гуманітарного права.

Також варто було б переглянути зміст пункту 2 глави 5 розділу I Інструкції щодо забезпечення військових частин текстами міжнародних договорів, зокрема, Міжнародного реєстру культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом, та Державного реєстру національного культурного надбання.

Редакція цього пункту також може обмежувати захист культурних цінностей. Зокрема, тому що він не містить згадки про спеціальну Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та Протоколи до неї 1954 та 1999 років, які фактично встановлюють захист культурних цінностей у міжнародному гуманітарному праві. Також забезпечення військових частин текстами лише Міжнародного реєстру культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом, та Державного реєстру національного культурного надбання може вводити в оману, що лише щодо цих культурних цінностей мають дотримуватися норми міжнародного гуманітарного права[12].

Окремим пунктом 53 глави 1 розділу I Інструкції врегульовано питання персоналу, на який покладено обов'язки щодо охорони культурних цінностей. У зв'язку з цим пунктом наразі існує інша невирішена проблема імплементації норм міжнародного права щодо захисту культурної спадщини

[11] *Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання*, Постанова Кабінету Міністрів України № 466 (1992). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text

[12] Савченко, Я., Короткий, Т., & Тимочко, М. (2023). *Імплементація норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей до законодавства України: стан та окремі питання*. Юридична газета – онлайн версія. https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/implementaciya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-shchodo-zahistu-kulturnih-cinnostey--do-zakono.html

у випадку збройного конфлікту. А саме – відповідно до ст. 7 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 року на держави покладено обов'язок утворити в системі збройних сил спеціальний персонал, який би відповідав за збереження культурних цінностей. Наразі у структурі Збройних Сил України такого спеціального підрозділу утворено не було. Водночас гостра необхідність створення такого підрозділу не викликає сумнівів. У тому числі тому від жовтня 2023 року відповідний підрозділ із захисту культурної спадщини функціонує при Командуванні Сил територіальної оборони ЗСУ як «експериментальний пілот» та складається з військових і цивільних[13].

Водночас враховуючи масштаби руйнувань та розграбування культурної спадщини України, які ми спостерігаємо в ході збройної агресії, такі спеціальні структурні підрозділи щодо захисту культурної спадщини, розшуку культурних цінностей тощо було б доцільно утворити у всіх правоохоронних органах.

Таким чином, наразі у законодавстві України є нормативно-правові акти, які неповною мірою забезпечують імплементацію норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей у період збройного конфлікту. Аналіз та перегляд таких актів законодавства дозволить зберегти більшу кількість об'єктів культурної спадщини України та виконати міжнародні зобов'язання, взяті на себе відповідно до міжнародних договорів.

[13] *У Силах ТрО залучатимуть цивільних фахівців для збереження культурної спадщини.* (2023). Сили територіальної оборони ЗСУ. https://tro.mil.gov.ua/u-sylah-tro-zaluchatymut-czyvilnyh-fahivcziv-dlya-zberezhennya-kulturnoyi-spadshhyny/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-53

ДІЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ, ПОВАГИ ДО ЛЮДСЬКИХ ПРАВ І СУБСИДІАРНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Савчин Михайло Васильович
доктор юридичних наук, професор, директор,
Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права
та міжнародного права
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна
Український вільний університет
Мюнхен, ФРН

Військова агресія Російської Федерації, яка базується у порушення статті 4(2) Хартії ООН, проти України є викликом для аналізованих нижче принципів сталого розвитку, поваги до людських праві субсидіарності. Юридичні режими воєнного стану та стану війни зміщають акценти у здійсненні цих режимів. Принцип сталого розвитку, який базується на охороні довкілля, дбайливого ставлення до природних ресурсів і їх збереженні для майбутніх поколінь, піддається атаці, оскільки після завершення збройного конфлікту слід вчинити комплекс заходів по реновації довкілля і облаштування життєвого простору для людини на якісно нових засадах. Під час екстраординарних режимів людські правапідлягають певним обмеженням на засадах пропорційності з урахуванням обмеженого доступу до природних ресурсів. Принцип субсидіарності також зазнає трансформації, оскільки війна зумовлює концентрацію ресурсів та зміну структури влади особливо у зоні військових дій та у прифронтовій зоні.

Як зазначають автори одного видання з проблематики сталого розвитку, ключовою вимогою сталого розвитку є справедливість по відношенню до майбутніх поколінь[1]. Формуванню концепції сталого розвитку завдячуємо доповіді Комісії Брундтланда "Наше спільне майбутнє"[2] на Конференції в Ріо-де-Жанейро 1992 року. Декларація Ріо-де-Жанейро[3] висунула концепцію сталого розвитку на перший план, як втілення компромісу між двома конкуруючими міркуваннями: економічним і соціальним розвитком та охороною навколишнього середовища.

Зв'язок між охороною довкілля та правами людини полягає в наступному: по-перше, повна реалізація прав людини, включаючи право на життя, здоров'я та достатній життєвий рівень, залежить від здорового для всіх людей довкілля; по-друге, реалізація прав людини, включаючи право на інформацію, участь в управлінні та доступ до правосуддя, допомагає забезпечити, щоб окремі особи та громади могли відстоювати та зберігати задовільний рівень захисту довкілля.

[1] Klaus Mathis (ed.) Efficiency, Sustainability, and Justice to Future Generation (Springer 2011) vii

[2] World Commission on Environmental and Development, *Our Common Future* (OUP 1987)

[3] *Report of the United Nations Conference on Environmental and Development* (UN 1993) vol I, annex I

За словами Хорхе Вінюалеса, сталий розвиток означає: (i) розвиток, який, як необхідний процедурний крок, "враховує" охорону навколишнього середовища (інтеграція); і (ii) який робить це у спосіб, що відповідає зобов'язанням, взятим на себе країною за природоохоронними договорами, або, щонайменше, основному змісту звичаєвого міжнародного екологічного права, що застосовується до всіх країн (тобто принципу запобігання, що інтегрує обов'язок належної обачності в контексті охорони навколишнього середовища, що також виражається в процедурній формі обов'язком співпрацювати і обов'язком проводити оцінку впливу на довкілля)[4]. Зв'язок між охороною довкілля та правами людини полягає в наступному: по-перше, повна реалізація прав людини, включаючи право на життя, здоров'я та достатній життєвий рівень, залежить від здорового для всіх людей довкілля; по-друге, реалізація прав людини, включаючи право на інформацію, участь в управлінні та доступ до правосуддя, допомагає забезпечити, щоб окремі особи та громади могли відстоювати та зберігати задовільний рівень захисту довкілля.

Європейський суд з людських правтлумачить захист довкілля через призму захисту права на життя та приватне і сімейне життя. Суд тлумачить статтю 2 Конвенції про захист людських праві основоположних свобод в рамках негативного та позитивного зобов'язання держави – для захисту від загроз життю держава повинна створити законодавчі та адміністративні рамки, які ефективно стримують загрози праву на життя, в тому числі шляхом регулювання ліцензування та нагляду за небезпечними та промисловими видами діяльності, а також шляхом надання громадськості інформації про такі види діяльності та стихійні лиха, такі як повені та зсуви[5]. Суд виділяє окремо матеріальні та процесуальні аспекти статті 8 ЄКПЛ, які вимагають від держав оцінювати наслідки запланованої діяльності, яка може завдати шкоди навколишньому середовищу та порушувати права людини, оприлюднювати екологічну інформацію та надавати заінтересованим особам доступ до засобів судового захисту, особливо якщо "вони вважають, що їхні інтереси або їхні зауваження не були враховані в достатній мірі в процесі прийняття рішень"[6]. Якщо справа стосується екологічної небезпеки, обґрунтована скарга за статтею 8 може виникнути лише тоді, коли небезпека, про яку йдеться, досягає рівня серйозності, що призводить до значного погіршення можливості заявника насолоджуватися своїм домашнім, приватним або сімейним життям. Оцінка цього мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність і тривалість перешкод, а також їхній фізичний або психічний вплив на здоров'я або якість життя особи[7].

Принцип сталого розвитку тісно пов'язаний з принципом субсидіарності. Цей принцип мав значний вплив на перебіг дискусій щодо того, якою мірою ЄС повинен гармонізувати стандарти у сфері імплементації та забезпечення дотримання екологічного права ЄС. До цього часу в ЄС домінувала позиція, що держави-члени повинні зберігати, в принципі, автономію щодо засобів і способів імплементації права ЄС, в тому числі екологічного законодавства

[4] Jorge E Vinuales, Sustanaible Development, In: Lavanya Rajamani and Jacqueline Peel (eds.) *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (2nd ed.; Oxford University Press 2021) 290

[5] ECtHR, *Öneryildiz v Turkey*, 48939/99 [2004] ECHR 657

[6] ECtHR, Taşkin and Others v Turkey, 46117/99 [2006] 42 EHRR 50

[7] ECtHR, López Ostra v. Spain, 9 December 1994, Series A no. 303-C

ЄС[8]. Правова картина правозастосування екологічного законодавства ЄС трансформувалася і наразі зазнає низки суттєвих змін. Це значною мірою пов'язано з рішенням ЄС приєднатися до Конвенції Європейської економічної комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) та її імплементацією.

Екологічне право базується на ідеї земельної піраміди, яка включає в себе шари в межах "природного балансу" біотичної піраміди[9]. Біологічне різноманіття зазвичай відноситься до трьох елементів: (1) кількість різних екосистем (спільнот рослин і тварин та середовищ, що їх підтримують) та їх відносна частота в країні чи світі; (2) кількість видів тварин і рослин та їх відносна частота; і (3) генетична варіація в межах кожного виду[10]. І війна є однією із загальних категорій екологічних проблем (включаючи зростання і розподіл населення, забруднення, виснаження природних ресурсів)[11], які впливають на стан сталого розвитку. З економічної точки зору, підхід до державної політики, заснований на аналізі витрат і вигод, якщо його довести до крайнощів, призведе до цього, а отже, зробить непотрібними інститути демократичного врядування. Аналіз витрат і вигод локалізує конфлікт між окремими особами, яких він стосується, і не дає йому прорватися в публічну сферу. Це свідчить про те, що причина, через яку промисловість віддає перевагу економічним підходам до державної політики, не обов'язково є очевидною, а саме: аналіз витрат і вигод є чутливим до витрат на регулювання[12].

Під час війни суперечки за природні ресурси та екологічні проблеми не ґрунтуються юридичним виправданням війни[13]. В екологічних питаннях виділяють наступні проблеми в період військових дій: запобігання військовим конфліктам; захист навколишнього середовища під час збройного конфлікту; заходи після збройного конфлікту, включаючи допомогу у відновленні; правосуддя перехідного періоду та підзвітність; доходи та відновлення природних ресурсів[14]. На думку Міжнародного суду ООН, людські права продовжують діяти під час збройного конфлікту, хоча міжнародне гуманітарне право, будучи lex specialis, має переважну силу над правом людських прав у випадку конфлікту норм[15]. Ефективне управління є також засобом запобігання насильницьким конфліктам. Міжнародна сертифікація, належна обачність і системи контролю за ланцюгами поставок спрямовані на те, щоб гарантувати, що конкретні природні ресурси видобуваються законно і не сприяють конфлікту або порушенню прав

[8] Martin Hedemann-Robinson, Enforcement of European Union Environmental Law. Legal Issues and Challenges (Routledge-Cavendish Taylor & Francis Group 2007) 453

[9] Aldo Leopold, A Sand County Almanac (Oxford University Press 1970) 214

[10] G Ledec and R Goodland, Wild lands: Their Protection and Management in Economic Development (The World Bank 1988) 5

[11] In a Deluge of Problems, where are the Worst Threats? Conversation Foundation Letter (December 1983)

[12] Mark Sagoff, 'Economic Theory and Environmental Law` (1981) 79 *Michigan Law Review* 1417

[13] Carl Bruch, Cymie R Payne, and Britta Sjösedt, Armed Conflict and the Environment, In Lavanya Rajamani and Jacqueline Peel (eds.) *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (2nd ed.; Oxford University Press 2021) 868

[14] Ibid 865-882

[15] ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* (Advisory Opinion) [2004] ICJ Rep 136

людини[16]. Захист довкілля відповідно до міжнародного гуманітарного права можна розділити на прямий захист довкілля та непрямий захист довкілля в тій мірі, в якій воно може вважатися цивільним об'єктом[17]. Принцип обережності в міжнародному гуманітарному праві вимагає від воюючих сторін перед нападом вживати запобіжних заходів, щоб уникнути або звести до мінімуму негативний вплив на цивільне населення і цивільні об'єкти, включаючи навколишнє середовище, наскільки це можливо, виходячи з інформації, доступної при плануванні або проведенні нападу. Воюючі сторони несуть різний правовий тягар запобіжних заходів залежно від інформації, обладнання та можливостей, якими вони володіють у певний час і в певному місці[18]. Правило 44 Дослідження звичаєвого права 2005 року вимагає від воюючих сторін "належної уваги" до навколишнього середовища шляхом вжиття запобіжних заходів для уникнення та мінімізації шкоди навколишньому середовищу[19]. Однак варварські методи ведення війни з боку РФ є прикладом ігнорування цих стандартів, яскравим прикладом чого є підрив Каховської АЕС та нещодавня ракетна атака на ДніпроГЕС.

Військові конфлікти масштабу російсько-української війни ускладнюють реалізацію концепції сталого розвитку суспільства через нанесення значної шкоди навколишньому середовищу та розвитку людського капіталу. Посилення забруднення довкілля внаслідок воєнних конфліктів матиме ефект подолання цих негативних наслідків і потребуватиме значних ресурсів, значна частина яких буде спрямована на розбудову нової інфраструктури та переорієнтацію на охорону довкілля. Війна вносить трансформацію в організацію публічної влади і наразі реформа децентралізації під час воєнного стану знаходиться у замороженому стані. У свою чергу, це впливає на ступінь участі жителів громад щодо розвитку відповідних територій та використання природних ресурсів. У свою чергу, на звільнених територіях постане питання реновації природних ресурсів, зокрема забезпечення безпеки (розмінування, ліквідація наслідків бойових дій, упорядкування територій) та плодючості землі. Наслідки російсько-української війни матимуть щонайменше далекосяжні наслідки для реалізації концепції сталого розвитку в глобальній перспективі.

[16] Harrison Mitchell, `A More Formal Engagement: A Constructive Critique of Certification as a Means of Preventing Conflict and Building Peace' in Päivi Lujala and Siri Rustad (eds.) *High-Value Natural Resources and Post-Conflict Peacebuilding* (CRC Press 2011) 95

[17] Carl Bruch, Cymie R Payne, and Britta Sjösedt, Armed Conflict and the Environment 871

[18] Yves Sandoz at al (eds.) Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 (ICRC 1987)

[19] Jaen-Marie Henckaerts and Louis Doswald-Beck (eds.) Customary International Humanitarian Law, vol. I – Riles (OUP 2005) 147

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-54

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

Сліпенюк Тетяна Михайлівна
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Приписами ст.41 Конституції України[1] та ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[2] визначено право кожної особи вільно володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, яке є непорушним за винятком випадків, передбачених законом. Окреслена засада допускає правомірне обмеження права власності у кримінальному провадженні шляхом здійснення тимчасового вилучення речей, документів та іншого майна під час проведення слідчих (розшукових) дій. Попри загальну спрямованість такого заходу на благо інтересів кримінального провадження, останній може обумовлювати зловживання процесуальними повноваженнями уповноважених осіб, що актуалізує обрану тему дослідження.

Тимчасове вилучення майна є заходом забезпечення кримінального провадження, який передбачає фактичне позбавлення підозрюваного або іншої особи права користуватися, володіти чи розпоряджатися майном, яке має вагоме значення для кримінального провадження, до вирішення питання про арешт такого майна або його повернення.

Статус тимчасово вилученого майна ч. 2 ст. 168 КПК України передбачено для речей, документів, грошей тощо, відносно яких наявні достатні підстави вважати, що вони: підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.[3]

Положеннями ст.167 КПК України визначено, що тимчасове вилучення майна може здійснюватися під час законного затримання особи, обшуку та огляду з метою досягнення дієвості кримінального провадження. Однак, в

[1] Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.

[2] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 18.03.2024).

[3] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.

більшості випадків досліджуваний захід забезпечення використовується як спосіб отримання доказів.

Прагнучи посилити позицію сторони обвинувачення, уповноважені особи доволі часто вилучають майно, на яке прямо не надано дозвіл в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку, яке не відноситься до предметів, що вилучені законом з обігу, а також відносно якого відсутні підстави вважати, що воно містить інформацію про факти підготовки, координування спланованих дій та вчинення кримінального правопорушення.

Безпідставність тимчасового вилучення майна є однією із доволі поширених практик зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Про наведене, зокрема, свідчить ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13.02.2024 у справі № 495/1221/24, згідно якої слідчий суддя відмовив у накладенні арешту на тимчасово вилучене під час огляду майно, оскільки орган досудового розслідування не надав достатніх і належних доказів тих обставин, на які послався у клопотанні, в тому числі щодо необхідності збереження речового доказу, а також не надав оцінку правовим підставам арешту майна, не врахував ймовірний розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.[4]

Відповідні зловживання ставлять під сумнів професійність уповноважених осіб щодо розуміння особливостей досудового розслідування певного кримінального правопорушення, а також можуть завдавати різного роду шкоду для осіб, особливо тих, які не мають жодного відношення до кримінального провадження (наприклад, зупинення підприємницької діяльності чи моральні страждання), яка є неспівмірною з інтересами кримінального провадження.

Фактичне позбавлення підозрюваного або іншої особи права користуватися, володіти чи розпоряджатися майном накладає на слідчого, прокурора, іншу уповноважену службову особу низку повноважень щодо забезпечення пропорційності втручання в право на мирне володіння майном з дотримання «справедливого балансу» («fair balance») між вимогами загального інтересу суспільства та захисту основоположних прав особи. Серед них складення протоколу з повним та детальним описом всіх вилучених речей, документів та іншого майна, забезпечення схоронності, а також вчинення дій щодо накладення арешту на таке майно чи повернення останнього.

Аналізуючи проблематику зловживань процесуальними повноваженнями, варто відзначити, що досить часто слідчі та прокурори подають клопотання про накладення арешту на тимчасово вилучене майно з порушенням строків, передбачених ч.5 ст.171 КПК України, або не подають їх взагалі. Як приклад можна навести ухвали слідчих суддів Солом`янського районного суду м.Києва від 20.01.2022 у справі №760/902/22 (клопотання

[4] Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13.02.2024 у справі № 495/1221/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117525508 (дата звернення 18.03.2024).

подано після спливу 48 год.), [5] та від 27.11.2023 у справі № 760/22239/23 (клопотання не подано взагалі).[6]

Наведені порушення мають наслідком утримання органом досудового розслідування тимчасово вилученого майна без належної на те правової підстави, а відтак право власності володільців є порушеним і підлягає поновленню. Тому, у разі безпідставного вилучення майна, відмови слідчого судді або суду у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна, а також пропуску строку звернення з клопотанням про накладення арешту майна та строку розгляду такого клопотання, тимчасово вилучене майно повертається. Також, згідно ст.169 КПК України повернення відбувається у разі скасування арешту та за вироком суду в кримінальному провадженні щодо кримінального проступку. Механізм забезпечення конституційного права власності передбачає винесення відповідних постанов прокурора чи ухвали слідчого судді/суду.

Також розглядаючи проблематику зловживання процесуальними повноваженнями в процесі тимчасового вилучення майна не можна оминути увагою непоодинокі випадки вчинення уповноваженими особами умисних дій щодо передачі вилучених речей, документів та іншого майна іншим особам з метою одержання неправомірної вигоди. Як приклад наведемо ухвалу слідчого судді Соснівського районного суду м. Черкаси від 26.06.2023 у справі №712/6289/23, згідно якої слідчий ВРЗСТ СВ Черкаського ВП ГУНП в Черкаській області використала службове становище всупереч інтересам служби, з метою одержання неправомірної вигоди, й прийняла рішення про передачу речових доказів у кримінальному провадженні, які попередньо були тимчасово вилучені, юридичній особі, де вони втрачені.[7]

Окреслене зловживання в очах громадськості дискредитує діяльність органів досудового розслідування, підриває авторитет та довіру до працівників правоохоронних органів, що сприяє формуванню негативної суспільної думки, що у свою чергу підриває авторитет держави на міжнародній арені.

На підставі наведеного, підсумуємо, що в процесі тимчасового вилучення майна може відбувається чимало різних зловживань процесуальними повноваженнями, що має наслідком не лише негативний вплив на продуктивність кримінального провадження, а й втрату довіри суспільства. Враховуючи значимість права власності для побудови економічно розвинутої демократичної держави існує необхідність попередження таких зловживань шляхом заохочення активної процесуальної поведінки власників майна, підвищення кваліфікації та вдосконалення моральних цінностей уповноважених осіб, а також використання механізмів перегляду підстав вилучення прокурором, слідчим суддею, судом.

[5] Ухвала слідчого судді Солом`янського районного суду м.Києва від 20.01.2022 у справі №760/902/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102757813 (дата звернення 18.03.2024).

[6] Ухвала слідчого судді Солом`янського районного суду м.Києва від 27.11.2023 у справі № 760/22239/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115395237 (дата звернення 18.03.2024).

[7] Ухвала слідчого судді Соснівського районного суду м. Черкаси від 26.06.2023 у справі №712/6289/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111864592 (дата звернення 18.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-55

НОРМАТИВНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: УМОВИ ПОЗИТИВНОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Сунєгін Сергій Олександрович
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Важливою характеристикою сучасних відносин та відповідних дискурсивних практик є нормативний плюралізм, тобто ситуація або стан, в якому в межах одного соціального простору, у тому числі держави, фактично співіснують та функціонують два і більше нормативних порядки, які у багатьох випадках по-різному регулюють ті чи інші питання соціальної комунікації. При цьому нормативний плюралізм – це загальне поняття, в межах якого можна виокремлювати відповідні його різновиди, а саме: правовий плюралізм, моральний плюралізм, релігійний плюралізм тощо, тобто плюралізм на рівні окремих соціальних норм або соціонормативних систем.

Необхідно зазначити, що у сучасній юридичній літературі науковці приділяють певну увагу проблематиці саме правового плюралізму, зокрема питанням співвідношення міжнародного та національного права, різноманітним аспектам реалізації національного законодавства в умовах доповнення чи навіть заміщення його норм нормами міжнародного права, нормами права різноманітних наднаціональних об'єднань (економічних, військово-політичних тощо), врешті-решт, нормами транснаціональних корпорацій.

Втім, на нашу думку, вказана проблематика повинна бути осмислена насамперед з точки зору пошуку загальних закономірностей функціонування та розвитку явища нормативного плюралізму, причин і умов його виникнення, його позитивних і негативних наслідків тощо. У зв'язку із цим, в межах даного викладу ми спробуємо тезисно визначити та охарактеризувати лише загальні умови досягнення позитивного ефекту від нормативного плюралізму.

Звертаючись до реалій сьогодення, доводиться констатувати, що нормативність подібних соціальних комунікацій формується з тотального, всеохоплюючого пріоритету принципу індивідуалізму у суспільному житті, який призводить до все більшого обмеження ролі та значення держави у забезпеченні належного морального клімату в суспільстві. При цьому в суспільстві проголошується та утверджується повна, безмежна моральна автономія індивіда, яка фактично призводить вже навіть до перегляду основоположних релігійних вчень, їх відповідних догматів, зокрема у

християнстві, які вважалися непорушними протягом всієї історії цієї релігії. Це, у свою чергу, призводить до суттєвого посилення конфліктного потенціалу нормативного плюралізму та його наслідків, оскільки останній позбавляється всіх об'єктивних критеріїв та меж своєї допустимості.

Водночас, позитивне доповнення правових норм іншими соціальними нормами здатне забезпечувати соціально корисний нормативний плюралізм, що випливає з об'єктивної природи відповідних соціонормативних систем, збалансованість дії яких у суспільному житті надає можливість встановити чіткі критерії та межі допустимості реалізації індивідуальної свободи. В основу такого нормативного плюралізму повинна бути закладена теза про те, що права і свободи людини, її вільний вибір того чи іншого варіанту поведінки та діяльності не є абсолютною та єдиною найвищою соціальною цінністю, оскільки мають вище морально-релігійне обґрунтування – слугувати загальному людському благу. Саме тому здійснюючи вільний вибір тих чи інших вчинків, людина повинна мінімізувати ризик завдання зла або шкоди як самій собі, так і оточуючим індивідам. При цьому позитивний ефект від такого нормативного плюралізму може бути досягнуто за таких умов:

1) по-перше, межі предмету правового регулювання відповідних суспільних відносин окреслюються можливістю здійснення ефективного зовнішнього контролю за поведінкою та діяльністю індивідів. У зв'язку із цим значна кількість суспільних відносин, зокрема, відносини любові, дружби, людської відданості та турботи тощо, повинні перебувати поза сферою правового регулювання. При цьому у даному випадку йдеться не про можливість здійснення формального контролю за поведінкою та діяльністю громадян, а забезпечення саме ефективного або такого контролю, що здатен позитивно впливати на процес формування та розвитку моральної свідомості та, відповідно, правослухняної поведінки громадян.

Так, наприклад, навряд чи можливо встановити реальний ефективний контроль за дотриманням громадянами норми щодо заборони тютюнопаління у громадських місцях, передбаченої статтею 13 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». Останнє пов'язано з об'єктивною неможливістю закріпити за кожним громадським місцем у відповідних адміністративно-територіальних одиницях і насамперед у великих містах цілодобове чергування поліцейських Національної поліції України, органи якої відповідно до статті 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення розглядають і вирішують, зокрема, справи щодо куріння тютюнових виробів у заборонених місцях (ст. 175^1 КУпАП).

У зв'язку із цим законодавча заборона на куріння тютюнових виробів у громадських місцях виконує на практиці переважно ідеологічну, а не регулятивну функцію, оскільки питання вибору місця для куріння перебуває передусім у моральній площині, а правові механізми забезпечення такої заборони виступають, скоріше, не як реальні та ефективні засоби

регулювання відповідних суспільних відносин, а як прийоми ідеологічного впливу на суспільство і громадян. Не применшуючи значення ідеологічного потенціалу права, все ж мусимо визнати, що вказана функція права може і повинна виконувати лише другорядну, а не основну роль у напрямах його впливу на суспільні відносини. Саме тому забезпечення належного рівня реалізації зазначеної норми може бути досягнуто насамперед в умовах високого рівня моральної свідомості громадян, які повинні розуміти, що реалізація ними свободи куріння не повинно завдавати шкоди іншим суб'єктам;

2) по-друге, суспільні відносини, врегульовані правом, повинні спрямовуватися на задоволення типових, соціально значущих інтересів, які характеризуються потенційною або реальною конфліктністю. У даному випадку йдеться про загальні, життєво важливі інтереси всього суспільства або, принаймні, певних соціальних інститутів, які виражають сутність цих відносин та є найбільш характерними для них. Саме право надає можливість забезпечити баланс таких інтересів, тим самим сприяючи зменшенню їх конфліктного потенціалу, а у разі виникнення такого конфлікту – виступити ефективним засобом його вирішення.

З огляду на зазначене, навряд чи слід визнавати доцільним, а тим більше необхідним, потребу у законодавчому забезпеченні прав і свобод так званої ЛГБТ-спільноти, оскільки у цьому разі йдеться про певну сукупність індивідуальних інтересів, які не є загальними, соціально значущими та життєво важливими для всього суспільства чи більшості його представників. Навіть попри морально-релігійний осуд сексуальних практик представників ЛГБТ-спільнот, відсутність законодавчого закріплення їх правового статусу не лише не позбавляє їх можливості реалізовувати подібні відносини, не порушуючи при цьому прав та інтересів інших суб'єктів, але й отримувати відповідні соціальні блага в суспільстві та державі як звичайні громадяни, що випливає, зокрема, зі змісту статті 24 Конституції України. Навпаки, надання такого правового статусу цим особам неодмінно сприятиме посиленню конфліктного потенціалу в суспільстві, ефективно вирішити який лише за допомогою правових засобів буде щонайменше проблематично, оскільки інтимні відносин між статями завжди ефективно регулювалися насамперед моральними та релігійними нормами, які обґрунтовують їх зміст з урахуванням зовсім інших принципів та категорій;

3) зміст правовідносин виражається у взаємних правах і обов'язках їх учасників, які мають формальний та еквівалентний характер. Адже право, на відміну від моралі та релігії, оперує насамперед формально визначеними статусами тих чи інших суб'єктів та соціальних груп і саме залежно від цих статусів формує взаємовідповідну систему прав і обов'язків індивідів. З огляду на те, що право визначає лише конкретну юридично встановлену міру необхідної поведінки, межі та характер якої заздалегідь визначені зовнішнім авторитетом, потрібно щоб його зміст адекватно узгоджувався та доповнювався традиційною для певного суспільства морально-релігійною системою координат, в межах якої накопичено значний досвід вирішення

багатьох соціально та індивідуально значущих проблем відповідних комунікативних практик.

Фактична відсутність такого позитивного доповнення права моральними та релігійними нормами призводить до надмірної формалізації та бюрократизації у вирішенні значної кількості важливих соціальних проблем, зокрема таких, як подолання бідності значної частини населення, підвищення рівня його зайнятості, забезпечення доступності медичних, освітніх, транспортних та інших найважливіших соціальних послуг тощо. При цьому очевидним є те, що використання подібного підходу не здатне забезпечити досягнення бажаних для суспільства результатів їх вирішення, оскільки його практична реалізація зводитиметься лише до прийняття відповідного закону, інструкції, надання бюрократичних вказівок зверху тощо. Більше того, така ситуація породжуватиме подальше поширення негативного нормативного плюралізму в суспільстві, оскільки відповідні правові норми, які так чи інакше, але являють собою наказ уповноважених органів державної влади, не знаходять внутрішнього сприйняття у людини в силу домінування у її свідомості морально засуджуваної мотивації її вчинків, емоцій та почуттів, що активно формуються в сучасних умовах постмодерну та функціонування глобального інформаційного суспільства[1].

Таким чином, можемо підсумувати, що забезпечення збалансованості дії соціальних регуляторів в суспільному житті, позитивного доповнення правових норм іншими соціальними нормами надасть можливість встановити чіткі критерії та межі допустимості реалізації індивідуальної свободи. Саме у такий спосіб нормативний плюралізм в суспільстві матиме об'єктивний, легітимний та соціально корисний характер, що випливає зі специфіки сутності, природи та функціонального призначення кожної соціонормативної системи, кожна з яких має відповідні межі ефективного впливу на суспільні відносини.

[1] Шемшученко, Ю. С., Оніщенко, Н. М., Пархоменко, Н. М. & Сунєгін, С. О. (2016). *Соціальна політика: вимоги суспільства, виклики часу, потреби людини.* Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-56

СУЧАСНИЙ УНІТАРИЗМ ЯК ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Тарахонич Тетяна Іванівна
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Воєнні загрози кардинально вплинули на процеси право– та державотворення. Держава потерпає від значних територіальних, ресурсних та людських втрат, руйнується інфраструктура, порушуються права та свободи громадян, кардинально змінюється рівень життя населення, нового змісту та якості набувають адміністративно-територіальні реформи. Надзвичайно важливим залишається питання щодо оптимальної форми державного устрою в Україні, також досить дискусійним продовжує бути питання щодо Автономної республіки Крим, забезпечення прав та свобод корінного населення що там проживає у зв'язку з анексією даної території країною-агресором, здійснення мовної політики тощо.

Зазначене вимагає посиленої уваги науковців до даних змін та виваженого, ґрунтовного підходу до наукового бачення адміністративно-територіального устрою України з позицій унітаризму та визначення місця та ролі АРК у даному процесі.

Слід зазначити, що терміно-поняття «унітаризм» вживався в науковій літературі як теоретиками права, так і конституціоналістами фрагментарно. В більшій мірі теоретиками держави та права використовувався досить поширений термін «унітарна держава». У великому енциклопедичному юридичному словнику під унітарною державою вчені розуміють «єдину державу, адміністративно-територіальні одиниці якої не мають суверенітету»[1].

Зазначене свідчить, що більше уваги концентрувалося на проблемах територіального, адміністративно-територіального державного устрою як складової форми держави тощо. Втім, це не заважає науковій спільноті подивитися на проблему унітаризму з іншого ракурсу, знайти ті моменти, які ще не розглядалися чи були недостатньо вивченими, на які вплинули реалії сьогодення. До таких проблем можна віднести полярність поглядів учених у розумінні сутності унітаризму, заполітизованість підходів щодо його розуміння, відсутність завершеної моделі територіального устрою держави та цілісної концепції унітаризму.

[1] Великий юридичний енциклопедичний словник. (2012). За ред. Академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ: Видавництво «Юридична думка». С. 944.

Аналізуючи підходи щодо тлумачення категорії «унітаризм», О. В. Батанов підкреслює, що проблема вітчизняного унітаризму зводиться тільки до суто політичної тематики або віддається на відкуп формально-юридичним методам її вирішення. При цьому не враховується, що визначення цього феномену – це питання, яке напряму пов'язане з аксіологічними, онтологічними, гносеологічними, сутнісно-субстанціональними та функціонально-телеологічними перспективами розвитку української державності [2].

Продовжуючи думку вченого, слід зазначити, що багатовекторність у розумінні сутності та змісту унітаризму в сучасних умовах насамперед слід пов'язувати з можливістю його аналізу з різних позицій, насамперед акцентуючи увагу на його ціннісній складовій, звертаючи погляд на те, що він є формою вияву суспільної свідомості щодо цілісності та неподільності території держави, аналізуючи його з точки зору формування та розвитку як особливого правового явища та юридичної категорії тощо.

Вітчизняні вчені виокремлюють ряд чинників, що впливають на відсутність єдиного підходу до розуміння унітаризму, а саме: «унітарна модель державного устрою: а) належить одночасно і до структури, і до функціонування публічної влади; б) вона забезпечує синтез різних тенденцій розвитку державного організму: з одного боку, його єдності, неподільності, централізації та, з другого – муніципалізації, децентралізації, деконцентрації, деволюції тощо; в) одночасно є і конституційно-правовим, політичним і соціальним явищем; г) передбачає певні цілі і засоби їх досягнення, причому ці цілі можуть бути за своїм характером локальними, регіональними та глобальними»[3].

Аналізуючи унітарну форму державно-територіального устрою необхідно звернути увагу на ті особливості, що йому властиві. Слід погодитися з думкою Т. А. Костецької, що «унітарність характеризується низкою класичних ознак: єдина система органів централізованої державної влади, юрисдикція яких поширюється на всю територію держави; як правило, єдине громадянство, правова система, Конституція держави, законодавство; судова система; державні символи й інші атрибути державності; загальна податкова політика; здійснення зовнішніх зносин центральними органами – офіційними представниками держави на міжнародному рівні; можливість існування різних видів автономії, здебільшого як адміністративно-територіальних одиниць тощо»[4].

---

[2] Батанов О.В. (2020).Доктрина сучасного унітаризму: проблеми формування та реалізації. *Альманах права.* Роль правової доктрини у забезпечення прав людини. (11). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. С 38. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-6.

[3] Батанов О.В. (2021). Аксіоконцептосфера сучасного унітаризму в Україні. Правова держава. (32). Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, С. 196. DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-191-202

[4] Костецька Т.А. (2020).Про інформаційну функцію держави у контексті сучасної національної доктрини унітаризму. *Альманах права.* Роль правової доктрини у забезпечення прав людини. (11). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. С. 307-308. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-5

Узагальнивши, слід підкреслити, що в сучасний юридичній науці ще не сформовано цілісної правової доктрини унітаризму. Генезис вітчизняного унітаризму характеризується етапністю становлення, на що мають вплив знакові події у розвитку нашої державності як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Проблема унітаризму має багатовекторний характер, що пов‘язано з особливостями державно-територіального устрою, територіальної організації публічної влади тощо.

Принцип унітаризму в побудові української держави знаходить свій вияв в її цілісності, непорушності кордонів, єдності території держави, національній самобутності; характерною його особливістю є децентралізований характер, що створює умови незалежності та самостійності в прийнятті рішень територіальними громадами; можливість створення автономії, що надається окремим етнонаціональним спільнотам, які історично проживають на певній території, мають свої традиції та є формою їх самовизначення тощо.

У період викликів та загроз, введення воєнного стану, унітаризм як форма державного устрою нашої держави сприяє єдності та консолідації нації, дозволяє оптимізувати діяльність державних органів та структур, громадянського суспільства, зумовлює можливість приймати важливі рішення як в правотворчій, так і правозастосовній діяльності як в межах держави, так і її територіальних громад тощо.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-57

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ М. А. БАЛУДЯНСЬКОГО

Телеп Юлія Василівна
асистент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Попович Терезія Петрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Бариська Яна Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Маслюк Оксана Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

М. Балудянський – громадський та державний діяч, видатний вітчизняний науковець, педагог, відомий, перш за все, своїм внеском у розвиток та вдосконалення нормативної складової правової системи, шляхом здійснення значної роботи у напрямку кодифікації законодавства.

Вчений народився на Закарпатті в сім'ї греко-католицького священика, був першим ректором Петербурзького університету. Блискучий енциклопедист у питаннях державного управління М. Балудянський працював над розробкою проєктів реформ у часи правління російського імператора Олександра І. Основною метою реформ була кодифікація законодавства, для чого було сформовано друге відділення імператорської Канцелярії, яке і очолив М. Балудянський. Основним призначенням цього відділення була підготовка Повного зібрання законів і Зводу законів Російської імперії. Також учений паралельно очолював і спеціальний комітет, основним завданням якого був підбір та друк численних томів

законів. Виданням перших п'ятнадцяти томів Зводу законів Російської імперії була завершена велика робота з формування та кодифікації законів[1].

Зупиняючись детальніше на нормотворчій діяльності М. Балудянського, зазначимо, що він присвятив їй значну частину свого життя. Вчений працював редактором з державного господарства і фінансів у Другій експедиції Комісії зі складання законів (з 1807 року), головою IV відділення (публічного права та державної економії) цієї ж Комісії (з 1809), членом V відділення канцелярії Міністерства фінансів (1810–1812), директором Комісії погашення державних боргів при Міністерстві фінансів (1817–1829), членом Комітету, заснованого для влаштування побуту ліфляндських селян (з 1810), членом ради Комісії зі складання законів (з 1822), начальником Другого відділення Власної Її Імператорської Канцелярії (з 1826), брав участь у діяльності спеціального комітету з розробки проєктів державних перетворень – Комітету 6 грудня 1826 року. Його авторству належить значна кількість експертних, аналітичних записок, доповідей, проєктів нормативно-правових актів. Серед них проєкт Статуту цивільної служби; проєкти актів про утворення державних кредитних установ і банків, реорганізацію міністерств, становище державних селян («загальний план» селянського законодавства, а також «декілька глав уложення», спеціально зорієнтованих на врегулювання селянського побуту), план і проєкт зводу положень публічного права, три змістовні історичні записки про еволюцію фінансової адміністрації в Росії з часів Петра І й до 1812 року, проєкти фінансових планів держави на 1810, 1814, 1816 роки, проєкт Плану заснування судового Сенату, судового устрою (з обґрунтуванням незмінності суддів, обмеженням судового розгляду справ лише у двох інстанціях із вищим касаційним судом, із відмежуванням судової влади від інших гілок, зазначаючи, що «без незалежності судової влади від урядової немає законного правосуддя»), положення про вибори тощо[2].

М. Балудянський вважав за потрібне здійснити перетворення Росії як в державно-політичному, так й правовому напрямках, зокрема він вказував на необхідність володіти свободою для всіх людей незалежно від їх соціального статусу, відстоював важливість переведення економічних відносин на ринкові принципи тощо. Вчений неодноразово наголошував, що вагомою умовою для успішного проведення будь-яких перетворень у державі є належне правове підґрунтя. Він вважав, що судочинство повинно бути незалежним та відкритим, усі процесуальні дії мають бути регламентовані, а правову відповідальність перед законом повинні нести

[1] Беліченко О.В. (2021) Українська правова думка про юридичний процес (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.): дисертація … доктора філософії: 081 «Право». Львів, с. 91.

[2] Коломоєць Т.О. (2014) М. Балудянський – учений-поліцеїст (адміністративіст), педагог, законодавець, державний і громадський діяч (до 245-річчя від дня народження та 180-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Вісник Запорізького національного університету. Адміністративне право і процес. 3(9). С. 287.

однаковою мірою всі підлеглі імператорської влади незалежно від їх соціального чи політичного статусу[3].

Разом із тим, зауважимо, що М. Балудянський переважно був експертом, що так би мовити знаходився у тіні, тобто, виступаючи автором різних записок, доповідей, проєктів законів та інших подібних документів, які подавалися імператору, він офіційно не вважався їх творцем, презюмувалось, що авторство належить окремим міністрам, головам різних комітетів, комісій тощо, від імені яких здійснювалась презентація результатів нормопроєктної діяльності. Зокрема, це Д. Гур'єв, В. Кочубей, С. Іваров, К. Нессельрод, М. Сперанський та ін. Так, у записці від 22 листопада 1816 р., адресованій М. Балудянським міністру фінансів Д. Гур'єву, зазначаються ті результати нормопроєктної роботи, які були напрацьовані ним упродовж певного часу. Вони ж у подальшому за підписом Д. Гур'єва були представлені для затвердження імператору [4].

Відтак, навіть і за таких умов загальновизнаним залишається факт вагомого особистого внеску М. Балудянського в нормотворчу діяльність і тлумачення положень законодавства. Так, 1827 року за вказівкою імператора Миколи І Міністерству внутрішніх справ було доручено розробити нове міське положення для Санкт-Петербурга (попереднє, розроблене ще 1785 року, вже не відповідало реаліям часу), проте відповідний процес істотно затягувався. Незважаючи на те, що до відповідного процесу було залучено значну кількість чиновників, результат було отримано лише після безпосереднього втручання М. Балудянського. Його записки «Про організацію управління столицею» і сама чернетка проєкту Положення (який у подальшому було подано як Положення до Державної Ради 1827 року) дають нам реальне уявлення про внесок автора у його розробку [5].

З 1822 року до 1825 року, очолюючи Комісію з розробки законів, М. Балудянський розробив близько 70 пропозицій та проєктів, які вносились до Державної ради у справах, що надходили з урядового Сенату і міністерств. У період з квітня 1822 року до 1825 року діяльність комісії проходила у трьох напрямках: 1) складання проєктів уложень; 2) складання збірників і хронологічних реєстрів діючих законів; 3) справи, що розглядалися у Комісії за наказом Державної Ради. По першому напрямку було складено нову редакцію Цивільного кодексу, який містив 53 глави; проєкти торгового, вексельного, морехідного кодексів з додатком до них збірників діючих законів. У рамках другого напрямку Комісією були розглянуті 30 тисяч

[3] Беліченко О.В. (2021) Українська правова думка про юридичний процес (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.): дисертація … доктора філософії: 081 «Право». Львів, с. 92.

[4] Коломоєць Т.О. (2014) М. Балудянський – учений-поліцеїст (адміністративіст), педагог, законодавець, державний і громадський діяч (до 245-річчя від дня народження та 180-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Вісник Запорізького національного університету. Адміністративне право і процес. 3(9). С. 288.

[5] Коломоєць Т.О. (2014) М. Балудянський – учений-поліцеїст (адміністративіст), педагог, законодавець, державний і громадський діяч (до 245-річчя від дня народження та 180-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Вісник Запорізького національного університету. Адміністративне право і процес. 3(9). С. 288.

указів (з 1649 до 1825 рр.), з яких 6 тисяч належали до сфер цивільного, кримінального, торгового права і судочинства. По третьому напрямку в Комісію надійшло 69 доручень Державної Ради, з яких опрацьовано 67. Серед них велика кількість була пов'язана зі складанням статутів, положень, правил та інструкцій. Найважливішими, до прикладу, були: проєкт статуту для управління столичних міст з додатком збірника законів, проєкт положення про поселенців Вологодської губернії, проєкт положення про Чорноморське військо, проєкт постанови про заслання поміщицьких селян до Сибіру та інші[6].

До того ж, саме М. Балудянський очолював роботу зі створення Зводу військових постанов у 12 томах, і, безперечно, з його ім'ям безпосередньо пов'язаний процес підготовки багатотомного Повного зібрання законів і Зводу законів Російської імперії, що, на думку вченого, було його наймасштабнішою і найвідповідальнішою роботою. Окрім того, М. Балудянському доводилося і надавати численні роз'яснення щодо застосування Зводу законів, тлумачити нормативні положення, усуваючи тим самим поширену в державі практику довільного тлумачення положень нормативно-правових актів суб'єктами застосування, проявів ними довільного розсуду [7].

Таким чином, можна стверджувати про значний внесок М. Балудянського у нормотворчу та кодифікаційну діяльність. Завдяки його зусиллям було підготовлено ряд правових актів, зокрема, Повне зібрання законів, Звід законів Російської імперії, Звід військових постанов тощо. Будучи очільником другого відділення імператорської канцелярії, він спрямовував свою роботу на впровадження реформ у здійсненні управлінської діяльності, судочинства, фінансовій сфері тощо, вважаючи належне правове підґрунтя основою для проведення будь-яких перетворень у державі. Можемо стверджувати, що за результатами своєї роботи М. Балудянський сформував значну кількість положень, що лягли в основу сучасної правової доктрини, особливо в питаннях, що стосуються діяльності суб'єктів владних повноважень, державної служби, адміністративних процедур, судочинства тощо, створивши базис для галузевої нормотворчості з урахуванням досягнень європейської правової думки та потреб тогочасного суспільства. Це все, безумовно, зумовлює актуальність аналізу напрацювань вченого і в умовах сьогодення.

2. Трансформація національної правової системи в умовах війни, глобалізації та євроінтеграції: історико-правові, теоретико-правові та філософсько-правові аспекти.

---

[6] Переш І.Є. (1999) Політико-правові погляди М.А. Балудянського. Закарпаття і Чехословаччина в 1945-1948 роках: матеріали наукової конференції (Ужгород – Кощице, 31 вересня – 2 жовтня 1999 рр.). С. 34-35.

[7] Коломоєць Т.О. (2014) М. Балудянський – учений-поліцеїст (адміністративіст), педагог, законодавець, державний і громадський діяч (до 245-річчя від дня народження та 180-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Вісник Запорізького національного університету. Адміністративне право і процес. 3(9). С. 288-289.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-58

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ У ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Тернавська Вікторія Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

У другій половині XX ст. активізувалися процеси глобалізації у різних сферах життєдіяльності суспільства, результатом чого стало утворення нових політичних та економічних союзів суверенних держав та поява нових впливових акторів у міжнародній політиці. Глобалізація, як соціальне явище, узагальнено характеризується у науковій літературі як обумовлений об'єктивними факторами інтенсивного зближення і взаємодії різних частин цілісного світу процес, що виник внаслідок розвитку національних економік за сприяння інформаційно-комунікаційних технологій і відкритості світу, результатів наукової революції та швидкого технологічного оновлення, зниження тарифних бар'єрів та лібералізації руху товарів і капіталу, міжнаціональних соціально-культурних рухів та інтернаціоналізації освіти»[1]. Упорядкування глобалізаційних процесів вимагало модернізації національних правових систем суверенних держав відповідно до правових принципів та норм міжнародного права, а також права регіональних державних союзів. Відповідно, право виступає сьогодні не лише в якості інструмента глобалізації, але одночасно є і окремою сферою глобалістики.

Входження людства у XXI століття ознаменувалося появою нових викликів і загроз для людства, зокрема таких, як кіберзлочинність, всесвітня пандемія COVID-19, військова агресія домінантних політичних акторів. Все це не лише відродило загальмовані процеси антиглобалістського руху як реакцію на глобальну акультурацію, але і змусило національні уряди будувати свою політику у різних сферах життєдіяльності суспільства на певних засадах глокалізації, що знайшло своє відображення у правовій політиці держави.

Глокалізація розуміється неоднозначно: на думку одних дослідників, глокалізація є абсолютною протилежністю глобалізації, натомість інші відмічають позитив глокалізації у її адекватному поєднанні елементів глобального і локального. Теорія глокалізації вперше була представлена у

[1] Батанов О. В. Місцеве самоврядування в умовах глобалізації. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Правничі науки*. 2014. Випуск 1. С. 5; Хаустова М. Г. Феномен глобалізації, різноаспектність визначення. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики : зб. наук. статей за матеріалами наук. конф.,* м. Харків, 24 трав. 2016 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І.В. Яковюк, В.І. Самощенко та ін. Х. : Право, 2016. С. 115.

науковій роботі Р. Робертсона, який пояснював цей феномен діалектичною взаємодією між гомогенізацією, якою характеризується глобалізація, та індігенізацією, що являє собою перевагу традиційного чи то локального над глобальним[2]. За визначенням О. Олійника, глокалізація – це процес реакції різноманітних сфер людського буття на локальному рівні на світову глобалізацію, яка, однак, не означає повного відновлення локальних особливостей до первинного стану, а виводить ці особливості за національні межі безпосередньо в глобальний світ, де, у свою чергу, вони додають нове звучання процесу регіоналізації та локалізації[3]. Своєю чергою К. Вітман вважає, що глокалізація є продовженням глобалізації, що супроводжується збереженням регіональних тенденцій. Однак, на відміну від глобалізації, яка довела свою неспроможність пояснити дію і значення багатьох локальних чинників, а тому породила замість уніфікації зростання націоналістичних настроїв і навіть сепаратистських тенденцій, глокалізація як загальна модель розвитку враховує дію цих чинників і набагато краще пояснює їх вплив на етнополітичну сферу[4].

Глокалізацію традиційно розглядають як соціальне явище у сфері економіки та політики. Однак, на нашу думку, процеси глокалізації слід вивчати також і у сфері права, оскільки вони безпосередньо відображаються на правотворчій політиці держави та стані прав і свобод людини і громадянина в країні. Так, у 2020 р. за рекомендаціями ВООЗ відповідно до частини третьої статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. переважна більшість національних урядів прийняли нормативно-правові акти, якими було запроваджено правовий режим надзвичайного стану чи надзвичайної ситуації з метою запобігання поширенню на території держави гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Разом з тим, кожна держава самостійно визначила перелік обмежень прав і свобод людини і громадянина в країні[5].

У вітчизняній юридичній науці з'явилися навіть перші дослідження, де висвітлюється питання оцінки впливу глобалізаційних процесів на національну правову систему за різними індексами. Зокрема, індекс верховенства права включає 47 показників, які детально характеризують рівень розвитку правового середовища та законодавчу практику в державах світу та які об'єднані у вісім контрольних показників: 1) обмеження повноважень інститутів влади; 2) відсутність корупції; 3) порядок і безпека;

---

[2] Roland Robertson. Globalization: Social Theory and Global Culture. London : Sage Publications, 1992. 211 p. P. 67.

[3] Олійник О. М. Концептуалізація глокалізації: методологічні аспекти. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Випуск 38. С. 44.

[4] Вітман К. М. Глокалізація як глобальна модель сучасних етнополітичних процесів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)* : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2016. С. 188.

[5] Тернавська В. М. Концепція правової держави у світлі новітніх викликів (на прикладі «COVID-19»). *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 331.

4) захист основних прав; 5) прозорість інститутів влади; 6) дотримання законів; 7) цивільне правосуддя; 8) кримінальне правосуддя[6]. Враховуючи цей та деякі інші індекси, Л. Удовика класифікує національні правові системи на глобалізовані, фрагментарно глобалізовані, глокалізовані та локалізовані за критерієм їх глобалізованості, що ґрунтується на законі взаємного переходу кількісних та якісних змін. Відповідно, глокалізована правова система, на думку правознавиці, функціонує й розвивається на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходить своє відображення в усіх підсистемах та елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі, правовій політиці тощо[7].

У цілому, глокалізація права, на нашу думку, являє компроміс між правовою глобалізацією та локалізацією внаслідок усвідомлення національними урядами неможливості проведення політики ізоляціонізму в епоху сучасних інформаційних технологій та одночасно необхідності продукації правової політики, спрямованої на захист національних інтересів.

Таким чином, феномен глокалізації поширив свою дію далеко за межі економіки, впливаючи на правотворчу політику держави. Ми вбачаємо за доцільне введення категорії «глокалізація» до терміносистеми не лише науки загальної теорії права, але і науки конституційного права, безпосереднім завданням якої є дослідження впливу процесів правової глобалізації, регіоналізації та глокалізації на визначення цілей, завдань і пріоритетів конституційно-правової політики держави, що реалізуються у сфері правотворчої діяльності держави.

[6] Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 199.

[7] Удовика Л. Г. Глобалізація як критерій типології національних правових систем. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 25.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-59

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ У СКЛАДІ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Торончук Іван Желувич
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Буковина з XIV ст. увійшла до складу Молдавського князівства. Історико-правові події, того періоду на території Буковини залишаються маловивченими. Є лише окремі наукові розвідки, де розглядаються загально-історичні питання, оминаючи проблематику правового статусу Буковини у складі Молдавського князівства. У цьому контексті недослідженими залишаються питання злочину та покарання на буковинських землях у даний період.

До початку XV ст. основними джерелами права в румунських князівствах Молдавії та Валахії, що входили до складу Дакії, залишалися римські звичаї та закони. Незважаючи на спільне коріння від дако-римського народу (спільна релігія, звичаї, мова), обидві країни після отримання незалежності у XIV ст., почали закладати фундаменти власних правових систем.

На початку XV ст. правитель Молдови Александру чел Бун (1401–1433 рр.) з метою прискорення правових реформ запозичив від Візантійської імперії грецькі закони, зібрані та кодифіковані в Базілікале (Bazilicale)[1]. Даний кодекс, по суті, був компіляцією римських законів Східної та Західної Римських імперій (Romanorum Graecorumque imperatorum edictis ei conciliorum decretis niteretur) та, за свідченням визначного історика та правителя Молдови Дімітрія Кантеміра, був розроблений близько 1421 р.[2].

[1] Базілікале (Bazilicale) – збірник юридичних текстів у 60 книгах, складений у IX–X століттях за наказом візантійських імператорів Василя I та Леона VI Мудрого, який замінив законодавство Юстиніана; також використовувався в румунських князівствах до 1865 р.

[2] Longinescu, S. G. (1912). Legi vechi românești și izvoarele lor (Pravila Moldovei din timpul lui Vasile Lupu). București : Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, P. F,G; 2.

Існування, у тому числі й застосування, згаданого кодексу заперечували російські дослідники, серед яких Кассо, оскільки не було знайдено жодної копії акта. Нікчемність відповідних спроб з боку російських дослідників спростували румунські та французькі науковці, серед яких професор румунського права Бухарестського університету С. Г. Лонгінеску. Він у дослідженні «Давні румунські закони та їх джерела» наводив відповідні приклади його застосування[3].

Важливість існування та доведення використання кодексу 1421 р. є значна: це – одна з перших спроб кодифікації кримінальних законів у Європі, написана національною (румунською) мовою. Водночас, професор юридичного факультету Чернівецького університету (міжвоєнного періоду) К. Редулеску ставить кодекс в один ряд із «Салічною Правдою» та «Руською Правдою»[4].

У 1646 р. за правління Василя Лупула[5] в Молдавському князівстві був упроваджений новий Кримінальний кодекс, який складався з 1253 параграфів.

Перша частина (94 параграфи) взята й перекладена з латини відповідно до «Leges colonariae isvorâle». Деякі науковці вважають, що вона була «запозичена» із кодексу Александра чел Бун 1421 р. і згодом повністю інкорпорована в кодекс 1646 р.

Другу частину кодексу 1646 р. майже ідентично скопійовано та перекладено з «Praxis et theoricae criminalis» (Ліон, 1616 р.)[6].

Кримінальний кодекс Василя Лупула, перекладений румунською мовою й адаптований до румунських звичаїв, містив деякі застарілі репресивні норми (наприклад, принцип таліону). Однак запровадження нового кримінального законодавства дало можливість обмежити старі звичаї щодо застосування покарання, які навіть для того часу були варварськими, жорстокими, нерівними, принизливими. Зокрема, злочинців вішали, обезголовлювали або ж саджали на палю. Вид покарання залежав від соціально статусу. Крім цього, новий кодекс запровадив деякі новели, що почали застосовуватися тоді у кримінальному праві: пом'якшувальні обставини, виправдання, медична експертиза тощо. Також відбулося унормування встановлення віку притягнення до кримінальної відповідальності (неповнолітніх до 15 років не карали, а до осіб віком від 15 до 25 років застосовували більш м'які покарання, ніж до старших).

---

[3] Longinescu, S. G. (1912). Legi vechi românești și izvoarele lor (Pravila Moldovei din timpul lui Vasile Lupu). București : Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 468 p.

[4] Торончук, І. Ж., Грекул-Ковалик, Т. А. (2021). Деякі аспекти розвитку кримінально-правової науки в Чернівецькому університеті в 1918–1940 рр. Наукові читання пам'яті Ганса Гросса : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.). ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці : Технодрук, С. 231; Rădulescu, C. (1922). Curs de drept penal și chestiunii de criminologie ținut la Facultatea juridică din Cernăuți. Cernăuți, P. 1XX.

[5] Василь Лупул – сват Б. Хмельницького (молодша донька молдовського господаря В. Лупула, Розанда одружилася зі Тимішем Хмельницьким, старшим сином Б. Хмельницького).

[6] Berechet, Ș. (1926). Judecata la români până în secolul al XVIII-lea. Chișinău : Tipografia Eparhială «Cartea Românească», 104 p.

Кодекс 1646 р. навіть містив норми про помилування, які у французькому кримінальному законодавстві[7] з'явилися лише наприкінці XIX ст. Так, у параграфі 175 зазначалося, що той, хто вкрав через велику бідність, не багато та лише стільки, скільки він з'їсть і скільки зможе одягнути, повинен бути прощеним, адже це означало, що він украв через потребу[8].

Прогресивним у новому кодексі було й скасування впливу канонічного права – релігійних злочинів (єресь, магія, віровідступництво, чаклунство, прокляття тощо). Такого роду злочини в деяких європейських законодавствах зберігалися до початку XVIII ст., а прокляття в австрійському кримінальному кодексі до першої половини XX ст.

Отже, кодекс Василя Лупула належить вважати одним із перших кримінальних кодексів Європи, в якому знайшли відображення більшість доктринальних новел того часу. Це пов'язано із тим, що ні російський Судебник 1497 р., ні «Бамберзьке укладення» 1507 р. (Bambergensis), ні «Кримінально-судове укладення…» («Institutio criminalis Carolinae») 1532 р., ні кримінальний ордонанс французького короля Людовіка XIV 1670 р. не містили такої кількості запроваджених прогресивних новел у кримінальному праві.

У Молдавському князівстві судочинство вершили тільки правителі (домнітори)[9] через своїх намісників, а суд над злочинцями здійснювався тільки на боярському дивані під його головуванням. Право тримати в'язниці, як і право на життя та смерть, належало тільки правителю[10].

Під час свого 23-річного правління Василь Лупул, який очолював Боярський диван (найвища судова інституція), з усією суворістю застосовував свій кодекс, винісши, за свідченням різних джерел (хоча й документально непідтверджених), понад 40 000 смертних вироків. Однак домнітор не засуджував злочинців до смерті за скоєння злочину вперше, а лише карав їх побиттям, тортурами, виставленням до стовпа ганьби, а потім відпускав на волю, за другий злочин він відрізав їм одне вухо, за третій – друге і лише на четвертий раз міг засудити до смертної кари.

Стан в'язниць до і після набрання чинності кримінальним кодексом 1646 р. (у Валахії новий кримінальний кодекс уведений у дію в 1652 р.) був майже таким же, як і в усій Європі[11]. Концепція покарання мала залякувальний і спокутний характер. Роль в'язниць, як карального

[7] У кримінальному кодексі Франції пом'якшувальні обставини введені лише законом від 19 червня 1824 р., а потім узагальнені законом від 1 травня 1832 р.

[8] Longinescu, S. G. (1912). Legi vechi româneşti şi izvoarele lor (Pravila Moldovei din timpul lui Vasile Lupu). Bucureşti : Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 468 p.

[9] Домнітор – князь, правитель.

[10] Rădulescu, C. (1922). Curs de drept penal şi chestiunii de criminologie ţinut la Facultatea juridică din Cernăuţi. Cernăuţi, 302 p.

[11] Onisor, V. (1925). Istoria dreptului roman : curs dr licenta. Cluj : Tipografia Fondului Cartilor Funduae, P. 218; Mititelu, C. (1652). Rudenia în «Pravila cea Mare». Târgovişte : Studiu juridico-canonic. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/122-140.pdf

механізму, була незначна. Вони сприймалися як тимчасові місця утримання до виконання вироку, оскільки найчастішою карою була смерть.

У наведених кримінальних кодексах немає положення про в'язниці, однак покарання у вигляді «ув'язнення» передбачалося за деякі легкі злочини із залученням до робіт у соляних кар'єрах.

Літописці XV, XVI і XVII століть описують в'язниці із нестерпними умовами перебування, розташовані у підвалах княжих палаців, монастирях або під дзвіницями церков[12].

Д. Кантемир у «Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae» («Опис минулого та поточного стану Молдови»), ведучи мову про покарання, які застосовувалися, підкреслював, що: «катування і покарання бувають двох видів: розбійників вішають, церковних розбійників спалюють, боярам, які вб'ють когось, відрубують голову, а селян, які вчинили вбивство, садять на палю»[13].

Оскільки позбавлення волі рідко застосовувалося як основний вид покарання, в'язниці були «малонаселені». Засуджені до інших видів покарань легко звільнялися після того, як їх клеймували або калічили відрізанням вух, носа чи рук. Хоча це питання стосувалося лише певних злочинів, у жодному з румунських князівств (за винятком періоду правління Влада Цепеша) не було ані витонченості тортур, ані різноманітності інквізиційних інструментів, як у в'язницях Заходу та Німеччини.

Отже, кримінальне законодавство, яке застосовувалося на буковинських землях у складі Молдавського князівства до 1774 р. (до моменту встановлення Австро-Угорського панування), розвивалося та залежало від кримінально-репресивної політики молдавських правителів, зберігаючи загальні тенденції тодішньої європейської доктрини, розуміння жорстокого покарання як головного фактору забезпечення порядку та спокою.

[12] Onisor, V. (1925). Istoria dreptului roman : curs dr licenta. Cluj : Tipografia Fondului Cartilor Funduae, P. 167–173.

[13] Pop, T. (1924). Drept penal comparat. Penologie și știință penitenciară. Cluj : Institutul de Arte Grafice «Ardealul», P. 19.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-60

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ГРОМАДЯНСТВО ДІТЕЙ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Фенич Яна Володимирівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Громадянство у всьому світі розглядається як одне із основоположних прав людини, завдяки якому вона стає повноцінним членом суспільства. Саме дієвий адміністративно-правовий механізм реалізації права на громадянство, а не просте його декларування, є запорукою існування сучасної правової держави.

Дитина, згідно з статтею 2 Європейської конвенції про громадянство являє собою будь-яку особу, що не досягла 18 років, якщо за законодавством, яке застосовується до дітей, повноліття не настає раніше. [1] За загальним правилом, яке утвердилося в світі, новонароджені діти можуть успадкувати громадянство від батьків на підставі «кровних зв'язків», або отримати його за місцем народження. Це два найпоширеніші способи отримання громадянства дітьми в світі. За українським законодавством про громадянство, громадянство дітей пов'язується, насамперед, з громадянством їх батьків, а саме перебуванням у громадянстві України батьків дитини, чи одного з них, а також фактом реєстрації місця проживання батьків дитини, чи одного з них на території України на момент народження дитини. Це підтверджується статтею 7 Закону України «Про громадянство», згідно з якою, особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України. Та, особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України.[2] Проте варто зазначити, що положення статті 7 нині чинного Закону про громадянство застосовуються до осіб, які народилися після 1 березня 2001 року (дата набрання чинності Закону).

Громадянство ж осіб, які народилися в період з 13 листопада 1991 року (дата набрання чинності Закону України «Про громадянство України» в редакції від 8 жовтня 1991 року) і по 28 лютого 2001 року включно, якщо такі особи народилися в Україні, або їх батьки, чи один з них були громадянами України, визначається відповідно до Закону України «Про громадянство України» в редакції від 8 жовтня 1991 року та Закону України «Про громадянство України» в редакції від 16 квітня 1997 року. На підтвердження цього наводимо положення статті 58 Конституції України,

[1] Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997р.*Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 13. Ст. 359.

[2] Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р.№ 2235-III // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

яка встановлює один з основних принципів права – принцип незворотності дії закону у часі, [9][3] що підтверджується і у рішенні Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року N 1– рп/99, в якому зазначено, що дію нормативно-правового акту в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.[4]

Отже, за нинішнім діючим законодавством України про громадянство, на набуття громадянства дитини впливають два юридичні факти: 1) факт перебування у громадянстві України батьків дитини, чи одного з них на момент народження дитини; 2) факт реєстрації місця проживання батьків дитини, чи одного з них на території України на момент народження дитини.

Проте надзвичайно великою проблемою на сьогодні стала нездатність підтвердити такі факти на тимчасово окупованій території України, а саме факт реєстрації місця проживання батьків дитини, чи одного з них на території України на момент народження дитини. У разі не підтвердження вищезазначених фактів, один з батьків, чи законний представник дитини має право звернутися до територіального підрозділу ДМС із заявою про набуття громадянства України даною категорією дітей за місцем проживання (такі діти можуть набути громадянство України відповідно до частини 3 статті 8 Закону України «Про громадянство України», чи статті 14 цього ж Закону). У випадку набуття громадянства дітьми відповідно до частини 1 статті 7 цього Закону, місце народження особи не впливає на можливість набуття нею громадянства України – дитина набуває громадянство України незалежно від того, народилася вона на території України, чи за її межами. Ключовим моментом тут є встановлення факту громадянства України у батьків цієї дитини, або одного з них на момент народження цієї дитини. В такій ситуації один із батьків, чи законний представник дитини може звернутися із заявою про набуття дитиною громадянства України за народженням до територіального підрозділу ДМС України за місцем проживання.[5] Після прийняття рішення про набуття дитиною громадянства України особа отримує довідку про реєстрацію особи громадянином України.

Проте, на жаль, не дивлячись на розгалужену систему нормативно-правових актів, що регулюють процедуру встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території України (Конвенція про права дитини 20 листопада 1989 року; Сімейний кодекс України; Цивільний кодекс України; Цивільний процесуальний кодекс України; Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України"; Закон України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану"; Закон України "Про громадянство України" Закон

[3] Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141

[4] Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/99 від 09.02.1999 р. у справі за конституційним зверненням Національного банку України стосовно офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) // Офіційний вісник України, 1999. – № 7. – Ст. 255.

[5] Офіційний сайт Державної міграційної служби України. Режим електронного доступу: https://dmsu.gov.ua/faq/pitannya-gromadyanstva/yaka-informacziya-pro-pidtverdzhennya-gromadyanstva-ukrajni-nepovnolitnoj-ditini-nadaetsya-pid-chas-oformlennya-jj-dokumentiv-shho-pidtverdzhuyut-gromadyanstvo-ukrajni.html

України "Про судовий збір"; Постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2013 року № 9 "Про затвердження Порядку підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я"; Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 «Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні»; Наказ Міністерства охорони здоров'я від 04 березня 2022 року № 407 "Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану"; Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309 "Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією"; Наказ Міністерства юстиції України від 03 вересня 2022 року № 3734/5 "Про впорядкування відносин з державної реєстрації народження та отримання документів про народження в умовах воєнного стану" тощо), за оцінками УВКБ ООН, на сьогодні близько 70 тисяч дітей, народжених на непідконтрольних уряду України районах Донецької та Луганської областей, ще не отримали свідоцтва про народження в Україні державного зразка.[6] А саме незареєстроване народження особи в подальшому призводить до ускладнень при підтвердженні громадянства України, можливо, до втрати громадянства взагалі.

Складність сучасної процедури реєстрації народження на ТОТ викликана необхідністю спочатку встановити факт, який має юридичне значення, в судовому порядку. Проте зважаючи на те, що обсяг суб'єктивного права на громадянство визначає однією з вимог до органів публічної влади – неприпустимість надмірного формалізму, цілком виправданим було б докладення всіх зусиль, направлених на спрощення існуючої процедури, зокрема запровадження адміністративної процедури (без встановлення факту в судовому порядку). Адже, встановлення формальних вимог до заяви про набуття громадянства, заяви про встановлення факту громадянства, форма оплати державного мита тощо, не може служити перепоною для реалізації відповідної процедури, а їх спрощення стане важливою умовою для забезпечення права на громадянство українськими дітьми, народженими на тимчасово окупованих територіях. А забезпечення доступу до правосуддя, до адміністративних та інших державних послуг для мешканців ОРДЛО та ТОТ АРК є важливою складовою реінтеграції окупованих територій.

Отже, задля реалізації права на громадянство дітьми на тимчасово окупованих територіях, законодавцю необхідно враховувати особливості, з якими вимушено стикаються родини з тимчасово окупованих територій під час отримання свідоцтва про народження та першого паспорта в 14 років для власних дітей. Зокрема, потрібно спростити процедуру, яка інколи є просто нездоланною через необхідність перетину лінії зіткнення за нормами перетину державного кордону України, що передбачають наявність нотаріально завіреного дозволу одного з батьків, зробити її менш тривалою за часом та менш фінансово затратною.

[6] Офіційний сайт УВКБ ООН// Режим електронного доступу: https://www.unhcr.org/ua/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-61

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДОВІЧНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ «ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ» В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: КРИТЕРІЇ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Франковська Світлана Андріївна
аспірантка кафедри конституційного та адміністративного права, завідувач навчальної лабораторії нормотворчої діяльності та правозастосування
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна

Правовий режим воєнного стану в Україні вніс свої корективи у всі сфери суспільного, політичного та фінансового життя держави. Зокрема, він передбачає певні обмеження, які об'єктивно необхідні для існування держави в умовах воєнного стану. Одним із таких обмежень є фінансовий моніторинг, особливо він є актуальним для політично значущих осіб.

Спершу слід з'ясувати значення поняття фінансового моніторингу. Так, згідно п. 66 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу[1]. Метою фінансового моніторингу є протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, таким об'єктом необхідно визначити динаміку фінансових операцій у банківських установах. Такий вид оцінювання має здійснюватися на постійній основі, мати систематичний та комплексний характер, враховуючи стан механізму внутрішнього моніторингу в банку і параметри системи фінансового моніторингу в Україні.

Система фінансового моніторингу в Україні активно розвивалася протягом останніх років. Ключовою інституцією, що забезпечувала діяльність у сфері фінансового моніторингу є Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторингу), яка є центральним органом влади, основним призначенням якого є протидія відмиванню коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму[2].

Якщо порівняти систему фінансового моніторингу України та зарубіжних країн, можна дійти висновку, що вітчизняна система суб'єктів

[1] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

[2] Гнаткович О. Д., Овчиннікова Т. В., Смолінська С. Д. Фінансовий моніторинг в Україні та напрями його покращення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. С. 1-6.

фінансового моніторингу наділена більш широкими повноваженнями, оскільки вона не лише отримує інформацію, а й сама проводить фінансові розслідування. Фактично всі надавачі фінансових послуг в Україні охоплені системою фінансового моніторингу, крім того, система передбачає тісну взаємодію суб'єктів фінансового моніторингу, міністерств[3].

З'ясувавши значення та особливості фінансового моніторингу, виникає питання, кого слід віднести до категорії політично значущих осіб. Так, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» передбачено, що до категорії політично значущих осіб слід відносити фізичних осіб, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях[4].

Нормою законодавства, яка регулює питання щодо порушення вимог фінансового контролю, є стаття 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до якої несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян[5].

У ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» передбачено, у разі, якщо з дня припинення виконання політично значущою особою визначних публічних функцій минуло більше дванадцяти місяців і фінансові операції, що проводилися такою особою протягом цього часу, становили низький ризик, а також суб'єктом первинного фінансового моніторингу не виявлено ознак, що ділові відносини з такою особою становлять ризики, властиві політично значущим особам, такий суб'єкт первинного фінансового моніторингу не вживає (припиняє вживати) щодо неї заходів належної перевірки.

Прийняття нового закону дає можливість вдосконалити організацію первинного та державного фінансового моніторингу і підвищити ефективність формування та реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму[6].

Тобто змінами, внесеними до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового

---

[3] Уткіна М.С. Фінансовий моніторинг як один із засобів протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 292-295.

[4] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

[5] Грудовенко О. С. Адміністративно-правова характеристика запобігання порушення вимог фінансового контролю посадовими особами Збройних сил України. *Держава та регіони.* 2022. № 3 (77). С. 41-45.

[6] Козинець І.Г., Лось А.Ю. Фінансовий моніторинг в Україні: новий етап розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 237-239.

знищення», передбачено можливість не продовжувати вжиття заходів щодо належної перевірки особи, яка не є політично значущою, після спливу визначеного законом терміну.

Проте, при застосуванні даного положення Закону виникає проблема. Так, новелою є факт позбавлення особи статусу політично значущої особи, а самі часові рамки такого позбавлення є необмеженими. Тобто, політично значущі особи за нововведенням до Закону будуть мати даний статус не протягом трьох років після звільнення, а фактично довічно. З цього слідує, що політично значуща особа може перебувати під фінансовим моніторингом довічно. І така норма є важливою гарантією розбудови правової держави та забезпечення правового режиму законності в нашій країні.

Оскільки правовий режим воєнного стану, який діє на території України, встановлює певні обмеження прав та свобод цілком доцільно встановлювати законодавчі обмеження для політично значущих осіб у вигляді фінансового моніторингу. Крім того, фінансовий моніторинг під час дії воєнного стану і так зазнав змін та його значно спростили, що має, як позитивний, так і негативний вплив на функціонування економіки країни. А саме, передбачено ряд фінансових операцій, для яких в умовах воєнного стану не потрібне підтвердження походження коштів.

Крім того, варто також зазначати, що процеси цифровізації в державі не оминули також і фінансовий моніторинг. Застосування цифрових технологій у процесах реалізації фінансового моніторингу сприятиме полегшенню доступу суб'єктів первинного фінансового моніторингу до більшості послуг у цій сфері, зниженню рівня зловживань та корумпованості у фінансовій сфері за рахунок переведення більшості операцій в електронний формат, зменшенню витрат на здійснення фінансових операцій, пов'язаних із обігом паперових грошей. Загалом, є сенс вести мову про підвищення ефективності операцій при проведенні фінансового моніторингу та зниження рівня зловживань у цій сфері[7].

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що нові зміни в законодавстві, що стосуються довічного фінансового моніторингу політично значущих осіб, є цілком своєчасними, доцільними, зокрема, в умовах дії правового режиму воєнного стану, оскільки дана категорія осіб відіграє важливу роль у політичному житті та має безпосередній вплив на функціонування держави, її економічної та правової сфери. Крім того, цифровізація фінансового моніторингу значно спростить саме механізм перевірки осіб, що належать до категорії політично значущих.

[7] Гнаткович О. Д., Овчиннікова Т. В., Смолінська С. Д. Фінансовий моніторинг в Україні та напрями його покращення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. С. 1-6.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-62

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ БУДІВНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Харченко Тетяна Миколаївна
кандидат юридичних наук, головний спеціаліст
Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини
Національної поліції України
м. Київ, Україна

Конституційно-правове будівництво в умовах війни відображає суттєві виклики і потребує глибокого та всебічного аналізу з врахуванням історичного досвіду та сучасних вимог[1]. При цьому основною метою є не лише захист національного суверенітету і територіальної цілісності держави, але й забезпечення стабільності конституційного ладу, прав і свобод людини та громадянина.

Історичний контекст. У історії багатьох країн є приклади, коли в умовах війни або гострої політичної кризи вироблялися нові конституційні норми або вносилися істотні зміни до існуючих основних законів. Виклик полягає в тому, щоб при цьому не порушити основоположних принципів правової держави та забезпечити ефективний захист прав і свобод громадян.

Виклики і ризики. Основними викликами для конституційно-правового будівництва в умовах війни є:

– Забезпечення балансу між необхідністю зміцнення обороноздатності країни та збереженням основ демократичного режиму.

– Визначення оптимальної моделі розподілу владних повноважень, зокрема, між центральною та регіональною владою.

– Вжиття заходів для запобігання зловживанням, які можуть виникнути на тлі надзвичайного або воєнного стану.

Пошуки оптимальних моделей. Пошук оптимальних моделей конституційно-правового будівництва в умовах війни має базуватися на декількох основних принципах:

1. Збалансованість владних повноважень. – необхідно забезпечити таку організацію державної влади, яка б у надзвичайних умовах була здатна ефективно реагувати на виклики, при цьому не допускаючи порушення основоположних прав і свобод.

2. Гнучкість конституційного регулювання – законодавство повинно передбачати механізми, які дозволяють адаптуватися до швидкозмінних умов без необхідності вдаватися до радикальних конституційних змін.

3. Забезпечення демократичного контролю – навіть в умовах війни необхідно зберегти ефективні механізми демократичного контролю за діяльністю виконавчої влади, у тому числі через незалежні суди та засоби масової інформації.

4. Міжнародна інтеграція – у процесі конституційно-правового будівництва необхідно враховувати стандарти та рекомендації міжнародного співтовариства, зокрема, щодо захисту прав і свобод людини.

[1] Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

Також, оскільки в умовах війни відбувається трансформація вітчизняного механізму державної влади та місцевого самоврядування через функціонування військових адміністрацій, посилення повноважень окремих органів державної влади, важливо чітко визначити завдання та функції інституцій механізму публічної влади, особливо у сфері оборони України, захисту населення від зовнішнього агресора; необхідно напрацювати концепцію створення умов для функціонування/перенесення та належного виконання своїх обов'язків тими органами влади, що базуються на тимчасово окупованій території та щодо безперебійної роботи тих владних інституцій, які з різних причин, залишаючись на території контрольованій українською суверенною владою, стикнулися з труднощами у своїй роботі, котрі викликані фактичним перебуванням України в стані війни; оптимально обґрунтувати зміну алгоритму реалізації функцій, штатну чисельність служб і підрозділів кожного органу державної влади[2].

Забезпечення конституційного правопорядку в Україні в умовах війни не обмежується законодавчим вирішенням чисто внутрішніх питань державотворення. Варто сьогодні в цьому аспекті говорити про необхідність перегляду ролі та місця міжнародних організацій у системі гарантування миру у світі загалом та забезпечення національної безпеки нашої країни. Події останнього часу свідчать, що, на жаль, окремі визнані міжнародні інституції, наприклад, ООН, ОБСЄ, які за своїм призначенням мають працювати у напрямку забезпечення безпеки та миру у світі, на практиці виявилися малоефективними і такими, що нездатні належним чином реалізувати цю функцію.

Отож, Рішення Міжнародного суду ООН точно не стало проривом у застосуванні наявних міжнародно-правових інструментів і точно значно зменшить кількість позовів у майбутньому. Можна сказати, що Суд обмежився мінімально можливим для себе рішенням. Це не просто консервативний підхід. Це підхід, який ставить серйозні питання щодо подальшого застосування міжнародного права у сучасних умовах.

Питання перше: якщо дія конвенції не розповсюджується на постачання зброї, боєприпасів та готівку, яку завозили на непідконтрольні території, то як забезпечити відповідальність за такі дії? Будь-яка країна може відправити "Бук" та вантажівку з кешем і юридично це не можна кваліфікувати як фінансування тероризму? Бо немає квитанції та банківського рахунку?[3]

Питання друге: як захистити етнічні меншини, чиї культурні та релігійні заклади закривають? Після відхилення позиції по Меджлісу всі наступні ситуації будуть сприйматися так само: і етнічні меншини найбільш жорстко відчули, що в сучасному світі справедливості не існує.

Питання третє: як забезпечити відповідальність за порушення норм міжнародного права країною, яка є постійним членом Ради Безпеки ООН? Статус та права постійного члена РБ ООН надають йому можливість безкарно порушувати всі норми міжнародного права, маніпулювати

[2] Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 17-21.

[3] Причина програшу Україною «Великої справи» у Міжнародному суді ОНН – Лана Зеркаль URL: https://protocol.ua/ua/prichina_prograshu_ukrainoyu_velikoi_spravi_u_mignarodnomu_sudi_onn_lana_zerkal/

фактами та цинічно брехати світові, розповсюджуючи свою брудну пропаганду?[4]

Отож, вкрай необхідно сьогодні удосконалювати міжнародне гуманітарне (далі – МГП) право і національну законодавчу базу у сфері міжнародної співпраці України із союзниками у питаннях забезпечення нашої державної безпеки, міграції наших співгромадян та охорони кордонів України, отримання нашою країною міжнародної гуманітарної допомоги від зарубіжних партнерів та її ефективного розподілу і т. ін.

Проаналізувавши, можна визначити загальний огляд типових порушень МГП, які згадуються в звітах міжнародних організацій або в новинах щодо конфліктів, включаючи ситуацію на окупованих територіях України: 1. Атаки на цивільне населення та об'єкти. Завдання ударів по житлових районах, школах, лікарнях, та інших не військових об'єктах, що можуть кваліфікуватися як порушення статтей 48, 51, 52 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, що керуються принципами розмежування та пропорційності. 2. Застосування забороненої зброї. Використання зброї, забороненої міжнародними угодами, таких як касетні боєприпаси, фосфорні боєприпаси, може бути порушенням Конвенції про заборону або обмеження застосування певних конвенційних видів зброї (1980) та її протоколів. 3. Незаконне переміщення населення або депортація. Примусове переміщення цивільного населення з окупованих територій, що є порушенням Женевської конвенції статті 49. 4. Тортури та жорстоке поводження. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільними особами, включаючи тортури, що заборонено за Женевською конвенцією III статтями 13-16, і Додатковим протоколом I статтями 75 і 76. 5. Атаки на школи та медичні установи. Умисні атаки на заклади, що мають гуманітарний статус, такі як школи та лікарні, порушують статті 19 і 24 Женевської конвенції відповідно.

Українська держава в умовах війни з росією повинна адекватно реагувати на загрози незалежності, суверенітету і територіальній цілісності нашої країни, виробити ефективний механізм їх фактичної нівелізації і для досягнення цієї мети, належного забезпечення конституційного правопорядку в Україні мають бути задіяні всі конституційні можливості держави і суспільства: політичні, економічні, соціальні, зовнішньополітичні, правові, наукові, культурні, духовні[5].

Конституційно-правове будівництво в умовах війни вимагає врахування безлічі факторів, від історичного досвіду до сучасних викликів. Визначальним є знаходження балансу між ефективністю державного управління в кризових умовах та збереженням основоположних принципів правової держави та демократії.

[4] Причина програшу Україною «Великої справи» у Міжнародному суді ОНН – Лана Зеркаль URL: https://protocol.ua/ua/prichina_prograshu_ukrainoyu_velikoi_spravi_u_mignarodnomu_sudi_onn_lana_zerkal/

[5] Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загально-правовий дискурс. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1-2. С. 27-31.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-63

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ НАБУТТЯ УКРАЇНОЮ СТАТУСУ КАНДИДАТА У ЧЛЕНИ ЄС

Хребтова Алєся Анатоліївна
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна

В умовах світових інтеграційних процесів особливе місце посідає трансформація національних правових систем різних країн. Не є винятком і євроінтеграційні трансформації української правової системи. Являючи собою вид правових змін така трансформація є складова сучасного правового розвитку. Правова трансформація є складовою (компонентом) правового розвитку поряд з такими правовими змінами, як становлення, функціонування, руйнація, а також здійснюється у формі правової еволюції, правової революції та правової реформи[1].

Яскравим прикладом правової трансформації національної правової системи України слід вважати євроінтеграційні реформи. Як відомо, Україна подала заявку на членство в ЄС у лютому 2022 року та отримала статус кандидата в ЄС у червні 2022 року. У грудні 2023 року лідери ЄС вирішили розпочати переговори про вступ. На позачерговому засіданні Європейської Ради в лютому 2023 року лідери ЄС визнали значні зусилля, які Україна продемонструвала для досягнення цілей, що лежать в основі її статусу кандидата на членство в ЄС та запросили Раду прийняти рамки переговорів після того, як будуть зроблені відповідні кроки, викладені у звіті Комісії від 8 листопада 2023 року[2].

Варто відзначити, що надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 року ще більше прискорило реформаторські зусилля нашої держави.

Так, зрештою було приведено у відповідність до правил ЄС українське законодавство щодо медіа. Незважаючи на обмеження військового часу, громадяни України користуються свободою вираження думок, доступністю критичних засобів масової інформації. Значного прогресу у цій сфері було досягнуто з ухваленням медійного закону у грудні 2022 року[3]. Метою його

[1]Кривицький Ю. В. (2023). Правова трансформація як складова сучасного правового розвитку. *Альманах права*, 14, С. 251.

[2] Ukraine report (European Commission, 8 November 2023). Retrieved from: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (2024, березень, 18).

[3] Про медіа (2022): Закон України No 2849-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (2024, березень, 19).

прийняття визначено створення єдиної, впорядкованої та взаємоузгодженої системи правових норм, спрямованих на регулювання правовідносин у сфері медіа, виконання Україною зобов'язань перед європейськими партнерами та імплементація норм європейського законодавства у національне законодавство України шляхом забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності в сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа[4].

Україна досягла прогресу в аспекті верховенства права, а також у судовій та адміністративній реформі. Так, після прозорого процесу, із значним залученням незалежних експертів, було перезавантажено Вищу раду юстиції та Вищу кваліфікаційну комісію суддів. У серпні 2023 року, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії, було прийнято законодавство, яке забезпечує прозорий попередній відбір суддів Конституційного Суду.

Були здійснені нові законодавчі, стратегічні та інституційні вдосконалення в аспекті антикорупційної політики, включно з ухваленням національної антикорупційної стратегії, що супроводжується комплексною державною програмою її реалізації. Зокрема, у березні 2023 року Україна прийняла комплексну Державну антикорупційну програму та запустила ІТ-систему контролю за її виконанням, а також Єдиний портал повідомлень про викривачів. Відновлено, призупинену після введення воєнного стану, систему електронного декларування. Розроблено та зареєстровано у парламенті законопроєкти, які посилюють незалежність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, передбачають збільшення штатної чисельності Національного антикорупційного бюро України[5].

Утім, попри безсумнівно досягнутий прогрес, необхідно продовжувати трансформаційні процеси. Адже вступ України до ЄС не буде легким. Це перший випадок в історії євроінтеграції, коли країна-кандидат, яка бореться за свій суверенітет і існування, прагне виконати жорсткі умови членства в ЄС. Ця ситуація ставить перед ЄС і Україною складні вибори та виклики. Тому необхідні зусилля для подальшого впорядкування та вдосконалення матеріального та процесуального права, а також інституційних змін. Так, відповідно до наданих Україні рекомендацій необхідно передбачити нові шляхи забезпечення післявоєнної структури плюралістичних і незалежних засобів масової інформації (зокрема, телебачення), включаючи довгострокову перспективу суспільного мовника та незалежність національного регулятора.

[4]Про медіа (2022): Закон України No 2849-IX. Retrieved from: < https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (2024, березень, 19).

[5] Ukraine report (European Commission, 8 November 2023). Retrieved from: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (2024, березень, 18).

Актуальною залишається і потреба вдосконалення законодавства щодо добору суддів, а також запровадження більш прозорої процедури добору прокурорів керівного рівня[6].

Своєю чергою, щоби забезпечити результативність та сталість антикорупційних зусиль необхідно продовжувати удосконалювати антикорупційну законодавчу та інституційну складову, накопичувати надійну історію розслідувань, судових переслідувань та остаточних судових рішень у справах про корупцію на високому рівні, включаючи арешт та конфіскацію злочинних активів[7]. До того ж, варто якомога швидше прийняти закон про підвищення штатної чисельності Національного антикорупційного бюро України та виключити із закону про запобігання корупції положення, що обмежують повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції, продовження перевірки активів, які вже пройшли процес перевірки та обмеження повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції щодо перевірки майна, набутого деклярантами до виходу на службу без шкоди для правил, що застосовуються до національної безпеки під час війни. Також слід прагнути до своєчасної та стабільної реалізації Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки[8].

[6] Ukraine report (European Commission, 8 November 2023). Retrieved from: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (2024, березень, 18).

[7] Ukraine report (European Commission, 8 November 2023). Retrieved from: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (2024, березень, 18).

[8] Ukraine report (European Commission, 8 November 2023). Retrieved from: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (2024, березень, 18).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-64

РЕСПУБЛІКА КІПР: ІСТОРИЧНИЙ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Шандор Тетяна-Кароліна Федорівна
старший лаборант кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Переш Іван Євгенійович
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Досліджуючи дієвість механізмів міжнародного врегулювання етнополітичних конфліктів та наслідки втручання іноземних держав і міжнародних організацій у внутрішні протиріччя держави, варто згадати про багатовіковий Кіпрський конфлікт.

Острів Кіпр має вигідне геополітичне розташування, про що у 1880 році писав німецький археолог Густаф Гіршфельд: "Той, хто хоче стати і залишиться великою силою на Сході, повинен тримати Кіпр у своїх руках. Доводить це історія світу протягом останніх трьох тисячоліть від часів єгипетського фараона Тутмоса III до днів королеви Вікторії"[1].

Історію Кіпрського конфлікту доцільно розглядати, починаючи з часів захоплення Кіпру Османською імперією у 1571 році, який на той період перебував під владою Венеційської Республіки. Саме тоді на територію острову переселили близько тисячі мусульман, які панували на ньому понад 300 років[2]. Такі події дали початок так званому «енозісу» – національно-визвольному руху греків-кіпріотів проти османського загарбання та за возз'єднання з історичною батьківщиною – Грецією.

Ставши колонією Великої Британії у ході Першої Світової Війни, Кіпр не здобув бажаний мир. Британія підтримувала турецьку спільноту, чим спровокувала загострення етнополітичного конфлікту[3].

---

1. Polyvios G. Polyviou. Cyprus on the edge: a study in constitutional survival. Cyprus. 2013. 271 p.

[2] Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300-1600. /Пер. з англ. О. Галенко, наук. ред. В. Остапчук. НАН України. Інститут сходознавства. Київ: Критика. 1998. 286 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Inaldzhyk_Halil/Osmanska_imperiia_klasychna_doba_1300-1600.pdf

[3] Вітман К.М. Кіпрський етнополітичний конфлікт: витоки та сучасний етап врегулювання. *Актуальні проблеми політики.* 2018. Вип. 61. С. 106-116. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/61_2018/12.pdf

Спробою врегулювання греко-турецького протистояння стало підписання Цюріхської угоди 11 лютого 1959 року між Грецією та Туреччиною, а також Лондонської угоди 19 лютого 1959 року між Грецією, Туреччиною та Великою Британією, котрі заклали основи державного ладу Республіки Кіпр, гарантії чотирьох урядів та декларації представників грецької та турецької спільноти Кіпру[1].

Республіка Кіпр отримала незалежність 16 серпня 1960 року на підставі Договору про заснування Республіки Кіпр (надалі – договір), який підписали Кіпр, Греція, Туреччина і Велика Британія.

Договори передбачали визнання та гарантії незалежності, територіальної цілісності та безпеки Республіки Кіпр, містили зобов'язання щодо дотримання політичного та економічного нейтралітету, заборони діяльності, котра могла б призвести до утворення союзних відносин з іншими державами або до розподілу острова.

Відповідно до договірних положень Велика Британія залишала за собою частину кіпрських територій, суверенітет яких Республіка Кіпр, Греція та Туреччина зобов'язуються поважати і гарантувати[4]. Слід зазначити, що на цих територіях утворилися та функціонують дві британські військові бази.

Положення договорів також врегульовували правові підстави перебування у Республіці Кіпр військового контингенту Греції (950 осіб) та Туреччини (650 осіб). Президент та Віце-президент наділені повноваженнями, у разі потреби, збільшувати, чи зменшувати контингент даних військ[5].

Аналіз Конституції Республіки Кіпр 1960 року свідчить про цілеспрямовану етнополітичну правотворчу діяльність держави при формуванні основ державного ладу республіки.

Відповідно до Конституції 1960 року Кіпр є президентською республікою. Президент є представником спільноти греків-кіпріотів, а Віце-Президент – представником турків-кіпріотів, які обираються грецькою та турецькою спільнотою відповідно.

Президент є главою держави та спільно з Віце-Президентом очолює виконавчу владу у визначених Конституцією випадках. У всіх інших випадках виконавчу владу здійснює Рада Міністрів у складі семи міністрів-греків та трьох міністрів-турків.

Законодавча влада Республіки здійснюється однопалатним парламентом – Палатою представників, що складається з 80 депутатів, з яких 56 обираються грецькою громадою, а 24 – турецькою громадою, на п'ятирічний термін. Головою парламенту є представник греків-кіпріотів, а його заступник обирається з поміж турків-кіпріотів.

[4] «Договір про гарантії» від 16 серпня 1960 року. Офіційний сайт Палати представників. 2006. 2 с. URL: https://www.parliament.cy/en/links-in-home-and-footer/significant-papers/cyprus-independence/treaty-of-guarantee

[5] «Договір про союз». Офіційний сайт Палати представників. 2006. 2 с. URL: https://www.parliament.cy/en/links-in-home-and-footer/significant-papers/cyprus-independence/treaty-of-alliance

Палаті представників належить законодавча влада, окрім тих питань, які відповідно до Конституції (стаття 61) віднесені до компетенції Палати громад. Так, статті 86–90 Основного закону Кіпру зазначають, що законодавча та адміністративна влада в освітній, культурній, релігійній сферах та деякі питання місцевих податків та зборів відносяться до повноважень Палати громад[6].

Схожий ентополітичний підхід ми можемо простежити при створенні Верховного Конституційного суду та Верховного суду, де, окрім суддів – представників від греків та турок, входить нейтральний суддя, котрий і очолює дані інституції.

Проте, незважаючи на толерантний механізм конституційного врегулювання етнополітичних відносин, у 1974 році Туреччина, порушивши Статут ООН, основоположні принципи міжнародного правопорядку та міждержавні домовленості, анексувала понад 36 % території Північного Кіпру, ввівши туди 40 000 військовий контингент та проголосивши утворення Турецької Республіки Північного Кіпру (ТРПК), яку не визнає жодна держава, окрім Туреччини.

На сучасному етапі територія острова Кіпр фактично поділена між Республікою Кіпр та так званою Турецькою Республікою Північного Кіпру (ТРПК). Також на острові знаходяться дві військові бази під суверенітетом Великої Британії та зелена демілітаризована зона військ ООН. Міжнародна спільнота визнає уряд Республіки Кіпру єдиним законним урядом Кіпру та засуджує самопроголошене утворення ТРПК [7].

Цікавим є той факт, що, незважаючи на територіально-політичні конфлікти у Республіці Кіпр, 1 травня 2004 року вся її територія стала державою-членом Європейського союзу.

Європейський Союз формально визнає юрисдикцію Республіки Кіпр над усім островом, оскільки відсутнє міжнародне визнання Турецької Республіки Північного Кіпру (ТРПК).

Такий прецедент є надзвичайно актуальним для України, яка опинилася у схожій ситуацію через російську анексію та агресію, і має бути обов'язково врахованим при веденні перемовин стосовно безумовного вступу України (її міжнародно визнаної території) до Європейського Союзу.

Проаналізувавши історичні та політико-правові аспекти врегулювання Кіпрського конфлікту, слід зауважити, що міжнародний правопорядок, міжнародні інституції не змогли належним чином вирішити етнополітичні та територіальні суперечки острову Кіпр, що підриває основи стабільності та миру в Східному Середземномор'ї.

[6] Конституція Республіки Кіпр від 16 серпня 1960 року. Офіційний сайт Палати представників. 2013. 84 с. URL: https://www.parliament.cy/en/links-in-home-and-footer/significant-papers/cyprus-independence/constitution-1960

[7] Рішення у справі "Кіпр проти Туреччини" (2001 р.). URL: https://rm.coe.int/16806b5964

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-65

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Шопіна Ірина Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного
університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в Україні набули особливої актуальності ще у 2014 році, із початком російської збройної агресії проти нашої держави. Постійне проведення противником інформаційно-психологічних операцій продовжується і після набуття збройною агресією держави-терориста повномасштабного характеру. Нині ціна помилки в інформаційній сфері є надзвичайно високою – будь-які відомості та дані активно використовуються Російською Федерацією для розвідування позицій підрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань, проведення шантажу на основі компрометуючої інформації, здійснення терористичних актів проти цивільного населення та об'єктів критичної інфраструктури.

Широкомасштабна і тривала російська збройна агресія поставила на порядок денний питання щодо необхідності забезпечувати безпеку цивільного населення у різноманітних сферах. У наукових розвідках та моніторингах ситуації як основні звичайно розглядаються фізична, психологічна та економічна безпека, однак все більшу важливість, на нашу думку, у нинішніх умовах набувають питання інформаційної безпеки. Це пов'язано з тим, що ризики у сфері інформаційної безпеки здатні впливати на фізичне, психологічне та матеріальне благополуччя громадян і спричиняти різноманітну шкоду їх життєдіяльності[1].

Поняття інформаційної безпеки може розглядатися на двох рівнях: процесному і статусному. У процесному аспекті поняття інформаційної безпеки слід розуміти як сукупність дій уповноважених органів і самих громадян, спрямованих на убезпечення від існуючих інформаційних ризиків. Зауважимо, процесний аспект включає до свого змісту як активну, так і пасивну складові (прикладом першої може бути виконання уповноваженими органами держави своїх функцій, прикладом другої – утримання громадянином від дій з інформаційними ресурсами, які можуть спричинити йому психологічну або матеріальну школу). У статусному аспекті поняття інформаційної безпеки можна розглядати як стан

[1] Онопрієнко С. Г. (2019). Протидія загрозам національній безпеці в інформаційній сфері: правовий аспект. *Наука і правоохорона,* № 4, С. 399–403.

максимального благополуччя суб’єктів інформаційних відносин, за якого їх права і свободи на безпечне інформаційне середовище реалізовані, а інформаційні ризики не спрямляють значного впливу на їх життя, професійну діяльність і особистісний простір.

Методологія досліджень актуального стану інформаційної безпеки визначених суб’єктів передбачає можливість порівняння окремих характеристик або у динаміці, або порівняно з іншими суб’єктами, які перебувають у відмінних від досліджуваної групи умовах. З огляду на це, інформаційна безпека громадян має визначатися за сукупністю низки параметрів. До них перш за все слід віднести тривалість бойових дій, внаслідок яких підвищуються вразливість частини українських громадян до маніпуляцій з боку противника (наприклад, внаслідок зростання кількості українських військовослужбовців та цивільних осіб, що зникли безвісті, відсутності достовірних відомостей про військовополонених, перебування українських громадян на окупованих територіях, що обумовлює проблеми з доступом до українських інформаційних джерел на фоні активних спроб противника залучити їх до російського інформаційного простору).

Іншим параметром виступає вид дезінформації, вплив якої відчували на собі громадяни. Методологічні підходи до сутності цього явища переважно включають розуміння поняття дезінформації як цілеспрямованого розповсюдження неправдивої інформації, що здійснюється з метою введення суспільства, соціальних груп або окремих суб'єктів в оману. Важливим чинником, який сприяє підвищеній небезпеці дезінформації, є її соціальний характер: будь-які способи розповсюдження неправдивих даних здійснюються за допомогою таких соціальних ресурсів, як засоби медіа, інформаційні агенції, соціальні мережі тощо.

Дослідження, пов'язані з виокремленням структурних елементів дезінформації, включають її поділ декілька видів. До них належать сфабрикований контент, який включає повністю вигадану, неправдиву інформацію. На відміну від нього, фальсифікований контент містить істинну текстову, візуальну або аудиальну інформацію, яка стала предметом схованих змін, що викривлюють її сутність. Контент зі спотвореним джерелом походження передбачає видачу відомостей (як правило, сфабрикованих або сфальсифікованих) за достовірну інформацію з надійних джерел, якими є органи державної влади та місцевого самоврядування, авторитетні засоби медіа тощо. Неправдивий контекст включає істинні відомості та дані у поєднанні з неправдивою контекстною інформацією. Сатира і пародія, як види дезінформації, уявляють собою гумореві тексти, спосіб оприлюднення яких передбачає, що частина аудиторії може прийняти їх за правдиві відомості. Неправдиві зв'язки виникають, коли заголовки, фото та анотації розміщених у мережі інтернет відомостей і повідомлень не пов'язані з текстами, які може прочитати переглядач, натиснувши на посилання. Спонсорський контент як вид дезінформації уявляє собою відомості рекламного характеру, спосіб публікації яких не передбачає позначення відповідних текстів як реклами. Пропаганда – це контент, який

використовується для впливу на суспільство та великі соціальні групи з метою досягнення цілей держави або інших суб'єктів. Помилковий контент уявляє собою випадкове неправдиве повідомлення, здійснене верифікованими суб'єктами: інформаційними агенціями, мас-медіа, представниками органів публічної влади (які звичайно у випадках виявлення таких фактів публікують публічно фіксують це і приносять вибачення своїй авдиторії)[2]. Ступінь інформаційної шкоди, спричиненої жителям деокупованих територій, залежить від видів дезінформації, реципієнтами якої вони були, а також від поєднання декількох з означених видів з метою найбільш деструктивного впливу на структуру особистості.

Третім параметром, який характеризує стан інформаційної безпеки громадян, є мета деструктивної інформаційної діяльності. Наші спостереження дозволили виокремити п’ять основних цілей інформаційних впливів противника: підвищення рівня депресивних настроїв у суспільстві, створення протестної активності, дискредитація органів української влади, дискредитація української культури, знецінювання демократичних надбань західної цивілізації. Визначення можливого досягнення означених цілей потребує здійснення емпіричних досліджень, результати яких мають враховуватися органами публічної влади під час вибору пріоритетів інформаційної політики в умовах правового режиму воєнного стану.

[2] Factsheet 4: Types of Misinformation and Disinformation / Using Social Media in Community Based Protection: a Guide. / UNHCR. URL: https://www.unhcr.org/innovation/wp-content/uploads/2022/02/Factsheet-4.pdf

НАПРЯМ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ БУДІВНИЦТВО В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-66

МУНІЦИПАЛЬНІ СВОБОДИ: ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ТА СКЛАДОВІ

Баймуратов Михайло Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Кофман Борис Якович
доктор юридичних наук, старший дослідник,
Заслужений юрист України,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Становлення, розвиток та вдосконалення феноменології демократичної правової державності напряму пов'язане, по-перше, із затвердженням, визнанням та легалізацією прав і свобод людини як основоположної константи процесу демократизації суспільного і державного життя та їх пріоритетом перед правами держави; по-друге, з визнанням інституту локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування (далі – МСВ), як основної форми самоорганізації населення: по-третє, з легалізацією територіальної людської спільноти у вигляді територіальної громади (далі – ТГ), як сукупності жителів, що мешкають на відповідній території держави, – первинним суб'єктом МСВ.

Отже, в основі наведених настанов лежать, практично: а) *багатовікові муніципально-людські свободи та цінності*, що б) *виникли, сформовані, розвиваються та вдосконалюються, а також детерміновані на локальному рівні соціуму*, в) *як результат багаторічного існування та функціонування людської міської територіальної спільноти – міської громади (ТГ),* г) *через*

створення особливої багатоманітної, полісуб'єктної та поліоб'єктної екзистенційної системи міжлюдських комунікацій, що відповідним чином створює сферу безпеки для існування людини, її груп та асоціацій, та проявляється на індивідуальному, груповому та колективному рівнях, а потім г') *через творче запозичення досвіду таких громад, що складаються з міських мешканців (городян), передано всім іншим видам територіальних людських спільнот, що функціонують на сільському, селищному* (базовий рівень), *а потім на районному і обласному* (асоційований рівень) *рівнях*.

Отже, наведені аргументи сприяють формуванню в межах феноменології демократичної правової державності системного *принципу муніципал*ізму, що базується на основі історично сформованих муніципальних цінностей та муніципальних свобод. Наведена проблематика багаторазово актуалізується у сучасних реаліях війни росії проти України, коли саме МСВ та території його ТГ несуть основний тягар та негативні наслідки від збройної агресії держави-окупанта.

Формування спочатку ідентифікаційних особливостей та конкретних переваг міського життя в межах людської міської спільноти, що трансформувались у цінності, завдяки постійному користування та оптимальному соціальному результату, а також передавання їх наступним поколінням членам ТГ через закріплення у повсякденному індивідуальному, груповому та колективному житті людської спільноти та її членів – саме так може бути схематично репрезентований шлях формування муніципальних свобод, що спочатку носить повсякденний, звичаєвий, ординарний характер, що формує, трансформує, впорядковує, стабілізує повсякденне буття людини, її груп та асоціацій. Вже з часом такі свободи трансформуються в муніципальні цінності та стають універсальними цінностями людського буття для ТГ будь-якого рівня.

Отже, основоположним телеологічним наповненням таких муніципальних свобод виступає: А) їх формування в межах міського територіального людського соціуму, завдяки особливостям міського життя, що характеризується більш високим рівнем автономії особистості та суттєвою загальнодемократичною складовою (*локально-просторова ознака* – авт.); Б) муніципальні свободи людини насамперед спираються на засади колективізму, общинної рівності, локального характеру політичного, економічного, соціально-культурного розвитку тощо (*локально-колективістська ознака* – авт.); В) кожна з муніципальних свобод торкається важливого елемента міського життя людини, її положення в локальному соціумі, що, з одного боку, суттєво впливає на здійснення людиною свого життєвого циклу; а з іншого – одночасно має суттєвий індивідуальний, і в той же час груповий і колективний характер (*соціально-значима ознака* – авт.); Г) кожна муніципальна свобода розрахована для застосування необмеженою та непойменованою кількістю фізичних суб'єктів, тобто є доступною для використання будь-яким членом міської ТГ (*кількісно-застосовна ознака* – авт.); Г') кожна муніципальна свобода має суттєво значення для повсякденного існування людини – члена міської

ТГ (*якісно-застосовна ознака* – авт.); Д) кожна така муніципальна свобода напряму і суттєво впливає на формування муніципально-правового, а у підсумку, й конституційно-правового статусу людини-члена міської ТГ (*статусно-визначальна ознака* – авт.); Е) для кожної муніципальної свободи передбачений демократичний правовий режим її існування, легалізації, легітимації та реалізації, за рахунок формування відповідних соціально-нормативних механізмів, що носять транспарентний та функціонально-визнаний членами локального соціуму характер (*процесуально-процедурна ознака* – авт.); Є) кожна з муніципальних свобод виступає складовим елементом загальної локальної системи охорони і захисту прав людини і, одночасно, елементом загальної локальної системи безпеки (*процесуально-охоронна* і *процесуально-безпекова ознаки* – авт.).

Основним аксіологічним набуттям таких свобод, їх серцевиною та змістовним наповненням виступає власне індивідуальна свобода людини, що заснована на її природних правах. Тобто, можна стверджувати, що в основі муніципальних свобод лежить людиноорієнтовна та людиноцентрична модель, яка базується на засадах натуралістичної юриспруденції, що, своєю чергою, в своїй основі має принцип соціального натуралізму[1].

Але треба звернути пильну увагу на те, що у колі муніципальних свобод викристалізовуються саме муніципальні цінності як квінтесенція локального життя та його демократичної організації[2]. Бо саме в основі профільних свобод, насамперед, лежать відповідні складові, що, по-перше, детермінують довгостроковий процес формування таких цінностей; по-друге, надають більш глибокого розуміння щодо їх змісту та функціонального наповнення; по-третє, роблять їх оптимальними щодо практичного використання. До таких складових відносяться саме такі:

А) *Безпекова складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на існування та функціонування в межах територіального колективного людського соціуму (ТГ) в ординарних та екстраординарних умовах його існування і функціонування, що апріорі забезпечує їй захист свого життя та розвиток своєї особистості як індивідуума;

Б) *Екзистенційна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини здійснювати свій життєвий цикл в межах територіального колективного людського соціуму (ТГ) через формування та прояв своїх індивідуальних, групових, колективних атитюдів (поведінкових настанов), включаючи й правові атитюди, а також формування на їх основі і

[1] Костенко О. М. (2006-2007). Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. Проблеми філософії права. Том IV-V. С. 98-106.

[2] Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. (2023). «Муніципальні цінності»: до ідентифікації та визначення параметральних ознак профільної феноменології. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 81-89. URL: https://www.researchgate.net/publication/376879561_Municipal_values_to_determine_the_parameteral_signs_of_phenomenology

реалізація габітусів (конкретних форм життєдіяльності людини), включаючи й правові габітуси;

В) *Біхевіористична складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на засадах сформованої системи атитюдів та габітусів формувати і реалізовувати відповідні індивідуальні, групові, колективні інтереси, що у практичній площині, завдяки їх особливій важливості, актуалізації та контекстуалізації для існування територіального колективного людського соціуму (ТГ), трансформуються в свободи, а потім й у права людини в різних сферах її життєдіяльності;

Г) *Повсякденно-побутова складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на організацію в межах територіального колективного людського соціуму (ТГ) свого повсякденного життя, вибір її форм, через формування, створення і користування комплексом побутових послуг, що надаються завдяки приналежності до такої локальної спільноти та забезпечують її стабільне та якісне існування в межах такої спільноти як цивілізованої істоти і як споживача муніципальних послуг;

Г') *Демократично-інституційна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на використання демократичного інструментарію управління повсякденним та перспективним життям і локальним розвитком в межах територіального колективного людського соціуму (ТГ), через формування відповідних інституцій публічної влади та демократичних механізмів (процедур) її періодичного оновлення і ефективного контролю за її діяльністю, а також механізмів (процедур) врахування суспільної думки в процесі прийняття управлінських рішень;

Д) *Муніципально-ідеологічна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на формування, користування і розповсюдження відповідних ідей, концепцій щодо важливості, особливої ролі та переваг муніципальної демократії та муніципального розвитку для існування і функціонування територіального колективного людського соціуму (ТГ), що виражають основоположні інтереси членів такого соціуму – жителів та скеровані на формування відповідної соціальної ідеології та заснованої на неї політичної позиції;

Е) *Соціально-рольова складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на вибір відповідної рольової позиції в територіальному колективному людському соціумі (ТГ) (статус в родині – чоловік, дружина, член родини, голова родини; професійний статус – робітник, інженер, бізнесмен, військовослужбовець, студент; соціальний статус – дитина, жінка, пенсіонер; суспільний статус – член суспільного об'єднання, член політичної партії, депутат місцевої ради тощо), а також таких рольових позицій, що проєктуються на феноменологію державності, але переважно реалізуються на локальному рівні соціуму (громадянин, іноземець, військовозобов'язаний, платник податків, споживач комунально-побутових послуг тощо), – причому на різних рівнях його функціонування, починаючи з мікрорівня (родина, інституції мікросоціуму тощо), мезорівня

(трудовий колектив тощо) та макрорівня (інституції громадянського суспільства) в умовах свого індивідуального, групового або колективного повсякденного існування з метою реалізації своїх інтересів (прав, свобод, обов'язків, соціальних зв'язків тощо) в умовах побудованої, існуючої та функціонуючої всередині громади системи комунікаційної взаємодії;

Є) *Професійна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на вибір відповідної рольової позиції в територіальному колективному людському соціумі (ТГ), за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець (або некваліфікований робітник) – член такої громади з метою матеріального забезпечення такого працюючого робітника;

Ж) *Інтерсуб'єктивна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на участь у реалізації загальної телеологічної домінанти, що стоїть перед територіальною колективною людською спільнотою (ТГ), в контексті її ординарного або екстраординарного існування та стабільного функціонування – отже, реалізації життєвого циклу людини, що реалізується на індивідуальному, груповому та колективному рівнях;

З) *Інституційна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на формування, створення і участь соціальних інституцій економічного, політичного, соціального, культурологічного, екологічного та ін. спрямування в межах територіальної колективної людської спільноти (ТГ) (інституцій громадянського суспільства у всьому їх розмаїтті), з метою задоволення своїх індивідуальних, групових та колективних інтересів, що задовольняють її різноманітні запити, устремління та потреби;

И) *Муніципально-господарська складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на формування, створення і участь в діяльності сукупності підприємств і установ, що здійснюють на території територіальної колективної людської спільноти (ТГ) господарську діяльність, спрямовану на задоволення колективних (суспільних) потреб населення, тобто жителів-членів громади;

І) *Муніципально-свідома складова*[3] – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини виступати носієм ідей, настанов, концепцій, форм і методів муніципалізму (місцевого самоврядування) на рівні як територіальної колективної людської спільноти (ТГ), так й патримоніальної держави – через формування, розвиток, вдосконалення, реалізацію, продукування і поширення індивідуальної, групової і колективної муніципальної свідомості та виникнення на її основі відповідних тенденцій та патернів, що визначають подальше існування та функціонування локального людського соціуму;

[3] Бобровник Д. О. (2022). Роль муніципальної правосвідомості та муніципальної психології у процесах формування глобалістського потенціалу територіальної громади. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». № 1 (4). С. 23-33.

Ї) *Муніципально-психологічна складова*[4] – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини активно діяти на рівні територіальної колективної людської спільноти (ТГ) у відповідності до настанов муніципалізму (місцевого самоврядування) та через їх застосування реалізовувати своїми практичними діями індивідуальні, групові та колективні інтереси жителів-членів зазначених громад;

Й) *Фертильно-репродуктивна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на рівні територіальної колективної людської спільноти (ТГ) та в її межах формувати свою фертильність та реалізовувати репродуктивну функцію для продовження свого роду;

К) *Нормативна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на рівні територіальної колективної людської спільноти (ТГ) приймати активну участь у розробці, прийняті та реалізації нормативних настанов в межах локальної нормотворчості ОМСВ;

Л) *Публічно-правова складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини на рівні територіальної колективної людської спільноти (ТГ) здійснювати пряму або опосередковану комунікацію з органами публічної влади – як публічної державної влади, так й публічної самоврядної (муніципальної) влади з метою вираження своїх індивідуальних, групових та колективних інтересів, а також охорони і захисту своїх прав, свобод і обов'язків;

М) *Національно-муніципальна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини як жителя-члена відповідної територіальної колективної людської спільноти (ТГ) виступати від свого імені або в рамках самоврядних або публічно-правових інституцій такої громади у відносинах з аналогічними самоврядними структурами своєї держави та національних асоціацій місцевих влад з питань внутрішньодержавного міжмуніципального співробітництва, локального розвитку та розвитку і вдосконалення муніципального господарства;

Н) *Міжнародно-муніципальна складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини як жителя-члена відповідної територіальної колективної людської спільноти (ТГ) виступати від свого імені або в рамках самоврядних або публічно-правових інституцій такої громади у відносинах з аналогічними самоврядними структурами зарубіжних держав та міжнародних асоціацій місцевих влад з питань міжнародного міжмуніципального співробітництва, локального розвитку та муніципального господарства;

О) *Муніципально-безпекова складова* – це реальна можливість (свобода), а потім і право конкретної людини як жителя-члена відповідної територіальної колективної людської спільноти (ТГ) користуватись індивідуально, в складі групи або колективно охоронними і безпековими механізмами, що виникають, формуються та функціонують в межах такої ТГ;

[4] Боярський О.О. (2022). Людина в місцевому самоврядуванні: до розуміння та вивчення параметрально-нормативних ознак: монографія; за ред. М.О. Баймуратова; Ін-т законодавства ВР України. Київ-Одеса: Фенікс, 432 с.

П) *Муніципально-управлінська складова* – це реальна можливість / реальні можливості (свобода/свободи), а потім і право конкретної людини як жителя-членам відповідної територіальної колективної людської спільноти (ТГ) користуватись індивідуально, в складі групи або колективно системним комплексом муніципальних свобод, що формуються, існують, реалізуються, вдосконалюються та коло яких розширюється в управлінського просторі МСВ, тобто там де діють його органи (насамперед, ОМСВ та їх структурні інституції) та суб'єкти.

Системний аналіз наведених складових муніципальних свобод людини дає змогу констатувати, що вони: а) виникають історично та можуть бути оціненими ретроспективно (*історичний аспект муніципальних свобод* – авт.); б) є характерними для колективного існування людини в умовах міського життя та володіють характерологічними рисами, що притаманні саме такому виду локального життя (*характерологічно-міський аспект муніципальних свобод* – авт.); в) характеризуються можливістю одночасного індивідуального, групового та колективного застосування (*характерологічно-кількісний аспект муніципальних свобод* – авт.); г) торкаються основних сфер існування людини (природної (екологічної), духовної, матеріальної, економічної, політичної, культурологічної, правової тощо) в межах саме міської людської територіальної спільноти, тобто ТГ (*характерологічно-сферний аспект муніципальних свобод* – авт.), причому як: біологічної істоти (*біологічна ознака* – авт.); особистості в межах соціальної спільноти (*соціальна ознака* – авт.); людини, що володіє відповідним правовим станом (громадянство, іноземство, апатридство, біженство тощо) (*нормативно-правова ознака* – авт.); людини, що володіє та виконує в локальному соціумі відповідні рольові позиції, що характеризуються: сталістю, соціальним визнанням, соціальною ефективністю, скеровані на вирішення відповідних завдань локального соціуму (глава родини, член родини, муніципальний службовець, робітник, студент, пенсіонер, платник податків, користувач комунальних послуг тощо) (*локально-рольова ознака* – авт.); людини, що володіє відповідною власністю (*цивільно-правова ознака* – авт.).

Отже, на наш погляд, під *муніципальними свободами* треба розуміти: а) сукупність реальних можливостей людини, що б) виникають історично, в) у межах територіальної людської спільноти (громади) /причому у буквальному розумінні – в межах міської громади; у загальному розумінні – в межах будь-якої громади будь-якого первинного рівня – сільської, селищної, об'єднаної, або асоційованого – районного, обласного рівнів/, г) з метою реалізації її екзистенційно-соціальних настанов, потреб, намагань та інтересів в різних сферах існування (особистісних, економічних, соціальних, політичних, культурологічних, екологічних, правових тощо), г') індивідуальної, групової та колективної властивості, що д) надають їй реальну можливість існувати в локальному соціумі як біологічна та соціальна істота та здійснювати свій життєвий цикл, е) трансформуючись у перспективі у відповідні муніципальні права.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-67

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЗАБУТТЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Бєлов Дмитро Миколайович
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Бєлова Мирослава Володимирівна
доктор юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Сучасне цифрове суспільство вимагає актуалізації та перетворення системи особистих немайнових прав фізичної особи, зокрема права людини на інформацію про себе. В сучасному уявленні, Інтернет є інструментом, який, з одного боку, має широке охоплення і є ключовою силою для сучасних процесів політичної та економічної демократизації, а з іншого – із поширенням Інтернету та соціальних медіа зростає проблематика порушення права людини на конфіденційність. Однак, у контексті правових механізмів реалізації і захисту особистих немайнових прав фізичної особи в реальному житті, правові інструменти для онлайн-відносин все ще перебувають на стадії формування, обговорення і активних дебатів.

Наукова спільнота інтенсивно шукає ефективні методи підвищення віртуальної безпеки фізичних осіб, враховуючи аспекти онлайн-середовища у чинному законодавстві. Останнім часом багато наукових досліджень, як теоретичного, так і практичного плану, фокусується на аспектах захисту особистих даних фізичних осіб, особливо у зв'язку з інтернет-активізацією суспільства, де ці дані стали надзвичайно доступними і досить слабко дослідженими. За введенням у дію Регламенту ЄС 2016/679 щодо захисту даних (GDPR), активно обговорюється необхідність захисту "нових" немайнових прав фізичної особи, зокрема права на знищення інформації стосовно себе (право на забуття). Право бути забутим є одним із перспективних законодавчих рішень Європейського Союзу в області захисту персональних даних, надаючи особі можливість контролювати свої дані, розміщені в онлайн-середовищі.

Поняття "право на забуття" виникло в контексті зростаючого цифрового сліду, який кожен залишає в інтернеті. З появою соціальних мереж та

пошукових систем, особиста інформація стала легко доступною для широкої аудиторії. Розвиток цієї концепції пов'язаний із захистом приватності та підвищенням контролю громадян над своєю особистою інформацією.

Так, з появою інтернету та розширенням цифрового простору виникає необхідність врегулювання прав особи на контроль над своєю особистою інформацією. Поняття "право на забуття" визначає можливість особи контролювати свої дані та вимагати їх видалення. Насамперед, вважаємо за необхідне розглянути деякі аспекти історії та розвитку концепції "право на забуття".

Як відомо, у 20-му столітті, особливо після Другої світової війни, виникає обурення від великої кількості особистої інформації, що зберігається в державних архівах. Це приводить до першого визнання права на забуття як механізму захисту особистих даних та відновлення особистої гідності. А вже з появою Інтернету у 90-х роках, концепція права на забуття стає більш актуальною. Люди починають стикатися із зростаючою кількістю слідів, які залишаються в онлайн просторі. З цього моменту розпочинається активна дискусія про необхідність правового регулювання даного питання.

Слід зазначити, що значний вклад у регулювання права людини на забуття вніс саме Європейський Союз. Так, у 2010 році Єврокомісія розпочала розробку Регламенту ЄС 2016/679 щодо захисту персональних даних. У 2012 році у вже опублікованому проєкті була включена стаття 17, яка детально визначала право суб'єктів даних на забуття та право на видалення інформації про себе. Далі ця стаття була удосконалена та розширена за участі Європейської Ради та Європейського Парламенту[1]. Зазначеним Регламентом встановлено обмеження на використання права на забуття, зокрема, у випадках, перерахованих у частині 3 статті 17 Регламенту ЄС 2016/679:

1) коли обробка персональних даних необхідна для реалізації права на свободу вираження поглядів та інформації;

2) дотримання юридичних вимог законодавства Європейського Союзу та держав-членів та виконання завдань, що виконуються в суспільних інтересах або в рамках виконання офіційних повноважень, покладених на адміністратора;

3) коли інформація використовується в суспільних інтересах у сфері охорони здоров’я;

4) коли інформація архівується в суспільних інтересах, наукових та історичних досліджень, для статистичних та інших подібних цілей;

5) коли інформація використовується для цілей судового розгляду, у разі оскарження правових вимог і позовів[2].

[1] Токарева В. О. (2022) Окремі питання реалізації права на видалення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. . № 4. С.42-47. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/8.pdf (дата звернення: 10.12.2023)

[2] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв’язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

Варто зазначити, що фізична особа має право вимагати у контролера негайного знищення інформації, що стосується її. Крім того, контролер зобов'язаний негайно і без будь-якої затримки видаляти особисті дані, якщо існують підстави, зазначені нижче:

1) відсутність потреби зберігання такої інформації;

2) відкликано згоду на опрацювання;

3) фізична особа заперечує проти опрацювання даних стосовно себе, застосовуючи обґрунтоване право на заперечення та використовуючи правові підстави;

4) незаконний характер опрацювання даних;

5) персональні дані потребують знищення для дотримання встановленого законом зобов'язання;

6) персональні дані збиралися в зв'язку з пропонуванням послуг інформаційного суспільства[3].

У випадку необхідності усунення вже опублікованих даних, контролер повинен повідомити інших контролерів, які обробляють ці оприлюднені особисті дані, про те, що суб'єкт даних подав запит на видалення будь-яких посилань, копій чи репродукцій цих особистих даних[4].

Згідно з висловленням О. М. Калітенко, дискусійність законодавчого закріплення права на забуття випливає з того, що це право розташоване на межі двох особистих немайнових прав: права на інформацію, що виражається у необмеженому доступі до інформації та право виражати свою думку (згідно зі статтею 19 Загальної декларації прав людини), а також про право особи на приватне життя, недоторканість і повагу до сімейного життя і про захист особистих даних згідно зі статтями 7, 8 Хартії основоположних прав Європейського Союзу та статтею 12 Загальної декларації прав людини[5].

Варто зазначити, що Регламент ЄС 2016/679 (GDPR) узаконює та конкретизує право на забуття для громадян Європейського Союзу. Особи мають право вимагати видалення своїх даних, і компанії повинні забезпечити це право. Цей регламент не тільки зобов'язує компанії дотримуватися цього права, але й передбачає значні штрафи за його порушення[6].

---

[3] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

[4] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

[5] Калітенко О. М. (2019) Право на забуття: здобуток європейський чи глобальний? *Часопис цивілістики*. Випуск 35. С.60-64. URL: https://cutt.ly/iwzHturw (дата звернення: 10.12.2023)

[6] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

Хоча GDPR ставить стандарти для країн ЄС, різні країни виробляють власні підходи до права на забуття. У Сполучених Штатах, наприклад, існує ряд законів щодо конфіденційності даних на рівні штатів та федеральних регуляцій, які забезпечують видалення особистої інформації. Цей підхід підкреслює важливість узгоджених правових зусиль для захисту особистих даних незалежно від географічного положення.

На жаль, в Україні відсутнє поняття у цивільному праві "право на забуття" в рамках юридичної системи[7]. Проте, згідно з абз. 4 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про захист персональних даних», персональні дані підлягають видаленню або знищенню, зокрема, при закінченні строку зберігання або при припиненні правовідносин між фізичною особою-власником даних та розпорядником (зазначеними у згоді), а також при ухваленні судового рішення щодо видалення або знищення персональних даних[8]. Таким чином, чинне законодавство передбачає два етапи "забуття": рішення суду та подання скарги на недотримання умов згоди на обробку та зберігання персональних даних.

Рішення Європейського Суду від 13 травня 2014 року у справі Гугл та М. Костехі Гонсалеса стало ключовим у світовій судовій практиці щодо права особи на видалення інформації про себе. М. Костеха Гонсалес подав скаргу до Agencia Española de Protección de Datos (AEDP), Іспанського агентства із захисту даних у 2010 році проти місцевої газети та Google Іспанія за претензії, пов'язані з повідомленнями про аукціон, у яких згадується Гонсалес, що опубліковані ще у 1998 році. Ці повідомлення стосувалися аукціонів для погашення боргів Гонсалеса за соціальне страхування. Гонсалес вимагав видалення сторінок, адже провадження було вирішено кілька років тому, і посилання на них стали неактуальними. Він також позивався до Google Inc щодо видалення його персональних даних з пошукової системи. AEDP відхилив претензії проти газети, але задовольнив позови проти Google. Google подав апеляцію до Вищого суду Іспанії, який передав питання до Європейського Суду[9]:

1. Чи застосовуються правила ЄС до пошукових систем, якщо вони мають філію або дочірню компанію в державі-члені?

2. Чи застосовується Директива до пошукових систем?

3. Чи має особа право вимагати видалення її персональних даних із результатів пошуку (тобто «право бути забутим»)?

Суд визнав застосування Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради "Про захист фізичних осіб при обробці персональних

[7] Куніцин Н. (2022) Право на забуття: правовий контекст і судова практика. *Pravo*. URL: https://pravo.ua/pravo-na-zabuttia-pravovyi-kontekst-ta-sudova-praktyka/ (дата звернення: 10.12.2023)

[8] Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

[9] Court of Justice of the European Union. PRESS RELEASE № 70/14 Luxembourg, 13 May 2014 Judgment in Case C-131/12 Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0131 (дата звернення: 10.12.2023)

даних і про вільне переміщення таких даних"[10] до пошукових систем, визначивши їх як "контролерів" персональних даних. Також вирішено, що Google, маючи дочірню компанію в Іспанії, вважається "закладом" для застосування директиви. Таким чином, у певних випадках Google зобов'язана видаляти посилання на сторінки, які відображаються третіми сторонами. Суд також визнав право осіб на вимагання видалення посилань на їх особисту інформацію, наголосивши на необхідності збалансувати це право з інтересами пошукових систем та громадськістю[11]. Також вперше визнано, що оператор пошукової системи в Інтернеті несе відповідальність за обробку, яку він здійснює з персональних даних, які з'являються на веб-сторінках, опублікованих третіми сторонами. Таким чином, якщо після пошуку, здійсненого на основі імені особи, список результатів відображає посилання на веб-сторінку, яка містить інформацію про відповідну особу, такий суб'єкт даних може звернутися безпосередньо до оператора та, якщо оператор не задовольняє його запит, передати питання на розгляд компетентних органів з метою отримання, за певних умов, видалення цього посилання із інформацією стосовно себе зі списку результатів. Рішення суду стало прецедентом для GDPR, яке у 2018 році закріпило право на забуття серед прав суб'єктів даних.

Слід зазначити, що у сучасному світі Інтернету, де інформація стає валютою, право на забуття відіграє особливо важливу роль. Так, індивіди можуть вимагати видалення своїх даних після припинення використання певних платформ чи сервісів. Це є необхідною вимогою для забезпечення особистої свободи та приватності в цифровому просторі. GDPR визнає право особи вимагати видалення своїх даних, проте це виправдовується лише у випадках, коли інформація не є загальновідомою чи не має громадського інтересу[12].

Визначення балансу між правом на забуття та свободою інформації залишається складною задачею. Якщо з одного боку, це право забезпечує індивідам контроль над їхньою особистою інформацією, то з іншого – це може спричинити обмеження доступу до важливих даних для громадськості та наукового співтовариства. Вирішення даного конфлікту вимагає уважного врахування обох сторін та встановлення рамок, які не обмежують свободу слова чи доступ до інформації.

---

[10] Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31995L0046 (дата звернення: 10.12.2023)

[11] Court of Justice of the European Union. PRESS RELEASE № 70/14 Luxembourg, 13 May 2014 Judgment in Case C-131/12 Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0131 (дата звернення: 10.12.2023)

[12] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

Безумовно, питання публічного інтересу важливе при обговоренні права на забуття. Наприклад, якщо інформація має важливий громадський контекст або історичне значення, видалення може порушити право на інформацію та свободу слова. Врахування даних аспектів є ключовим у розробці етичних стандартів.

Розглядаючи етичні аспекти права на забуття, слід враховувати вплив інформації на громадськість. Публікація неправдивої чи вже застарілої інформації може завдати шкоди індивідууму, але водночас забороняти доступ до неї може порушити прозорість та право на інформацію. Саме завдяки глобальним регуляторам, таким як GDPR, встановлюються стандарти для захисту прав особи на видалення інформації. Даний регламент враховує як індивідуальні права, так і потреби суспільства в доступі до інформації[13].

Разом з тим, існує ризик використання права на забуття для перевищення інтересів громадськості та викривлення історії. Можливість видалення частини інформації може вести до неповної чи викривленої картини, що викликає питання етичності такого втручання. Саме тому для збереження балансу між правами особи та публічним інтересом, важливо розробляти та дотримуватися прозорих правил і процедур. Забезпечення етичного використання права на забуття передбачає розуміння та узгодження інтересів всіх сторін.

Безумовно, право людини на забуття, визнане в різних законодавчих актах, стає важливим аспектом захисту приватності в еру цифрових технологій. Проте, технічна реалізація цього права не тільки представляє виклики, але й вимагає розробки та впровадження ефективних механізмів видалення особистих даних. Так, однією з ключових проблем виконання права на забуття є технічна складність видалення даних повністю. Збереження резервних копій, архівування, кешування інформації та інші технічні аспекти ускладнюють можливість гарантованого видалення даних з усіх аспектів цифрового простору, оскільки копії можуть залишатися в різних системах, навіть після формального видалення.

До того ж, із розвитком штучного інтелекту та процесів автоматизації, стає важливим врахування їхнього впливу на видалення даних. Алгоритми та системи повинні бути налаштовані таким чином, щоб гарантувати ефективне та безпечне видалення даних відповідно до вимог законодавства. Розробники та провайдери послуг повинні працювати разом для створення ефективних та прозорих механізмів видалення.

Висновки. З огляду на вищевикладене, можемо зробити висновки, що розвиток права на забуття тісно пов'язаний із зростанням технологій та розширенням цифрового простору. Визначення меж цього права вимагає не

[13] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#doc_info (дата звернення: 10.12.2023)

тільки юридичної уваги, але і практичних та етичних рішень у цифровому віці.

Слід зазначити, що право на забуття наразі становить об'єкт активних обговорень. В Європейському Союзі досягнуто значного прогресу у юридичному визначенні права людини на забуття, і судова система має вже вироблені прецеденти щодо справ про видалення даних. Згодом це право стало передумовою для розробки системи, яка дозволяє особі подавати запити на "забуття", забезпечуючи видалення асоціацій результатів пошуку з її персональними даними.

Безумовно, право людини на забуття є ключовим елементом захисту особистої приватності в цифровій епосі. Законодавчі ініціативи, такі як GDPR, визначають стандарти для цього права, але важливо, щоб інші країни та регіони приділяли увагу його впровадженню та визначенню його меж.

До того ж, баланс між приватністю та свободою інформації у контексті права на забуття є досить суттєвим викликом. Забезпечення видалення особистих даних не повинно призводити до обмеження свободи інформації та свободи слова. Розробка ефективних механізмів, які враховують як права особи, так і громадський інтерес, є ключовою задачею для законодавців та технічних експертів у цифрову епоху.

Також однією з ключових проблем виконання права на забуття є технічна складність видалення даних повністю. Збереження резервних копій, архівування інформації та інші технічні аспекти ускладнюють можливість гарантованого видалення даних з усіх аспектів цифрового простору.

Щодо українського законодавства, то на сьогоднішній день в ньому, на жаль, відсутні стандарти, що гарантують реалізацію права на забуття, і цивільне право не визначає його зміст. До того ж, Закон України "Про захист персональних даних" застарілий і практично не враховує особливостей сучасних онлайн-відносин. Необхідне введення нового закону, спрямованого на імплементацію положень GDPR, включаючи право на забуття, щоб відповідати вимогам сучасності. Таким чином, у зв'язку з цифровою трансформацією країни, проблематика захисту персональної інформації стає актуальною, зокрема у контексті права на забуття та механізму його реалізації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-68

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ФРОНТУ: РОЛЬ НАУКИ У ВІЙСЬКОВОМУ КОНФЛІКТІ

Бисага Юрій Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Берч Вероніка Вікторівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

У контексті воєнного стану, наука виступає не лише як джерело знань, але і як ключовий фактор формування свідомої та грамотної громадської думки. Діяльність вишів, наукової спільноти, видання наукової та науково-популярної літератури має вирішальне значення у роз'ясненні правової природи воєнного стану, передумов його введення, а також масиву конституційних прав та свобод громадян, що підлягатимуть обмеженню. Розуміння соціумом важливості та наслідків воєнного стану є вирішальним для забезпечення фізичного та психоемоційного стану під час кризових ситуацій.

Зв'язок науки з воєнним станом охоплює широкий спектр дій, починаючи від академічних досліджень і наукових публікацій до практичної діяльності викладачів і дослідників. Наукова спільнота відіграє важливу роль у формуванні розуміння та інтерпретації воєнного стану, роз'яснюючи громадськості складні аспекти цього положення.

Професори та науковці привносять суттєвий внесок у вивчення правових, соціальних і економічних аспектів воєнного стану через публікації наукових статей та монографій, які розкривають сутність цього поняття та його вплив на життя суспільства. Вони також виступають експертами, які роз'яснюють складні правові аспекти воєнного стану та його вплив на конституційні права та свободи громадян. Їх аналізи та рекомендації надають ключовий внесок у формування політико-правової думки та вирішення практичних питань, пов'язаних з викликами, що виникають у зв'язку з введенням воєнного стану.

Крім того, наукова спільнота активно співпрацює з урядом та міжнародними організаціями у розробці стратегій протидії загрозам, пов'язаним із воєнним станом. Вчені проводять дослідження та розробляють методи та технології для забезпечення безпеки та ефективної протидії в умовах кризових ситуацій. їхні рекомендації та розробки стають основою для прийняття нормативних рішень та обумовлення дій уряду та військового командування у період воєнного стану. Таким чином, наука у контексті воєнного стану виступає не лише як джерело знань, але і як суспільний механізм, що сприяє формуванню свідомої громадської позиції та розробці стратегій протидії викликам воєнного часу.

Так, протягом останніх років наукова спільнота в Україні почала все більше наголошувати на доступності освіти для громадськості та акцентувати увагу на її досягненнях у форматі, зрозумілому та релевантному для сучасного суспільства.

У ситуації повномасштабної війни між Україною та росією особливу важливість набуває розвиток наукової, науково-технічної та інноваційної сфер. Президент України, Володимир Зеленський, підкреслив, що: «… без потужної передової науки дуже складно забезпечити повноцінний захист держави від загроз агресора, а також забезпечити її сталий розвиток та гідне майбутнє…» [1].

Повномасштабна війна в Україні, яка триває вже понад два роки, сягнула своїми наслідками навіть до наукового співтовариства, яке є важливим компонентом інтелектуального та культурного обличчя нашої країни. Крім трагічних наслідків, таких як втрати людських життів, руйнування та переміщення населення, війна створила надзвичайні виклики для академічних установ. Цей конфлікт поставив перед науковим співтовариством непередбачені завдання та загрози, але водночас надав йому можливість зіграти ключову роль у опорі, стійкості та відновленні нації. Час воєнної дійсності вимагає не лише збереження, але й переосмислення та зміцнення нашого наукового потенціалу, що стає важливим фактором для майбутнього успіху та процвітання України[2].

Так, військові конфлікти впливають на характер та напрямок наукових досліджень, можуть впливати на їхню кількість та спрямованість. Наприклад, Друга світова війна суттєво змінила фокус наукової діяльності, зменшивши обсяги фундаментальних досліджень та звернувши увагу на військові проекти, такі як розробка ядерної фізики, електроніки, приладобудування, акустики та ракетної техніки. Воєнні конфлікти також можуть призводити до збільшення інвестицій у науку та технології з метою розробки військових технологій або вирішення проблем, пов’язаних зі збройним конфліктом. Так, військова підтримка під час Холодної війни змінила науковий ландшафт і технологічний прогрес, зробивши їх більш

[1] Вітання Президента України науковцям з нагоди Дня науки. URL: http://surl.li/izrrn (дата звернення: 08.03.2024 р.).

[2] Відновлення та системний післявоєнний розвиток України – переможниці в умовах нового світового правопорядку: аналіз, погляди, передбачення : міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Бисаги Ю. М., Бєлова Д. М., Пироги І. С., Берч В. В., Скрипнюка О. В., Дешко Л. М., Заборовського В. В. та Продан В. І. Братислава, Ужгород: РІК-У, 2023. 286 с.

орієнтованими на військові проекти та підпорядкованими обмеженням національної безпеки [3].

Як справедливо підкреслюють, Л. Галаган, Н. Чала, В. Константінова та А. Луценко, війна є періодом великого випробування для будь-якої країни, і вона вносить якісні зміни у всі сфери суспільства. Для українських вчених російська агресія не лише створила загрози, але й відкрила нові можливості для розвитку. Так, збереження наукового потенціалу в такі непрості часи передбачає кілька аспектів: збереження життя та здоров'я науковців, які є джерелом нових ідей та знань; збереження наукових шкіл для передачі знань молодим науковцям у випадку втрат лідерів напрямку; збереження тематики досліджень як основи для подальшого розвитку наукових традицій. Втрати від війни у науці є безповоротними: загибель вчених, погіршення їхнього здоров'я та руйнування наукової інфраструктури. Це може вплинути на подальший розвиток української науки через ризики, пов'язані з міграцією та зниженням рівня підготовки науковців. Однак, в межах подолання цих випробувань відбувається зміцнення національної ідентичності, активізація соціальної відповідальності та розвиток цифрових навичок [4].

Підкреслимо, що колективом кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» на чолі із завідувачем кафедри, доктором юридичних наук, професором, Заслуженим юристом України – Бисагою Юрієм Михайловичем, наукова робота із моменту запровадження воєнного стану в Україні ведеться системно, професійно-аналітично, безперебійно та дає свої вагомі плідні результати. Зокрема, впродовж цього часу проведено понад 25 просвітницьких форумів, керівником-організатором яких був високоповажний професор, заслужений юрист України Юрій Михайлович Бисага. Над влучністю, актуальністю довершеністю тем, назв, наукових пазлів великої роботи, активно долучилися: проф. Ю. М. Бисага, доц. В. В. Берч, проф. О. В. Батанов, проф. Д. М. Бєлов, проф. В. В. Гомонай, проф. В. В. Заборовський, проф. Л. М. Дешко, проф. І. С. Пирога, асист. В. І. Продан.

Незважаючи на широкомасштабне вторгнення Росії, руйнування науково-дослідної інфраструктури та закладів вищої освіти в Україні, відтік наукових кадрів та скорочення фінансування, вчені зробили все можливе, щоб забезпечити неперервність наукових досліджень і освітнього процесу. Завдяки співпраці з партнерами у сфері освіти й науки вони мали можливість приєднатися до внутрішніх та міжнародних програм обміну. Таким чином, цей складний період, в певному розумінні, став для української науки каталізатором розвитку, оскільки від самого початку війни вона почала отримувати значну моральну та фінансову підтримку від багатьох національних та міжнародних наукових спільнот.

---

[3] Oreskes, Naomi, and John Krige (eds), Science and Technology in the Global Cold War (Cambridge, MA, 2014; online edn, MIT Press Scholarship Online, 21 May 2015. URL: https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262027953.001.0001 (дата звернення: 08.03.2024 р.).

[4] Збереження науковців в умовах війни та надзвичайних ситуацій: біла книга. За заг. ред. Галаган Л., Чала Н., Константінова В., Луценко А. *Alfred P. Sloan Foundation.*. 2024. 52 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-69

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ ЩОДО МОБІЛІЗАЦІЇ ОСІБ В УКРАЇНІ

Дранчак Катерина Вячеславівна
бакалавр права, студентка ОС «Магістр»,
старший лаборант кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Чопик Юрій Юрійович
бакалавр права, студент ОС «Магістр» юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Продан Вікторія Іванівна
Ph.D., асистент кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

На сьогоднішній день, важливим питанням для багатьох українців є питання війни. Через жорстоке військове вторгнення держави-агресора, безліч наших громадян втратили свої сім'ї, життя та будинки, в результаті чого повинні були змінювати своє місце проживання або ж залишати країну та шукати притулку в інших державах. Війна кожного з нас застукала зненацька та завдала непоправний удар по всій нашій країні та по кожному українцю без виключення. Незламні 2 роки війни ми мужньо боронимо нашу незалежність та державність від ненаситних рук агресора-окупанта. Відтак, на сьогоднішній день на порядку денному в пріоритеті постає питання стосовно реалізації ефективної мобілізації громадян.

Як ми знаємо, наразі у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» [1]. Абсолютного резонансу набуло питання нового законопроєкту № 10449 від 30.01.2024 року[2], оскільки на даному етапі

[1] Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 30 червня 2023 року URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12/conv#Text (дата звернення: 05.03.2023 р.)

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Проект Закону від 30 січня 2024 року URL:https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604 (дата звернення: 05.03.2023 р.)

зосереджено велику кількість проблемних неконституційних та дискримінаційних питань. Зокрема, планується запровадити єдину систему електронного кабінету «Оберіг», де будуть зазначатись та вноситись всі документи військовозобов'язаних осіб. Також, використовуючи дану систему Міноборони панує вручати повістки військовозобов'язаним особам в електронному форматі через їх електронний кабінет. Важливим є те, що днем вручення повістки про виклик до Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) вважатиметься день отримання ТЦК та СП повідомлення про доставлення такої повістки до електронного кабінету призовника, військовозобов'язаного та резервіста. Навіть якщо громадянин не побачить надісланої повістки, вона все одно вважатиметься врученою. Запровадженням *е-повістки* уряд може кардинально змінити порядок вручення повісток, де гіпотетично, переважатиме електронний спосіб вручення, аніж теперішній «живий».

Наступним спірним питанням у даному законопроєкті є положення щодо військовозобов'язаних чоловіків, що знаходяться закордоном. У даному варіанті вони не зможуть звернутись до консульських установ щодо надання їм послуг про заміну або поновлення документів, оскільки буде діяти система контролю за чоловіками призовного віку. На нашу думку, це положення є не правильним та не доречним у використанні, оскільки люди були вимушені покинути територію України в зв'язку з нападом держави-агресора. Відтак, тут було б доречно звертати увагу щодо часових меж виїзду, адже більшість чоловіків покинули територію України ще до початку збройної агресії та були працевлаштовані довготривалий час.

Черговою дискредитуючою сферою у проєкті закону № 10449 від 30.01.2024 року[3] виступає питання щодо зняття відстрочки від призову з аспірантів, що здобувають рівень освіти за кошти фізичних або юридичних осіб на умовах контракту, а також докторанти та особи, зараховані на навчання до інтернатури. В такому разі, має місце пряме порушення конституційних положень щодо права громадян на освіту, у якому закріплено, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Зокрема, викладена норма щодо студентів аспірантів-контрактників порушує іншу статтю Конституції України [4], яка закріплює, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Також, не можемо оминути питання мобілізації в'язнів. На даний момент у Верховній Раді України зареєстровано новий законопроєкт № 11079 від

[3] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: Закон України від 30 січня 2024 року (повний текст) URL:blob:https://itd.rada.gov.ua/97029884-6314-48fa-8e4b-0128858787fe (дата звернення: 05.03.2023 р.)

[4] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

13.03.2024 р. про звільнення засуджених для служби за контрактом в Збройних Силах України [5].

Заступниця Міністра юстиції Олена Висоцька, даючи коментар на рахунок акту зазначає: «…цей законопроєкт – це спільна робота депутатів, Мін'юсту, Міноборони та Генштабу. Ми напрацювали механізм мобілізації засуджених та людей із судимістю, який задовольнив всі сторони. У разі прийняття документу, що впевнена, відбудеться доволі скоро, засуджені зможуть приєднатися до лав ЗСУ. А це – тисячі людей, які можуть бути залучені не лише до бойових дій, а і до іншої важливої роботи, необхідної у обороні держави…»[6]. Разом з цим, вона дала чітку відповідь на те, хто з ув'язнених, все ж таки, не зможе вступити до лав Збройних Сил. З її слів, засуджені, які отримали свої вироки за статтями проти основ національної безпеки, колаборантських злочинів, державних зрад та всі інші особи, які вчиняли правопорушення проти державності, навіть за своїм власним бажанням, не зможуть приєднатись до ЗСУ.

Так як в розробці законопроєкту брали участь і військові, вони запропонували свою ініціативу та виділили ще одну групу осіб, з числа засуджених, яких не варто мобілізовувати. «…тобто це вже люди, які були так чи інакше в нашій армії, але порушили або статут, або інші обов'язки свої і засуджені за цими статтями…» – зазначила Олена Висоцька.

На нашу думку, було досить доречним виділити саме ці дві категорії осіб, але разом з тим у нас є деякі сумніви щодо доречності такого законопроєкту.

Не дивлячись на те, що засудженим особам буде надано можливість добровільного укладення контракту, хотілось би звернути увагу на вмотивованість таких осіб. Є ризик того, що в'язні, які будуть мобілізовані, не матимуть достатньої мотивації виконувати свої прямі обов'язки. Це може призвести до небажаних наслідків, наприклад, деморалізації власних військових сил.

Отже, з огляду на вищезазначені положення, залишається тільки сподіватися на правильність врегулювання даного законопроєкту. Наразі Українська держава щоденно мужньо тримає оборону як на оборонному, так і відповідно, інформаційному, політичному та законодавчому фронтах, а даний законопроєкт відіграє важливу суспільну роль та повинен правильно врегульовувати положення щодо мобілізації осіб, адже на разі деякі пункти закону мають в собі неконституційні та скажімо так дискредитуючі положення щодо наших громадян. Важливо правильно підійти до цього питання та залучити науково-правничу спільноту, яка не допустить порушення положень Конституції України, законодавства України та міжнародних договорів, що безумовно дозволить уникнути ці проблемні аспекти.

---

[5] Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом під час особливого періоду від 13.03.2024 р. № 11079.

[6] *Хто з засуджених не зможе потрапити до лав ЗСУ. Пояснює заступниця міністра юстиції від 15 березня 2024 року URL:https://suspilne.media/706658-hto-z-zasudzenih-ne-zmoze-potrapiti-do-lav-zsu-poasnue-zastupnica-ministra-usticii/ (дата звернення: 05.03.2023 р.)*

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-70

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Задорожня Галина Володимирівна
доктор юридичних наук, професор,
науковий консультант відділу забезпечення
діяльності голови та заступника голови суду секретаріату
Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду
м. Київ, Україна

Задорожний Юрій Анатолійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

Главою нашої держави в мирний і у військовий час є Президент України. Президент України є загальнодержавним, представницьким, виборним, одноособовим, постійно діючим органом державної влади, який визнається главою держави[1]. Президент України як глава держави є «Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України» (пункт 17 статті 106 Конституції України), що активує його «мілітарні» повноваження у військовий час. Відтак, постають питання: що означає правовий статус глави держави?

Конституційно-правовий статус глави держави означає стійкий правовий стан у системі органів державної влади, що визначений і гарантований нормами конституційного законодавства[2].

Зауважимо, що в 2024 році виповнюється 210 років з часу як термін «глава держави» вперше набув конституційного унормування і стійко затвердився в правничому, політологічному доктринальному лексиконі. Батьківщиною терміна «глава держави» стала Франція. Саме Конституційна хартія Франції від 4 червня 1814 р. унормувала імператив: «Король є *верховним главою держави*, командує сухопутними та морськими силами, оголошує війну, укладає мирні, союзні та торгові договори, призначає на всі посади державного управління, видає необхідні правила та розпорядження для виконання законів. та безпеки держави» (*пункт 14*)[3]. Отже, правовий

[1] Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України: навч. посіб. Запоріжжя: Дике Поле, 2012. 479 с.

[2]. Задорожня Г.В. Конституційно-правовий статус глави держави в україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз: монографія. Київ: Алерта, 2016. 552 с.

[3] Конституційна хартія від 4 червня 1814 року. URL: https://www.napoleon-series.org/research/government/legislation/c_charter.html

статус глави держави початково закріпився за монархом і поєднував цивільний (мирний) і військовий його статуси. Такий підхід було запозичено й іншими європейськими державами і не тільки ними. Наразі ми оминаємо ті держави, в яких невід'ємним складником правового статусу глави держави є ще й релігійна складова (Японія, Саудівська Аравія та ін.).

Монарх і президент є традиційними юридичними формами глави держави (нетипові його різновиди: глава держави за сумісництвом, колегіальний орган, вождь племені), проте інститут монарха нараховує орієнтовно три тисячі років, натомість інститут президента – вперше унормовано в Конституції США 1787 р., в Україні – законами «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про Президента Української РСР» і «Про вибори Президента Української РСР» від 5 липня 1991 р.[4]

Предметний аналіз конституційного законодавства України та інших країн світу свідчить, що правовий статус президента: а) висновувався з тих складників, які були і є властивими саме для монарха як глави держави. Йдеться про військову сферу, дипломатію, помилування тощо. Це правомірно надає правовому статусу президента, зокрема Президенту України, статусної політичної ваги і функціональної винятковості, порівняно з іншими інститутами державної влади (міністри, дипломати, судді); б) правовий статус Президента України як глави держави не змінюється під час дії правового режиму воєнного стану, проте активізуються його «мілітарні» повноваження, що є об'єктивним для Верховного Головнокомандувача Збройних Сил держави.

Проаналізуємо правові наслідки статусної і функціональної виняткової Президента України, що мають місце в період воєнного і надзвичайного стану.

По-перше, у разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії такого правового режиму, його повноваження продовжуються: «Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України» (стаття 108 Конституції України). Чому? Відповідь: іншого способу зайняти пост глави держави в Україні як шляхом проведення загальнодержавних виборів – немає. Вибори в період воєнного стану неможливо провести і *de jure*, тому що виборче законодавство є чинним, але не діючим у цей період, так і *de facto*, тому що порушений звичний режим адміністрування в державі, що унеможливлює забезпечення звичних (безпечних) умов для повноцінної, правдивої реалізації виборчого права усіма громадянами держави на її території і не тільки. Зауважимо, що у виборчому процесі ці два фактори – *de jure i de facto* – невід'ємні одне від одного. До прикладу, якщо «гарячі» голови наполягатимуть на прийнятті виборчого закону *ad hoc* для проведення виборів Президента України в період воєнного стану за одноразовою процедурою, то постає питання: в який спосіб і чи

[4] Відомості Верховної Ради Української РСР.1991. № 33. Ст. 445; ст. 446; ст. 448.

спроможні такі «гарячі» голови забезпечити безпеку учасникам виборчого процесу. Це запитання не може мати позитивної відповіді. Тому чинний Президент України буде повноважним не тільки до закінчення правового режиму воєнного стану, а й на період після його завершення до обрання і головне – складення присяги новообраним Президентом України.

І ще є питання: який часовий формат повинні мати післявоєнні вибори Президента України? Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 р., як і попереднє виборче законодавство, виокремлює чергові, позачергові та повторні вибори Президента України. Постає питання: що є правовою підставою для організації і проведення післявоєнних виборів Президента України?

Відповідь: *закінчення конституційного строку повноважень Президента України*. Читаємо Виборчий кодекс України: «Чергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень Президента України» (частина 2 статті 76). Водночас Конституція України унормувала імператив: «Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України» (*частина 5 статті 103*). Отже, часовий формат післявоєнних виборів Президента України – «*остання неділя березня року»*, що слідує з дати «після скасування воєнного стану».

По-друге, Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам (частина 2 статті 106 Конституції України) ні за законом, ні за власним бажанням як у мирний, так і військовий час. Правова система України, на відміну від США, не знає такого інституту як «віце-президент» США, яким є за сумісництвом є голова Сенату. Крім того, на «випадок усунення, смерті чи неспроможності Президента й Віце-президента Конгрес може визначити законом, котра посадова особа повинна діяти як Президент, і така особа діятиме надалі відповідно, аж поки будуть усунені причини, що перешкоджають Президентові здійснювати свої обов'язки, чи буде обрано нового Президента» (стаття 2 розділу 1 Конституції США). Отже, в Україні немає інституту «віце-президента» і парламент України не може уповноважити певну особу чи державний орган «діяти як Президент України».

Проте науковці можуть нам опонувати, посилаючись на статтю 112 Конституції України: «У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України». Проте у цій статті Конституції України йдеться про «вакантний», тобто ніким не зайнятий пост глави держави відповідно до підстав, визначених у частині 2 статті 108 Конституції України (відставка, стан здоров'я, імпічмент, смерть) і не йдеться про повноваження Президента України, що пролонгуються у період воєнного і надзвичайного стану.

Національне конституційне законодавство містить прогалину, а саме: не унормує відносини, що пов'язані з тимчасовою відсутністю або тимчасовою

нездатністю глави держави виконувати свої державно-владні повноваження (хвороба, контузія). В Україні вже десять років триває війна, що посилює загрозу життю і здоров'я й глави держави, який регулярно відвідує зони бойових дій, прифронтові території і т. д. Отже, національне законодавство мало б унормувати механізм тимчасової заміни глави держави на цьому посту.

По-третє, різняться правові акти Президента України в мирний і у військовий час. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Саме про такі правові акти глави держави йдеться в Конституції України (частина 3 статті 106). Ними він послуговується в мирній державі. Проте Президент України відповідно до вимог Закону України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII «Про оборону України» (стаття 6) для «здійснення повноважень у сфері оборони, визначених Конституцією та законами України», уповноважений видавати не тільки укази і розпорядження, а й ***накази*** і ***директиви*** з питань оборони як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України[5]. До прикладу, директиви глави держави відповідно до Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII є такими, що віднесені до державної таємниці (стаття 8)[6], з огляду на що вони не поширюються на загал, тому що спрямовані на забезпечення національних інтересів і безпеки держави у сфері оборони. Отже, законотворець унормував видовий спектр правових актів глави держави, зокрема й з позначкою «таємно», необхідних для реалізації ним повноважень у статусі Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, активізація яких здебільшого має практичне застосування в період воєнного часу.

Напрям 3. Конституційно-правове будівництво в умовах війни: пошуки оптимальних моделей.

[5] Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL::https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#n194

[6] Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-71

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ОСТАННІХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЩОДО ЛЕГАЛІЗАЦІЇ МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

Зозуля Олександр Ігорович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач наукового сектору порівняльного конституційного
та муніципального права
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна

Питання множинного громадянства в Україні, передусім, актуалізується вимушеним виїздом закордон мільйонів українців через повномасштабне вторгнення РФ до України, реальною наявністю іноземного громадянства у значної частини громадян України, активним наданням свого громадянства державою-агресором, існуванням помітної української діаспори. У цьому контексті слід загалом підтримати прагнення до формування у законопроєкті від 22.01.2024 р. реєстр. № 10425 однозначного ставлення держави до множинного громадянства та усунення прогалин чинного законодавства про громадянство. Крім цього, істотне соціально-політичне значення даних питань та дискусійність положень основного законопроєкту зумовили появу альтернативних законопроєктів від 05.02.2024 р. реєстр. № 10425-1 і реєстр. № 10425-2. Саме тому в контексті вдосконалення інституту громадянства в Україні нами й вбачаються актуальними питання переваг і недоліків вказаних законопроєктів.

Загалом законопроєкти № 10425, № 10425-1 і № 10425-2 дещо уточнюють, лібералізують та осучаснюють чинне законодавство про громадянство. Так, їх позитивними новаціями є: актуалізація категорій осіб, які не можуть набути громадянство України; перегляд підстав для втрати громадянства України; уточнення повноважень державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства; врегулювання правових засад перебування на території України іноземців та осіб без громадянства, які були залучені до захисту України, тощо.

Відзначимо, що законопроєктом № 10425 визначено спрощений порядок набуття громадянства України громадянами низки держав (закріплюється перелік із понад 40 держав). Це передбачає подання такими особами замість зобов'язання припинити іноземне громадянство декларації про визнання себе громадянином України, що означатиме набуття ними подвійного громадянства.

Як відомо, у Конституції України проголошено принцип єдиного громадянства, зміст якого безпосередньо не розкривається, що й допускає

його різні інтерпретації. Тому вважаємо, що запропонованій законопроєктом № 10425 фактичній легалізації в Україні множинного громадянства з огляду на її суттєві соціально-політичні наслідки має передувати роз'яснення Конституційним Судом України конституційного принципу єдиного громадянства.

А з урахуванням міжнародної практики найбільш оптимальним було би встановлення спрощеної процедури прийняття до громадянства України не в односторонньому порядку, а на засадах взаємності з іншими державами. Крім того, легалізація множинного громадянства потребує одночасного вирішення зумовлених нею проблем, пов'язаних із подвійним оподаткуванням, участю у виборах громадян, які постійно проживають закордоном, здійсненням біпатридами права на доступ до державної служби, їх ухиленням від проходження військової служби та від кримінальної юрисдикції України тощо.

Істотною новелою законопроєкту № 10425-2 є надання можливості набути громадянство України у спрощеному порядку громадянам не низки наперед законодавчо перелічених держав (як в основному законопроєкті № 10425), а тих держав, які укладуть з Україною міжнародні договори з даного приводу. Загалом слід підтримати такий підхід, що має дозволити вирішити питання спрощеного порядку набуття громадянства України насамперед на більш об'єктивних, недискримінаційних засадах взаємності. Укладення двосторонніх міжнародних договорів також забезпечить одночасне врегулювання низки зумовлених подвійним громадянством питань, пов'язаних із проходженням військової служби, оподаткуванням, кримінальною юрисдикцією тощо. Водночас слід зважати, що це фактично вимагатиме перегляду існуючих міжнародних двосторонніх договорів України з низкою інших держав, які раніше вже були укладені з протилежною метою уникнення випадків подвійного громадянства.

Викладена у законопроєкті № 10425 така додаткова підстава відмови у прийнятті до громадянства України як «створення загрози національним інтересам, національній безпеці, охороні громадського порядку, суверенітету і територіальній цілісності України» є доволі обґрунтованою національними інтересами України у поточних реаліях триваючої повномасштабної російсько-української війни. Проте задля спрощення правореалізації та запобігання зловживанням цією підставою відмови у прийнятті до громадянства у законодавстві має бути деталізовано зміст такої підстави і порядок її встановлення. Наприклад, тут могло би йтися про публічне заперечення факту агресії проти України з боку держави-агресора, роботу в органах влади держави-агресора, добровільне отримання громадянства держави-агресора тощо.

Законопроєктом № 10425 пропонується встановити й таку підставу втрати громадянства України як використання повнолітнім біпатридом паспортного документа іноземця, наслідком чого є «створення загроз національній безпеці та/або національним інтересам України». Дана підстава загалом корелюється з положеннями ч. 1 ст. 7 Європейської

конвенції про громадянство від 06.11.1997 р. Однак, її формулювання також потребує більшої законодавчої визначеності. Зокрема в інтересах дотримання прав громадян, мінімізації корупційних ризиків та уникнення зловживань у законодавстві слід закріпити всі ознаки та прояви «загроз національній безпеці та/або національним інтересам України», а також суб'єктів і механізм підтвердження наявності таких загроз у діях певної особи.

Дискусійним вбачається запровадження законопроєктом № 10425-2 такої підстави втрати громадянства України як невиконання вимог щодо взяття на військовий облік впродовж шести місяців після набуття громадянства України. Перш за все, викликає сумнів співмірність такого істотного заходу як втрата громадянства тяжкості правопорушення. Зокрема згідно ст. 210 КУпАП порушення правил військового обліку є лише адміністративним правопорушенням. Для порівняння інші підстави втрати громадянства України пов'язані з вчиненням істотно небезпечніших правопорушень (вчинення злочину проти основ національної безпеки або терористичного акту, участь у збройній агресії проти України тощо). Доцільно було би уточнити й формулювання даної норми, враховуючи, що відповідно до чинного законодавства військовому обліку підлягають не всі, а лише окремі категорії громадян України.

Згідно законопроєкту № 10425 особам, які набувають громадянство України у спрощеному порядку, надається право не засвідчувати рівень володіння державною мовою за умови подання зобов'язання про складання іспитів з основ Конституції, історії України та на рівень володіння державною мовою. При цьому, такі особи будуть зобов'язані опанувати державну мову вже протягом не двох, а трьох років з дня набуття громадянства України. Беручи до уваги важливість державної мови для зміцнення державності та єдності суспільства під час триваючого повномасштабного вторгнення РФ до України, вважаємо недоцільним збільшення строку для виконання зобов'язання з опанування державної мови. Тим більше, що для набуття громадянства України за територіальним походженням знання основ Конституції, історії України й володіння державною мовою залишаються безумовно обов'язковими.

Крім того, законопроєктом № 10425-2 пропонується встановити обмеження щодо обрання депутатом, сільським, селищним, міським головою особи, яка набула громадянство України у спрощеному порядку, якщо від дати такого набуття минуло менше п'яти років. Встановлення виборчого цензу залежно від способу набуття громадянства України не є усталеним для національного виборчого законодавства. З огляду на це необхідне більше обґрунтування доцільності подібного обмеження виборчих прав окремих громадян України та його відповідності ч. 1, 2 ст. 24, ч. 1 ст. 38 Конституції України, які гарантують рівність конституційних прав громадян та їх право бути обраними. З іншого ж боку, залишаючи поза увагою питання конституційності, обмеження доступу біпатридів до посад в органах влади дійсно може бути виправданим інтересами національної

безпеки в умовах триваючої російсько-української війни, але у такому разі дані обмеження мали би мати не тимчасовий, а постійний характер. Також звертає увагу й відсутність у законопроєкті № 10425-2 конкретної процедури верифікації дотримання громадянами даної умови для їх реєстрації кандидатами на відповідних виборах (подання громадянином певних документів, проведення перевірки виборчою комісією тощо).

Основною новацією законопроєкту № 10425-1 є прив'язка набуття ним чинності до внесення змін до Конституції України в частині уточнення визначення єдиного громадянства. Наголосимо, що зміна у законодавстві державної політики у напрямку лібералізації множинного громадянства має ґрунтуватись на вже чинних положеннях Конституції України (що випливає з ч.2 ст.8 Основного Закону), а не на суто гіпотетичних змінах її тексту, зокрема зважаючи на ключове значення громадянства у структурі конституційно-правового статусу людини. Тим більше, що згідно ст. 157 Конституції України вона не може бути змінена в умовах воєнного стану. Наразі ж в Україні вже два роки триває воєнний стан, який очікувано продовжуватиметься й надалі. Вказане ставить під сумнів не тільки прийнятність обраного підходу щодо прийняття закону, який наразі не відповідає Конституції України, але й прогнозовану можливість реального внесення відповідних змін до Основного Закону.

Таким чином, останні законодавчі ініціативи щодо легалізації множинного громадянства не мають комплексного характеру, є фрагментарними й загалом очікувано не спроможні забезпечити належне правове регулювання та правозастосування. Вирішення питання легалізації множинного громадянства в Україні насамперед потребує: попереднього тлумачення Конституційним Судом України сутності конституційного принципу єдиного громадянства і проведення широкого громадського обговорення; забезпечення одночасного вирішення низки проблем, які обумовить легалізація в Україні множинного громадянства; конкретизації змісту нових підстав відмови у прийнятті до громадянства України і підстав його втрати; спрощення порядку набуття громадянства України громадянами інших держав саме на засадах взаємності, поширення спрощеного порядку і на представників української діаспори. Це сприятиме ефективності законодавства про громадянство, забезпеченню дотримання прав громадян, зменшенню корупційних ризиків і недопущенню зловживань у даній сфері.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-72

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ НА СЕКТОР БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ковальчук Даша Олександрівна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Державного податкового університету
Науковий керівник: **Чайка Вікторія Вікторівна**
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Забезпечення належного рівня фінансування сектору національної безпеки та оборони є однією з найбільш складних проблем для України в сучасних умовах. Повномасштабна війна, яка триває вже два роки, висуває нагальну потребу у величезних фінансових ресурсах. За даними USAID 2024 року за два роки повномасштабного вторгнення в Україну загинуло понад 10 тисяч осіб, а близько 19 тисяч отримали поранення. Крім того, Україна втратила контроль над частиною своєї території, що призвело до зменшення виробничих потужностей, зростання безробіття, збільшення бідності та міграції населення[1].

Джерелом коштів для реалізації пріоритетних функцій держави у сфері національної безпеки та оборони є бюджетні ресурси. Проте наразі в Україні відсутня єдина бюджетна стратегія фінансування зазначеного сектору. Це ускладнює раціональний розподіл бюджетних коштів, підвищення ефективності їх використання та оптимізацію структури відповідних видатків бюджету. За оцінками експертів, потрібно розробити комплексну модель бюджетування сектору безпеки і оборони, яка б враховувала стратегічні цілі, загрози, ризики, пріоритети, можливості та обмеження.

Тобто, питання правового регулювання видатків бюджету на національну безпеку та оборону з урахуванням сучасних викликів та загроз є надзвичайно актуальним. Воно вимагає не тільки збільшення обсягів фінансування, але й підвищення якості його планування, виконання та контролю. Без цього неможливо забезпечити ефективне функціонування сектору безпеки і оборони та захист національних інтересів України.

В Україні правове регулювання фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони здійснюється на підставі низки нормативно-правових актів. Найважливішим з них є Закон України «Про національну безпеку

[1] Two Years After Russia's Full-Scale Invasion, Support for Ukraine is More Important than Ever | Statement by Administrator Samantha Power | U.S. Agency for International Development. U.S. Agency for International Development. URL: https://www.usaid.gov/news-information/press-releases/feb-23-2024-two-years-after-russias-full-scale-invasion-support-ukraine-more-important-ever (дата звернення: 26.02.2024).

України», який був прийнятий у 2018 році. Цей закон визначає мінімально допустимі межі фінансування сектору – не менше 5% запланованого ВВП, з яких принаймні 3% має спрямовуватися на потреби сил оборони. Також закон встановлює принципи, механізми та процедури формування, виконання та контролю за бюджетом сектору безпеки і оборони[2].

Відповідно до Бюджетного кодексу, до видатків держбюджету, що здійснюються на зазначені цілі, належать кошти на національну оборону, правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави. Ці видатки поділяються на функціональні та програмні класифікації, які дозволяють відслідковувати цільове та ефективне використання бюджетних коштів. Функціональна класифікація видатків держбюджету відображає сфери діяльності держави, на які спрямовуються бюджетні ресурси. Програмна класифікація видатків держбюджету відображає конкретні завдання та заходи, які фінансуються з бюджету[3].

Держбюджет України на 2024 рік передбачає загальний обсяг видатків 3,3 трлн грн. Більшість експертів характеризують його як «воєнний бюджет» через суттєвий вплив зовнішнього фінансування та перерозподіл видатків на користь оборонних потреб. Зокрема, оборонний бюджет перевищить 21,6% ВВП[4]. Таким чином, загальний рівень фінансування сектору безпеки і оборони відповідає вимогам Закону України «Про національну безпеку України». Однак, це не означає, що ці кошти витрачаються оптимально та ефективно.

В умовах воєнного стану фінансування заходів національної безпеки та оборони здійснюється також місцевими бюджетами. Кошти спрямовуються на підтримку територіальної оборони, допомогу населенню, яке постраждало внаслідок бойових дій тощо. За даними Міністерства фінансів, у 2023 році місцеві бюджети виділили на ці цілі 8,7 млрд грн. Це становить лише 0,25% ВВП, що свідчить про низький рівень фінансової децентралізації у сфері національної безпеки та оборони[5].

Водночас, незважаючи на важливість проблеми, залишається чимало недоліків у бюджетному забезпеченні національної безпеки та оборони. Це, зокрема, відсутність єдиної бюджетної стратегії у цій сфері, недостатня ефективність використання виділених коштів, корупційні прояви під час оборонних закупівель[6].

Для вирішення окреслених проблем необхідно вжити низку заходів, а саме:

---

[2] Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 26.02.2024)

[3] Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 26.02.2024).

[4] Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text (дата звернення: 26.02.2024)

[5] Міністерство Фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582 (дата звернення: 26.02.2024).

[6] Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text (дата звернення: 26.02.2024)

– розробити та запровадити єдину бюджетну стратегію фінансування сектору безпеки і оборони, яка б враховувала довгострокові та короткострокові цілі, потреби та ресурси;

– посилити систему контролю за ефективністю використання відповідних бюджетних коштів, зокрема, застосовувати принципи результативності, прозорості та відповідальності;

– удосконалити антикорупційне законодавство стосовно оборонних закупівель, забезпечити їх конкурентність, відкритість та громадський контроль.

Реалізація зазначених кроків сприятиме зміцненню обороноздатності України та фінансовій стійкості держави в умовах війни.

Отже, забезпечення належного фінансування сектору національної безпеки та оборони є пріоритетним завданням України на тлі триваючої повномасштабної війни з росією. Головним джерелом коштів на реалізацію оборонних функцій держави слугують бюджетні ресурси. В умовах воєнного стану роль державного та місцевих бюджетів щодо зміцнення обороноздатності країни суттєво зросла. Водночас аналіз чинного законодавства і практики його застосування свідчить про нагальну потребу у вдосконаленні бюджетно-правового регулювання у сфері національної безпеки та оборони. Ключовими напрямами такого вдосконалення мають стати розробка єдиної бюджетної стратегії фінансування сектору безпеки і оборони, посилення контролю за ефективністю використання відповідних бюджетних коштів, оптимізація антикорупційного законодавства щодо оборонних закупівель.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-73

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Король Андрій Володимирович
студент другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Як відомо, з 24 лютого 2022 року на всій території України діє правовий режим воєнного стану[1], у зв'язку з чим у відповідності до частини другої статті 157 Конституції України до тексту Основного Закону не можуть вноситись зміни[2]. Обґрунтуванням такої заборони є обмеження прав і свобод людини, неможливість адекватного проведення електоральних процедур, ряд обмежень для функціонування публічних інститутів[3] та інші негативні соціально-політичні явища, що неминуче супроводжують війну. Крім того, з урахуванням наявності тимчасово окупованих територій, Конституція частково втрачає свою неформальну легітимність, оскільки населення, що проживає на таких територіях, не може брати участь у процесі конституційної реформи.

Отже, виходячи з норм Основного Закону, конституційні зміни неможливі до тих пір, поки в Україні діє правовий режим воєнного стану, а тому жодних змін у конституційно-правовому регулюванні взаємодії вищих органів державної влади, а значить у конституційному закріпленні форми правління не передбачається. Проте це не означає, що конституційний процес в Україні зупинився, оскільки політичні процеси в державі продовжуються, а тому наукова спільнота повинна відслідковувати та аналізувати їх з метою використання напрацьованих теоретичних висновків у розробці повоєнного конституційного врегулювання відповідних відносин.

В умовах великої війни постать глави держави, що уособлює собою увесь державний механізм і є представником всієї країни, завжди виходить на перший план та відіграє надважливу роль в об'єднанні суспільства навколо сильного лідера. Як підмітила І. Овчар, саме в умовах війни змінились вимоги до інституту глави держави, адже від політичних функцій та публічної складової останній перейшов до прийняття швидких рішень задля

[1] Про введення воєнного стану в Україні, Указ Президента України № 64/2022 (2024) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

[2] Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[3] Морозюк, С. (2016). Конституційна реформа в умовах війни або вирок для реалізації Основного Закону. *Jurnalul juridic national: Teorie şi practică*, (4(20)), 56–58. вилучено із https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/47965

гарантування національної безпеки й оборони та позиціонування країни на міжнародних майданчиках[4]. Оперативність та рішучість у прийнятті рішень, від яких залежить збереження державності, і відрізняють постать президента від менш повороткого парламенту, який приймає рішення колегіально більшістю голосів.

Проте, чи означає це необхідність конституційного закріплення тимчасового зміщення балансу у владному трикутнику України на користь Президента та повернення до президентсько-парламентської республіки з розширеними повноваженнями глави держави, або ж взагалі перехід до президентської республіки?

Що ж до президентської республіки, то у світі відомий лише один приклад такої форми правління зі справді вдалою реалізацією – Сполучені Штати Америки. І цей приклад неодноразово намагалися повторити інші держави, в першу чергу республіки Латинської Америки, проте президентські системи цих держав, за оцінкою аналітиків, засвідчують «рекорд слабкості»[5]. Президентська модель в переважній більшості випадків її реалізації призводить до ще більшого розширення повноважень президента та подальшої узурпації ним влади. Досвід південних сусідів США засвідчує, що, незважаючи на зовнішню простоту, президентська республіка для належного функціонування потребує високого рівня правової та політичної свідомості населення, складної політичної системи та усталених звичаїв державності, і навіть у такій ситуації цей механізм не застрахований від серйозних «збоїв».

Крім того, у рамках президентської республіки посилюється протистояння законодавчої та виконавчої влади, особливо коли обраний народом президент представляє одну партію, а більшість депутатів парламенту належать до інших партій або їх блоків[6]. Така ситуація може спричинити суттєві труднощі у взаємодії вищих органів державної влади і, як наслідок, в управлінні державою, а тому, зважаючи на інші обставини, президентська модель не є оптимальним варіантом форми державного правління для України.

Щодо повернення до президентсько-парламентської моделі, то в історії незалежної України були два періоди її існування як республіки з такою формою державного правління: 1996–2006 рр. – змішана президентсько-парламентська республіка з широкими повноваженнями президента, закріплена первинною редакцією Конституції України; 2010–2014 рр. – змішана президентсько-парламентська республіка, закріплена первинною

---

[4] Овчар, І. (2023). Інститут президента в умовах воєнного стану. *Політичні дослідження / Political Studies*, (1 (5).), 108–122. вилучено із http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/280393

[5] Алєксєєнко, І. Г. (2010). Президентська республіка як парадигма взаємодії політичних інститутів. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія: Політологія*, *149*(127), 73–77. вилучено із http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2010_149_137_17

[6] Святоцький, О. (2009). Питання пошуку оптимальної моделі форми державного правління для України. *Право України*, (10), 61–66. вилучено із http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/28678

редакцією Конституції України, дія якої була відновлена внаслідок рішення Конституційного Суду України та фактичного скасування конституційної реформи 2004 року.

Під час цих періодів української історії відбувалися процеси узурпації влади президентом, що натикалися на жорсткий опір парламенту і громадянського суспільства та закінчувалися революційними подіями з подальшим переходом до парламентсько-президентської республіки. Новий перехід до президентсько-парламентської форми правління може знову поставити нашу державу під загрозу узурпації влади президентом, яка в умовах сучасної складної зовнішньополітичної ситуації може коштувати Україні державності.

Натомість, повоєнні зміни до Конституції України повинні передбачати виявлені повномасштабним конфліктом нові потреби нашої держави у забезпеченні гарантій національної безпеки та оборони, при цьому такі зміни не повинні втілюватися за рахунок порушення балансу у системі вищих органів державної влади, оскільки в такому разі буде йти мова про можливу внутрішньодержавну загрозу українській демократії.

В контексті можливих конституційних змін слід зазначити, що серйозним викликом, який певною мірою наражає на небезпеку існування сучасних демократій, є пристосування авторитарних режимів та їх лідерів до тих змін, які диктує час. З розвитком інформаційних технологій ростуть і можливості авторитарної держави щодо контролю за населенням та укріплення своєї легітимності з їх використанням.

Водночас із появою нових методів та політичних технологій встановлення сучасного «цифрового» авторитарного правління, на жаль, спостерігається і тенденція до надмірного використання деякими політиками популістських методів ведення виборчої кампанії. На високу концентрацію ознак популізму в соціально-політичному житті окремих країн звертає увагу також О. В. Новакова, яка відмітила, що такий стан речей «приводить до загострення хворобливих, деструктивних і дуже загрозливих процесів»[7].

Поєднання популізму та використання сучасних інформаційних технологій допомагає потенційним диктаторам укріплювати свою владу та вносити до конституції вигідні главі держави зміни.

Про конституційні зміни як інструмент утвердження авторитарного правління згадувала і Є. В. Черняк. Вчена зазначила, що «актуальним викликом процесу «осучаснення» Конституції України залишається загроза «дедемократизації» з тяжінням до авторитаризму через інструментарій конституційних змін, особливо в умовах пошуку балансу між збереженням державності, врахуванням національних інтересів, обтяженого, з одного боку, необхідністю забезпечення надійних гарантій національної безпеки,

[7] Novakova, O. (2017). Тренд популізму у сучасному політичному процесі. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках, 35*(1), 137-145. вилучено із https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/874

оборони, а з іншого, співпрацею з міжнародними партнерами на шляху інтеграційних процесів»[8].

В контексті популізму та маніпулювання суспільною думкою слід звернути увагу і на українське суспільство, оскільки Україна як незалежна держава існує 32 роки, а тому політична та правова культура у нашій державі, з огляду на тоталітарне минуле, все ще потребує тривалого періоду відновлення. Такий стан речей ускладнює настання політичної відповідальності для недобросовісних політичних партій та окремих політиків. Крім того, це породжує недовіру до програм політичних партій та обіцянок щодо реформ, оскільки на практиці вони рідко виконуються.

Слід зазначити, що в Україні уже була спроба впровадження такої відповідальності для політичних партій. Так, 09 квітня 2010 року до Верховної Ради України було внесено Проект Закону про політичну відповідальність в Україні, проте вже 16 квітня того ж року його було відкликано[9]. Законодавче закріплення політичної відповідальності політичних партій дозволило би не тільки повернути довіру виборців до програм та діяльності партій, а й сприяло би більш системному прийняттю рішень парламентарями, що прямо вплинуло б на якість взаємодії з іншими вищими органами державної влади, зокрема в контексті формування та контролю за діяльністю уряду.

У підсумку зазначимо, що у зв'язку з відсутністю необхідності зміни існуючої форми державного правління майбутня конституційна реформа повинна бути зосередженою на вирішенні окремих проблемних питань взаємодії вищих органів державної влади України з метою підвищення ефективності виконання функцій такими органами.

[8] Черняк, Є. В. (2023). Модернізація Конституції України: Inter alia. У *Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення* (с. 97–100). Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

[9] Про політичну відповідальність в Україні, Проект Закону № 6286 (2010) (Україна). https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=37432

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-74

ПОВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ ЧЕТВЕРТОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Курінний Євген Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
ДВНЗ «Запорізький національний університет»
м. Запоріжжя, Україна

Історія України свідчить, що за формою правління на сучасній її території існували державні утворення як монархічного так й республіканського типу. Втім, якщо розглядати попередні суто українські квазі-держави та теперішню повноцінну державу, переважна більшість з них є республіками. На мою думку, з подібною формулою правління у відповідні історичні часові періоди функціонували – Запорізька козацька (християнська) республіка; Українська народна республіка (враховуючи, що 22 січня 1919 року було проголошено Акт Злуки, який засвідчено Універсалом про об'єднання УНР та ЗУНР, зазначені державні утворення можна розглядати як єдине ціле); радянська Україна (Українська радянська соціалістична республіка – УРСР).

Після 1 грудня 1991 року фактично, а з 28 червня 1996 року після прийняття чинної Конституції України, формально-юридично розпочала своє літочислення Четверта за рахунком Українська республіка (далі 4 республіка). На відміну від трьох попередніх, вона має усі ознаки держави: державний суверенітет, єдність і соборність українських земель, територіальну цілісність (яка на даний захищається від широкомасштабної агресії рф), органи публічної влади (державні та самоврядні), правові норми (єдиний конституційний простір), міжнародне визнання.

Термін "республіка" можна розглядати як у вузькому, так й у широкому значенні. За першим, найбільш розповсюдженим підходом республіка розглядається в умовах статики та визначається як форма правління.

Форма правління – це певний спосіб організації верховної влади в державі, який характеризується структурою, порядком формування, компетенцією вищих органів державної влади, встановленим порядком взаємовідносин між ними, ступенем участі населення в їх формуванні[1].

Республіка у широкому сенсі – насамперед сприймається як безпосередньо функціонуюча загальна модель влади, що допомагає оцінити отримані результати у відповідності до поставлених перед нею цілей та завдань. Тобто другий підхід розуміння республіки, дозволяє визначити характеристики як статичних так й динамічних властивостей загальної

[1] Конституційне право України. Навчальний посібник. Кравченко В.В. К.: Атіка, 2000. С. 54.

конструкції правління в державі, особливості змісту і наслідки роботи її складових механізмів.

Основу республіканської конструкції, її своєрідний цивілізаційний каркас відіграє конституція держави. Згідно до ст. 5 Конституції нашої держави, Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Після прийняття першої Конституції сучасної України 28 червня 1996 року, в нашій країні продовжився конституційний процес, що матеріалізувався у вигляді вісьмох змін до чинного Основного Закону, з яких найбільш помітними кроками були конституційні реформи 2004, 2010, 2014 років, бо стосувалися корегування моделі владної конструкції. Але, де-факто вони були інструментами перерозподілу владних повноважень серед політичної еліти і лідерів нашої держави, а не інструментами, які мали сприяти укріпленню конституційних засад народовладдя та функціонування громадянського суспільства…[2]

Головним призначенням Конституції України 1996 року, на мій погляд, мало б стати переформатування суспільного життя молодої незалежної держави з пострадянської парадигми у цивілізаційний проєкт демократичних розвинутих європейських країн за допомого принципово нових політико-правових механізмів республіканської форми правління. Нажаль, як довів час це важливе але непросте завдання з колишніх республік розформованого СРСР вдалося в тій чи іншій мірі реалізувати лише країнам Балтії.

Причин цьому достатньо багато – від правового нігілізму значної частини українського населення до стійких пріоритетів реалізації особистих інтересів можновладцями нашої держави усіх рівнів та різновидів.

Незважаючи на воєнний стан, що діє понад 2 роки, до функціонування органів влади з боку українських громадян за останні місяці можна спостерігати збільшення кількості обґрунтованих претензій, що підтверджується зниженням показників довіри до них як з боку українських громадян так й зарубіжних партнерів.

Зокрема Президент США у вересні 2023 року призначив спеціального представника з питань економічного відновлення України – **Пенні Пріцкер, я**ка заявила, що для подальшого отримування коштів від Сполучених Штатів тепер будуть певні умови. По-перше, це будуть умови, які гарантуватимуть, що ви будете належним чином розпоряджатися грошима. А по-друге, йдеться про втілення реформ, необхідних для того, щоб Україна стала членом ЄС та західного торговельного блоку, чого Україна сама

[2] Павшук К.О., Дзюба Я.А. Сучасний конституційний процес в Україні. Молодий вчений. № 12. 2019. С.65-68.

прагне. За її словами, серед цих реформ – судова та правоохоронна, а також у сфері боротьби з корупцією.[3]

Незважаючи на норми статей, що закріплені у Розділі І Конституції України (наприклад, ст.ст. 1, 3, 4, 5, 13) в нашій країні поширена та продовжує діяти так звана система неформалізованих сталих закономірностей, найбільш небезпечним складовим якої є принцип соціальної відчуженості, що характеризує реальний зворотній зв'язок (точніше його кричну слабкість) між владою і звичайними громадянами. Підтвердженням цьому можуть слугувати багаторічна дія так званої "поправки Лозового", завдяки якій штучно обмежується тривалість досудового розслідування у резонансних кримінальних провадженнях (наприклад Роттердам плюс, справи НАБУ проти колишнього керівництва Приватбанку) або скандальне рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року, яким за поданням 47 народних депутатів було скасовано більшу частину антикорупційної реформи, зокрема й кримінальну відповідальність за завідомо недостовірне декларування або умисне неподання декларації, чи багатомісячну епопею щодо поновлення е-декларування відповідними суб'єктами в умовах воєнного стану та ін.

Чинна модель 4 республіки не тільки в значній мірі нівелює владний потенціал української держави, її негативні чинники також дезорієнтують велику частку населення України, суттєво гальмуючи еволюційні процеси створення громадянського суспільства, яке складається з самодостатніх та позитивно реалізованих громадян.

Як доводить багаторічна практика, в умовах функціонування 4 республіки дуже важко вдається успішно здійснювати системні трансформації, наприклад проведена судова реформа 2016 року, за результатами якої статті Розділу VIII Конституції України отримали нову редакцію, не принесла очікувані позитивні для суспільства результати, що знову детермінувало необхідність вдосконалення організації судової влади.

Незавершеними залишаються розпочаті ще у середині 10-х років за часів п'ятого українського президента реформи поліції, системи охорони здоров'я, освіти. Те саме можна стверджувати стосовно здійсненої у 2019 році реформи децентралізації, у процесі якої так і не було запроваджено інститут префектів.

Фактично уникло необхідної трансформації СБУ, також на свої зміни очікують інші складові правоохоронної системи та фіскальні інституції.

Подібні затримки у затребуваних життям системних змінах, у першу чергу, пояснюються тими ризиками втрати реального контролю над діяльністю тих чи інших (особливо так званих силових структур) з боку впливових представників влади.

[3] Наталя Мамченко. Відтепер для отримання коштів США для України будуть певні умови, зокрема судова та правоохоронна реформи і у сфері боротьби з корупцією, – новопризначена спецпредставник США. Юридична газета. 15 вересня 2023.

Неформалізовані, приховані від громадян правила та принципи функціонування 4 республіки здатні забезпечувати здебільшого форми, а не змістовну роботу основних інститутів влади, які не можуть гарантувати необхідний для громадян і соціуму суспільний розвиток та економічні здобутки.

На мій погляд, значний перелік нереалізованих можливостей та невирішених проблем теперішньої української держави, спонукають до висновку про фактичну відсутність перспектив для подальшого функціонування парадигми 4 республіки, а також необхідність її повної заміни у повоєнний час.

Основними аргументами для такої констатації є: довготривале перебування української держави та суспільства у стані перманентних системних криз, які суттєво ускладнені за 2 останні роки широкомасштабної агресії рф; неспроможність або відсутність достатньої політичної волі з часу формального закріплення моделі 4 республіки у Конституції України 28 червня 1996 року подолати кризові явища в українському суспільстві та державі і вивести нашу країну на шлях ефективного функціонування та розвитку; превалювання у діяльності значної частини державно-владної бюрократії власних інтересів; домінування у помітної частини українського населення пострадянських цінностей та хибних світоглядних позицій, що є вагомою перешкодою для процесів подальшого формування та зміцнення інститутів громадянського суспільства та правової держави в Україні; висока питома вага незадовільних показників загальної, політичної, правової свідомості та культури, а також правового нігілізму як серед представників вітчизняного істеблішменту так і серед звичайних українських громадян; архаїчність і нерозвиненість економічної та політичної системи України; наявність позитивного світового досвіду виходу з тупикового стану країни Шарлем де Голлем, шляхом заснування у 1958 році П’ятої Французької республіки; існування вагомих запитів на позитивні системні зміні в Україні серед широкого загалу небайдужих українських громадян.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-75

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ

Ленгер Яна Іванівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Корецька Вікторія Віталіївна
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Луцького національного технічного університету
м. Луцьк, Україна

Розбудова демократичної держави є вкрай важливим, стратегічним, еволюційним, довготривалим процесом. Роль судової гілки влади в цьому процесі є релевантною потребам. Кому як не суддям, що наділені незалежністю, самостійністю, неупередженістю та дискреційністю приймати активну участь в процесі розбудови демократії в суспільстві. Здійснювати цю діяльність вони можуть як через прийняття обґрунтованих рішень, так і через винесення окремої суддівської думки.

Право на інакомислення, як називають право на окрему суддівську думку, є змістом демократії – воля до інакомислення є ефективним запобіжником від суддівської летаргії – ефект інакомислення є змістом прогресу. Сьогодні нам часто доводиться чути, що окремі думки суддів негативно впливають на суд, особливо там, де погляди більшості піддаються енергійним нападкам. Ми згодні з тим, що це може бути правдою, при умові якщо такі виправдані. Якщо ні, а погляди більшості обґрунтовані, то роздуми покладаються на незгодного. Окремі думки загалом вітаються в суспільстві, оскільки вони перевіряють обґрунтованість власних думок. Якщо ми маємо рацію, то незгода робить обґрунтованість нашої позиції ще більш зрозумілою. Якщо ми помиляємось, то незгода повинна вказати шлях для виправлення помилки, цим або іншим судом.

До прикладу, рішення суду, яке не витримує випробування енергійною незгодою, ніколи не повинно бути рішенням суду. Окрема думка судді є тим елементом, що необхідний для підтримання «здоров'я» будь-якого суду. До тих пір, поки в будь-якому суді є незгодний, інші судді будуть ретельно вивчати свої власні погляди з будь-якого конкретного питання.

Громадськість має право знати, якими є погляди та переконання суддів в різних галузях права, і що їх обов'язок полягає в тому, щоб ці погляди та переконання були предметом публічного огляду через опубліковані окремі думки. Історія становлення інституту суду свідчить, що окрема думка

набула коригувальної та реформаторської форми та змісту, колективного, складеного та відредагованого погляду більшості. Окремі думки є потужною зброєю проти помилок, вони часто пояснюють думку більшості. Коли є окрема думка, можна бути впевненим, що справа отримала ретельне вивчення в судовому залі. Закон не є точною наукою, і не можна очікувати, що група, що складається з трьох, п'яти, семи або дев'яти осіб з різними переконаннями і поглядами буде думати однаково.

Те, що вони повинні думати однаково, не є розумною метою, якої можна досягти. Великою перевагою загального права є баланс між двома протилежними потребами правової системи: стабільністю права та еволюцією правових принципів відповідно до мінливих економічних і соціальних умов. Однією з важливих ролей, яку відіграє окрема думка в розвитку юриспруденції, є її вплив на законодавство. До прикладу, назвемо американську систему правосуддя, де незгода пана судді Айределла у справі «Chisholm v. Джорджія» стала частиною верховного закону країни в Одинадцятій поправці до Федеральної конституції[1].

З іншого боку, окрема думка судді відіграє захисну роль, коли йдеться про необґрунтоване законодавство, вказуючи на те, в чому таке законодавство є неконституційним. Не допустити, щоб закони, прийняті законодавчими органами, занадто сильно зазіхали на гарантовані Конституцією права особистості, є простим, але часто таким, що нехтується обов'язком судів.

Крім того, окрема думка також слугує гальмом для реакційних тенденцій деяких суддів до прийняття неконституційних законів, прийнятих для покращення добробуту населення. Є численні приклади законів, прийнятих для суспільного блага, які неминуче зазіхали, в тій чи іншій мірі, на приватні права. Багато законів, прийнятих для захисту і поліпшення становища чоловіків і жінок, зайнятих в промисловості країни, були задіяні в тих випадках, коли інакомислення пізніше ставало законом. Добре відомим прикладом інакомислення такого характеру був закон про мінімальну заробітну плату, який передбачав гідний робочий час і заробітну плату для жінок і дітей[2].

Окрім потенційного внеску в розвиток закону, окремі думки виконують й інші важливі функції. Зокрема, вони можуть підвищити легітимність судової влади шляхом збереження та зміцнення суддівської незалежності, сприяння колегіальності суддів та підвищення узгодженості рішень судів. Окремі думки зміцнюють індивідуальну незалежність суддів, гарантуючи, що в кінцевому підсумку судді відповідатимуть лише перед своїм особистим сумлінням. На противагу цьому, заборона на висловлення окремих думок ризикує поставити під загрозу незалежність, неупередженість судової системи. Адже, якщо заперечення неможливе, суддя, який відкритий для

[1] Ruti Teitel, Transitional Jurisprudence: The Role of Law in Political Transformation, 106 YALE L.J. 2009, 2031 (1997).

[2] Michel Rosenfeld, Constitutional Adjudication in Europe and the United States: Paradoxes and Contrasts, in European and US constitutionalism 165, 184 (Georg Nolte ed., 2005).

переконання доказами, може, тим не менш, бути позбавлений можливості діяти відповідно до власного розуміння застосовного права, якщо це розуміння не відповідає розумінню більшості.

Крім того, окремі думки можуть сприяти підвищенню якості судових рішень. Справді, щоб зрозуміти якості, які гарантують стійкий резонанс важливої окремої думки, достатньо поглянути на розглянуті вище приклади, аргументація яких ґрунтується на ретельному дослідженні та цілком виправданому підході до права. Тим не менш, як свідчить світовий досвід, не вибіркове використання права на написання окремої думки може поставити під загрозу цілісність закону та правових інститутів. Інституційна легітимність вимагає певних обмежень у здійсненні цього права, щоб уникнути негативних ексцесів тотального індивідуалізму.

Найефективнішими серед окремих думок є ті, які можуть бути прочитані незалежно від думки більшості. Вони залишаються зразками для наслідування в усіх цих аспектах, оскільки висловлювали свою незгоду лише тоді, коли вважали це абсолютно необхідним і обов'язково підкріплювали свої думки добре розробленими юридичними аргументами.

Повертаючись до сьогодення, цікаво відзначити, що протягом останніх десяти років судді пишуть окремі думки лише тоді, коли є важливі моменти розбіжностей.

Світовий досвід в сфері окремої думки судді показує, що розбіжності в думках, які мають важливе значення для громадянського суспільства, або порушення нових питань права, дозволяють праву адаптуватися до нових цінностей та реалій суспільства. Ця адаптація відбувається поступово, через дослідження та пояснення суддями різних можливих підходів до однієї проблеми, у тандемі із намаганнями інших правників.

У конституційному праві окремі думки можуть відігравати особливо корисну роль, наприклад, щодо питань прав людини, оскільки така, як правило, сприяє розвитку юриспруденції, здатної еволюціонувати з часом. Звичайно, окремі думки не завжди суттєво впливають на закон. Вони часто застарівають одразу після публікації, оскільки суди нижчих інстанцій, як правило, посилаються лише на думку більшості, враховуючи, що окремі думки, як правило, не мають прецедентної цінності[3].

Іноді, однак, окремі думки зберігають свою повну силу і в кінцевому підсумку перетворюються в основоположні правові принципи, які, можливо, ніколи б не побачили світ, якби окремі думки були заборонені. Справді, саме в цій невизначеності криється одне з найпереконливіших виправдань для того, щоб дозволити інакомислення: дозволяючи різні думки, ми гарантуємо, що зерна інновацій не будуть розчавлені під вагою думки більшості, навіть до того, як вони зможуть вкоренитися в дусі закону.

[3] Victor Ferreres Comella, Constitutional courts and democratic values 58 (2009).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-76

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Пархоменко Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії наук України,
завідувач відділу Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Запровадження в Україні воєнного стану та негайна потреба стабілізації суспільних відносин, підтримання правопорядку спричинило швидку трансформацію механізму держави, пошук нових шляхів, форм та засобів організації державної влади та місцевого самоврядування. Саме це надало можливість Україні вже майже два роки вести жорстоку війну та одночасно підтримувати соціально-економічну стабільність, забезпечувати здійснення основних функцій держави.

В умовах воєнного стану механізм держави має отримати додаткові правові, інституційні та організаційні засоби, аби забезпечити ефективне державне управління, організацію влади на всій території держави, її відновлення на деокупованих районах. Саме з цією метою Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2156–IX, яким зокрема внесено зміни до законів України: «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Кабінет Міністрів України» та «Про правовий режим воєнного стану».

Законом запроваджено таке: надання права у разі необхідності Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану визначати місцезнаходження міністерств, інших центральних органів виконавчої влади; надання повноважень сільському, селищному, міському голові територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населених пунктів, за погодженням з керівником відповідної обласної військової адміністрації приймати низку важливих рішень; спрощення процедури прийняття кадрових рішень щодо політичних посад, посад державної служби, посад в органах місцевого самоврядування, посад керівників суб'єктів господарювання державного та комунального секторів економіки в умовах воєнного стану; врегулювати особливості здійснення повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану; надання додаткових повноважень Кабінету міністрів України в умовах воєнного стану для ухвалення швидких рішень нагального характеру та ін[1].

[1] Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення керованості державою в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2156–IX https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/12561912.

Загалом з 24 лютого 2022 року необхідно констатувати активізацію правотворчої діяльності Парламенту України. Зокрема, Верховна Рада України: розглянула 825 питань порядку денного; прийняла 384 закони в цілому, зокрема, 50 – у новій редакції; проголосувала 33 ратифікації та 15 денонсацій. Парламентом прийнято приблизно 100 законодавчих актів, безпосередньо спрямованих на протидію збройній агресії російської федерації, зокрема, 9 заяв та 24 звернення до міжнародної спільноти із цього приводу. У сфері європейської інтеграції вже прийнято 39 законів, 31 законопроект – за основу[2]. Втім практично всі ключові щодо організації роботи державного механізму нормативно-правові акти, Парламент України прийняв протягом перших півроку війни. Завдяки запровадженню відповідних правових регуляторів було налагоджено або стабілізовано економічну, соціальну, політичну та військово-промислову сферу, що в підсумку дозволило Україні вистояти та вести активну боротьбу за збереження державності та суверенітету, визначити власне місце на геополітичній мапі світу.

З новими викликами зіштовхнулась і судова влада в Україні. Зокрема йдеться про проблеми забезпечення організації та здійснення судочинства. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється. 24.02.2022 Рада суддів України прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією збоку рф», а 03.03.2022 Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів». Окрім того ще було прийнято низку розпоряджень та видано наказів щодо організації роботи судів в умовах загрози життю і здоров'ю відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів, зміну підсудності, умови припинення роботи окремих судів, форм проведення засідань суду, продовження процесуальних строків тощо.

Відповідно реалії воєнного стану змінили уявлення щодо традиційних механізмів організації публічної влади, форм та методів її здійснення. На різних рівнях влади було запроваджено нові посади, нові органи, які вже майже два роки виконують завдання із забезпечення громадського порядку, безпеки населення, контролю правового режиму воєнного стану та заходів, пов'язаних із життєдіяльністю в громадах.

З одного боку, такі органи покликані забезпечити обороноздатність населених пунктів, з іншого – захистити права, свободи та законні інтереси громадян, що мешкають на території цих міст та сіл. Саме в аспекті забезпечення прав і свобод громадян виникають проблеми, пов'язані із потребою чіткого уявлення та правової визначеності щодо повноважень нових органів влади та тих, що існували до війни, припинили або продовжують свою діяльність. Йдеться про військові адміністрації, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування – інститут

[2] Рік роботи Верховної Ради України в умовах війни https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/233494.html

народовладдя, через який здійснюють управління місцевими справами у низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації жителів за згоди та при сприянні держави[3]. Втім щодо доцільності функціонування чи розпуску останнього під час війни наразі точаться дискусії.

Отже наразі в умовах воєнного стану одночасно співіснують та функціонують військові адміністрації, що перебрали на себе повноваження державних адміністрацій та органи місцевого самоврядування. Загалом протягом року відбулося налагодження взаємодії та конструктивного партнерства цих органів влади в ім'я здобуття перемоги і відбудови України.

Таким чином відбулося посилення централізації у системі виконавчої влади; зміна порядку реалізації функцій органів місцевого самоврядування, за якого пріоритетними стають функції, обумовлені воєнним станом та викликами у сфері національної безпеки і оборони.

Окремо варто згадати щодо трансформації сутності та змісту механізму держави, його апарату в аспекті вимог, виконання яких Європейський Союз у 2022 році визначив як умову того, що статус України як кандидата в члени Європейського Союзу збережеться, а саме: реформа Конституційного Суду України; продовження судової та антикорупційної реформ, включно з призначенням керівника САП; боротьба з відмиванням коштів; реалізація антиолігархічного закону тощо. Наразі окремі з цих вимог вже виконано. Окрім того, попри повномасштабну війну, влада продовжила активний процес адаптації українського законодавства до права ЄС. «Україна виконала 72% всіх зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію з Європейським союзом»[4].

Аналіз теоретичних засад механізму держави та їх практична реалізація в умовах воєнного стану в Україні та повоєнний період обумовлений нагальною потребою вдосконалення взаємодії між органами державної влади, апаратом держави та інститутами громадянського суспільства, а також приведення у відповідність до принципів та стандартів належного урядування в країнах Європейського Союзу. Адже ефективне державне управління є однією з передумов для демократичного розвитку, зміцнення громадянського суспільства, захисту прав і свобод громадян, є чинником забезпечення національної безпеки та оборони, політичної, економічної та соціальної стабільності.

[3] Місцеве самоврядування / О. В. Батанов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-67944

[4] Місцеве самоврядування / О. В. Батанов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. – Режим доступу: https://esu.com.ua/article-67944

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-77

MODERN CONCEPTS OF PARLIAMENTARISM IN SCIENCE CONSTITUTIONAL LAW

Pyroha Ihor Stepanovych
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Constitutional Law
and Comparative Jurisprudence
State University "Uzhhorod National University"
Uzhhorod, Ukraine

Prodan Viktoriia Ivanivna
Ph.D., Assistant of the Department of
Constitutional Law and Comparative Jurisprudence
State University "Uzhhorod National University"
Uzhhorod, Ukraine

The basic tenet of democracy is the principle of people's power, which manifests itself in two generally accepted forms: directly and through the institutions of people's representation – namely, parliaments. They perform the role of a kind of platform for the voice of the people with a clearly defined task – to reveal and implement the will of the people. It is with the existence of such a social and legal institution as the parliament that the constitutional and legal concept – parliamentarianism – is associated.

The current level of development of democratic currents, multiculturalism and the strengthening of globalization processes lead to a rational change of the classic concept of "parliamentarism" through the prism of the emergence of modern interpretations of it in the form of new concepts in the science of constitutional law.

Parliamentarism in its general sense should be defined as the organization of power in the state and society defined in the constitution and other laws and appropriately transformed into a practical plane, in which the parliament, built on democratic principles, has legal status and real powers of representative, legislative, control and establishment character, in the budgetary, financial and foreign policy spheres, and through its active activities acts as a guarantor of the protection of the interests of both the majority and the minority of the country's citizens [1].

Modern currents of parliamentarism focus on those aspects that are reflected in the needs of society, for example:

1. Transparency of parliament and the importance of community participation in decision-making: modern parliaments try to ensure greater openness in their activities and promote public involvement in decision-making.
2. Multiculturalism and gender equality: the growing attention of society is focused on the inclusion of diverse groups and social strata in the political process.

[1] Пирога І.С., Бисага Ю.М. Парламентаризм: курс лекцій для студентів юридичного факультету. Ужгород, 2020. 92 с.

Modern parliaments try to take into account the interests of different ethnic groups, religions, and also ensure equal opportunities for men and women.

3. Flexibility in decision-making: the constant need to adapt to changes in social and economic conditions leads to the search for effective and flexible models of parliamentary activity.

4. Technological innovations: the use of modern technologies to improve communication between parliamentarians and citizens, holding elections, increasing the efficiency of the legislative process.

One of the modern concepts of parliamentarism is the **concept of limited government**, which faces certain requirements that it must meet according to European legislation, namely:

1) the legitimacy of the legislative body, which should be considered in two dimensions: internal and external. The first, external, aspect indicates the way the parliament is formed and, accordingly, indicates the acceptance of the parliament by the people. Legitimacy of the parliament is ensured by political elections as a mechanism for exercising people's power in democratic states. Such elections must be general, direct, equal, free and in compliance with the principle of secret ballot;

2) parliamentary independence, as a requirement of modern parliamentarism, is almost one of the most difficult, as it involves several aspects: it is independence from other branches of government in accordance with the theory of the distribution of power, and, at the same time, guaranteeing the activity of parliamentarians;

3) the balance of political forces in the parliament and the presence of the opposition – V. Cac rightly notes in this regard that the constitutional-legal guarantee of the parliamentary opposition forms a real democracy [2];

4) accountable board. The main forms of responsibility are a resolution of confidence, a vote of no confidence, interpellation, questions (oral and written) of parliamentarians to the government and its members. Each state has its own specific features of parliamentary responsibility of governments. The most severe sanction, which ensures the implementation of the control powers of the parliament, is the right of the parliament to dismiss a state body or official under its control [3].

The basis of modern Ukrainian parliamentarism is the centuries-old history of national state formation and the implementation of the experience of functioning of higher representative authorities in other countries. The basis of modern Ukrainian parliamentarism is the independence and supremacy of the parliament, its political structure; accountability and parliamentary control of executive and administrative bodies; formation of the government based on the balance of power in the parliament; political responsibility of the government.

Modern globalization processes penetrate into the domestic sphere through economic, informational, international legal and other spheres. The state is forced not only to take on functions that were not inherent to it before (information security, innovation activity), but also to modernize the functions inherent to it.

---

[2] Сас В.В. Регламент парламенту, його роль у правовій системі та деякі проблеми теорії і практики. *Держава і право:* Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 14. К.: Ін–т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 122.

[3] Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської Комісії «За демократію через право»). *Український часопис Конституційного права*. № 2. 2019. С. 60-69.

The European integration course that Ukraine has chosen today necessitates taking into account modern trends in the development of parliamentarism as a guarantee of achieving the global dimension of Ukrainian constitutional realities. Today, modernization of modern constitutionalism and parliamentarism is an integral part of modern globalization processes in the world.

Today, we have the opportunity to observe the fact that the challenges of globalization encourage an intensive search for ways to improve national parliaments. We can say that such trends find their place in the participation of national parliaments in the field of foreign policy activities, for example, in participation in the conclusion of international legal treaties, implementation of international agreements, interparliamentary cooperation, etc. [4].

Modern parliamentarism is a complex phenomenon of the social and political life of society. Today, in developed democratic countries, parliamentarism is evolving, taking into account democratic development, social progress and democratization of social relations.

One of the bright trends of modern times is the reconciliation of parliamentarism with the principles of democracy. In modern realities, people's representatives to a certain extent distance themselves from voters, and sometimes even pursue policies contrary to the preferences of citizens. This leads to a situation where a specific voter does not receive any benefits from his own participation in the vote, but his non-participation in the elections will have even more negative consequences [5].

Today, we can observe trends regarding a certain structural construction of modern parliaments, in particular, an increase in the number of bicameral parliaments. The experience of modern developed European democracies proves that a bicameral parliament is often more democratic than a unicameral one, and is less vulnerable to "capture" by a certain political force or a coalition of such forces with the aim of monopolizing power.

A non-party upper house can prevent the emergence of the dictates of the parliamentary majority of the lower house. Bicameralism makes it impossible to prepare low-quality and lobbyist bills, helps to mitigate narrow party and intergroup confrontation, etc.

Today, the main direction of reforming the political system of Ukraine is ensuring real people's power, overcoming the alienation of the power mechanism from the people, completing the transition from the remnants of the totalitarian political system to the democratic political system of the state. Given the destabilization of the political situation in Ukraine, the level of corruption-causing factors, the distribution of socio-economic classes within society, the current model of the organization of state power, the territorial fragmentation of regions are factors that prevent the full-fledged development of a legal democratic state, which would be facilitated by the creation of a reform of parliamentarism in Ukraine on the basis of modern concepts in the science of constitutional law.

It can be concluded that modern concepts of parliamentarism have common trends, their own characteristics and challenges, among which it is worth highlighting: political fragmentation, strengthening the role of the opposition, the creation of hybrid forms of government, institutional reform, challenges caused by globalization and international cooperation.

---

[4] Див. джерело № 1.

[5] Француз-Яковець Т.А. Тенденції розвитку парламентаризму в контексті сучасних глобалізаційних процесів. *Правничий вісник Університету* «КРОК». № 35. 2019. С. 6–14.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-78

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Шелевер Наталія Василівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В умовах війни в Україні важливим питанням стало поновлення процесуальних строків, оскільки повномасштабне російське вторгнення на територію нашої держави ускладнило дотримання процесуальних строків у відповідності до чинного законодавства. Слід зазначити, що у перші дні війни Рада суддів України швидко зорієнтувалася та надала відповідні роз'яснення судам. Зокрема акцентується увага на тім, що судам бажано виважено ставитися до поновлення процесуальних строків та продовжувати їх до закінчення воєнного стану[1].

Окрім цього Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів» та зазначено як підставу можливого припинення роботи суду саме військові дії. Проте має бути визначений інший суд, який здійснюватиме правосуддя замість цього суду[2].

Актуальним питанням є дослідження поважності пропуску таких строків. Відповідь нам на це дає саме судова практика. Так, Верховний Суд у своїй постанові від 29.09.22 № 500/1912/12 звертає увагу на поважність причин пропуску строків, які повинні відповідати одночасно ось таким умовам:

«1) це обставина або кілька обставин, що безпосередньо унеможливлюють або ускладнюють можливість вчинення процесуальних дій у визначений законом строк;

2) це обставина, яка виникла об'єктивно, незалежно від волі особи, яка пропустила строк;

3) ця причина виникла протягом строку, який пропущено;

[1] Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Офіційний сайт Ради суддів України.* 02.03.2022. URL: http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsuopublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu (дата звернення: 01.03.2024).

[2] ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІНИ ДО ЧАСТИНИ СЬОМОЇ СТАТТІ 147 ЗАКОНУ УКРАЇНИ "ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ" ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСУДНОСТІ СУДОВИХ СПРАВ: ЗАКОН УКРАЇНИ ВІД 03.03.2022 № 2112-IX. URL: HTTPS://ZAKON.RADA.GOV.UA/LAWS/CARD/2112-20 (ДАТА ЗВЕРНЕННЯ: 05.03.2024).

4) ця обставина підтверджується належними і допустимими засобами доказування»[3].

Слід зазначити, що суд має дискреційні повноваження на рахунок оцінки поважності причин пропуску процесуальних строків. Необхідно, як поважну причину пропуску, враховувати і дію в Україні воєнного стану, але і підстави, зазначені вище. Окрім цього, в ухвалі Верховного Суду № 127/2897/13-ц від 21 липня 2022 року акцентується увага на тім, що «у кожній справі суди мають перевірити наявність підстав для поновлення строку на оскарження, визнати їх виправданими, а також мотивувати свій висновок про наявність поважних причин для поновлення пропущеного процесуального строку. Сама лише вказівка на наявність поважних причин не є належним мотивуванням висновку про поновлення строку і є порушенням вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод»[4].

Війна не зупиняє здійснення правосуддя, а учасник судового процесу у заяві про поновлення процесуального строку повинен довести чому строк був пропущений з поважної причини. На цьому наголошує і Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 10.11.22 в справі № 990/115/22. Так, звертається увага на те, що «введення на території України воєнного стану не зупинило перебіг процесуальних строків звернення до суду з позовами. Питання поновлення процесуального строку у випадку його пропуску з причин, пов'язаних із запровадженням воєнного стану в Україні, вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням доводів, наведених у заяві про поновлення такого строку. Сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не є підставою для поновлення процесуального строку. Такою підставою можуть бути обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником судового процесу процесуальних дій протягом установленого законом строку»[5].

Тобто поважність причин пропуску процесуальних строків заявник має довести і обґрунтувати. Вважаємо, що така позиція суду є справедливою та унеможливлює зловживання заявником своїми правами. Самого факту наявності воєнного стану в Україні, як підстави для поновлення строків, дійсно є замало. Окрім цього слід враховувати, що не всі області України зазнають обстрілів, для прикладу, це Закарпатська та Чернівецька області. Тому сам факт запровадження воєнного стану дійсно не може бути підставою для поновлення строків у цих областях, оскільки практично нереально заявнику довести, що неможливо було здійснити процесуальну

[3] Постанова Верховного Суду від 29.09.22 № 500/1912/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106545406 (дата звернення: 07.03.2024).

[4] Ухвала Верховного Суду від 21 липня 2022 року № 127/2897/13-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105372019 (дата звернення: 07.03.2024).

[5] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.11.22 в справі № 990/115/22. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107354803&red=100003a65502f2d8e1a89dbdb3e2e75aa1939e&d=5 (дата звернення: 15.03.2024).

дію у зв'язку з бойовими діями на даних територіях (хіба заявник є учасником бойових дій).

Війна є викликом для України і складним завданням для судової гілки влади стало прийняття нестандартних рішень для того, щоб забезпечити доступ людини до суду. Тому поновлення процесуальних строків в умовах воєнного стану є важливим питанням сьогодення, бо метою правосуддя є захист порушених прав людини та громадянина.

Проблемним питанням на даний час є і те, що процесуальне законодавство не містить жодної норми, яка б регулювала здійснення судочинства під час війни. Тому важливим завданням для нашої держави має стати внесення змін до процесуальних кодексів. Проте, не зважаючи на прогалини у законодавстві, суди України продовжують ефективно працювати та поновлювати порушені права. Війна не має зупиняти здійснення правосуддя, адже конституційною функцією судів є поновлення порушених прав особи і не допускаються ніякі обмеження навіть під час воєнного стану.

НАПРЯМ 4. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-79

МІСЦЕВІ ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Алмаші Ірина Михайлівна
кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна

Алмаші Мирослав Михайлович
кандидат юридичних наук, заступник директора з науково-педагогічної роботи ЦДН «Закарпатський інститут»
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Ужгород, Україна

В сучасних умовах розбудови правової держави, становлення громадянського суспільства, яке прагне брати активну участь в управлінні державними та місцевими справами, надзвичайно важливу роль відіграє право на звернення громадян до органів публічної влади з питань, що становлять для них соціально-економічні та й інші інтереси. Війна росії проти України породила нові виклики для громадянського суспільства, в якому громадяни ще більше прагнуть реалізувати свої права й брати активну участь в управлінні державними і місцевими справами. Вагому цінність для демократії становить забезпечення реалізації права громадян на звернення до органів публічної влади, в тому числі можливість подання електронних петицій.

Метою запровадження електронної демократії є формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого залучення громадян до співпраці із органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку громадянського суспільства, самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики у цій сфері із міжнародними, зокрема європейськими стандартами.

На думку експерта групи електронної демократії Реанімаційного пакету реформ Д. Хуткого: «Власне спільна розробка Концепції е-демократії у співпраці громадянського суспільства та представників влади є показником успішного розвитку демократії в цілому та е-демократії зокрема».[1]

Щодо історико-правових коренів закріплення в законодавстві України права на подання електронних петицій, то як зазначає І.Пахомова, процес підготовки до їх введення розпочався у 2009 році, коли Україна отримала Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо необхідності запровадження електронних петицій як дієвого механізму співпраці влади і суспільства[2].

Електронна петиція є особливою формою колективного звернення громадян, яка подається до органу місцевого самоврядування та розглядається у встановленому порядку. Перші кроки до забезпечення реалізації інформаційних прав громадян у мережі Інтернет в Україні були здійснені у 2011 році, коли був прийнятий Закон України «Про доступ до публічної інформації». Стаття 19 даного Закону вже тоді передбачала можливість подання запиту на інформацію електронною поштою.[3] Право на електронну петицію було законодавчо закріплено у Законі України «Про внесення змін до України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 02.07.2015 року[4], згідно якого громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

Нижче розглянемо історичні корені запровадження та регулювання на законодавчому рівні права на петицію у міжнародному аспекті. Так, право громадян подавати петиції було закріплене у Конституції Швейцарії в редакції 1848 р., ще в часи утворення федеративної держави Шотландський Парламент був одним з перших в Європі, який запровадив систему електронних петицій. Так, у 1999 році було створено систему подання петицій, яка базувалася на електронних інструментах. В 2005 році парламенти Португалії та Німеччини також запровадили подібну практику. В 2012 році – Парламент Ірландії, у 2014 – Парламент Люксембургу, в 2015 – Парламент Великобританії запустили системи електронних петицій. Європейський Парламент почав

[1] Крупіцька А.В.Правові аспекти запровадження інституту електронних петицій в Україні. Матеріали наукового семінару Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та прозастосування» 08.12.2018, С. 152. URL: http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3676/1/50.pdf (дата звернення 07.03.2024 року)

[2] Пахомова І.А. Концептуальні вимоги до створення електронних петицій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Право».* 2017. Випуск 24. С. 91.

[3] Собків Я.М. Електронна петиція як одне з інформаційних прав людини і громадянина. Право і суспільство. 2015р. № 6. С. 62.

[4] Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції: Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 35. Ст. 341.

використовувати багатомовну платформу подачі електронних петицій у 2014 році.[5]

Правовою основою для законодавчого регулювання петицій до органів місцевого самоврядування на міжнародному рівні є Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо участі громадян у місцевому публічному житті[6], від 21 березня 2018 року. Зокрема, у них зазначено, що участь громадян лежить в основі ідеї демократії і що громадяни, які віданні демократичним цінностям, про свої громадянські обов'язки пам'ятають і беруть активну участь в публічному житті, є основою будь-якої демократичної системи.

Міжнародний досвід електронних петицій свідчить про їх широке використання в різних країнах світу. Наприклад, у Великій Британії петиції, які набирають певну кількість підписів, обговорюються у парламенті. У Німеччині впроваджена система електронних петицій, яка дозволяє громадянам звертатися до Бундестагу з різними ініціативами. Також приклади успішного використання електронних петицій є у Фінляндії, Швеції, Швейцарії та інших країнах ЄС.

Щодо петицій на місцевому та регіональному рівнях, то вперше масове збирання підписів під петицією відбулося у Великобританії в 1838 році. На місцевому рівні одними з перших електронні петиції ввели англійські міста Бристоль і Кінгстон-на-Темзі (2004). У 2012 році в Шотландському окрузі Файф у місцевої ради не вистачало грошей для продовження фінансування центру для дітей з особливими потребами, тому було вирішено його закрити. Батьки ж дізналися про таке рішення ради лише через місцеву газету «Файф Геральд». Ініціатором подання петиції став місцевий депутат, який зареєстрував петицію на сайті GoPetition, який акцентував увагу на тому, що центр ніколи не буває порожнім, а, закривши його, влада позбавить дітей з особливими потребами відпочинку та належної турботи, у таких центрах діти перебувають у дружній атмосфері. Кампанія із збору підписів почалася у лютому 2012 року. Набравши всього 509 підписів за півтора роки, петиція все ж таки змогла привернути увагу місцевої влади до проблеми дитячого центру в Едін Парку. Результатом цієї кампанії стало отримання батьками, які пов'язані із дитячим центром, листа, в якому говорилося, що двері центру відкриті, і на них радо чекають[7].

---

[5] USAID. Інформаційна довідка: Міжнародна практика подання електронних петицій (е-петицій) до органів державної влади. № 2, січень 2022. URL: https://internews.ua/storage/app/media/rang/InfoBriefs%20-%20new/PDF/02-2022-%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf (дата звернення 11.03.2024 року)

[6] Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету міністрів державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті. Прийнята Комітетом міністрів 21 березня 2018 року на 1311-му засіданні заступників міністрів) CM/Rec(2018)4. URL: https://rm.coe.int/recommendation-cmrec-2018-4-participation-of-citizens-ukr/168097ed39 (дата звернення 07.03.2024 року)

[7] Полуніна О.О. Електронні петиції: міжнародний досвід та Україна. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 62. С. 53–54.

У ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» визначено вимоги до електронної петиції. Так, в електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію. Електронна петиція не може містити заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, заклики до вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини. Відповідальність за зміст електронної петиції несе автор (ініціатор) електронної петиції. Щодо вимог подання електронної пошти при підписанні електронної петиції варто зазначити, що громадяни похилого віку, а нерідко і молоді люди не мають електронної пошти. Сама відсутність у вказаних людей електронної пошти унеможливлює їх участь у підписанні електронної петиції.

Електронна петиція оприлюднюється на офіційному веб-сайті відповідно органу місцевого самоврядування або на веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, протягом двох робочих днів з дня надсилання її автором (ініціатором). Вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади. Порядок розгляду електронної петиції визначається місцевою радою.

У відповіді на електронну петицію повідомляється про результати розгляду порушених у ній питань із відповідним обґрунтуванням. Електронна петиція, яка в установлений строк не набрала необхідної кількості голосів на її підтримку, після завершення строку збору підписів на її підтримку розглядається як звернення громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян».

Отже, впровадження інституту електронної петиції в Україні є суттєвим досягненням на шляху розвитку демократії. Адже згідно Конституції України саме народ України є єдиним джерелом влади, саме громадяни мають право брати активну участь у вироблені державної політики та прийнятті значущих рішень загалом на державному рівні, в тому числі на місцевому рівні.

Слід запропонувати наступні заходи для покращення системи електронних петицій в Україні: підвищення освітньої компетентності щодо електронних петицій, покращення процесу їх розгляду, забезпечення зворотного зв'язку, популяризація та постійне удосконалення платформи електронних петицій.

Отже, у даній доповіді проаналізовано проблематику місцевих електронних петицій як інституту безпосередньої демократії в умовах євроінтеграції України.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-80

INTERPRETAREA PRINCIPIULUI SEPARAȚIEI PUTERILOR ÎN JURISPRUDENȚA CURȚII EUROPENE A DREPTURILOR OMULUI

Hermak Kateryna Olehivna
Student postuniversitar al catedrei de drept procesual
Facultatea de Drept Universitatea Națională din Cernăuți
Cernăuți, Ucraina

O analiză a jurisprudenței europene arată că, printr-o interpretare largă a textului tratatului, Curtea de la Strasbourg a reușit să înțeleagă acest principiu, garantând inițial unul dintre elementele sale constitutive: independența sistemului judiciar. În ciuda faptului că jurisprudența europeană se caracterizează printr-o evaluare cazuistică, se poate totuși observa că, fără a se limita la acest aspect particular al separației puterilor, instanțele europene au dezvoltat și difuzat treptat în rândul statelor membre o viziune specific europeană a separației puterilor care a putut: uneori în confruntare directă cu concepțiile naționale.

Principiul separației puterilor a fost consacrat inițial în jurisprudența europeană prin intermediul uneia dintre componentele sale fundamentale: independența sistemului judiciar[1]. Încă de la începutul jurisprudenței sale, Curtea a dat dovadă de o "protecție sporită a autonomiei funcției judiciare"[2]. Deși, la prima vedere, s-ar putea crede că acest element ar trebui înțeles în ceea ce privește drepturile convenționale de natură procedurală și, în special, articolul 6 din Convenție privind procesul echitabil, de fapt, o formulare fragmentară a acestui principiu apare, de asemenea, în legătură cu articolul 8, care garantează dreptul la respectarea vieții private și de familie. În cauza Klass și alții împotriva Germaniei din 6 septembrie 1978, care se referea la măsuri de supraveghere, Curtea a statuat, de exemplu, că: statul de drept "implică, printre altele, faptul că ingerința executivului în drepturile individuale ar trebui să facă obiectul unui control eficient, care ar trebui să fie asigurat, în mod normal, cel puțin în ultimă instanță, de către sistemul judiciar, întrucât acesta oferă cele mai bune garanții de independență, imparțialitate și proces echitabil".

La începutul anilor 2000, ocuparea "sferei constituționale" în dimensiunea sa instituțională a devenit mai tangibilă odată cu apariția formală a acestui principiu în jurisprudența Curții Europene de Justiție. În cauza Stafford împotriva Regatului Unit, care a fost audiată în cadrul unei sesiuni oficiale la 28 mai 2002, Curtea de la Strasbourg s-a referit direct la "conceptul de separare a puterilor executive și judiciare"[3]. În această cauză referitoare la Regatul Unit, patria separației puterilor cu apariția pragmatică a unui sistem parlamentar, Curtea de la Strasbourg a

[1] X. Souvignet, La prééminence du droit dans le droit de la Convention européenne des droits de l'homme, op. cit., spéc. p. 350.

[2] D. Szymczak, La Convention européenne des droits de l'homme et le juge constitutionnel national, op. cit., spéc. p. 636.

[3] Cour EDH, Grande Chambre, 28 mai 2002, Stafford c. Royaume-Uni, préc., § 78. Pour un exemple plus récent : Cour EDH, Grande Chambre, 18 juillet 2013, Maktouf et Damjanovic c. Bosnie-Herzégovine, req. n° 2312/08, 34179/08, § 49.

concluzionat totuși că a existat o încălcare a articolului 5 § 1 din Convenție. Această hotărâre, referitoare la detenția prelungită a reclamantului în legătură cu pedeapsa obligatorie pe viață care i-a fost impusă pentru crimă, a determinat Curtea să sublinieze complexitatea rolului pe care ministrul continuă să îl joace în stabilirea duratei pedepsei și în decizia de eliberare a deținutului la sfârșitul acestei perioade în raport cu separarea puterilor. În contextul național al pierderii încrederii în legiuitor, al "declinului cultului libertăților" și al "restabilirii autorității statului", ministrul a introdus practica stabilirii unui termen de pedeapsă (tariful) care era dificil de conciliat cu necesitatea de a stabili "proceduri judiciare bazate pe criterii de independență, echitate și transparență".

Prin preluarea separației puterilor și garantarea esenței acesteia, Curtea Europeană depășește în mod inevitabil rolul său de judecător care protejează drepturile omului. Într-adevăr, "confuzia persistentă între domeniul drepturilor omului și domeniul dreptului constituțional" îi permite să realizeze o anumită "uniformizare a standardelor culturii constituționale și juridice". Apoi a trecut pe un teritoriu mai politic, permițându-i să transmită o anumită viziune a separării puterilor. Procedând astfel, judecătorul european intervine, fără îndoială, în organizarea instituțională și constituțională a statelor membre, mergând până la a depăși domeniul de aplicare al funcției sale, atribuindu-și parțial, dar sigur, rolul de "judecător constituțional".

Garanția independenței puterii judecătorești în slujba protecției drepturilor fundamentale poate să fi determinat judecătorul european să protejeze sfera de aplicare a acestei competențe de o eventuală încălcare din partea legislativului sau a executivului și să extindă sfera de aplicare a acestei competențe atunci când standardul tratatului o cere, pentru a garanta eficiența drepturilor. După cum s-a menționat mai sus, Curtea de la Strasbourg nu a ezitat să aplice o jurisprudență deosebit de detaliată, stabilind criterii jurisprudențiale clare pentru a judeca conven ționalitatea ingerinței legislative în sistemul judiciar sau a ingerinței executivului în organizarea și funcționarea sistemului judiciar. În plus, controlul european asupra acestor criterii a condus, în cele din urmă, și la extinderea sferei de competență a sistemului judiciar la competențe deținute anterior de executiv, după cum o demonstrează, de exemplu, litigiile franceze referitoare la obligația instanțelor de a solicita acordul ministrului afacerilor externe cu privire la conținutul unei convenții internaționale. În cauza Beaumartin c. Franței din 24 noiembrie 1994[4] Curtea Europeană condamnă, ca fiind contrară cerinței de independență judiciară, practica care obligă un judecător administrativ, atunci când se confruntă cu dificultăți în interpretarea unei convenții internaționale, să ceară ministrului afacerilor externe să indice sensul dispoziției în cauză și apoi să o urmeze, ceea ce permite instanțelor inferioare să interpreteze aceste dispoziții în mod independent.

Este adevărat că această activitate a Curții de la Strasbourg nu este nouă, dar, în ceea ce privește principiul separației puterilor, ea pune în evidență observația sensibilă potrivit căreia Curtea de Justiție a Uniunii Europene captează elemente care se află în centrul identității naționale a statelor membre. Acest lucru ridică o serie de întrebări legate de locul acestui judecător al drepturilor omului în ordinele juridice naționale, în special în ceea ce privește suveranitatea poporului, deoarece acest control european este deja implicat în mod clar în construcția regimurilor democratice din Europa.

[4] CEDH, 24 novembre 1994, Beaumartin c. France, A. 296 B.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-81

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Гулак Олена Василівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна

Миколаєнко Роман Володимирович
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна

Корупція у різноманітних її проявах й досі залишається гострою проблемою для України, будучи гальмівником у її економічному розвитку та ефективній євроінтеграційній діяльності. Високий рівень корупції виступає загрозою для розвитку як суспільства у цілому, так і окремих сфер її діяльності, унеможливлюючи водночас ефективне вкладення коштів у новітні проекти, які б змогли вивести країну на більш високий рівень розвитку та забезпечити достаток і добробут населенню[1].

Для прикладу, 36 балів зі 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2023 рік, і тепер наша країна посідає 104 місце поміж 180 країн. З-поміж західних сусідів показник Румунії залишився без змін (46 балів, 63 місце), тоді як Польща втратила ще 1 бал, але залишилася однією з лідерок за показниками CPI серед близьких до нас країн – із 54 балами вона посідає 47 місце. Але тепер Польща ділить цю сходинку зі Словаччиною – за рік ця країна додала 1 пункт та теж набрала 54 бали. А Молдова, як і Україна, додала 3 бали та наздогнала Угорщину, бали якої не змінились, що дозволило їм розділити 76 місце із 42 балами[2].

Міжнародна конвенція ООН проти корупції, Цивільна та Кримінальна конвенції Ради Європи проти корупції, що остаточно були ратифіковані Парламентом України ще у 2006 році, передбачили ціну низку зобов'язань України у питаннях запобігання та протидії корупції. Зокрема, це стосується насамперед запровадження цілої антикорупційних інструментів до системи національного законодавства будь-якої країни, а саме:

1. Активного залучення громадськості до формування та реалізації державної антикорупційної політики;

[1] Hulak, O., Golovko, L., & Holoviy, L. (2022). Legal liability for corruption and related offenses in the field of land relations. Law. Human. Environment, 13(1), 73-80. URL: https://doi.org/10.31548/law2022.01.009

[2] Індекс сприйняття корупції — 2023. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2023/

2. Створення окремого державного органу на виконання функцій з формування та реалізації антикорупційної політики;

3. Прийняття відповідного національного основного антикорупційного закону;

4. Конкурсні та прозорі процедури добору працівників антикорупційних органів;

5. Формування цілої системи антикорупційних механізмів, серед яких реєстри декларацій публічних службовців; реєстри корупціонерів та викривачів корупції;

6. Можливість повідомляти анонімно про факти корупційних порушень;

7. Запровадження належного рівня юридичної відповідальності за факти корупційних порушень;

8. Розробка та провадження державних та локальних антикорупційних програм з викорененням корупційних ризиків та способами їх мінімізації, зокрема і у сфері земельних відносин.

Відтак, такі вимоги починаючи з 2014 року активно впроваджуються у нормативну площину та національну практику України. Втім, не зважаючи на наявність відповідних антикорупційних норм у Кримінальному кодексі України, тільки з 2014 року був прийнятий базовий антикорупційний закон[3] та отримала належного рівня і адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією.

У розрізі запровадження дієвого антикорупційного механізму як у пріоритетних сферах суспільних відносин, так і тих, які визначені «з потенційно високими корупційними ризиками», постає саме передбачення у Державній антикорупційній стратегії, прийнятій всередині 2022 року[4], чіткого переліку таких корупційних ризиків у окремо виокремлених п'ятнадцяти сферах/напрямках суспільної життєдіяльності. Окрім того, в Державній програмі з реалізації нині чинної Державної антикорупційної стратегії на 2023-2025 роки[5] чітко окреслено заходи з мінімізації таких ризиків, терміни, відповідальних та кошти з реалізації означеного. Національним агентством з питань запобігання корупції вперше проводиться щоденний моніторинг виконання передбачених завдань і в он-лайн режимі представлено його результати у відкритому доступі[6].

Відтак, відкритість такої інформації, її постійний моніторинг і контроль за ефективністю й результативністю є чи не найбільш об'єктивним показником зацікавленості держави і суспільства у досягненні реальних результатів й успішної антикорупційної діяльності держави у цілому та кожній виокремленій сфері суспільних відносин зокрема.

---

[3] Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

[4] Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

[5] Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 04.03.2023 № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

[6] Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики. URL: https://dap.nazk.gov.ua/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-82

ЗАЛИШЕННЯ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ БЕЗ РУХУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Іванчулинець Дмитро Васильович
суддя, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Право на судовий захист від порушень з боку суб'єктів владних повноважень може бути обмежено у випадках вказаних законом. Суд під час відкриття провадження в адміністративній справі повинен перевірити чи не має підстав для залишення позовної заяви без руху, її повернення чи відмови у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 171 КАС України)[1]. Указані підстави свідчать про відсутність у особи права на адміністративний позов або порушення порядку реалізації вказаного права. Підстави залишення позовної заяви без руху вказують на недотримання особою порядку звернення з позовною заявою до суду.

Згідно ч. 1 ст. 169 КАС України суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, встановлених статтями 160, 161 КАС України, залишає позовну заяву без руху.

Статті 160 та 161 КАС України визначають вимоги до форми і змісту позовної заяви, а також документів, які до неї додаються. Позов отримує процесуальне оформлення у вигляді позовної заяви, а тому між позовом та позовною заявою існує співвідношення змісту і форми відповідно. Закон чітко визначає, що позовна заява до суду має бути подана в письмовій формі: паперовій чи електронній. Правда, можна позовну заяву скласти шляхом заповнення бланка позову, наданого судом. Причому, на прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви.

Реквізити позовної заяви носять невиключний характер, оскільки ч. 9 ст. 160 КАС України зазначає, що у позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору. Звичайно, що головними реквізитами позовної заяви будуть вимоги, їх обґрунтування та зазначення доказів. Ці дані будуть визначати межі розгляду адміністративної справи судом, межі доказування та коло засобів доказування, яким бажає скористатися позивач. Інші реквізити позовної заяви теж не менш важливі, оскільки вони можуть надавати важливу інформацію для суду, що буде приймати рішення відкривати провадження

[1] Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n11874 (дата звернення: 15.03.2024)

чи ні. Зокрема, найменування суду першої інстанції, до якого подається заява буде свідчити про дотримання позивачем правил підсудності.

Стосовно документів, які додаються до позовної заяви (її додатки), вони можуть бути поділені за своїм характером на 3 групи: заяви по суті справи (наприклад, копії позовної заяви), заяви з процесуальних питань (зокрема, різного роду заяви та клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, участь у судовому засіданні щодо розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, звільнення (відстрочення, розстрочення, зменшення) від сплати судового збору, про призначення експертизи тощо) та докази. Якщо подача до суду заяв з процесуальних питань є правом позивача, то подання копій заяв по суті справи та доказів – виступає його обов'язком. Правда, в ряді випадків позивач може бути звільнений від його виконання. Так, у разі подання позовної заяви та доданих до неї документів в електронній формі через електронний кабінет до позовної заяви додаються докази надсилання її копії та копій доданих документів іншим учасникам справи (ч. 2 ст. 161 КАС України). Отже, якщо позивач надіслав самостійно копії позовної заяви з додатками іншим учасникам справи та надав підтвердження вчинення такої процесуальної дії, непотрібно їх ще раз подавати суду.

Важливість документів, які повинні бути додані до позовної заяви полягає в тому, що вони в ряді випадків є доказом вчинення процесуальної дії, пов'язаної з дотриманням встановленого порядку реалізації права на позов. Зокрема, документ про сплату судового збору свідчить виконання позивачем такого обов'язку. В інакшому разі суд залишає позовну заяву без руху та визначає, яку суму судового збору потрібно заплатити чи доплатити позивачеві[2].

Законодавець не тільки визначає необхідні документи до позовної заяви, але й умови їх прийняття судом. Так, суб'єкт владних повноважень при поданні адміністративного позову в паперовій формі зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надіслання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій позовної заяви та доданих до неї документів. Таке надсилання може здійснюватися в електронній формі через електронний кабінет.

КАС України в ч. 6 ст. 18 передбачає, що адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні особи, їх територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в добровільному

[2] Ухвала Київського районного суду м. Полтава від 25 листопада 2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107521741 (дата звернення: 15.03.2024)

порядку. Значення цього обов'язку у плані реалізації права на адміністративний позов полягає в тому, що коли позовну заяву подано особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його суд залишає позовну заяву без руху.

Суд вирішує питання про залишення позовної заяви без руху, тобто чи не має підстав для цього на протязі 5 днів з дня подання позовної заяви до суду (ч. 1 ст. 169 КАС України). З цього приводу він повинен винести ухвалу суду, де зазначаються допущені позивачем недоліки та способи їх усунення[3]. Обов'язково має бути також вказаний строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється із-за не реєстрації електронного кабінету, суд у такій ухвалі зазначає про обов'язок такої особи зареєструвати електронний кабінет.

Ухвала про залишення позовної заяви без руху не може бути об'єктом самостійного оскарження окремі від рішення суду згідно ст. 294 КАС України.

Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, вона вважається поданою у день первинного її подання до адміністративного суду та приймається до розгляду[4]. Дане правило закріплює в процесуальному законодавстві процесуальну фікцію.

Таким чином, залишення позовної заяви без руху – це процесуальна дія суду, яка направлена на усунення позивачем недоліків позовної заяви або/та порядку її подачі до суду. Оскільки за ухвалою суду про залишення позовної заяви без руху має бути винесена ухвала суду про повернення позовної заяви (якщо позивач не усунув недоліки) або ухвала суду про відкриття провадження (якщо позивач усунув недоліки), то залишення позовної заяви без руху виступає заходом, що носить тимчасовий характер.

[3] Андрійцьо В.Д., Трачук П.А. (2009). Адміністративне судочинство України: у 2-х томах. Ужгород: Гражда. Том 2. С. 10.

[4] Матвійчук В.К. (2009). Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: в 2-х т. / В.К. Матвійчук, І.О. Хар; [за заг. ред. В.К. Матвійчук]. Київ: Алерта, КНТ. С. 33.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-83

ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Карабін Тетяна Олександрівна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Європеїзація є досить розповсюдженим поняттям та поряд із євроінтеграцією, конвергенцією, адаптацією, апроксимацією, наближенням, глобалізацією, координацією та іншими останнім часом широко використовується у правовій та політологічній науці. У європейських країнах цей термін увійшов у науковий обіг на початку 1990-х рр., проте в Україні він набув поширення пізніше. Він вживається для опису різних змін, що відбуваються як у країнах-членах ЄС, так і тих, що тільки намагаються долучитися до співдружності, у зв'язку із розширенням інтеграційних процесів.

Для української правової науки поштовхом для дослідження питань європеїзації права стали ряд факторів. Угода про асоціацію (підписана 21 березня 2014 року, набула чинності 1 вересня 2017 року) та статус кандидата на членство в ЄС, який Україна отримала у 2022 році, стали суттєвими чинниками реформування законодавства, а відповідно і визначили об'єкт наукових досліджень. До певного часу модернізація законодавства загалом та публічного права зокрема не мала такої чітко визначеної мети – наближення до права ЄС. Реформи проводилися для досягнення різних інших цілей: підвищення ефективності діяльності, впровадження демократії, забезпечення прав громадян, подолання корупції[1] та ін. Однак у більшості випадків реформування більшою чи меншою мірою наближало законодавство до європейських стандартів. У 2019 році незворотність європейського та євроатлантичного курсу розвитку держави була закріплена навіть у положеннях Конституції України, а початок російської агресії 2022 року проти України зняв останні сумніви (якщо вони взагалі були) про необхідність європеїзації.

Загалом питання європеїзації та європеїзації права зокрема досить широко висвітлені в європейській науковій літературі. Проте до останнього часу український аспект у таких дослідженнях був повністю відсутній. Дослідження європеїзації країн Центрально-Східної Європи (не лише в правовому контексті), які проводили європейські вчені, охоплювали здебільшого не країни географічної Центрально-Східної Європи, а країни, що стали членами ЄС як в результаті її розширення на схід у різні роки (2004,

[1] Karabin T., Bilash O., Fridmanskyy R., Tymchak V. (2021). Local Government Transfer into the Process of Ukraine's European Integration: Achievements of Communities and Losses of the Executive Branch of Power. *Lex Localis – Journal Of Local Self-Government*. 19 (3). 781-803.

2007 та 2013 рр.) та країн, які були «ймовірними членами» на кожному з етапів розширення. Звичайно, про Україну в такому контексті говорити не приходилося.

Україну також доволі часто обходили при аналізі так званих «малоймовірних членів» у Центральній та Східній Європі без особливих перспектив вступу в найближчому майбутньому, тоді як у той же час наші східні та північні сусіди класифікувалися як саме такі країни (див., наприклад, Michael W. Bauer, Christoph Knill & Diana Pitschel, Differential europeization in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns, in: Journal of European Integration, 29(4) September 2007). Під час проведення порівняльних досліджень та аналізу впливу стандартів за межами ЄС питання України також рідко піднімалося, водночас аналіз тих самих країн проводився (European Administrative Space: Spreading Standards, Building Capacities. Ed.: Ivan Koprić & Polonca Kovač. NISPAcee, 2017).

В українській правовій літературі питання європеїзації права не є предметом узагальнених досліджень. Стосовно питань європеїзації публічного права, то багато вчених досліджують різні аспекти цього процесу, проте лише кілька науковців досліджують питання європеїзації як загальну тенденцію, концепт чи процес. До таких вчених варто віднести Олесю Радишевську[2], Аллу Пухтецьку[3], Андрія Школика[4], Бориса Кормича[5] та деяких інших.

Європеїзація публічного права як процес є неоднорідним та нерівним у кожній окремій країні, він також не призводить до ідентичних результатів навіть у країнах, що є членами ЄС. Це зумовлено політичними чинниками, особливостями правової системи, рівнем досягнутої європеїзації (насамперед це стосується країн Східної та Південної Європи) тощо. Навіть на різних етапах розширення ЄС вимоги до нових членів були різними, адже кожне наступне розширення супроводжувалося більшими вимогами до країн. Для України відмінність самого процесу та наслідки зумовлюється ще й тим, що ми не є членами співдружності, а перебуваємо у статус країни-кандидата, а довгий час були країною-сусідом.

Особливості європеїзації публічного права в Україні стосуються трьох аспектів:

1) Аксіологічного аспекту;
2) Інституційного аспекту та
3) Інструментального аспекту.

[2] Радишевська, О. (2021). Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.* Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 555с.

[3] Пухтецька, А. А. (2014). Європейські принципи адміністративного права. Київ: «Логос». 236 с.

[4] Shkolyk, A. (2019). The Current State and Perspectives of Administrative Convergence of Ukraine and EU Member States Rocznik Administracji Publicznej, 5, 174-187.

[5] Kormych, Borys (2022). Pluralism and Europeanisation of Administrative Law: The Role of Association Agreements (2022). Unity in pluralism: Europe's underestimated strength, CBPE, Warsaw, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=4126351 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4126351

Перший аспект стосується того, що для нашої держави європеїзація права визначає впливи на формування та видозміну не тільки правових актів та норм, але і цінностей, ідей, підходів, концепцій. І саме цей аспект є базовим, що «розставляє свої ключові акценти на усіх інших правових явищах (нормах, інститутах, галузях)»[6]. Яскравим прикладом такого стало привнесення європейської ідеї людиноцентризму у правову науку, а згодом і законодавство, що зазнало суттєвих змін під впливом відповідних ідей. Зокрема, такі ідеї набули форми інституту адміністративних послуг (Закон «Про адміністративні послуги» 2013 р.), інституту адміністративної процедури (Закон «Про адміністративну процедуру» 2022 р.). Правові інститути, які регулюють публічну службу, адміністративну відповідальність та інші аспекти теж зазнали значного оновлення.

Другий аспект – інституційний, що проявляється у тому, що для нашої держави європеїзація не обмежується правом ЄС. До певного часу ключовими взірцями для європеїзації слугували акти, видані в рамках структур Ради Європи, ОБСЄ, ЄБРР тощо. Вони визначалися як акти м'якого права, проте у сфері публічно-правового регулювання справили суттєвий вплив на законодавство. Наприклад, ще у 1997 році Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування і усі законодавчі акти, які були прийняті після цієї дати і стосувалися органів місцевого самоврядування, приймалися на основі «європейських» стандартів побудови системи місцевого самоврядування, які містилися в Хартії. Наш чинний Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» в окремих частинах буквально копіює положення Хартії.

Існує також третій аспект, що відрізняє процес європеїзації публічного права України від аналогічного процесу держав-членів ЄС, інструментальний аспект. Він стосується самого механізму впливу та взаємовпливу національного і наднаціонального. Справа в тому, що стандарти та норми ЄС є «консолідованими моделями», які були розроблені в рамках ЄС та на формування яких мали змогу впливати держави-члени. Де-факто, європеїзація – це двосторонній процес взаємовпливів європейського права на національне, і вплив національних правопорядків на формування узагальнених правил, стандартів та норм. Проте, звісно, така умова для України не виконується, у нашому варіанті європеїзація є одностороннім процесом, Україна є лише активним реципієнтом.

Таким чином, європеїзація публічного права в Україні має свої суттєві особливості по відношенню до аналогічних процесів, що відбуваються в рамках ЄС. Тому, крім використання наукових напрацювань європейських вчених з приводу цих питань, нашим завданням є також досліджувати та опрацьовувати емпіричний матеріал і робити відповідні узагальнення для їх впровадження у практику.

[6]Радишевська, О. (2020). Європеїзація адміністративного права України. *Велика українська юридична енциклопедія. У двадцяти томах. Том 5. Адміністративне право*. Харків «Право». С. 355

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-84

НОВІТНЯ НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ – «КРОК» ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Коломоєць Тетяна Олександрівна
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
декан юридичного факультету
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна

Докорінний перегляд нормативно-правових засад функціонування держави в умовах потреби реагування на виклики часу, зумовлені впровадженням правового режиму воєнного стану та формуванням підґрунтя для ефективної післявоєнної відбудови держави, із одночасним практичним втіленням євроінтеграційних та північноатлантичних векторів стратегічного розвитку нашої держави, з необхідністю обумовлюють доцільність модифікації засадничих положень правового регулювання всього розмаїття публічних відносин, чільне місце в яких посідають відносини публічної служби. Ефективне функціонування останньої як у складні для нашої держави періоди, так і у майбутньому в умовах реалізації вищезазначених стратегічних векторів зовнішньої політики, вимагає докорінного оновлення не тільки окремих нормативно-правових засад, а й засадничих нормативно-правових положень існування публічної служби в цілому задля того, щоб забезпечити релевантність останньої реальним вимогам конкретного часу. Роль таких засадничих положень існування публічної служби традиційно відіграють її принципи.

Традиційно у вітчизняній правовій (і зокрема адміністративно-правовій) науці принципи публічної служби розглядаються в якості «засадничих положень», «основоположних засад», «базису», «бекграунду», «фундаменту» для її існування. Хоча в наявності значна кількість наукових фахових робіт, які безпосередньо присвячені проблематиці публічної служби (різним її аспектам), із різним ступенем деталізованого аналізу актуальних питань її правового, в т.ч. й галузевого, регулювання, втім варто одразу ж зазначити наступне. Спостерігається єдність підходів вчених-юристів стосовно розуміння засадничої ролі принципів публічної (або ж окремих її різновидів) служби, хоча авторські формулювання їх визначень й відрізняються за своєї формою. Тобто, незважаючи на розмаїття «форми» (авторські визначення принципів), єдиним є «зміст» (розуміння засадничої, фундаментальної ролі) принципів публічної служби, що, беззаперечно було враховано законодавцем під час розробки «базових» актів законодавства про публічну службу. Хоча принцип науковості і варто вважати «домінуючим» у законотворчій діяльності стосовно врегулювання відносин публічної

служби в цілому, проте все ж таки в наявності є і її «дефект», а саме: хоча принципи публічної служби (на рівні окремих її різновидів) нормативно закріплені, проте в наявності або ж тільки їх переліки, або ж переліки і визначення (із різним ступенем деталізації) окремих принципів, а дефініції «принципи публічної служби», на жаль, немає і до цього часу. Як немає і нормативно закріпленого визначення принципів окремих різновидів публічної служби, як, до речі, немає і єдиного законодавчого акту про публічну службу.

Аналіз положень різноманітних актів службового законодавства України дозволяє мову вести, наприклад, про принципи державної служби, принципи служби в органах місцевого самоврядування, принципи дипломатичної служби, принцип служби в Національній поліції України тощо. Актуалізується чимало питань, серед яких: чи є ці принципи релеватними вимогам воєнного часу? Чи варто їх вважати «надійним фундаментом» для функціонування публічної служби у період повоєнної відбудови України ? Чи узгоджуються вони із засадничими положеннями, які формують основу для реалізації євроінтеграційних та північноатлантичних векторів стратегічного розвитку нашої держави в цілому, а отже й закладають основу для впровадження європейської моделі публічної служби та всіх її різновидів в Україні?

На жаль, відсутність в Україні єдиного кодифікованого нормативно-правового акту про публічну службу суттєво ускладнює на сьогоднішній день не тільки регулювання відносин публічної служби в цілому, й особливо забезпечення потреби оперативного реагування на ті виклики, які з'являються в умовах дії правового режиму воєнного стану, та системного формування підґрунтя для забезпечення повоєнної відбудови країни, але й формує передумови для появи різноваріативних форм прояву правозастосуваня, істотно знижуючи ефективність останнього. В умовах зміни векторів та їх нормативних моделей щодо подальшого розвитку держави в цілому об'єктивно необхідними є й відповідні зміни засадничих положень подальшого розвитку й публічної служби як різновиду її європейської моделі. Й насамперед це пов'язане із переглядом нормативних моделей фіксації принципів публічної служби.

У «базовому» акті службового законодавства, а саме: Законі України «Про державну службу» (ст. 4), на жаль, взагалі відсутнє визначення принципів державної служби (як різновиду публічної служби), водночас в наявності: а) унормоване перерахування принципів державної служби; б) нормативне визначення окремих принципів державної служби (принцип «увага окремим різновидам попри відсутність уваги до явища в цілому»). Законодавець виокремлює цілий перелік принципів державної служби, пропонує їх визначення, із фіксацією в окремих статтях відповідного законодавчого акту. Майже тотожну позицію законодавець демонструє і у Законі України «Про дипломатичну службу». Залишаючи поза увагою дефініцію «принципи дипломатичної служби» («дефект» відповідного акту), натомість пропонує їх перелік (ст. 4). Більше того він уточнює свою позицію

і пропонує їх доповнювати «…іншими принципами, визначеними в Законі України «Про державну службу». Варто уточнити, що цю нормативну модель принципів вважати «ідеальною» не можна, бо вона є «спрощеною» (навіть без визначення окремих принципі), до того ж законодавець називає їх «основними», що створює підґрунтя для припущення про те, що є й інші, які є «неосновними». Законодавець не уточнює, які критерії слугують підставою для визначення принципів «основними» або ж «неосновними». Питань до цієї нормативної моделі закріплення принципів більше, ніж відповідей.

Закон Україні «Про службу в органах місцевого самоврядування» в редакції від 01.08.2021 року також пропонує «спрощену» нормативну модель закріплення принципів, оскільки не тільки відсутнє саме визначення принципів, а відсутні й визначення окремих принципів й фіксується лише перелік «основних принципів». Водночас вже у Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в редакції від 02.05.2023 року, хоча і не міститься визначення «принципи служби в органах місцевого самоврядування», проте пропонується достатньо розширений їх перелік, а також пропонується визначення кожного із принципів. Це сприяє формуванню підґрунтя для сталості, уніфікації тлумачення та застосування відповідних нормативно-правових положень. Варто одразу ж відзначити, що має місце не тільки «кількісне» збільшення самих засадничих положень, але й їх видове урізноманітнення, із проявом стійкої тенденції щодо приведення відповідних нормативних положень у відповідність до вимог реального часу й «фундаменту» для реалізації векторів стратегічного розвитку держави. Мова йде про: «доброчесність», «ефективність», «політичну неупередженість», «прозорість», «відкритість» тощо, що є невід'ємними складовими засадничих положень європейської моделі публічної служби. Доцільно уточнити, що відповідну модифікацію нормативної моделі закріплення переліку принципів одного із різновидів публічної служби можна розглядати як реальний крок до пошуку оптимальної нормативної моделі загального переліку «засадничих» положень для публічної служби в цілому, яка б одночасно враховувала реальні вимоги воєнного часу, передумови для повоєнної відбудови держави, практичної реалізації євроінтеграційних векторів стратегічного розвитку держави, так і узгоджувалася б із європейськими правовими стандартами публічної служби, фактично легалізуючи формування європейської моделі публічної служби в Україні.

Для формування в Україні нормативного підґрунтя (в аспекті принципів) для впровадження європейської моделі публічної служби доцільними вбачаються: по-перше, кодифікація актів службового законодавства й прийняттю єдиного акту про публічну службу, в окремому розділі якого мають бути закріплені положення щодо «засадничих» ідей, якими фактично і є принципи; по-друге, формування такого переліку принципів за рахунок поєднання як «традиційних» для вітчизняної нормотворчості та правової доктрини принципи (законність, верховенство права, патріотизм тощо), так

і тих, які визначають вектори пріоритезації функціонування публічної служби в нових умовах в цілому (за рахунок посилення засад децентралізації, прозорості, розширення засад участі особи, громади у вирішенні публічних питань, забезпечення транспарентності, субсидіарності тощо); по-третє, закріплення у кодифікованому акті принципів всіх різновидів публічної служби (із акцентом на специфіку кожного виду). Обґрунтованим вбачається формування відповідного переліку принципу принципів публічної служби на підставі вже існуючої нормативної моделі принципів служби в органах місцевого самоврядування (новітній варіант) як основи для формування новітнього нормативного варіанту фіксації принципів європейської моделі публічної служби в цілому. Варто доповнити перелік «базового варіанту» принципів європейської моделі публічної служби принципами: результативності, пропорційності, субсидіарності, транспарентності для того, щоб максимально повно охопити увагою всі засади як організації, так і функціонування новітньої моделі публічної служби в Україні в цілому й забезпечити їх релеватність новітнім викликам її існування.[1]

[1] Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Шарая А.А. Принципи публічної служби: чи доцільним є формування нормативної моделі в умовах реалізації євроінтеграційних прагнень України? *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2023. Том 34 (73). № 5. С. 101-108.*

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-85

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНІ В АЛГОРИТМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

Куркула Андрій Геннадійович
аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна

Україна, як країна, що активно інтегрується в світову економіку, постійно стикається з проблемами фінансової злочинності та відмивання грошей, що ставить під загрозу стабільність банківської системи.

Недостатність внутрішніх механізмів контролю й моніторингу фінансових транзакцій українських банків сприяє неповному виявленню та припиненню злочинних схем.

З кожним роком спостерігається постійна тенденція з підвищення вимог стосовно боротьби з відмиванням грошей та фінансування тероризму, що призвело до підвищення витрат та складності серед банків всіх країн світу. У зв'язку з цим підвищився рівень регуляторних вимог до банків кореспондентів та транскордонні фінансові мережі.

Впровадження міжнародного досвіду в алгоритми фінансового моніторингу відкриває можливості для покращення ефективності заходів боротьби з фінансовою злочинністю в Україні. Світові стандарти та передовий досвід у цій сфері можуть стати цінними джерелами знань для українських фахівців у боротьбі з фінансовими злочинами.

Актуальність проблеми підкреслюється необхідністю вдосконалення механізмів моніторингу, щоб забезпечити ефективну протидію фінансовим злочинам та зберегти довіру до банківської системи. Саме для досягнення бажаного результату, необхідно розуміння ризиків відмивання грошей та фінансування тероризму, а також проводити якісний аналіз системи протидії відмиванню грошей та фінансування тероризму на рівні держави та окремо взятого банку.

Один із шляхів вирішення цієї проблеми полягає в ознайомленні та аналізі міжнародного досвіду у сфері фінансового моніторингу, зокрема, здобуття відомостей про найефективніші практики.

FATF (Групи з розробки фінансових заходів протидії відмиванню грошей) рекомендує виявляти, розуміти та оцінювати ризики відмивання грошей та фінансування тероризму у своїй юрисдикції. Наступним кроком за рекомендацією FATF є вжиття заходів та застосування ресурсів для зниження ризиків на основі їх оцінки. «Співмірність з виявленими ризиками» заходів протидії відмиванню грошей є ключовим принципом з

сорока рекомендацій FATF. Так при високому рівні ризику відмивання грошей необхідно застосовувати посилені заходи, тоді як при низькому рівні ризику допустиме спрощення процедур[1].

Банківські ризики виникають в банківській системі тільки під час проведення банківської діяльності. Зв'язок банківської системи та ринкових відносин призвів до невід'ємності ризиків у банківських продуктах. Державним регулятором визначаються банківські ризики, як потенційні можливості втрати доходів або зменшення ринкової вартості банку у зв'язку з негативним впливом зовнішніх або внутрішніх чинників. Перелік значущих ризиків, які банк повинен комплексно оцінити, входять: кредитний ризик, ризики ліквідності, операційний ризик, комплаєнс ризик, та інші ризики, якими банк ризикує, здійснюючи свою діяльність. Варто зазначити, що згідно з Положенням НБУ «Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах», безпосереднє управління комплаєнс-ризиком, визначеним як значущий ризик, обов'язково повинно включати процедури та процеси забезпечення відповідності діяльності банку вимогам законодавства, зокрема в сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення[2].

Впровадження FATF концепції ризик-орієнтованого підходу, що визначається як певна інновація в аспектах протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму, наприкінці 1990-х років, дав поштовх для формування національного законодавства у багатьох країнах протидії відмиванню коштів, на сам перед в США та згодом у Європейському союзі.

На протязі останніх років, ризик-орієнтований підхід застосовується не тільки державними органами, а й приватними компаніями, що підпадають під дію антилегалізаційного законодавства, наприклад банками, страховими компаніями, нотаріусами. Рекомендації FATF наголошують на необхідності країн більш точно розуміти ризики. Так протягом останніх 5-ти років розширюються національні оцінки ризиків, які в свою чергу звіряються з національними ризиками, визначеними у Європейському союзі[3] [3].

Банківським установами, у зв'язку з необхідністю відповідати нормативним вимогам щодо атилегалізаційної діяльності, розробляють методології для оцінки ризиків відмивання грошей в рамках проведення належної перевірки клієнтів. Банки постійно інвестують в моделі та IT-

[1]Внукова Н. М. Ризик-орієнтований підхід суб'єктів первинного фінансового моніторингу до класифікації клієнтів. Сучасні проблеми фінансового моніторингу : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. 2018. Харків. 20–24 с.

[2] Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 11.06.2018 р. № 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text (дата звернення: 04.03.2024).

[3] Коваленко В.В., Єгорова А.С. Імплементація міжнародного досвіду в системі оцінювання банківського ризику легалізації доходів отриманих злочинним шляхом. Збірник наукових праць Одеського національного економічного університету. 2021. Вип. 11-12. 33-41 с.

інструменти, що засновані на останніх наукових досягненнях, в тому числі таких як штучний інтелект, проте реалізація таких інструментів, через їх недостатню імплементованість в міжнародні стандарти протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму, залишається досить важкою.

Також необхідно зазначити, що анонімізація використання віртуальних валют та можливість їх конвертації в готівку, або можливість проводити оплати криптовалютними платіжними картками, дозволяє злочинцям обходити більшість з існуючих алгоритмів з виявлення відмивання грошей та фінансування тероризму. Більшість операторів обміну віртуальною валютою відкривають свої платіжні платформи за кордоном, ускладнюючи відстеження клієнтів, що робить цей сектор вразливим для відмивання грошей[4] [4].

Таким чином, якщо суб'єкти первинного фінансового моніторингу, на сам перед в банківській системі, неефективно керують легалізаційними ризиками, це може завдати значної шкоди як конкретним банківським установам, так і банківській системі у цілому. Багато банків вже мають внутрішні правила, щоб відповідати нормативно-правовим вимогам у сфері протидії відмиванню грошей та активно залучаються у розробці новітніх алгоритмів та методик по вдосконаленню алгоритмів комплаєнсу.

Активна співпраця з міжнародними організаціями на державному рівні дозволить своєчасно імплементувати міжнародні нормативно-правові вимоги до національного законодавства України на сам перед щодо; заходів належної перевірки клієнтів та системи моніторингу на основі зібраної інформації та виявлених ризиків як для банку, так і клієнта; системи моніторингу до бізнесу клієнтів та ризиків банку для точної звітності до фінансового розвідувального підрозділу; оцінки ризиків до конкретної діяльності кожної банківської установи.

[4] Омельченко О. І., Островський Д. М. Шляхи мінімізації ризиків легалізації доходів клієнтів банку. Бізнесінформ. Харків. 2019. № 6. 239-245 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-86

ПЕРИПЕТІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЕЛЕКТРОННОГО ДЕКЛАРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лупало Олександр Анатолійович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Як відомо, Єдиний державний реєстр електронних декларацій (далі – Реєстр декларацій) впроваджено з серпня 2016 р., він функціонував під контролем НАЗК. Проте внаслідок збройної агресії РФ та повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Верховна Рада України тимчасово призупинила обов'язкове подання електронних декларацій; доступ до Реєстру декларацій було закрито. Відповідно Закону від 3 березня 2022 р.[1]. всі суб'єкти декларування зобов'язані були подати декларації тільки через 3 місяці після скасування (припинення) в державі дії правового режиму воєнного стану. Аналогічні правила були відображені парламентом України в законодавчих актах від 12 травня 2022 р.[2] та від 8 липня 2022 р.[3] – вони покладали на суб'єктів декларування обов'язок подати декларації упродовж 90 днів з моменту закінчення дії воєнного стану. При цьому залишалася можливість подання електронних декларацій в добровільному порядку. Як наслідок цих законодавчих рішень за перший рік воєнного стану добровільно подали декларації за 2021 р. лише 7% народних депутатів України та управлінців різного рівня.

Спроба відновити декларування була здійснена у вересні 2022 р., коли у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України з метою виконання вимог Європейської комісії щодо набуття Україною статусу члена Європейського союзу» (№ 8071)[4]. Цей документ був підтриманий Комітетом Верховної Ради

[1] Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 3 березня 2022 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text

[2] Про внесення змін до деяких законів щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування на період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text

[3] Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану: Закон України від 8 липня 2022 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text

[4] Проект закону про внесення змін до деяких законів України з метою виконання вимог Європейської Комісії щодо набуття Україною статусу члена Європейського Союзу (№ 8071). законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/bills/card/40543

України з питань антикорупційної політики, але залишився без руху. У лютому 2023 р. публічну петицію про відновлення декларування підтримав Президент України, але законопроект так і не був винесений на розгляд парламенту.

За термінове ухвалення в Україні Державної антикорупційної програми та за повне відновлення е-декларування одностайно і категорично виступили посли країн G7 та ЄС на початку 2023 р. У меморандумі спільно з Міжнародним Валютним Фондом за програмою фінансування EFF структурним маяком було назване відновлення декларування в Україні, для якого визначено термін– кінець липня 2023 р. У зв'язку з цим 27 липня 2023 р. Верховна Рада України прийняла за основу новий законопроект № 9534[5]. У пояснювальній записці до нього зазначено, що він передбачає обов'язок подання електронних декларацій за 2021, 2022, 2023 рр., а також відновлення спеціальних перевірок таких декларацій. Та при цьому період дії правового режиму воєнного стану в Єдиному державному реєстрі відображатимуться електронні декларації, але без даних про: ідентифікаційний код чи номер паспорта декларанта; дату народження; місце проживання; місце розташування зазначених у декларації об'єктів; номери рахунків у банківській (фінансовій) установі; ПІБ всіх осіб, зазначених у декларації (крім самого декларанта).

Положення цього законопроекту зумовили критичні зауваження з боку громадськості (ВО «Автомайдан», Асоціація відкритих даних, Громадська рада при НАЗК, Інститут законодавчих ідей, Рух ЧЕСНО, Фундація DEJURE та ін.). Це пов'язувалося з тим, що й надалі закритими від суспільства залишатимуться дані про родичів і третіх осіб, на яких оформляється майно декларанта, про осіб, у яких декларант купляє, орендує нерухоме чи інше цінне майно, про осіб, від яких отримує подарунки. Громадські активісти вкрай негативно сприйняли положення законопроекту, які дозволяли не декларувати майно, ринкова вартість користування яким є меншою за 124 тис. грн. якщо декларант користується ним менше, ніж 183 дні та/або 2 останні місяці року, за який складає декларацію.

Посли країн G7 вчергове у вересні 2023 р. закликали негайно відновити декларування й відкрити реєстр декларацій. Попри це антикорупційний комітет Парламенту запропонував правку про відстрочення декларування народних депутатів на цілий рік, з можливістю включити опцію про відкритість даних електронної декларації за власним бажанням в момент її подання. Хоча на той момент вже були враховані всі аргументи стосовно забезпечення безпеки декларантів і законопроект передбачав звільнення від декларування військових, полонених, осіб на тимчасово окупованих територіях до моменту припинення воєнного стану або деокупації території. Але при цьому згідно з правками народних депутатів передбачалося, що

[5]Проект Закону про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану № 9534. законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/bills/card/42379

депутати сільрад, наприклад, які не отримують зарплати з держбюджету і не впливають на питання державного рівня, зобов'язані складати декларації.

У другому читанні законопроект № 9534 був ухвалений 5 вересня 2023 р. з одночасним ухваленням змін законодавства щодо удосконалення порядку притягнення до адміністративної відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування[6]. Ці зміни ухвалювалися з метою надати можливість особам, які притягаються до відповідальності за невчасне подання електронних декларацій, ознайомлюватися з матеріалами справи, заявляти клопотання, надавати пояснення, представляти докази через свій персональний електронний кабінет. Цей Закон містив поправку, яка дозволяє уникати відповідальності для тих, хто не задекларував майно, сума якого не перевищує 1,3 млн грн. Через це НАЗК та громадські антикорупційні організації закликали Президента України ветувати цей Закон. НАЗК додатково звернуло увагу й на норми, які дозволяють приховувати дані Реєстру від громадськості та «почистити» діючий Реєстр корупціонерів. За умови, що межа притягнення до адміністративної відповідальності підвищена з 0,25 млн. грн до 1,3 млн грн, то НАЗК зобов'язане видалити з Реєстру дані про всіх осіб, що внесли недостовірні відомості на суму від 0,25 до 1,3 млн. грн. У відповідь на таке звернення Верховна Рада України внесла до законопроекту технічні правки й законсервувала норму про 1,3 млн грн.

Закон, який передбачав відновлення електронного декларування було прийнято Верховною Радою України 20 вересня 2023 р.[7] Суб'єкти декларування зобов'язані подати електронну декларацію за 2023 р. до 31 березня 2024 р., а декларації за 2021-2022 рр. – до 31 січня 2024 р. За умови, що декларант подавав декларацію добровільно в період воєнного стану (з 24 лютого 2022 р. до 11 жовтня 2023 р. включно), то він має право одноразово внести відповідні виправлення до декларацій. Для цього слід було не пізніше 25 жовтня 2023 р. звернутись до НАЗК з листом, де зазначити, які саме декларації будуть коригуватися.

Закон встановив відтермінування подання електронних декларацій для окремих категорій осіб, як-от: військовослужбовці Збройних Сил України, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, Державної прикордонної служби, інших військових формувань, поліцейських особливого призначення, котрі залучені до бойових дій; особи, котрі служать на умовах державної таємниці й розкриття відомостей про яких зашкодить здійсненню цієї служби; особи, які здійснюють повноважень у зоні ведення активних

[6] Закон про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо удосконалення порядку притягнення до відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: закон України від 5 вересня 2023 р. [не набув чинності]. Законодавство України. офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/bills/card/42491

[7] Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану: Закон України від 20 вересня 2023 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#top

бойових дій, або перебувають для їх здійснення на тимчасово окупованих територіях; полонені або інтерновані особи, або які перебувають на лікуванні та реабілітації після поранення у зв'язку зі здійсненням своїх службових повноважень на військовій службі; члени сімей цих категорій осіб. Зобов'язані подавати електронні декларації особи, які перебувають на військовій службі на посадах міністрів, обіймають посади в апаратах міністерств, посади керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади, посадах ВЛК, ТЦК, які здійснюють закупівлі у сфері оборони. Для деяких категорій осіб відтерміновано подання декларацій з обов'язком це зробити упродовж 90 днів з моменту зміни умов – виїзд із зони бойових дій, виїзд з окупованих територій, звільнення зі служби, завершення воєнного стану тощо. Декларації зазначених категорій декларантів вилучаються з Реєстру за поданням керівників військових формувань, яке скеровується в НАЗК.

Відповідно до цього Закону НАЗК з урахуванням безпекових заходів відкрило публічний доступ до Реєстру.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-87

ПРАВО НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ І ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Малеш Поліна Володимирівна
асистент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Відповідно до ст. 2 Протоколу №4 Конвенції про захист прав та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання, кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну. Крім того, на здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження, попри тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб. Також це право може зазнати обмежень у певних випадках, якщо це встановлено згідно із законом і виправдовується суспільними інтересами в демократичному суспільстві[1].

Враховуючи зміст даної статті та порівнюючи її з текстом Конвенції, цілком справедливо можна зауважити, що в окремих випадках дії, рішення чи бездіяльність можуть бути розглянуті як порушення одразу кількох статей Конвенції, у випадках чого, зазвичай, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) робить "вибір", визнаючи порушення однієї статті ЄКПЛ. Одним із найчастіших таких співпадінь є питання співвідношення права на свободу пересування (ст. 2 Протокол № 4 ЄКПЛ) та права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 ЄКПЛ).

Однією з ключових справ, яка ілюструє дане співвідношення є справа *de Tommaso v. Italy*[2], де Суд визнав застосування ст. 5 ЄКПЛ неприйнятним, проте констатував порушення права на свободу пересування з огляду на тривалість та невизначеність тих запобіжних заходів, які застосовувалися до заявника. В обґрунтування своєї позиції, Суд, зокрема, зазначив що свобода пересування і фізична свобода не є тотожними і розрізняючи між даними двома видами порушень необхідно враховувати тривалість, інтенсивність

1 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

2 Case of de Tommaso v. Italy. (2017). *European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171804

застосованих обмежень, тип і спосіб реалізації здійснених заходів, а також загальний контекст конкретної ситуації. Відповідно, Суд дійшов висновку, що застосовані щодо заявника запобіжні заходи не могли розглядатися як позбавлення волі, але підпадали під ознаки обмеження свободи пересування.

Крім того, він визнав, що і зміст закону, який передбачав можливість застосовувати запобіжні заходи, так і зміст самих запобіжних заходів ("вести чесний спосіб життя", "не давати приводу для підозр") не задовольнили вимоги передбачуваності в контексті аналізу відповідності критерію законності, що, в свою чергу, становило порушення ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції.

В іншому ж випадку, якщо Суд визнавав порушення ст.5 Конвенції, він не звертався надалі до аналізу, чи становили дані дії порушення права на свободу пересування у світлі ст.2 Протоколу № 4 ЄКПЛ.

Так, у справі *Assanidze v. Georgia*[3] заявника продовжували тримати під вартою навіть після виправдання Верховним Судом та винесенням щодо нього постанови про негайне звільнення з-під варти. Крім того, ситуація щодо його перебування під вартою не зазнавала змін незважаючи на наступні численні зауваження центральних органів влади, які просто залишалися без відповіді. Суд навіть зазначив, що він не міг би уявити обставин, за яких таке тримання під вартою могло бути визнане виправданим у правовій державі, адже це суперечить фундаментальним аспектам верховенства права. І, відповідно, зважаючи на доведеність порушення права на свободу та особисту недоторканність, ЄСПЛ не розглядав обставини справи в аспекті порушення ст.2 Протоколу №4 ЄКПЛ.

У справі ж *Popoviciu v. Romania*[4] Суд встановив порушення ст.5 ЄКПЛ і відсутність порушення ст.2 Протоколу № 4 ЄКПЛ, але щодо двох різних дій, щодо яких заявник стверджував порушення Конвенції. Так, у цій справі Суд знову ж таки звернув увагу на необхідність враховувати конкретні обставини справи та наголосив на тому, що оцінка держави вчиненим діям, а саме невизнання нею певних дій як факт позбавлення волі, не може автоматично визнаватися правильною.

При дослідженні того, чи був конкретний захід таким, що прирівнюється до позбавлення волі, чи ні, одну з ключових ролей відіграє наявність примусу. У цьому ж випадку, хоча і не було застосовано наручники, заявника не було поміщено у камеру, чи іншим чином фізично обмежено, було б нереально припустити, що він міг вільно піти з місця допиту. При цьому відсутність обґрунтування причин приводу заявника до місця допиту та тримання його без легальної причини становило порушення ст. 5 ЄКПЛ.

Крім цього, хоча заявник і зазначав про стверджуване порушення ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції в аспекті втручання державного органу в право заявника залишати країну, Суд дійшов висновку, що таке обмеження

3 Case of Assanidze v. Georgia. (2004). *European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61875

4 Case of Popoviciu v. Romania. (2016). *European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-160997

ґрунтувалося на положеннях закону, які відповідали вимогам якості, чіткості та передбачуваності та переслідували законну мету – забезпечення присутності заявника та підтримання громадського порядку. Щодо ж критерію необхідності в демократичному суспільстві, то Суд зауважив, що термін обмеження, застосованого до заявника (три місяці і вісім днів) був чи не найкоротшим у порівнянні із попередніми випадками, які були розглянуті ЄСПЛ. І хоча сам по собі термін обмеження не може задовольнити критерій пропорційності, в умовах даної справи таке обмеження свободи пересування було визнано виправданим. Це підтверджувалось і триваючим на той момент кримінальним провадженням, і складністю справи та необхідністю присутності заявника, і фактом переоцінки застосованих запобіжних заходів кожні тридцять днів. Отже, в даному випадку ст.2 Протоколу №4 не було порушено.

Враховуючи наведене, можна дійти висновку, що співвідношення права на свободу пересування і права на свободу та особисту недоторканність полягає в інтенсивності та тривалості здійснених заходів (або ж бездіяльності, як у справі Assanidze v. Georgia), а також з огляду на конкретні обставини справи. Крім того, навіть якщо певні дії, рішення чи бездіяльність і становлять факт обмеження свободи пересування, варто оцінити його з точки зору принципу пропорційності, а саме чи відповідав здійснений захід вимогам закону, переслідував легітимну мету та був необхідним у демократичному суспільстві.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-88

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Муза Олег Валентинович
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри кримінального та адміністративного права
Академії адвокатури України
м. Київ, Україна

Адміністративно-процедурні правовідносини найбільше відображають зміст, якість та ефективність взаємовідносин між органами публічної адміністрації та приватними особами.

Зважаючи на імперативний характер правового регулювання адміністративних відносин, адміністративно-процедурне законодавство наділяє приватних осіб правом використовувати інструменти правового захисту своїх прав, свобод і законних інтересів у відносинах адміністративної процедури, а також заявляти законні вимоги до владного суб'єкта, на які має слідувати правомірна, обґрунтована та зважена управлінська відповідь.

Для адміністративно-процедурних правовідносин сприяючого чи забезпечувального характеру не є характерним «наказовий» характер управлінського впливу, що має сприяти посиленню демократизму публічного управління у контексті розвитку адміністративно-процедурного права.

Українське законодавство визначає достатньо великий пласт адміністративно-процедурних правовідносин, що виникають у різних сферах суспільного життя. Однак еволютивне правове врегулювання відносин адміністративної процедури протягом 1990–2010-х років здійснювалося за підходом спеціально-правового регулювання, що у результаті призвело до формування невпорядкованої системи адміністративно-процедурного законодавства та спричинило існування різних процедурних норм, вимог, обмежень в одержанні приватними особами публічних послуг, майнових та немайнових благ у сфері публічного управління.

Ситуація, що склалася на поч. 2020-х років, не відповідала європейським стандартам адміністративної процедури, оскільки в Україні за 32 роки так і не були вироблені єдині правила та засади виникнення, зміни та припинення адміністративно-процедурних правовідносин. Це не сприяло можливості здійснювати повноцінний моніторинг діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів приватних осіб за єдиними принципами адміністративної процедури. І зрештою 15 грудня 2023 року набрав чинності базовий Закон про адміністративну процедуру, який з однієї сторони визначив загальні засади регулювання відносин органів виконавчої влади, органів влади

Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ[1], а з іншої – призвів до виникнення колізійності норм у системі адміністративно-процедурного законодавства.

Процес європеїзації адміністративно-процедурних правовідносин в Україні враховує той факт, що «у більшості держав відбулися систематизація законодавства про адміністративну процедуру й ухвалення окремих законодавчих актів (Австрія, Польща, Угорщина, Іспанія, Федеративна Республіка Німеччина, Данія, Болгарія, Італія, Нідерланди, Португалія, Естонія, Латвія й ін.). <…> У більшості країн правове регулювання різновидів адміністративної процедури відбувається не лише за допомогою одного нормативно-правового акта. Передусім це зумовлено досить істотними відмінностями в цілях правового регулювання певної діяльності. У законодавстві держав, що належать до континентальної правової системи, чітко віднесено до адміністративних лише зовнішні процедури діяльності суб'єктів публічного адміністрування. У країнах англо-американської правової системи також можна зазначити аналогічний підхід»[2].

Базовий закон про адміністративну процедуру максимально врахував рекомендаційні положення актів «м'якого» права Ради Європи щодо, зокрема, визначення принципів адміністративно-процедурних правовідносин (наприклад, право «бути заслуханим», доступ до інформації, повідомлення про підстави прийняття негативного акта), закріплення на законодавчому рівні законності реалізації адміністративними органами влади дискреційних повноважень, введення в адміністративне законодавство поняття «адміністративний акт», врегулювання процедури виконання адміністративних актів (у тому числі примусового виконання), підвищення ефективності процедури адміністративного оскарження.

У зв'язку з викладеним, необхідно наголосити на тому, що поява у системі адміністративного законодавства України загального адміністративно-процедурного закону має системоутворюючий вплив на розвиток адміністративного права як науки, як галузі права і як галузі національного законодавства.

Легальне закріплення понять «адміністративна процедура», «адміністративне провадження», «адміністративний орган», «адміністративний акт», «дискреційне повноваження», «публічний інтерес», «функції публічної адміністрації» потребує нової оцінки зазначених категорій з огляду на існування лише доктринальних досліджень з питань адміністративної процедури. Крім цього, важливим є уніфікація термінологічних ознак згаданих вище категорій з відповідними дефініціями,

[1] Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

[2] Бойко І. В., Соловйова О. М. Європейські стандарти та український концепт адміністративної процедури. Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union: Collective monograph. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 446.

що передбачені Кодексом адміністративного судочинства України[3]. Зокрема, мова йде про поняття суб'єкта владних повноважень, індивідуального акта, публічно-владних управлінських функцій.

Необхідно також привернути увагу й на такий документ як Модельні правила адміністративної процедури Європейського Союзу *(Model Rules on EU Administrative Procedure)*, в яких викладено загальні засади адміністративної процедури, питання адміністративної нормотворчості, прийняття індивідуальних адміністративних актів (рішень), адміністративної взаємодопомоги, укладення договорів та ін.[4].

У контексті перспективного законодавчого регулювання адміністративно-процедурних правовідносин варто вказати на необхідність прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» (реєстр. № 10161 від 18.10.2023 року)[5], яким передбачається узгодження адміністративно-процедурних норм між базовим законом про адміністративну процедуру та спеціальними законодавчими актами.

Як підкреслює В.П. Тимощук, в українському правовому полі ЗАП насамперед буде заповнювати прогалини, оскільки у приватних осіб досі не було низки ключових процедурних прав, а в у адміністративних органів – не було відповідних обов'язків. З 392 чинних законодавчих актів, лише 135 потребують певних змін. Часто це незначні зміни технічного характеру. Усі зміни можна згрупувати наступним чином: узгодження термінології та механізмів в частині дострокового припинення дії адміністративних актів; «формальні» підстави для відмови у задоволенні заяви особи; потреба узгодження термінології щодо прийняття та руху заяв («повернення заяви»; «неприйняття заяви»; «відмова у прийнятті»; «повернення без розгляду» тощо); потреба узгодження іншої термінології, що вживається у спеціальному законодавстві («заінтересовані суб'єкти», «заінтересовані сторони», «треті особи»; «клопотання» (у значенні «заяви» тощо), врегулювання строків повідомлення, доведення до відома акта та ін.[6]

Таким чином, на сучасному етапі відбулося законодавче унормування загальних засад адміністративної процедури, однак процес європеїзації адміністративно-процедурних правовідносин продовжується з огляду на євроінтеграційні процеси України та впорядкування спеціально-правових норм і правил адміністративної процедури.

---

[3] Кодекс адміністративного судочинства України в ред. 03.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

[4] ReNEUAL Model Rules on EU Administrative Procedure. URL: http://www.reneual.eu/images/Home/ReNEUAL-Model_Rules-Compilation_BooksI_VI_2014-09-03.pdf

[5] Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру», реєстр. № 10161 від 18.10.2023 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43026

[6] Тимощук В. П. Актуальні теоретичні та практичні виклики впровадження Закону України «Про адміністративну процедуру» / Конституційна та адміністративна процедура: міжнародний досвід та національна практика. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (2 травня 2023 р., Чернівці). Чернівці: 2023. С. 126-132.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-89

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА ВИРІШЕННЯ МИТНИХ СПОРІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПОРЯДКУ

Оніщик Юрій Віталійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Виникнення митних спорів об'єктивно зумовлено правовою природою митних правовідносин. Одним із способів розв'язання митних спорів є їх вирішення в досудовому порядку.

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень є: важливим інститутом демократичної держави, а його ефективність у державно-правовій практиці – один із показників рівня демократичності; вагомим інститутом оскарження у функціонуванні демократичної держави, який слід розглядати крізь його значення у реалізації демократичних функцій і форм демократії; проявом контрольної функції демократії, бо наявність права на оскарження дозволяє сприймати особу, громадські об'єднання як суб'єкта публічного управління, який має змогу впливати на управлінський процес, до того ж оскарження як прояв контрольної функції демократії має значення для реалізації основних її форм, народовладдя, дотримання демократичних принципів у діяльності апарату публічної влади, гарантування основоположних прав і свобод людини і громадянина, прав юридичних осіб[1].

Порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів визначено у Главі 4 Митного кодексу України (далі – МК України). Необхідно зазначити, що у 2022 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»[2], яким було внесено значні зміни до Глави 4 МК України щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів.

[1] Лученко Д.В. Про оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень як інститут демократичної держави. Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право». 2013. № 1 (10). С. 46. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/460/1/9.pdf.

[2] Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 15 серпня 2022 року № 2510-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2510-20#n492.

Зокрема, ст. 24 МК України викладено в іншій редакції, згідно якої положення Глави 4 МК України застосовуються у всіх випадках оскарження підприємствами або громадянами рішень, дій або бездіяльності митних органів, крім випадків, якщо законом встановлено інший порядок оскарження таких рішень, дій або бездіяльності. Положення Глави 4 МК України також не застосовуються у випадках оскарження постанов у справах про порушення митних правил та податкових повідомлень-рішень митних органів. Оскарження постанов у справах про порушення митних правил здійснюється в порядку, встановленому Главою 72 МК України. Оскарження податкових повідомлень-рішень митних органів здійснюється в порядку, встановленому Податковим кодексом України. Під час оскарження громадянами рішень, дій або бездіяльності митних органів положення Закону України «Про звернення громадян» застосовуються в частині, що не суперечить цій главі. Процедура оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів вважається досудовим порядком вирішення спору[3].

Крім цього, виключено ст. 25 МК України, викладено в іншій редакції ст. 26 МК України (подання скарги), доповнено статтями 26^1 (строки подання скарг), 26^2 (права особи, яка подала скаргу), 26^3 (розгляд скарг), 26^4 (зупинення виконання рішень митних органів), 26^5 (рішення за результатами розгляду скарги), викладено в іншій редакції статті 27 (особливості задоволення скарг на рішення, дії або бездіяльність митних органів) і 28 МК України (перевірка законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності митних органів у порядку контролю), виключено ст. 29 МК України, внесено зміни до ст. 30 МК України (відповідальність митних органів, їх посадових осіб та інших працівників).

Отже, Законом України «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» з урахуванням найкращих європейських практик удосконалено процедуру розгляду скарг платників податків в адміністративному порядку.

Поряд з цим, слід враховувати, що вирішення митних спорів в адміністративному порядку регламентовано наказом Міністерства фінансів України від 23 листопада 2020 року № 724 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній митній службі України та її територіальних органах»[4], постановою Кабінету

[3] Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 15 серпня 2022 року № 2510-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2510-20#n492.

[4] Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній митній службі України та її територіальних органах: наказ Міністерства фінансів

Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 691 «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена»[5] (скарги фізичними та юридичними особами подаються онлайн (https://boi.org.ua/complaint/online/) до Ради бізнес-омбудсмена – постійно діючого консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України), Податковим кодексом України[6] та наказом Міністерства фінансів України від 21 жовтня 2015 року № 916 «Про затвердження Порядку оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами»[7] (оскарження податкових повідомлень-рішень митних органів). Тому в залежності від предмету оскарження митні спори в адміністративному порядку можуть вирішуватися за допомогою норм митного, адміністративного та податкового законодавства.

Необхідно зазначити, що у багатьох країнах Європейського Союзу процедура вирішення митних спорів в адміністративному порядку є обов'язковою. Правило про обов'язкову процедуру адміністративного оскарження закріплено в законодавстві Австрії, Данії, Бельгії, Греції, Словенії, Польщі, Фінляндії, Угорщини, Нідерландів, Німеччини, Іспанії[8]. В кожній з цих країн діє відповідний Закон, який встановлює обов'язковість адміністративного порядку оскарження адміністративного рішення перед зверненням за захистом своїх порушених прав та свобод до суду. Цілком слушно відмічає В.В. Рева, що запровадження в Україні такої процедури вирішення митних спорів може зменшити навантаження на суди, чим підвищить якість його роботи щодо забезпечення прав і свобод громадян. Тому доцільно внести відповідні зміни до законодавства щодо обов'язкового порядку адміністративного оскарження[9].

На наш погляд, процедури вирішення митних спорів в адміністративному порядку мають бути чітко визначені на законодавчому рівні. У МК України доцільно охарактеризувати всі питання, пов'язані з вирішенням митних спорів в адміністративному порядку, в тому числі, які на сьогодні передбачені в Податковому кодексі України та інших підзаконних актах. Це сприятиме створенню ефективної моделі вирішення митних спорів в адміністративному порядку.

України від 23 листопада 2020 року № 724. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0086-21#Text.

[5] Про утворення Ради бізнес-омбудсмена: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 691. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text.

[6] Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

[7] Про затвердження Порядку оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами: наказ Міністерства фінансів України від 21 жовтня 2015 року № 916. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1617-15#Text.

[8] Рева В.В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2020. С. 158.

[9] Рева В.В. Оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний авіаційний університет. Київ, 2020. С. 159.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-90

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИБОРЧИХ СТАНДАРТІВ У ВІТЧИЗНЯНУ ЕЛЕКТОРАЛЬНУ ПРАКТИКУ

Остапець Юрій Олександрович
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

З огляду на європейський вектор розвитку України управління виборчим процесом потребує організаційних та нормативно-правових змін. Йдеться про імплементацію міжнародних виборчих стандартів у вітчизняну електоральну практику, позаяк в Україні практично кожні наступні вибори відбувалися за новими виборчими законами. Як правило такі закони приймались із урахуванням виключно інтересів тієї чи іншої правлячої еліти. Така практика негативно впливає на управління виборчим процесом, консолідацію / інституціалізацію партійної системи, електоральну поведінку громадян (перш за все продукує абсентеїзм, недовіру до влади та безвідповідальний вибір).

Імплементація європейських виборчих стандартів повинна включати запровадження позитивних європейських практик управління виборами та створення належної нормативно-правової бази проведення виборчих кампаній. Під поняттям «управління виборчим процесом» слід розуміти комплекс заходів, необхідних для підготовки та проведення виборів, що здійснюється сукупністю органів адміністрування виборів (ОАВ) / органів управління виборчим процесом (ОУВП) за сприяння чи участі інших органів влади. У Європейському Союзі (ЄС) розрізняють три моделі адміністрування виборів: 1) незалежна модель; 2) урядова модель; 3) змішана модель. «Незалежна модель впроваджена у тих країнах, де існують спеціально створені органи, які незалежні від виконавчої гілки влади, і основне призначення яких – це організація виборчих кампаній». Урядова модель характеризується тим, що вибори організовує і проводить виконавча гілка влади (можливо через міністерства, або органи місцевої влади). Змішана модель виборів поєднує в собі характеристики чистих моделей і має подвійну структуру[1]. Серед 27 країн Європейського Союзу 12 мають урядову модель ОАВ, 9 – незалежну, 6 – змішану.

Управління виборчими процесами здійснюються у відповідності до європейських виборчих стандартів, які набули свого сучасного вигляду завдяки діяльності Ради Європи, зокрема Венеціанської комісії, а також Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). С. Серьогіна

[1] Дизайн системи адміністрування виборів (2016). Посібник / Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). К.: Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам

виокремлює три рівні європейських виборчих стандартів: «1) універсальні, міжнародні нормативно-правові акти (базовий рівень). До універсальних виборчих стандартів відносять: Загальну декларацію прав людини; Міжнародну конвенцію про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (25 грудня 1965 року); Декларацію про критерії вільних і справедливих виборів (Рада Міжпарламентського Союзу, 1994 р.) та інші нормативно-правові акти; 2) європейські виборчі стандарти (регіональний рівень). До регіонального рівня міжнародних стандартів з виборчого права відносять: Європейську конвенцію з прав людини; Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» від 6 грудня 2001 р.; Кодекс належної практики у виборчих справах, який ухвалено у 2002 р. Венеціанською комісією тощо; 3) європейські виборчі стандарти (субрегіональний рівень) становлять вимоги, що діють виключно в межах Європейського Союзу, насамперед, щодо виборів до Європейського парламенту»[2]. Характеристику різних рівнів європейських стандартів з виборчого права подано в таблиці 1.

Головним керуючим органом виборчого процесу в Україні є Центральна виборча комісія (ЦВК), якій підпорядковані окружні виборчі комісії та дільничні виборчі комісії. Окрім ОУВП важливе значення в управлінні виборчим процесом на всіх ого етапах відіграють органи публічної влади (Кабінет Міністрів України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; Національна поліція та інші).

Таблиця 1

Європейські (міжнародні) виборчі стандарти

Рівень міжнародних виборчих стандартів	Держави до яких застосовуються виборчі стандарти	Правова природа стандартів
Універсальні, міжнародні нормативно-правові акти (базовий рівень)	держави-члени ООН (193 держави)	міжнародні договірні стандарти, які передбачають обов'язковість виконання
Європейські виборчі стандарти (регіональний рівень)	держави-члени Ради Європи (46 держав), ОБСЄ (57 держав)	договірні та позадоговірні стандарти, які мають як обов'язкові для виконання, так і норми «м'якого права» (моральні норми)
Європейські виборчі стандарти (субрегіональний рівень)	держави-члени Євросоюзу	стандарти, які мають юридичну силу зобов'язань лише для членів Євросоюзу та норми, що мають рекомендаційний характер для інших країн у ході співробітництва з країнами ЄС

Джерело: побудовано авторами на основі

[2]Серьогіна С. (2007) Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 1, 38–44.

До головних нормативних документів, які забезпечують функціонування ОУВП, можна віднести такі: Конституцію України, Виборчий кодекс України (2019 р.), Закони України «Про Центральну виборчу комісію» (1997 р.), «Про Державний реєстр виборців» (2007 р.), «Про всеукраїнський референдум» (2021 р.), «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки» (2020 р.). До прийняття Виборчого кодексу України у грудні 2019 р. організація виборів в Україні обумовлювалась окремими виборчими законами, які постійно змінювалися.

Можна стверджувати, що Україна зробила істотні кроки у реалізації європейських стандартів демократичних виборів шляхом імплементації відповідних норм у вітчизняне виборче законодавство. В той же час слід зазначити незавершеність цього процесу. Навіть разове застосування Виборчого кодексу України на місцевих виборах 2020 р. показало низку проблемних питань, пов'язаних з організацією виборчого процесу, які потребують усунення. Перш за все повинно бути припинено ухвалення змін до виборчого законодавства напередодні виборів. Наприклад, такі зміни були внесені напередодні місцевих виборів до Виборчого кодексу України (16.07.2020)[3]. В той же час відповідно до Кодексу належної практики у виборчих справах, ухваленого Венеціанською комісією за демократію через право, вказано, що «основні елементи виборчого закону, зокрема виборчу систему, членство у виборчих комісіях і визначення меж округів не можна переглядати пізніше як за один рік до проведення виборів, або ж їх треба закріпити в конституції чи в акті, що має більш високий рівень, ніж звичайний закон»[4].

Удосконалення Виборчого кодексу України має відбуватися з урахуванням виборчої практики за такими напрямками: 1) унормування проведення передвиборної агітації в мережі «Інтернет» та соціальних мережах (фейкові новини, банерна реклама, таргетування тощо); 2) удосконалення виборчої системи (складний процес волевиявлення та підрахунку голосів); 3) запровадження відкритих партійних списків; 4) усунення черезмірної партизації виборчого процесу; 5) встановлення верхньої межі витрат на передвиборчу кампанію на місцевих виборах; 6) повернення до прямих виборів старост в об'єднаних територіальних громадах та інше.

Слід констатувати, що у 2020 р. ЦВК прийняла «Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки» в якому окреслила шляхи удосконалення роботи органів управління виборчим процесом. «Одним із першочергових завдань Комісії, – сказано в «Стратегічному плані», – є реорганізація її структури, зокрема, створення територіальних та регіональних представництв Комісії (які будуть працювати на постійній

[3] Виборчий кодекс України (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

[4] Кодекс належної практики у виборчих справах (2002). https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf

основі) та Центру підготовки учасників виборчих процесів, передбачених Виборчим кодексом України, а також перегляд структури Комісії у зв'язку з дублюванням функцій деякими її структурними підрозділами та появою нових завдань Комісії»[5]. До основних напрямків реформування ОУВП також віднесено: модернізацію організаційної структури, збільшення фінансування ЦВК, убезпечення від кіберзагроз і політичного тиску, забезпечення стабільності законодавчої бази тощо.

Отже, незважаючи на те, що у процесі імплементації європейських виборчих стандартів у вітчизняну електоральну практику відбулися серйозні позитивні зрушення (прийняття Виборчого кодексу України, «Стратегічного плану Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки»), він є незавершеним і повинен продовжуватися з врахуванням особливостей національного поля політики.

[5]Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020–2025 роки (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-91

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДОСТУПНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Паскар Ауріка Лазорівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Євроінтеграційні процеси через які проходить зараз Україна спрямовані на зближення нашої держави та інших країн Європейського Союзу (далі – ЄС) за різними параметрами, такими як економіка, політика, право та інші сфери, з метою створення спільного простору для співпраці та розвитку, забезпечення миру, стабільності, безпеки та процвітання в регіоні. Такі процеси відкривають нові можливості для країн та громадян, але також вимагають виконання ряду умов та реформ для досягнення стандартів ЄС у різних сферах життя.

Поряд з економічною, політичною та соціокультурною інтеграцією, правова інтеграція є одним із важливих напрямів євроінтеграції. Метою останньої є адаптація національного законодавства до законів та норм ЄС для забезпечення спільності правового простору та правової системи. В контексті адміністративного судочинства це передбачає впровадження принципів та стандартів, що діють у європейському адміністративному просторі. У науковій літературі впровадження європейських стандартів адміністративного судочинства розглядається як передумова повноцінного функціонування судової системи. З цього приводу зазначається, що «постійні нові виклики для Української держави в частині впровадження та наближення європейських цінностей, спонукали судову систему до внутрішньої трансформації, яка неможлива без визначення основи – базису, на якому будуватиметься весь процес змін».[1] Головні виклики євроінтеграційних процесів включають гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, боротьбу з корупцією, політичним впливом на судову систему та забезпеченням доступу до справедливого суду. У підсумку, це впливатиме не тільки на доступність адміністративного судочинства для громадян та підприємств, але й забезпечить удосконалення системи захисту прав осіб через підвищення її прозорості та ефективності.

Ключовим документом у сфері європейської інтеграції є Угода про асоціацію між Україною та ЄС, який визначає стратегічне партнерство та співпрацю в таких сферах, як політика, економіка, права людини, демократія

[1] Юрков Е.О. (2023), Європейські стандарти адміністративного судочинства як передумова повноцінного функціонування судової системи України. *Держава та регіони*. Серія: Право, № 3 (81), С. 108.

тощо. Зокрема, Розділ ІІІ «Юстиція, свобода та безпека» визначає як один із євроінтеграційних напрямів співпрацю у сфері зміцнення та покращення ефективності судової влади, гарантування її незалежності та неупередженості.[2] Важливість зазначеного полягає в тому, що ці положення спрямовані на підвищення якості судочинства та забезпечення виконання його принципів у відповідності з європейськими стандартами. Беззаперечним є те, що незалежна та ефективна судова система є однією з основних складових правової держави. Вона забезпечує захист прав та свобод громадян, забезпечує виконання закону та забезпечує вирішення конфліктів з урахуванням принципів справедливості та законності. Гарантування незалежності та неупередженості судової влади є передумовою для зміцнення демократії та правової держави, належного захисту прав осіб та підвищенням довіри громадян до судової системи.

Ключовим питанням у сфері євроінтеграційних процесів та їх впливу на доступність адміністративного судочинства є удосконалення правового регулювання у цій сфері. Адаптація національного законодавства до європейських норм у сфері адміністративного судочинства є запорукою підвищення якості та ефективності адміністративного правосуддя, а також забезпечує захист прав громадян у відносинах з органами влади. Разом з тим, як справедливо відмічено, необхідно звертати увагу не лише на те, наскільки українське законодавство відповідає законодавству ЄС за формою та змістом (формальний критерій), але й на те, наскільки органічно воно відповідає європейським нормам і стандартам. Це відображається у правозастосовній практиці, розвитку сучасних методів тлумачення нормативно-правових актів, застосуванні принципів права ЄС в українських судах, зміцненні незалежності української судової системи та забезпеченні ефективності застосування адаптованого законодавства.[3] Удосконалення адміністративного процесуального законодавства через впровадження європейських стандартів у цій галузі сприятиме підвищенню стандартів судової системи, покращенню якості судових рішень, зменшення корупції та підвищенню доступності, ефективності та якості адміністративного правосуддя.

Покращення доступності адміністративного судочинства опосередковано також підвищенням прозорості та доступності інформації про судові процеси та їх стан. Прозорість, відкритість судочинства є складовими змісту принципу транспарентності судового процесу, а транспарентність судової влади визначається одним з найважливіших

[2] Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони **від** 27.06.2014. Редакція від 30.11.2023. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show-/984_011#Text – ст. 14.

[3] Татаренко В. Б. (2009). Євроінтеграційні процеси в судовій владі України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія: Політологія, Т. 122, Вип. 109. С. 115.

європейських стандартів правосуддя.[4] З огляду на це впровадження європейських стандартів відкритості інформації сприятиме збільшенню довіри до судової системи та забезпеченню більш справедливих та ефективних судових рішень.

Впровадження європейських стандартів справедливого судочинства стосовно розвитку системи правової допомоги може забезпечити доступність судового захисту для вразливих верств населення. Науковцями система безоплатної первинної правової допомоги визначається як важлива складова прозорої та ефективної системи правосуддя, яка постійно розвивається у напрямку відповідності міжнародним, зокрема європейським, стандартам надання правової допомоги як сукупності основних характеристик моделі гарантованого державою захисту.[5]

Отже, євроінтеграційні процеси можуть позитивно вплинути на доступність адміністративного судочинства через ряд механізмів. Впровадження європейських стандартів може підвищити стандарти судової системи, що сприятиме покращенню якості судових рішень та зменшенню корупції. Гармонізація законодавства з європейськими стандартами може спростити процедури та зменшити бюрократію, що полегшить доступ громадян до суду. Впровадження прозорості та відкритості у судових процесах забезпечить більшу доступність інформації для громадян про їхні права та процедури. Розвиток системи правової допомоги та підтримки може забезпечити доступність судового захисту для громадян, які не мають можливості оплатити адвоката. У цілому, ці механізми можуть сприяти покращенню доступності адміністративного судочинства, забезпечуючи більшу справедливість, ефективність та відкритість судової системи.

[4] *Новікова* Т. В. (2022). *Транспарентність адміністративного процесу* в умовах діджиталізації. *Часопис Київського університету права*. № 2. С. 50.

[5] Ільків, Н. В., Романцова С.В. (2020). Перспективи впровадження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в цивільному та кримінальному процесі: національний та європейський досвід. C*hallenges of legal science and education: an experience of eu countries and introduction in ukraine*, Izdevnieciba "Baltija Publishing". С. 190-191. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-007-0-11

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-92

ДОСВІД ДЕРЖАВ БАЛТІЇ У ВИРІШЕННІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Решота Володимир Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України, адвокат
м. Львів, Україна

Європеїзація публічного права України є неодмінним етапом європейської інтеграції України, що передбачає гармонізацію та уніфікацію українського законодавства із правом ЄС. Публічне право демократичної держави не лише врегульовує організацію та порядок діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, але й визначає механізм захисту публічних суб'єктивних прав людини у відносинах від порушень з боку таких органів. Та держава, яка створює ефективний механізм вирішення конфліктів у сфері публічно-правових відносин, є правовою, забезпечує верховенство права.

Радянський період державотворення характеризувався відкиданням ідеї адміністративної юстиції, необхідності захисту публічних прав громадян, що була несумісною з комуністичною ідеологією. Створення нових демократій на пост-радянському просторі є складним процесом, у результаті якого колишні республіки СРСР продемонстрували різні досягнення у формування демократичної правової держави. Найкращим прикладом такої еволюції є держави Балтії – Литва, Латвія та Естонія, які ще у 2004 році приєдналися до Європейського Союзу. Сьогодні система адміністративної юстиції у цих державах ефективно функціонує, забезпечує захист прав громадян та юридичних осіб від зловживань з боку публічної адміністрації.

Необхідно зазначити, що передумовою до формування адміністративної юстиції у країнах Балтії було законодавство, ухвалене у 1919–1921 рр., що базувалося на Законі про адміністративні суди, ухваленому Російським тимчасовим урядом у 1917 році. На підставі цього Закону у 1919 році було ухвалено Кодекс адміністративного судочинства Республіки Естонія, а Закон про адміністративні суди Республіки Латвія був виданий у 1921 році. Ці акти загалом містили переклад з російської мови положення вищевказаного Закону про адміністративні суди. У Литві ситуація склалась дещо інакше, адже цей Закон не був інкорпорований у національне законодавство, а адміністративні суди у той час так і не були створеними. Однак мали місце спроби замінити адміністративний суд іншими установами, з огляду на що були ухвалені деякі акти щодо правового

регулювання наглядових процедур за органами публічного управління Литви. У той же час у Латвії та Естонії інститут адміністративної юстиції був більш розвиненим. Процесуальне законодавство цих держав містило положення, що мали забезпечити справедливе та ефективне правосуддя. У той же час функції адміністративної юстиції покладались на загальні суди, а не на окремі спеціалізовані адміністративні суди. Лише в Естонії створено окремий відділ адміністративного права при Верховному Суді. Така система в державах Балтії існувала до радянської окупації у 1940 року[1].

У період радянської влади не могло існувати адміністративної юстиції, яка би визначала можливість вирішення конфлікту між державою та людиною, а тому її відновлення у країнах Балтії стало можливим лише із проголошенням їх незалежності у 1991 році.

Після відновлення незалежності Литви справи спочатку адміністративної юрисдикції вирішувались загальними судами у межах цивільного процесу. Проте з 1999 року розпочалось формування адміністративного судочинства у цій державі. Так, спочатку функціонувало 5 регіональних адміністративних судів, Вищий адміністративний суд та Адміністративна палата Апеляційного суду Литви. У 2001 році відбулась остаточна реформа адміністративних судів, що передбачало повну незалежність від системи загальних судів, а також створення Верховного адміністративного суду Литви[2].

Отже, сьогодні в Литві склалась дворівнева система адміністративних судів: Верховний адміністративний суд Литви та Регіональний адміністративний суд (який має п'ять палат – у Вільнюсі, Каунасі, Клайпеді, Шяуляї та Паневежі)[3]. Згідно з Адміністративним процесуальним законом Верховний адміністративний суд є апеляційною інстанцією для судових рішень Регіонального адміністративного суду як суду першої інстанції.

Адміністративні суди Литви розглядають скарги (заяви) щодо: законності правових актів та дій публічної адміністрації, а також законності та обґрунтованості відмови у вчиненні певних дій у межах їх повноважень або бездіяльності таких органів; відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичній або юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю публічної адміністрації; повернення або стягнення податків, інших обов'язкових платежів та зборів, застосування фінансових санкцій та податкові спори (з Державною податковою інспекцією); спори у сфері публічної служби; порушення виборчого законодавства та Закону про референдум; скарги іноземців щодо відмови у видачі дозволів на

[1] Deviatnikovaitė, I., Danovskis, E., & Pilving, I. (2022). Evolution of Administrative Justice in the Baltic States in 1918–1940. *Baltic Journal of Law & Politics*, 15(1), 71-97.

[2] Administrative justice in Europe. (n.d.). Report for Lithuania. Retrieved from: https://www.aca-europe.eu//en/eurtour/i/countries/lithuania/lithuania_en.pdf

[3] Supreme Administrative Court of Lithuania. About the court system. Retrieved from: https://www.lvat.lt/en/court-system/about-the-court-system/653

проживання та працю в Литві або відкликання таких дозволів, а також скарги щодо статусу біженця; інші справи, визначені Законом[4].

Ухвалення Закону про адміністративну процедуру 25 жовтня 2001 року[5] було значним кроком у розвитку правової системи Латвії, який одночасно врегулював відносини процедурні (в органах публічної адміністрації) та процесуальні (в адміністративних судах). Проте чинності цей закон набув 1 лютого 2004 року одночасно із створенням системи адміністративних судів. Початок функціонування адміністративних судів охарактеризувався браком суддів у нижчих судових інстанціях та великим обсягом справ, що призводило до збільшення строків їх розгляду[6].

В Латвії спори, що виникають у публічно-правових відносинах між публічною адміністрацією та особами приватного права розглядаються п'ятьма адміністративними окружними судами, що знаходяться в Ризі, Єлгаві, Лієпаї, Резекне та Валм'єрі[7]. Апеляційною інстанцією для адміністративних окружних судів є Регіональний адміністративний суд, що поширює свою юрисдикцію на всю територію країни. Касаційною інстанцією в адміністративних справах є Сенат в адміністративних справах Верховного Суду. Отже, на відміну від Литви, у Латвії діє триінстанційна система адміністративних судів.

Досить схожа система таких судів функціонує в Естонії, які, будучи складовою судової системи, спеціалізуються на вирішенні спорів у публічно-правовій сфері. Правовою основою для вирішення справ адміністративної юрисдикції є Адміністративний процесуальний (процедурний) кодекс 2001 року[8]. Хоча у назві цього Закону використано термін «процедурний», проте за своєю суттю він застосовується лише щодо судового процесу в адміністративних судах, а тому у контексті української юридичної термінології більш правильним буде використання терміну «процесуальний». У першій інстанції адміністративні справи розглядаються адміністративними судами, в апеляційній інстанції – окружними судами, а касаційною інстанцією є Верховний Суд.

Параграфи 4 і 5 розділу 2 Адміністративного процесуального (процедурного) кодексу присвячені питанням юрисдикції та повноваженням суду. Так, Кодексом визначено, що адміністративні суди мають право розглядати спори, що виникають у публічних правовідносинах, якщо закон

[4] Law on administrative proceedings. (1999, January 14). No. VIII-1029. Retrieved from: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.91191?jfwid=-4cu9u9u63

[5] Administrative Procedure Law. Augstākā tiesa. Retrieved from: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjvidagnP6EAxUtXvEDHROWBHYQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fat.gov.lv%2Ffiles%2Fuploads%2Ffiles%2F7_Resursi%2FLikumi%2Feng%2FAdministrative_Procedure_Law.doc&usg=AOvVaw0iDjH9rsmXy1wifwBAgQEy&opi=89978449.

[6] Bērtaite-Pudāne, I. (2023). Genesis of Administrative Justice and Administrative Procedure in Latvia. Miscellanea Historico-Iuridica, 22(1), 103-118.

[7] National ordinary courts. European Justice. Retrieved from: https://e-justice.europa.eu/18/EN/national_ordinary_courts?LATVIA&member=1

[8] Code of Administrative Court Procedure from 6 June 2001. Riigikantselei. Retrieved from: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527012014001/consolide

не передбачає іншу процедуру для вирішення таких спорів. Повноваження адміністративного суду розкрито через можливість його при ухваленні судового рішення частково або повністю анулювати адміністративний акт; вимагати видати або заборонити видання адміністративного акта або прийняття адміністративного заходу; призначити компенсацію за заподіяну шкоду у публічно-правових відносинах; видати виконавчий наказ, що вимагає усунення наслідків адміністративного акта або адміністративного заходу; встановити недійсність чи незаконність адміністративного акта, або встановити факт, який має суттєве значення в публічно-правових відносинах тощо[9].

Отже, адміністративне судочинство в державах Балтії мало однакові історичні передумови, проте сучасної форми набуло нещодавно із прийняттям окремих процесуальних (процедурних) законів. Система адміністративних судів Литви, Латвії та Естонії має відмінності в їх організації та юрисдикції, проте їх об'єднує спільна мета – неупереджене та справедливе вирішення публічно-правових спорів між органами публічної адміністрації та особами приватного права. Незважаючи на відносно невелику територію та чисельність населення цих держав, формування окремих спеціалізованих судів стало важливим пріоритетом розвитку правової системи цих молодих демократій.

[9] Code of Administrative Court Procedure from 6 June 2001. Riigikantselei. Retrieved from: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527012014001/consolide

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-93

ДОСТУП ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ У ДІЯЛЬНОСТІ УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ З ПИТАНЬ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Рошиян Ігор Вікторович
аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна

24 лютого 2022 року розділило життя України на «до» та «після» військової агресії. І, чи не найважливіше, було забезпечити своєчасне постачання товарів, виконання робіт та надання послуг для потреб оборони країни. Порядок координування процедур укладення окремих видів контрактів на виконання робіт, закупівлю товарів і надання послуг у сфері оборони та безпеки передбачено Директивою Європейського парламенту та Ради 2009/81/ЄС від 13 липня 2009 року[1].

З урахуванням специфіки товарів, робіт та послуг, які замовляються для потреб оборони, національної безпеки, правоохоронних органів, одне із найважливіших місць у Директиві посідає питання забезпечення охорони державної таємниці при проведенні процедур закупівель.

Закон України «Про оборонні закупівлі» передбачає, що його дія поширюється на закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення які містять відомості, що становлять державну таємницю, а також у разі закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями незалежно від вартості такої закупівлі[2].

Постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 р., № 1275 «Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» передбачено, що відповідальною за організацію та проведення оборонних закупівель може бути уповноважена особа/інша особа державного замовника та/або колегіальний орган, що утворюється державним замовником та складається не менше ніж із трьох осіб такого державного замовника[3].

На аналогічний суб'єктний склад містить посилання і Закон України «Про оборонні закупівлі» в частині покладання відповідальності за його дотримання, нецільове та неефективне використання бюджетних коштів[4].

Виходячи із Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р., № 383, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 14

[1] Збірник Директив ЄС з питань державних закупівель (зі вступним словом Стіна Брун-Нільсена та доктора Юджина Стюарта, січень 2015, https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/zakupivli/dodatok-31dyrektyvy-yes-po-zakupivlyah-1.pdf, дата звернення 28.02.2024

[2] Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20, дата звернення 28.02.2024

[3] Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022, дата звернення 28.02.2024

[4] Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20, дата звернення 28.02.2024

січня 2021 року за № 52/35674, до відомостей що становлять державну таємницю відносять відомості про перелік (номенклатуру) та обсяги товарів, робіт і послуг оборонного призначення, закупівля (постачання) яких передбачається за зведеним трирічним планом закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями[5].

При цьому, ні Закон України «Про оборонні закупівлі», ні Закон України «Про публічні закупівлі», ні постанова Кабінету Міністрів України 12.10.2022 р., № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України „Про публічні закупівлі", на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» не містять у собі згадування про порядок надання доступу для уповноважених осіб до державної таємниці. Не вдалось відшукати і роз'яснень Міністерства економіки України з такого питання.

Через що вбачається актуальним визначення порядку отримання уповноваженою особою доступу до державної таємниці. Також встановлення такого порядку сприятиме адаптації національного законодавства до законодавства ЄС.

Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, установах і організаціях затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 р., № 939, відсутній у загальному доступі через гриф «Для службового користування».

Вдалось відшукати наказ Національного антикорупційного бюро України від 23.06.2022 р., № 226 «Про затвердження Порядку ведення договірної роботи та здійснення закупівель товарів, робіт і послуг у Національному антикорупційному бюро України, закупівля яких становить державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю»[6].

Вбачається, що попередньо робота із документами, які містять державну таємницю має бути передбачена у посадових обов'язках, положенні про уповноважену особу/колегіальний орган, які є відповідальними за проведення закупівель.

Статтею 22 Закону України «Про державну таємницю» визначено, що залежно від ступеня секретності інформації встановлюються такі форми допуску до державної таємниці: форма 1 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «особливої важливості», «цілком таємно» та «таємно»; форма 2 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «цілком таємно» та «таємно»; форма 3 – для роботи з секретною інформацією, що має ступінь секретності «таємно»[7].

---

[5] Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text, дата звернення 28.02.2024

[6] Порядок ведення договірної роботи та здійснення закупівель товарів, робіт і послуг у Національному антикорупційному бюро України, закупівля яких становить державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю: наказ Національного антикорупційного бюро України від 23.06.2022 № 226, URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/508218___697960, дата звернення 29.02.2024

[7] Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII, URL: https://zakon.rada.gov.ua/, дата звернення 29.02.2024

Уповноважена особа звертається із відповідною заявою до режимно-секретного відділу, яка передається до територіального підрозділу Служби безпеки України.

Після позитивного розгляду такої заяви, уповноважена особа подає отримані в режимно-секретному підрозділі та підписані уповноваженою особою правила надання відповідей на перелік питань, відповіді на питання, визначені у вказаному переліку, який має бути підписаний на кожному його аркуші, дві кольорові фотокартки розміром 3,5х4,5 сантиметри, що відповідають віку уповноваженої особи на час оформлення допуску, зобов'язання уповноваженої особи у зв'язку із допуском до державної таємниці, документ виданий спеціалізованим медичним закладом про проходження психіатричного огляду, що підтверджує відсутність у громадянина психічних розладів, які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці.

Після отримання документів, режимно-секретний підрозділ готує та надсилає територіальному підрозділу Служби безпеки України вмотивований запит для розгляду питання про оформлення допуску до державної таємниці. Облікова картка та зобов'язання уповноваженої особи щодо збереження державної таємниці зберігається у картотеці режимно-секретного підрозділу.

Вбачається, що таку процедуру мають пройти усі уповноважені особи/члени колегіального органу, які є дотичними до обігу інформації, яка становить державну таємницю.

Законом України «Про державну таємницю» передбачено, що у разі, коли за умовами своєї професійної діяльності громадянин постійно працює з відомостями, що становлять державну таємницю, йому повинна надаватися відповідна компенсація за роботу в умовах режимних обмежень, види, розміри та порядок надання якої встановлюються Кабінетом Міністрів України[8].

Такою є постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 р., № 414, якою затверджено Положення про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці[9].

Підсумовуючи викладене, вбачається, що законодавством передбачено чіткий алгоритм дій, які має вчинити уповноважена особа для отримання доступу для роботи із документами, що містять державну таємницю. Такі заходи у цілому сприятимуть підвищенню обороноздатності країни та стануть на заваді у реалізації розвідувальних заходів агресора. Дотримання наведеного порядку, його впровадження у діяльність уповноважених осіб дозволить адаптувати національне законодавство до Директиви ЄС.

[8] Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII, URL: https://zakon.rada.gov.ua/, дата звернення 29.02.2024

[9] Положення про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці: постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 № 414, URL: https://zakon.rada.gov.ua/, дата звернення 29.02.2024

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-94

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄСІТС

Стасів Наталія Степанівна
кандидат юридичних наук, асистент кафедри права
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені Степана Ґжицького
м. Львів, Україна

Одним із завдань України на шляху до євроінтеграції є приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу та забезпечення належного доступу до суду. Так, у Плані заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.02.2024 № 133-р, пункти 12 та 13 присвячені удосконаленню функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи[1] (далі – ЄСІТС).

Складно переоцінити значення ЄСІТС у забезпеченні доступу до суду, особливо в умовах введення воєнного стану в Україні. Адже за допомогою ЄСІТС можна подати документ до суду, перевірити стан розгляду справи чи ознайомитись з текстом судового рішення з будь-якого куточку світу за лічені хвилини.

Справді знаковим для впровадження ЄСІТС в Україні стало літо 2023 року, коли Верховна Рада України прийняла Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» від 29.06.2023 № 3200-IX[2]. Так, нормами вказаного Закону доповнено усі процесуальні кодекси (Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України) положеннями щодо обов'язку для адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, судових експертів, органів державної влади та інших державних органів, зареєстрованих за законодавством України як юридичні особи, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування, інших

[1] План заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.02.2024 № 133-р. Дата оновлення : 09.02.2024. URL : https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224 (дата звернення: 28.02.2024)

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX Дата оновлення : 29.06.2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text (дата звернення: 28.02.2024)

юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України, зареєструвати свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку.

Таким чином, добровільною реєстрація електронного кабінету у ЄСІТС залишилася лише для фізичних осіб (за винятком адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, судових експертів), усі інші суб'єкти зобов'язані зареєструватися у ЄСІТС для забезпечення ефективної комунікації з судами.

Особі, яка зареєструвала електронний кабінет в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, суд вручає будь-які документи у справах, в яких така особа бере участь, виключно в електронній формі шляхом їх направлення до електронного кабінету такої особи, що не позбавляє її права отримати копію судового рішення у паперовій формі за окремою заявою. Вказане дозволяє суттєво зекономити бюджетні кошти, адже для таких суб'єктів друк та відправка процесуальних документів у паперовій формі за загальним правилом не здійснюється.

Варто зазначити, що реєстрація в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, не позбавляє особу права на подання документів до суду в паперовій формі. Водночас, вчинення процесуальних дій в електронній формі можливе лише за допомогою ЄСІТС. Тобто подання документів, для прикладу, за допомогою електронної пошти, не допускається.

Процесуальним наслідком, який застосовується судом за невиконання обов'язку щодо реєстрації електронного кабінету у ЄСІТС є залишення позовної заяви без руху з можливістю її подальшого повернення позивачу.

Важливо, що відомості про наявність або відсутність електронного кабінету є обов'язковим реквізитом позовної заяви (п. 2 ч. 5 ст. 160 КАС України, п. 2 ч. 3 ст. 175 ЦПК України, п. 2 ч. 3 ст. 162 ГПК України). Тому у випадку відсутності вказаної інформації суд зобов'язаний залишити позовну заяву без руху. Якщо ж буде встановлено відсутність зареєстрованого кабінету, то для фізичної особи (за винятком адвокатів, нотаріусів, державних та приватних виконавців, судових експертів) вказана обставина не спричинить жодних правових наслідків. Натомість, у випадку встановлення, що позовну заяву подано особою, яка зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його, суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. Якщо у встановлений судом строк недоліки позовної заяви не буде усунуто (позивач не зареєструє свій електронний кабінет у ЄСІТС), то така повертається позивачу разом з доданими документами.

Підсумовуючи викладене, сіл зазначити, що впровадження ЄСІТС позитивно впливає на забезпечення доступу до суду, сприяє пришвидшеному розгляду справ, дозволяє економити бюджетні кошти (на друк та надіслання учасникам справи паперових примірників процесуальних документів). Проте, налагодження ефективної роботи ЄСІТС неможливе без сумлінного додержання вимог процесуального закону усіма учасниками процесу.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-95

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ЗМІСТ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

Сулейманова Марія Ігорівна
адвокат, аспірант
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз імені Засл. проф. М.С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України
м. Харків, Україна

15 грудня 2023 року набрав чинності абсолютно новий закон, що закріплює на законодавчому рівні загальні принципи і правила адміністративної процедури, що забезпечують дотримання прав громадян і юридичних осіб у випадках, коли їх права та обов'язки окреслюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Прийняття даного закону стало важливою подією для українського законодавства та правової системи країни. Закон України "Про адміністративну процедуру" регулює відносини органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина[1]. Даний Закон формулює засади, за якими приймаються рішення адміністративними органами та надаються державні послуги фізичним та юридичним особам. Дія Закону про адміністративну процедуру поширюється на багато галузей: оформлення паспортів, соціальних допомог, реєстрація майнових прав, об'єднань громадян та отримання документів дозвільного характеру (дозволів, рішень, висновків) та інше.

На виконання Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки прийнято Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX "Про адміністративну процедуру". Прийняття даного закону є результатом реалізації Стратегії реформування державного управління України, що спрямована на підвищення ефективності української публічної адміністрації та впровадження Європейських принципів державного управління в Україні[2].

[1] Про адміністративну процедуру; Закон України № 2073-IX від 17 лютого 2022 року - URL– https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

[2] Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р, – URL – https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text.

У впровадженні Закону України “Про адміністративну процедуру” Україна отримала значну підтримку Європейського союзу, оскільки даним законом приведено до норм та стандартів європейського законодавства взаємодію органів, що здійснюють функцію публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами.

За основу закону Україна взяла відповідний закон Федеративної Республіки Німеччини, а також досвід країн, в яких вже було запроваджено аналогічний принцип адміністративної процедури. Крім того, важливим став досвід таких країн, як Вірменія, Латвія та Естонія, оскільки існували вже певні результати реалізації такої системи на практиці, що робило можливим адаптувати відповідний досвід, враховуючи їх правову культуру.

Правова наука містить численні наукові підходи щодо дослідження проблематики адміністративної процедури.

Вагомий внесок у розвиток досліджень з вказаної проблематики зробили вітчизняні вчені такі як: О. С. Лагода М. В. Джафарова, Г. В. Фоміч, І. В. Криворучко.

Теоретичні та практичні аспекти адміністративних процедур досліджували такі науковці як О. Андрійко, В. Тимощук, А. Школик, І. Бойко, О. Зима, О. Соловйова, та ін.

Професор В. Авер’янов наголошував, що адміністративні процедури здатні істотно сприяти підвищенню ефективності управлінської діяльності, чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб. Але головне, що ці процедури повинні забезпечити необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав та свобод і стати дієвою перешкодою для суб’єктивізму й свавілля службовців органів виконавчої влади[3].

А. Школик досліджував закони країн Європейського Союзу про адміністративну процедуру для розроблення та формування підходів до узагальнення та систематизації законодавства про адміністративну процедуру в Україні[4].

Бойко І.В. доводить потребу для України у запровадженні правового регулювання загальної адміністративної процедури та показує цінність і значимість Закону «Про адміністративну процедуру» для приватної особи та публічної адміністрації [5].

Отже, проблема поєднання національного законодавства про адміністративну процедуру з європейськими стандартами ретельно досліджується українськими науковцями.

Можемо з упевненістю констатувати, що Закон України “Про адміністративну процедуру” це абсолютно новий етап, новий осередок роботи у взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого

[3] Авер’янов В. Проблеми демократизації державного управління в контексті адміністративної реформи в Україні. Часопис Київського університету права. 2002. № 2. 6 с.

[4] Школик А. Адміністративно-процедурне законодавство та його систематизація : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 306 с.

[5] Бойко І.В. Євроінтеграційний зміст і значення Закону України «Про адміністративну процедуру».Південноукраїнський правничий часопис, 2022 – URL-http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_1/29.pdf.

самоврядування та інших суб'єктів з громадянами. Однозначно, даний Закон направлений та орієнтований на ефективність та об'єктивність у взаємодії інтересів громадян та суспільства з обов'язками держави.

Закон України "Про адміністративну процедуру" запровадив важливі для учасників адміністративного провадження права, обов'язки та гарантії, а саме: необхідність забезпечення переконливих доказів, оскільки рішення, які приймаються органами влади, мають ґрунтуватися виключно на законі та встановлених фактах справи та переконливих доказах; участь у процедурі та можливість надання пояснень, доказів, можливість залучити свідків, експертів, можливість отримати обґрунтування та інформування від адміністративного органу; бути обізнаними про хід справи та прийняті рішення; можливість досудового оскарження; обмеження можливості скасування або зміни рішення.

Ці правила дуже схожі у країнах ЄС та загалом країнах західної політичної і правової культури. Їх суть полягає у праві особи на участь у прийнятті рішення, яке зачіпає її права та обов'язки. Це важливо і для громадян, і для бізнесу, зокрема коли є ризики прийняття негативного для особи рішення.

Отже, прийняття Закону України "Про адміністративну процедуру" свідчить про зближення національного законодавства з європейським та про адаптацію до правової системи Європейського Союзу. Встановлені в Законі єдині правила, що стосуються розгляду і вирішенню адміністративних справ, передбачають підвищення рівня ефективності надання адміністративних та інших публічних послуг. Це історична подія для правового регулювання відносин держави і громадян. Досвід європейських країн має стати для України прикладом щодо адаптування та формулювання шляхів вирішення проблем для забезпечення належної дії та реалізації на практиці Закону України "Про адміністративну процедуру".

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-96

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЩОРІЧНОЇ ВІДПУСТКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Трачук Петро Антонович
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Нині однією з головних вимог українського суспільства є реформування правоохоронних органів, зокрема органів та підрозділів Національної поліції. Позитивні зрушення у цьому напрямі очевидні: це і деполітизація діяльності поліції, її відкритість, зростання рівня довіри, співпраця з громадськістю, відмова від каральних форм роботи.

Враховуючи високий фаховий рівень працівників поліції, професіоналізм оновлення Міністерства внутрішніх справ з бажанням приблизити правоохоронні органи України до міжнародних стандартів, необхідно відмітити, що окремі положення законодавства, зокрема які регулюють службово-трудові відносини поліцейських, потребують наукового обґрунтування та вдосконалення.

Законом України «Про Національну поліцію» (статті 91-93) регулюються питання відпусток поліцейських, але цей Закон не визначає порядок надання поліцейським відпусток, зокрема щорічних, а лише встановлює окремі їх особливості[1].

Незважаючи на відсутність цілісних наукових розробок, достатня кількість праць вітчизняних вчених, які вивчали окремі проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів. Серед учених, які досліджували зазначені проблеми, можна назвати таких, як Л. Ю. Бугрова, В. С. Венедіктовна, М. І. Гордієнка, О. В.Кузніченко, Т. О. Нестерову, С. В. Попова, В. І. Щербину та ряд інших, які вказали, що Закон України «Про Національну поліцію» не усунув наявних суперечностей і значна кількість практичних питань, пов'язаних з наданням поліцейським щорічних відпусток залишилась не вирішеною.

Щорічна відпустка – це основний вид відпустки поліцейського, що надається за відпрацьований робочий рік. На час відпустки за поліцейським зберігається місце роботи та заробітна плата, а відповідно до статті 93 Закону України «Про Національну поліцію», тривалість відпусток поліцейського обчислюється щодобово. Святкові та неробочі дні до тривалості відпусток не включаються. В той же час, неврегульованим у Законі України «Про Національну поліцію» є питання про врахування часу,

[1]Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

необхідного на дорогу до місця відпустки і назад, при визначенні тривалості щорічної відпустки. Водночас у ще чинному Положенні про проходження служби рядовим та начальницьким складом органів внутрішніх справ[2] зазначено, що при визначенні тривалості відпусток не враховується час, необхідний на дорогу до місця проведення відпустки і назад. Незважаючи на відсутність подібної норми у законі, науковці пропонують при визначені тривалості відпустки поліцейського не враховувати час, необхідний на дорогу[3].

Необхідно відмітити, що щорічна відпустка поділяється на основну і додаткову. Тривалість щорічної основної оплачуваної відпустки поліцейського становить тридцять календарних днів, якщо законом не визначено більшої тривалості відпустки. За кожний повний календарний рік служби в поліції після досягнення п'ятирічного стажу служби поліцейському надається один календарний день додаткової оплачуваної відпустки, але не більше як п'ятнадцять календарних днів. Окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих умовах підвищеного риску, згідно статті 8 Закону України «Про відпустки»[4] встановлюється щорічна додаткова відпустка тривалістю до 35 календарних днів.

Тому доцільно у Законі України «Про Національну поліцію» передбачити правову норму, яка б гарантувала поліцейському право на додаткову відпустку у зв'язку з роботою за шкідливими, небезпечними і важкими умовами проходження служби, за особливий характер служби, за ненормований режим несення служби. На питання невизначеності права поліцейського на додаткову відпустку у зв'язку з особливими умовами служби зауважили також і науковці[5].

Важливо також відзначити, що чітко складений графік черговості відпусток дає змогу керівнику органу поліції правильно організовувати службу поліцейських, забезпечити безперервну реалізацію завдань, покладених на органи і підрозділи Національної поліції, а також забезпечити реалізацію права працівників на відпочинок і здійснювати своєчасну її оплату відповідно до вимог законодавства.

На нашу думку, недосконалими є положення Закону України «Про Національну поліцію» щодо виплати поліцейському грошової компенсації за невикористані дня щорічної відпустки. Відповідно до частини 9 статті 92 Закону та пункту 8 наказу Міністерства внутрішніх справ України № 260 від 6 квітня 2016 року «Про затвердження Порядку та умов виплати грошового

[2] Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.липня 1991 року № 114. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#Text

[3] Дрозд О.В. (2016). Тривалість щорічної відпустки поліцейського та порядок її обчислення. Вісник *Чернівецького університету, Вип.4,* 78 -88.

[4] Про відпустки: Закон України від 15.11.2006 року № 504/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text

[5] Могилевський Л.В. (2010). Щодо захисту трудових справ працівників органів внутрішніх справ України в сучасних умовах. *Форум права, № 4*, 645.

забезпечення поліцейським Національної поліції та курсантам вищих навчальних закладів МВС із специфічними умовами навчання»[6] така компенсація виплачується за невикористану в році звільнення відпустку. Тобто, чи виплачуватиметься така компенсація за невикористану відпустку у попередньому робочому році, Законом не регламентується.

Недостатньо врегульованим питанням в Закону України «Про Національну поліцію» є порядок відкликання поліцейського з щорічної відпустки. Стаття 92 Закону містить лише таке правило, що відкликання поліцейського із чергової відпустки, як правило забороняється, але в разі крайньої необхідності керівником територіального органу поліції таке відкликання може бути дозволено. В той же час, більш повно порядок відкликання з відпустки встановлюється Постановою Кабінету Міністрів України № 230 від 25 березня 2016 року «Про затвердження Порядку відкликання державного службовця із щорічної відпустки».

Таким чином, необхідно зробити короткий висновок, що Закон України «Про Національну поліцію» потребує вдосконалення, зокрема щодо положень про службово-трудові правовідносини поліцейських. Саме детальна правова регламентація питань часу відпочинку та врахування окремих запропонованих змін до законодавства може внести ясність у нормативний акт, Закону України «Про Національну поліцію», та сприятиме ефективному виконанню поліцейськими покладених на них обов'язків.

[6] Про затвердження Порядку та умов виплати вищих навчальних закладів МВС із специфічними умовами навчання: наказ МВС України №260 від 06.04.2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-16

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-97

ПРАВООБМЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЩОДО СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ: ДО АНАЛІЗУ МОДИФІКАЦІЙ, ВИКЛИКАНИХ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ

Федчишин Сергій Анатолійович
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

В умовах повномасштабного вторгнення та введення воєнного стану в Україні постала низки актуальних завдань, пов'язаних, зокрема, зі збереженням керованості держави та забезпеченням спроможності публічної служби в умовах воєнного стану, своєчасним виявленням раніше невідомих корупційних ризиків, зумовлених зміною обстановки та нестабільністю, адекватним реагуванням на них тощо. Поряд з іншим з огляду на виклики та потреби воєнного стану виникла необхідність у модифікації існуючих «антикорупційних» правообмежень публічних службовців, на що було спрямовано прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» від 08.07.2022 р. У зв'язку із наведеним за сучасних умов важливого значення набуває дослідження змісту відповідних законодавчих новацій, аналіз їх доцільності та обґрунтованості за існуючих викликів воєнного стану. Безпосередньо це стосується й аналізу тимчасових норм стосовно правообмеження публічних службовців щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності.

Зокрема, у ході вдосконалення законодавства Розділ XIII «Прикінцеві положення» Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. було доповнено новим пунктом 2-8 такого змісту: «*Установити, що на період дії воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», обмеження, встановлене пунктом 1 частини першої статті 25 цього Закону, не поширюється на державних службовців (крім державних службовців категорії «А»), посадових осіб місцевого самоврядування (крім посадових осіб, посади яких віднесені до першої – третьої категорій), якщо такі особи перебувають у відпустці без збереження заробітної плати або у разі простою, за умови що трудові договори (контракти), цивільно-правові договори про надання послуг або правочини у сфері підприємницької діяльності укладаються з юридичними особами приватного права*

або фізичними особами – підприємцями, стосовно яких такі державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування протягом останнього року не здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців. Такі особи зобов'язані припинити зайняття іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) чи підприємницькою діяльністю відповідно до частини другої статті 25 цього Закону протягом 15 робочих днів з дня припинення простою або закінчення відпустки».

Наведена новація являє собою тимчасовий «модифікований» («пом'якшений» порівняно з існуючим до запровадження воєнного стану) варіант правообмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності на час воєнного стану. Слідом, станом на сьогодні законодавство України дозволяє виокремити два варіанти такого правообмеження: а) «базовий» («повний», «довоєнний») варіант – врегульований у ст. 25 Закону «Про запобігання корупції»; б) «модифікований» («усічений», «пом'якшений», «воєнний») – модифікований варіант базової норми, з урахуванням змін у п. 2-8 Розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону.

Сутність модифікації правообмеження полягає у пом'якшенні заборони – дозволі окремим публічним службовцям за визначених умов займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону «Про запобігання корупції»). Модифікація вирізняється наступними особливостями:

1) строковий характер модифікації – вона діє виключно під час воєнного стану, а слідом скасовується із припиненням або скасуванням воєнного стану. Із початком повномасштабного вторгнення воєнний стан в Україні був введений Указом Президента України від 24.02.2022 р. первинно на 30 діб, що було затверджено Верховною Радою України. Водночас, строк дії воєнного стану низку разів продовжувався Президентом України, що отримувало схвалення парламенту;

2) суб'єкти поширення модифікації. Привертає увагу, що модифікація поширюється не на всіх суб'єктів, відносно яких діє правоомеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Вона стосується виключно: по-перше, державних службовців категорій «Б» та «В»; по-друге, посадових осіб місцевого самоврядування четвертої-сьомої категорій. Тобто, на державних службовців категорії «А» (вищий корпус державної служби) та посадових осіб місцевого самоврядування першої-третьої категорій модифікація не поширюється. Крім того, поза сферою поширення модифікації залишилися й низка інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Наприклад, поза дією модифікації лишилися службовці Національного банку України, прокурори, представники Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також багато інших осіб, які не є державними службовцями згідно з Законом України «Про державну службу» (ст. 3), але, водночас, на яких поширюється

правообмеження щодо сумісництва та суміщення, що закріплене ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції»). Слідом, важливим питанням, що потребує окремого дослідження, є визначення обґрунтованості вибіркового підходу до визначення суб'єктів непоширення норми;

3) умови застосування модифікації:

– *неактивний службовий стан публічного службовця.* Модифікація поширюється лише на тих державних службовців категорій «Б» та «В» (посадових осіб місцевого самоврядування четвертої-сьомої категорій), котрі: а) або перебувають у відпустці без збереження заробітної плати; б) або у разі простою. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. протягом періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого ч. 1 ст. 26 Закону України «Про відпустки», без зарахування часу перебування у такій відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, передбаченого п. 4 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про відпустки». Крім того, у період дії воєнного стану роботодавець за заявою працівника, який виїхав за межі території України або набув статусу внутрішньо переміщеної особи, в обов'язковому порядку надає йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у заяві, але не більше 90 календарних днів, без зарахування часу перебування у відпустці до стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку, передбаченого п. 4 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про відпустки». Відповідно до ст. 34 Кодексу законів про працю України простій – це зупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідворотною силою або іншими обставинами. При цьому, встановлено, що час простою не з вини працівника оплачується з розрахунку не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу).

Отже, модифікація поширюється на осіб, котрі перебувають у особливих неактивних службових станах – формально продовжують перебувати у публічно-службових відносинах, але фактично не виконують завдання та повноваження за посадою державної служби (посадою в органах місцевого самоврядування), адже перебувають у відпустці без збереження заробітної плати або у разі простою. При цьому, необхідно підкреслити, що випадки відпустки без збереження заробітної плати або простою негативно відзначаються на фінансовому забезпеченні публічного службовця (від неоплати праці взагалі – при відпустці без збереження заробітної плати, до скорочення оплати праці до однієї третини – у разі простою);

– *обмеження щодо контрагентів публічного службовця по підприємницькій діяльності.* Модифікація передбачає, що визначені публічні службовці можуть займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю за умови, що трудові договори (контракти), цивільно-правові договори про надання послуг або правочини у сфері підприємницької діяльності укладаються з юридичними особами приватного права або фізичними

особами – підприємцями, стосовно яких такі службовці протягом останнього року не здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців. Отже, і за умов модифікації має місце певний антикорупційний «фільтр» – відповідні публічні службовці, на яких поширює дію модифікація, не зможуть скористатись своїм службовим становищем та пов'язаними з ним можливостями у корупційних цілях (аналогічно до відповідної складової вимог обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування);

4) покладення на суб'єктів, які «користуються» модифікацією, додаткового обов'язку – відповідні «особи зобов'язані припинити зайняття іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) чи підприємницькою діяльністю відповідно до частини другої статті 25 цього Закону протягом 15 робочих днів з дня припинення простою або закінчення відпустки».

Підсумовуючи, зазначимо, що модифікація (пом'якшення) правообмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності стала реагуванням держави на виклики воєнного стану та спрямовувалась на сприяння публічним службовцям, які опинилися у складній матеріальній ситуації через вимушене переселення та інші обставини, у отриманні доходу для існування, а відповідно – й на запобігання відтоку кадрів із публічної служби в умовах воєнного стану. Як зазначають Т.О. Коломоєць та Д.С. Кремова, зберігаючи «зв'язок» особи із публічною службою у визначених умовах існування держави й не надаючи їй коштів (або ж розмір яких є недостатнім для задоволення мінімальних потреб) для існування, держава має передбачити легальні підстави для існування особи у вказаний період[1].

[1] Коломоєць, Т.О., Кремова, Д.С. (2022). «Антикорупційні обмеження» для публічних службовців в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні: чи можливою є зміна «базової» нормативної моделі? *Юридичний науковий електронний журнал,* 4, 79-80. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/16.pdf (дата звернення: 18.03.2024)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-98

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Хлистік Мирослава Андріївна
старший викладач кафедри права та економіко-фінансової безпеки
ПВНЗ «Академія рекреаційних технологій і права»,
аспірантка кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

У країнах Європейського Союзу та багатьох інших досить активно використовуються позасудові методи вирішення юридичних спорів, серед яких особливо ефективною вважається медіація. За допомогою професійного посередника-медіатора часто вдається врегулювати конфлікти у різних сферах суспільного життя, що сприяє зменшенню надмірного робочого навантаження в судах. В Україні активно розвивається бізнес-медіація, сімейна медіація, медіація у цивільних спорах, проте дискусійними залишаються питання щодо можливості застосування цієї позасудової процедури для вирішення публічно-правових конфліктів, у тому числі й у сфері земельних відносин.

Актуальність впровадження позасудових методів вирішення спорів, у тому числі й у сфері публічно-правових відносин, обумовлена тим, що на сьогодні все ще нагальними залишаються проблеми надмірної завантаженості судів адмінюрисдикції та нестачі суддівських кадрів[1], що значно ускладнює доступ до правосуддя та захист прав і законних інтересів сторін спорів. Незважаючи на те, що воєнний стан в Україні триває вже понад два роки, судова система не припиняє свою роботу навіть в таких умовах. Так, впродовж 2023 року на розгляд національних судів надійшло майже 4,5 млн справ, з них близько 900 тис. – до судів адміністративної юрисдикції[2].

Публічно-правові спори мають певні особливості, які можуть викликати сумніви у можливості ефективного застосування медіації для їх врегулювання. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), публічно-правовий спір – це спір, хоча б одна сторона якого здійснює публічно-владні управлінські функції і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона такого спору є суб'єктом владних

[1] *Нагальні питання діяльності адміністративних судів і проблеми правозастосування: у Верховному Суді відбулась розширена робоча зустріч* (2024). Вилучено з https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1571210.

[2] *Нагальні питання діяльності адміністративних судів і проблеми правозастосування: у Верховному Суді відбулась розширена робоча зустріч* (2024). Вилучено з https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1571210.

повноважень, який надає адміністративні послуги, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи[3]. Тобто у публічно-правових спорах становище його сторін є особливим: «одна сторона має публічно-владні повноваження, а інша є об'єктом публічно-правового впливу. У публічно-правовій сфері «ядро» всіх публічно-правових відносин становить принцип підпорядкування, на якому все і ґрунтується»[4]. Зауважується також, що окремі принципи медіації «не повною мірою узгоджуються з вихідними (базовими) конституційними та доктринальними засадами організації та діяльності апарату публічної влади… Зокрема, вільне волевиявлення суб'єкта владних повноважень, укладання ним угоди за наслідками процедур медіації не виключає випадків виходу при цьому уповноважених представників суб'єктів владних повноважень за межі законодавчо визначених приписів щодо повноважень, способу або процедур діяльності цього органу влади (її посадової особи), а отже, за певних обставин суперечитиме принципу законності»[5]. Тому й існує скептична думка щодо можливості врегулювання публічно-правових спорів за допомогою позасудових способів, зокрема таких, як медіація, примирення чи третейський суд. Так Д. Лученко зауважив, що «впровадження таких порядків вирішення публічно-правових спорів … не відповідає природі тих відносин, в яких ці спори виникають. Очевидно, що реалізація перш за все публічного інтересу в цих відносинах зумовлює другорядність договірних форм їх регулювання»[6]. У той же час, автор підкреслив, що «потрібно, очевидно, посилювати диспозитивні начала розгляду адміністративно-правових спорів у судовому та адміністративному порядку. Зокрема… важливим завданням розвитку законодавства у цій сфері є поширення механізмів примирення на сферу адміністративного оскарження»[7].

Проте більшість науковців та юристів-практиків схиляються до думки, що медіація, за певних умов, може бути застосована для вирішення публічно-правових спорів, у тому числі й у сфері земельних відносин, тим паче законодавство прямо вказує на таку можливість. Так, дія Закону України «Про медіацію» поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання або врегулювання будь-яких

---

[3] *Кодекс адміністративного судочинства України* № 2747-IV (2023). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

[4] Лантратова О. Публічно-правовий спір: поняття та ознаки. *76-та Студентська науково-технічна конференція. Секція права та психології : збірник тез доповідей (с. 71-72).* 15–29 жовтня, 2018. Львів : Видавництво Львівської політехніки.

[5] *Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про медіацію»:* Висновок правового управління Верховного Суду України. Реєстр. № 2425а-1 (2013). Вилучено з https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/B55ACEE8B068BA2AC2257C70004BDE89.

[6] Лученко, Д. (2013). Про основні ознаки адміністративно-правового спору. *Вісник Національної академії правових наук України.* (2). 148-156. Вилучено із http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-148-156.pdf.

[7] Там же.

конфліктів (спорів), у тому числі й адміністративних[8]. Відповідно до частини 5 статті 47 КАСУ, сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі[9]. Врегулювання земельних спорів шляхом медіації передбачено статтею 158-1 Земельного кодексу України, при цьому відповідно до частини 2 цієї статті суди та органи місцевого самоврядування сприяють примиренню сторін земельного спору[10].

Отже, у вітчизняному правовому просторі після прийняття 16 листопада 2021 року Закону України «Про медіацію» на законодавчому рівні було закріплено можливість проводити позасудове врегулювання спорів у сфері публічно-правових відносин шляхом медіації. До того впровадження досудового врегулювання спорів, у тому числі медіації, відбувалось у рамках пілотних проєктів у судах. Так, Одеський окружний адміністративний суд та Івано-Франківський окружний адміністративний суд були серед учасників українсько-канадського проєкту «Освіта суддів для економічного розвитку», який реалізовувався в Україні з квітня 2012 року. Учасники та організатори проєкту зауважили, що запровадження досудових процедур врегулювання спорів у судах сприяє економії коштів та часу усіх потенційних учасників судового процесу, а також підвищенню авторитету суддів та судів у суспільстві, зниженню соціальної напруги в суспільстві»[11]

Досвід інших країн свідчить, що медіація ефективно впроваджується у сферу публічно-правових відносин. Так альтернативне розв'язання адміністративних спорів практикують у Великобританії, Ірландії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Норвегії та інших країнах[12] Досить активно застосовується позасудове врегулювання спорів між адміністрацією та громадянами у Великобританії, при цьому найчастіше у таких випадках вдаються саме до медіації. Так, показовим випадком ефективного застосування медіації було врегулювання спору між Міністерством оборони та батьками солдата, який загинув на військових зборах; Департамент казначейства шляхом застосування медіації розв'язав певні суперечки, пов'язані із претензіями ув'язнених до пенітенціарної служби;

[8] *Про медіацію* (Закон України). № 1875-IX (2021). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX.

[9] *Кодекс адміністративного судочинства України* № 2747-IV (2023). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

[10] *Земельний кодекс України* № 2768-III (2024). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n3133.

[11] Навчальний семінар для суддів західних областей України «Досудове врегулювання спорів за допомогою судді» (2015). Вилучено з https://old.vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/ukrainsko-kanadskiy-proekt-osvita-suddiv-dlya-ekonomichnogo-rozvitku/nawtchalnij-sieminar-dlia-suddiw-zachidnich-oblastiej-ukraini-dosudowie-wrieguliuwannia-sporiw-za-dopomogoiu-suddi.

[12] Мельничук, О. (2022). Медіація в адміністративному судочинстві: європейський досвід для України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* (72, том 2), 77-81. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.45.

посередництво за участю податкової та митної служби допомогло владнати деякі справи щодо несплачених податків, а також ті, що стосувались звинувачень у протиправних діях митної служби[13].

Медіація у сфері публічно-правових спорів може бути ефективною, а «примирення сторін буде дієвим, якщо … гарантувати, наскільки це є можливим, прозорість використання процедури примирення та певний рівень свободи розсуду»[14]. Саме відсутність достатнього обсягу дискреції у суб'єкта владних повноважень, який є стороною публічно-правового спору, та прописаного алгоритму його участі у медіації є одними із стримуючих факторів для активного використання цієї процедури у нашій країні з метою врегулювання публічно-правових спорів, у тому числі й у сфері земельних відносин.

[13] Kavalnė, S., Saudargaitė, I. (2011). Mediation in disputes between public authorities and private parties: comparative aspects. *Jurisprudencija*. (1), 251-265. Вилучено з https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/633.

[14] *Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про медіацію»*, реєстр. № 3504 (2021). Вилучено з http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-99

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАТУСУ ПОЛІТИЧНО ЗНАЧУЩИХ ОСІБ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

Шевчук Олександр Вікторович
студент юридичного факультету
Науковий керівник: **Гаврилюк Руслана Олександрівна**
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Постановка проблеми. Пряма зорієнтованість на принцип верховенства права ключових засад функціонування правових інститутів, органів державної влади в Україні дозволяє першочергово, у світлі тематики даного дослідження, виокремити важливість питань прозорості діяльності вказаних суб'єктів, а також підзвітності посадових осіб відповідних органів державної влади як в процесі реалізації владних повноважень, так і на законодавчо визначений період після припинення виконання коментованих повноважень. В розрізі нашого дослідження це стосуватиметься здійснення фінансового моніторингу щодо політично значущих осіб. Потенційно недостатня ефективність наявних інструментів протидії корупційним ризикам в правовому вимірі України, потреба в налагодженні механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також необхідність у врахуванні поточної політико-правової, економічної ситуації у глобальному дискурсі детермінують пошук нових рішень задля забезпечення дієвого механізму фінансового моніторингу на законодавчому рівні України.

Основні результати дослідження. Аналізуючи правову природу та генезис категорії політично значущих осіб (*англ. Politically Exposed Persons*), насамперед, скеруємо фокус нашої уваги на оглядовий матеріал від 2001 року, розроблений Базельським комітетом з банківського нагляду (*BCBS*), що має назву «*Customer due diligence for banks*» (укр. «Належна перевірка клієнтів для банків»). Власне, загальні приписи п.п. 41-44 в рамках п. 2.2.5 «Політично значущі особи» вказують, що «ділові відносини з особами, які обіймають важливі державні посади, а також з особами або компаніями, що мають до них безпосереднє відношення, можуть наражати банк на значні репутаційні та/або юридичні ризики»[1]. Більше того, п. 41 даного матеріалу від Базельського комітету з банківського нагляду регламентує перелік таких осіб, зокрема, до політично значущих осіб («*PEPs*») відносяться особи, які

[1] Basel Committee on Banking Supervision. (October 2001). Customer due diligence for banks. Bank of International Settlements. pp. 1-25. Retrieved from https://www.bis.org/publ/bcbs85.pdf.

«виконують або виконували важливі державні функції, включаючи глав держав або урядів, високопоставлених політиків у вищих державних судових або військових чиновників, вищих керівників державних корпорацій і важливих посадових осіб політичних партій»[1], проводячи паралелі та досліджуючи ретроспективу між європейським досвідом та нормами українського законодавства можна помітити схожість у визначенні категорій осіб, що матимуть статус політично значущої особи для здійснення фінансового моніторингу. Де-юре, головне призначення створення цієї концепції та забезпечення фінансового моніторингу, з одного боку, має на меті мінімізацію корупційних ризиків, що особливо актуально для держав із високими показниками толерування корупції, з іншого боку, спрямована на унеможливлення зловживання особами власним службовим становищем, владними повноваженнями та здійснення в подальшому незаконного збагачення, наприклад, через отримання неправомірної вигоди, відмивання незаконно отриманих доходів, розкрадання державних коштів тощо.

Матеріал Базельського комітету з банківського нагляду від 2001 року став каталізатором для розробки відповідного механізму щодо встановлення фінансового моніторингу над політично значущими особами на рівні законодавства Європейського союзу. Свого часу, в червні 2013 року, керівництвом Міжнародної групи з протидії відмиванню грошей (*FATF*) було розроблено Рекомендації, у тому числі, № 12 та 22 (далі – Рекомендація FATF), які є глобальним стандартом у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванні тероризму. Згідно із п. 1 Розділу 1 Рекомендації FATF, політично значуща особа (PEP) – це «особа, якій доручено або було доручено виконання важливих державних функцій»[2]. До таких осіб Міжнародної група з протидії відмиванню грошей (FATF) відносить три категорії осіб: національних публічних діячів, іноземними публічними діячами та публічних діячів міжнародних організації. Виходячи із загального розуміння Рекомендацій FATF, основною ідейною засадою, що, на наше переконання, розкриває ідейну сутність запровадження статусу політично значущої особи є виключно превентивний характер, а не каральний вплив, натомість даний статус не повинен мати стигматизуючий ефект для осіб, що підпадають під ознаки політично значущої особи, а призначення коментованого статусу – мінімізація та запобігання негативним ризикам, про які згадувалося вище.

В контексті євроінтеграційних процесів, виправданим було переймання українським законодавцем досвіду іноземних держав щодо фінансового контролю над політично значущими особами. У п. 47 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон) визначено, що

[2] The Financial Action Task Force Guidance. (June 2013). Politically Exposed Persons (Recommendations 12 and 22). pp. 1-34. Retrieved from https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Guidance-PEP-Rec12-22.pdf.coredownload.pdf.

«політично значущі особи – фізичні особи, які є національними, іноземними публічними діячами та діячами, які виконують публічні функції в міжнародних організаціях»[3]. Здійснюючи інтерпретацію вищенаведеного поняття «політично значуща особа», варто наголосити на співмірності концептуального підходу українського законодавця в розрізі співставлення з міжнародним нормативно-правовим регулюванням окресленого питання. Так, до категорії політично значущих осіб український законодавець за ст. 1 Закону відносить три основні групи: «національні публічні діячі, іноземні публічні діячі та діячі, що виконують певні функції в міжнародних організаціях», тобто така диференціації повною мірою корелюється із рекомендаційними положеннями Міжнародної група з протидії відмиванню грошей (*FATF*). Крім того, узагальнене розуміння політично значущих осіб з орієнтацією на приписи Закону, відповідає повною мірою як позиції, розробленій Базельським комітетом з банківського нагляду (*BCBS*), а саме *«Customer due diligence for banks»*, так загальним Рекомендаціям FATF, що свідчить про узгодження правових систем України та Європейського Союзу з питань фінансового моніторингу.

Наступним кроком, необхідним для синхронізації законодавства, у відповідності до стандартів Міжнародної групи з протидії відмиванню грошей (*FATF*) стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" щодо політично значущих осіб» № 3419-IX від 17.10.2023, яким внесено певні корективи в процес фінансового моніторингу політично значущих осіб. Таким чином, законодавцем змінено механізм моніторингу, за яким раніше політично значуща особа підлягала обов'язковому фінансовому моніторингу впродовж трьох років по завершенні виконання владних повноважень, а відтак за новими правилами створений ризикоорієнтований підхід для проведення такого моніторингу. Починаючи із набрання чинності нормативно-правового акту, яким внесено зміни у відповідний Закон, де-факто, законодавцем було імплементовано так званий «відкритий» ризикоорієнтований підхід, викладений в п. 45 Рекомендації FATF, за яким «якщо особа стала політично значущою, вона може залишитися такою назавжди»[2], при цьому для повноцінного функціонування інституту фінансового моніторингу над такими особами використовується набір критеріїв для здійснення фінансового моніторингу. Законом визначено, що впродовж одного року по завершення виконання особою владних повноважень банки та інші фінансові установи повинні здійснити перегляд

[3] Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. 19 червня. С. 5.

[2] The Financial Action Task Force Guidance. (June 2013). Politically Exposed Persons (Recommendations 12 and 22). pp. 1-34. Retrieved from https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Guidance-PEP-Rec12-22.pdf.coredownload.pdf.

фінансових ризиків політично значущої особи, залежно від ступеня ризику при здійсненні попередніх фінансових операцій, тобто визначатиметься, чи підлягатиме дана особа та інші особи, пов'язані з політично значущою особою та визначені Законом, суб'єктами первинного фінансового контролю посиленому фінансовому моніторингу.

Висновки. Окреслена в даному дослідженні модель фінансового контролю щодо політично значущих осіб, з нашої точки зору, є виправданою з огляду як на проєвропейський вектор руху нашої держави, синхронізацію законодавства України та ЄС у сфері публічних фінансів, так, беручи до уваги високі корупційні ризики чи інші загрози у фінансово-правовій сфері з боку осіб, що виконують певні владні повноваження. Разом із тим, запровадження та вдосконалення механізму фінансового моніторингу щодо політично значущих осіб варто розглядати крізь призму збалансованого рішення на шляху інтеграційного процесу України до європейської спільноти, що здатне слугувати дієвим інструментом унеможливлення потенційних ризиків у сфері фінансових правовідносин.

НАПРЯМ 5. ПРИВАТНЕ ПРАВО В УМОВАХ ВІЙНИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-100

NEW LEGAL INSTITUTIONS OF BUSINESS SUCCESSION IN POLAND – A FEW COMMENTS IN CONNECTION WITH THE 5TH ANNIVERSARY OF THE ENTRY INTO FORCE OF THE ACT OF JULY 5, 2018 ON SUCCESSION MANAGEMENT OF A NATURAL PERSON'S ENTERPRISE AND OTHER FACILITATIONS RELATED TO THE SUCCESSION OF ENTERPRISES

Paweł Widerski
PhD in Law, Research Associate in Department of Civil Law,
The John Paul II Catholic University of Lublin
Lublin, Poland

On November 25, 2023, five years have passed since the entry into force of the Act on succession management of a natural person's enterprise and other facilitations related to the succession of enterprises in Poland[1]. This is a great opportunity to show what has been happening during this time regarding business succession in Polish law. The above-mentioned act has symbolic character because it introduced into the Polish legal system the first institution whose main task is to carry out the generational succession of enterprises run by natural persons. The primary purpose of this act is to provide entrepreneurs who are natural persons with the conditions enabling maintenance of the continuity of the enterprise after their death, taking into account that the enterprise should be perceived as a legal good possessing not only property and economic value, but also social value[2]. First of all, it regulates the principles of temporary management of an enterprise after the death of an entrepreneur who in his own name performed business activity on the basis of an entry in the Polish register on economic activity and continuation of business activity performed with the use of this enterprise (Article 1, point 1 of SuccA). Upon the death of an entrepreneur, enterprise in the inheritance is formed[3]. Succession management includes the obligation to run the enterprise in the inheritance as well as the authorization for judicial and

[1] Consolidated text: Journal of Laws of 2021, item 170, hereinafter: SuccA.

[2] Draft of the government bill on the succession management of a natural person's enterprise, Print no. 2293, Sejm of the 8th term of office, P. 8; https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=2293.

[3] Widerski P. (2021). *The succession management – a new institution of polish inheritance law (selected issues)*: «*Модернізація інститутів держави і права під впливом глобалізації*» *(присвячена 30-річчю незалежності України). Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції. Тези наукових доповідей (25 листопада 2021 року)*, Kyiv, P. 85.

extrajudicial actions related to running such enterprise in the inheritance (Article 18 of SuccA). Running the enterprise in the inheritance does not constitute performance of business activity within the meaning of the provisions of the Polish law[4]. However, pursuant to Article 5 of SuccA, to the extent not regulated in this act, the provisions on the performance of business activity by the entrepreneur apply accordingly to running the enterprise in the inheritance by the succession manager. The legal relationship of succession management is established as a result of the appointment of a succession manager. The succession manager may be appointed during the life of the entrepreneur, but also after his death. If the succession manager is not appointed at the time of entrepreneur's death, it is possible to appoint the succession manager using the mode of appointment after the death of the entrepreneur[5]. As of January 1, 2022, 2 579 684 entrepreneurs running sole proprietorships were registered in the Polish register of business activity, and 31 529 of them appointed the succession manager. The number of succession managers appointed by authorised persons after the death of an entrepreneur running a sole proprietorship was 1 718[6]. Therefore succession management is quite popular among entrepreneurs and has become a permanent element of Polish inheritance law. In the matter of business succession, Polish law has recently undergone further changes that are very important. On 22 May 2023, the Act of 26 January 2023 on Family Foundations entered into force[7]. Family foundation is a legal entity established to collect property, manage it in the interests of the beneficiaries as well as to meet the needs of the beneficiaries (Article 2, section 1, sentence 1 of FFA). The aim of this act is to comprehensively strengthen the legal tools for carrying out succession processes by introducing into the Polish legal system an institution whose goal is to accumulate family property and allow it to be kept in the country for many generations, thus increasing the potential of domestic investments. So far the Polish legal system has lacked legal tools aimed at ensuring the stability of running a business after the death of the doyen, for many generations. The reason therefor lies in the fact that Polish legal solutions focus primarily on protecting the individual interests of entities (heirs, partners of commercial companies), and not on safeguarding assets against fragmentation. The above-mentioned act is intended to change this situation[8]. Family foundation is something new in the Polish legal system, but similar institutions have been in place for years in other countries, such as the US, the UK, Liechtenstein, Germany, Austria, Malta, Sweden, Denmark, Switzerland or

[4] Sieradzka M. (2018). *Zarząd sukcesyjny przedsiębiorstwem osoby fizycznej – analiza i ocena nowych rozwiązań prawnych (cz. I)*, Monitor Prawniczy, no 22, P. 1198.

[5] Widerski P. (2022). *Legal status of the succession manager. Comments against the background of the succession management – a new institution in the Polish inheritance law*, w: *Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн Центральної та Східної Європи в умовах сучасних викликів» 28–29 квітня 2022 р.*, Odessa, P. 213.

[6] Bieluk J., Doliwa A. (2022). *Umowy dotyczące spadków. Komentarz praktyczny. Wzory przykładowych umów. Klauzule umowne. Orzecznictwo*, Warsaw, P. 359.

[7] Journal of Laws of 2023, item 326, hereinafter: FFA.

[8] Draft of the government bill on the Act of 26 January 2023 on Family Foundations, Print no. 2798, Sejm of the 9th term of office, P. 4 et seq.; https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2798.

the Netherlands[9]. Under Polish law, family foundation has legal personality. It acquires legal personality upon entry in the register kept by the District Court in Piotrkow Trybunalski (Article 4, section 1 and 2 of FFA). The bodies of a family foundation include the management board, the supervisory board and the meeting of beneficiaries (Article 43 of FFA). The management body of a family foundation is the board. The second body of a family foundation is the supervisory board. It is a body of controlling nature. There is also a decision-making body, namely the meeting of beneficiaries in Polish law[10]. Family foundation was equipped with a founding fund. The Polish legislator, following the example of other countries, decided to introduce a minimum level of capital to cover this fund. In Polish law, the minimum amount that the founder must contribute is 100 000 PLN (Article 17 of FFA). Undoubtedly, introduction of a family foundation, which is to be a vehicle for generational succession of assets[11], was reasoned. However, it is too early to assess the popularity of this institution among Polish entrepreneurs.

[9] (2019). Fundacja rodzinna. Zielona Księga, Warsaw, P. 8 et seq.

[10] Widerski P. (2023). *Bodies of a family foundation under Polish law against the background of comparative law*: *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» 22–23 грудня 2023*, Kremenchuk, P. 62 et seq.

[11] Widerski P. (2023). *Family foundation under Polish law against the background of comparative law*, w: *International scientific conference «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice» (August 2–3, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*, Riga, P. 35.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-101

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: НОВІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Алексій Руслана Василівна
кандидатка юридичних наук,
головна спеціалістка
Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції
м. Ужгород, Україна

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року стало великим потрясінням і негативно вплинуло на всі сфери людського життя. Не стала винятком й сфера правових відносин, як приватних так і публічних. У більшості випадків наша система права виявилася неготова до виникнення та розвитку таких подій. Окремо варто звернути увагу на існування в умовах війни допоміжних репродуктивних технологій, у тому числі сурогатного материнства, адже на сьогодні, за версією журналу The Wall Street Journal, Україна займає передові позиції з розвитку ринку сурогатного материнства.[1]

Існування бойових дій в Україні показало неготовність не тільки системи правого регулювання сурогатного материнства, а й безпосередніх учасників цього процесу до координації своїх дій в умовах існування такого роду форс-мажорних обставин. Так, 28.02.2022 року Торгово-промислова палата України в своєму листі зазначила, що військова агресія Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).[2]

Таким чином, воєнний стан уніс корективи в сферу надання послуг сурогатного материнства. Як ніколи стали актуальними питання безпеки (у тому числі, неможливість виїхати із зони бойових дій), доступу до медичної допомоги сурогатних матерів та новонароджених дітей, проблема державної реєстрації народження дитини, ризик народження сурогатною матір'ю

[1] Isabel Coles (2022, March) Ukraine is the world Leader in Surrogacy, but Babies Are Now Stranded in a War Zone. *The Wall Street Journal*. Retrieved from https://www.wsj.com/articles/ukraine-is-a-world-leader-in-surrogacy-but-babies-are-now-stranded-in-warzone-11647081997

[2] Торгово-промислова палата (2022). Лист щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). № 2024/02.0-7.1. Взято з https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf

дитини за кордоном в країні, де законодавство щодо цих відносин не є таким ліберальним, а також перевезення новонароджених дітей генетичними батьками за кордон. До вирішення вказаних проблем намагалися долучитися різні сторони, з українського боку Міністерство закордонних справ, державні органи, медичні установи, правники, з боку іноземних установ – дипломатичні представництва та консульства.[3]

З цього приводу варто зазначити, що Україна досить оперативно відреагувала на необхідність забезпечити безперебійну видачу свідоцтв про народження дитини на тих територіях, де відділи реєстрації актів цивільного стану, у зв'язку з воєнними діями або тимчасово окупацією, не працюють.[4]

Хоча, наразі всі сурогатні матері опинилися в критичних умовах, і не лише через війну, обмеження доступу до базових медичних послуг, відділень інтенсивної терапії, пологових будинків, а й з причини фізичного та психічного стану вагітної жінки, який в таких стресових умовах потребує постійної уваги фахівців, і особливо на пізніх термінах вагітності. Водночас і життя та здоров'я їх майбутніх дітей, які вони виношують для іноземних біологічних батьків знаходиться не у меншій, а очевидно більшій загрозі. Це пов'язано з особливими потребами для транспортування новонароджених дітей, а іноді й значними складнощами евакуації передчасно народжених немовлят.[5] Наразі точна кількість та місце перебування усіх народжених від українських сурогатних матерів дітей чи таких, які досі виношують, не відомі, оскільки це сфера приватного бізнесу і держава не веде окремого реєстру щодо таких випадків.[6]

Окремо необхідно звернути увагу й на правове регулювання інституту сурогатного материнства. Тут є свої особливості, на які треба наголосити. По-перше, в Україні відсутній чіткий спеціальний нормативно-правовий акт, який врегульовує ці суспільно-правові відносини. По-друге, ті правові норми, які хоча б якось висвітлювали це питання до війни, наразі залишилися чинними. Мається на увазі, зокрема, ст.123 Сімейного кодексу України, ч.2 якої передбачає, що У разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є

[3] Менджул М.В. (2023) Правове регулювання застосування технології сурогатного материнства в Україні під час повномасштабної війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 77. Ч. 1. С. 154-158. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.24. С. 156.

[4] Мацелюх І.А., Гром А.Р. (2023). Сурогатне материнство: проблеми правового регулювання в умовах дії воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. №9. 495-498. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/121. С. 496.

[5] Кот О.О (Ed)., Гриняк А.Б. (Ed)., Міловська Н.В. (Ed) та Хоменко М.М. (Ed), (2022), Правова *система України в умовах воєнного стану: збірник наукових праць. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». С. 125.*

[6] Островська Б.В. (2022) Діти війни: проблеми сурогатного материнства під час військової агресії російської федерації проти України. Нове Українське право. Вип.2. С.73-79. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.10. С. 76.

подружжя.[7] Також не втратив чинності й Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я від 09.09.2013 року № 787. По-третє, в умовах існування воєнного стану, законодавство має бути пристосоване до нових реалій, що, зі свого боку, було зроблено. Так, у зв'язку з тим, що органи державної влади через бойові дії не функціонують на всій території України, виникає проблема забезпечення державної реєстрації новонароджених дітей в органах реєстрації актів цивільного стану. Враховуючи ці обставини, 26.02.2022 року до Правил державної реєстрації актів цивільного стану від 18.10.2000 року № 52/5 було внесено зміни, які передбачають, що у разі введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» державна реєстрація актів цивільного стану проводиться будь-яким органом державної реєстрації актів цивільного стану за зверненням заявника.[8] Таким чином, під час дії воєнного стану державна реєстрація народження фізичної особи здійснюється за принципом екстериторіальності.

Ще однією проблемою виступає складність або взагалі неможливість доступу сурогатної матері та дитини до медичної допомоги, у тому числі неможливість народження дитини в пологовому будинку, оскільки до повномасштабного вторгнення російської федерації медичне свідоцтво про народження видавалося закладами охорони здоров'я, де приймаються пологи. У зв'язку з цим, Міністерство охорони здоров'я України 04.03.2022 року прийняло наказ «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану» № 407. П.1 цього наказу передбачає, що на період дії воєнного стану на території України для забезпечення реєстрації народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану медичні працівники закладів охорони здоров'я та фізичних осіб-підприємців, які одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, які надавали допомогу при пологах, здійснювали перший медичний огляд новонародженого або проводили перший медичний огляд породіллі після пологів, в тому числі поза закладом охорони здоров'я, без можливості подальшого транспортування породіллі та новонародженого до відповідного надавача медичної допомоги або за умови її відмови від такого транспортування в обставинах підвищеної загрози життю та здоров'ю, на кожний випадок народження живої дитини заповнюють Медичне свідоцтво про народження.[9]

Проте, прийняття вищезгаданих актів не вирішує основної проблеми розвитку інституту сурогатного материнства в Україні, а саме відсутність

[7]Сімейний кодекс України (2002). *Голос України*. № № 38. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n594

[8] Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні (2000). *Офіційний вісник України.* №42. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0719-00

[9] Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану (2022). *Офіційний вісник України*. №19. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text

спеціального нормативно-правового акта вищої юридичної сили, який би передбачав важливі аспекти та нюанси цих суспільно-правових відносин.

Дійсно, відсутність чіткого регулювання правових питань сурогатного материнства призводить до порушення прав суб'єктів цих правовідносин, а також унеможливлює їхнє ефективне гарантування та забезпечення. Тому вирішення цієї проблеми, а саме детальне нормативне закріплення важливих аспектів сурогатного материнства, стоїть, напевно, на першому місці.[10]

Також враховуючи високий рівень міграції та необхідність рятування власного життя та життя своїх дітей внаслідок бойових дій, цілком поширеною є ситуація, коли сурогатна матір народжує за межами України. Законодавство більшості європейських країн не передбачає комерційного сурогатного материнства. Існує ряд держав, де такий вид репродуктивних допоміжних технологій прямо заборонено.

Отже, внаслідок повномасштабного вторгнення сурогатне материнство зазнало змін у своєму розвитку. Неготовність системи суспільних відносин, пов'язаних з цим правовим інститутом, показала необхідність їх врегулювання на якісно новому рівні. Хоча, варто зауважити, що система надання цієї послуги була пристосована до нових умов. Тут варто відмітити прийняття відповідних змін в підзаконних актах, що стосуються регулювання сурогатного материнства, а також скоординовані дії органів державної влади України з дипломатичними та консульськими установами іноземних держав.

Тим не менш, на сьогодні існує ряд невирішених проблем. У першу чергу, конче потрібним є прийняття спеціального закону в цій сфері. По-друге, враховуючи зміни у генофонді нашої нації та процеси стрімкої міграції, видається доцільним розроблення державних програм сурогатного материнства, оскільки у більшості випадків це є приватною сферою діяльності, а сама послуга сурогатного материнства є фінансово непідйомною для пересічних громадян України. Таким чином, розгляд цієї теми є актуальним та потребує більш глибокого дослідження.

[10] Алексій Р.В. (2023). Огляд деяких теоретичних та практичних проблемних питань інституту сурогатного материнства. *Юридичний науковий електронний журнал*. №11. С.126-130. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/28. С. 127

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-102

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ ДО ПРОБЛЕМИ ПОСТМОРТАЛЬНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Болдіжар Сандра Олександрівна
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Пішта Вадим Іванович
доктор філософії,
викладач кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Раніше ми вже комплексно досліджували проблематику допоміжних репродуктивних технологій[1]. Попри це виклики, спричинені збройною агресією РФ проти України, вимагають перегляду чинного законодавства задля забезпечення прав військовослужбовців на репродукцію.

Відомо, що репродуктивна система відіграє важливу роль у контексті збереження людського роду. Здоров'я репродуктивної системи відображає не тільки генетичну життєздатність майбутнього покоління, але і стан здоров'я в цілому. Також воно пов'язане з численними правами людини, в тому числі з правом на життя, правом на свободу та особисту недоторканість, правом на охорону здоров'я, навіть з правом на освіту та заборону дискримінації. Держава в свою чергу має нести обов'язок щодо дотримання, захисту та реалізації репродуктивних прав.

Кожна людина має право на найвищий досяжний рівень фізичного на психічного здоров'я. Будь-яка особа або пара мають право вирішувати скільки дітей, коли і з яким інтервалом вони б хотіли мати, навіть якщо йдеться про постмортальну репродукцію. Саме тому необхідно звернути увагу на необхідність забезпечення прав військовослужбовців на біологічне батьківство (материнство), що є надзвичайно актуальним, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Військова служба, враховуючи щоденні ризики, безумовно може поставити під загрозу фертильність, зокрема через травми сечостатевої

[1] Болдіжар, С. О. & Пішта, В. І. (2022). Сучасні тенденції правового забезпечення новітніх прав у сфері охорони здоров'я. Ужгород: ФОП Сабов А. М. С. 72-93.

системи, які можуть бути пов'язані з бойовими діями, гонадотоксичним впливом і фізичною розлукою з партнером[2].

У 2016 році у США була спроба міністерства оборони в межах запуску пілотної програми, розширити межі послуг по лікуванню безпліддя військовослужбовців і покривати усі витрати, пов'язані із кріоконсервацією сперми та яйцеклітин для військовослужбовців, які знаходяться на реальній військовій службі. На жаль, фінансування цієї програми не було забезпечено і зберігання репродуктивних клітин так і залишилося без фінансування з боку держави. [3]

23 березня 2024 року набуває чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», яким буде внесено зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Нова назва статті – «Право військовослужбовців на охорону здоров'я, медичну допомогу та біологічне батьківство». А відповідно до абзацу 10 пункту 1 статті 11 цього закону «У період дії воєнного стану військовослужбовці … мають право на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни...». Також вищевказаний закон містить норму, яка передбачає припинення зберігання репродуктивних клітин з подальшою утилізацією, у разі загибелі або визнання померлою в установленому порядку особи, репродуктивні клітини якої зберігаються.[4]

З однієї сторони законодавець зробив дуже важливий крок, врегулювавши питання щодо репродуктивних клітин військовослужбовців, але з іншої сторони обмежив можливість реалізації постмортальної репродукції.

Отже, вищевказаний закон в такій редакції, як ми вважаємо, не зможе комплексно врегулювати усі питання допоміжних репродуктивних технологій, зокрема народження дитини після загибелі військовослужбовця. Це призвело до розробки нового законопроєкту №10448 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження генофонду Українського народу», де автори чітко та детально прописали алгоритм процедури постмортальної репродукції.

---

[2] Martini, A. E., & Doyle, J. O. (2019). Fertility Preservation Before Deployment: Oocyte and Sperm Freezing in Members of the Active Duty Military. Seminars in reproductive medicine, 37(5-06), 232–238. https://doi.org/10.1055/s-0040-1701633.

[3] Scmidt, M. S. (2016). Pentagon to Offer Plan to Store Eggs and Sperm to Retain Young Troops. The New York Times. https://www.nytimes.com/2016/02/04/us/politics/pentagon-to-offer-plan-to-store-eggs-and-sperm-to-retain-young-troops.html.

[4] Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство) № 3496-XI (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text.

Також маємо звернути увагу на досвід Ізраїлю у вирішенні питань збереження та використання після смерті репродуктивних клітин військовослужбовців. У 2023 році на пленум Кнесетта для обговорення було винесено законопроєкт «Про використання сперми померлої особи для продовження роду», який має вирішити усі проблемні аспекти використання сперми загиблого чоловіка на запит дружини, а при деяких обставинах – його батьків, тобто, дозволить використовувати кріоконсервовану сперму померлого військовослужбовця, а також вилучену з його тіла протягом сорока восьми годин після загибелі, навіть за відсутності з його боку будь-яких прижиттєвих інструкцій за умови, що він явно не заперечував проти цього та припускаючи, що за інших обставин він хотів би зберегти сім'ю та реалізувати право його дружини на материнство. У випадку, якщо партнер не хоче використовувати сперму або у померлого військовослужбовця немає партнера, запропонований закон також дозволить його батькам використовувати сперму з іншою жінкою. Це потребуватиме схвалення суду в кожному конкретному випадку, і жінка вважатиметься законною матір'ю дитини[5]. У цьому прикладі бачимо, що Ізраїль комплексно підходить до збереження генофонду нації, шляхом створення унікального зв'язку між важкою втратою та народжуваністю. Але така позиція щодо вирішення цього питання залишається дискусійною і викликає ряд питань етичних та правових питань, зокрема про те, чи законним є вилучення сперми з тіла померлого військовослужбовця без його прижиттєвої згоди.

[5] Sperm from 91 fallen soldiers retrieved, bill to allow use awaiting Knesset approval (2024). Jerusalem Post. https://www.jpost.com/israel-hamas-war/article-785736.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-103

LEGAL CONSEQUENCES OF INVALIDATION OF THE CONTRACT

Buletsa Sibilla Bohdanivna
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Civil Law and Procedure
of the Faculty of Law
SHEI "Uzhhorod National University"
Uzhhorod, Ukraine

The lawful consequence of the invalidity of the contract is restitution (the main consequence) and damages (additional consequence). Participants in civil relations may not, at the level of a contract (including an amicable agreement), qualify a contract as invalid (void or disputed), determine the legal consequences of the nullity of the transaction, or agree on the application of restitution. By the agreement of the parties, only the legal consequences of the disputed transaction may change. In essence, the application of the design invalidity of restitution, as well as the invalidity of the contract itself is not to protect civil rights and interests unacceptable[1].

Interpretation of Art. 216 CCU (legal consequences of the invalidity of the transaction) shows that it is necessary to distinguish between the legal consequences of the invalidity of the transaction and the legal consequences of the invalid transaction. Thus, the legal consequences of the invalidity of the transaction include the fact that it does not create any legal consequences. In addition, if in connection with the commission of an invalid transaction the other party or a third party has suffered damage and nonpecuniary damage, they are to be compensated by the party at fault.

The legal consequences of the performance of a bilateral invalid transaction (agreement) include bilateral restitution. Restitution is a special obligatory way of protection of the property right which can be applied only in case when the subject of the invalid transaction of the time of the decision of the corresponding question is in that party of the invalid transaction to which it was transferred[2].

Restitution as a way to protect civil rights is used only if there is an agreement between the parties, which is void or is declared invalid[3]. The purpose of restitution is to restore the status quo between the parties in the factual and legal situation that existed before the transaction, by, so to speak, the absolute destruction of the legal significance of any actions taken by the subjects –

[1] Resolution of the Supreme Court of 27 October 2021 in case No. 346/6034/13-ц. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100704340 (Accessed: 8 March 2024).

[2] Resolution of the Supreme Court of 9 September 2021 in case No. 925/1276/19. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99612754 (Accessed: 8 March 2024).

[3] Resolution of the Supreme Court of 11 July 2018 in case No. 910/5221/17. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75298668 (Accessed: 8 March 2024).

participants in the invalid transaction[4]. Prescriptions of Art. 216(1) CCU are not used as a basis for a claim for the return of property transferred for the execution of an invalid transaction, which was alienated to a third party. Claims of property owners for invalidation of subsequent transactions concerning the alienation of this property, which were made after the invalid transaction, cannot be satisfied. The rights of a person who considers himself the owner of the property are not protected by satisfying the claim against a bona fide purchaser using Articles 215 and 216 CCU. Such protection is possible by satisfying the vindication claim, if there are grounds for this, provided by Art. 388 CCU, which gives the right to claim property from a bona fide purchaser[5]. In this case, the property may be claimed from a person who is not a party to the invalid transaction, in particular from a bona fide purchaser, by filing a vindication claim[6].

Thus, if the property was purchased under a contract from a person who had no right to alienate it, the owner has the right under Art. 388 CCU to sue to recover property from a bona fide purchaser, not a claim for recognition of the contract of alienation invalid[7] (Resolution, 2014, 27). Rule of Art. 216 CCU applies only to the parties to the transaction. This concept is operated by Art. 1212(1) CCU, which states that a person who acquired property or kept it at the expense of another person (victim) without sufficient legal basis (unreasonably acquired property), is obliged to return the property to the victim. The person is obliged to return the property even when the basis on which it was acquired, later disappeared. In accordance with paragraph 1 of Art. 1212(3) CCU, the provisions of this chapter also apply to claims for the return of an invalid transaction[8].

The list of consequences of invalidity of transactions is not exhaustive, and the person concerned has the right to make any claim to apply the consequences of such a transaction, based on the principle of restoration of its violated rights and legally protected interests.

A special legal consequence of certain types of invalid contracts is, for example, the cancellation of the entry from the State Register of real rights to immovable property and their encumbrances[9]. However, the court's decision on the invalidity of the transaction does not entail the obligation to cancel the decision on state registration of ownership of the object. To do this, a person whose rights

[4] Resolution of the Supreme Court of 9 September 2021 in case No. 925/1276/19. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99612754 (Accessed: 8 March 2024).

[5] Resolution of the Supreme Court of 28 November 2018 in case No. 504/2864/13-ц. https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842010

[6] Separate opinion of judges of the Grand Chamber of the Supreme Court: Sytnik, O. M., Britanchuk, V. V., Lyashchenko, N. P., Prokopenko, O. B. dated November 28, 2018 in case No. 504/2864/13-ts. https://reyestr.court.gov.ua/Review/82316149

[7] On judicial practice in cases on the protection of property rights and other property rights: Resolution of the Plenum of the Higher Specialized Court on Consideration of Civil and Criminal Cases dated February 7, 2014, No. 5, Business-Accounting-Law, Taxes, Consultations, 2014, No. 35, p. 27.

[8] Resolution of the Supreme Court of 9 September 2021 in case No. 925/1276/19. https://reyestr.court.gov.ua/Review/99612754

[9] Resolution of the Supreme Court of 24 April 2018 in case No. 910/7606/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/73793155

have been violated by such an invalid transaction applies to the court with a request to cancel the decision on state registration of rights[10].

In our opinion, this definition of the Grand Chamber of the Supreme Court is incorrect, because if the root cause is rejected (invalidation of the contract), all its further consequences should be cancelled, including the cancellation of the decision on the registration of property rights, which, in turn, was adopted on the basis of the same invalid contract. In our opinion, taking into account the principle of procedural economy, in case of invalidation of a contract, the court decision should indicate the cancellation of all further consequences related to the subject of such a contract (except for the transition of the subject to a bona fide purchaser).

In such cases, the appropriate defendant will not be the state registrar, but the opposite party to the contract[11].56 And, given all the procedural possibilities of delaying the case (which, in our opinion, in the study should not be mentioned), a person under such an invalid contract should wait a long time to return to his position in what was before the contract.

So, both in the domestic doctrine of civil law and at the level of the Central Committee of Ukraine, it is traditional to divide invalid transactions into insignificant and disputed, which allows it to be used in the context of invalidity of the contract. The disputed agreement is declared invalid by a court if one of the parties or another interested person denies its validity on the grounds established by law [Art. 215(3) CCU]: error (Art. 229), deception (Art. 230), violence (Art. 231 CCU) and other defects. The Central Committee of Ukraine regulates certain grounds for contesting transactions separately (Art. 222, 223, 225, 227, 229–233, 234, 235 CCU), but does not contain an exhaustive list of grounds. This means that any contract can be challenged if it does not meet the general requirements of the transaction (Art. 203 CCU). The challengeability of the contract is embodied in the so-called 'virtual' invalidity, when only the most typical grounds for challenge are listed. In this case, it is allowed to challenge the contract by filing a claim for invalidity and on other grounds. Sometimes they are additionally indicated [for example, Art. 668(3) CCU], but in general, it is allowed in case of violation of mandatory norms enshrined in acts of civil law, the interests of state and society, its moral principles. The decision of the Supreme Court in the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of June 22, 2020 in case № 177/1942/16-ts states that "the existence of grounds for invalidating the contract must be established by the court at the time of its conclusion. The contract must exist at the time of its conclusion, and not as a result of non-performance or improper performance of obligations arising under the contract".

[10] Resolution of the Supreme Court 11 September 2018 in case No. 909/968/16. https://reyestr.court.gov.ua/Review/76860058

[11] Resolution of the Supreme Court of 12 December 2018 in case No. 570/3439/16-ц. https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977528

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-104

ІНДИВІДУАЛІЗОВАНІСТЬ НОТАРІАЛЬНОГО АКТА ЯК АТРИБУТИВНА ОЗНАКА РЕАЛІЗАЦІЇ ЙОГО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ

Вдовічена Лідія Іванівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Феномен індивідуалізації простежується в правовому регулюванні будь-яких суспільних відносин, адже регламентування таких відносин в кінцевому результаті зводиться до трансформації конструкції «суб'єкт право – суб'єкт правовідносин». Його природа та закономірності багато в чому і зумовлюють практику формування і вигляд нотаріальної діяльності. Це зумовлено насамперед тим, що нотаріально-правова сфера перебуває у стані переходу до принципово нової парадигми (враховуючи цифровізацію, впровадження електронного нотаріату, використання можливості перевірити нотаріальний документ за допомогою QR-сканера у застосунку Дія) та характеризується постійними змінами, тому багато теоретичних проблем, у тому числі категоріального характеру, стають вкрай актуальними.

Розкриття змісту індивідуалізованості нотаріального акта пов'язано із визначенням властивостей, тому що будь-яка якість проявляється через певні атрибути, що їй притаманні. Атрибутивна концепція розглядає нотаріальний акт через систему атрибутів, характеристик явища, які притаманні сукупності однотипних об'єктів, як дещо, що відрізняє їх між собою. Якщо з цієї позиції розглядати нотаріальні акти вцілому, то можна сказати про те, що головною атрибутивною ознакою для них буде те, що вони підвищують ступінь довіри до нотаріальної діяльності, та нотаріату загалом. Саме ця властивість-атрибут і дозволяє порівнювати між собою різні види актів правозастосування, які формують загальну сукупність правових актів.

У джерелах юридичної науки досі немає єдності в поглядах стосовно розуміння індивідуального регулювання і часто його ототожнюють із ненормативним регулюванням або ж використовують як казуальне регулювання[1]. Відкинути жодну точку зору вчених не варто, адже таке різноманітне розуміння і сприйняття індивідуального регулювання підкреслює його особливий характер. Основою індивідуального правового регулювання є нормативне, але окрім цього, воно враховує конкретні життєві ситуації, особу, що надає йому індивідуалізації і конкретизації, та здійснюється за допомогою створення актів застосування права чи укладення індивідуальних договорів, контрактів тощо. Особливо це стосується приватної сфери, де суб'єкти повинні мати певний простір, в якому вони можуть самостійно визначати моделі своєї поведінки[2].

[1] Шапенко Л.О. Мельничук І.С. (2020) Індивідуальне правове регулювання в контексті правової реформи. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». № 4(57). С. 62.

[2] Brewer, Holly. (2017) By Birth of Consent: Children, Law and the Anglo-American Revolution in Authority. The University of North Carolina Press. C.6

Нотаріус у силу специфіки нотаріальної діяльності не вправі видавати нотаріальні акти, які мають нормативний характер. Нотаріальний акт регулює правовідносини на стадії реалізації особою належних їй прав. Він має винятково індивідуальний характер, його дія розрахована на конкретизацію правового регулювання щодо певного життєвого випадку. І цим нотаріальний акт як один із видів правових актів відрізняється від тих правових актів, які мають нормативний характер і сфера дії яких не обмежується одним випадком[3].

Індивідуалізованість нотаріального акта проявляється такими властивостями: це засіб втілення в життя нормативного регулювання будь-якої сфери суспільного життя за допомогою його конкретизації до певних життєвих обставин (посвідчення шлюбного договору, видача довіреності, посвідчення заповіту); одноразовий, суб'єктивний характер (обов'язкова прив'язка до конкретного суб'єкта та відповідної йому життєвої ситуації); спрямованість на вирішення конкретної ситуації, яка стосується відповідного суб'єкта (посвідчення факту перебування особи в певному місці); використання механізму, що утворює систему індивідуальних засобів регулятивного впливу (проходження усіх стадій нотаріального процесу (провадження)); чітке коло суб'єктів, які визначаються та встановлюються в процесі здійснення нотаріальної діяльності (мова йде не лише про суб'єкта, для якого призначається нотаріальний акт, але й про всіх заінтересованих осіб, а також «допоміжних» суб'єктів).

У чинному законодавстві України відсутнє визначення категорії «нотаріальний акт». Лише стаття 50 Закону України «Про нотаріат» містить положення, що нотаріальна дія або відмова у її вчиненні, нотаріальний акт оскаржуються до суду. Право на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта має особа, прав та інтересів якої стосуються такі дії чи акти[4]. Нотаріальні акти відносяться до письмових правових актів, а саме юридичних документів правозастосовного характеру (індивідуально-правових актів). Їм властиві всі ключові ознаки: видаються спеціально вповноваженими суб'єктами у відповідності до закону, мають офіційний та обов'язковий характер, виражені в письмовому акті та направлені на регулювання суспільних відносин. Більш того, вони спрямовані на вирішення індивідуальних питань, а відтак займають значне місце в системі сучасного права, відповідаючи вимогам сучасного індивідуалізованого суспільства як один із засобів вирішення юридичних конфліктів[5].

Нотаріальним актам належить визначна роль у реалізації прав і свобод людини. Вони представляють собою обов'язкову форму закріплення результату нотаріальних дій. Крім того, враховуючи сьогодення, нотаріальні акти активно використовуються не лише в межах однієї держави, а й у взаємовідносинах між фізичними та юридичними особами різних держав. І тому потреба в якісних нотаріальних актах зумовлена мобільністю та варіативністю сфер їх використання.

[3] Нелін О. І. (2013) Правова природа нотаріального акта в новітній парадигмі українського права. Юридична України. № 11. С. 6.

[4] Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/page

[5] Дергільова О. Г. (2016) Мутуальні акти як особливий вид правових актів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 41(1).С. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_41(1)__5. С. 17

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-105

СПАДКУВАННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ОБЛІКОВІ ЗАПИСИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Грига Наталія Вікторівна
студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Петришин Назар Андрійович
бакалавр права, студент ОС «Магістр» юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Дедалі частіше ті виклики, з якими сьогодні зіштовхнулося суспільство, не лише України, а й світу, зокрема, пандемія Covid19, повномасштабна війна, яка сколихнула Європу та спричинили велику кількість смертей актуалізували проблему спадкування віртуальної власності.

Віртуальна власність, у своєму широкому значенні, включає такі об'єкти нематеріального світу як: віртуальні предмети онлайн-ігор, доменні імена, ігрові акаунти, вебсайти, облікові записи електронної пошти, акаунти в соціальних мережах, електронні кошти, файлові сховища тощо. На жаль, в Україні до цієї сфери власності суспільство ставиться досить обережно, з певною осторогою та здебільшого не замислюючись про долю цих об'єктів персональної власності через їх нематеріальну форму, а, натомість, часто майнову та немайнову цінність.

Проте, впродовж останнього десятиліття, коли користувачів соціальних мереж стає дедалі більше, а отже зростає й кількість неактивних акаунтів осіб, які померли.

Останні дослідження зазначають, що у найближчі 50 років кількість акаунтів померлих людей може перевищити кількість активних користувачів, і цей відрив буде лише збільшуватися. Ще 2012-го, через кілька років після заснування мережі «Фейсбук», кількість мертвих душ там сягнула 30 мільйонів, і кожного дня до них додається майже 8000 акаунтів. Соцмережі в перспективі можуть перетворитись на віртуальні цвинтарі.[1]

Тому великі компанії почали впроваджувати різні механізми задля забезпечення фільтрування неактивних облікових записів в соціальних мережах, а подекуди й можливість визначення спадкоємців (управителів) такого віртуального майна.

[1]Як помру, то закриптуйте. Що відбувається з акаунтами у соцмережах після смерті користувача URL:https://www.radiosvoboda.org/a/zhyttia-pislia-smerti-soz-merezhi-blog/30030384.html (дата звернення: 10.03.2024 р.)

Варто зауважити, що на сьогодні існує проблема відсутності уніфікованих, єдиних підходів спадкування віртуального майна, що породжує велику кількість ініціатив, зокрема, законодавчих в різних країнах світу, проте частіше це має прояв в окремих рішеннях окремих сервісів, які здійснюють керівництво соціальними майданчиками.

Почнімо із такого прикладу як соціальна мережа Facebook, де вже зараз пропонується така функцію, як можливість обрати людину, яка керуватиме сторінкою після смерті її власника, тобто фактично започатковує спадкування облікового запису.

На відміну від акаунтів у Facebook та Google, акаунти платіжної системи Alipay не спадкуються, але адміністрація заявляє, що можна успадкувати кошти, що лишилися на акаунті.[2]

Акаунт у Facebook – це веб-сторінка, права на яку має власник сайту. Користувач отримує право користування такою сторінкою, що регулюється правилами користування сайтом. Безпосередніми об'єктами майнових прав виступає саме контент у всіх його можливих формах. На відміну від самого облікового запису, доменного ім'я, логіну, паролю, персонального листування, які не є об'єктом цивільних прав і не є власністю, а спрямовані на безпеку, доступ до вмісту, а тому й не можуть бути окремо передані іншим людям без свого контенту.

Матеріали розміщені на облікових записах в соціальних мережах, що створювалися особою за життя, безпосередньо захищається авторськими правами, тобто правами інтелектуальної власності, саме вони й складають об'єкт майнових прав. Відповідно до чинного національного законодавства забезпечується презумпція авторського права при спадкуванні майна, проте, покладається обов'язок доведення такого права. Спадкові права в цій площині залишають неврегульованими, на чому наголошують науковці з огляду на те, що при здійсненні реєстраційних дій щодо спадкового майна необхідні документи, які б посвідчували право інтелектуальної власності на ті чи інші об'єкти. Спадкування авторського права закріплюється окремим документом, а щодо вмісту на облікових записах у соціальних мережах, здійснення переліку кожного об'єкту інтелектуальної власності (фотографії, текст, матеріал тощо), вбачається надзвичайно складним та економічно невигідним процесом.

Невнормована практика породжує випадки втручання держави у правове регулювання спадкування акаунтів. Першим прецедентом стало прийняття в 2015 р. в штаті Делавер закону «Про фідуціарний доступ до цифрових активів та цифрових акаунтів». Закон дозволяє у заповіті призначити фідуціарія (особистого представника), який контролюватиме акаунти

[2]Гузь Д. Спадкування выртуального майна. URL:https://ilaw.center/spadkuvannya-virtualnoho-majna/ (дата звернення: 10.03.2024 р.)

померлого та його цифрове майно та може передати доступ до них визначеному члену сім'ї померлого.[3]

Аналізуючи проблеми дій з цифровим майном на випадок смерті, основною проблемою при спадкуванні цифрового майна є відсутність визначення поняття цифрове майно.[4]

Така практика стала основою для прийняття іншими штатами США схожих законів щодо доступу до акаунтів осіб, коли це прямо передбачено в заповіті, тобто виконавець такого заповіту отримує доступ до паролів, облікових записів в соціальних мережах та електронних скриньок спадкодавця. Проте, немає механізмів як це повинно працювати в частині комунікації з адміністраціями соціальних мереж, коли їхні сервіси не мають подібних можливостей та розцінюють це як крадіжку чи продаж акаунту.

Можливість передачі облікового запису «домену» (акаунту) спадково є складовою системи захисту прав та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. У випадку з фізичною особою, персональний сайт складає особисту значущість для конкретної людини. А після її смерті – і для всіх членів сім'ї. У випадку, коли в мережі Інтернет зберігалися об'єкти інтелектуальної власності, вірші, музика, художні твори. Зі смертю автора може зникнути і вся його праця. Коли йдеться про юридичну особу група в соціальній мережі або на сайті може бути важливою частиною системи маркетингу і навіть основним інструментом отримання прибутку, наприклад, якщо це інтернет-магазин або комерційні онлайн-сервіси.[5]

Практика показує, що правова прогалина в цій площині потребує вдосконалення. Прикладом цього слугує випадок, який стався на азійській торговій е-платформі Taobao, коли молода дівчина, власниця Інтернет-магазину, померла, то її магазин, який існував лише у віртуальному вимірі, припинив роботу, а попередні замовлення не були виконані. Наречений дівчини просив компанію надати йому доступ до магазину його дівчини, проте, компанія взяла на себе розпорядження Інтернет-магазином до винесення остаточного рішення судом щодо цієї ситуації.

Отже, підсумовуючи, вкотре необхідно наголосити, що у двадцять першому столітті неабиякої актуальності набирає проблема спадкування віртуального майна, особливо баз даних, які розміщуються на облікових записах у соціальних мережах.

---

[3]Віртуальна власність: Проблеми та перспективи. С. 14 URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12666/Nova%20era.pdf?sequence=1 (дата звернення: 10.03.2024 р.)

[4]Некіт К.Г. Деякі проблеми акантів в соціальних мережах як об'єктів в цивільному обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Серія: Цивільне право та процес, сімейне право, міжнародне приватне право. Вип. 16. 2018. С. 95 URL: https://www.researchgate.net/profile/Kateryna-Nekit/publication/328890538_Deaki_problemi_akauntiv_u_socialnih_merezah_ak_ob'ektiv_civilnogo_obigu/links/5be9d2564585150b2bb236fd/Deaki-problemi-akauntiv-u-socialnih-merezah-ak-obektiv-civilnogo-obigu.pdf (дата звернення: 10.03.2024 р.)

[5]Фомічова Н.В. До питання правового регулювання в ІТ-сфері. С. 2 URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11180/FOMICHOVA%20N%20V.pdf?sequence=1 (дата звернення: 10.03.2024 р.)

Однією з найбільших проблем у процесі правової регламентації спадкування нематеріальної віртуальної власності є те, що перелік таких речей, які можуть складати таке майно є надзвичайно широкий та варіюється залежно від технологічних можливостей тієї чи іншої соціальної мережі. Також важливо брати до уваги цінність таких речей, адже одні складають суто майнову цінність, а інші, як листи, фотографії, загалом облікові записи несуть суб'єктивну, емоційну цінність для родичів померлого власника.

Спроби великих компаній унормувати порядок спадкування об'єктів віртуальної власності демонструють дещо хаотичний характер, а окремі спроби законодавчого закріплення процедури спадкування часто не призводять до реального захисту волі померлої щодо подальшої долі їх облікових записів в соціальних мережах чи електронних скриньок.

Найперше необхідно унормувати процес спадкування такого майна. Вчені наголошують, що це можна досягти шляхом зрівняння віртуального та звичайного майна. Також необхідно законодавчо закріпити охорону інтелектуальних прав на таке майно, адже спадкування авторських прав потрібно реєструвати та отримувати відповідний документ, а з кожною фотографією, відео чи текстом, розміщеним в Інтернеті, персональному обліковому записі, така процедура є складною й економічно невигідною.

Такі новації в національному законодавстві пришвидшили б розвиток інституту спадкування, зокрема, віртуального майна із орієнтацію на всесвітній прогресивний досвід, який формується в умовах цифровізації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-106

ПРОБЛЕМИ НАДСИЛАННЯ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ КОПІЇ ПОЗОВНОЇ ЗАЯВИ У СПОРАХ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЮРИДИЧНІЙ ОСОБІ УКРАЇНИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ СУДІ

Демченко Ярослав Віталійович
аспірант
Академії праці, соціальних відносин і туризму
м. Київ, Україна

Одним із перспективних шляхів відновлення порушених майнових прав фізичних та юридичних осіб України є можливість звернення до національного суду з метою застосування механізму відшкодування шкоди, завданої протиправними діями держави-агресора. Вказаний спосіб захисту права було визнано ефективним після того, як Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19[1], а також Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 15.09.2022 року у справі № 990/80/22[2] (наряду з наступними судовими рішенням Верховного Суду) дійшли висновку про можливість розгляду спорів щодо відшкодування шкоди, завданої російською федерацією на території України її фізичним та юридичним особам, зважаючи на втрату відповідачем судового імунітету в зазначеній категорії справ. Така правова позиція Верховного Суду ґрунтується, зокрема, на нормах міжнародного права, а саме ст. 11 Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року[3] та ст. 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року[4].

Починаючи з 2022 року в судах України розглядається значна кількість позовів, поданих як фізичними, так і юридичними особами щодо стягнення шкоди, заподіяної протиправними діяннями держави-агресора і для належного відновлення порушеного права особи, зокрема, на етапі виконання судового рішення національного суду, необхідно дотриматися чітко встановленої національним процесуальним законом процедури.

Першочерговим елементом цієї процедури є належне повідомлення відповідача (країни-агресора) про факт подання проти нього позову, а також надіслання йому копії позовної заяви разом з копіями доданих до неї документів.

Проблемні аспекти виконання вказаного процесуального обов'язку, розглянемо в розрізі подання позовної заяви юридичною особою України,

[1] Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі №308/9708/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064.

[2] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2022 року у справі №990/80/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106533363.

[3] Європейська конвенція про імунітет держав від 16.05.1972 року. URL: https://rm.coe.int/16800730b1.

[4] Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 02.12.2004 року. URL: https://treaties.un.org/doc/source/recenttexts/english_3_13.pdf.

хоч запропонований алгоритм є ідентичним і для спорів за позовами фізичних осіб.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 172 Господарського процесуального кодексу України[5] позивач, зобов'язаний до подання позовної заяви надіслати учасникам справи її копію та копії доданих до неї документів листом з описом вкладення.

Зазначена норма є універсальною і за звичайних умов реалізується без перешкод. Проте, у справах, де відповідачем (заподіювачем шкоди) є російська федерація, виникає екстраординарна ситуація, яка зумовлена тим, що 24.02.2022 року, внаслідок збройної агресії російської федерації, між Україною та державою-агресором було розірвано дипломатичні відносини, що мало наслідком припинення роботи дипломатичних установ російської федерації в Україні.

Саме тому, сьогодні, не існує єдиного нормативно урегульованого механізму виконання процесуального обов'язку з надсилання процесуальних документів в порядку передбаченому Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 року[6], та ст. 79, 80 Закону України «Про міжнародне приватне право»[7].

У судовій практиці зустрічалося посилання на, нібито, можливість направлення відповідних документів та повідомлення відповідача в порядку ст. 367 Господарського процесуального кодексу України. Однак, такий підхід є помилковим, оскільки вказана норма міститься у розділі IX «Провадження у справах за участю іноземних осіб» і її зміст розкривається у ст. 365, та п. 4 ч. 2 ст. 368 Господарського процесуального кодексу України. Ці норми регулюють нетотожну процедуру, яка застосовується до відповідача – іноземної фізичної чи юридичної особи, а аж ніяк не спеціального суб'єкта – іноземної держави. При цьому національні суди, не зазначають як, за наявності розірваних дипломатичних відносин між країнами положення вказаної норми можна реалізувати на практиці.

Однак, вказана проблема не виключає доцільність подання позовних заяв, юридичними особами України з метою відновлення їх порушеного права, що актуалізує необхідність розробки ефективного комплексу заходів, які забезпечать справедливий баланс між необхідністю виконання вимог процесуального закону і забезпеченням права держави-агресора бути обізнаною про наявність спору в національному суді України, предметом і підставами позову, можливістю взяти участь у такому судовому процесі.

Так, для забезпечення виконання вимог процесуального закону, позивачу необхідно вчинити усі можливі і доступні йому дії, спрямовані на направлення копії позовної заяви відповідачу і, як наслідок, повідомлення його про існування спору чим забезпечити відсутність будь-яких сумнівів щодо сумлінності та добросовісності позивача навіть у «безстороннього спостерігача».

Для виконання процесуального обов'язку, перш за все, копії позовної заяви та доданих до неї документів слід направити за місцезнаходженням

[5] Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 року № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text.

[6] Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf.

[7] Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text.

офіційної дипломатичної установи держави-агресора за кордоном. При чому, завчасно здійснити нотаріальний переклад вказаних документів, спрямований на унеможливлення посилання відповідача на неможливість розуміння документів, складених українською мовою.

Другим елементом таких комплексних дій є направлення вищевказаних документів на адресу Постійного представника російської федерації при Організації Об'єднаних Націй, як уповноваженої особи держави, котра своїми діями порушила Статут Організації Об'єднаних Націй[8].

Третім елементом відповідного комплексу дій є надсилання перекладених та посвідчених документів в електронній формі на офіційні електронні адреси Міністерства юстиції російської федерації (уповноваженого органу на представництво інтересів держави з правових питань, що виникають з іншими державами, їх органами, установами, міжнародними організаціями та інституціями) і Міністерства закордонних справ російської федерації (як органу уповноваженого на здійснення зовнішніх зносин з вищевказаними суб'єктами).

Не можна не згадати і про досить поширену практику господарських судів України, стосовно публікації оголошень про виклик до суду на офіційних сторінках місцевих господарських судів на офіційному веб-порталі «Судова влада в Україні». Така процесуальна дія, звісно, вживається не позивачем, а судом для забезпечення відповідача правом на доступ до правосуддя. Очевидно, що відповідач, у випадку виконання судового рішення, зокрема, в іноземній юрисдикції посилатиметься на факт своєї необізнаності та відсутності обов'язку перевіряти офіційні веб-сторінки національних судів України. Проте, в комплексі, вищевказані ініціативні дії позивача й судове повідомлення будуть достатніми доказами вжиття усіх доступних можливостей, спрямованих на виконання положень ст. 172 Господарського процесуального кодексу України.

Слід зауважити, що беззмістовним є направлення процесуальних документів за адресою Посольства російської федерації в Україні. Хоча відповідно до п. 2.1. відповідної міжурядової угоди[9] Україна надала у власність приміщення посольства і це право власності існує дотепер, однак, з огляду на розірвання дипломатичних відносин, за вказаною адресою уповноважені представники відповідача відсутні і направлення процесуальних документів за цією адресою не може вважатися належним.

Підсумовуючи, слід сказати, що описана проблема є суттєвою перешкодою для відновлення порушеного права особи, як на етапі судового розгляду, так і на етапі виконання судового рішення. Однак, комплексна реалізація позивачем усіх доступних засобів повідомлення та направлення процесуальних документів, поряд із здійсненням національним судом заходів оповіщення відповідача є запорукою успішного відновлення порушеного права юридичної особи.

---

[8] Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 року. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

[9] Угода між Урядом російської федерації та Кабінетом Міністрів України про умови розміщення та обслуговування дипломатичних представництв російської федерації в Україні та України в Російській Федерації від 19.11.1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_263#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-107

ДО ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Долинська Марія Степанівна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Надання нотаріальних послуг населенню України є однією з гарантій захисту прав та інтересів громадян, фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про нотаріат» до органів, уповноважених на вчинення нотаріальних дій в державі відносяться: органи нотаріату та органи квазінотаріату, тобто посадові особи таких органів вправі вчиняти певні нотаріальні дії або прирівняні до нотаріальних дії, в додаток до виконання своїх основних функціональних обов'язків.

Дата 24 лютого 2022 року розділило діяльність нотаріальних органів держави на до війни та під час війни.

Має рацію О. Кармаза стверджуючи, що забезпечення прав у нотаріальному процесі під час дії правого режиму воєнного стану – це процесуальна діяльність щодо захисту та охорони цивільних прав та інтересів громадян і юридичних осіб, яка здійснюється нотаріусом чи уповноваженою законом на вчинення нотаріальних дій посадовою особою у порядку, в спосіб та в межах, визначених Конституцією та законами України з особливостями, передбаченими Законом України «Про правовий режим воєнного стану»[1].

Під час воєнного стану в Україні, вчинення нотаріальних та квазіноатріальних дій відбувається на підконтрольній Україні території, згідно діючого законодавства, в тому числі прийнятого у цей час.

Аналізуючи чинне українське законодавство вбачається, що найширші повноваження у нотаріальній сфері, в тому числі під час воєнного стану та лише на підконтрольній Україні території, мають державні нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах та державних нотаріальних архівах, а також нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси).

Найбільшим колом нотаріальних повноважень, серед квазінотаріальних органів, наділені посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України відповідно до статті 38 Закону України «Про

[1] Кармаза О. О. (2022). Модифікація процесуальних прав в нотаріальному процесі України в умовах дії воєнного стану. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право, 13. С. 171.

нотаріат». Однак компетенція консульських установ зазнала суттєвих корегувань та редагувань, відповідно до Закону України № 775-IX від 14 липня 2020 року «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалин».

Згідно з первинною редакцією Закону України «Про нотаріат» 1993 року та Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 1 жовтня 2008 року № 614-V, вчиняли нотаріальні дії посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних та міських рад народних депутатів, де немає нотаріусів. Однак Законом України № 775-IX від 14 липня 2020 року «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», право вчиняти нотаріальні дії мають посадові особи органів місцевого самоврядування лише сільських населених пунктів.

При цьому вищевказані посадові особи, вчиняють одночасно як нотаріальні дії, наприклад посвідчують заповіти (стаття 37 Закону України «Про нотаріат»), а також здійснюють квазінотаріальні (прирівняні до нотаріальних) дії: посвідчують довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, посвідчені уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреності на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування та розпорядження транспортними засобами (стаття 40 Закону України «Про нотаріат»).

Законодавець надав право здійснювати прирівняні до нотаріальних дії іншим посадовим особам, перелік яких передбачено у статтях 40, 40-1, 78 Закону «Про нотаріат»[2].

Аналізуючи норми статей 245 і 1252 Цивільного кодексу України та статей 40, 40-1 Закону України «Про нотаріат» щодо видів вчинення квазінотаріальних дій, вважаємо виокремити їх три основні групи: посвідчення заповітів; посвідчення довіреностей; засвідчення справжності підпису на документах, зміст яких не суперечить Законові і які не мають характеру угод та не містять у собі відомостей, що принижують честь і гідність людини [3].

Законодавство України у статті 40 Закону України «Про нотаріат» окремо визначає компетенцію посадових осіб щодо посвідчення лише двох видів нотаріальних дій: заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених.

До осіб, уповноважених на укладення вищевказаних прирівняних нотаріальних дій відносяться: головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я; начальники госпіталів, санаторіїв та інших військово-

[2] Долинська М. С. (2022). Проблеми нотаріального процесу: підручник. Львів: ЛьвДУВС, С. 83-84.

[3] Долинська М. С. (2017). До питання компетенції посадових і службових осіб, які вчиняють дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 3. С. 60.

лікувальних закладів, їхні заступники з медичної частини, старші або чергові лікарі; директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та інвалідів; капітани морських, річкових суден, що ходять під прапором України; начальники пошукових або інших експедицій; командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів – у пунктах дислокації цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії; начальники установ виконання покарань; начальники слідчих ізоляторів; посадові особи органів місцевого самоврядування – при посвідченні довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів.

Відповідно до чинного законодавства, на територіях, на яких введено воєнний стан, на підставі рішення Президента України можуть бути утворені тимчасові державні органи – військові адміністрації. Тому, у випадку створення військової адміністрації населеного пункту, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них повноваження, а також в інших випадках, передбачених Законом «Про правовий режим воєнного стану», не варто вести мову про вчинення ними окремих видів нотаріальних дій згідно зі статтею 37 Закону України «Про нотаріат».

Вважаємо за необхідне виокремити постанову Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», до якої протягом 2022–2023 років внесилися зміни 8 нормативно-правовими актами.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» запроваджено суттєві зміни до вищевказаної постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164, які, серед іншого, стосувалися питань вчинення окремих видів квазінотаріальних дій новими квазінотаріальними органами держави.

О. Кухарєв справедливо зауважує, що відбулося розширення переліку осіб, що наділені правом посвідчувати заповіти[4].

Річ в тім, що це стосується також посвідчення окремих видів довіреностей.

Постановою Кабінету Міністрів від 19 квітня 2022 року № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»: розширено перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених; зобов'язано таких осіб (що наділені таким правом лише на час воєнного стану в державі), посвідчувати

[4] Кухарєв Олександр. (2022) Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану.. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu

окремі довіреності та заповіти, які лише прирівнюються до нотаріальних, а також укладати вищевказані квазінотаріальні правочини згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2006 року № 940[5].

Отже, новими квазінотаріальними суб'єктами (лише на час дії воєнного стану в Україні) виступають:

– командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, що посвідчують заповіти та окремі види довіреностей;

– начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених, який вправі посвідчувати лише заповіти від військовополонених.

Оскільки лише 28 квітня 2022 року вказана постанова набула чинність, тому з 6 березня 2022 року до 27 квітня 2022 року новими вищезазначеними органами квазінотаріату не було обов'язковим до виконання положення вимог Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених.

Вище перелічені квазінотаріальні органи (передбачені ст. 40 Закону «Про нотаріат» та постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 28 лютого 2022 року) вправі посвідчувати заповіти лише у присутності двох свідків та не вправі посвідчувати секретні заповіти.

Органи нотаріату та квазінотаріату повинні дотримуватися обмежень щодо вчинення нотаріальних дій, які встановлені статтею 9 Закону «України «Про нотаріат».

[5] Долинська М. С. (2023). Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Растр-7, С. 38.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-108

ДОГОВІР ПРО СПІЛЬНЕ БЕЗОПЛАТНЕ КОРИСТУВАННЯ НЕРУХОМИМ МАЙНОМ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ/ЗМЕНШЕННЯ ВІД ОРЕНДНОЇ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ

Донець Антон Геннадійович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Випробування, які випали на долю нашої країни в останні роки, порушили багато питань, зокрема і в сфері захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. На сьогоднішній день великі дискусії викликає правове регулювання сплати орендної плати за договорами оренди землі державної та комунальної власності. Справедливим дане дослідження буде і для орендної плати за інші види нерухомого майна зазначених форм власності, та взагалі будь-яких орендних відносин. Позиція законодавця в даному питанні ґрунтується на визначені переліку критеріїв для звільнення від обов'язку по сплаті плати за землю (земельного податку та орендної плати). Такими критеріями є, по-перше, розташування майна на територіях, на яких ведуться активні бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях, та, по-друге, стан такого майна, який міг бути погрішений внаслідок атак ворога. Однак, залишається певна категорія/група орендарів земельних ділянок, зокрема комунальної форми власності, які не відповідають визначеним критеріям, але на наш погляд мають всі підстави для звільнення від обов'язку сплачувати орендну плату. Йдеться про власників (рідше орендарів) об'єктів нерухомого майна, які уклали так звані «Договори спільного безоплатного користування нерухомим майном» – (далі Договір) з відповідними підрозділами Збройних Сил України та інших Сил Оборони. Метою укладання таких договорів є оформлення відносин щодо тимчасового розміщення відповідних підрозділів та формування правової підстави для відшкодування останніми (точніше Квартирно-експлуатаційними відділами, які виступають третьою стороною такого договору) витрат на комунальні послуги. Тобто фактичного виконання військово-квартирної повинності, яка передбачена Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Здебільшого таке розміщення здійснюється на територіях максимально наближених до фронту, але таких, які не віднесені до територій активних бойових дій, що, як зазначалося вище, звільняє платників орендної плати за землю від відповідного обов'язку по її сплаті.

Укладання договору оренди житла для військовослужбовців ЗСУ під час ведення воєнних дій та безпосередньо в районних таких дій передбачено «Інструкцією з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил

України та членів їх сімей жилими приміщеннями». Треба звернути увагу на не співпадіння зазначеного в наведеному нормативно-правовому акті виду договору з тим, який безпосередньо укладається «на місцях». Природною ознакою договорів оренди та оренди житла – є їх оплатність. Однак, беззаперечною, має бути теза про безоплатність тих догорів, якими оформлюється виконання військово-квартирної повинності. Отже укладання в таких випадках договорів оренди житла призвело б до появи у ЗСУ обов'язку по сплаті такої оренди, що є нормальним в мирний час та неприйнятним під час війни. До того ж, непоодинокі випадки, укладання таких договорів щодо об'єктів нерухомості, які за своїм призначенням не є житлом. Таким чином, застосування договірної конструкції оренди житла в таких випадках є недоречним та неправильним. До запропонованого військовим командуванням Договору також є питання. Натомість дане дослідження спрямовано не на сам зазначений договір, а на його значення як підстави для зменшення орендної плати за земельну ділянку або звільнення від неї.

Нормативно-правовою базою дослідження виступають насамперед положення чч. 4 та 6 ст. 762 Цивільного Кодексу України та ч. 2 ст. 286 Господарського Кодексу Країни. Вони передбачають право наймача (орендаря) вимагати зменшення орендної плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася: змінилися передбачені договором умови господарювання або істотно погіршився стан об'єкта оренди. А у випадках, коли майно не могло бути використане орендарем через обставини, за які останній не відповідає, він взагалі може бути звільнений від обов'язку по сплаті. Закон України «Про оренду землі» в ст. 23 також вказує на можливість зменшення орендної плати у разі, якщо стан орендованої земельної ділянки погіршився не з вини орендаря. До того ж положення Типового договору оренди землі, який затверджено Поставною КМУ від 3 березня 2004 року № 220, в розвиток вищезазначених положень передбачають можливість перегляду розміру орендної плати у випадках: зміни умов господарювання, передбачених договором та погіршення стану орендованої земельної ділянки (орендованих земельних ділянок) не з вини орендаря, що підтверджено документами, тощо.

Як зазначалося вище, внаслідок карантинних обмежень (а ще раніше з початку анексії південних та східних територій), аналогічне питання вже масово поставало перед правовим світом України. Законодавець відреагував на нього під час «карантину» в «ручному режимі», доповнивши Прикінцеві та перехідні положення ЦКУ відповідною нормою, якою імперативно (але за вимогою наймача) зменшував орендну плату за користування нерухомим майном. Цікаво, що в зазначеній нормі, положення ст. 762 ЦКУ не вказувалися. Тобто таке зменшення відбувалося поза межами їх регулювання. Одночасно практика застосування даних положень (зокрема Постанова КГС ВС від 20.10.2021 року по справі № 911/3067/20) наголошує на необхідності доведення наймачем «об'єктивної неможливості

використовувати переданого в оренду майна (не допущення до приміщення, не можливість знаходження ньому, зберігання в ньому свого майна, тощо) через обставини, за які орендар не відповідає». До таких обставин суд відносить: непереборну силу, форс-мажорні обставини, дії орендодавця, тощо.

Наскільки зазначені підходи можуть бути застосовані до відносин з оренди земельних ділянок. Враховуючи місце та роль ЦКУ як основного нормативно-правового акту, який регулює майнові відносини, які засновані на юридичній рівності, майновій самостійності та вільному волевиявленні, безумовним є його загально-правовий характер по відношення до всіх інших спеціальних нормативно-правових актів. Зокрема ЗУ «Про оренду землі», який хоча і регулює специфічні відносини, але має саме спеціальний характер по відношення до ЦКУ, про що й зазначено в ст. 2 цього закону. Отже аналіз співвідношення положень ст. 23 ЗУ «Про оренду землі» та ст. 762 ЦКУ свідчить про неврегульованість спеціальним нормативно-правовим актом відносин, які виникають в ситуаціях неможливості користування земельною ділянкою через обставини, за які орендар не відповідає. Тобто в таких випадках мають застосовуватися загальні положення ЦКУ.

Залишається визначити наскільки укладення Договору відповідає вищезазначеним умовам та підставам застосування положень ст. 762 ЦКУ. І першим питанням постає зв'язок між користуванням земельною ділянкою та об'єктом нерухомості, щодо якого і було укладено зазначений договір. Задекларований в Цивільному та Земельному кодексах принцип єдиної долі нерухомого майна (споруди/будівлі і земельної ділянки) пов'язується в першу чергу з переходом саме права власності, а не користування на об'єкт нерухомого майна, який розташований на земельній ділянці. Однак беззаперечним є факт неможливості користування об'єктом нерухомості без одночасного користування й земельною ділянко, на якій він розташований. Однак для мети цього дослідження, більш прийнятним є використання положень договору оренди земельної ділянки (зокрема Типового договору). Зазначений договір передбачає визначення в своїх умовах мети використання та цільового призначення об'єкту оренди (земельної ділянки). Для земель не сільськогосподарського призначення, здебільшого – це використання та обслуговування об'єктів нерухомості у відповідності до їх призначення та призначення земельної ділянки. Тобто при використанні таких об'єктів в підприємницькій діяльності – метою користування земельною ділянкою врешті-решт також виступає така діяльність. Не можливість використання об'єкту нерухомості тягне за собою й неможливість аналогічного використання й відповідної земельної ділянки. Умови Договору неодноразово підкреслюють спільність такого використання. Закріплюють права власника на візуальну перевірку стану майна та доступ до нього. Але все це за погодженням з користувачем, і за винятком обмежень обумовлених режимом державної таємниці. За таких обставин чи доречно визначати ступінь можливості власника користуватися

своїм майном (зберігати речі, тощо), як це пропонується ВС? У суду також можуть виникнути питання щодо залежності такої обставини від волі власника нерухомого майна. Адже презумується існування принципу свободи договору. Вважаємо, що в даному випадку не можна погодитись з твердженням про абсолютне вільне волевиявлення власника нерухомого майна, адже на нього впливали такі обставини як воєнні дії та загальний обов'язок виконувати військово-квартиру повинність.

Одночасно з безумовною підтримкою сторони захисту інтересів орендарів в цьому питанні, мусимо звернути увагу, на можливість формування недобросовісної практики зловживання правом на звільнення від орендної плати в таких випадках, шляхом укладання таких Договорів щодо незначних площ в межах майнових комплексів, які продовжують використовуватися в підприємницькій діяльності своїх власників.

Підсумовуючи, маємо зазначити, що не дивлячись на беззаперечну наявність фактичних підстав для звільнення від орендної плати за землю таких користувачів, які уклали Договір спільного безоплатного користування нерухомим майном з відповідними підрозділами Сил Оборони, рішення про таке звільнення (або зменшення розміру орендної плати) має прийматися орендодавцем. А у випадку негативного результату оспорюватися в суді. Натомість в таких справах можна передбачити труднощі стосовно належного доведення наймачами необхідних обставин через неоднозначні умови та природу зазначеного договору. Вбачається за належне прийняття або загально державного рішення, або окремих рішень територіальних громад, які б вирішили це питання запровадженням імперативного положення, що в сучасних умовах і в цій ситуації є цілком виправданим. Як, наприклад, було зроблено в Рішенні Харківської міської Ради від 14.07.2023 року №403/23 «Про деякі питання плати за землю в місті Харкові на період дії воєнного стану».

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-109

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕКВІЗИЦІЮ (МОБІЛІЗАЦІЮ) НЕРУХОМОГО МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дудорова Катерина Борисівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Бердянського державного педагогічного університету
м. Запоріжжя, Україна

24 лютого 2022 р. у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022, затвердженим Верховною Радою України, введено воєнний стан, який наразі продовжено до 14 травня 2024 року. Стаття 64 Конституції України передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. В Указі Президента України № 64/2022 йдеться, зокрема, про можливість обмеження прав, передбачених статтями 30, 41 Конституції України.

Стаття 30 Основного закону вказує на те, що кожному гарантується недоторканність житла. Стаття 41 Конституції проголошує право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом.

Правове регулювання примусового відчуження об'єктів права приватної власності в умовах воєнного стану здійснюється Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII, Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 р. № 4765-VI (далі – закон № 4765-VI), Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 р. № 998 та іншими нормативними актами.

Згідно положень ст. 353 ЦК України за надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується.

Відповідно до ч. 1ст. 1 Закону № 4765-VI примусове відчуження майна – це позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно,

що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. Закон встановлює порядок реквізиції, який включає: 1) прийняття військовим командуванням рішення, погодженого з обласною, районною державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради. У місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження майна здійснюється за рішенням військового командування без погодження з вищеназваними органами; 2) складення акту про примусове відчуження майна; 3) здійснення оцінки майна, що підлягає примусовому відчуженню; 4) отримання власником або його спадкоємцем грошової компенсації за реквізоване майно протягом п'яти наступних бюджетних періодів після скасування правового режиму воєнного стану за рахунок коштів державного бюджету; 5) можливість повернення колишньому власнику примусово відчуженого майна, що збереглося або можливість висування вимоги про надання йому іншого майна, якщо це можливо.

Дослідивши особливості реквізиції як підстави припинення права власності в умовах воєнного стану, Цибань А. А. констатував, що станом на січень 2024 р. «реальних прикладів практичного застосування вказаних напрацювань в умовах воєнного стану на усій території України ще не було, що є свідченням відсутності усталеної правозастосовної практики та єдиного підходу до розуміння окремих аспектів вказаної правової конструкції» [1].

На практиці ми бачимо, що у місцевостях, де ведуться бойові дії, нерухоме майно фізичних осіб, незалежно від волі власників, використовується Збройними Силами України, що обумовлено суспільною необхідністю. Наведу приклад резонансної судової справи. У 2014 р. позивачка покинула свій будинок, розташований у м. Красногорівка Мар'їнського району Донецької області через обстріли. Особа вважала, що її майно було мобілізоване у зв'язку з надзвичайною ситуацією, яка виникла у період проведення АТО. Мобілізацію майна, на думку позивачки, підтверджує сам факт перебування військовослужбовців ЗСУ у її будинку, в якому облаштовано опорний пункт. Власниця нерухомості звернулася до суду із позовом до держави Україна в особі Міністерства оборони, Державної казначейської служби та Кабінету Міністрів України про стягнення компенсації повної вартості будинку, предметів побуту і майна, що є в будинку, та земельної ділянки, на якій він розташований, а також відшкодування моральної шкоди. Суди першої та апеляційної інстанцій залишили позов без задоволення. Розглянувши касаційну скаргу позивачки, Велика Палата Верховного Суду (далі – ВП ВС) у постанові від 13 вересня 2023 р. частково задовольнила її, змінивши мотивувальну частину оскаржуваних рішень, а в іншій частині – залишила їх без змін.

[1] Цибань А.А. Окремі особливості реквізиції як підстави припинення права власності в умовах надзвичайного чи воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 176.

ВП ВС, зокрема, зазначила, що позивачка фактично ставила питання про наявність у неї права на обов'язковий викуп Україною її будинку та земельної ділянки, які вона покинула, переїхавши разом із родиною до іншого регіону. Зверну увагу на правові позиції, які висловила ВП ВС. По-перше, за змістом статті 353 ЦК України, статті 1, частини першої статті 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 р. № 3543-XII мобілізацією майна слід вважати надання ЗСУ чи іншим військовим формуванням України під час проведення мобілізації (часткової або загальної) згідно з мобілізаційними планами майна з наступним відшкодуванням державою його вартості у разі переходу цього майна у власність держави, знищення такого майна чи пошкодження державою Україною. По-друге, мобілізація майна є різновидом його реквізиції (примусового відчуження) у сенсі ЦК України та Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». По-третє, компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з наступним повним відшкодуванням його вартості здійснюється за рахунок коштів державного бюджету за умови, що майно було примусово відчужене, а особа відповідно має право на таку компенсацію законом[2].

Аналіз судової практики дозволяє зробити висновки: 1) тимчасове використання військовослужбовцями ЗСУ нерухомого майна власників не є тотожнім мобілізації (реквізиції); 2) відповідальність за шкоду, заподіяну агресією має нести російська федерація; 3) Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України» від 23.02.2023 р. передбачає механізми компенсації громадянам за втрачене або пошкоджене майно.

Власники покинутої через війну нерухомості, яка використовується в публічних інтересах, вже сьогодні потребують коштів для проживання на підконтрольній Україні території. Допомога, яка надається державою внутрішньо переміщеним особам, є недостатньою для покриття затрат на оренду житла. Вважаю, що для підтримання справедливого балансу між публічними і приватними інтересами доцільно було б у законодавстві запровадити норми про виплату державою власникам нерухомого майна щомісячно розумної плати за його використання Збройними Силами України в умовах воєнного стану.

[2] Постанова ВП ВС від 13 вересня 2023 року у справі № 757/64569/16-ц (провадження № 14-19цс23). URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/114203267 (дата звернення: 18.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-110

ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Загоруй Людмила Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правознавства
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
м. Київ, Україна

Загоруй Іван Семенович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
м. Київ, Україна

Захист прав споживачів – тема актуальна в будь– які часи, але в умовах війни розв'язання цієї задачі набуває особливої гостроти, оскільки воєнний конфлікт може суттєво ускладнювати не лише доступ до товарів, робіт і послуг, порушувати строки виконання договірних зобов'язань, але й створювати загрози національній, державній безпеці, загалом безпеці та здоров'ю споживачів сумнівною/неякісною продукцією, роботами, послугами або неможливістю їх отримати, недостовірною інформацією, зловживанням монопольним становищем тощо. Отож, актуальність цієї теми полягає у тому, що захист прав споживачів в умовах війни безпосередньо впливає на безпеку, економічну стабільність, довіру до влади та загальний добробут населення в країні.

Законодавство щодо прав споживачів, з урахуванням об'єктивних факторів, що склалися, змінилося в декількох напрямках (один тимчасовий, а інший – перспективний). Щодо тимчасових заходів – це припинення проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану, з певними виключеннями, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» від 13 березня 2022 року № 303 [1]. Більш цікавим, на нашу думку, є перспективний напрямок суттєвих змін в законодавстві щодо прав споживачів. Він пов'язаний з потребою в гармонізації національного законодавства (це питання не зійшло з порядку денного) відповідно до міжнародних стандартів ЄС, що також впливає на змістовну складову змін у сфері прав споживачів. Підтвердженням зазначеного слугує Закон України «Про захист прав споживачів» від 10 червня 2023 року № 3153-IX (далі –

[1] Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану (постанова Кабінету Міністрів України) № 303 (2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 17.03.2024).

Закон № 3153-IX), який ще не набрав чинності, оскільки дія Закону прив'язана до припинення або скасування воєнного стану в Україні [2].

Аналізуючи Закон № 3153-IX ми звернули увагу на таке нововведення як термін «споживча освіта та/або просвіта» та відповідне поняття. В попередньому Законі України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-XII (чинний на сьогодні) така термінологія відсутня, тобто були інші акценти.

Отже, Закон № 3153-IX визначає, що споживча освіта та/або просвіта – це комплекс освітніх та/або просвітницьких заходів, спрямованих на набуття споживачем, у тому числі у закладах освіти, знань, умінь та навичок з питань реалізації прав споживачів та механізмів їх захисту, а також на доведення до відома суб'єктів господарювання інформації про права споживачів та механізми їх захисту – пункт 30 статті 1 Закону № 3153-IX [3]. Вважаємо такий підхід має декілька стратегічних акцентів, значення яких ще потребує осмислення з теоретичної та практичної точки зору. В першу чергу ідеться про розвиток споживчої освіти – це, у загальному форматі, процес, спрямований на навчання споживачів у закладах освіти, хоча законодавець конкретизує це поняття у частині 1 статті 12 Закону № 3153-IX як знання, уміння та навички з питань реалізації прав споживачів та механізмів їх захисту. Законодавець використовує широкий підхід, оскільки оперує терміном «заклади освіти». Загальновідомо, що на сьогодні перелік закладів освіти в Україні складається з дошкільної освіти, закладів загальної середньої освіти; професійної (професійно-технічної освіти); вищої освіти, фахової передвищої освіти; закладів післядипломної освіти. Отже, процес навчання, набуття початкових, базових компетентностей щодо прав та обов'язків споживачів має починатися у закладах дошкільної освіти (не декларативний підхід, а системний, практичний, комплаєнсний) та продовжуватись або на рівні самоосвіти після закінчення певних етапів навчання, або під час набуття професійної освіти на інших рівнях.

Вимоги щодо знань прав та обов'язків споживачів (розуміння законодавства, яке регулює відносини в цій сфері, правил купівлі-продажу, вимог щодо якості, гарантій, достовірної інформації, механізмів захисту тощо), фінансової грамотності (наприклад, уміння розуміти ціни, набуття навичок бюджетування, розпізнавання шахрайства тощо), критичного мислення (зокрема щодо реклами, маркетингових прийомів та впливу медіа ресурсів на мотивацію вибора та покупки тощо) мають стати невід'ємною частиною навчального процесу на всіх етапах навчання. Такий підхід, вважаємо, має бути в межах комплексної довгострокової стратегії держави (з урахуванням позитивного міжнародного досвіду), якої, поки що, ми не маємо.

[2] Про захист прав споживачів (Закон України) № 3153-IX (2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text (дата звернення: 16.03.2024).

[3] Про захист прав споживачів (Закон України) № 3153-IX, ст. 1 (2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text (дата звернення: 16.03.2024).

У закладах вищої освіти на юридичних факультетах зазначене питання можна вирішувати, зокрема, шляхом запровадження спецкурсів з обов'язковим елементом – ознайомленням з судовою практикою й практикою Європейського суду з прав людини, при вивченні господарського права.

Доречі, юридичні клініки, які створені при закладах вищої освіти, покликані займатися й просвітницькою діяльністю, що стратегічно відповідає перспективним вимогам, передбаченим Законом № 3153-IX. Так, наприклад, одним із основних завдань правової лабораторії клінічних методів навчання «Pro Bono» СНУ імені Володимира Даля є проведення заходів з правової просвіти населення [4]. Робота клініцистів – перспективний напрямок набуття практичних компетентностей, який в останні роки набуває потужних обертів та включає, наприклад, проведення тренінгів, вебінарів, консультування з різних правових питань.

Активну роль в цій сфері відіграє Асоціація юридичних клінік України. В Статуті цієї громадської організації зазначено (пункт 2.1.), що предметом діяльності є розвиток механізмів правової освіти, правової просвіти та правового захисту населення в України [5]. Ефективне використання такого потужного та перспективного інструментарія як юридичні клініки в Україні (потенціал яких не розкрито в повному обсязі), з урахування позитивного міжнародного досвіду, міг би стати, на нашу думку, частиною комплексної довгострокової стратегії держави щодо споживчої освіти та/або просвіти.

В цілому, в питаннях просвітницьких заходів вважаємо за потрібне впроваджувати системний підхід із залученням широкого кола учасників, як-то: громадські активісти та організації, представники бізнесу, органи влади, медіа та інші зацікавлені особи.

Окрім зазначеного звернемо увагу ще на таку вимогу як доведення до відома суб'єктів господарювання інформації про права споживачів та механізми їх захисту – пункт 30 стаття 1, частина 1 статті 12 Закону № 3153-IX. На нашу думку, запровадження такої вимоги потребує уточнення, оскільки не зрозуміло хто буде доводити підприємцям вказану інформацію. В даному випадку акцент потрібно зробити на правову свідомість, яка включає усвідомлення власних прав та обов'язків, дотримання законів, а також участь у правовій системі як учасник відповідних правовідносин. На підставі зазначеного доцільно змінити вищевказану вимогу (пункт 30 стаття 1, частина 1 статті 12 Закону № 3153-IX) виклавши її в такій редакції «… а також інформування суб'єктами господарювання споживачів про їхні права та обов'язки та механізми їх захисту». В такий спосіб зміщується акцент та чітко простежується конструкція про відповідальність у разі невиконання або неналежного виконання такого обов'язку.

[4] Правова лабораторія клінічних методів навчання «Pro Bono» СНУ імені Володимира Даля (2024). URL: https://snu.edu.ua/index.php/subdivision/jurisprudence/ (дата звернення: 16.03.2024).

[5] Статут громадської організації «Асоціація юридичних клінік України» п.2.1. (2019). URL: https://legalclinics.in.ua/wp (дата звернення: 16.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-111

ПРАВО НА СІМ'Ю ТА ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Калько Анна Іванівна
студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Досить кропітким є поняття «сім'ї» в мирні часи, а у часи війни визначається особливість та важливість саме у правовій сфері. Особи, які виконують військовий обов'язок із захисту територіальної цілісності та незалежності держави потребують не лише соціального забезпечення, а й можливість реалізації та забезпечення приватних прав, зокрема права на сім'ю. Реалізація даного права тягне за собою і нормативного визначення, хто є «членом сім'ї», оскільки реалізуючи згаданий вище обов'язок, особа перебуває у критичних ситуаціях, де може втратити здоров'я та життя.

Низкою національних та міжнародних нормативно-правових актів передбачено дане право. Зокрема, Цивільний кодекс України[1] передбачає право на сім'ю, та визначає, що фізична особа має його незалежно від віку та стану здоров'я. Невід'ємним елементом створення сім'ї є укладення шлюбу, головною властивістю якого є добровільність (ст. 24 Сімейний кодекс України (далі – СК України)), та реальність, оскільки фіктивний шлюб може бути визнаний недійсним рішенням суду (ст. 40 СК України)[2].

Сімейні права, як зазначає Процкова Н. О., вважають природними правами, з чим ми погоджуємося. Дані права не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях. Це природне право людини, що закріплене в Загальній декларації прав людини – сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави, Міжнародному пакті про соціальні, економічні і культурні права (ст. 10), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8), Конвенції про права дитини (ст. 16) тощо[3].

Європейський суд з прав людини більш широко розуміє терміни «сім'я» та «сімейне життя»: передбачено стосунки батьків та дітей, в тому числі народжених поза шлюбом, позаяк з моменту народження між дитиною і батьками виникають відносини, які складають "сімейне життя" (Berrehab v. the Netherlands (1988), Kroon v. the Netherlands (1994), Ahmut v. the

[1] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення – 10.03.2024)

[2] Сімейний кодекс України: Закон України від 10.02.2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення – 10.03.2024)

[3] Процкова Н. О. Право на сім'ю в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів. Вінниця, 2023. С. 436-439.

Netherlands (1996), Elsholz v. Germany (2000). Так само сімейними визнаються взаємини між дитиною та близькими родичами (наприклад, бабусями і дідусями), оскільки останні можуть відігравати суттєву роль у сімейному житті (Bronda v. Italy(1998), Marckxv. Belgium (1979). На підставі сформованих тісних особистих зв'язків між донькою та не біологічним батьком, ЄСПЛ визнавав, що їхні відносини становлять сімейне життя у розумінні пункту 1 статті 8 Конвенції 3.

Низка науковців у правовій сфері визначають елементи права на створення сім'ї. Так, наприклад, виділяють такі: право на проживання у сім'ї; право на повагу до свого сімейного життя; право на захист своєї сім'ї;[4] право на проживання в сім'ї своїх батьків; право на вихід з неї; право на заснування своєї сім'ї; право на недоторканність сімейного життя. Важливим аспектом є те, що особа не може бути проти її волі розлучена із сім'єю, крім випадків, встановлених законом[5].

Зокрема, під час воєнного стану зазначене право може бути обмежено, наприклад, у випадку евакуації за кордон. Так, на період дії воєнного стану заборонено виїзд за межі України громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років[6].

Елементи права на сім'ю в сучасних умовах ми можемо подивитися через призму ВПО, які володіють всіма загальними правомочностями цього права (визначеними вище), і водночас відповідно до ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» мають також: вже загадане право на єдність, право на сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; право на інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів.[7]

Поняття «член сім'ї» в часи війни відіграє дуже важливу роль у разі поранення, смерті, отримання інвалідності внаслідок виконання військового обов'язку для військослужбовця і його родини. Та національні нормативно-правові акти, спрямовані на соціальну допомогу військовослужбовцям та їх родинам, визначають категорії та членів сім'ї, які можуть її отримати. Так, наприклад, згідно із ч. 3 ст. 1 Закону України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів

[4] Менджул М. В. Поняття та зміст права на сім'ю. Закарпатські правові читання. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (19-21 квітня 208 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. В.І. Смоланки, О.Я. Рогача, Я.В. Лазура. Ужгород: РІК-У, 2018. Т.1. с. 254-257.

[5] Процкова Н. О. Право на сім'ю в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів. Вінниця, 2023. С.436-439.

[6] Риженко Н. Немайнові права в період воєнного стану: євроінтеграційний контекст. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2022. No 5. S. 40-51. Serija. Jurydychni nauky. URL: https://doi.org/10.31617/ 3.2022(124)04 (дата звернення – 13.03.2024)

[7] Менджул М. В. Окремі проблеми здійснення права на сім'ю внутрішньо переміщеними особами. Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; за заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Менджул. Ужгород, 2018. С. 117-120.

критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» до членів сімей загиблих (померлих) осіб, зазначених у ч. 1 цієї статті, належать: 1) батьки, якщо вони до досягнення загиблим (померлим) повноліття не були позбавлені стосовно нього батьківських прав; 2) один із подружжя, який не одружився вдруге; 3) малолітні та/або неповнолітні діти; 4) повнолітні діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти у закладах загальної середньої освіти, а також у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених закладів та вступом до іншого закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим, за умови що такий період не перевищує чотирьох місяців), до закінчення цих закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років; 5) повнолітні діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; 6) повнолітні діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття; 7) утриманці загиблого (померлого), яким у зв'язку з цим виплачується пенсія.

У ч. 2 ст. 38 Закону України «Про розвідку» застосовано інший підхід до встановлення членів сім'ї та батьків співробітника кадрового складу, загиблого (померлого) у зв'язку з виконанням ним посадових (службових) обов'язків, – вони визначаються відповідно до положень СК України.[8]

Практична реалізація комфортних умов для створення сім'ї, зокрема надання житла або грошова компенсація передбачена Постановою Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей» від 19.10.2016 року. Ми вважаємо, що в контексті сучасної війни Постанова потребує доопрацювання, оскільки існують юридичні факти та події, які перешкоджають реалізації даного права не для військовослужбовців, а для їх сімей, які втратили члена сім'ї, або він перебуває в полоні. Наприклад, є родини ВПО, які мали отримати таку допомогу на території, яка на даний момент є окупованою; родини ВПО, які мали отримати таку допомогу на території, яка на даний момент є окупованою, та член сім'ї, який претендує на таку допомогу, але перебуває в полоні; родини, чиї рідні військовослужбовці потрапили в полон, та не можуть хоча б стати в чергу на отримання такої компенсації чи житла[9].

[8] Бичкова С. С. Зміст поняття «член сім'ї»: у контексті захисту прав та інтересів в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни: збірник тез всеукраїнського круглого столу «Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни» (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 11-14.

[9] Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей: постанова Кабінету Міністрів від 19.10.2016 року №719. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-%D0%BF#Text (дата звернення – 15.03.2024)

Слушно відзначав Явор О.А., що в судах України розглядається досить широка категорія справ зі встановлення юридично значущих фактів, пов'язаних із проведенням антитерористичної операції на Сході України. Так, зокрема, до цієї категорії справ слід віднести справи про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах з особою, яка загинула під час проведення антитерористичної операції, встановлення факту батьківства такої особи щодо дитини, народженої після мобілізації такої особи та/ або після її загибелі під час виконання обов'язків військової служби під час антитерористичної операції в районі виконання бойових завдань тощо[10].

Підсумовуючи викладене, право на сім'ю буде актуальним у всі часи, оскільки це право є природнім та невід'ємним, його забезпечують національні та міжнародні нормативно-правові акти. Російсько-українська війна створила умови, де є необхідними нові умови для реалізації такого права, соціальні забезпечення для військовослужбовців та їх сімей, членів родини, а також гірким досвідом підтвердила важливість та цінність невід'ємних елементів права на сім'ю: повагу та захист, недоторканність, неможливість роз'єднання родини.

[10] Явор О.А. Актуальні питання правового забезпечення сімейних прав внутрішньо переміщених осіб: Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / за заг. ред.: О.Я. Рогача, М.В. Савчина, М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. С. 261-272.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-112

ДИНАМІКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЯ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

Короєд Сергій Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
в.о. президента Науково-дослідного інституту публічного права
м. Київ, Україна

Місце відкриття спадщини є важливим елементом в спадкових правовідносинах та визначальним чинником при відкритті нотаріального провадження щодо оформлення спадщини. Тому норма про правове регулювання місця відкриття спадщини міститься в одній із перших статей глави 84 "Загальні положення про спадкування" Цивільного кодексу України.

Протягом тривалого часу місце відкриття спадщини, за яким спадкоємцями подавались заяви про її прийняття, було прив'язане до місця проживання спадкодавця – у відповідному населеному пункті (за Законом України "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні" місце проживання – адміністративно-територіальна одиниця).

У зв'язку із тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя з 20 лютого 2014 року (Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" від 15 квітня 2014 року) та проведення антитерористичної операції на окремих територіях Донецької і Луганської областей (Закон України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції" від 2 вересня 2014 року) державні органи та органи місцевого самоврядування, утворені відповідно до Конституції та законів України, їх посадові та службові особи (в т.ч. нотаріуси) припинили свою діяльність на зазначених територіях. Таким чином, на той час норма ст. 1221 ЦК України, яка визначала місце відкриття спадщини як останнє місце проживання спадкодавця, а також норма Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо подання заяви про прийняття спадщини нотаріусу саме за місцем її відкриття – не могли бути реалізовані, якщо місце відкриття спадщини знаходилось на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та окремих територіях проведення антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях (в подальшому окремі території у Донецькій і Луганській областях, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль, теж були визнані тимчасово окупованими територіями згідно із Законом України "Про особливості державної політики із забезпечення державного

суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" від 18 січня 2018 року).

У зв'язку з цим Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення реалізації права на спадкування" від 12 лютого 2015 року № 189-VIII було доповнено ст. 1221 ЦК України нормою про те, що "в особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом", а в Законі України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" було закріплено правило визначення місця відкриття спадщини, якщо останнім місцем проживання спадкодавця є тимчасово окупована територія (якщо місце проживання спадкодавця невідоме, а нерухоме майно або основна його частина, у разі відсутності нерухомого майна – основна частина рухомого майна знаходиться на вказаній території), – місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів.

В подальшому, вже під час дії воєнного стану на всій території України, Законом України "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України" від 23 лютого 2023 року № 2923-IX шляхом внесення змін в ст. 1221 ЦК України було змінено правове регулювання місця відкриття спадщини: місцем відкриття спадщини стало місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів. Цим же Законом внесено зміни до Закону України "Про нотаріат", якими встановлено принцип екстериторіальності для вчинення нотаріальних дій за зверненням спадкоємця для завершення спадкування в іншому територіальному окрузі у випадках, якщо спадкова справа була зареєстрована у Спадковому реєстрі до початку тимчасової окупації окремих територій України, введення воєнного стану, але не закінчена.

Водночас наприкінці 2023 року, Законом України "Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини" від 8 листопада 2023 року № 3450-IX законодавець повернув правове регулювання місця відкриття спадщини, яке існувало у первісній редакції ст. 1221 ЦК України, передбачивши, що "Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається

відповідно до Закону України "Про міжнародне приватне право"". При цьому Прикінцеві та перехідні положення ЦК України було доповнено новими пунктами 20 і 21, якими було визначено, що у період дії воєнного стану в Україні та протягом двох років з дня його припинення або скасування у випадку, якщо смерть фізичної особи зареєстрована пізніше ніж через один місяць з дня смерті такої особи або дня, з якого її оголошено померлою, строки, встановлені статтями 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1276, 1277, 1283, 1298 цього Кодексу, обчислюються з дня державної реєстрації смерті особи. При цьому часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день, з якого спадкодавця оголошено померлим, незалежно від часу державної реєстрації смерті. Ці положення також застосовуються також до спадщини, яка відкрилася після введення воєнного стану в Україні, до набрання чинності Законом України "Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини", а також до спадщини, яка відкрилася до введення воєнного стану, строк для прийняття якої не сплив до його введення, за умови, що свідоцтво про право на спадщину не було видано жодному із спадкоємців (п. 20); у період дії воєнного стану, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, заява про прийняття спадщини подається нотаріусу незалежно від місця відкриття спадщини (а подальші нотаріальні дії щодо такої спадщини в межах спадкової справи здійснюються за місцем подання першої заяви) (п. 21).

У зв'язку із наведеними змінами в Цивільний кодекс України, Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини" від 8 листопада 2023 року № 3449-IX правове регулювання особливостей місця відкриття спадщини, яке містилося у ст. 11-1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" та ст. 9-1 Закону України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції", було виключено та зроблено посилання на Цивільний кодекс України.

Цінність останніх законодавчих змін (з урахуванням Прикінцевих та перехідних положень ЦК України) щодо місця відкриття спадщини полягає в забезпеченні можливості практичної реалізації спадкоємцями, які проживають на тимчасово окупованій території, на якій також проживав спадкодавець, права на подання заяви про прийняття спадщини до будь-якого нотаріуса на підконтрольній території України у шестимісячний строк, який обчислюється саме з моменту державної реєстрації смерті спадкодавця (а не з моменту його фактичної смерті). Тобто встановлений шестимісячний строк на прийняття спадщини не охоплюватиме період, протягом якого спадкоємець буде встановлювати у судовому порядку факт смерті спадкодавця на тимчасово окупованій території (в порядку ст. 317 ЦПК України) з метою державної реєстрації в органах РАЦС України його смерті.

Водночас реалізація вищевказаних законодавчих приписів (п.п. 20, 21 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України) для спадкоємців – мешканців тимчасово окупованих територій може бути утруднена у зв'язку із фізичною неможливістю виїзду з такої території і прибуття до будь-якого нотаріуса на підконтрольній території України. При цьому, на відміну від процесуального законодавства, яке допускає можливість звернення до суду із заявою про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території (території, на якій введено воєнний) за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційній системі (через Електронний кабінет в підсистемі "Електронний суд"), за результатами розгляду якої суд може сам надіслати рішення до органу державної реєстрації актів цивільного стану для державної реєстрації смерті особи, то законодавство про нотаріат не допускає можливості дистанційного звернення до нотаріуса спадкоємців з тимчасово окупованої території засобами електронної пошти (чи іншого електронного зв'язку) із заявою про прийняття спадщини, підписаною електронним цифровим підписом. А відтак, нові редакції ст. 11-1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" та ст. 9-1 Закону України "Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції", які визначають "особливості реалізації права на спадкування щодо населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження" з посиланням на Цивільний кодекс України, не забезпечують практичну реалізацію права на спадкування, а відтак потребують впровадження в Україні дистанційного нотаріату для мешканців тимчасово окупованих територій.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-113

ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА ЯК УЧАСНИК ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Кривенко Юлія Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Цивільне право виступає одним із засобів управління як суспільними відносинами, так і відносинами з іншими суб'єктами цивільного права, що не входять до їх складу. Дані правовідносини закріплені у правових нормах, які сприяють встановленню нових правовідносин, забезпечують охорону порядку та встановлених правил, завдяки яким відбувається значний виховний вплив на поведінку військовослужбовців, та виконує, передусім, саме функцію регулятора. Тому цивільне право – не лише форма, а й найважливіший та необхідний засіб управління Збройними Силами України, зміцнення військової дисципліни, підвищення боєздатності та боєздатності військ, захисту законних прав органів військового управління, військових частин, військових організацій, військовослужбовців та членів їх сімей. Крім того, сприяє забезпеченню ефективної життєдіяльності військових частин і підрозділів, зміцненню правопорядку в Збройних Силах України, інших військах, військових формуваннях і органах, та успішному виконанню завдань.

Проблематика правової природи та сутності цивільно-правового регулювання розвитку військової частини як учасника цивільних правовідносин є однією з найбільш актуальних на сучасному етапі .

В даний час організаційно-правові форми військових організацій як юридичних осіб, правовий режим закріпленого за ними майна, порядок створення, реорганізації та реєстрації, форми та способи участі військових організацій у цивільному обігу, специфіка регулювання договірних відносин за їх участю, діяльність військових організацій, що приносить дохід, а також проблеми договірної та позадоговірної відповідальності належним чином не врегульовані.

Діяльність військової частини носить обмежений (спеціальний) характер в силу особливого правового режиму військового майна та цільового призначення військової частини як особливої державної установи, яка виконує функції оборони.[1]

Цивільно-правовий статус військових частин, що є суб'єктами цивільних правовідносин, недостатньо чітко визначений у сучасному законодавстві та нормативних правових актах Міністерства оборони, що ускладнює їх участь у цивільних правовідносинах. Для військових частин характерні не всі види цивільних правовідносин, а лише ті, які безпосередньо пов’язані з виконанням функцій оборони.

[1] Про оборону України.\\ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст. 106.

Особливий адміністративно-правовий статус військових частин та обумовлена ним цільова цивільна правоздатність визначають обмежений характер майнової відповідальності військових частин як бюджетних організацій, а також субсидіарний характер відповідальності Міністерства оборони за зобов'язаннями військових частин[2].

Але, водночас, в повному обсязі потреби військових частин можуть бути забезпечені лише з допомогою централізованих поставок. Щоб військова частина могла перебувати в постійній готовності до виконання завдань, що стоять перед нею, вона потребує не тільки бойової техніки, озброєння та інших засобів ведення війни, але також і задоволення матеріально-побутових і культурних потреб особового складу, а також забезпечення правильної експлуатації закріплених за нею засобів ведення війни, тобто у постійному матеріально-побутовому забезпеченні своєї повсякденної діяльності. З цією метою військові організації змушені безпосередньо брати участь у майновому обігу, наприклад, укладати договори енергопостачання, постачання хліба, підряду тощо. І, хоча така діяльність не є характерною для військових організацій, але є життєвою необхідністю, оскільки забезпечує можливість досягнення тих цілей, для яких вони створюються. Тому відносини, учасниками яких виступають військові частини, регулюються як адміністративно-правовими, так і цивільно-правовими нормами.

У той же час, для того, щоб самостійно брати участь у цивільних правовідносинах, необхідно бути суб'єктом цих відносин, а отже, мати цивільну правосуб'єктність[3].

Однак, якщо такі учасники цивільних правовідносин як фізичні особи мають рівну цивільну правосуб'єктність, то цивільна правосуб'єктність організацій різна, що обумовлюється різницею в цілях, для досягнення яких вони створюються.

Отже, визнання та наділення військових частин та й багатьох інших юридичних осіб публічного права статусом юридичної особи було пов'язано, перш за все, з наділенням таких утворень здатністю вступати в цивільні правовідносини, здійснювати необхідну діяльність в умовах ринкової економіки та відповідати за своїми зобов'язаннями. Правове становище військової частини, яка є юридичною особою і змушена брати участь у цивільному обороті, визначається цивільним законодавством з урахуванням особливостей, передбачених військовим правом. Правові підстави участі військових організацій у цивільному обороті закріплені у різних правових актах цивільного, фінансового (зокрема, бюджетного) права. Необхідно, також,врахувати, що цивільні правовідносини за участю військових частин відіграють значну роль в організації матеріального забезпечення Збройних сил, інших військ, військових формувань та органів, оскільки потреби військ у товарах, роботах та послугах настільки різноманітні та великі, що забезпечити їх у повному обсязі централізованому порядку неможливо. У зв'язку з цим військові частини мають право на договірній основі заповнювати свої потреби в товарах, роботах та послугах на загальних підставах.

---

[2] Кодекс України про адміністративні правопорушення.// Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст. 112.

[3] Цивільний Кодекс України. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № № 40-44, ст. 356.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-114

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ПІЛЬГОВІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ТРАНСПОРТОМ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ

Логойда Володимир Михайлович
доктор філософії в галузі права, викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Право не є цінністю саме по собі – для того, аби мати цінність і для окремої особи, і для суспільства в цілому, воно повинно діяти, тобто мати ефективний механізм його реалізації, а не бути збіркою нереальних декларацій. Відповідно, навіть найкраща політична або економічна ідея при її законодавчому оформленні повинна, крім загального відображення на рівні законів або підзаконних актів, супроводжуватися набором техніко-юридичних норм і відповідним фінансовим забезпеченням. Без цього, замість покращення правового регулювання у тій чи іншій сфері суспільних відносин, вона призведе до виникнення численних юридичних конфліктів, додаткових витрат публічних коштів на їх врегулювання та втрати авторитету держави в очах цільових груп учасників правовідносин. Подібна ситуація є особливо небезпечною в умовах воєнного стану при відбитті зовнішньої агресії, оскільки знижує мотивацію громадян таку державу захищати ціною власного здоров'я або й навіть життя. Одним з прикладів подібного неефективного реформування є зміна механізму пільгового забезпечення окремих категорій громадян послугами з перевезення пасажирів та багажу транспортом загального користування в умовах продовження т. з. реформи децентралізації.

Нагадаємо, реформу децентралізації Україна, після кількох попередніх невдалих спроб, реально розпочала з ухвалення Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні[1]. Головними ідеями реформи були укрупнення територіальних громад, з відповідною передачею органам місцевого самоврядування суттєвої частини владних повноважень та відповідальності від органів державної влади всіх рівнів, і забезпечення у зв'язку з цим фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад (ОТГ) шляхом передачі їм відповідної фінансової та іншої ресурсної бази для забезпечення виконання своїх функцій. На практиці реформа стартувала у 2015 році з процесу створення ОТГ[2] і в основній своїй організаційній частині (реформуванні

[1] Розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» № 333-р від 01.04.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text

[2] Запроваджено Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII від 05.02.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text

адміністративно-територіального поділу України) завершилася у 2020 році ліквідацією 490 районів та 178 міст регіонального підпорядкування і створенням натомість 136 районів (крім міст Київ та Севастополь, які до складу жодного з районів не входять, оскільки мають спеціальний конституційний статус)[3].

В свою чергу, реформування системи фінансового забезпечення громадського транспорту загального користування (зокрема автомобільного) та організації перевезень ним пасажирів і багажу було розпочато у 2015 році з переходу від фіксованого та регульованого ціноутворення до вільного встановлення цін і тарифів на перевезення у приміському та міжміському внутрішньообласному сполученні, продовжено у 2016 реформою міжбюджетних відносин в частині покладення обов'язку щодо фінансування пільг громадян на автомобільні перевезення громадським транспортом загального користування з Державного бюджету на місцеві і завершилося змінами компетенції суб'єктів владних повноважень по організації пасажирських перевезень у 2021 році[4].

Яким же ж чином реформа децентралізації та пов'язана з нею реформа міжбюджетних відносин вплинула на забезпечення прав громадян пільгових категорій транспортними послугами? Розглянемо ситуацію на прикладі регулярних приміських та міжміських автобусних маршрутів загального користування.

Згідно Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року[5] право на ті чи інші види пільгових перевезень в Україні станом на 2018 рік (підготовку Концепції) мали майже 20 мільйонів громадян, тобто понад 47% населення України (пенсіонери, військовослужбовці, особи з інвалідністю, ряд категорій дітей, ліквідатори аварії на Чорнобильській АЕС та багато інших категорій громадян). Вказані пільги встановлюються цілою серією законів України та постанов КМ України, прийнятих за останні кількадесят років на державному рівні, тобто без урахування думки та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування (оскільки на

[3] Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» № 807-IX від 17.07.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text

[4] Постанова КМ України «Про внесення змін у додаток до постанови КМ України від 25 грудня 1996 р. №1548» №240 від 25.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240-2015-п#Text

Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» №79-VIII від 28.12.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-19#n604

Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 1789-VIII від 20.12.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-19#n2

Закон України «Про внесення змін до статті 7 Закону України «Про автомобільний транспорт» щодо організації пасажирських перевезень» № 1712-IX від 07.09.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1712-20#n5

[5] Затверджено розпорядженням КМ України № 430-р від 30.05.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-р#Text

момент введення пільг передбачалося їх фінансове забезпечення з Державного бюджету України).

В результаті передачі з 01.01.2017 обов'язків з фінансування пільг на проїзд у громадському транспорті від Державного до місцевих бюджетів, виникла ситуація, коли держава вже не фінансувала пільгові перевезення автомобільним транспортом, а органи місцевого самоврядування ще їх не фінансують у зв'язку з пріоритетним спрямуванням фінансових ресурсів громад на інші цілі та загальною нестачею коштів у місцевих бюджетах, особливо в умовах наявного міждержавного збройного конфлікту.

Згідно ст. 91 Бюджетного кодексу України компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів (тобто регіонального, районного та місцевого рівня). Однак наявність багатьох відповідальних суб'єктів та обмеженість фінансових ресурсів кожного з них на практиці призводить до відсутності фактичної відповідальності перед суспільством як, місцевої влади, так і районної чи обласної. З-поміж питань, які виникають у цьому зв'язку, є, наприклад, наступні:

– який повинен бути критерій для розподілу фінансування: місце державної реєстрації суб'єкта господарювання – перевізника, зареєстроване місце проживання пасажира чи регулярний пасажирський маршрут, а може лише його частина? Скажімо, яка громада повинна фінансувати перевезення пільгових категорій громадян на регулярному приміському автомобільному маршруті «Ужгород – Мукачево»: Ужгородська, Мукачівська чи сільські / селищні ОТГ, розташовані на вказаному маршруті, чиї мешканці ним теж користуються (Баранинська, Середнянська, Великолучківська)? Якщо всі на умовах співфінансування, як узгодити їх бюджетні інтереси? Якщо ж фінансування пільгових перевезень між громадами проводити з обласного бюджету, де взяти на це кошти в умовах, коли обласні бюджети мають набагато більш обмежений ресурс, ніж Державний або сільські / селищні / міські?

– Як забезпечити контроль за коректним витрачанням бюджетних коштів на компенсацію пільгових перевезень в умовах, коли органи місцевого самоврядування, особливо сільські, не мають такого великого бюрократичного апарату, як райони, області і держава (управління соціального захисту тощо)?

– Адміністративно-господарські зобов'язання щодо організації перевезень пасажирів регулярними автомобільними маршрутами загального користування, як правило, приймаються суб'єктами господарювання (за результатами відповідних конкурсів) на 5 років, однак бюджети в Україні приймаються на 1 рік (з 1 січня по 31 грудня), з можливістю для середньострокового планування використовувати ще два наступні періоди (ч. 1, 4 ст. 3 Бюджетного кодексу України). Як в таких умовах гарантувати перевізнику наявність бюджетних призначень по компенсації вартості перевезень пільгових категорій громадян на весь 5-річний період дії дозвільних документів?

До речі, останнє питання Україна спробувала розв'язати шляхом розгляду законопроекту «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження довгострокових бюджетних зобов'язань з фінансування громадських послуг з перевезення пасажирів відповідно до стандартів Європейського Союзу та посилення фінансових гарантій забезпечення прав громадян на пільговий проїзд» реєстр. № 5150 від 25.02.2021, з метою виконання Регламенту (ЄС) № 1370/2007 від 23.10.2007 Європейського Парламенту і Ради «Про громадські послуги з перевезення пасажирів залізницею і автомобільними шляхами», однак законом він так і не став.[6]

І при цьому всьому ст. 37 Закону України «Про автомобільний транспорт» забороняє перевізникам, які здійснюють перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування, відмовлятися від пільгового перевезення, крім випадків, передбачених законом. Які це випадки – закон не конкретизує. Як наслідок, перевізники або перевозять пільгові категорії громадян за власний рахунок (собі у збиток), або відмовляють у такому перевезенні з посиланням на відсутність бюджетного замовлення, яке б передбачало порядок компенсації перевізникам відповідних збитків. Це, в свою чергу, призводить до численних юридичних спорів, як в адміністративному порядку (при зверненнях пасажирів до органів Держпродспоживслужби, Укртрансбезпеки, поліції тощо і відповідному притягненні водіїв та громадян – ФОП до адміністративної відповідальності за ст. 133^1 КУпАП за відмову від пільгового перевезення), так і в судовому (як за позовами громадян до перевізників, так і за позовами перевізників до суб'єктів владних повноважень).

Вся ця ситуація стала можливою завдяки тому, що рішення про надання пільг прийняті на державному рівні, тоді як механізм реалізації відповідних правових норм реформою децентралізації та міжбюджетних відносин порушено, а нового ефективного механізму (наприклад, визначення переліку пільг тим, хто їх реально фінансує – органами місцевого самоврядування, а не законами України) державою до цих пір не запропоновано. Залишається лише сподіватися на законодавче втручання у вказану проблему.

[6] Знято з розгляду 06.09.2022 – див. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71227

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-115

ПРАВОВА ПРИРОДА ЕЛЕКТРОННОГО ПІДПИСУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

Маркулинець Андрій Андрійович
аспірант кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

У сучасному цифровому світі електронний підпис стає не лише зручним інструментом, але й важливим правовим механізмом, що регулює цивільно-правові відносини. Швидкість та доступність електронних технологій створюють нові можливості для укладання угод та забезпечення їхньої юридичної обов'язковості. У цьому контексті, за важливе вбачається розглянути правову природу електронного підпису та його значення в цивільно-правових відносинах.

Електронний підпис, як складова частина електронних угод, відіграє ключову роль у забезпеченні автентичності та цілісності цифрових документів. Він є еквівалентом звичайного підпису в паперовій формі та підтверджує факт згоди сторін з умовами угоди. Проте, розуміння правового статусу електронного підпису та його визнання в судовій практиці вимагає уваги до різних аспектів, таких як методи створення, технічні стандарти, захист від підробки та інші правові вимоги.

Так, назва та параметри ключа формуються в залежності від того, який сервіс використовувався для його створення. Наприклад, у Приват24 генерується файл з розширенням *pb_1234567890.jks,* де замість 10 цифр вказується унікальний 10-значний номер. Сервіс Альфа-Банку створює ключ із назвою за замовчуванням *Key-6.dat,* який можна перейменувати за власним бажанням. ЦСК Державної податкової служби України та МВС України також генерують ключі зі стандартною назвою за замовчуванням *Key-6.dat,* а Мін'юст – із розширенням **.p7s.* Кожен особистий ключ супроводжується індивідуальним паролем доступу, який потрібно вводити при кожному підписанні документа. Втративши пароль, неможливо відновити його або призначити новий – доведеться знову створювати електронний цифровий підпис (далі – ЕЦП) [1].

Разом із тим, законодавство «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», яким встановлюються стандарти для електронних підписів та інших методів електронної ідентифікації, регламентуються процедури для обміну електронними документами в урядовому секторі та між бізнес-суб'єктами, а також встановлюється

[1] Кваліфікований електронний підпис (КЕП) – що це і як отримати. URL: https://vstup.sumdu.edu.ua/novunu/209-kep.html (дата звернення: 11.03.2024 р.).

відповідальність за порушення вимог законодавства у цій сфері, диференціює поняття електронного цифрового підпису (ЕЦП) на три категорії:

– *простий електронний підпис* – це електронні дані, які приєднуються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються, і використовуються особою, яка ставить підпис, як спосіб підтвердження або підписання. Зазвичай, дана форма ідентифікації, що може включати в себе пароль та логін для доступу до веб-сайтів, код отриманий через SMS-повідомлення або листа електронної пошти. Такий вид підпису характеризується низьким рівнем довіри;

– *удосконалений ЕЦП*, який створюється за допомогою сертифіката електронного підпису відповідно до вимог кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг і не вказує на те, що особистий ключ зберігається в кваліфікованому засобі електронного підпису. Хоча даний тип є подібний до кваліфікованого ЕЦП, він має середній рівень довіри;

– *кваліфікований ЕЦП* – удосконалений електронний підпис генерується з використанням інструмента кваліфікованого електронного підпису та ґрунтується на валідному сертифікаті електронного підпису. Наведений тип є надійним способом підписання документів через цифрові мережі, що має зміцнений стандарт безпеки, та який трактується вітчизняним законодавством як ідентичний до фізичного [2].

В Європейському Союзі прийнята Директива 1999/93/ЄС, відома як eIDAS Regulation, прийнята 23 липня 2014 року, яка встановлює правові принципи для надання довірчих послуг. Ця директива розрізняє три типи електронних підписів: *звичайний, покращений та кваліфікований.* Вони відрізняються методом створення, рівнем довіри та, відповідно, юридичною силою. Зазначено, що електронний підпис не може бути визнаний недійсним або позбавленим права бути використаним як доказ у судових справах виключно за тим, що він є електронним або не відповідає вимогам кваліфікованого електронного підпису. Лише кваліфікований електронний підпис має юридичну силу, еквівалентну звичайному підпису власноруч. [3]

Разом із тим, аналізуючи вітчизняне законодавство та правову практику, можемо назвати наступні істотні риси ЕЦП в межах цивільно-правових відносин, а саме:

– можливість підписувати документи, перебуваючи на відстані електронні документи, що мають електронний цифровий підпис, отримують такий самий статус, як і ті, що підписані вручну;

[2] Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.

[3] Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.257.01.0073.01.ENG (Lata звернення: 11.03.2024).

– модифікація внутрішніх процесів компанії, яка полягає у зниженні необхідності у особистих зустрічах з партнерами чи відвідуванні місцевих органів влади для підписання угод та отримання послуг;

– конфіденційність інформації, що означає той факт, що доступ до документації має лише власник електронного ключа, що у свою чергу, гарантує збереження конфіденційності;

– оперативна ідентифікація достовірності електронного цифрового підпису, яка забезпечується такими платформами, як: Центральний засвідчувальний орган та Дія.підпис;

– мінімальна присутність людського фактору – застосування електронного цифрового підпису виключає можливість людського втручання, оскільки дані перевіряються автоматично, а сам документ неможливо змінити або підробити;

– автоматичне фіксування дати та часу – завдяки електронному цифровому підпису можна точно визначити момент, коли було здійснено підписання документа.

Як справедливо підкреслює А. Л. Святошнюк, використання ЕЦП при укладенні цивільно-правових угод в Інтернеті має кілька переваг, зокрема, прискорення процесу підписання, підвищення рівня безпеки та зменшення витрат на друк та доставку паперових копій. Разом із тим, важливо враховувати вимоги та закони конкретної юрисдикції для забезпечення відповідності використання ЕЦП у контексті угод [4].

В додаток, об'єднана палата Касаційного господарського суду у складі Верховного суду дала наступні висновки-рекомендації щодо сутності та значення ЕЦП, зокрема:

– законодавство дозволяє фізичній особі представляти апеляційні скарги в електронному форматі на рівних умовах з паперовою формою. Це може бути здійснене шляхом скріплення таких скарг власним кваліфікованим електронним підписом учасника справи та їх подання через підсистеми «Електронний суд» та «Електронний кабінет», або за допомогою офіційної електронної адреси, підтвердженої кваліфікованим електронним підписом. Звернення фізичної особи до суду через офіційну електронну адресу суду з процесуальним електронним документом, підписаним електронним цифровим підписом, є відповідним та законним способом безпосереднього звернення до суду. Цей метод рівносильний зверненню до суду через канцелярію або традиційними поштовими засобами зв'язку і повинен розглядатися як безпосереднє звернення до суду [5].

– чинне законодавство передбачає ситуації, коли використання електронного підпису є обов'язковим, і відсутність такого підпису

[4] Святошнюк А.Л. Щодо особливостей використання електронного цифрового підпису при укладенні цивільно-правових договорів у мережі Інтернет. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. Т. 25. Вип. 2 (37). 2023. С. 21-24.

[5] Постанова ВП ВС від 13.09.2023 у справі № 204/2321/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/113701392?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (дата звернення: 11.03.2024).

призводить до того, що документ не вважається отриманим від певної особи. Проте ці випадки не стосуються комерційного, ділового або особистого листування електронною поштою між приватними особами (за винятком випадків, коли сторони домовилися інакше). У таких ситуаціях припускається, що повідомлення надіслане тим, хто вказаний як відправник електронного листа або тим, хто підписав повідомлення власноруч. Відсутність кваліфікованого електронного підпису на повідомленні не означає, що особу неможливо ідентифікувати як відправника з достатньою впевненістю, але вона вважається такою за відсутності обов'язкового підпису [6].

Отже, роль та значення електронного цифрового підпису в межах цивільно-правових відносин важко переоцінити. ЕЦП стає важливим інструментом, що забезпечує автентичність та достовірність електронних документів, дозволяє сторонам здійснювати юридичні дії за допомогою електронних засобів комунікації, спрощуючи процес підписання та зменшуючи витрати. Відтак, з розвитком технологій та електронного документообігу важливість ЕЦП продовжує зростати, відображаючи поступове розширення його застосування в цивільно-правових відносинах.

[6] Постанова ОП КГС ВС від 15.07.2022 у справі № 914/1003/21. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105458813&red=100003b35d064cac08d98fd1059cc9eddff2cc&d=5 (дата звернення: 11.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-116

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НЕГАТИВНИХ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ НА ПРАЦІВНИКА

Мельник Ярослав Ярославович
доктор юридичних наук, адвокат, керуючий партнер АО «Спарта Лекс», член Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України, член комітету з проблем трудового права Національної асоціації адвокатів України м. Київ, Україна

Кононець Олена Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету, адвокат, партнерка та співзасновниця АО «Спарта Лекс» м. Київ, Україна

Проблема цивільних процесуальних обов'язків не є новою в цивільному процесі. Натомість, новели ЦПК України у редакції змін від 2017 року, стосовно «доказування негативних заходів впливу на працівника у трудових спорах», навпаки, висувають проблему на перший план в інституті обов'язків в цивільному процесі, оскільки переносять проблеми на до-процесульний (матеріально-правовий, процедурно-правовий) рівень. Відтак, питання потребує належної уваги, доктринального уточнення та моніторингу.

Так, частково заглиблюючись у проблему слід звернути увагу на понятійний апарат та, по можливості, окреслити деякі питання диференціації предмету доказування.

У науці цивільного процесу деякі дослідники справедливо виокремлюють так званні «санкційні обов'язки», як різновид обов'язків учасників цивільного процесу. На їх думку, такі обов'язки виникають у зв'язку із застосуванням процесуальних санкцій у випадках невиконання учасниками цивільного процесу їх процесуальних обов'язків.[1]

В доктрині соціального права (в праві соціального забезпечення, в трудовому праві) також виокремлюють схожий правовий інститут (підінститут), який подібний до наслідків щодо встановлення певного обов'язку, покладення таких на учасника правовідносин, заснований на «санкціях».

[1]Мельник Я. Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Мельник Ярослав Ярославович ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2013. С.4

Наведення вище процесуальний та матеріальний аспект «санкційних обов'язків», на нашу думку, має тісний зв'язок із підінститутом «*доказування у цивільному процесі негативних заходів впливу та створення загроз порушення трудових прав працівника роботодавцем*».

Водночас, уявляється, що означений підінститут має й свою особливість. Вона полягає у тому, що норми процесуального права, встановлюють певні зобов'язання для матеріально-правових відносин, відчилаючи нормативно-правове регулювання на рівень матеріальних трудових правовідносин, які виникли між роботодавцем та працівником.

Враховуючи зазначене, ми вважаємо, що такі обставини можуть вплинути на особливість й виконання трудових обов'язків. Адже аналізуючи норму ч. 3 ст. 81 ЦПК України, можливо вказати на декілька ключових аспектів, які фокусують процес доказування на певному предметі, тобто на тому, що саме повинно стати предметом доказування, і, які у цьому сенсі є проблеми процесуальної форми; яка процедура та особливості доказування, тощо. Зокрема, це «.. *(а)*наявність «моббінгу», *(б)*наявність «використання складних життєвих обставин» щодо працівника; *(в)*наявність корупційного впливу на працівника; тощо….».

За таких обставин існує очевидна проблема, де зміст ч. 3 ст. 81 ЦПК України в *частині покладення обов'язку на відповідача у доказуванні,* позбавляє по суті позивача гарантій у забезпеченні ефективного цивільного судочинства, формування належної доказової бази, оскільки цивільна процесуальна форма не має достатньо цивільного процесуального інструментарію по впливу на реалізацію та виконання обов'язку по доказуванню відповідачем «своєї» же «законної» / незаконної/ поведінки, яка стала причиною звернення до суду позивача. Тобто, простими словами: відповідачу не вигідно тлумачити для суду факти порушення ним же права на працю працівника.

І знову ж таки, за таких обставин, можна змоделювати таку проблему, яка пояснюється тим, що позивач радше скористається правом на «забезпечення доказів» та «забезпечення позову», чим на виконання обов'язку відповідачем. Адже у межах інституту забезпечення доказів позивачу можливо клопотати суд щодо «…(1)забарною вчиняти певні дії; (2)встановлення обов'язок вчинити певні дії, які є предметом спору;…»,[2] тощо.

До речі, тут постає за очевидним і те, що проблема не тільки полягає із встановленням судових гарантій, алей послідовним та пропорційним розподіленням обов'язку доказування, який за наявності вже існуючих «заходів впливу» по суті нівелюється в контексті ефективності захисту трудових прав працівника.

Тут, варто мати й на увазі те, що «… стандарт доказування, як зазначається у вітчизняній науковій літературі є багатогранним поняттям, яке вбирає в себе в прямолінійному вимірі дослідження наявності:

[2]Васильєв С.В. Енциклопедія цивільного судочинства: основні інститути та теоретичні засади. Київ: Алерта, 2021. С. 133.

(а)системи доказів та їх дослідження в судовому засіданні; (б)наявність внутрішнього переконання в суддів на основі аналізу і оцінці доказової інформації, отриманої із засобів доказування; (в)формування меж стандарту доказування за рахунок процесуальних обмежень: належності, допустимості, достовірності та достатності доказів і їх змістовного взаємозв'язку. ….[3]

Висновки. За змодельованих нами обставин, варто констатувати, що дійсно, відсутня системи доказів, а якщо така проявляється дещо слабко, то, така, у питаннях «цивільних процесуальних ризиків» досить переобтяжена широкою палітрою трудових та соціальних прав, які можуть бути порушені, невизнанні в ході застосування негативних заходів впливу, в тому числі, і соціальних прав, заснованих на дії/бездіяльності роботодавця в контексті «застосування» та/або «створення» таких «загроз» впливом тощо.

[3]Теорія доказового права: науково-практичний посібник (монографія); за заг. ред. д.ю.н., проф., акад. Академії наук Вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. С. 254–255.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-117

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ПОДРУЖЖЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Менджул Марія Василівна
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Розірвати шлюб чи вдатися до сепарації? У подружжя, яке вагається щодо розриву шлюбних відносин є можливість установити режим окремого проживання подружжя. Хоча, СК України передбачає як причину – небажання чи неможливість спільного проживання, на практиці трапляються різні причини, зокрема майнові, а в умовах повномасштабного вторгнення інститут сепарації набуває особливого значення через сотні тисяч роз'єднаних родин.

Українські вчені вже проводили порівняльні дослідження інституту сепарації у Франції, Португалії, Бельгії, Нідерландах, Польщі та інших державах. При цьому, О. Б. Верба-Сидор та У. Б. Воробель виокремили три основні підходи до регулювання правового режиму сепарації у зарубіжних державах: підхід, при якому збережено самостійність інституту сепарації і припинення шлюбу; підхід, при якому підстави для сепарації та розлучення однакові, тому подружжя може обрати одну із вказаних двох моделей; підхід, при якому розірвання шлюбу залежить від сепарації, що має передувати припиненню шлюбу[1].

ЦК Франції, дозволяє одному із подружжя подати зустрічний позов про встановлення сепарації у випадку розгляду справи у суді про розлучення, а стаття 299 передбачає, що режим окремого проживання не розриває шлюб, а тільки «припиняє обов'язок співжиття».[2] Окремі елементи французького інституту сепарації прослідковуються і в українському сімейному законодавстві. На разі ст. 119 СК України передбачає можливість установлення сепарації виключно у судовому порядку. Водночас на нашу думку, потрібне спрощення порядку та передбачення для подружжя альтернативи – поряд із судовим, встановлення також договірного способу.

Білик О. І. у дисертаційному дослідженні обґрунтувала, що «режим окремого проживання є таким станом шлюбних відносин, який може виникнути на підставі як рішення суду, так і договору, при якому подружжя мають намір примиритися або припинити шлюб у майбутньому, проте на цьому етапі ще не вдаються до розірвання шлюбних відносин, незалежно від того чи

[1] Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б. (2019). Інститут сепарації у сімейному праві Франції, Португалії та країн Бенілюксу. *Соціально-правові студії.* Випуск 3 (5). С. 22.

[2] Code civil. URL:https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006136157/#LEGISCTA000006136157

проживатимуть вони разом чи окремо». Також науковицею виділено два підходи у світі щодо договірного способу установлення режиму окремого проживання, зокрема: подружжя укладають «договір про окреме проживання», де засвідчують факт роздільного проживання, а також визначають спільно різні аспекти сімейного життя; під час розгляду справи у суді про режим окремого проживання, подружжя також подають договір, де врегульовують аспекти сімейних відносин.[3] Вказані пропозиції науковиці є доволі обґрунтованими, на наш погляд більш вірним є розмежування двох можливих способів встановлення режиму окремого проживання подружжя – судового та договірного саме у СК України, шляхом внесення відповідних змін.

У наукових працях можна зустріти і обґрунтування виділення загальних ознак, які є спільними як для сепарації, так і для припинення шлюбних відносин (серед них: виникнення режиму особистої приватної власності як для подружжя під час сепарації, так і для колишнього подружжя, право розпоряджатися таким майном вільно; припинення презумпції батьківства; інші наслідки, встановлені у зарубіжних державах – припинення права на спадкування, права на утримання, а також – права проживати у житлі, що було спільним для сім'ї); загальні, які є спільними для режиму окремого проживання подружжя та шлюбу (серед них: збереження всіх прав та обов'язків подружжя, окрім тих, що встановлені ст. 120 СК України; збереження статусу членів подружжя у відносинах з дитиною (дітьми), а також іншими родичами та іншими особами); спеціальні ознаки, які є характерними тільки для режиму окремого проживання подружжя (зокрема: особливі підстави встановлення (неможливість чи небажання спільно проживати) та припинення (відновлення сімейних відносин); змішаний характер щодо підстав встановлення (допустимий судово-договірний спосіб, коли суд вправі затвердити сепараційний договір) і припинення (судом чи через договір); строковість (дія протягом певного часу режиму окремого проживання, навіть якщо у рішенні суду не визначено чітко строку дії, але він завершиться з моменту відновлення сімейних відносин)[4]. Вказана позиція потребує більш ретельного підходу до виділення загальних і спеціальних ознак. Зокрема, при виділенні спільної ознаки для сепарації та шлюбу у вигляді збереження всіх прав та обов'язків подружжя, все ж при інституті сепарації не всі права зберігаються, зокрема щодо майна; так само щодо спеціальних ознак, то для виділення сепараційного договору все ж потрібно внести відповідні зміни до СК України.

Чи потребують врегулювання питання щодо місця проживання подружжя, дітей при встановлені режиму окремого проживання подружжя, питання утримання дітей тощо? Не дивлячись на те, що в окремих зарубіжних державах передбачено обов'язкове врегулювання питань щодо місця проживання, прав та обов'язків щодо дітей, окремі науковці в Україні

[3] Білик О. О. (2017). Інститут окремого проживання подружжя в сімейному праві: порівняльно-правовий аспект: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступ. к.ю.н. Київ. С. 4.

[4] Оксанюк О.А. (2021). До питання про поняття та ознаки режиму окремого проживання подружжя. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 8. С. 96.

доходять до висновку, що не може бути предметом розгляду питання про місце проживання чоловіка та дружини.[5] На нашу думку, у процесі європеїзації положень СК України варто передбачити норми, які б передбачали у процесі встановлення режиму окремого проживання подружжя захист прав дітей та врахування їх найкращих інтересів дитини. Інші питання, які пов'язані із правами та обов'язками чоловіка і дружини як подружжя можуть бути за бажанням ними врегульовані у договірному порядку.

Серед пропозицій до удосконалення інституту сепарації можна зустріти навіть закріплення у ст. 119 СК України різних «умов встановлення: значного погіршення стану фізичного чи психічного здоров'я одного з подружжя (серед яких вказано також і алкогольну чи наркотичну залежність); тривалу та/або системну відсутність одного з подружжя через об'єктивні причини; реальну чи потенційну загрози життю або одному із подружжя, дитини; позбавлення волі одного із подружжя; матеріально-побутові проблеми; входження одного із подружжя до сект тощо»[6]. Ми не погоджуємося із такими пропозиціями більш вірним є існуючий законодавчий підхід – неможливість чи небажання проживати спільно подружжям, який охоплює всі можливі фактичні причини, які є справою приватного життя членів подружжя.

Таким чином, у процесі європеїзації інституту окремого проживання подружжя, необхідно спростити порядок встановлення сепарації та передбачити можливість договірного порядку, а також врегулювати захист найкращих інтересів дитини. З огляду на це, ми пропонуємо статтю 119 СК України доповнити двома новими частинами такого змісту: «… Режим окремого проживання може бути установлений договором, який укладається чоловіком та дружиною і підлягає нотаріальному посвідченню. Під час встановлення режиму окремого проживання подружжя суд (нотаріус) повинні пересвідчитися про врахування найкращих інтересів дитини». Крім того, необхідно статтю 120 СК України доповнити такими новими частинами: « … 3. Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя як батьків і не впливає на обов'язок спільного виховання та утримання дітей, якщо інше не передбачено договором. 4. При встановлені режиму окремого проживання подружжя можуть бути визначені місце проживання дитини (дітей), а також участь того із подружжя, хто проживатиме окремо у вихованні та утриманні дитини (дітей).».

[5] Бориславська М. В. (2015) Деякі проблеми застосування режиму окремого проживання подружжя в Україні. *Університетські наукові записки*. № 2 (54). С. 77

[6] Тетяна Кириченко (2020). Становлення та розвиток інституту сепарації в сімейному законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. С. 31-32.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-118

ДОГОВІР ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЛОГІСТИЧНОГО ОПЕРАТОРА В УМОВАХ ВІЙНИ

Феделеш Еміль Михайлович
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Повномасштабне вторгнення військ російської федерації на територію України суттєво ускладнило провадження господарської діяльності усіма суб'єктами господарювання. Сфера логістики, як одна з критично важливих сфер для економіки та безпеки держави під час дії воєнного стану та в умовах війни, не стала виключенням.

Динамічні зміни ситуації на ринку логістичних послуг та виклики, які постають, як перед замовниками послуг, так і перед безпосередніми виконавцями (надавачами) таких послуг, зумовлюють підвищену увагу до умов договорів, які укладаються у сфері логістики.

Логістичні оператори, як великі та системні гравці у сфері логістики, надають широкий комплекс логістичних послуг та наділені різним обсягом прав та обов'язків, а також несуть різний рівень відповідальності, детальну увагу приділяють тим положенням договорів, які дають змогу убезпечити логістичного оператора від збитків та вирішення спорів у претензійному або судовому порядку, який є неминучим через ускладнені умови провадження господарської діяльності, які неминуче призводять до виникнення конфліктних ситуацій.

У той же час, чітка регламентація відносин положеннями договору та неухильне дотримання умов договорів має потенціал щодо суттєвого зменшення збитків, викликаних об'єктивними обставинами та суб'єктивними факторами.

Досліджуючи господарську діяльність логістичного оператора, зазначимо, що система договорів, які укладаються суб'єктом у процесі господарювання доцільно розділити на три категорії: договори транспортно-експедиторського обслуговування, договори про надання митно-брокерських послуг та договори про надання складських та супутніх послуг.

Наведена категоризація договорів базується на етапах, які проходить вантаж, перш, ніж дістається до власника.

Варто зауважити, що договори про надання митно-брокерських послуг та договори про надання складських та супутніх послуг регламентують відносно невелику кількість ризиків, які можуть вплинути на права та інтереси логістичного оператора.

Так, у випадку надання митно-брокерських послуг, взаємовідносини митного брокера, яким, у тому числі, виступає логістичний оператор, з особою, яку він представляє, визначаються відповідним договором.[1]

Виходячи з сутності діяльності митного брокера, то митний брокер залежить від достовірності документів, що надаються замовником послуг, а відтак, за умови наявності положення, яке визначає замовника послуг відповідальним за зміст та достовірність наданих документів, ризик зазнати логістичним оператором негативних наслідків зменшується.

Що ж стосується договору про надання складських та супутніх послуг, то в даному аспекті, перш за все, доцільно говорити про умови договору зберігання.

Відповідно до ч.1 ст. 936 Цивільного кодексу, за договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажодавцем), і повернути її поклажодавцеві у схоронності[2].

Проте, логістичний оператор, окрім зберігання, надає також послуги, пов'язані з таким зберіганням, тобто, за визначенням Цивільного кодексу України є товарним складом[3], хоч таке поняття є застарілим та не відповідає викликам сьогодення.

Основним ризиком логістичного оператора під час надання складських та супутніх послуг є повна матеріальна відповідальність за втрату чи пошкодження переданого товару.

Безумовно, ризик знищення ввіреного товару для зберігання в умовах війни є значно вищим, проте, навіть у даному випадку, закріплення у договорі положення про відсутність обов'язку відшкодувати вартість товару у випадку знищення такого товару через воєнні дії чи ракетний обстріл стає дієвим інструментом обмеження абсолютної відповідальності.

Найбільш деталізованим та чітким повинен бути договір транспортно-експедиційного обслуговування, адже логістичний оператор виступає експедитором, тобто суб'єктом господарювання, який за дорученням клієнта та за його рахунок виконує або організовує виконання транспортно-експедиторських послуг, визначених договором транспортного експедирування[4].

Особливістю транспортно-експедиційної діяльності логістичного оператора в умовах війни є обмеженість виду транспорту, який може бути використаний для доставки вантажу у місце призначення на території України.

Так, в умовах війни повітряний простір України закритий для цивільної авіації, а портова інфраструктура використовується для експорту зернових

---

[1] Митний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4495-VI. // База даних «ЗаконодавствоУкраїни»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3472 (дата звернення: 19.03.2024).

[2] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «ЗаконодавствоУкраїни»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4306 (дата звернення 19.03.2024).

[3] Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «ЗаконодавствоУкраїни»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n4306 (дата звернення 19.03.2024).

[4] Про транспортно-експедиторську діяльність: Закон України від 01.07.2004 р. № 1955-IV // База даних «ЗаконодавствоУкраїни»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1955-15#Text (дата звернення: 19.03.2024).

культур, відтак єдиним, стабільним логістичним ланцюгом постачання товарів в Україну та з України є автомобільний транспорт.

Відповідно до положень ст. 14 Закону України «Про транспортно–експедиторську діяльність», експедитор відповідає перед клієнтом за кількість місць, вагу (якщо проводилося контрольне зважування) належність упаковки згідно з даними товарно-транспортних документів, що завірені підписом представника перевізника, за невиконання або неналежне виконання обов'язків, які передбачені договором та за дії та недогляд третіх осіб, залучених ним до виконання договору.

Що ж до відповідальності клієнта, то відповідальність клієнта регламентується Цивільним кодексом України, іншими законами та договором транспортно-експедиційного обслуговування[5].

Відповідальність, що регламентується положеннями чинного законодавства, не враховує усіх операційних аспектів транспортно-експедиційної діяльності та потребує уточнення положеннями договору транспортно-експедиційного обслуговування.

Так, під час здійснення перевезень вантажів як у міжнародному сполученні, так і по території України, виникають ситуації понаднормативного використання транспортного засобу.

Понаднормативне використання транспортного засобу, зазвичай, виникає під час завантаження та розвантаження, митного оформлення або у зв'язку з порушенням замовником умов оплати послуг, що призводить до виникнення у експедитора права на притримання вантажу.

Договір транспортно-експедиційного обслуговування обов'язково повинен містити положення, що регламентують фіксацію понаднормативного використання (простою) транспортного засобу та спосіб повідомлення замовника про наявність факту простою.

Дієвість договору як інструменту захисту прав та інтересів логістичного оператора підсилюється шляхом укладенням договорів з безпосередніми виконавцями послуг з умовами, що віддзеркалюють, тобто дублюють, положення договору транспортно-експедиційного обслуговування, укладеного логістичним оператором з замовником послуги.

Віддзеркалення умов договору транспортно-експедиційного обслуговування у договорах з безпосередніми виконавцями дає можливість нівелювати ризики логістичного оператора понести збитки через втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу замовників послуг.

Отже, логістичний оператор, окрім широкого спектру послуг, оперує договорами з замовниками, місце розташування яких може охоплювати як територію України, так і територію інших держав, а відтак чіткі та деталізовані положення договору щодо операційних аспектів фіксації та реагування на виникнення потенційно збиткових ситуацій є запорукою збереження часу та обігових коштів шляхом уникнення судових спорів та репутаційних втрат. Договори, де стороною є логістичний оператор, повинні містити положення, які завдяки своїй деталізації дадуть змогу значно розширити перелік інструментів захисту прав та інтересів логістичного оператора, особливо, в умовах війни.

[5] Про транспортно-експедиторську діяльність: Закон України від 01.07.2004 р. № 1955-IV // База даних «ЗаконодавствоУкраїни»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1955-15#Text (дата звернення: 19.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-119

ДОКАЗУВАННЯ НА СТАДІЇ ВІДКРИТТЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Холмогорова Лариса Василівна
адвокат, аспірант кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Вирішуючи питання прийняття чи не прийняття позовної заяви, а також займаючись розглядом заяв і клопотань, поданих разом із позовною заявою, суд здійснює діяльність з судового доказування, яка на стадії відкриття позовного провадження володіє певною своєрідністю.

По-перше, предметом доказування на цій стадії виступають юридичні факти процесуального характеру або доказові факти, які їх підтверджують. В першу чергу йдеться за юридичні факти (доказові факти), які виступають передумовами права на пред'явлення позову або вказують на дотримання встановленого порядку реалізації права на пред'явлення позову. Але ними предмет доказування на цій стадії не обмежується, оскільки поряд з правом на пред'явлення позову можуть бути реалізовані інші процесуальні права.

Встановлювати юридичні факти матеріально-правового характеру (доказові факти, які їх підтверджують), що пов'язані з розглядом справи по суті на стадії відкриття позовного провадження категорично заборонено. Так, в одній цивільній справі особа звернулася з позовом до КП «Чернігіводоканал» Чернігівської міської ради про перенесення всіх боргів попередніх власників квартири на інший спеціально створений особовий рахунок та відповідно за його особовим рахунком даний борг не зазначати, так як отримувана ним субсидія йде на погашення чужого боргу. Суд першої інстанції залишив позовну заяву без руху, оскільки «позивач вказав неналежний спосіб захисту», «позивач зазначає невірне формулювання позовної вимоги», оскільки «зі змісту позовної заяви вбачається, що позивач має намір зобов'язати відповідача списати з його особового рахунку борг, який виник до набуття позивачем права власності на квартиру»[1]. Виходить, що суд на стадії відкриття позовного провадження оцінив юридичні факти матеріально-правового характеру та зробив свій висновок по результатам розгляду справи: вимога позивача не буде задоволена, бо вона не відповідає вимогам закону, точніше передбаченому законом способу захисту.

Багато суддів, враховуючи досвід роботи, можуть, ознайомившись з позовною заявою та додатками, наперед визначити підлягає вона задоволенні чи ні. Але для цього є інші процесуальні стадії позовного провадження, до яких необхідно йти за встановленою процедурою.

[1] Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 1 лютого 2019 р. у цивільній справі №751/51/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79565730 (дата звернення: 14.03.2024).

Очевидно, що висловлювати результати розгляду цивільної справи, оцінивши докази по встановленні юридичних фактів матеріального характеру, направлені на вирішення спору по суті на стадії відкриття позовного провадження суддя Л. В. Карапута не мала право. На цій стадії можна встановити юридичні факти матеріально-правового характеру, але направлені виключно на вирішення процесуальних питань. Наприклад, укладення договору доручення для представництва інтересів позивача на підставі доданої до позовної заяви довіреності.

По-друге, засоби доказування, які використовуються для встановлення вищеописаних фактів на стадії відкриття позовного провадження обмежуються письмовими та електронними доказами. Зазвичай юридичні факти процесуального характеру не доводяться, оскільки вони відбуваються перед судом в залі судових засідань і він може особисто їх сприймати (наприклад, висловлена згода позивача на заочний розгляд справи). Але на стадії відкриття позовного провадження не проводяться засідання, а багато процесуальних дій вчиняється позивачем за межами суду. Ось чому їх необхідно підтверджувати доказами. Головним доказом на стадії відкриття позовного провадження виступає документ (паперовий чи електронний), який повинен бути належним чином оформлений, інакше суд може залишити позовну заяву без руху (наприклад, неправильно завірені копії доказів, додані до позовної заяви) або повернути її позивачу (зокрема, неправильно оформлена довіреність представника позивача, що підписав та подав позовну заяву). Проте, окрім електронних документів суд може використати для встановлення юридичних фактів процесуального характеру інші електронні докази. Так, суд може використати веб-сайти (сторінки): для встановлення місця проживання відповідача-фізичної особи, який не є суб'єктом підприємницької діяльності (Єдиний демографічний реєстр); для встановлення наявності чи відсутності в провадженні іншого суду тотожної справи (Судова влада України) тощо. Інші засоби доказування – показання свідків, висновки експертів та речові докази – на стадії відкриття позовного провадження не використовуються;

По-третє, дослідження судових доказів проводиться судом без участі сторін справи та не в залі судових засідань.

По-четверте, всі докази, які направлені на підтвердження юридичних фактів процесуального характеру та інших фактів, які стосуються вирішення процесуальних питань на стадії відкриття позовного провадження оцінюються судом реально. Справа в тому, що при подачі доказів до суду, останній повинен оцінити їх на факт належності та допустимості. Це називається попередня оцінка судових доказів, яка, як правило, презюмується[2], тобто вона реально не проводиться, а припускається, що подані докази є належними та допустимими. Наприклад, коли подається заява про виклик свідка суддя дізнається про його показання тільки зі слів

[2] Андрійцьо В.Д. (2014). Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», С. 329.

зацікавленого учасника справи, але особисто його ще не допитує[3]. Проте, подібна ситуація характерна для доказів, які направлені на вирішення спору по суті. Зовсім інакша ситуація виходить у разі оцінювання доказів, направлених на підтвердження передумов та умов реалізації права на позов: їх суд повинен дослідити та оцінити реально, бо необхідно переконатися в наявності чи відсутності в особи права на позов, а також в дотриманні встановленого порядку його реалізації;

По-п'яте, фіксація результатів оцінки судових доказів на стадії відкриття позовного провадження проводиться виключно в ухвалах суду, які він може винести в межах цієї стадії.

Таким чином, особливість доказування на стадії відкриття позовного провадження пов'язана з своєрідністю предмета доказування, засобів доказування та порядку дослідження й оцінки доказів судом.

[3] Новікова Н.А. (2017). Показання свідків у цивільному процесі: дис. …канд. юрид. наук. Київ. 244 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-120

ДИСЕРТАЦІЙНИЙ ДАЙДЖЕСТ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЗАХИЩЕНИХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Чернега Віталій Миколайович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

У літературі здебільшого розглядалися питання про трансформацію національного законодавства під час дії воєнного стану.[1]Проте досі не було презентовано дисертаційний дайджест приватноправових досліджень, захищених під час дії воєнного стану в Україні, що й є метою цієї публікації.

В обрамлений період дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук захистили: М. О. Михайлів «Спадкування у міжнародному приватному праві» (2022), В. М. Чернега «Механізм правового регулювання сімейних відносин» (2022), В. І. Цікало «Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав» (2023), Л. М. Дорошенко «Договори в корпоративному праві» (2024).

У 2022 році дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права захистили: Р. О. Юрків «Примусові ліцензії на об'єкти

[1] Чернега В. М. (2023). Розвиток цивільного законодавства України в період дії воєнного стану. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів*: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 квітня 2023 року). Частина ІІ. Львів –Торунь: Liha-Pres. С. 202-205.; Чернега В. М. (2023). Модернізація національного житлового законодавства в період дії воєнного стану. *Одинадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського (до 25-річчя заснування економіко-правового факультету)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) [Електронне видання] / відповід. ред. В. І. Труба, упор. А. Л. Святошнюк; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса: Фенікс. С. 109-112. URL: http://liber.onu.edu.ua/pdf/11jurid_disp.pdf; Чернега В. М. (2023). Надбання законодавства України про інтелектуальну власність за час карантину та воєнного стану. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права*: матеріали Сьомої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 травня 2023 р.). Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун–ту ім. І. Франка. С. 246-250.; Чернега В. М. (2023). Розвиток національного корпоративного законодавства за час воєнного стану. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 червня 2023 року): зб. тез наук. праць / за заг. редакцією М. В. Трофименка. Київ: МДУ. С. 215-218.; Чернега В. М. (2024). Розвиток цивільного, цивільного процесуального та сімейного законодавства України посткарантинного періоду в умовах воєнного стану. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 12 січня 2024 р.). Харків. С. 62-64.

промислової власності за законодавством України та правом ЄС», О. Д. Лубчук «Охорона прав інтелектуальної власності на кіноматографічний твір», Д. Р. Шаповалова «Цивільно-правове регулювання відносин спільного інвестування та спонсорування з використанням цифрових інструментів в Інтернеті», В. В. Маньковський «Поняття та види спадкування за цивільним законодавством України, Литви та Польщі: порівняльно-правовий аналіз», Ю. С. Сусь «Спадкові права подружжя», А. М. Буряченко «Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві», С. В. Козаченко «Правове регулювання трудових відносин в аграрному секторі», Я. Є. Фоменко «Цивільно-правова відповідальність за невиконання грошових зобов'язань в іноземній валюті», Л. В. Грицишина «Припинення шлюбу в сімейному праві», М. О. Суханов «Корпоративні права та обов'язки учасника товариства з обмеженою відповідальністю», Т. С. Борох «Зловживання правом у сімейних правовідносинах», Я. О. Мельник «Правове регулювання оплати праці в державному секторі економіки», А. О. Колодін «Цивільно-правова відповідальність за невиконання чи неналежне виконання договору чартеру (фрахтування)», В. С. Кучерявенко «Цивільно-правовий захист прав суддів на повагу до гідності та честі, на недоторканість ділової репутації, порушених у ЗМІ».

У 2023 році дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права захистили: А. В. Погоріленко «Господарсько-правове регулювання відносин у сфері електронної комерції», В. В. Васильєва «Правове регулювання виборних працівників», І. В. Воротинцева «Цивільні організаційні правовідносини, що виникають при набутті статуту фізичної особи-підприємця», Д. О. Плєхов «Правове регулювання дистанційної роботи», В. К. Лишенюк «Правове регулювання консалтингової діяльності», Х. Ю. Тарасенко «Охорона прав інтелектуальної власності у сфері будівництва», А. С. Прокопюк «Корпоративна відповідальність в акціонерних правовідносинах», К. О. Мірнонова «Охорона прав на добре відомі торговельні марки», Д. С. Ромась «Цивільно-правова відповідальність за порушення авторського права», М. В. Погребняк «Припинення зобов'язання з договору довічного утримання (догляду)», В. С. Дайнека «Свобода сторін трудового договору при його укладенні», А. П. Стасів «Договори в інноваційній діяльності: цивільно-правовий аспект», А. В. Устименко «Обмеження дії принципу свободи договору в господарських зобов'язаннях», Д. В. Світовенко «Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України», А. С. Адель Фатах «Правове регулювання праці неповнолітніх в Україні та в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз», О. А. Дяченко «Особливості реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин», Д. Г. Міняйло «Забезпечення та захист прав осіб з інвалідністю за договором перевезення пасажира», С. С. Святошнюк «Цивільно-правове регулювання надання фінансових послуг в Україні», І. М. Ашихмін «Захист власності інвестора від експропріації», М. Т. Костів «Приватноправові

відносини з іноземним елементом з наданням грантової допомоги», Т. Г. Д'яченко «Договір банківського вкладу в цивільному праві України», І. В. Плавич «Договір позики у цивільному праві України», М. П. Тиндик «Договір прокату транспортного засобу за цивільним законодавством України», І. В. Романська «Цивільно-правове регулювання кондикційних зобов'язань в Україні», В. І. Цитульський «Право користування чужим майном (сервітут): цивільно-правові аспекти», І. Д. Чаплик «Цивільно-правове регулювання реквізиції в Україні», І. М. Шляховська «Цивільно-правове регулювання обігу обмежено оборотоздатних об'єктів», А. Є. Дзюба «Цивільно-правове регулювання трансплантації органів і тканин: досвід України та Європейського Союзу», Ю. Ю. Опанащук «Правові наслідки недодержання вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину», В. В. Кузик «Правове регулювання членських відносин у непідприємницьких товариствах», Р. В. Чумак «Договір про надання юридичних послуг», А. П. Пашинський «Правові режими майна подружжя та парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві», О. В. Зінченко «Правове регулювання трудових відносин осіб, які працюють поза місцем знаходженням роботодавця», Н. Г. Опара «Особливості правового регулювання трудових відносин журналістів», М. В. Музика «Договір таймшеру», П. І. Салюк «Захист сімейних прав та інтересів судом», К. Г. Анісімов «Обгорткові ліцензійні договори у цивільному праві та судовій практиці України, США і країн ЄС», Є. Ю. Поливач «Цивільно-правова охорона прав інтелектуальної власності на комп'ютерні програми у договірних відносинах», Т. М. Мартинюк «Спадкове правовідношення, об'єктом якого є культурні цінності», О. А. Сіротов «Правове регулювання робочого часу поліцейських нормами трудового права», Б. А. Іванюк «Правове регулювання заохочень працівників Національної поліції України», О. О. Менделя «Договір страхування цивільно-правової відповідальності закладів охорони здоров'я», В. О. Латишева «Правове регулювання соціальних відпусток за законодавством України», А. В. Цеголко «Цивільно-правовий статус неповнолітніх як учасників спадкових правовідносин», О. М. Старовіт «Охорона прав інтелектуальної власності на «зелені» технології», О. А. Мазуренко «Правове регулювання захисту трудових прав та законних інтересів працівників», А. С. Золотар «Захист прав на інтелектуальну власність в цифровому суспільстві». У цьому самому році захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (О. О. Одинак «Цивільно-правове регулювання захисту прав споживачів фінансових послуг»).

На початку цього року дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права захистили: Ю. О. Расько «Обмеження свободи договору в цивільному праві України», Г. Ю. Смірнов «Корпоративні права: особливості здійснення та захисту», В. В. Зіноватний «Механізм правового регулювання захисту прав працівників від незаконного звільнення», А. В. Кучко «Правове регулювання недопущення дискримінації у сфері праці за ознакою статті», Д. І. Заїка «Працівник ІТ-сфери як суб'єкт

трудового права», Е. Р. Костик «Інститут сурогатного материнства у міжнародному приватному праві», О. Ю. Покальчук «Особисті немайнові права на допоміжні репродуктивні технології у партнерських сім'ях в Україні», Ю. Д. Шестакова «Інвестиції в корпоративні права: господарсько-правовий аспект», А. Д. Чернобаєв «Договір сурогатного материнства у міжнародному приватному праві», О. І. Гафич «Гнучкий режим часу», А. Ю. Бабкіна «Правове регулювання працівників патронатної служби України», Д. С. Кравчук «Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві України», Д. С. Плюшко «Правові наслідки припинення шлюбу за законодавством України та окремих країн ЄС», І. Г. Цуняк «Форвардні контракти за цивільним законодавством України», Д. В. Абрамчук «Примірний договір у цивільному праві України», Ю. В. Мартинюк «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях», Н. С. Василевська «Цивільно-правове регулювання страхових відносин у сфері надання медичних послуг», А. О. Покровська «Самозахист у договірних відносинах», О. В. Павлюк «Права на земельні ділянки іноземних фізичних та юридичних осіб в Україні», Ю. В. Бершадська «Правове регулювання трудової діяльності фахівців льотного складу державної авіації України», Ю. В. Акулов «Обмеження майнових авторських прав на твори: проблеми теорії та практики», Х. М. Гринишин «Значні правочини господарських товариств», Я. І. Коваленко «Захист прав на доменні імена».

З огляду на викладене, можна констатувати те, що наукова спільнота України продовжує провадити приватноправові дослідження, результати яких є придатними: а) на рівні правотворення; б) на стадії правозастування; в) під час провадження освітньої діяльності; г) під час провадження наукової діяльності у сфері приватного права.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-121

ДО ПИТАННЯ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ ПРИВАТНОГО МАЙНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Чурилова Тетяна Миколаївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
м. Суми, Україна

Тарасенко Аліна Іванівна
студентка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 293 «Міжнародне право»
освітньої програми «Міжнародне право»
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
м. Суми, Україна

Право власності є одним з основоположних прав людини, адже воно має найважливіше значення для розвитку людину, її життєдіяльності. Проте фундаментальність права не означає, що воно є абсолютним. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 1 проголошує: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно загальних інтересів...»[1]. Зокрема, в умовах воєнного стану можуть встановлюватися обмеження щодо права приватної власності. Так, Конституцією України у ст. 41 передбачено, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану[2].

[1] Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Протокол Ради Європи від 20.03.1952.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 10.03.2024).
[2] Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 10.03.2024).

Аналогічні положення вміщені у ст. ст. 321, 353 Цивільного кодексу України[3].

Таким чином, в умовах воєнного стану може здійснюватися примусове відчуження приватного майна з наступним повним відшкодуванням вартості.

Поняття «примусове відчуження майна» розкрите у Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – закон) та представляє собою позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, що перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості[4].

Враховуючи можливість відшкодування вартості майна після примусового відчуження, важливим є питання порядку компенсації. Згідно ст. 9 закону право на відшкодування вартості майна у разі його примусового відчуження в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану мають юридичні особи комунальної і приватної форми власності та фізичні особи, у яких відчужені будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану або для відвернення чи ліквідації ситуацій, що стали причиною введення правового режиму надзвичайного стану, і відповідно їх правонаступники та спадкоємці[5].

Компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану здійснюється протягом п’яти наступних бюджетних періодів, після скасування правового режиму воєнного стану за рахунок коштів державного бюджету. Для отримання компенсації, після скасування правового режиму воєнного стану необхідно звернутися до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем відчуження майна із заявою, до якої додаються акт і документ, що містить висновок про вартість майна[6]. Порядок здійснення виплат врегульований Постановою КМУ від 31 жовтня 2012 р. № 998[7].

Дотримання порядку проведення примусового відчуження майна під час воєнного стану має важливе значення для можливості отримати в

[3] Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 15.03.2024).

[4]Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text (дата звернення: 08.03.2024).

[5] Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text (дата звернення: 10.03.2024).

[6] Там само

[7] Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 998.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-п#Text (дата звернення: 10.03.2024).

подальшому компенсацію. Примусове відчуження майна у зв'язку із запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування, погодженим з державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради, а у місцевостях, де ведуться бойові дії, здійснюється за рішенням військового командування без погодження.

Військовим командуванням у даному контексті є Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань[8].

За ст. 7 закону про примусове відчуження майна складається акт, де зазначаються усі перераховані у цій статті відомості. Акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів. З дати підписання акту припиняється право приватної власності та виникає право державної власності. До акту додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з прийняттям рішення про його примусове відчуження. Такий акт може складатися й за відсутності особи у якої примусово відчужується майно, а оцінка майна, як передбачено ст. 8 зазначеного закону може проводитися органами місцевого самоврядування чи державної влади самостійно[9]. Проте, для проведення оцінки майна, згідно Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», у складі зазначених органів мають працювати оцінювачі, що на практиці не завжди має місце[10].

Процедура проведення оцінки є складною й тривалою, незалежно від того який суб'єкт оціночної діяльності її проводить. В умовах воєнного стану, тим більше на територіях, де ведуться бойові дії така процедура є важко здійсненою.

Як зазначено у Постанові ВП ВС від 13 вересня 2023 року у справі № 757/64569/16-ц (провадження № 14-19цс23), лише тимчасового перебування з певного часу у будинку та на земельній ділянці приватного власника військовослужбовців ЗСУ і їхнього майна недостатньо для того,

[8] Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n9 (дата звернення: 15.03.2024).

[9] Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text (дата звернення: 10.03.2024).

[10] Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні. Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#n31(дата звернення: 10.03.2024).

щоби кваліфікувати таке перебування саме як примусове відчуження Україною цих будинку та земельної ділянки[11].

Крім наступної повної компенсації за примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану майна, статтею 12 закону передбачена можливість повернення такого майна власнику, за його бажанням. Таке повернення здійснюється в судовому порядку[12].

Зазначена стаття містить оціночні поняття, зміст яких наразі не визначений. Так, у разі повернення майна, особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна. Як тлумачити поняття «розумна плата», з огляду на відсутність відповідної судової практики сказати неможливо. Це стосується й права, взамін примусово відчуженого майна вимагати інше майно, якщо це можливо. Інтерпретувати вислів «якщо це можливо» також видається вкрай складним.

Таким чином, в умовах воєнного стану право приватної власності може обмежуватись. Такі заходи правового режиму воєнного стану мають здійснюватися відповідно до встановленої законодавством процедури, адже тільки у такому разі можна розраховувати на отримання відшкодування вартості майна після примусового відчуження.

[11] Постанова ВП Верховного Суду України від 13.09.2023 р. у справі № 757/64569/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114203267

[12] Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text (дата звернення: 10.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-122

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шимон Світлана Іванівна
доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна

Сфера реалізації прав інтелектуальної власності загалом та авторських прав зокрема не залишилася недоторканною в умовах воєнного стану та привернула увагу законодавця. У науковій літературі виокремлено кілька напрямів розвитку законодавства про інтелектуальну власність: європеїзація, модернізація, визначення особливостей набуття, реалізації й захисту прав інтелектуальної власності в умовах дії правового режиму воєнного стану[1].

Саме в умовах воєнного стану 1 грудня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закону України «Про авторське право і суміжні права», який було введено в дію з 1 січня 2023 Особливістю цього Закону, серед іншого, є те, що поряд із відносинами щодо набуття, здійснення і захисту авторських та/або суміжних прав, він регулює права особливого роду (sui generis). Такі права вперше з'явилися в законодавстві про авторське право; вони виникають щодо неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою.

Відповідно до ст. 33 зазначеного Закону sui generis є правами на об'єкт, який відрізняється від існуючих подібних об'єктів і при цьому створений внаслідок функціонування комп'ютерної програми, без безпосередньої участі фізичної особи в його створенні. Тобто такий об'єкт не містить елементів творчого підходу, генерується без участі людини. Такими об'єктами є, зокрема: телефонні довідники; розклади руху потягів, інших транспортних засобів; розклади теле– або радіопередач; бази даних, які не відповідають критеріям оригінальності. Права особливого роду на такі об'єкти належать автору тої комп'ютерної програми, яка згенерувала об'єкт, або іншим особами, яким належать майнові права на таку комп'ютерну програму.

Завдяки впровадженню права особливого роду (sui generis) під правову охорону підпадає результат роботи штучного інтелекту (як неоригінальний об'єкт, який згенеровано комп'ютерною програмою). Це є одним із проявів модернізації та європеїзації авторського права. Європеїзація та модернізація

[1] Якубівський І. Є. Законодавство України про інтелектуальну власність в умовах війни. *Приватне право в умовах війни:* матеріали Всеукр. наук. конф. (Одеса, 15 листопада 2022 р.) / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонова, д. ю. н., проф. І. Давидової; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2022. С. 68-69.

права інтелектуальної власності виявляється і в запровадженні інституту публічних ліцензій, які видаються шляхом оприлюднення умов ліцензії з одночасним наданням необмеженому колу осіб можливості дистанційно ознайомлюватися з об'єктом авторського права (суміжних прав) з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Процеси європеїзації й модернізації тривають, попри впровадження в нашій державі правового режиму воєнного стану, поряд із процесом посилення захисту авторських прав. Свідченням останнього стало прийняття парламентом нашої держави низки законодавчих актів, які стосуються посилення захисту прав інтелектуальної власності (Закон від 20 березня 2022 р.[2]) та захисту інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану введеного у зв'язку із збройною агресією РФ проти України (Закон від 1 квітня 2022 р.[3].

Так, скажімо Закон від 1 квітня 2022 р. призупинив перебіг строків, котрі стосуються охорони прав інтелектуальної власності, а також строків щодо процедури набуття таких прав, які закріплені в спеціальних нормах. Цей Закон встановив можливість подавати різноманітні документи (заяви, заперечення, клопотання і подібн.), які повинні надаватися у межах спеціально встановлених строків, упродовж 90 днів після моменту скасування воєнного стану в державі; сплати додаткового збору за продовження чи поновлення строків у зазначеному контексті не передбачається.

Поряд із цим не передбачається ні зупинення строків дії свідоцтва чи інших документів, які засвідчують авторські та інші права інтелектуальної власності, ні припинення таких прав або строків їх дії. У період воєнного стану авторські та інші права інтелектуальної власності є чинними, вони реалізуються суб'єктами таких прав безперешкодно та в повному обсязі. Однак в літературі обговорюються проблеми, зумовлені трактуванням положень абз. 3 п. 1 ст. 1 Закону від 1 квітня 2022 р. стосовно строків охорони авторських та інших прав інтелектуальної власності. Відповідно до цієї норми у разі, якщо строк чинності майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності припиняється у день введення воєнного стану в Україні або під час воєнного стану, то такі права зберігаються до дня, наступного за днем припинення (скасування) воєнного стану; а після цього дня чинність таких прав може бути продовжена відповідно до закону. Очевидно, що йдеться саме про права промислової власності (патентні права), строк дії яких може подовжуватися відповідно до закону; це положення не стосується авторських прав.

Правовий режим воєнного стану не вплинув на процедуру набуття авторських прав або інших прав інтелектуальної власності. Це важливо,

[2] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності: Закон України від 20 березня 2023 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2974-20#n10

[3] Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України» від 1 квітня 2022 р. URL: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20.

оскільки, як зазначила Торгово-промислова палата України у своєму листі від 28 лютого 2022 р., введення воєнного стану в Україні слід вважати надзвичайними, невідворотними й об'єктивними обставинами – обставинами непереборної сили для всіх господарюючих суб'єктів, для фізичних осіб за договорами, окремим зобов'язаннями чи обов'язками, строк виконання яких настав та виконання яких унеможливлене внаслідок настання цих форс-мажорних обставин[4]. Але, як зауважує А. О. Кодинець, форс-мажорні діють у приватно-правовій сфері, а правовідносини з набуття прав інтелектуальної власності виникають на основі закону та є публічно-правовими, воєнний стан не впливає на виконання обов'язків їх учасниками, тому ці обставини не можуть відтерміновувати юридично значимі дії (подання заявок тощо).[5] [65, С. 131].

Враховуючи зазначене, Національнй орган інтелектуальної власності (Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності») – Укрпатент продовжував свою роботу і після повномасштабного вторгнення. Укрпатент забезпечував діяльність у сфері державної реєстрації авторських прав, а також реєстрації договорів щодо оформлення прав автора на твір, узаконення прав на торговельні марки, географічні зазначення та об'єкти патентного права[6]. Водночас, як свідчила інформація на офіційному сайті Укрпатенту щодо режиму діяльності Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності у воєнний час, через істотну загрозу життю та здоров'ю людей розгляд заперечень у вигляді конференцій призупинявся на певний час, а всі клопотання розглядалися виключно у письмовій формі на основі наданих документів. Робота у звичному режимі була відновлена вже 30 червня 2022 р.[7].

Таким чином, обмежень щодо виникнення, узаконення чи обігу майнових прав інтелектуальної власності в період дії воєнного стану законодавством не встановлено. Більше того, слід погодитися з думкою, що саме зміни законодавства щодо інтелектуальної власності у період війни сприяли впровадженню низки нововведень, які вплинули й на інші сфери життя (рекламу та ін.).

[4] Щодо засвідчення форс-мажорних обставин. Лист Торгово-промислової палати України від 28 лютого 2022 р. Офіційний веб-сайт Торгово-промислової палати України. URL: https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/protsedurazasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-202

[5] Кодинець А. О. Право інтелектуальної власності в умовах дії воєнного стану. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності:* матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, (26.04.2022, м. Київ): ел.збірник. Упоряд.: В.С. Парненко. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. С. 131.

[6] Охорона інтелектуальної власності в умовах Великої Війни. Державна система правової охорони інтелектуальної власності. 2022. URL: https://ukrpatent.org/uk/news/main/cross-border-cooperation-congress-06102022

[7] Повідомлення про діяльність Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності в умовах воєнного стану. Державна система правової охорони інтелектуальної власності. 2022. URL: https://ukrpatent.org/uk/articles/povidomlennya-ap-032022

Так, спеціальний Закон[8] заборонив використовувати в друкованих матеріалах, для реклами, проведення масових заходів, у засобах масової інформації (радіо, телебачення, соцмережі тощо) символіку російського вторгнення, до якої віднесено: літери «Z» ТА «V» латинського алфавіту, офіційну та неофіційна символіка збройних сил рф, включно з її сухопутними, повітряно-космічними, ракетними військами, ВМФ, силами стратегічного призначення та ін. Винятки становлять випадки її використання з метою протидії збройній агресії рф проти України в об'єктах авторських та суміжних прав, створених після початку повномасштабної війни.

Саме розвитку сфери інтелектуальної власності стосуються і законодавчі рішення[9] щодо ведення ¾ добового обсягу передач, які мають вестися державною мовою; впровадження поняття «національний музичний продукт», встановлення норми використання під час радіомовлення 40% пісень національною мовою. Цей законодавчий акт вплинув як на авторські права, так і на суміжні, адже заборонив

організацію й проведення гастролей, учасниками яких є виконавці – громадяни держави-агресора, за винятком осіб, які входять до Переліку музичних виконавців держави-агресора, котрі засуджують агресію рф проти України.

[8] Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 року. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20/ed20220522#n9

[9]Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора: Закон України від 19 червня 2022 р. Законодавство України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2310-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-123

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ЇХ ЗАХИСТ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

Явор Ольга Анатоліївна

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

В умовах все більшого ускладнення суспільних відносин, появи нових моделей взаємодії між їх учасниками, значного впливу повномасштабного вторгнення рф на територію України на реалізацію людиною її особистих прав і свобод, постійної зміни уявлень, що довгий час вважалися традиційними, про ті чи інші сімейні цінності зростає необхідність дослідити нові тенденції в правовому регулюванні сімейних прав й необхідність їх захисту з боку держави. Відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України, ч. 1 ст. 5 Сімейного кодексу України, держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство. [1]

На сьогодні ми фіксуємо високу мобільність людей і все меншу їх прив'язаність у своїх приватних відносинах. Повномасштабне вторгнення рф та інші суспільні явища, що відбуваються, мають наслідком наступні негативні наслідки в сімейних відносинах: збільшення рівня смертності чоловіків, роз'єднання сімей, руйнування шлюбів, зростання хвилі розлучень, роз'єднання батьків та дітей тощо. Більшість українських родин зазнають фінансових, житлових та майнових проблем. Українські суди безперервно розглядають майнові та спадкові спори. За словами Лариси Гретченко проблемні аспекти сімейних спорів в умовах воєнного стану переважно торкаються таких питань:

– аліментні зобов'язання (особлива категорія – військовослужбовці, особи, які перебувають на тимчасово окупованій території);

– участь у вихованні, навчанні дитини, визначення її місця проживання;

– перешкоди у спілкуванні з дитиною другому з батьків чи іншим родичам;

– позбавлення батьківських прав;

– підстави і механізми повернення дітей, вивезених за кордон одним з батьків чи іншим членом сім'ї після 24.02.2022 р., евакуйованих та примусово переміщених дітей до російської федерації. [2]

[1] Сімейний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

[2] Гретченко Лариса. Сімейні та спадкові відносини під час війни: актуальна практика. https://www.hsa.org.ua/blog/simeini-ta-spadkovi-vidnosini-pid-cas-viini-aktualna-praktika

Постає питання в виявленні нових тенденцій в правовому регулюванні сімейних прав. Більш глибоке дослідження цих фактів у сімейному праві України, пов'язаних з повномасштабним вторгненням рф на територію України, з одного боку, дозволить удосконалити існуючу на сьогодні в юридичній доктрині характеристику сімейно-правових відносин, виявити специфіку в їх правовому регулюванні, встановити закономірності й тенденції подальшого регулювання цієї сфери суспільних відносин. З другого боку, без такого дослідження не можна досягти ефективного регулювання сімейних правовідносин як на нормотворчому, так і на індивідуальному рівнях.

Наразі в судах України розглядається досить широка категорія справ зі встановлення юридично значущих фактів, пов'язаних із воєнними діями рф в Україні. Так, зокрема, до цієї категорії справ слід віднести справи про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах з особою, яка була призвана на військову службу і загинула в результаті військового нападу російської федерації на Україну[3]; встановлення факту батьківства особи щодо дитини, народженої після смерті особи[4]; встановлення факту фактичних шлюбних відносин[5], встановлення факту смерті (загибелі) спадкодавця[6][6], встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території[7], встановлення фактів родинних відносин та інших фактів, що мають юридичне значення у справах про спадкування[8]; встановлення факту прийняття спадщини[9],

Встановлення таких фактів як встановлення **факту перебування у фактичних шлюбних відносинах з особою** може мати значення для призначення та отримання пенсії через втрату годувальника, оскільки при народженні дитини в таких ситуаціях жінка змушена записувати батька дитини, користуючись механізмом, передбаченим ст. 135 Сімейного кодексу України [1]. Відповідно до цієї статті при народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проводиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою.

---

[3] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 березня 2023 року у справі № 290/289/22-ц https://reyestr.court.gov.ua/Review/109854993

[4] Постанові Верховного Суду від 21 лютого 2020 року у справі № 643/9245/18 https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87760362

[5] Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2020 року у справі № 638/20596/16 http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=93171264&red=100003fd7cfea89845194c9afb95dfd0d43fef&d=5

[6] Постанова ВС/ОП КЦС від 05.12.2022 у справі № 490/6057/19-ц щодо встановлення факту, що має юридичне значення, щодо загибелі військовослужбовця внаслідок збройної агресії проти України зі сторони російської федерації https://verdictum.ligazakon.net/document/107963201

[7] Постанова Верховного Суду від 21 червня 2023 року по справі № 619/1908/23 https://reyestr.court.gov.ua/Review/111742048?fbclid=IwAR2Egj_s8NG-27nJqkJHvzUF9HlmrYgOUbZA3B4seutk-HCzzdAMGMBIVSQ

[8] Постанова ВС/КЦС від 28.09.2022 у справі № 742/2354/20 щодо з'ясування обставин прийняття спадщини дитиною та встановлення відповідних фактів http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=93171264&red=100003fd7cfea89845194c9afb95dfd0d43fef&d=5

[9] Постанова Верховного Суду від 10 січня 2019 року у справі № 484/747/17 (провадження № 61-44149св18) http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79161670.

Зауважимо, що ВС/КЦС Постановою від 22.03.2023 у справі № 290/289/22– ц підкреслив про зміну підсудності (з цивільного на порядок адміністративного судочинства) у справі **щодо встановлення факту проживання однією сім`єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, пов'язаного з метою підтвердження за заявницею певного соціально-правового статусу щодо призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім`ї військовослужбовця**. Між заявницею та Міністерством оборони України виник спір, пов`язаний з доведенням наявності підстав для підтвердження за нею певного соціально-правового статусу щодо призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім`ї військовослужбовця, не пов`язаного з будь-якими цивільними права та обов`язками заявниці, їх виникненням, існуванням та припиненням. Отже, за предметом та можливими правовими наслідками цей спір існує у сфері публічно-правових відносин, а отже, не підлягає вирішенню у порядку цивільного судочинства.[10]

Якщо біологічний батько дитини (дітей) загинув під час збройної агресії рф або за інших обставин, а залишилися діти, народженні після його загибелі у випадку не перебування у шлюбі батьків, або батько за життя з інших обставин не визнав себе батьком дитини (дітей), шлях вирішення питання тільки в судовому порядку з доведенням **факту батьківства** загиблого батька. Дитина, походження якої буде встановлено від померлого захисника України, буде мати пільги та гарантії дитини, яка є дитиною померлого захисника, буде брати участь в розподілі одноразової допомоги між членами родини загиблого захисника, яка передбачена державою у випадку загибелі батька, а також дитина в подальшому буде користуватися всіма пільгами та гарантіями, наданими державою. Крім того, буде отримувати пенсію по втраті померлого годувальника, а також буде спадкоємцем померлого[11].

Що стосується встановлення факту народження дітей, народжених в умовах воєнного стану у районах проведення бойових дій, то це питання 04.03.2022 року було врегульовано наказом Міністерства охорони здоров'я № 407 «Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану»[12]. В період дії воєнного стану за умови відсутності можливості заповнення медичного свідоцтва про народження медичний працівник зобов'язаний на кожний випадок народження живої дитини виписати довідку довільної форми в двох примірниках без проставлення печатки, яка прирівнюється до медичного свідоцтва про народження. Крім того визначено, що підтвердження факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я на період дії воєнного стану на території України можливе також шляхом заповнення лікарем медичного свідоцтва про народження після проведеного огляду жінки, яка народила, та дитини й за умови

[10] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 березня 2023 року у справі № 290/289/22-ц https://reyestr.court.gov.ua/Review/109854993

[11] Ліпаткіна Елла. Визнання батьківства, встановлення факту батьківства, оспорювання батьківства та позбавлення батьківських прав обох батьків або одного з них. dvokat-narodu.com/blog/semeinoe-pravo/viznannia-batkivstva-vstanovlennia-faktu-batkivstva-osporiuvannia-batkivstva-ta-pozbavlennia-batkivskix-prav-obox-batkiv-abo-odnogo-z-nix

[12] Про забезпечення реєстрації новонародженої дитини в умовах воєнного стану. НАКАЗ 04.03.2022 № 407https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-22#Text

наявності в первинно-обліковій медичній документації жінки, у тому числі в електронній системі охорони здоров'я, відомостей, що підтверджують факт вагітності такої жінки. 07 серпня 2022 набув чинності Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи в умовах воєнного чи надзвичайного стану та на тимчасово окупованих територіях"[13]. Документом передбачені зміни до Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України). Відповідно до Пояснювальної записки метою прийняття цього закону стало запровадження спрощеного порядку встановлення фактів народження або смерті особи. Так, змінами передбачається:

– можливість застосовувати такий порядок в період дії воєнного чи надзвичайного станів;

– приведення порядку у відповідність до чинного законодавства щодо – визначення тимчасово окупованої території України;

– розширення списку заявників, які можуть звернутися до суду. Із заявами про встановлення факту народження тепер можуть звернутися один із батьків, опікуни, піклувальники, особа, яка утримує та виховує дитину. В свою чергу, із заявами про встановлення факту смерті може звернутися будь-яка заінтересована особа (якщо встановлення факту смерті особи впливає на її права, обов'язки чи законні інтереси);

– можливість звернення до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника в обох випадках.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду по справі № 619/1908/23 зазначив, що Заява про встановлення **факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України**, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана батьками або одним з них, їхніми представниками, членами сім`ї, опікуном, піклувальником, особою, яка утримує та виховує дитину, або іншими законними представниками дитини до будь-якого місцевого **суду** України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника (абзац 1 частини першої статті 317 ЦПК України)[14].

Крім того, повномасштабне вторгнення рф виступає обставиною, що унеможливлює внесення тих чи інших записів (змін) відповідних актових записів шляхом звернення до органів державної реєстрації актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях України. Так, зокрема, у справах про усиновлення, якщо виникає потреба в отримання нових свідоцтв про народження усиновлених дітей, але при цьому орган державної реєстрації знаходиться на території проведення антитерористичної операції, заявникам рекомендують звертатися до суду із заявою про встановлення факту

[13] Роз'яснення Міністерства юстиції України. РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ МІЖ БАТЬКАМИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ https://minjust.gov.ua/m/rozvyazannya-sporiv-mij-batkami-schodo-viznachennya-mistsya-projivannya-ditini

[14] Постанова Верховного Суду від 21 червня 2023 року по справі № 619/1908/23 https://reyestr.court.gov.ua/Review/111742048?fbclid=IwAR2Egj_s8NG-27nJqkJHvzUF9HlmrYgOUbZA3B4seutk-HCzzdAMGMBIVSQ

народження (див. зокрема рішення Харківського районного суду Харківської області від 28 жовтня 2014 року у справі № 635/9426/14-ц)[15].

Факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю може встановлюватися судом у позовному провадженні якщо є спір про право. За наявності інших спадкоємців, які заперечують щодо права особи на спадкування в порядку ст.1264 ЦК України, факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю встановлюється судом у позовному провадженні, оскільки наявним є спір про право. У випадку розгляду справи в позовному провадженні є інші спадкоємці померлого, оскільки саме на їх спадкові права буде мати вплив подальше вирішення справи. Так, Верховний Суд зазначає, що відповідачами за позовом про встановлення факту спільного проживання однією сім`єю мають бути особи, які мають цивільно-правовий інтерес або право на спадкування майна померлої особи (постанова Верховного Суду від 30 листопада 2020 року у справі № 638/20596/16, провадження № 61-2482св19). У випадку відсутності інших спадкоємців, існує судова практика щодо залучення відповідачем у справі відповідного органу місцевого самоврядування, оскільки територіальна громада відповідно до ст.1277 ЦК України є правонаступником *відумерлого майна* яке розташоване на її території[16].

Україна зобов'язана розвивати та зміцнювати механізм правового захисту прав дітей та їх основоположних свобод. Сімейний кодекс України створює умови для охорони кожної дитини. Судовий захист прав дітей для найкращого забезпечення їх інтересів набув нових характеристик: предмету спору про визначення місця проживання дитини, пов'язаного з перетином кордону дитиною без згоди одного з батьків[17]. Вдосконалення діючого сімейного законодавства України в сфері опіки та піклування, приєднання до міжнародних конвенцій та договорів із міжнародного приватного права, може стати запорукою належного правового регулювання та забезпечення особистих немайнових та майнових прав дітей, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Однією із важливих задач держави – Україна є розробка правового механізму щодо повернення дітей, евакуйованих та примусово переміщених до російської федерації.

[15] Рішення Харківського районного суду Харківської області від 28.10.2014 р. у справі № 635/9426/14-ц // URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41406661.

[16] Бобак Оксана Василівна. Фактичні шлюбні відносини: особливості набуття права власності на майно померлого. https://www.hsa.org.ua/blog/faktychni-shlyubni-vidnosyny-osoblyvosti-nabuttya-prava-vlasnosti-na-majno-pomerlogo

[17] Роз'яснення Міністерства юстиції України. РОЗВ'ЯЗАННЯ СПОРІВ МІЖ БАТЬКАМИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ https://minjust.gov.ua/m/rozvyazannya-sporiv-mij-batkami-schodo-viznachennya-mistsya-projivannya-ditini

НАПРЯМ 6. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТА ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-124

ADDRESSING EMERGING LEGAL AND POLICY ISSUES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE WAR-AFFECTED CARPATHIAN MOUNTAINS OF UKRAINE

Arjjumend Hasrat [Dr.]
President, The Grassroots Institute, 548 Jean Talon Ouest, Montreal, QC, H3N1R5 Canada

Donets Olga [Dr.]
Secretary, The Grassroots Institute, Ukraine
Associate Professor, Department of Environmental Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

Khrushch Olena [Dr.]
Vice President, The Grassroots Institute, Ukraine
Associate Professor, Department of General and Clinical Psychology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk, Ukraine

The Carpathian Mountains, extending across Ukraine and neighbouring countries, face escalating environmental degradation partly aggravated by the ongoing conflict in Ukraine. There is sporadic direct shelling in Carpathian territories, causing not a significant direct harm; but, of course, the Carpathians, like the entire natural environment, suffer from war through air pollution, migration, climate change and the like. This paper explores the emerging legal challenges regarding the sustainability of the Carpathian ecosystem, considering the context of the Ukrainian conflict and the involvement of the European Union (EU). Exacerbated by full-scale Russian invasion of Ukraine, degradation encompasses deforestation, illegal logging, habitat destruction, and water pollution, posing severe threats to biodiversity and ecosystem services. This paper identifies key legal issues and proposes strategies to address them, taking into account the EU's role and relevant policies.

Firstly, strengthening and enforcing existing environmental protection laws is crucial to combat illegal activities such as logging and poaching, aligning with EU

directives and regulations. Additionally, enhancing international cooperation through EU initiatives and frameworks such as the Carpathian Convention is vital for addressing transboundary environmental issues effectively. Furthermore, leveraging EU funding and expertise can support capacity-building efforts and sustainable development projects in the Carpathian region. Community engagement and participation are essential for empowering local populations in decision-making processes, aligning with EU principles of participatory governance and sustainable development. Conflict-sensitive approaches, integrated into environmental policies with EU support, can mitigate conflict-related environmental impacts and contribute to rebuilding efforts. Moreover, comprehensive land use planning and zoning regulations, in line with EU spatial planning directives, are necessary to guide sustainable development practices and prevent further environmental degradation. Promoting alternative livelihood options such as eco– and cultural tourism and sustainable agriculture, with EU funding and technical assistance, can alleviate pressure on natural resources while supporting local economies and aligning with EU strategies for rural development and biodiversity conservation.

In conclusion, addressing the sustainability of the Carpathian Mountains in war-affected Ukraine requires a multifaceted approach that integrates legal, environmental, social, economic, and EU dimensions. Effective implementation of legal frameworks, international cooperation, community engagement, and conflict-sensitive approaches, supported by EU policies, funding, and expertise, are essential for safeguarding the Carpathian ecosystem amidst ongoing conflict and environmental challenges while advancing regional development goals and EU sustainability objectives.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-125

FINANCIAL SECURITY OF LOCAL GOVERNMENT IN POLAND

Kobylski Piotr
Ph.D., research and teaching assistant professor,
Department of Public Law, Faculty of Law and Administration,
University of Radom. Kazimierz Pułaski,
Radom, Poland

Paweł Świtał
Ph.D., research and teaching assistant professor,
Department of Public Law, Faculty of Law and Administration,
University of Radom. Kazimierz Pułaski,
Radom, Poland

This study is another voice in the discussion on the financing of local government units in Poland, based on an analysis of legal provisions related to the functioning and financing of local government institutions and their application in practice in recent years. This is an important issue, as the legislator specifically addressed this issue, indicating in Article 16 of the Constitution of the Republic of Poland that local government participates in the exercise of public authority. The study will therefore address the legal status of local government in the context of the stability of their sources of funding. The main thesis of the study is linked to the evaluation of the model, which de lege lata is supposed to ensure an adequate amount of public funds for the activities of local government.

The set goals determined the choice of the layout of the study and research methods. The work assumes methodological pluralism. The two main research methods used in the work are the dogmatic-legal method and the theoretical-legal method. The historical-legal method and legal functionalism were used as an auxiliary, which allowed to present the subject of research from the point of view of its evolution, and thus to obtain a full picture of the discussed issues.

Legal regulations should warrant actions that give rise to civic trust in a public authority. Open resolutions are a practical instance of such actions as they relate to the citizens' right to information about the activities of public authorities. The principle of openness belongs among the standards of the democratic rule of law. It is also an unquestionable systemic principle grounded in the Constitution under the Polish legal order.13 The literature defines it, among other things, as "the right to search for, demand, receive and diffuse information, to informing and being informed[1].

As B. Dolnicki and R. Cybulska are right to note, the principle of openness is an extraordinarily important part of the operation of public authorities, with the

[1] Górzyńska T., *Geneza i rozwój prawa do informacji*, [in:] *Dostęp do informacji publicznej w Polsce i w Europie. Wybrane zagadnienia prawne*, eds. E. Pierzchała, M. Woźniak, Opole 2010.

openness of local government bodies, closest to local residents, being crucial. It needs to be regulated broadly enough, therefore, and precisely enough, to make its exercise real and satisfying the needs of the population. The right to public information, an expression of individual empowerment, is a pre-requisite to and a guarantee of the remaining subjective rights of an individual. Having access to public information, an individual becomes a partner of administrative authorities[2].

It has already been mentioned the principle of the openness of public financial administration is formally introduced to the Polish legal order by Article 61 of the Polish Constitution. As far as statutory regulations are concerned, Chapter 4 of the Act of 27 August 2009 on public finance,25 Article 61 CSGA, Article 61 DSGA, and Article 72 VSGA are of paramount importance. The legal science distinguishes openness in its formal and material sense. The former allows for the monitoring of financial administration, while the openness in its material sense denotes the ability of the actual understanding of the processes that are part of public finances[3]. It should also be emphasized the openness of communes involves the citizens' right to information, entry to the meetings of local councils and their committees, and access to documents produced in the exercise of public tasks, including the minutes of the meetings of the communes bodies and local council committees. This openness also encompasses the citizens' right to information about the positions taken by individual councilors in voting on matters important to local residents. Thus, each piece of information on public property must be made available, not only in the cases listed by the provision, e.g., Article 6 (1) (2) (f), Article 6 (1) (3) (b) and (f), Article 6 (1) (4) (d), Article 6 (1) (5) (c) API. The administration of public resources is undoubtedly open and must be treated as public information[4].

The financial security of the state should be derived from its financial authority. Financial authority, rooted in the doctrine of administrative law, means the functioning of public administration bodies as entities (acting individually or collectively) separate in the administrative structure, endowed with administrative authority and possessing their own distinctive competences. Within the framework of the existing decentralization of public power, financial security should be linked to the state's financial authority and derived from it, allowing it to be perceived at the local government level as well[5].

It is obvious that the state's financial authority is dominant, and only to a limited extent can its functioning also be indicated within the public tasks carried out by the bodies of local government units. Among the identified own revenues,

[2] Dolnicki B., Cybulska R., *Realizacja zasady jawności i dostępu do informacji publicznej w samorządzie terytorialnym*, [in:] *Korupcja i antykorupcja – wybrane zagadnienia*, eds. J. Kosiński, K. Krak, Szczytno 2011.

[3] Cwalińska J., *Czy dostęp do informacji publicznej stanowi gwarancję praw podmiotowych jednostki? Zagadnienia wybrane*, [in:] *Prawo do informacji publicznej. Efektywność regulacji i perspektywy jej rozwoju*, red. M. Maciejewski, Warszawa 2014.

[4] Jonung L., Larch M., *Improving Fiscal Policy in the EU: The Case for Independent Forecasts*, "Economic Policy" 2006, vol. 21(47), DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-0327.2006.00162.x

[5] Bitner M., *Wpływ budżetowania memoriałowego na kształt i funkcjonowanie zasad budżetowych w prawie budżetowym jednostek samorządu terytorialnego*, "Samorząd Terytorialny" 2012, no. 5.

the most important from the perspective of financial authority analysis are undoubtedly those obtained through the collection of so-called local or municipal taxes (collected by municipalities) and local government taxes (collected by counties and voivodeships)[6].

In the case of municipalities, which according to the regulations of the Constitution carry out all tasks not reserved for other public authorities, it is extremely important to transfer, by virtue of Article 168 of the Constitution of the Republic of Poland, the right to determine the amount of local taxes and fees within the scope defined by law. Adopting such a solution allows for the distinction within the financial authority, as described in the literature of the subject, of derivative tax authority. In addition to the possibility of influencing the amount of local taxes and fees, it also means the possibility of introducing by the legislative body exemptions and reductions in agricultural and forestry taxes, as well as the use of, among others, the institution of transferring the payment deadlines of taxes and fees; compulsory mortgage or treasury pledge; concluding a civil law agreement for the transfer of ownership of property or property rights in exchange for tax arrears[7].

The legislator limits the spending possibilities of local government units by indicating mandatory own tasks and commissioned tasks, as well as the use of subsidies. The types of own tasks specified by the legislator, which are to be carried out based on local government laws, can only be modified by local government units in relation to the size or shape of the task being carried out in a given budget year. In some cases, there is also the possibility to decide on the deadline for its completion. Similar limitations must be associated with the expenditure of funds for the implementation of tasks commissioned by laws or government administrative bodies. Commissioning a task related to the allocation of financial resources requires their use for the implementation of the specified task, similar to targeted grants awarded for a specific purpose to a specific entity as subsidies for products or services. The freedom in this regard is ensured by general subsidies granted to local government units, which can be spent within the goals defined by the legislative body. As stated in Article 9(7) of the Local Government Finance Act, subsidies granted to local communities should not be used to finance specific projects. The essence of general subsidies is that they are not granted to local government units for the financing of specific projects, but rather to allow them to freely conduct their own policy within the independently granted statutory powers[8].

This realization requires an efficient model of financing. Without an open financial administration of communes, the local government could be incapable of discharging these tasks. The fact the local government obtains financial

[6] Borodo A., *Finanse publiczne. Zagadnienia ustrojowe i prawne*, Warszawa 2019.

[7] Misiąg W., Niedzielski A., *Openness and Transparency of Public Finances in Poland in the Light of the International Monetary Fund Standards*, "Journals of the Gdańsk Institute for Market Economics" 2001, no. 29.

[8] Izdebski H., *Kierunki rozwoju zarządzania publicznego w Europie*, [in:] *W poszukiwaniu dobrej administracji*, eds. H. Izdebski, H. Machińska, Warszawa 2007.

resources in its own name and responsibility implies the need for a comprehensive surveillance of public finances. Administration of public funds outside the state budget produces a risk of some of this revenue to escape such a surveillance. The limited opportunities for the surveillance of the local financial administration provide conditions conducive to the waste of public funds. The irrational spending on some of the public tasks, for instance, in a situation of fiscal deficit, jeopardizes the stability and integrity of the whole financial system. A lack of transparency often leads to the separation of some public funds, thus interfering with a reasonable management of all of the funding. This results in a growing fiscal deficit. Security can be ensured by securing the financial resources necessary for the functioning of the state within its financial authority. This authority, although strongly regulated by legal regulations, also belongs to local government bodies, whose goal is to act for the benefit of local communities. And although it should be recognized after analyzing only selected regulations that local communities can feel secure by guaranteeing financial resources, it is also possible to call for the real separation of financial authority, fully justified by the decentralization of public authority[9].

[9] Fleszer D., *Zakres jawności działania organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego*, "Samorząd Terytorialny" 2010, no. 4.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-126

THE TRANSFORMATION OF POST WAR UKRAINIAN AGRIBUSINESS AND CIRCULAR ECONOMY

Dr. Kakha Nadiradze
President Association for Farmers Rights Defense, AFRD

Mrs. Nana Phiromanashvili
Executive Director, Association for Farmers Rights Defense, AFRD

Ms. Tekla Nadiradze
Young Researcher

Post War Recovery of Ukrainian Economy means Transformation of the Food Systems and Farm Models and consideration of Agroecological, environmental and social impacts across all business decisions. Collecting and analyzing current data isn't enough to change an organization's core culture of Data Collecting, Aggregating and Sharing which is essential for operationalizing sustainability. To fully realize the wealth of opportunity stemming from sustainability and sustainable thinking, companies must integrate sustainability principles into every aspect of Agribusiness, Circular and Green Economy, Techno parks Development and Technology Transfer. Increasing National and International frameworks and guidance's on joint actions have a key role that can take time to understand and navigate

Optimizing Ukrainian Agribusiness Companies sustainability efforts is a long and winding journey, but this progress needs to make for a significant Policy Reforms and Strategies and Action Plans. We are motivated for actionable recommendations for assessing Ukrainian Economy, Rural Development and Food Systems in sustainable way, having a multi goal setting, and building a custom-fit strategy to achieve Public, Private Partnership and organizational objectives all while strengthening Georgia-Ukrainian Agribusiness.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-127

ФІСКАЛЬНЕ МАРКУВАННЯ ПАЛИВА ХІМІЧНИМИ МАРКЕРАМИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Атаманчук Наталія Іванівна

доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Перед Україною як державою, що уклала з Європейським Союзом (далі – ЄС) Угоду про асоціацію [1], а також отримала статус кандидата на членство в ЄС, стоїть завдання гармонізації національного законодавства з нормами права ЄС. Важливим у цьому питанні є детальний аналіз відповідних Директив Ради ЄС у сфері акцизного оподаткування із виокремленням тих їх положень, що мають обов'язковий характер, та положень, які дозволяють державам-членам ЄС самостійно вирішувати певні питання, встановлювати певні правила щодо оподаткування підакцизних товарів.

Досліджуючи питання гармонізація акцизного оподаткування з правом ЄС у науковій статті[2], було встановлено, що положення директив Ради ЄС щодо акцизного оподаткування певною мірою враховані в законодавстві України. В той же час, важливим кроком для України залишається впровадження європейської системи контролю за сплатою акцизів.

Зокрема, у багатьох країнах ЄС дизельне паливо маркується спеціальними хімічними речовинами, які здатні легко виявитися за допомогою простого тесту працівниками митної та податкової служби. Окрім додавання євромаркера до паливних продуктів також додається інший специфічний барвник, який вказує на визначений розмір сплати акцизного податку. Так, нормативно-правовими документами різних країн визначаються розміри складових акцизу (євромаркера та барвника), які підлягають сплаті, а будь які зниження концентрації акцизу трактуються як спроба фальсифікації пального.

[1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 (2015, Листопад). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

[2] Атаманчук Н.І. (2022). Гармонізація акцизного оподаткування з правом Європейського Союзу. *Ампаро. Спецвипуск*. Том 1. С. 21-27.

Зарубіжні науковці[3] у своїх дослідженнях зазначають про те, що фальсифікація нафтопродуктів, особливо дизельного палива, стала серйозною проблемою, а легка доступність гасу та той факт, що він змішується з дизелем, призводить до великої проблеми фальсифікації дизеля гасом. Була запропонована низка методів перевірки фальсифікації дизельного палива гасом, таких як перевірка фільтра, дистиляція за американськими стандартами для тестування матеріалів (ASTM), перевірка таких властивостей, як густина, температура спалаху та в'язкість, метод на основі запаху, ультразвукові методи, методи титрування та оптична техніка. Однак, як стверджують O. Divya та Ashok K. Mishra «більшість із доступних методів мають обмеження щодо чутливості та точності визначення рівня фальсифікації»[4].

Зауважимо, що в країнах ЄС положення щодо мінімальних ставок акцизного збору, зокрема, і до різних категорій газойлю та гасу визначено Директивою 92/82/ЄЕС [5].

27 листопада 1995 р. Радою ЄС було прийнято Директиву Ради 95/60/ЄС «Про фіскальне маркування газойлів та гасу» (далі – Директива Ради 95/60/ЄС)[6], яка передбачає встановлення загальних правил фіскального маркування газойлів та гасу. Так, держави-члени застосовують фіскальний маркер до: газойлю під кодом CN 2710 00 69, який був випущений для споживання у значенні статті 6 Директиви 92/12/ЄЕС і був звільнений або підлягав оподаткуванню акцизним збором за ставкою, відмінною від тієї, що встановлена в Стаття 5 (1) Директиви 92/82/ЄЕС; гасу під кодом CN 2710 00 55, який був випущений для споживання у значенні статті 6 Директиви 92/12/ЄЕС і був звільнений або підлягав оподаткуванню акцизним збором за ставкою, відмінною від тієї, яка встановлена у статті 8 (1) Директиви 92/82/ЄЕС.

Цією Директивою передбачено, що «маркер складається з чітко визначеної комбінації хімічних добавок, які додаються під фіскальним контролем до того, як відповідні мінеральні масла будуть випущені для споживання»[7].

Стаття 3 Директиви Ради 95/60/ЄС[8] визначає, що «держави-члени Співтовариства вживають необхідних заходів, щоб забезпечити уникнення

[3] Divya, O. & Ashok, K. Mishra (2007). Multivariate methods on the excitation emission matrix fluorescence spectroscopic data of diesel–kerosene mixtures: A comparative study. *Analytica Chimica Acta*. Volume 592, Issue 1, 29 May 2007, Pages 82-90.

[4] Divya, O. & Ashok, K. Mishra (2007). Multivariate methods on the excitation emission matrix fluorescence spectroscopic data of diesel–kerosene mixtures: A comparative study. *Analytica Chimica Acta*. Volume 592, Issue 1, 29 May 2007, Pages 82-90.

[5] Council Directive 92/82/EEC of 19 October 1992 on the approximation of the rates of excise duties on mineral oils. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0082.

[6] Council Directive 95/60/EC of 27 November 1995 on fiscal marking of gas oils and kerosene. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31995L0060

[7] Council Directive 95/60/EC of 27 November 1995 on fiscal marking of gas oils and kerosene. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31995L0060

[8] Council Directive 95/60/EC of 27 November 1995 on fiscal marking of gas oils and kerosene. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31995L0060

неналежного використання маркованих продуктів і зокрема, щоб нафтопродукти, про які йдеться, не могли використовуватися для згоряння у двигуні транспортного засобу, що рухається на дорозі, або триматися в його баку для пального, якщо таке використання не дозволено у конкретних випадках, визначених компетентними органами держав-членів Співтовариства. Кожна держава-член Співтовариства вживає заходів, необхідних для того, щоб повністю виконувати усі положення цієї Директиви, і, зокрема, визначає покарання, що мають призначатися в разі невиконання зазначених заходів; такі покарання мають бути пропорційними до їхньої мети та мати відповідний стримуючий вплив».

Варто зазначити, що Директивою Ради 95/60/ЄС надається право державам-членам додавати національний маркер або колір на додаток до маркера. Так, у Франції морський дизель забарвлений в синій колір з Solvent Blue 35, в Італії всі газові масла пофарбовані в зелений колір з Solvent Green 33, в Німеччині всі газові масла пофарбовані в червоний колір з Solvent Red 19. У Хорватії SB 35 використовується для фарбування дизельного палива, яке має застосування в сільському господарстві, рибальстві, аквакультурі та морській культурі [9]. Хоча вміст SY 124 в паливі регулюється рішеннями Єврокомісії 2001/574/ЄС і 2003/900/ЄС і має становити від 6 мг/л до 9 мг/л, вміст синього барвника в паливі строго не регламентується. В одних країнах концентрація SB 35 регулюється національними мінімумами (5 мг/л в Данії, Ірландській Республіці, Португалії та Швеції; 10 мг/л у Франції; >6 мг/л в Польщі), тоді як в інших передбачається тільки видимий огляд (Хорватія, Австрія, Бельгія, Греція)[10].

Поділяємо думку науковців про те, що «для правильного функціонування внутрішнього ринку та, зокрема, запобігання ухиленню від сплати податків Директива Ради 95/60/ЄС від 27 листопада 1995 року передбачила загальну систему маркування для ідентифікації газових масел та керосину, на які поширюється знижена ставка акцизу. Вона повинна застосовуватися як еталонний спосіб спірних питань для перевірки маркувальних малонасичених мінеральних масел та сумішей з дизельним паливом» [11].

В Україні відсутня практика фіскального маркування підакцизних продуктів хімічними маркерами. Окремі пропозиції щодо маркування підакцизних нафтопродуктів знайшли місце в законопроєктах «Про маркування підакцизних нафтопродуктів маркерами акцизного податку»

[9] Tatjana, T., Sandra, B., Martina, B., Nada, U. N., & Ana-Marija, Čižmek. (2018). Determination of the Solvent Blue 35 dye in diesel fuel by solid phase extraction and high-performance liquid chromatography with ultraviolet detection. *Dyes and Pigments*. Vol. 150, P. 216–222.

[10] Tatjana, T., Sandra, B., Martina, B., Nada, U. N., & Ana-Marija, Čižmek. (2018). Determination of the Solvent Blue 35 dye in diesel fuel by solid phase extraction and high-performance liquid chromatography with ultraviolet detection. *Dyes and Pigments.* Vol. 150, P. 216–222.

[11] Перспективи розвитку системи податкових та митних експертиз в Україні: концептуальний підхід. (2019) / О.Є. Сушкова, А. В. Ємець, О. О. Пунда, Л. Л. Єфіменко, Н. М. Борейко та ін. ; за заг. ред. О. Є. Сушкової. Ірпінь: ФОП Мельник А. А., С. 13.

№ 7484 від 17 грудня 2010 року[12] та № 992 від 12 грудня 2012 року[13], які, на жаль, так і не були прийняті.

Започаткування практики маркування підакцизних нафтопродуктів маркерами акцизного податку, А. Монаєнко та Н. Атаманчук[14] визначають як один із шляхів удосконалення правового регулювання акцизного податку в Україні на сучасному етапі.

На сьогодні, євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність гармонізації законодавства нашої держави з правом ЄС, а також адаптації вітчизняного законодавства про акцизний податок до законодавства ЄС. Важливого значення на шляху такої гармонізації набувають положення Директиви Ради 95/60/ЄС, яка сприяє належному функціонуванню внутрішнього ринку шляхом усунення регулятивних бар'єрів, які можуть перешкоджати торгівлі та законному використанню палива зі знижкою/звільненням від оподаткування, а також запобігає податковому шахрайству у сфері справляння акцизу.

[12] Про маркування підакцизних нафтопродуктів маркерами акцизного податку: проєкт Закону України від 17 грудня 2010 року № 7484. http:// search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF5RW00I.html

[13] Про маркування підакцизних нафтопродуктів маркерами акцизного податку: проєкт Закону України від 12 грудня 2012 року № 992. http:// search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG0RK00I.html

[14] Монаєнко А. О., Атаманчук Н. І. (2022). Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави: монографія / А. О. Монаєнко, Н. І. Атаманчук. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», С. 233.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-128

АДАПТАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Габані Іван Іванович
доктор філософії,
асистент кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Сучасна адвокатура, як одна з ключових професій у правовій сфері, відіграє важливу роль у комерційних та особистих юридичних відносинах. Забезпечуючи захист прав і свобод, адвокати стають гарантом справедливості та правової безпеки громадян і бізнесу. В історичному контексті, зокрема у 1978 році, Флорентійський проект під керівництвом
М. Каппеллеті та Б. Дж. Ґарта ініціював рух за доступ до правосуддя, який визначався через три "хвилі" реформ. Ці реформи мали на меті підвищення доступності юридичної допомоги, особливо для малозабезпечених верств населення, та розширення представництва у судах для захисту колективних інтересів. Також вони сприяли створенню альтернативних механізмів вирішення спорів, що виходять за рамки традиційної судової системи[1].

У сучасному світі, де правові системи постійно еволюціонують у відповідь на виклики європейської інтеграції та потреби сталого розвитку, адвокатура зустрічається з необхідністю адаптації своїх адміністративно-правових принципів. Це вимагає від адвокатів не лише відповідності міжнародним стандартам, відображеним у численних директивах та резолюціях, але й активної участі у формуванні правових норм, які відповідають сучасним вимогам правової держави та глобалізованого світу.

Таким чином, інститут адвокатури виступає необхідною гарантією права на справедливий суд. А тому статус принципи та гарантії їх професійної діяльності поширені у значній кількості міжнародних актів, зокрема Директив[2] [3],

[1] Bryant G. Garth Indiana, Mauro Cappelletti. Foreward: Access to Justice as a Focus of Research. Articles by Maurer Faculty. 1981. P. 1131.

[2] Council Directive 77/249/EEC of 22 March 1977 to facilitate the effective exercise by lawyers of freedom to provide services. Official Journal of the European Communities. 1977. No L 78. p. 17-18.

[3] Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained. Official Journal. 1998. L 077. P. 0036-0043.

резолюціях ГА ООН[4] [5] [6] [7], резолюціях ІВА[8] [9] [10] [11] тощо.

Хартія основних принципів європейської адвокатської професії, розроблена Радою адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи, визначає ключові засади, що є фундаментальними для ефективного здійснення правосуддя та доступу до нього, а також для гарантування права на справедливий суд. Одним із центральних аспектів є професійна компетентність адвокатів, яка передбачає необхідність належної освіти та кваліфікації для ефективного представництва та консультування клієнтів. Етичні кодекси адвокатури підкреслюють важливість відмови від справ, у яких адвокат не володіє достатньою компетенцією[12].

Стандарти Ради Європи та резолюції Міжнародної асоціації юристів встановлюють вимоги до юридичної освіти, яка має сприяти розвитку глибокого розуміння ролі юриста, його правових та етичних обов'язків, а також знань про права людини та основні свободи. Юристи, у свою чергу, повинні прагнути до високого рівня компетентності та своєчасності у виконанні своїх професійних обов'язків, уникаючи прийняття завдань, які вони не можуть виконати на належному рівні[13].

Досліджуючи вимоги законодавства України з міжнародними стандартами у цій галузі, щодо забезпечення високої якості професійної

[4] Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms : Resolution adopted by the General Assembly on 8 Mar. 1999. URL: https://digitallibrary.un.org/record/265855 (дата звернення: 15.09.2023).

[5] Declaration of the high-level meeting of the General Assembly on the rule of law at the national and international levels : Resolution adopted by the General Assembly on 24 September 2012. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/high-level-meeting-on-the-rule-of-law-2012/ (дата звернення: 15.09.2023).

[6] United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems : Resolution adopted by the General Assembly / United Nations ; United Nations Office on Drugs and Crime. New York, 2013. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UN_principles_and_guidlines_on_access_to_legal_aid.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

[7] Mandate of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers : Resolution adopted by the Human Rights Council on 16 July 2020. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3877488?ln=ru (дата звернення: 15.09.2023).

[8] Resolution on Legal Aid Adopted by the IBA on 1 June 1996 / IBA. URL: https://www.ibanet.org/About_the_IBA/IBA_instruments.aspx (дата звернення: 15.09.2023).

[9] Resolution on Non-Discrimination in Legal Practice, adopted by the IBA Council on 13 September 1998 / IBA. URL: https://www.ibanet.org/Human_Rights_Institute/council-resolutions (дата звернення: 15.09.2023).

[10] Statement of General Principles for the Establishment and Regulation of Foreign Lawyers Adopted by the IBA Council on 6 June 1998 / IBA. URL: https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=E1E90E65-387D-45AC-9098-66882783A281 (дата звернення: 15.09.2023).

[11] Resolution on Professionalism Versus Commercialism, adopted by the IBA Council in September 2000 / IBA. URL: https://eshra375.files.wordpress.com/2014/01/resolution-on-professionalism-versus-commercialism-2000.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

[12] Хартія основних принципів європейської адвокатської професії, затверджені Радою адвокатських асоціацій та правничих товариств від 25 листопада 2006 р. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/files/hartia_brenduvannia.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

[13] General Principles for the Legal Professional Adopted by the IBA on 20 September 2006 / IBA. URL: https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=e067863f-8f42-41d8-9f48-d813f25f793c (дата звернення: 15.09.2023).

підготовки адвокатів відповідно до європейських стандартів, і отримання ними повної вищої юридичної освіти для здобуття адвокатської кваліфікації, зауважимо, що зважаючи на те, що Україна перебуває у статусі кандидата на вступ до Європейського Союзу, адвокатська діяльність має бути розглянута з позиції зближення законодавства України та Європейського Союзу. Для паралелі візьмемо Чеську та Словацьку республіки.

Аналіз законодавства України, Чеської та Словацької республік, можемо зробити у порівнянні визначення, що таке Адвокатура, на основі основного нормотворчого документу, а саме у законах про адвокатуру України[14], Чеської[15] та Словацької республіки[16].

Всі три визначення описують інститут адвокатури її в різних контекстах. Основну увагу визначення акцентують увагу на правах людини.

Адвокатура України характеризується, як недержавний самоврядний інститут, що надає юридичну допомогу на професійній основі. Здійснює захист, представництво та інші види правничої допомоги.

Акцентуючи увагу на права людини та забезпечуючи захист та представництво особи в судових та інших правових справах, що відповідає правам людини на справедливий судовий процес та право на правову допомогу.

Адвокатура Словацької республіки, характеризується забезпеченням захисту конституційних прав фізичних осіб та прав фізичних та юридичних осіб (клієнтів) відповідно до Конституції Словаччини та інших юридичних норм.

Акцентуючи увагу на права людини, через охорону конституційних прав громадян, що включає право на захист та інші права, які гарантуються законом, Конституцією Словацької республіки.

Адвокатура Чеської республіки, характеризується регулюванням умов надання юридичних послуг та виконання юридичної практики адвокатами. Включаючи представництво в судах, захист в кримінальних справах, надання правових консультацій та інші форми правової допомоги.

Акцентуючи увагу на правах людини через забезпечення доступу до справедливого судового процесу, усунення нерівності в правозастосуванні, а також надання юридичної допомоги особам, які можуть потребувати захисту своїх прав.

Всі три визначення акцентують на ролі адвокатури в захисті та представництві прав людини в різних країнах, враховуючи законодавчий контекст кожної країни.

Визначення адвокатури України найбільш акцентує увагу на захисті прав людини. Воно вказує, що адвокатура надає юридичну допомогу на професійній основі, забезпечуючи захист, представництво та інші види

[14] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 159.

[15] Zákon o advokacii (zákon č. 85/1996 Sb.) ze dne 13. března 1996. URL: https://www.cak.cz/assets/1996-85-sb----zakon-o-advokacii---zneni-od-1-7-2022.pdf (дата звернення: 15.09.2023).

[16] Zákon o advokácii (Zákon č. 586/2003 Z.) z. zo 4. decembra 2003. URL: https://www.sak.sk/web/sk/cms/document/241/section/242/_event/open (дата звернення: 15.09.2023).

правничої допомоги. Зокрема, це включає представництво осіб в судових та інших правових справах. Такий підхід вказує на те, що однією з головних функцій адвокатури є забезпечення прав людини на справедливий судовий процес та право на правову допомогу.

Визначення адвокатури в Словаччині та Чеській республіці, хоч і надають адвокатам право захищати права фізичних та юридичних осіб, більше зосереджуються на загальних принципах та визначеннях адвокатської діяльності, а не так конкретно акцентують на правах людини.

До прикладу, визначення адвокатури в Словаччині стверджує, що адвокати допомагають у захисті конституційних прав фізичних та юридичних осіб, а також в інших правових питаннях[17]. У цьому визначенні немає такої чіткої специфікації щодо форми захисту прав людини, як, наприклад, представництво в судах.

У визначенні адвокатури в Чеській республіці акцент зроблено на регулюванні умов надання юридичних послуг та виконанні юридичної практики адвокатами, включаючи різні аспекти правової допомоги. Але знову ж таки, немає такого чіткого наголосу на захисті прав людини, який присутній у визначенні адвокатури України.

Український інститут адвокатури, незважаючи на те, що Україна не є членом Європейського союзу, демонструє виражений акцент на захист прав людини в порівнянні з аналогічними інститутами в Словаччині та Чеській.

Це проявляється у специфікації правових послуг, що надаються, включаючи представництво в судах та інших правових справах, а також у визначенні адвокатської діяльності як засобу гарантування прав на справедливий судовий процес та право на правову допомогу. Цей високий ступінь уваги до захисту прав людини свідчить про важливість та приділення великої уваги цьому аспекту правової практики в Україні, навіть в умовах відсутності членства в Європейському союзі.

Аналіз законодавства України, Чеської та Словацької республік дав змогу дійти до висновку, що не всі вимоги вітчизняного законодавства є ідентичними з міжнародними стандартами у галузі адвокатської діяльності. Тим не менш, аналіз та порівняння законодавства, що регулює здійснення адвокатської діяльності в Україні, Чехії та Словаччині, виявив спільні ознаки.

Однак, важливо враховувати, що процес трансформації адвокатури пов'язаний з викликами та завданнями, такими як адаптація до нових технологій, забезпечення конфіденційності і безпеки даних у юридичній сфері, а також вирішення питань щодо доступу до системи для всіх верств населення та усіх адвокатів, включаючи тих, хто працює у віддалених або важкодоступних регіонах.

У кінцевому підсумку, трансформація адвокатури в Україні під впливом судової реформи тісно пов'язана з інноваціями та впровадженням сучасних технологій, які мають на меті не лише оптимізацію судового процесу, але й забезпечення доступності та рівності перед законом для всіх громадян та адвокатів.

[17] Kerecman P., Ficová K. Judikatúra vo veciach zodpovednosti advokáta za škodu zostavili. Bratislava : Wolters Kluwer, 2017. 277 s.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-129

LEGAL PROBLEMS OF PROTECTION AGRICULTURAL LAND FROM WAR WASTE

Hafurova Olena Viktorivna
Professor Dr hab.Professor of Agrarian, Land and Environmental Law Department named after Academician V.Z. Yanchuk National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine Kyiv, Ukraine

Kukhar Olha Vitaliivna
Postgraduate Student of Agrarian, Land and Environmental Law Department named after Academician V.Z. Yanchuk National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine Kyiv, Ukraine

Since February 24, 2022, in Ukraine (and in the East of the country – for 10 years already[1]) intensive shelling has been carried out every day, craters from aerial bombs have been created, new mined areas have been created, heavy military equipment has been destroyed, which leads to the leakage of oil products, burning of the land, etc. All these consequences of military operations pollute the soil, and with it, negatively affect the country's economy and people's health.[2]

Two years after the full-scale invasion, KSE estimates total agricultural losses at 10.3 billion dollars, up 18% from the previous year. As for the reclamation, the KSE estimates an estimated cost of 329 million dollars. After the first year of the invasion, approximately 836,000 hectares of farmland were damaged, resulting in 184 million dollars in losses due to the need for reclamation. As of October 2023, this number has increased to 1.5 million hectares of agricultural land, which is 3.6% of all agricultural land in Ukraine.[3]

The issues of legal protection of agricultural land are traditionally given considerable attention in Ukrainian land and agrarian legal science. It should be mentioned, in particular, the monographic studies of N. S. Gavrysh[4], P. F. Kulynych[5], T. V. Lisova[6]. However, with the beginning of the full-scale

[1] The war in the east of Ukraine. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Війна_на_сході_України#:~:text=Війна%20на%20сході%20України%2C%20або,проголошення%20«державних%20суверенітетів»%20ДНР%20і

[2] Is it possible to heal the soil from war – answers to the most common questions.Kurkul. URL: https://kurkul.com/spetsproekty/1423-chi-mojna-vilikuvati-grunt-vid-viyni--vidpovidi-na-nayposhirenishi-zapitannya

[3] Roman Neyter, Sergiy Zorya, Oleksandr Muliar (2024) Agricultural War Damages, Losses, and Needs Review. KSE. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf

[4] Kulynych P.F. Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine. Monograph. Kyiv: Logos, 2011. 688 p.

[5] Lisova T.V. Legal provision of land restoration: theoretical and practical problems. Monograph. Kharkiv:: urayt, 2020. 396 p.

[6] Havrysh N. S. Use, reproduction and protection of soils in Ukraine: theoretical and legal aspects: monograph. Odesa: Legal literature, 2016. 398 p.

invasion of the Russian Federation into Ukraine, when the indicated category of land suffered devastating losses and the problems associated with overcoming the consequences of the war and the reclamation of lands contaminated by war waste come to the fore, it becomes especially urgent to conduct further research in this area. As rightly noted by M. M. Potip the post-war reconstruction of Ukraine should be focused on restoring land resources. Therefore, scientific research aimed at studying ways of restoring the fertility and ecological safety of Ukraine's chernozems, reducing the negative impact on the environment, and promoting the creation of effective agriculture and agro-industrial complex is highly relevant.[7]

The legal principles of preservation and protection of land, including agricultural land, are enshrined in national legislation. First of all, it is the Constitution of Ukraine, which states that land is the main national wealth, which is under the special protection of the state (Article 14).[8] In addition, the Land Code of Ukraine, in which a separate Chapter VI of Land Protection is devoted to the above-mentioned issues. And the main normative legal document in this area is the Law of Ukraine "On Land Protection", which defines the legal, economic and social foundations of land protection in order to ensure their rational use, reproduction and improvement of soil fertility, other useful properties of the land, preservation of the ecological functions of the soil cover and environmental protection.[9] However, the realities of war require an adequate reaction of the legislator to new challenges. For example, one of the biggest problems is the problem of demining the territory of our country. Thus, according to an infographic study by the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine[10] during the war, Ukraine became the most mined country in the world. 30% of the territory must be checked for the presence of mines. Humanitarian demining requires significant investment. Thus, the cost of demining 1 hectare of land is 1,710 dollars, which includes reclamation of degraded soil and physically altered areas and demining. For producers of agricultural products, such sums are significant, and in some cases unsustainable. In order to resolve this issue, on March 12, 2024, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for the compensation of costs for humanitarian demining of agricultural lands[11]. This normative legal act provides that the state will compensate 80% of the cost of land demining to legal entities regardless of their organizational and legal form or to natural persons – entrepreneurs who produce marketable agricultural products on land owned by them and/or on leased agricultural land plots. The price for demining services will be determined through open bidding in the Prozorro system, and compensation will be provided only once per contaminated land plot.

[7] Potip M.M. (2023) COMBATING POLLUTION AND SOILING OF LAND RESOURCES: LEGAL ASPECTS. Legal scientific electronic journal. URL:https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/33

[8] Constitution of Ukraine. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i

[9] On land protection. Law of Ukraine dated June 19, 2003 №962-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15/ed20171218#n24

[10] The Russian-Ukrainian war: impact on the environment. URL: https://www.topleadprojects.com/war-in-ua-environmental-impact-ukr

[11] On the approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for compensation of costs for humanitarian demining of agricultural lands. Resolution of the CMU dated March 12, 2024. № 284. URL:https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-vykorystannia-koshtiv-peredbachenykh-u-derzhavnomu-biudzheti-dlia-s284120324

Therefore, in order to support farmers, the Cabinet of Ministers of Ukraine has allocated 3 billion hryvnias for the compensation program for humanitarian demining in Appendix No. 3 to the State Budget of Ukraine for 2024, which was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on November 9, 2023 No. 3460-IX[12].

However, the issue of demining should take into account the protection and restoration of agricultural lands and soils in general. Thus, the draft National Mine Action Strategy developed by the Ministry of Economy of Ukraine, designed for 10 years, includes three strategic goals: protecting people, returning land to productive use, and strengthening the capacity of the mine action system. In addition, the Ministry of Economy of Ukraine has started work on the Mine Action Operational Plan, which will specifically determine who will do what, where and when in the context of the implementation of the National Mine Action Strategy and, above all, will coordinate government structures, foreign partners, representatives of local authorities, businesses and people directly[13]. Unfortunately, the National Mine Action Strategy has not yet been published and approved by the National Security and Defense Council of Ukraine, which, in our opinion, is unacceptable in wartime conditions. After all, the process of demining, handling of war waste and land restoration is quite long-term and will be relevant for more than one decade.

Another long-term consequence of the war, which will determine the future of agriculture in Ukraine, is soil degradation. It should be noted that chemical soil contamination in previously mined areas will have negative consequences for agricultural production, the environment and people for generations to come. For these reasons, demining should take place in conjunction with a comprehensive environmental assessment and monitoring of soil contamination. This should be taken into account by the Government when preparing all documents related to mine action. Science-based remediation on less polluted land and fair conservation of land on the most polluted areas are also critical–for farmers who may otherwise lose their means of production; for local communities and consumers who must have access to healthy food; and for the environment, whose disturbed ecosystems must be restored[14].

Therefore, it is important to determine the most optimal model for the restoration of land contaminated by war waste, taking into account all the features, including the consequences of hostilities. In addition, the Law of Ukraine "On Land Protection" should be maximally adapted to future problems and lay the foundation for further land reclamation.

Taking into account all the danger and seriousness of the situation taking place in Ukraine, the state, together with scientists, educators, agrarians and business representatives, needs to look for and develop mechanisms for the restoration of damaged agricultural lands, as well as create all the necessary theoretical and legislative basis for such reclamation. After all, it is through joint efforts that it will be possible to overcome critical problems and minimize the consequences of military actions in the post-war future of Ukraine.

---

[12] On State Budget of Ukraine for 2024. Law of Ukraine dated November 9, 2023 № 3460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text

[13] The Ministry of Economy has started work on the Mine Action Operational Plan. Government portal. URL:https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-rozpochalo-robotu-nad-operatsiinym-planom-protyminnoi-diialnosti

[14] How does war affect soil fertility and food quality? (2023). ECOACTION. URL: https://ecoaction.org.ua/vijna-vplyvaie-na-grunty.html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-130

ВІДКРИТІ ДАНІ ТА ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Дубняк Марія Вікторівна
кандидат юридичних наук, завідувач наукової лабораторії правового забезпечення цифрової трансформації Наукового центру цифрової трансформації і права ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України» м. Київ, Україна

Для досягнення Цілей сталого розвитку[1] *(далі ЦСР)* необхідно забезпечити збір, обробку, аналіз достовірних, своєчасних, актуальних даних. Тому правове забезпечення збору якісних даних має пріоритетне значення для коригування окремих рішень про досягнення окремих індикаторів ЦСР.

Актуальність дослідження правового режиму відкритих даних полягає в тому, що органи державної влади генерують власні набори даних, які необхідно дослідити, для розуміння їх ролі та значення щодо досягнення ЦСР і коригування рішень.

Метою дослідження є формування системного бачення щодо місця відкритих даних для процесу прийняття рішень і досягнення ЦСР в Україні.

З 2015 року і до цього часту триває становлення правового забезпечення відкритих даних в Україні. Основними нормативними актами, які регулюють відкриті дані в Україні є: Закон України «Про доступ до публічної інформації»[2], Постанова КМУ №835[3], та Постанова КМУ № 867[4]. Ці акти встановлюють вимоги до формату, структури, періодичності оновлення, порядку оприлюднення, переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних та механізму ведення Порталу відкритих даних.

Запровадження політики відкритих даних в Україні не супроводжувалося затвердженням концепції чи стратегії. У зв'язку з цим

[1] Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?sym (дата звернення: 15.03.2024)

[2] Про доступ до публічної інформації (2011) : Закон України № 2939-VI в редакції 08.10.2023. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 15.03.2024)

[3] Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних (2015) : постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.03.2024)

[4] Деякі питання оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних (2016) : постанова Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 №867 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.03.2024)

план дій, критерії та очікувані результати реалізації політики не було закріплено в програмних документах, і оцінити стан їх виконання неможливо[5].

У березні 2024 року на Міжнародному дні відкритих даних *(англ. – Open Data Day)* Мінцифри презентувало візію розвитку відкритих даних в Україні, де одним із завдань визначили затвердження національної стратегії відкритих даних. В умовах воєнного стану, доступ до частини реєстрів обмежений, але робота над відкритими даними триває[6]. Разом з цим, відповідно до норм Закону України "Про захист інтересів суб'єктів подання звітності [...][7] у зв'язку зі збройною агресією росії проти України, починаючи з лютого 2022 року, органи державної статистики, як центральний орган виконавчої влади, який координує інші органи виконавчої влади щодо надання індикаторів, метаданих та оприлюднення їх на офіційному веб-сайті з питань збору індикаторів ЦСР, не проводять вибіркові обстеження населення (домогосподарств), унаслідок чого не мають можливості отримувати інформацію за результатами досягнення ЦСР. Згідно динаміки створення нових наборів даних, оприлюднених в розділі «аналітика» на Порталі відкритих даних[8] у березні 2024 року оприлюднено понад 580 наборів даних, що свідчить про оприлюднення і можливий аналіз даних для визначення деяких показників ЦСР навіть у період воєнного стану в Україні.

Якщо проаналізувати ЦСР 4 «Якісна освіта», то одним із індикаторів досягнення цілі є показник «Частки чоловіків серед педагогічних працівників» (п.32)[9]. Ці дані має надавати Міністерство освіти і науки (далі МОН). Також МОН публікує знеособлені дані про педагогічних працівників закладів освіти відповідно до вимог переліку наборів відкритих даних. Отже, відбувається дублювання наборів даних, частина цих даних необхідна для індикаторів ЦСР, інша частина публікується у форматі відкритих даних.

Цей приклад ілюструє необхідність системного перегляду правового регулювання багатьох нормативних актів, для формування комплексної екосистеми якісних даних, які можуть використовуватись широким колом суб'єктів для прийняття рішень.

---

[5] Пояснювальна записка до проєкту Стратегії державної політики у сфері відкритих даних (2021). URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/%D0%9F%D0%9E%D0%AF%D0%A1%D0%9D%D0%AE%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%90_%D0%97%D0%90%D0%9F%D0%98%D0%A1%D0%9A%D0%90_%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.docx (дата звернення: 15.03.2024)

[6] Прес-офіс Міністерства: Мінцифра презентувала візію розвитку відкритих даних в Україні (2024). URL:https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-prezentuvala-viziyu-rozvitku-vidkritikh-danikh-v-ukraini (дата звернення: 15.03.2024)

[7] Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни (2022) : Закон України № 2115-IX в редакції від 26.12.2023 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text (дата звернення: 15.03.2024)

[8] Портал відкритих даних. Аналітика (2024). https://data.gov.ua/stats2/common (дата звернення: 15.03.2024)

[9] Перелік національних індикаторів цілей сталого розвитку (2019), затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 No 686-р. URL : https://ukrstat.gov.ua/csr_prezent/pni_CSR.pdf (дата звернення: 15.03.2024)

Загальними проблемами правового регулювання оприлюднення відкритих даних можна назвати наступні:

1. Надмірна кількість Розпорядників (понад 85 тисяч суб'єктів, за даними Державної служби статистики, станом на 2020 рік).

2. Оприлюднення даних низької якості (не у відповідних форматах і формі даних, які унеможливлюють їх автоматизовану обробку). Причинами оприлюднення даних низької якості є:

а) кадрова проблема (відсутність належної технічної компетенції відповідальних осіб, відсутність ІТ-спеціалістів у Розпорядників);

б) операційна проблема (створення нормативно-розпорядчих документів у формі таблиць, і їх подальше механічне перетворення у формати відкритих даних, що займає великий обсяг часу та призводить до втрати частини даних через внутрішню структуру файлів та неправильне відображення атрибутів файлу; оприлюднення даних у форматах, непридатних до машинної обробки, наприклад геопросторові динамічні дані у форматі картинок, pdf файли – скановані картинки, без текстового змісту);

в) організаційна проблема (несвоєчасне оновлення необхідних наборів даних, невірне визначення Розпорядниками частоти оновлення наборів даних)[10].

3. Порушення принципу «відкритості за замовчуванням» публічної інформації. Відповідно до Закону, публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом (ч. 2 ст. 1). Перелік наборів даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, визначається постановою Кабінету Міністрів України (п. 4 статті 10-1 Закону, *далі КМУ*)[11]. Постанова КМУ № 835 передбачено, що «*розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати у формі відкритих даних* ***усю*** *публічну інформацію у формі відкритих даних, яка перебуває в їх володінні та стосується конкретного набору даних*» (п. 3)[12]. Таким чином, через наявність конкретно визначеного набору відкритих даних, Розпорядники, очевидно, помилково сприймають Постанову КМУ № 835 як таку, що встановлює пріоритет для публікації визначених у цій Постанові наборів даних. При цьому, не враховують принцип «відкритості за замовчуванням», щодо усієї публічної інформації, яка має бути оприлюднена для дотримання вимог законодавства. Постанова КМУ №835 формує правові підстави, які надають право вимоги оприлюднення наборів відкритих даних та притягати до відповідальності Розпорядників, за несвоєчасне оприлюднення визначених даних.

---

[10] Класифікацію сформовано автором, з урахуванням проблем описаних у виданні: Зелена книга «Політика відкритих даних». Електронне видання: під.ред Дорогань О., Лавриненко І, Кобець Р. Київ. 78 с. https://cdn.regulation.gov.ua/f6/aa/ac/e6/regulation.gov.ua_GB%20Open%20data%20UA%20upd%20(2).pdf (дата звернення 15.03.2024).

[11] Про доступ до публічної інформації (2011) : Закон України № 2939-VI в редакції 08.10.2023. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення: 15.03.2024)

[12] Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних (2015) : постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.03.2024)

Це дослідження доводить, що необхідне майбутня Національна стратегія відкритих даних повинна впроваджувати практики для своєчасного публікування якісних даних, що дозволить: приймати громадянам, політикам, державним службовцям рішення на базі повної та якісної інформації; підвищити прозорість діяльності органів державної влади, забезпечуючи довіру до їх рішень, продовжити курс щодо створення інноваційних продуктів на базі відкритих даних та *(відсутня візія у Стратегії) створити гармонійну екосистему обігу даних для збору, оцінки, аналізу показників ЦСР.*

Правове регулювання відкритих даних має важливе значення для аналізу індикаторів ЦСР. Зокрема, цими даними можна доповнити дані для аналізу показників ЦСР в Україні, вони доступні для моніторингу та відстеження прогресу, прийняття та коригування рішень, можуть бути враховані для оцінки ефективності досягнення ЦСР та виявити області, де необхідні додаткові заходи.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-131

МАШИННЕ НАВЧАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Дяченко Владислав Олександрович
заступник директора
Навчально-наукового центру заочної форми навчання
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Ляшенко Олексій Сергійович
кандидат технічних наук,
декан факультету комп'ютерної інженерії та управління
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна

Россіхіна Галина Володимирівна
доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
дійсний член (академік) Європейської академії природничих наук
м. Харків, Україна

Машинне навчання[1] може стати потужним інструментом реалізації концепції сталого розвитку в Україні, допомагаючи вирішити низку соціальних, економічних та екологічних проблем. Машинне навчання (МН) відстежує зміни в природних екосистемах, аналізуючи великі обсяги даних із супутників та безпілотних літальних апаратів, рівні вирубки лісів, ерозію ґрунтів, забруднення водойм та інші зміни навколишнього середовища. Моделі МН допомагають в управлінні водними ресурсами, поводженні з відходами та ефективному використанню енергетичних ресурсів.

МН аналізує дані про ґрунт, погоду та супутникові знімки, щоб оптимізувати врожайність, мінімізувати використання добрив та води, а також допомогти зменшити вплив на навколишнє середовище. Модель може прогнозувати потенційні спалахи хвороб і шкідників, що дозволяє фермерам своєчасно реагувати і скорочувати втрати. Завдяки використанню математичних алгоритмів можлива оптимізація розподілу енергії в мережі, прогнозування пікових навантажень та застосовуванню ефективних методів накопичення енергії. Аналіз даних допомагає у розробці технологій відновлюваної енергетики, насамперед вітрових та сонячних електростанцій для забезпечення більш стабільного та ефективного виробництва.

[1] Flach, P. A. (2012). Flack P. Machine Learning: The Art and Science of Algoritms that Makes Sense of Data. Cambridge: Cambridge University Press.

Звичайно, все це повинно мати не тільки практичні аспекти, а й юридичні аспекти. Правові аспекти сталого розвитку охоплюють широкий спектр правових та нормативних положень, спрямованих на забезпечення взаємодії між економічним розвитком, охороною навколишнього середовища та соціальною справедливістю[2].

Сталий розвиток в Україні є ключовим пріоритетом, що відображено в стратегічних документах і законодавстві, спрямованих на досягнення глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року[3]

Стратегія сталого розвитку України до 2030 року була розроблена з урахуванням глобальних ініціатив і адаптована до деталей країни. Цей документ був підготовлений за підтримки Програми розвитку організації Об'єднаних Націй та Українського глобального екологічного фонду та визначив стратегічний напрямок довгострокового розвитку країни. Ця стратегія враховує цілі сталого розвитку (ЦСР), адаптовані до 2030 року, і дозволяє їй виступати в якості ефективного інструменту для реалізації основ збалансованого розвитку в регіоні.

Важливим кроком стало прийняття Україною 17 цілей у галузі сталого розвитку на Саміті ООН 9 травня 2015 року. Потім у період з 2016 по 2017 рік був проведений процес адаптації цих цілей в контексті розвитку країни. В результаті була створена національна система з 86 національних цілей розвитку, включених в 145 нормативних правових актів Уряду, на реалізацію яких було направлено 1052 завдання і 3465 заходів. Це забезпечує міцну основу для подальшого моніторингу досягнення Цілей сталого розвитку країни.

Також було видано указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», що підтверджує зобов'язання країни досягати встановлених глобальних цілей з урахуванням національних особливостей розвитку.

Ця всеосяжна стратегія і конкретна законодавча ініціатива визнають її важливим елементом розвитку країни до 2030 року і сприяють інтеграції України в принципи сталого розвитку.

Але повернемось до інструментів штучного інтелекту. Однією з цілей сталого розвитку є боротьба зі зміною клімату. Отже, метою данної доповіді є аналіз особливостей впровадження інструментів штучного інтелекту для вирішення завдання швидкої зміни клімату.

Штучний інтелект (ШІ) має величезний потенціал у боротьбі зі зміною клімата, пропонуючи інноваційні рішення для скорочення викидів парникових газів, покращення енергоефективності та сприянню розвитку відновлюваних джерел енергії. ШІ може аналізувати величезні обсяги даних з супутників,

[2] Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. (12 09 2017 г.). Цілі сталого розвитку: Україна (Національна доповідь). Отримано з Міністерство економіки України: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-.

[3] Верховна Рада України. (30 09 2019 г.). Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

дронів та наземних станцій для відстеження змін клімату, вивчення впливу людської діяльності на природні екосистеми та виявлення джерел викидів парникових газів. Також він може допомогти підприємствам та домогосподарствам знизити споживання енергії через інтелектуальні системи управління будівлями, які автоматично регулюють освітлення, опалення та охолодження на основі фактичного використання та погодних умов.

Моніторинг навколишнього середовища за допомогою датчиків є важливим аспектом екологічних досліджень, контролю за забрудненням, а також у сфері сільського господарства, метеорології, та багатьох інших областях. Сучасні технології дозволяють вести безперервний моніторинг різноманітних параметрів навколишнього середовища, таких як температура, вологість, рівень CO2, якість повітря, pH води, рівні радіації, тощо. Отримані дані можуть використовуватися для аналізу тенденцій, прогнозування майбутніх змін, і вжиття заходів реагування. Розгортання включає в себе інсталяцію датчиків у ключових локаціях, забезпечення їх живленням і захистом від зовнішніх впливів. Також важливо забезпечити можливість передачі даних до центральної системи обробки, що може включати в себе використання інших технологій безпровідного зв'язку. Отримані дані потребують обробки та аналізу. Це може включати фільтрацію шумів, нормалізацію, виявлення аномалій, а також використання статистичних методів та алгоритмів машинного навчання для виявлення тенденцій і закономірностей.

В першу чергу потрібно отримувати інформацію про стан навколишнього середовища через спеціальні датчики, які би об’єднувалися в безпровідну сенсорну мережу. Безпровідна сенсорна мережа (БСМ)[4] – перспективна галузь розвитку комп'ютерних мереж[5]. Основною ідеєю БСМ є автоматизація збору інформації про навколишнє середовище та керовані об'єкти. БСМ особливо корисні, коли людині неможливо перебувати в контрольованій зоні, або в тому випадку, коли збір інформації повинен проводитися протягом тривалого часу. Але тут же постає питання збереження енергії для компонентів цієї мережі.

Термін служби мережі безпосередньо залежить від часу роботи мережевого вузла. У свою чергу, мережеві вузли можуть перестати працювати через внутрішні збої, агресивне зовнішнє середовище, а також можуть вийти з діапазону безпровідної мережі або розрядитися. Мережеві вузли споживають електроенергію для збору, обробки та передачі інформації. Як правило, вузли мережі містять автономні джерела живлення з обмеженими енергоресурсами, і немає можливості поповнювати енергію за рахунок зовнішнього середовища. Термін служби батареї мережевого вузла безпосередньо пов'язаний з терміном служби автономного джерела живлення.

[4] Akyildiz, I. F. (2002). A survey on sensor networks. IEEE Communications magazine, 102-114. doi:doi: 10.1109/MCOM.2002.1024422.

[5] Abbas, I. L. (2020). Different sensor based intelligent spraying systems in Agriculture. Sensors and Actuators A: Physical, 1-16.

Нові тенденція розвитку полягають в економії енергетичних ресурсів за рахунок регулювання кількості сеансів зв'язку між вузлами мережі. Але тут виникає колізія, оскільки потрібен своєчасний збір даних про параметри навколишнього середовища. Тільки після їх аналізу приймається рішення[4]. Але ж регулювання кількості сеансів зв’язку може призвести до прийняття невірних рішень. Для вирішення цієї проблеми пропонується використання методів машинного навчання, зокрема можливе впровадження штучних нейронних мереж для підвищення енергозбереження компонентів БСМ.

Аналіз існуючих практичних рішень, що використовують методи машинного навчання при вивченні БСМ, показує, що цей підхід часто виникає через те, що побудова моделей прийняття рішень вручну є складним процесом і навіть непрактичним через різні зовнішні фактори, що впливають на результати, і їх неможливість передавання в майбутньому. Таким чином, створення методів прийняття рішень в БСМ є трудомістким процесом, що вимагає адаптивного налаштування параметрів алгоритму виконуваної задачі. Якщо в моделі багато вхідних даних, результатом може бути ситуація, коли процес прийняття рішень буде занадто тривалий, щоб відповідати встановленим вимогам. Тому важливо, з одного боку, створити модель, яка забезпечує правильний результат прийняття рішення, з іншого боку, вона не повинна бути складною, щоб час прийняття рішення був допустимим. У машинному навчанні можливі підходи використовуються для спрощення моделі і пошуку компромісу між складністю моделі і правильністю прийнятих рішень.

Проведений аналіз особливостей впровадження інструментів штучного інтелекту для вирішення завдання швидкої зміни клімату показує, що даний напрямок досліджень є актуальним та перспективним в найближчому майбутньому.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-132

POSITIONING UKRAINE WITHIN CENTRAL AND EASTERN EUROPE (CEE): PERSPECTIVE FROM NETWORK OF AQUACULTURE CENTERS IN CENTRAL-EASTERN EUROPE

Kazak Rinata Alimivna
PhD in Law, Visiting researcher, Linköping University,
Centre for Climate Science and Policy Research (Linköping, Sweden),
Assistant Professor at the Department of Legal History
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

Due to the ongoing Russian invasion on Ukraine, the issue of understanding of Ukraine's place in the modern geopolitical space creates a relevance to investigate it more particular. Typically, international scholars perceive Ukraine through the lens of post-soviet reality, categorizing the country within the Eastern Europe in their studies. However, we advocate the perspective that Ukraine must be perceived and positioned within the Central and Eastern Europe (CEE). The attempts to divide Europe regionally had quite a political perception. International scholars stated it was the post-Yalta order which "dictated a strict and single dichotomy by subsuming under the label Eastern Europe all those parts of Central, East Central and South-eastern Europe that after 1945 came under Soviet domination" (Ash G., 1989)[1]**.** The term was not only an ideological precept pertaining to the East/West conflict, but also 'denoted the perceived homogeneity of the bloc of European states oriented towards the Soviet Union'[2]. However, Berlund S., Hellén T. & Aarebrot F. H. (1998) defined that the term Eastern Europe was an ambiguous and, in many ways, outdated even in 1998.

It's worth mentioning that of the major developments of the 1980s in Central Europe became the development of single-issue politics, as well as its "greening" (Rupnik, 1990)[3]. Therefore, we found it advisable to look over the concept of CEE and Ukrainian place within this region particularly through the scope of environmental issues. Notably, Ukraine is a signatory to the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians *(Carpathian Convention)*, alongside other six countries of the CEE region. In addition, looking on the map it can be also seen that Ukraine is situated in the mid of Europe, affirming CEE both geographically and certainly geopolitically appropriate region for the country. However, foreign researchers often do not categorize Ukraine within the CEE region. For instance, Selin H. in *"EU enlargement and the environment: Institutional change and*

[1] Ash G. (1989), The uses of adversity: essays on the fate of Central Europe, *London: Granta and Penguin*, p. 335 p.

[2] Berglund, S. (Ed.). (2013). *The handbook of political change in Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing.

[3] Rupnik, J. (1990). Central Europe or Mitteleuropa? *Daedalus, 119*(1), p. 249–278.

environmental policy in Central and Eastern Europe" (2007)[4] devotes 8 countries of Central and Eastern Europe – three Baltic states, four Visegrad states and one former member of Yugoslavia, excluding Ukraine. Similarly, Green D.[5] in his *Restoring Cursed Earth – Environmental Policy Reforms in Eastern Europe and Russia* (2010) made a detailed studies of the Czech Republic, Hungary, Romania, Estonia, and post-soviet Russia, not devoting them to the CEE, however also bypassing Ukraine. These examples illustrate the need to reevaluate the place of Ukraine within the CEE and underscore the gap.

Despite foreign researchers do not devote Ukraine to the CEE, there is a notable shift when examining international organizations with an environmental focus. Here we agree with Pilyaev I.[6] (2013) and propose an illustrative example of the international organization that employs the term CEE for Ukraine. Specifically, it is a Network of Aquaculture Centers in Central-Eastern Europe (NACEE)[7], launched in 2004 by the UN Food and Agriculture Organization. In the review of the development of NACEE, prepared by the Hungarian expert Laszlo Varadi (elected president of the organization), Central and Eastern Europe is defined as "developing geopolitical region". Active members of the Network are organizations from 9 CEE countries: Belarus, Latvia, Lithuania, Moldova, Latvia, Poland, Russia, Hungary, Czech Republic, and Ukraine, as well. Currently (last updated in 2022), the Network consists of institutions and individuals from 10 countries, with Bulgaria and Kazakhstan, in addition to the abovementioned list, excluding the Czech Republic. As it is noted at the organization's webpage, the idea of the establishment of the Network of Aquaculture Centers in Central-Eastern Europe (NACEE) emerged during the activity of the *European Committee* of the *European Aquaculture Society* (*EAS*) in early 2003. This network united the Central and Eastern European institutions and professionals active in the field of aquaculture.

Therefore, the current geopolitical repercussions underscore the necessity of expanding discussions regarding Ukraine's position in Central and Eastern Europe (CEE), encompassing both theoretical and practical dimensions. In its turn this entails an examination from academic perspectives, as well as from practical, including Ukraine's active involvement in environmental organizations of the CEE region.

[4] Selin, Henrik. (2007). EU enlargement and the environment: Institutional change and environmental policy in Central and Eastern Europe. Ecological Economics. 61, p. 195-196. 10.1016/j.ecolecon.2006.03.024.

[5] David Green (2010) Restoring Cursed Earth – Appraising Environmental Policy Reforms in Eastern Europe and Russia, International Journal of Environmental Studies, 67:3, p. 460-461, DOI: 10.1080/00207230601124815

[6] Піляєв І. (2013) Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальнних тенденцій модернізації соціуму. *Віче*. Жовтень, N 20. С. 20–22.

[7] About NASEE – Official website – e-source https://www.nacee.eu/en/about-nacee/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-133

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА ЯК СКЛАДНИК ВСТУПУ ДО ЄС: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Кононець Олена Миколаївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна

Заєць Роман Богданович
студент
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна

За два роки збройної агресії росія завдала величезної кількості руйнувань цивільної та господарської інфраструктури. Станом на 31 грудня 2023 року сума прямих збитків для України сягає майже $150 млрд, а процеси відновлення та реконструкції перевищують позначку у $500 млрд [1]. Для надходження таких коштів під час відновлення необхідно залучати як і зовнішній фінансовий ресурс, так і внутрішній. Вивчення і впровадження елементів правового регулювання цифрової економіки у системі Європейського Союзу (далі – ЄС), забезпечить стабільне надходження інвестиційних коштів в економіку України для післявоєнного відновлення. Цим і пояснюється важливість вивчення питання втілення елементів цифрової економіки в Україні Необхідно мати загальне розуміння, що таке цифрова економіка в системі держав країн-членів ЄС і як вона пов'язана з нашим прагненням до Європейського Союзу, зобов'язаннями та переваги впровадження.

На думку економістки Аліни Круп'яник, цифрова економіка охоплює всі аспекти економічної діяльності, що базуються на використанні інформаційно-комунікаційних та інших цифрових технологій. Це поняття включає в себе як процеси автоматизації, цифровізації, так і використання великих обсягів даних для покращення продуктивності та ефективності ведення господарської діяльності [2]. Суть цифрової економіки полягає у використанні інформаційних технологій різного спектру з метою збільшення економічних показників, завдяки зменшенню витрат на ведення господарської діяльності. До таких видів технологій належить штучний

[1] МІЖНАРОДНИЙ РЕЄСТР ЗБИТКІВ: ЩО ЦЕ ТАКЕ ТА ЯК ПРАЦЮВАТИМЕ?. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/mijnarodniy-reestr-zbitkiv-scho-tse-take-ta-yak-pratsyuvatime (дата звернення: 17.03.2024).

[2] А. Круп'яник (2023). Цифрова економіка України: основні фактори розвитку. Вокс України URL: https://voxukraine.org/tsyfrova-ekonomika-ukrayiny-osnovni-faktory-rozvytku (дата звернення: 18.03.2024)

інтелект, є-комерція та використання хмарних інновацій у діяльності господарств.

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 р. (далі – Угода) закріплюються зобов'язання України у наближенні національного законодавства до acquis Європейського Союзу, зокрема у економічних, торгівельних та телекомунікаційних сферах, передбаченими розділами IV та V Угоди [3]. Змістом зазначених зобов'язань є адаптація чинних норм до європейських стандартів, імплементація основоположних регламентів, директив, зазначених у Додатках до цієї Угоди. У разі виконання зазначених умов вчасно та у повному обсязі, Україна зможе безперешкодно приєднатися до ЄС та стати її повноправним членом.

На даному етапі українське законодавство постійно видозмінюється для acquis ЄС. Однак, з огляду на повномасштабне вторгнення та завданими збитками росією, Україні важливо вже зараз розробляти та впроваджувати стратегію відновлення. Стратегія відновлення може включати план для отримання нових надходжень до бюджету, шляхом збільшення торгівельних зон та пошуку нових ринків збуту. Одним із способів залучення коштів на реконструкцію та відновлення є долучення України до Єдиного цифрового ринку ЄС. Єдиний цифровий ринок (далі – ЄЦР) є частиною ініціативи стратегії «Європа 2020», в якій закріплюється всебічне регулювання ринку та діяльності цифрового маркетингу, електронної комерції, а також телекомунікацій та ведення господарської діяльності за допомогою інформаційних технологій [4]. Інтеграція України до ЄЦР є необхідним інструментом для збільшення торгівлі та інвестицій, що забезпечить повоєнне відновлення. Доступ до 450-мільйонного цифрового ринку послуг стимулюватиме український експорт, залучить приватні і інституційні інвестиції та створить нові робочі місця. За деякими оцінками позитивний вплив на ВВП України може скласти від 2,4 до 12,1% ($3,1-15,8 млрд) додаткового зростання протягом усього періоду наближення до системи ЄЦР [5].

Однак, до приєднання України до ЄЦР, необхідно провести комплексну адаптацію та наближення законодавства у сфері цифровізації довірчих послуг, телекомунікації та інформаційних технологій. Поряд з цим важливо прагнути і до виконання цілей Програми цифрового десятиліття до 2030 року Європейського Союзу, паралельно створюючи міцну системи захисту

[3] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р.: станом на 30 листопада 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 19.03.2024).

[4] Europe 2020 A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth : Communication From the Commission of 03.03.2010 no. 52010DC2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52010DC2020 (date of access: 19.03.2024).

[5] Європейська правда. Що дасть Україні інтеграція у цифровий простір ЄС. Європейська правда. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/01/25/7118582/ (дата звернення: 19.03.2024).

персональних даних і кібербезпеки, а також розвивати власний цифровий порядок. Згідно з останнім звітом Європейської Комісії про рівень наближення законодавства України до права у цифровізації відносин ЄС за 2023 рік, позитивно оцінено надання своїм громадянам і підприємствам щодо використання інструментів інформаційних технологій у сфері телекомунікаційних технологій, електронної ідентифікації та довірчих послуг, а також господарських відносин [6]. Україна останніми роками активно співпрацює з міжнародними партнерами над оновленням Дорожньої карти інтеграції України до Єдиного цифрового ринку на основі Програми Цифрового десятиліття до 2030 року ЄС, інтеграцією України до Індексу цифрової економіки та суспільством, запуском технологій 5G. Також є узгоджений Спільний план співпраці між ЄС та Україною щодо електронних довірчих послуг.

Незважаючи на вищезазначене необхідно адаптувати законодавство електронних комунікацій ЄС, а також здійснити аналіз більш ніж тисячі актів у сфері цифровізації відносин. У разі їх виконання Україні буде спрощено правові, митні та адміністративні перешкоди до вільного транснаціонального поширення онлайн-послуг та онлайн-платежів, а, отже, і повний доступ до ЄЦР.

Підсумовуючи сказане, можливо визначити, що російська агресія завдала Україні значних економічних збитків. Відновлення та реконструкція економіки потребує вкладання та залучення величезної кількості капіталу. Приєднання до ЄЦР може стати надійним та постійним джерелом інвестицій, новим ринком надання послуг, що сприятиме зростанню економічних показників. Поряд з цим постають і нові виклики, адже Україні необхідно наблизити національне законодавство до ЄС у сфері цифрового регулювання послуг для можливості долучення до ЄЦР, а також створити умови для прозорого ведення бізнесу в межах зобов'язань Угоди та інших актів, програм та планів розвитку ЄС.

[6] COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Ukraine 2023 Report. Brussel: European Commission, 2023. 103 p. (date of access: 19.03.2024)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-134

МІКРОТРАНЗАКЦІЇ ЯК БІЗНЕС-МОДЕЛЬ ІГРОВОЇ ІНДУСТРІЇ

Манзюк Василь Васильович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Заборовський Віктор Вікторович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Вашкович Вікторія Валеріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Описуючи геймдев, один з розробників відеоігор зазначив, що «всі ігри виходять тільки чудом» [1]. Адже, до дати релізу, працюючи в постійному режимі кранчу, розробники відеоігор тим самим диверсифікують методи та способи монетизації свого результату.

Це пов'язано з тим. що технологічні інновації створюють нові продукти, послуги та ринки, які задовольняють стійкі потреби споживачів і багато в чому створюють цінність для споживачів та суб'єктів господарювання[2]. І в результаті постійно змінюваних технологій та зростаючої фінансової потреби в покритті зростаючих витрат на розробку нових високоякісних і захоплюючих відеоігор, їх розробники вводять додаткові потоки доходу в існуючі ігри за допомогою мікротранзакцій (МТХ)[3]. Останні є відносно невеликими за сумою внутрішньоігровими покупками віртуальних предметів або контенту[4].

Бізнес-модель індустрії відеоігор, заснована на мікротранзакціях, розпочалася з появою платформи цифрового розповсюдження та моделі «гра

[1] Schreier, J. (2017). *Blood, Sweat, and Pixels: The Triumphant, Turbulent Stories Behind How Video Games Are Made*. HarperCollins.

[2] Morewedge, C, Monga, A., Palmatier, R, Shu, S., Small, D. (2021). Evolution of Consumption: A Psychological Ownership Framework. *Journal of Marketing*, 85 (1), 196-218.

[3] Van der Westhuizen, E., Carnelley, M. (2023). Regulation of Video Gaming Loot Boxes: Lessons for South Africa from Abroad. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 26, 1-73.

[4] Stanev, E. (2020). Business models and monetization of video games. *Proceedings of the University of Ruse*, 59, 60-67.

як послуга» (Game-As-A-Service model – GAAS)[5]. Різними дослідженнями було виявлено, що модель мікротранзакцій значно збільшила прибуток у порівнянні з традиційною моделлю[6].

Починаючи зі стадії «розробки», існують три основні способи монетизації гри на етапі її концептуалізації – через краудфандинг, продаж рекламного простору і через спонсорство[7]. Краудфандинг як метод фінансування ігрових проектів неухильно набирає обертів, дозволяючи створити безліч успішних ігор. Підхід краудфандингу добре підходить для створення контенту для відеоігор, дозволяючи невеликим студіям (зокрема й тим, що розробляють інді-ігри) залучити достатнє зовнішнє фінансування для забезпечення проекту.

Як виділяє Регламент (ЄС) 2020/1503[8] краундфандинг може бути на основі кредитування та на основі інвестицій.

Спонсорство зазвичай пов'язане з апаратним забезпеченням, оскільки ігри є основним драйвером продажів устаткування[9]. Частіше цей метод застосовується для високобюджетних ігор (AAA) та ігор із середнім бюджетом (AA).

Монетизація реклами передбачає два можливі варіанти: продакт-плейсмент (з англ. product placement, – розміщення продукції) та внутрішньоігрова нерухомість для реклами. За першим варіантом розробники знайомлять своїх гравців з певними брендами (наприклад, головний герой може пити напій певної марки), другий варіант передбачає розміщення знаків і рекламних щитів там, де вони зазвичай знаходиться у реальному світі (це широко поширене у спортивних іграх, вивісках на внутрішньоігрових магазинах тощо)[10].

Найбільш поширеним, і в той же час спірним, є лутбокси (loot box) як віртуальні об’єкти, які видобуваються випадковим чином і купуються за реальні гроші[11]. Лутбокси – це схожий на азартні ігри механізм монетизації

[5] Behuria, S. (2022). *Microtransactions as a Business Model in Video Gaming Industry: Its Comparison with Traditional Model and Effect on Other Industries* (Publication No. GH1018899) [Thesis for: Master's]. SSRN Electronic Journal. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4418003

[6] Behuria, S. (2022). *Microtransactions as a Business Model in Video Gaming Industry: Its Comparison with Traditional Model and Effect on Other Industries* (Publication No. GH1018899) [Thesis for: Master's]. SSRN Electronic Journal. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4418003

[7] Stanev, E. (2020). Business models and monetization of video games. *Proceedings of the University of Ruse*, 59, 60-67.

[8] European Parliament and of the Council (2020, October 7). *Regulation (EU) 2020/1503on European crowdfunding service providers for business, and amending Regulation (EU) 2017/1129 and Directive (EU) 2019/1937* [Legislative act]. European Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020R1503

[9] Stanev, E. (2020). Business models and monetization of video games. *Proceedings of the University of Ruse*, 59, 60-67.

[10] Stanev, E. (2020). Business models and monetization of video games. *Proceedings of the University of Ruse*, 59, 60-67.

[11] González-Cabrera, J., Caba-Machado, V., Díaz-López, A., Jiménez-Murcia, S., Mestre G, Machimbarrena, J. (2024).

The Mediating Role of Problematic Use of Loot-Boxes between Internet Gaming Disorder and Online Gambling Disorder. *Journal of Medical Internet Research Preprints*. e57304. https://doi.org/10.2196/preprints.57304

у відеоіграх, за допомогою якого гравці можуть отримувати випадкові нагороди, які можуть забезпечити косметичні зміни або переваги ігрового процесу. Усі лутбокси передбачають рандомізацію при ухваленні рішення про те, які нагороди надати гравцям[12].

Такі атрибути лутбоксів призводять до того, що вони можуть бути визнані такими, що потребують спеціального регулювання. Наприклад, в Нідерландах лутбокси прирівняні до азартних ігор[13], а згідно із законодавством країни, азартна гра, в якій можна виграти приз або премію, може пропонуватися лише в тому випадку, якщо на неї видано ліцензію[14]. Подібне тлумачення лутбоксів існує і в Бельгії, де з 2018 року вони стали розглядатись як азартні ігри[15].

Впровадження альтернативних методів монетизації, таких як лутбокси, є досить успішною спробою індустрії відеоігор відреагувати на комерційний тиск у такій, що швидко розвивається але гіперконкурентній галузі. Адже це може задовольнити тиск споживачів, спрямований на збереження низьких цін на ігри, незважаючи на зростання виробництва, витрати, нестримне піратство, якому сприяє незаконний обмін файлами в Інтернеті, а також гостра необхідність для менш авторитетних ігрових компаній вивчити альтернативні бізнес-моделі та методи залучення користувачів на перенасиченому ринку[16].

Інакше діють схеми монетизації відеоігор після їх запуску. Найбільш поширені серед них такі[17]:

1. Freemium (F2P (free-to-play)). Має місце, коли сама гра є безкоштовною, але включає в себе різноманітні мікротранзакції. Наприклад, скіни, внутрішньоігрова валюта, персонажі тощо, необхідні для покращення свого ігрового досвіду (in-app purchases (IAPs)). Тільки у 2023 році розмір покупок в іграх становив 171, 82 млрд. доларів США[18].

---

[12] Xiao, L., Henderson, L., Nielsen, R., Newall, P. (2022). Regulating gambling-like video game loot boxes: a public health framework comparing industry self-regulation, existing national legal approaches, and other potential approaches. *Current Addiction Reports*, 9, 163-178.

[13] Rechtbank Den Haag (2020, Oktober 15). *Uitspraak van de meervoudige kamer van 15 oktober 2020 in de zaken tussen Electronic Arts Incorporated, te Redwood Shores Parkwood (Verenigde Staten), Electronic Arts Swiss Société à responsabilité limitée, te Genève (Zwitserland) en de raad van bestuur van de Kansspelautoriteit* (Zaaknummers: SGR 20/3038 en SGR 20/3905) [Judgment]. https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2020:10428&showbutton=true&keyword=gokken

[14] Kansspelautoriteit (2020, Oktober 29). *Lasten onder dwangsom Electronic Arts Inc. en Electronic Arts Swiss Sàrl voor spel Fifa*.

https://kansspelautoriteit.nl/nieuws/2020/oktober/lasten-dwangsom/

[15] Gaming Commission (2018 April). *Research Report on Loot Boxes*. Gaming Commission, Belgium. https://www.gamingcommission.be/en/gaming-commission/faq/faqs-on-new-developments/what-are-loot-boxes

[16] Xiao, L. (2021). Regulating Loot Boxes as Gambling? Towards a Combined Legal and Self-Regulatory Consumer Protection Approach. *Interactive Entertainment Law Review*, 4 (1), 27-47.

[17] Porokh, A. (2023, July 31). Monetization in Games: How To make Money From Your Games. *Kevuru Games*. https://kevurugames.com/blog/monetization-in-games-how-to-make-money-from-your-game/

[18] The Business Research Company (2024). *In-App Purchase Global Market Report 2024*. https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/in-app-purchase-global-market-report

2. Premium (P2P (pay-to-play) або P2D (pay-to-download)). Плата здійснюється за завантаження гри та доступ до неї. Після такої оплати, користувачі отримують доступ до всього контенту та функцій гри.

3. Paymium або Paidmium. Оплата знімається і за саму гру, і за мікротранзакції в ній.

4. Модель pay-to-win (P2D)) або плата за перемогу. В таких іграх гравці можуть придбати такі внутрішньоігрові предмети або покращення свого персонажа, що надасть їм перевагу у проходженні гри порівняно з іншими гравцями, які для того, щоб дійти до такого ж положення (рівня) повинні витрачати сотні годин гри. Ця модель є найбільш спірною серед користувачів, оскільки створює явно несправедливе ігрове середовище.

Дійсно, схеми монетизації онлайн-ігор стали їх важливою особливістю. А тому, такий перелік не є вичерпним, і, крім зазначених, виділяють також такі як: ґача-ігри (Gacha game), монетизація підписки (в тому числі преміум-платної), обмежені в часі внутрішньо ігрові заходи та розпродажі для онлайн-ігор, пропозиції раннього доступу до майбутнього контенту чи його функцій, трансляції (стріми) ігор тощо. Можливе також об'єднання стратегій монетизації ігор (Combining Game Monetization Strategies), наприклад, коли винагорода буде видаватись за перегляд відеоролика з рекламою (rewarded video)[19].

Ще один спосіб монетизувати гру після запуску – через розширення (expansions)[20]. Розширення є додатковим контентом, який користувач додає до базової гри (деякі ігри пропонують їх безкоштовно, залежно від моделі). Самі по собі розширення можна розділити на три підходи: платний доступ, завантажуваний контент (DLC) та популярні останнім часом сезонні абонементи, причому всі три функціонують однаково.

Таким чином, розробники ігор використовують безліч методів монетизації, і вибір правильного – це одночасно економічний і дизайнерський вибір[21].

Ігрова індустрія увійшла до мейнстриму культури і з погляду економічного прибутку тепер конкурує із усталеними індустріями розваг, такими як кіно чи телебачення[22]. В той же час вона представила нову форму монетизації у вигляді мікротранзакцій, які мають сильний вплив на розвиток бізнес-моделей у всій сфері ігрової індустрії, і з часом, цінність продуктів, що монетизуються таким способом буде тільки збільшуватись[23].

---

[19] Barrena, A. ().6 Game Monetization Models. *Game Monetization Guide: Monetizing with In-Game Advertising*. Playwire. https://www.playwire.com/blog/6-game-monetization-models#:~:text=There%20are%20multiple%20ways%20to,earn%20revenue%20from%20your%20game.

[20] Stanev, E. (2020). Business models and monetization of video games. *Proceedings of the University of Ruse*, 59, 60-67.

[21] https://www.researchgate.net/publication/351839723_BUSINESS_MODELS_AND_MONETIZATION_OF_VIDEO_GAMES

[22] Perks, M. (2021). Regulating In-Game Monetization : Implications of Regulation on Games Production. In J. Svelch, O. Sotamaa (Eds), *Game Production Studies* (217-234).Amsterdam University Press.

[23] Kovšca, V., Vincek, Z., Tkalčec, A. (2023). The impact of microtransactions on the development of computer game business models. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije,* 13 (2), 462-474.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-135

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Панасюк Валерія Олександрівна
студентка факультету міжнародної торгівлі та права
спеціальності «Право»
ДВНЗ «Державний торговельно-економічний університет»
м. Київ, Україна

Наразі є актуальним питання щодо вступу України до Європейського Союзу та децентралізації влади нашої держави. На мою думку, вступ України до Європейського Союзу буде мати великий вплив на розвиток багатьох сфер: освіти, науки, медицини, політики та інших сфер. Він матиме великий вплив на зростання торгівлі, вихід на якісний розвиток нашої держави, продовження реформування держави, оскільки головна перевага вступу України до Європейського Союзу полягає у можливості виходу України на один рівень з провідними країнами Європи. Європейський Союз є найбільш успішним інтеграційним об'єднанням у світі. Вступ України до Європейського Союзу– це великий крок у майбутнє.

Варто звернути увагу, що президент України Володимир Зеленський 28 лютого 2022 року підписав заяву на членство України до Європейського Союзу.

Вже 23 червня 2022 року Європейська рада надала Україні статус кандидата на членство у Європейському Союз. Цей статус дає немало перспектив.

По-перше, Європейський Союз підтримує Україну військово, зокрема дає гроші зі своїх фондів на навчання українських сил та сприяє європейським країнам і постачанні озброєння.

Загальна військова допомога Україні з боку Європейського Союзу і країн-членів сягає 8 мільярдів євро[1].

По-друге, це фінансова допомога країні-кандидату у Європейський Союз, ця допомога допомагає проводити політичні, інституційні, соціальні та економічні реформи, необхідні для вирішення складних переговорів.

Також, Єврокомісія надала Україні рекомендації щодо впровадження необхідних реформ, які Україна повинна зробити для вступу. Також, серед цих рекомендацій – пришвидшення відбору суддів Конституційного суду, продовження втілення реформи системи правосуддя, боротьба з корупцією і відмиванням коштів, демонстрація відчутних результатів закону про деолігархізацію, узгодження аудіовізуального законодавства з європейським, схвалення і втілення закону про національні меншини тощо. Станом на середину червня, як зазначали в ЄС, Україна виконала чотири з цих семи умов[2].

[1] Ukrinform. Загальна військова допомога Україні з боку ЄС і країн-членів сягає €8 мільярдів. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubricato/3614263 zagalnavijskovadopomogaukrainizbokuesikrainclenivsagae8milardivevro.html

[2] Підрив Каховської ГЕС: постраждалі можуть отримати грошову допомогу від уряду та ООН. Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН. URL:

Президентка Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн в інтерв'ю Politico заявила, що Україна виконала майже всі вимоги, висунуті Європейським Союзом, а саме:

1) впровадження законодавства щодо процедури добору суддів Конституційного суду України, відповідно до рекомендацій Венеційської комісії;

2) завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради юстиції й створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

3) відповідність законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам FATF і схвалення стратегічного плану реформування всього правоохоронного сектору;

4)реформа медіагалузі – приведення українського законодавства у відповідність з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіапослуги[3].

Також Україна має пройти децентралізацію перед вступом до Європейського Союзу. Зараз триває цей процес. Він потребує тривалих і значних зусиль та заходів з боку центральних і місцевих органів влади, враховуючи європейські прагнення нашої країни. Цей шлях, поза сумнівом, є важливим і невідкладним. Рух України до цих змін, які мають відбутись на рівні територіальних одиниць, вимагає виваженої інституційно-національної політики децентралізації – системи заходів держави у правовій, економічній та ідеологічній сферах, що регулюються багатьма державними інститутами.

Законодавча основа децентралізації виконавчої влади в Україні має формуватися на декількох рівнях:

1) конституційно-правовому, який стосується положень чинної Конституції, проектів змін і доповнень до неї в частині територіальної організації державної влади. Необхідно зробити певні зміни, які передбачали б створення моделі місцевого самоврядування, що відповідала б європейським стандартам. Комплексна реформа державної влади, в тому числі місцевого рівня, має вирішити проблеми щодо регулювання роботи органів публічної адміністрації та формування системи органів влади на місцях.

2) законодавчо-спеціалізованому, який передбачає прийняття пакет законопроектів про самоврядування громади в межах району та передбачатиме забезпечення реалізації принципу повсюдності місцевого самоврядування, функціонування самоврядування на трьох його рівнях і надання радам права формування власних виконавчих органів;

Таким чином, реалізація процесу вдосконалення законодавства, нормами якого регламентується децентралізація державної влади, в реаліях становить об'єктивну необхідність як для здійснення євроінтеграційного вектору держави, так і посилення регіонального рівня у процесі міжрегіонального співробітництва.

Я вважаю, що вищезазначені кроки сприятимуть розвитку нашої країни та демократизації суспільства. Вони вже мають наслідки. Вступ України до Європейського Союзу– крок до демократизації та стрімкий розвиток в усіх сферах нашої країни.

---

https://www.unian.ua/economics/finance/pidrivkahovskojigespostrazhdalimozhutotrimatigroshovudopomoguviduryadutaoon12299643.html

[3] Україна виконала "майже" всі вимоги для початку переговорів – президентка ЄК. Суспільне | Новини. URL: https://suspilne.media/amp/627824ukrainavikonalamajzevsivimogidlapocatku-peregovoriv-pro-vstup-v-es-prezidentka-ek/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-136

КОМПЛАЄНС-КОНТРОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Петрецька Наталія Іванівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Машіка Павло Юрійович
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

У частині планування та розвитку територіальних систем, зокрема міст, за принципами сталого розвитку і досі залишаються актуальними (вірніше наболілими) питання дозвільних, погоджувальних та контрольного механізмів у містобудівній діяльності. Затверджена державна політика сталого розвитку висвітлює концепцію, основою якої є встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Залучення інвестицій та забезпечення екологічної стійкості, за відсутності належного законодавчого регулювання та в умовах війни, є надзвичайно складним випробуванням як для громад, так і всієї держави. Мінімізація потенційних ризиків щодо гармонійного просторового планування та забудови територій є аморфною з точки зору реальності правового регулювання.

По-перше, планування територій здійснюється на державному, регіональному та місцевому рівнях, а планування та забудова земельних ділянок здійснюється їх власниками чи користувачами в установленому законодавством порядку.[1]

По-друге, нормативне регулювання планування та забудови територій здійснюється шляхом прийняття нормативно-правових актів, правил, державних та галузевих будівельних норм.[2] Під час проектування, будівництва та експлуатації об'єктів повинно бути забезпечено дотримання основних вимог до будівель і споруд з урахуванням їх функціонального

[1] Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 34, ст.343

[2] Про будівельні норми: Закон України від 5.11.2009р. № 1704-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 5, ст.41

призначення. Основними вимогами до будівель і споруд є забезпечення: 1) механічного опору та стійкості; 2) пожежної безпеки; 3) гігієни, здоров'я та захисту довкілля; 4) безпеки і доступності під час експлуатації; 5) захисту від шуму та вібрації; 6) енергозбереження та енергоефективності; 7) сталого використання природних ресурсів.[3] Ці вимоги стосуються засад будівництва, екологічних санітарних вимог та нормативів щодо якості матеріалів та інших компонентів будівель, а також враховуються інтереси власників земельних ділянок щодо їх використання та планування забудови на своїй приватній території. За цим принципом не може бути порушене цільове використання земель. Виникає дискусія щодо забезпечення принципу просторового планування територій в цілому. З однієї сторони, не можливо зобов'язати власника земельної ділянки (право приватної власності якого гарантується) планувати та використовувати її з умовами чи обмеженнями всупереч його інтересів. З іншої, законодавчо закріплені правила містобудування, благоустрою території та принципи добросусідства, які є тими регуляторами публічно-приватних правових відносин за допомогою дозвільного, погоджувального та контрольного механізмів, які зобов'язують власника земельної ділянки дотримуватись екологічних та інших вимог містобудівної діяльності.

Важливо, щоб у законодавстві було чітко прописані норми, в яких буде зазначено про необхідність закріплення генерального плану та здійснення належного зонування території, а до цього моменту не можливо виконати стратегію сталого розвитку. Хаотичність забудов, відсутність належної міської інфраструктури, неврахування важливості дотримання санітарно-епідеміологічних та екологічних норм, просторового планування та розвитку, зелених та санітарних зон супроводжуватиметься для громади міста значними фінансовими витратами на усунення проблем, які виникатимуть в майбутньому. В результаті, виникатимуть постійні скарги мешканців, в тому числі і судові позови. На жаль, цей ланцюг не можливо буде розірвати, причиною якого є корупція вчорашнього і сьогоднішнього дня. Тільки шляхом законодавчого врегулювання можливо вирішити проблеми містобудівної діяльності за принципами сталого розвитку. Важливими є розробка генпланів з обов'язковим та належним контролем за дотриманням інженерних, екологічних, санітарних та інших містобудівних норм, адже ними гарантується право на безпеку та комфорт життєдіяльності людини.

По-третє, державний контроль за використанням та охороною земель усіх категорій та форм власності здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Державний контроль за використанням та охороною земель також здійснюють виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у межах повноважень, визначених законом, у разі прийняття відповідною радою

[3] Про будівельні норми: Закон України від 5.11.2009р. № 1704-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2010, № 5, ст.41

рішення про здійснення такого контролю[4]. А вже контроль за дотриманням порядку проведення обстеження та паспортизації об'єктів, а також реалізацією заходів щодо забезпечення надійності та безпеки під час їх експлуатації здійснюється органами державного архітектурно-будівельного контролю. Державний архітектурно-будівельний контроль – це сукупність заходів, спрямованих на дотримання замовниками, проектувальниками, підрядниками та експертними організаціями вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт.[5]

По-четверте, крім законодавства є ряд підзаконних актів, які регулюють процедурно-процесуальні аспекти щодо виконання вимог містобудування. Завершальним етапом в розробці проектів будівництва, яка проводиться перед затвердженням проектної документації є експертиза проектно-кошторисної документації. Згідно Постанови КМУ № 560 від 11.05.2011 р. «Про затвердження Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України», метою проведення експертизи проектів будівництва є визначення та перевірка якості проектних рішень шляхом виявлення відхилень від вимог до міцності, надійності та довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, зокрема щодо додержання нормативів з питань створення умов для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, допустимого відсотка забудови земельної ділянки, гранично допустимої висоти будівництва та щільності населення, санітарного і епідеміологічного благополуччя населення, охорони праці, екології, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, енергозбереження, кошторисної частини проекту будівництва. Отже, експертиза є завершальним етапом розроблення проектів будівництва. Відповідно до частини четвертої статті 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» обов'язковій експертизі підлягають проекти будівництва об'єктів, які:

– за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, щодо додержання нормативів з питань санітарного та епідеміологічного благополуччя населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності, довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, у тому числі щодо додержання нормативів з питань створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення;

[4] Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003р. № 963-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 39, ст. 350.

[5] Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 34, ст.343

– споруджуються на територіях із складними інженерно-геологічними та техногенними умовами, в частині міцності, надійності та довговічності будинків і споруд, та підлягають оцінці впливу на довкілля тощо. [6]

Також за рішенням замовника може проводитися експертиза проектів будівництва інших об'єктів або окремих розділів проектної документації. Варто також зазначити і про затвердження Порядку проведення експертизи містобудівної документації, який закріплений постановою КМУ № 548 від 25.05.2011р. Експертизу проводять експертні організації незалежно від форми власності, що відповідають визначеним Мінінфраструктури критеріям і відомості про які внесені Мінінфраструктури до Реєстру будівельної діяльності. Варто відзначити у цьому плані те, що коли здійснювалась держекспертиза проектів до реформи, то ступінь її ефективності контролю був набагато вищим.

Вивчаючи наукову думку з цього питання, а саме контролю за дотриманням законодавства у сфері містобудування, державних стандартів і норм, вимог вихідних даних, затвердженої містобудівної документації та проектів конкретних об'єктів, раціональним використанням територіальних і матеріальних ресурсів при проектуванні та будівництві, хочемо відзначити наступне. М. І. Хар вважає, що більш ефективним буде створення на рівні районної державної адміністрації управлінського органу планування розвитку територій (агенції), який вирішуватиме проблеми забудови та сприятиме спрощенню процедури надання замовникам вичерпної інформації щодо земельних ділянок усіх категорій за цільовим призначенням та оформлення документації щодо умов, обмежень і можливостей забудови й використання територій населеного пункту [с. 93][7].

На жаль, ми не можемо погодитися із думкою М.І. Хара, щодо пропозиції зі створення управлінського органу планування розвитку територій на рівні державної адміністрації. Необхідність функціонування районних державних адміністрацій взагалі є окремим питанням для дискусії.

Натомість, з метою забезпечення сталого розвитку та дотримання принципу прозорості ведення містобудівної діяльності дійсно вбачається необхідність здійснення комплаєнс-контролю. Комплаєнс – це певні заходи у компанії, які не дозволять її співробітникам порушити закон чи корпоративну етику. Тобто це система заходів управління та контролю в компанії, спрямована на попередження та подолання ризиків недотримання вимог законодавства, правил, стандартів та рекомендацій (зокрема, органів контролю). Наразі комплаєнс-контроль є чи не у всіх компаній США та Європи. Це внутрішні відділи, які перевіряють, чи законно та етично працює компанія. [8]

---

[6] Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 34, ст.343

[7] Хар М.І. Проблеми державного управління у сфері містобудівної діяльності в Україні та напрями їх вирішення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування* Т.34(73) №2 2023 С. 91-95.

[8] Що таке комплаєнс. Матеріал підготовлено за підтримки UNIC. AIN.UA. URL: https://ain.ua/special/what-does-compliance-mean/

Це доволі просто і водночас надзвичайно складно організувати комплаєнс-контроль містобудівної діяльності в Україні. Для цього потрібно унормувати всю галузь містобудівної діяльності, значну увагу якої слід зосередити на екологічних вимогах. На рівні закону визначити чіткі критерії та вимоги до генплану, детальних планів тощо. Але основне, це подолання корупції. Хоча якщо правила чіткі, то і виконувати їх нескладно, тим більше якщо за протиправні діяння гарантується принцип невідворотності від відповідальності. Передбачити матеріальну відповідальність для розробників проектів містобудівної документації. Як показує судова практика, таких спорів чимало і в основному винуватою стороною є орган місцевого самоврядування, який згідно законодавства затверджує проект містобудівної документації. А також припинити діяльність з узаконення самочинного будівництва, яке не відповідає плануванню згідно генерального та детального планів; провести моніторинг щодо «захоплення» земель загального користування, які призначаються для зелених зон, тротуарів, велосипедних доріжок; усунути різні перешкоди при пересуванні маломобільних груп населення тощо. Таким чином, моніторинг, контроль і відповідальність мають бути основою у здійсненні містобудівної діяльності.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-137

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Пилипенко Марія Сергіївна
старший лаборант кафедри господарського права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В сучасних умовах міжнародні та внутрішньодержавні неурядові організації є одним з основних проявів та способів активного функціонування громадянського суспільства. Хоча виникнення перших міжнародних недержавних організацій більшість дослідників відносять ще до XVIII ст., розквіт їх діяльності відбувся в кінці XX століття та продовжує поглиблюватися й надалі. На сьогодні функціонує широке коло неурядових об'єднань у сфері захисту прав людини в цілому та щодо окремих категорій населення, одними з найбільш відомих міжнародних неурядових організацій (далі – МНУО) є Міжнародний комітет Червоного Хреста (далі МКЧХ), заснована 1971 року впливова природоохоронна організація Грінпіс, а також незалежна міжнародна медична гуманітарна організація Медицина без кордонів. Окремої уваги заслуговують й численні неурядові економічні організації, які співпрацюють з Економічною і соціальною радою ООН, значною мірою впливаючи на її діяльність у різних сферах, до прикладу Лондонський і Паризький клуб, які об'єднують представників найбільших приватних банків кредиторів. [1]

Проте навіть враховуючи значну роль міжнародних неурядових організацій на сучасному етапі розвитку суспільства, в межах теорії та практики міжнародного права залишається неврегульованим питання визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій. Так, перш за все варто відзначити, що міжнародними неурядовими організаціями називають будь-який добровільний союз приватних громадян та/або юридичних осіб, об'єднаних спільними інтересами заради вирішення нагальних суспільних проблем на міжнародному рівні. За загальним правилом функціонування міжнародних неурядових організацій відбувається поза межами офіційної зовнішньої політики держав, що обумовлює відсутність юридичної відповідальності останніх за дії таких утворень[2]. При цьому слід окремо відзначити, що однією з визначальних ознак даних організацій є неприбутковий або некомерційний характер їх інтересів, що обумовлює відокремлення в науці і практиці недержавних організацій від окремих особливих недержавних суб'єктів міжнародного права і відносин – транснаціональних компаній та/або корпорацій.

У той самий час правосуб'єктність як окреме правове явище є одним з фундаментальних інститутів права, у зв'язку з чим, не зважаючи на значні

[1] Козак, Ю.Г., Ковалевський, В. В. & Логвінова Н. С. (2009). Міжнародні організації: Навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури. С. 63-64.

[2] Войціховський, А. В. (2020). Міжнародне право : підручник. Харків. 544 с.

обсяги існуючих досліджень як цього явища в цілому, так і окремо щодо конкретних учасників правовідносин, його сутність та зміст продовжують виступати об'єктами широкого кола обговорень та досліджень. Міжнародна правосуб'єктність у свою чергу визначається через три основні елементи: наявність у суб'єкта прав і обов'язків (правоздатність), його здатність здійснювати їх на практиці (дієздатність) та здатність нести за них міжнародно-правову відповідальність (деліктоздатність). При цьому окремо слід відзначити, що інститут міжнародної правосуб'єктності може повноцінно функціонувати у випадку наявності не лише даних елементів, які є безпосередньо юридичною складовою цього явища, а й при виконанні соціальної умови – існування свободи волі суб'єкта міжнародного права і відносин[3].

Слід також звернути увагу на те, що визнання міжнародної правосуб'єктності більшості загальноприйнятих суб'єктів МП відбулося відносно нещодавно та щодо окремих з них залишається частково неврегульованим й дискусійним. Крім цього існує широке коло учасників міжнародних відносин, роль яких у формуванні міжнародного права значно посилилась протягом останніх десятиріч, що призводить до виникнення спорів щодо потреби визнання їх суб'єктами міжнародного права.

Зокрема, якщо говорити про міжнародні організації, то варто згадати, що вперше чітка міжнародно-правова диференціація міжнародних об'єднань була здійснена ще у 1945 році при формуванні Статуту ООН, де було розподілено права участі міжурядових спеціалізованих установ та міжнародних приватних організацій, що фактично дає підстави для визнання МНУО акторами міжнародного права[4]. Проте на сьогодні формування та визначення правового статусу неурядових організацій відбувається за законодавством відповідної держави, на території якої вона розташована, тоді як на глобальному рівні з формальної точки зору будь-які чіткі міжнародно-правові норми, які б регулювали утворення та надання правового статусу МНУО, відсутні.

У той самий час фактично значення міжнародних неурядових організацій для здійснення широкого спектру міжнародних, в тому числі і правових, заходів є достатньо значним, що спричинило виникнення низки вузькоспеціальних норм, які регулюють окремі аспекти співпраці МНУО з іншими учасниками міжнародних відносин та суб'єктами міжнародного права. Так, одним з найважливіших аспектів є функціональність міжнародних неурядових об'єднань у сфері формування міжнародної громадської думки, а також інформаційна функція МНУО, поряд з якою як правило окремо виділяють експертну, освітньо-просвітницьку та пропагандистську діяльність.

Важливо також, що в кінці XX – на початку XXI століття значно розширилася сфера контактів МНУО й ООН, яка вже не обмежується виключно соціально-економічними питаннями. Так, наприклад, значним обсягом співробітництва з неурядовими організаціями вирізняється ЮНЕСКО, у статуті якої передбачена можливість запрошення МНУО для

[3] Делінський, О. А. (2011). Міжнародна правосуб'єктність: концептуальні підходи до визначення та розуміння. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 62. С. 496-504. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_62_70

[4] United Nations Charter. (1945). United Nations. San Francisco. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text

виконання певних завдань, які стосуються сфери діяльності організації, в тому числі шляхом участі представників таких неурядових об'єднань в роботі дорадчих комітетів, створених Генеральною конференцією ЮНЕСКО.

Окремо також варто звернути увагу на те, що не менш розробленими є механізми співробітництва з МНУО в межах регіональних організацій таких як РЄ, ЄС і ОАД, а також важливим є той факт, що над пошуком нових механізмів залучення неурядових організацій у процеси формування міжнародного правопорядку та одночасно способів підвищення їх міжнародного правового статусу працюють також й безпосередньо самі МНУО. Яскравим прикладом такої діяльності є здійснення відповідних досліджень, утвореним у 1873 році в Бельгії Інститутом міжнародного права, основною метою якого є сприяння прогресу міжнародного права і його кодифікації[5].

Таким чином основною перепоною на шляху до визнання міжнародної правосуб'єктності МНУО можна назвати основоположну доктрину суверенітету. Зокрема, однією з основних проблем є розташування більшості неурядових організацій у найбільш розвинених країнах, таких як Велика Британія, Франція, Бельгія, Швейцарія, США, що, обумовлює існування певного географічного дисбалансу та спричиняє необхідність діяльності даних об'єднань за законодавством та під певним впливом тих держав, у яких вони утворені. За таких умов неурядові організації інколи використовуються урядами в якості додаткового засобу лобіювання своїх інтересів у міжнародних справах в тому числі через обов'язкове співробітництво МНУО з міжурядовими організаціями, що перебувають під контролем держав. Такі випадки між іншим підривають довіру, вплив і відповідно значення усіх НУО на міжнародній арені та спричиняють відкидання міжнародним співтовариством питання про визнання міжнародної правосуб'єктності даних організацій.

На завершення варто відзначити, що постійне зростання ролі й активності міжнародних неурядових організацій на міжнародній арені безумовно визначає потребу більш чіткої міжнародно-правової регламентації їх статусу й діяльності. Крім цього, на нашу думку, найбільш доцільним на сьогодні є визнання за МНУО функціональної міжнародної правосуб'єктності, яка передбачає можливість здійснення повноважень лише правозастосовного характеру, що обґрунтовується притаманністю даним організаціям певних прав та обов'язків в межах консультативного статусу та відповідно до їх міжнародних договорів, з можливістю подальшого віднесення МНУО до вторинних суб'єктів міжнародного права. Таке визнання між іншим наблизило б міжнародне співтовариство до вирішення й інших проблемних питань, серед яких можна назвати й проблеми регламентації діяльності, реформування та міжнародно-правової відповідальності міжнародних міжурядових організацій, а також потребу уніфікації законодавства держав щодо найбільш важливих і проблемних аспектів.

[5] Хар, О. Ю. (2020). Міжнародно-правове регулювання діяльності неурядових організацій. Регіональні студії. №20. С. 131 – 136. http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/24.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-138

БІЗНЕС ПРОТИ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДИРЕКТИВІ ЄС ПРО НАЛЕЖНУ ОБАЧНІСТЬ ДЛЯ КОРПОРАТИВНОЇ СТАЛОСТІ

Поєдинок Валерія Вікторівна
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

У сучасному світі неможливо заперечувати те, що бізнес впливає на права людини і може порушувати ці права. Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини (2011) визнають обов'язок компаній здійснювати **належну обачність з питань прав людини** шляхом виявлення, запобігання і пом'якшення шкідливих впливів їхньої діяльності на такі права, та звітування про те, яких заходів вони вживають щодо цих впливів. Надалі концепція належної обачності щодо прав людини отримала розвиток у різноманітних міжнародно-правових інструментах, як-от: Керівництво ОЕСР для мультинаціональних підприємств (переглянуте у 2023), Керівництво ОЕСР з належної обачності для відповідальної поведінки бізнесу (2018), Тристороння декларація Міжнародної організації праці з принципів щодо мультинаціональних підприємств і соціальної політики (переглянута у 2017), стандарт ISO 26000 Соціальна відповідальність та ін.

Попри широке міжнародне визнання і застосування зазначених інструментів, вони є інструментами м'якого права, іншими словами – не більше, ніж добрими побажаннями. Тимчасом, упродовж останнього десятиліття у світі і, передусім, в країнах Європи поширюється законодавство про *обов'язкову* належну обачність з питань прав людини та довкілля, яке передбачає, поміж іншого, суворі санкції за невиконання компаніями відповідних обов'язків. Прикладами таких законів є французький Закон про обов'язок пильності (2017), німецький Закон про корпоративний обов'язок пильності щодо ланцюгів постачання (2021), норвезький Закон про прозорість бізнесу та права людини і достойні умови праці (2021). Законодавчі ініціативи аналогічного змісту мають місце в Нідерландах, Австрії, Бельгії.

У цьому контексті на рівні ЄС 23 лютого 2022 р. було запропоновано Директиву про належну обачність для корпоративної сталості[1]. Пояснювальний меморандум до проекту Директиви вказував, що, як виявилося, добровільні заходи не привели до значних поліпшень у різних секторах, і, в результаті, спостерігаються негативні екстерналії від

[1] European Commission (2022, 23 February). Proposal for a Directive on corporate sustainability due diligence. https://ec.europa.eu/info/publications/proposal-directive-corporate-sustainable-due-diligence-and-annex_en

виробництва та споживання в ЄС як всередині, так і за його межами. Певні компанії ЄС асоціюються з негативними впливами на права людини (як-от примусова праця, дитяча праця, недостатня безпека та охорона праці, експлуатація працівників) та довкілля (як-от викиди парникових газів, забруднення, втрата біорізноманітності та деградація екосистем), у тому числі, завдяки своїм ланцюгам постачання.

Директива заявила мету створення рівних умов діяльності компаній в межах Союзу і уникнення фрагментації, що може виникнути, якщо держави-члени діятимуть на власний розсуд. Поміж іншого, проект Директиви запровадив правовий режим *відповідальності* (адміністративні санкції та цивільно-правова відповідальність) компаній, які, підпадаючи під встановлені проектом критерії щодо кількості працівників та річного обороту, не дотримуються *обов'язків належної обачності* (статті 7 та 8), що призводить до шкоди, якої можна було б уникнути, якби таких обов'язків було дотримано. Запровадження обов'язкової належної обачності являє собою значущий крок від добровільних практик корпоративної соціальної відповідальності до нормативних стандартів корпоративної поведінки.

Не викликає великого здивування, що певні компанії роблять все можливе, аби запобігти настанню відповідальності. Як вказують профільні неурядові організації, деякі виявляють відкриту ворожість і заявляють, що взагалі не бажають прийняття відповідного законодавства, зокрема, з огляду на загрозу судових позовів. Втім, більш підступними є ті компанії, які, здавалося б, співпрацюють, але насправді намагаються фатально ослабити майбутні правила[2].

14 грудня 2023 р. після тривалої процедури трилогу (узгодження законодавчої пропозиції, яка була б прийнятною як для Європейського Парламенту, так і для Ради ЄС, як співзаконодавців) щодо проекту Директиви було досягнуто політичної згоди. Втім, в останню мить від внутрішньо роз'єднаного уряду Німеччини надійшло повідомлення про намір утриматися від голосування за Директиву в Раді ЄС. Після цього про намір утриматися або голосувати проти проекту заявила більш як половина держав-членів ЄС. Такому несподіваному повороту передувало кількатижневе активне любіювання з боку національних бізнес-асоціацій[3]. Це поставило майбутнє Директиви під питання: у квітні 2024 р. Європарламент припиняє роботу в зв'язку з виборами, які відбудуться у червні, а підтримка проекту новим складом Європарламенту аж ніяк не є гарантованою.

15 березня 2024 р. з третьої спроби Рада ЄС все ж таки схвалила Директиву. Наступним етапом є схвалення Європарламентом, що

[2] Friends of the Earth Europe, European Coalition for Corporate Justice and Corporate Europe Observatory (2021). Off the hook? How Business Lobbies against Liability for Human Rights and Environmental Abuses. https://corporateeurope.org/sites/default/files/2021-06/OffThe%20Hook_0.pdf

[3] Anna Brunetti and Jonathan Packroff (2024, 28 February). Political volte-face hits EU supply chain law amid unwavering Belgian ambition. Euractiv. https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/political-volte-face-hits-eu-supply-chain-law-amid-unwavering-belgian-ambition/

вважається формальністю. Втім, формальна перемога захисників прав людини та довкілля мала свою ціну – Директиву прийняли у значно «розведеному водою», порівняно з первісним проектом, варіанті.

Так, прийнятий текст отримав максимально **урізану сферу застосування**. Первісно передбачалося, що Директива поширюватиметься на компанії ЄС, які мають більше ніж 500 співробітників та чистий світовий оборот більше 150 млн. євро за останній фінансовий рік. Для компаній, що діють в особливо чутливих з точки зору впливів на права людини і довкілля секторах, зазначені пороги було встановлено на рівні 250 співробітників і 40 млн. євро. У прийнятому тексті йдеться про більш як **1000** співробітників і **450** млн. євро, причому Директива поширюватиметься на компанії тільки в тому випадку, коли зазначені пороги перевищувалися у двох фінансових роках підряд. Відтак адресатами Директиви стануть лише 0,05% компаній ЄС – приблизно на 2/3 менше, ніж за первісним проектом[4]. До цього слід додати, що і первісні пороги були зависокими – в сучасному високотехнологічному світі компанії зовсім не обов'язково мати багато робочої сили, щоб завдавати шкоди.

Також передбачено **тривалі перехідні періоди:** Директива стає обов'язковою для компаній у залежності від їх розміру (тобто кількості співробітників та чистого світового обороту) протягом трьох або п'яти років після набуття чинності, тобто найбільш ранній термін виконання настане у 2027 році.

Низка вигідних компаніям положень, які ставлять під сумнів ефективність запроваджуваного Директивою режиму, була присутня ще в первісному проекті, і, ясна річ, прийнятий текст не відрізняється в кращий бік. П. 15 преамбули Директиви вказує, що головні обов'язки за цією Директивою повинні бути «**обов'язками засобів**» (*obligations of means)* – на противагу обов'язкам результату/успіху. Тобто, зобов'язання компаній зупиняються на *процесі* належної обачності, безвідносно від того, чи мав такий процес успіх у запобіганні шкідливим впливам на права людини і довкілля. «Держави-члени повинні встановити правила щодо цивільної відповідальності компаній за завдані збитки, які виникли через недотримання процесу належної обачності» (преамбула, п. 56). Іншими словами, у разі коли компанія формально дотрималася процесу належної обачності (що може бути лише «вправою для галочки» – «tick-box exercise»[5]), але все одно сталася шкода, компанія не нестиме відповідальності.

Тимчасом як правозахисники наголошували на необхідності **перекладення тягаря доказування** у спорах, що виникають з

[4] Frank Bold (2024, 15 March). Sustainable value chains: EU Council finds agreement on a common EU standard despite bitter concessions. https://en.frankbold.org/news/sustainable-value-chains-eu-council-finds-agreement-a-common-eu-standard-despite-bitter-conce-0

[5] L. Smit, C. Bright (2020). The concept of a "safe harbour" and mandatory human rights due diligence. CEDIS. 11-13 https://cedis.novalaw.unl.pt/wp-content/uploads/2021/12/CEDIS_working-paper_the-concept-of-safe-harbour-1.pdf

корпоративних порушень, з жертв таких порушень на саму компанію, компанії вказували, що це «відкриє двері для свавільних позовів і зловживань судочинством»[6]. Тимчасом, для окремо узятої жертви такий тягар цілком імовірно буде непосильним. Виходом з ситуації міг би стати **інститут групового позову;** втім, Директива не встановлює вимогу, згідно з якою держави-члени повинні забезпечити можливість подання групових позовів у випадках завдання компанією шкоди правам людини та/довкіллю. Більше того, з фінального тексту виключили положення, що дозволяли *профспілкам* подавати позови проти компаній[7].

Ще один приклад успішного корпоративного лобіювання стосується шкідливого впливу діяльності компаній на зміну клімату. Як зазначала Французька асоціація великих компаній AFEP, «визначення належної обачності в законодавстві ЄС не може включати питання зміни клімату, оскільки не є можливим «покласти відповідальність» або «визначити належну обачність щодо зміни клімату для конкретної компанії». Це, очевидно, є реакцією на позови, подані проти французької нафтової компанії Total на підставі французького Закону про обов'язок пильності[8]. У підсумку, кліматична належна обачність не стала інтегральним виміром обов'язкової належної обачності за Директивою. Питанню боротьби зі зміною клімату присвячено окрему статтю 15, згідно з якою компанії-адресати Директиви повинні прийняти план для забезпечення того, що бізнес-модель і стратегія компанії сумісні з переходом до сталої економіки та обмеженням глобального потепління до 1.5 °C у відповідності до Паризької угоди. Однак порушення статті 15 не тягнуть за собою настання відповідальності компаній згідно зі статтею 22 Директиви; тимчасом, як зазначав класик, обов'язок без відповідальності – це юридично ніщо, лише добре побажання.

Прихильники Директиви в ЄС і за його межами загалом привітали її прийняття як таке, що створить рівні умови діяльності компаній в межах Союзу. Втім, слід мати на увазі, що «рівність умов» може бути зафіксована на найнижчому можливому рівні.

[6] Див. посилання 2.

[7] Jack Schickler (2024, 15 March). EU Policy. Governments support stripped-down corporate due diligence law. Euronews. https://www.euronews.com/my-europe/2024/03/15/governments-support-stripped-down-corporate-due-diligence-law

[8] Див. посилання 2.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-139

ВПЛИВ ІНСТРУМЕНТІВ ТА МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ДОСЯГНЕННЯ ОПЕРАЦІЙНИХ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Россіхін Василь Васильович
доктор юридичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, дійсний член (академік) Європейської академії природничих наук, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки м. Харків, Україна

Бутинський Володимир Ярославович
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Харківського національного університету радіоелектроніки м. Харків, Україна

Дяченко Владислав Олександрович
заступник директора Навчально-наукового центру заочної форми навчання Харківського національного університету радіоелектроніки м. Харків, Україна

Однією з глобальних цілей концепції сталого розвитку[1] є якісна освіта. Цілі сталого розвитку (ЦСР) були прийняті на глобальному рівні у 2015 році та адаптовані до українського контексту у 2016 році за координації Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Їх адаптація призвела до необхідності врахування ЦСР у стратегічному плануванні, макроекономічній політиці та інших сферах. Необхідно забезпечити врахування ЦСР у стратегічному плануванні, макроекономічному прогнозуванні, плануванні розвитку та процесі реформування національної статистики. Це дасть змогу створити нові системи моніторингу суспільного прогресу.

Стратегія сталого розвитку України до 2030 року[2] передбачає забезпечення охорони громадського здоров'я, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах. Варто зазначити, що

[1] Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. (12 09 2017 г.). Цілі сталого розвитку: Україна (Національна доповідь). Отримано з Міністерство економіки України: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-.

[2] Верховна Рада України. (30 09 2019 г.). Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

в тих умовах, які склалися в Україні зараз, питання якості освіти викликає занепокоєння. В першу чергу це стосується дистанційної освіти, де ефективність моніторингу виконання контрольних завдань не дуже висока. Одним з факторів, які впливають на неефективність моніторингу, є використання учнями засобів машинного навчання[3] для написання робіт або ж тестів, а згодом, не виключено, використання технології діпфейків[4].

Дуже популярним інструментом за останній рік став чат GPT. Чат Generative Pre-trained Transformer – це модель штучного інтелекту, розроблена компанією OpenAI, яка здатна генерувати текст, що нагадує людське письмо. Вона може виконувати різноманітні завдання, пов'язані з обробкою природної мови, такі як відповіді на запитання, переклади, створення текстового контенту на задану тему та багато іншого.

Модель GPT базується на архітектурі трансформерів, яка була представлена в науковій роботі "Attention is All You Need" у 2017 році[5]. Основною інновацією трансформерів є механізм уваги, який дозволяє моделям ефективніше обробляти великі послідовності даних, зокрема текст.

GPT тренуються на великих обсягах текстових даних, отриманих з Інтернету. Цей процес називається попереднім навчанням. У цьому процесі модель намагається передбачити наступне слово в тексті на основі попереднього. Це дозволяє GPT вивчати широкий спектр лінгвістичних зв'язків і контекстів.

Після навчання модель можна доопрацьовувати за допомогою конкретних завдань і даних, що може значно підвищити продуктивність у певних випадках використання. Наприклад, GPT можна налаштувати для проведення юридичних досліджень, написання коду, написання творів і підтримки клієнтів.

GPT став дуже популярним завдяки своїй здатності генерувати змістовний, когерентний і часто творчий текст. Вона використовується в різних застосунках, включаючи чат-боти, автоматизацію написання тексту, освітні платформи та багато інших. Останні версії, такі як GPT-4, продовжують вдосконалювати можливості штучного інтелекту в обробці природної мови, відкриваючи нові горизонти для його застосування.

Звичайно, для швидкого пошуку інформації чат GPT достатньо корисний, але його використання також може мати і потенційні недоліки або навіть нести шкоду. При його використанні може іноді генеруватися неправдива або неперевірена інформація. Оскільки модель генерує відповіді на основі навчальних даних, вона може відтворювати неточності або застарілі дані.

Використання GPT та інших моделей штучного інтелекту для аналізу

[3] Flach, P. A. (2012). Flack P. Machine Learning: The Art and Science of Algoritms that Makes Sense of Data. Cambridge: Cambridge University Press.

[4] Sommers, M. (21 07 2020 г.). Deepfakes, explained. Отримано з MIT Management: https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/deepfakes-explained

[5] Ashish Vaswani, N. S. (2017). NeurIPS Proceedings. Отримано з NeurIPS: https://papers.nips.cc/paper_files/paper/2017/hash/3f5ee243547dee91fbd053c1c4a845aa-Abstract.html

особистих даних або діалогів може порушувати приватність користувачів, якщо не забезпечено належного захисту даних та анонімності. Передбачається, що зі зростанням залежності від автоматизованих систем, таких як чат GPT, може зменшуватись здатність людини до критичного мислення або вирішення проблем без допомоги штучного інтелекту.

Також існує ризик використання чату GPT для створення дезінформації, маніпуляцій або шкідливого контенту. Також технологія може посилити існуючі упередження або дискримінацію через навчальні дані, які відображають існуючі суспільні стереотипи. Автоматизація та використання штучного інтелекту можуть призвести до змін на ринку праці, зокрема до втрати робочих місць у деяких секторах. Водночас вони створюють потребу в нових навичках і спеціалізаціях.

Ще однією проблемою є виникнення питання відповідальності за помилки або шкоду, спричинену використанням чату GPT, особливо в критично важливих застосуваннях. Регулювання та стандартизація використання штучного інтелекту залишаються предметом дискусій серед законодавців, науковців і громадськості.

Так яким же чином використання даного інструменту може вплинути на якість освіти? Ефективне навчання передбачає здатність адаптуватися до нової інформації, змін у навколишньому середовищі та особистих потреб у навчанні. Гнучкість дозволяє коригувати методи та підходи відповідно до обставин. Навчання може і має бути складним процесом, що вимагає часу та зусиль. Терпіння і наполегливість допомагають подолати труднощі та досягати поставлених цілей. Також процес навчання включає критичне мислення та рефлексію над отриманою інформацією, що дозволяє краще зрозуміти матеріал та інтегрувати його у свої знання та досвід.

Твердження, що використання чату GPT може призвести до того, що студент не зможе самостійно мислити, є досить спірним і вимагає глибшого аналізу. Так, з одного боку, залежність від автоматизованих інструментів може потенційно обмежувати розвиток критичного мислення та аналітичних навичок, якщо студенти будуть повністю покладатися на них для вирішення завдань або пошуку відповідей.

З іншого боку, чат GPT та подібні інструменти можуть слугувати потужними допоміжними засобами для навчання, стимулюючи допитливість, надаючи додаткову інформацію та підтримуючи процес навчання. Регулярне використання автоматизованих інструментів машинного навчання може зробити навчання неефективним, тобто не буде якості освіти.

Таким чином, можна виділити основні недоліки: якщо студенти занадто покладатимуться на автоматизовані відповіді, вони можуть втратити мотивацію до глибшого дослідження теми; недостатній аналіз або критика інформації, отриманої від чату GPT, може обмежити розвиток навичок критичного мислення; модель може генерувати відповіді, які потребують додаткової перевірки на точність, що, в свою чергу, ніяк не сприятиме

правильному запам’ятовуванні інформації. А це вже може призвести до великих помилок при аналізі даних в майбутньому.

В якості прикладу роботи даного інструменту, в даній роботі наведено результат використання чату GPT-4 для намалювання рисунку зі схемою функціонування самого чату (рисунок 1).

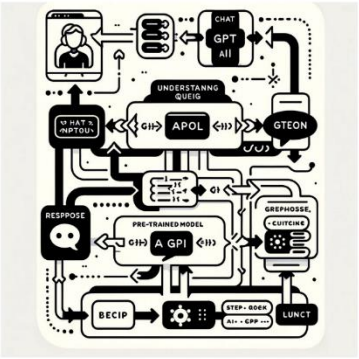

Рис. 1. Створена чатом GPT 4 схема роботи самого чату

Звичайно, ті моделі, які є у відкритому для користувачів доступі, не є ідеальними і для правильного користування такими засобами у користувача повинне бути критичне мислення, знання та бажано досвід роботи в предметній області. Тобто ці інструменти, які використовують моделі штучного інтелекту, можуть використовуватися лише як засіб отримання інформації для аналізу особам, які здобувають освіту, бо в інакшому випадку це неодмінно призведе до погіршення якості освіти.

Таким чином, вплив інструментів та моделей штучного інтелекту на досягнення операційних цілей сталого розвитку в Україні, зокрема покращення якості освіти, на наш погляд, є негативним з урахуванням всіх обставин та останніх тенденцій в Україні.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-140

MARITIME DELIMITATION IN THE BLACK SEA (ROMANIA V. UKRAINE DISPUTE)

Sabovchyk Antonina Ivanivna
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure
State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University"
Uzhhorod, Ukraine

The International Court's of Justice (ICJ's) judgment in this case was the first unanimous judgment in the Court's history without any separate or dissenting opinions. The 2009 case Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine)[1] presented the International Court of Justice (ICJ) with an opportunity to define and give meaning to the ambiguous and disputed phrase in Article 121(3): "rocks which cannot sustain human habitation or economic life of their own."[2] The Court declined to provide a definitive definition for these words in its opinion, but by determining that Ukraine's tiny Serpents' Island should have no impact whatsoever on the maritime boundary, the Court reconfirmed that small uninhabited islands will generally have limited or no impacts on delimitations and that such features should not generate extended maritime zones.

Summary of the Case.

Romania and Ukraine share a terrestrial border in the northwest corner of the Black Sea on the River Danube delta. Romania is a member of the European Union and the NATO alliance. Ukraine, which gained its independence from the USSR in 1991, is not of member of either international organization; however, it is a NATO "partner state." The Black Sea Maritime Boundary dispute between the two states was resolved in 2009. Romania has accepted compulsory ICJ jurisdiction under Article 36(2) of the ICJ Statute; Ukraine has not. Both states are parties to the United Nations Convention for the Law of the Sea (UNCLOS). Romania has not declared a preferred forum for compulsory settlement of UNCLOS disputes under Article 287 of UNCLOS, nor has it entered an Article 298 declaration excluding any matters from compulsory dispute settlement. When it ratified UNCLOS in 1999, Ukraine declared its preference for compulsory arbitration under Annex VII and Annex VIII, as appropriate. Under Article 298 of UNCLOS Ukraine rejected compulsory procedures for disputes relating to sea boundary delimitations or involving historic bays or titles.

Serpents' Island (also called Snake Island and Ostrov Zmeinyy) is virtually the only island in the Black Sea, except for a few that hug the coasts. It has

[1] Maritime Delimitation in the Black Sea (Rom. v. Ukr.), 2009 I.C.J. 1 (Feb. 3).

[2] The text of Article 121(3) of the United Nations Convention on the Law of the Sea is as follows:.. 3. Rocks which cannot sustain human habitation or economic life of their own shall have no exclusive economic zone or continental shelf. United Nations Convention on the Law of the Sea, Dec. 10, 1982, 1833 U.N.T.S. 397 (UNCOS).

0.17 square kilometers of land area (forty-two acres or seventeen hectares) and is thirty-five kilometers (about twenty nautical miles) east of the Danube Delta (also called Dragon's Beard), which forms the border between Ukraine and Romania. It lacks freshwater resources and has never been inhabited historically, although it has had a lighthouse on it since the 1800s and recently Ukraine has built structures and a pier on it, apparently to strengthen its claim to the ocean space around it. Its name is said to have come from the snakes that lived in a temple built on the islet in ancient times. The ocean space around it has become a focus of great interest because recent explorations have indicated that high-quality oil and substantial amounts of natural gas may be found around this islet.

Although sovereignty over Serpents' Island was contested for many years, in 1997 Romania accepted that this feature belonged to Ukraine[3]. Romania argued before the Court that Ukraine had agreed in the 1997 treaty that Serpents' Island was a "rock" under Article 121(3) and therefore that it could not affect the maritime delimitation between the two countries[4], but Ukraine rejected that contention, stating that the reference to Article 121(3) was in a Romanian "declaration," which Ukraine had not accepted, and that the Romanian assertion was "groundless."

The Court's opinion, issued February 3, 2009, avoided giving a comprehensive definition of the words in Article 121(3), but it did address the role that Serpents' Island should play in the delimitation and determined that this islet should have a twelve-nautical-mile territorial sea, but otherwise had no effect on the delimitation. Ukraine argued first that Serpents' Island should be considered as part of Ukraine's coast, because it "forms part of the geographical context and its coast constitutes part of Ukraine's relevant coasts." Romania responded by arguing that Serpents' Island "constitutes merely a small maritime feature situated at a considerable distance out to sea from the coasts of the Parties."

The Court accepted Romania's perspective on this matter, saying that "[t]he coast of Serpents' Island is so short that it makes no real difference to the overall length of the relevant coasts of the parties." The Court went on to say that Serpents' Island cannot be viewed as part of Ukraine's coast because it is "lying alone and some 20 nautical miles away from the mainland" and thus "is not one of a cluster of fringe islands constituting 'the coast' of Ukraine."

According to the Court, "too count Serpents' Island as a relevant part of the coast would amount to grafting an extraneous element onto Ukraine's coastline: the consequence would be a judicial refashioning of geography, which neither the law nor practice of maritime delimitation authorizes."[5]

After determining that "the coasts" of the two countries basically followed their mainland coasts (without regard to Serpents' Island), the Court began the

[3] Treaty on the Relations of Good-Neighbourliness and Co-operation between Romania and Ukraine, June 2, 1997, 2159 U.N.T.S. 335.

[4] Application Instituting Proceedings, Maritime Delimitation in the Black Sea (Rom. v. Ukr.) (Sept. 16, 2004).

[5] (analogizing Serpents' Island to Malta's tiny and unpopulated isle called Filfla (a bird sanctuary), which was completely ignored in Continental Shelf (Libya v. Malta), 1985 I.C.J. 13 (June 3)).

delimitation process "by drawing a provisional equidistance line" between the adjacent and opposite coasts of Romania and Ukraine, and then examining "whether there are factors calling for the adjustment... of the provisional equidistance line in order to achieve an equitable result," and whether there was "an inequitable result by reason of any marked disproportion between the ratio of the respective coastal lengths and the ratio between the relevant maritime area of each State" requiring an adjustment.

Positions of the Disputing States.

On September 16, 2004, Romania filed an application[6] with the Registry of the ICJ instituting proceedings against Ukraine in respect of its dispute with Ukraine "concerning the establishment of a single maritime boundary between the two States in the Black Sea, thereby delimiting the continental shelf and the exclusive economic zones appertaining to them."

Romania asserted ICJ jurisdiction under Article 36(1) of the ICJ Statute and the compromissory clause in paragraph 4(h) of the Additional Agreement to the Treaty on the Relations of Good Neighbourliness and Co-operation Between Romania and Ukraine.

The Court concluded that both conditions of the compromissory clause had been fulfilled: the parties had negotiated without success from 1998 to 2004, and the 2003 Treaty had entered into force several months before Romania filed its application (para. 21).

Although both states agreed (as is increasingly common) that a single boundary line should delimit their EEZs and continental shelves, they each proposed delimitation lines that favored the proposing state

Romania argued that Serpents' Island should be ignored because it is "a rock incapable of sustaining human habitation or economic life of its own" under Article 121(3), and because "using this island as a base point would result in an inordinate distortion of the coastline."

Ukraine responded that Serpents' Island should be viewed as a "coastal island" because it is within twenty nautical miles of Ukraine's coast and thus its territorial sea "partly overlaps with the area of territorial sea bordering the Ukrainian mainland."

Ukraine also argued that Serpents' Island is "indisputably an 'island' under Article 121[(2)]... rather than a 'rock'" because it "can readily sustain human habitation and that it is well established that it can sustain economic life of its own." In particular, the island has vegetation and a sufficient supply of fresh water" and has "appropriate buildings and accommodation for an active population."

Finally, Ukraine argued that Article 121(3) "is not relevant to this delimitation because that paragraph is not concerned with questions of delimitation but is, rather, an entitlement provision that has no practical application" to a maritime area within 200 nautical miles of a mainland coast.

[6] Application Instituting Proceedings, Maritime Delimitation in the Black Sea (Rom. v. Ukr.) (Sept. 16, 2004).

The Court did not directly respond to these contentions, but instead simply ruled that Serpents' Island was entitled to a twelve-nautical-mile territorial sea around it but had no other impact on or relevance to the maritime delimitation between the two countries. "As the jurisprudence has indicated, the Court may on occasion decide not to take account of very small islands or decide not to give them their full potential entitlement to maritime zones, should such an approach have a disproportionate effect on the delimitation line under consideration."[7]

That statement is understandable, focusing on the "disproportionate effect" that tiny Serpents' Island would have on the delimitation. The Court's statements in the paragraphs that follow are somewhat more obscure, but, taken together, there can be no doubt but that the Court felt that Serpents' Island should have no effect on the maritime delimitation. In the resulting delimitation, the maritime boundary goes south of the twelve-nautical-mile territorial sea around Serpents' Island, but otherwise Romania received most of the ocean space it was seeking.

Key Substantive Issues.

The Court cited the longstanding principle that "the land dominates the sea through the projection of the coasts or coastal fronts" (para. 77 and again in para. 99).

Regarding the effect on delimitation of prior agreements between the disputing parties, the Court cited UNCLOS 74(4) and 83(4), which provide that where there is an agreement in force between the Sates concerned, questions related to the delimitation of the EEZ and continental shelf "shall be determined in accordance with the provisions of that agreement" (para. 69). However, the Court qualified that by explaining that only an "agreement" delimiting the EEZ or continental shelf would have such an effect, and none of the cited Soviet-era agreements qualified.

The Court followed the three-stage approach to delimitation it has used in the past (para. 116), including a final check for any disproportionality of maritime areas which would produce an outcome that was not equitable (para. 122). In its disproportionality analysis, the Court ruled that the disparity in the length of the states coasts (1:2.8) and the ratio of maritime areas falling to the parties (1:2.1) was not significant enough to require adjustment.

In section 8.1 of the decision on selection of base points, the Court analyzed whether Sulina Dyke qualified as a "harbor work" (para. 133). The Court found that the landward end of the dyke, not the manmade end, should be the basis for the equidistance principle. The Court noted that a dyke has a different function from a port, and only harbor works form part of the coast.

The Court confirmed that "legitimate security considerations of the Parties may play a role in determining the delimitation line (para. 204), but that there was no need to adjust the line in this case.

[7] citing Continental Shelf (Libya v. Malta), 1985 I.C.J. 13 (June 3); Maritime Delimitation and Territorial Questions Between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahr.), 2001 I.C.J. 40 (Mar. 16); and Territorial and Maritime Dispute Between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicar. v. Hond.) (Oct. 8, 2007).

The Court also noted the potential relevance of state activities (fishing, oil and gas concessions, and naval operations), but found that they were not a relevant circumstance calling for adjustment of the delimitation line in this case (para. 198).

In a section potentially relevant to China's arguments on the importance of prolongation, the Court held that: "the coast, in order to be considered as relevant for the purpose of delimitation, must generate projections which overlap with projections from the coast of the other Party. Consequently, 'the submarine extension of any part of the coast of one Party which, because of its geographic situation, cannot overlap with the extension of the coast of the other, is to be excluded from further consideration by the court.'" (para. 99, citing Continental Shelf case (Tunisia/Libya) [1982] I.C.J. Rep. 61, para. 75).

The parties disputed the classification of Serpent Island under UNCLOS Article 121. Ukraine argued that it qualified as a full juridical island (para. 184), while Romania, which had signaled its views on such islands in a declaration when it ratified the UNCLOS in 1996, argued that it was a mere rock incapable of sustaining human habitation or economic life of its own (para. 124). Further, Romania accused Ukraine of attempting to build up the islet to justify its claim.

Implementation of the Tribunal's Decision.

While the judgment drew a line that has been described as equitable for both parties, Romania received nearly 80 percent of the disputed area. At the same time, however, according to Ukrainian commissioner Volodymyr Vasylenko, nearly all the oil and gas reserves are concentrated in the seabed that went to Ukraine.

It appears that both states accepted the Court's decision. The Romanian Ministry of Foreign Affairs website 11 asserts: "The judgment the ICJ rendered is final, binding and without appeal. The two states are bound to observe the judgment, which is enforceable immediately, no further bilateral agreements, interpretations of the judgment or additional acts being needed." Similarly, Ukraine announced on February 5, 2009, that it considered the ruling "just and final" and hoped that it would open "new opportunities for further fruitful cooperation in all sectors of the bilateral cooperation between Ukraine and Romania."

Factors which limit the relevance of this case to the East China Sea disputes.

How does the Romania v. Ukraine decision apply to the maritime delimitation in the East Sea/Sea of Japan? This boundary remains unresolved, in large part because Japan still disputes Korea's sovereignty over Dokdo, a set of tiny islets located between the two countries. The Romania v. Ukraine decision provides strong support for the conclusion that Dokdo should have a twelve-nautical-mile territorial sea, but should not otherwise affect this delimitation. Dokdo is virtually the same size as Serpents' Island, having 0.18 square kilometers of land area, as compared to Serpents' Island's 0.17 square kilometers.

Dokdo has stark physical beauty, military personnel have been stationed on it for the past several decades, and fishing families occasionally take up temporary residence on it. But its two main islets and smaller outcroppings remain essentially barren, rocky, and uninhabitable. The distinguished Korean scholar Choung Il Chee wrote in his 1999 book that Dokdo "is a rocky island and unsuitable for

human inhabitation". Similarly, Han Key Lee has written that "this barren group of islets is unfit for sustained human habitation." Professor (now Judge) Jin-Hyun Paik of Seoul National University wrote in 1998 that "the natural conditions of the Dokdo Islands would suggest that these islands might not generate their own EEZs or continental shelves."[8] It would appear, therefore, that Dokdo should be considered to be a "rock" that "cannot sustain human habitation or economic life of its own" under Article 121(3).

Some have argued otherwise by quoting from Professor Charney's 1999 article where he speculated that economic activity in the waters surrounding an islet could arguably constitute an "economic life of their own" to allow the islet to generate an exclusive economic zone (EEZ). This bootstrapping approach has not been accepted, however, and when it has been asserted – by, for instance, Japan with regard to Okinotorishima – it has met with strong resistance by neighboring countries.

Even if Dokdo were somehow to be considered to be an "island" rather than a "rock" under Article 121, it would not be given much importance by a tribunal asked to delimit the maritime boundary between Korea and Japan because of its tiny size and relative insignificance because, as explained above, tribunals have repeatedly ignored or slighted islands in maritime delimitations, even ones that have substantial populations residing on them. The boundary in the East Sea should therefore be drawn without regard to Dokdo and should follow the equidistance line between Korea's Ullungdo and Japan's Oki Islands.

Given the focus of this undertaking, perhaps the two most salient differences between the Black Sea boundary dispute and the ongoing dispute in the East China Sea are the willingness of Romania and Ukraine to accept binding adjudication of their dispute by the ICJ and the absence of a sovereignty dispute over title to the single relevant maritime feature (Serpent Island)[9].

It is also noteworthy that both states came under the Soviet orbit after WWII, Ukraine as a member-state of the USSR, and Romania as the former Socialist Republic of Romania. Neither Romania nor Ukraine is a major naval or maritime power[10], nor are they governed by a single party under a dominant party leader.

Geopolitical differences aside, the geography and usage of the enclosed[11] Black Sea is also quite different from that of the East China Sea. Finally, in contrast to China's position in the East and South China Seas, time was not on the side of Romania and Ukraine, neither of which is a rising power in the region.

Conclusions.

[8] Jon M. Van Dyke, The Romania v. Ukraine Decision And Its Effect On East Asian Maritime Delimitations, 15 Ocean & Coastal L.J. (2010).

[9] In the 1997 Treaty, Bucharest and Kyiv "reaffirmed that the existing border between them is inviolable and therefore, they shall refrain, now and in future, from any attempt against the border, as well as from any demand, or act of, seizure and usurpation of part or all the territory of the Contracting Party."

[10] Ukraine's 18 percent treaty share of the former combined USSR Black Sea Fleet has dwindled to just one 25-year old frigate. Romania's single Frigate Flotilla consists of three frigates (two of which were transferred to Romania after being retired by the UK Royal Navy) and seven corvettes.

[11] The ICJ characterized the Black Sea as a "closed sea," (para. 15), which the Court considered a relevant factor in its decision.

The Romania v. Ukraine case is a territorial dispute with Romania, namely regards the Black Sea shelf. The Court's conclusion that it did not need to determine the classification of Serpent Island under UNCLOS Article 121 left that issue (and Romania's argument that Ukraine was attempting to build up the island to bolster its status as a full juridical island) unresolved until the arbitration panel's 2016 decision in The South China Sea Arbitration (Rep. Philippines v. Peoples' Rep. China), PCA Case No. 2013-19. Professor Bederman suggested that "eliminating a feature before calculating the provisional equidistance line is unusual, but it could prove a useful procedural model in the future." He goes on to note that this model will "give parties to future delimitation cases additional arguments regarding the role of small features in delimitation, as well as rationales for their elimination."

The Court's invocation of the disproportionality test might prove relevant in the East China Sea. The Court noted in the Black Sea Delimitation case that its "jurisprudence has indicated, it may on occasion decide not to take account of very small islands or decide not to give them their full potential entitlement to maritime zones, should such an approach have a disproportionate effect on the delimitation line under consideration". The Court explained that "to count (Serpent) Island as a relevant part of the coast would amount to grafting an extraneous element onto Ukraine's coastline; the consequence would be a judicial refashioning of Geography". Accordingly, the Court concluded that Serpent Island "should have no effect on the delimitation in this case, other than that stemming from the role of the 12-nautical-mile arc of its territorial sea."

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-141

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ ЗНАХОДЖЕННЯ ВІДСТАНІ МІЖ МИМОБІЖНИМИ ПРЯМИМИ

Свєтлічна Дар'я Ігорівна
здобувач освіти, Київське територіальне відділення Малої академії наук України (Київська Мала академія наук) м. Київ, Україна

Свєтлічна Марія Ігорівна
здобувач вищої освіти, Університет Ліннея, м. Кальмар, Швеція здобувач вищої освіти Київський національний університет імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

Свєтлічний Ігор Валерійович
аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України м. Київ, Україна

Сталий розвиток суспільства та інституційна спроможність держави в умовах війни обумовлюється такими інструментами економічного розвитку, як інформаційні технології, включаючи штучний інтелект (ШІ), навчання машин, математику, статистику, логіку, які у їх взаємозв'язку з гуманітарними науками надають нових спроможностей в контексті нових глобалізаційних викликів.

З давніх часів людство оперує поняттями пропорції, справедливості, рівноваги, гармонії соціальних відносин. Знаходження відстані між мимобіжними прямими широко використовується для оптимізації відображення та рендерингу тривимірних об'єктів, покращення продуктивності графічних застосунків, що особливо потребує військова сфера. Крім цього, знаходження відстані між мимобіжними прямими важливо при розв'язанні задач у повсякденному житті, науці, мистецтві, архітектурі, машинобудуванні, дизайні. Навіть у сфері музики, якщо асоціювати з ритмічними лініями або паралельними музичними елементами, то паралельні мелодії або ритми можуть бути сприйняті як мимобіжні у контексті музичного аранжування, створюючи складову, яка не перетинається, але існує паралельно.

У сфері архітектури, фортифікації, містобудування, військовому застосуванні паралельні та мимобіжні прямі відіграють ключову роль у створенні лінійних елементів, таких як дороги, мости, тунелі, коридори, фасади будівель та споруд. Паралельні прямі можуть визначати напрямок руху або створювати естетично приємні візуальні ефекти, гармонійні і симетричні композиції у дизайні та ландшафту. Мимобіжні прямі можуть використовуватися для додавання стилізації та формування візуальної

динаміки, створення вертикальних чи горизонтальних елементів, які додають пропорційності[1].

Відомо багато методів розв'язання задач на знаходження відстані між мимобіжними прямими. Так, аналітичний метод використовує алгебраїчні методики для представлення мимобіжних прямих у вигляді рівнянь та визначення точки перетину. Вказаний метод математично точний, широко застосовується у геометрії, проте вимагає високого рівня математичних навичок, особливо при складних конфігураціях. Графічний метод використовує візуалізацію мимобіжних прямих на графіку та вимірювання відстані. Інтуїтивно зрозумілий, особливо для простих випадків, цей метод може бути неточним та непрактичним для складних конфігурацій. Використання тригонометрії – метод враховує кут між мимобіжними прямими та використовує тригонометричні функції, застосовується в задачах, де кут між прямими важливий, проте вимагає знань тригонометрії та не завжди ефективний для всіх сценаріїв. Використання векторів – метод представлення мимобіжних прямих у векторній формі та використання відповідних властивостей, ефективний для векторного подання прямих та використання операцій векторної алгебри, проте вимагає розуміння векторної алгебри та подання прямих у векторній формі. Таким чином, вибір методу залежить від конкретної задачі, рівня складності та доступних ресурсів.

Стародавні геометри, такі як Евклід, Архімед та інші, працювали над вивченням властивостей геометричних об'єктів, включаючи прямі лінії. Зауважимо, що мимобіжні прямі ніколи не перетинаються, незалежно від того, як далеко продовжувати їх, цей концепт був вперше формалізований Евклідом у його "Елементах" близько 300 до н. е. Евклід вважав їх як прямі, що лежать у різних площинах, але це було формалізовано лише в XIX столітті, коли математики почали використовувати аксіоми для геометричних доказів.

В історії математики були різні підходи до формулювання аксіом паралельних прямих. Питання чи можна довести або спростити аксіоми Евкліда приводило до розвитку різних геометричних систем[2].

Гіпотеза Евкліда – через дану точку поза прямою можна провести лише одну мимобіжну пряму, паралельну заданій прямій. Довгий час ця гіпотеза залишалася без доведення та була об'єктом багатьох досліджень.

Неевклідова геометрія – у таких геометріях властивості мимобіжних прямих можуть бути різними від тих, що визначені в евклідовому просторі.

Диференціальна геометрія – вивчення властивостей мимобіжних прямих на кривих та поверхнях. У цьому контексті розглядаються тангенції та нормалі до кривих та поверхонь.

На початку XIX століття вивчення мимобіжних прямих отримало новий поштовх завдяки подальшому розвитку математики та геометрії. Розглянемо деякі реконструкції геометрії Евкліда. Математики Ніколя Лобачевський та Ян Боллай досліджували альтернативні геометричні системи, де гіпотеза Евкліда про паралельні прямі не виконувалася. Ці дослідження призвели до

[1] Учасники проектів Вікімедіа. (2012). *Мимобіжні прямі — Вікіпедія.* Вікіпедія. https://uk.wikipedia.org/wiki/Мимобіжні_прямі

[2] *Ознака мимобіжності прямих | Паралельність прямих і площин у просторі | Стереометрія | Геометрія | Математика.* (б. д.). formula.kr.ua. https://formula.kr.ua/paralelnist-pryamih-i-ploschin-u-prostori/oznaka-mymobizhnosti-priamykh.html

розвитку неевклідових геометрій, зокрема гіперболічної та еліптичної. Бернар Ріман розглядав мимобіжні прямі на поверхнях та використовував концепцію кривизни, що призвело до створення диференціальної геометрії.

Жюль Плако досліджував просторові відносини через проекції, включаючи мимобіжні прямі, тому значний розвиток у цей період отримала проективна геометрія. Александр Мебіус та Август Фермат досліджували топологічні аспекти мимобіжних прямих та їх ролі в конформній геометрії, яка вивчає такі перетворення простору, що зберігають значення кутів у зображенні цього простору.

Таким чином, вчені XIX століття заклали підґрунтя для подальших досліджень у галузях геометрії, топології та математичного аналізу, внесли важливий вклад у перегляд класичних геометричних концепцій з нового ракурсу[3].

Світова література містить згадки про мимобіжні прямі як в контексті математики, так і з метою віддзеркалення життєвих аспектів. Мимобіжні прямі використовуються як алегорічний елемент або символ в літературі для вираження паралельних шляхів, суджень або долей персонажів.

Наукові та технічні твори згадують мимобіжні прямі в контексті філософії, психології, права, інженерії, фізики, інших наук. Автори можуть використовувати мимобіжні прямі метафорично, наприклад, для вираження різниці в життєвих шляхах персонажів чи відображення паралельних життєвих історій, хоча вони не завжди є широко відомими.

Цікавими для цілей нашого дослідження є твори, де можна виявити аналогії чи алегорії, які відображають паралельні чи розділені шляхи. Такими є роман та комікс від Чака Паланіка “Бійцівський клуб” (Fight Club) та “Бійцівський клуб 2” (Fight Club 2). В них можна відзначити асоціації з мимобіжними прямими у контексті розділених або паралельних світів, які герої створюють для себе. У романі “Дивна історія Доктора Джекіла і містера Хайда” (Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde) Роберта Льюїса Стівенсона головний герой, доктор Джекіл, експериментує із своєю особистістю та створює містера Хайда, виражаючи внутрішній конфлікт між добрим і злом. “Норвезький ліс” (Norwegian Wood) Харукі Муракамі – твір висвітлює внутрішні конфлікти та шляхи розуміння власної ідентичності через складні стосунки героїв.

Таким чином, аналізуючи вищенаведені твори, можемо зробити висновок, що дослідження внутрішніх конфліктів, розділених ідентичностей чи паралельних світів є метафорами до паралельних та мимобіжних прямих.

Як зазначено вище, сталий розвиток суспільства та інституційна спроможність в умовах війни потребують розвитку інформаційних технологій, ШІ, технічних та гуманітарних галузей, навчання машин, тому дослідження теми мимобіжних прямих сприяє подальшому набуттю оборонних спроможностей, необхідних у військовий час. Україна впроваджує нові можливості для трансформації економіки, включаючи реалізацію цілей сталого розвитку[4] та імплементацію позицій щодо нової індустріальної парадигми 5.0, вироблених Європейською комісією.

[3] Нелін Є. П. (2018). Математика (алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту). Харків: Вид. “Ранок”, С. 241

[4] *Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року*. (б. д.). Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-142

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ВОДНІЙ БЕЗПЕЦІ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Хасрат Арджуменд
доктор юридичних наук, професор,
президент-засновник і генеральний директор
The Grassroots Institute,
співголова RISG-Центральна Азія, IYRP 2026
м. Монреаль, Канада

Донець Ольга Володимирівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
Секретар The Grassroots Institute, Канада/Україна

За даними «Глобальної мережі екологічного сліду» (Global Footprint Network, GFN) у 2023 році день екологічного боргу (Overshoot Day) припав на 2 серпня (для України – це 27 серпня)[1]. А від так, решту днів 2023 року людство використовувало природно-ресурсний потенціал планети «в борг», наче в нас є 1,75 Землі. Ще 50 років тому такої «заборгованості» не існувало. Відповідний стан речей знайшов своє відображення у Глобальному звіті Всесвітнього економічного форуму про ризики (The Global Risks Report 2020)[2], яким вперше за десять років до п'ятірки головних ризиків для людства включено екологічні ризики. До Топ-5 глобальних ризиків на наступні десять років за можливим масштабом впливу потрапила і водна криза.

Вода – це життя; основний компонент, без якого не можливо виробництво жодного виду їжі рослинного чи тваринного походження. За словами Віце-президента Європейської Комісії Джозепа Борреля «доступ до води стає однією з головних геополітичних проблем нашого століття»[3]. На жаль це не просто слова.

У 2020 році в США на тлі восьмирічної посухи у Каліфорнії та нищівних пожеж у регіоні вперше придбали ф'ючерси на прісну воду на Wall Street[4], що стало яскравою ілюстрацією кліматичних змін в світ, а також вже наявної водної кризи. За даними Інституту світових ресурсів[5] посуха та нестача

[1] Earth Overshoot Day. URL: https://overshoot.footprintnetwork.org/

[2] The Global Risks Report 2020. World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/publications/the-global-risks-report-2020/

[3] Josep Borrell The Nile and beyond: geopolitics of water. European Union websites. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nile-and-beyond-geopolitics-water_en

[4] CME Group Inc. розмістила перші контракти на продаж води за ціною приблизно 0,4 доллара за м^3. Угоди на майбутнє пов'язані з Індексом Nasdaq Veles California Water Index, який відображає зважену середню ціну води. На сьогоднішній день, близько двох мільярдів осіб проживають у місцевостях з проблемами доступу до води, тоді як дві третини світового населення можуть стикнутися з недостатністю водних ресурсів протягом наступних чотирьох років.

[5] Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040. URL: https://www.wri.org/insights/ranking-worlds-most-water-stressed-countries-2040

прісної води в світі певною мірою сприяють загостренню спорів та конфліктів (наприклад, водний конфлікт між Іраном та Афганістаном щодо розподілу води річки Гельманд; суперечки між Індією та Пакистаном щодо річки Індус[6]; спори між містами Торонто та Монреаль за водні ресурси річки Сен-Лаврентій; спори між Ефіопією, Суданом та Єгиптом навколо будівництва Гранд-ефіопської ренесансної дамби на річці Ніл[7] тощо). Висуваються думки, що «посуха і нестача води в Сирії, ймовірно, сприяли заворушенням, які спровокували громадянську війну в країні в 2011 році»[8]. На жаль, є всі підстави побоюватися, що такого роду конфлікти будуть множитися в майбутньому через зростаючий дефіцит чистої води, спричинений швидким зростанням населення Землі, зміною клімату, посиленням урбанізації, нераціональним водокористуванням[9] і неефективним управлінням водними ресурсами. Відповідно до даних аналізу, зробленого ЮНІСЕФ в рамках ініціативи «Водна безпека для всіх», кожна п'ята дитина у світі відчуває нестачу води для задоволення повсякденних потреб. В цілому діти у 37 країнах, що є «гарячими точками» стикаються із проблемами доступу до води[10]. І вже 10 років як Україна стала такою «гарячою точкою».

Ще до 24 лютого 2022 року на постраждалому від конфлікту сході України 3,1 мільйони людей потребували допомоги у сфері водопостачання, санітарії та гігієни, 14% з них – діти[11]. Нині такі показники значно збільшилися. Через російську агресію кількість людей, які залишилися без доступу до якісної прісної води, тільки з квітня по грудень 2022 року зросла з 6 до 16 мільйонів людей (дані Офісу ООН з координації гуманітарних питань), а 70% населення нашої держави можуть взагалі залишитися без води через постійні обстріли[12]. Враховуючи той факт, що близько 80% водозабезпечення країни забезпечується за рахунок поверхневих вод, питання якісного стану вод нашої держави набуває особливої актуальності.

До сучасних викликів та загроз водній безпеці України, спричинених російською агресією можна віднести:

Руйнування гідротехнічних споруд. Станом на квітень 2023 року в Україні: 1) зруйновано понад 800 км водопровідних мереж; 2) частково пошкоджено або повністю зруйновано близько 70 насосних станцій, 23 очисних споруд та 244 км каналізаційних мереж; 3) втрачено майже 812

[6] Світові водні конфлікти: глобальні гарячі точки. URL: https://www.dw.com/en/world-water-conflicts-the-global-hot-spots/g-52417245

[7] Josep Borrell The Nile and beyond: geopolitics of water. European Union websites. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nile-and-beyond-geopolitics-water_en

[8] B. Obama Remarks by the President at the United States Coast Guard Academy Commencement / The White House Office of the Press Secretary, 2015. URL: https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/05/20/remarks-president-united-states-coast-guard-academy-commencement; Rhiannon Mills Charles: Syria's war linked to climate change Sky News (2015) тощо.

[9] Згідно з даними Організації Об'єднаних Націй, забір прісної води з озер, річок або підземних джерел для сільського господарства, промисловості та домашнього використання зросла вдвічі з 1960-х років.

[10] Кожна п'ята дитина у світі відчуває нестачу води для задоволення повсякденних потреб. ЮНІСЕФ Україна. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/world-water-day-2021

[11] OCHA Annual Report 2021. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-annual-report-2021

[12] Через війну близько 5 млн українців не мають доступу до питної води, – міністр захисту довкілля на конференції ООН. URL: https://lb.ua/society/2023/03/24/549899_cherez_viynu_blizko_5_mln_ukraintsiv.html

млн. куб. метрів води через руйнування гідроспоруд[13]; 4) завдано низку ракетних ударів по гідроспорудам водосховищ України. Для прикладу, пошкодження гідроспоруди Оскільського водосховища (найбільшого на Лівобережній Україні) спричинило знищення екосистеми водосховища та завдало шкоди РЛП «Червонооскільський» до складу якого входять 4 тис гектарів території водосховища[14]. Ракетні удари 14-16 вересня 2022 року по гідроспоруді Карачунівського водосховища (м. Кривий Ріг) призвели до неконтрольованого підняття рівня води в р. Інгулець на 1–2 метри, спричинивши підтоплення 112 будинків і значному забрудненню вод (перевищення нормативів ГДК по амонійному азоту – в 2,5 рази через забруднення води каналізаційними стоками, а по вмісту заліза в 3 рази), що завдало збитків на суму 77 млн грн[15]. Наймасштабнішою екологічною катастрофою стало знищення дамби Каховської ГЕС, що забезпечувала водою Херсонську та Запорізьку області України, а також постачала воду в одну з найбільших іригаційних систем в Європі, загальною протяжністю всіх каналів близько 1600 км. Знищення Каховської дамби також несе і ядерну загрозу, адже вода з даного водосховища використовувалася задля охолодження елементів найбільшої в Європі атомної електростанції – Запорізької АЕС. Доречно буде відзначити, що згідно з Женевськими конвенціями[16], установки і споруди, які містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, не повинні ставати об'єктами нападу. Тобто маємо констатувати факт порушення РФ норм міжнародного права із цього питання. Крім того, відповідно до ст. 56 Додаткового Протоколу 1 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, ядерні об'єкти не можуть бути використані в військових цілях. Разом із тим, Росія, недотримуючись правил ведення війни, встановлених міжнародним правом, постійно вчиняє акти ядерного тероризму[17].

Забруднення та засмічення водних об'єктів України. Через спричинені масованими ракетними ударами техногенні аварії до водних об'єктів потрапляють небезпечні сполуки, в тому числі, важкі метали, мастила, ракетне паливо. Крім того, водні об'єкти перетворюються на своєрідні «кладовища» для знищеної військової техніки, залишків боєприпасів тощо. Окремо потрібно звернути увагу на завдані російською агресією збитки водним ресурсам України. Станом на 19 березня 2024 року: а) маса сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин у водних об'єктах сягає 36 205 704 кг, що спричинило 8,8 млрд. грн шкоди через засмічення вод; б) маса забруднюючих речовин, що потрапили у водні

[13] Загарбницька війна росії порушує права українців на доступ до водних ресурсів. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/zagarbnytska-vijna-rosiyi-porushuye-prava-ukrayintsiv-na-dostup-do-vodnyh-resursiv/

[14] За попередніми розрахунками Державної екологічної інспекції України екосистемі водосховища було завдано збитків на суму близько 2,1 млрд грн, зокрема, загинуло близько 2 млн одиниць риби на суму 883,7 млн грнії.

[15] Ракетний удар росіян по дамбі у Кривому Розі завдав збитків країні на 77 млн грн – Держекоінспекція. URL: https://one.kr.ua/news/43977

[16] Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму {Конвенцію ратифіковано Законом N 3533-IV (3533-15) від 15.03.2006}. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68#Text

[17] Anisimova H., Donets O., Shynkarov O., Shchonkin R., Skliar I. Contemporary challenges and threats to national security: environmental and legal aspects = Suvremeni izazovi i prijetnje nacionalnoj sigurnosti: okolisni i pravni aspekti. Sigurnost. 2023. Vol. 65, Iss. 1. P. 1–23. References : p. 16–22. DOI: 10.31306/s.65.1.1. URL: https://hrcak.srce.hr/en/file/429577

об'єкти дорівнює 1 693 т., що завдало шкоди через забруднення водних об'єктів у розмірі 40,6 млрд грн[18]. Актуальною для України також залишається проблема забруднення ґрунтових вод, в тому числі внаслідок низки вугільних шахт на тимчасово окупованих територіях.

Знищення екосистем водно-болотяних угідь. Нині під контролем окупанта знаходиться низка Рамсарських водно-болотяних угідь міжнародного значення, наприклад, Ягорлицька, Каркінітська та Джарилгацька затоки, східна і центральна частини затоки Сиваш, Кінбурнська коса тощо. Окупованими залишаються частини Чорноморського біосферного заповідника, Азово-Сиваський заповідник, НПП «Меотида», біосферний заповідник «Асканія-Нова» тощо. Однак шкоду завдану таким цінним природним територіям можна буде у повній мірі оцінити тільки після їх деокупації.

Підсумовуючи, зазначимо, що останні два роки стали для України часом цілеспрямованого водного тероризму з боку рф, що ще більше поглибило проблему дефіциту води на теренах нашої держави. Водна стратегія України на період до 2050 року[19], визначає серед стратегічних цілей у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів «забезпечення необхідної кількості водних ресурсів для відновлення та оздоровлення водних екосистем і досягнення стійкого водозабору та водопостачання», а також «поліпшення якісного стану водних об'єктів шляхом досягнення та підтримання "доброго" екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, екологічного потенціалу штучних або істотно змінених масивів поверхневих вод, кількісного та хімічного стану масивів підземних вод». За для чого передбачається проведення заходів, спрямованих на відновлення в рамках виконання планів управління річковими басейнами гідроморфологічного стану водних екосистем та заплавних земель шляхом відновлення безперервності течії, відновлення стариць та меандр, поліпшення проточності, попередження та ліквідація замулення водойм, поступова ліквідація гребель, ставків, строк експлуатації яких завершився; інвентаризації існуючих гідротехнічних споруд, їх відновлення, ремонту, модернізації або демонтажу тощо. У зв'язку із чим, доцільним вважаємо розробку та затвердження Комплексної програми відновлення вод України із покроковою дорожньою картою її реалізації. Дане питання набуває особливої актуальності для нашої держави, особливо з урахуванням факту відсутності належного правового регулювання екологічних відносин у сфері відтворення природних ресурсів загалом, і водних безпосередньо. В цілому ж, подолання водної кризи потребує застосування багатогранного підходу, який би об'єднував правові, екологічні, соціальні, економічні та європейські виміри задля розробки правових засад використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів України.

Євроінтеграція, сталий розвиток та зелена трансформація як інструменти економічного розвитку.

[18] Завдані збитки. Водні ресурси. ЕкоЗагроза – офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://ecozagroza.gov.ua/damage/water

[19] Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження КМУ від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. *Офіційний вісник України*, 2022 р., № 99, стор. 136, стаття 6244. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-143

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЄС

Чепис Олеся Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Нині ефективне антимонопольне регулювання, як і захист інтелектуальної власності, є найважливішими правовими механізмами, створеними задля забезпечення економічного зростання з урахуванням розробки та розширеного використання інновацій. У повідомленні Європейської комісії, в якому сформульовано План дій у галузі інтелектуальної власності з метою підтримки стійкості ЄС, наголошується на ролі конкуренції в сучасній економіці. Стійка, екологічна та конкурентоспроможна економіка потребує інструментів для полегшення доступу до критично важливих технологій, захищених інтелектуальною власністю, для полегшення ліцензування виключних прав, необхідних для стандартів, та для сприяння обміну даними. У сучасній економіці вирішальне значення має більш легкий та швидкий доступ до знань, даних та технологій, у тому числі захищених правами інтелектуальної власності, тому вони відіграють важливу роль у торгівлі та інвестиціях. На галузі, що інтенсивно використовують інтелектуальну власність, припадає 93% від загального обсягу експорту товарів ЄС.[1]

Для такої сучасної економіки, як Європейський Союз, інтелектуальна власність (ІВ) є центром створення вартості. Галузі з інтенсивним використанням ІВ не тільки складають значний внесок у ВВП ЄС і зайнятість, але й відповідають за понад половину (51%) загальних валових інвестицій ЄС. Секторами з найбільшою кількістю патентних заявок є медичні технології, цифрові комунікації, комп'ютерні технології, електричні машини та транспорт.[2]

Базовою міжнародною нормою у сфері законодавства про недобросовісну конкуренцію є стаття 10bis Паризької конвенції з охорони промислової власності (ПК).[3] Посилання на неї міститься у статті 2(1) Угоди

[1] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions "Making the most of the EU's innovative potential. An intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilence". Brussel, 25.11.2020. P.17 COM(2020)760 final. URL: https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail? ref=COM(2020)760&lang=en

[2] Erixon, Fredrik; Guinea, Oscar; Lamprecht, Philipp; Van der Marel, Erik (2022) : The benefits of intellectual property rights in EU Free Trade Agreements: Full report, ECIPE Occasional Paper, № 01/2022, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels. P.22

[3] Paris Convention for the Protection of Industrial Property March 20, 1883, Article 10

з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС)[4], яка накладає на членів СОТ зобов'язання забезпечувати захист від недобросовісної конкуренції. Варто зауважити, що в Європейському Союзі закони про недобросовісну конкуренцію гармонізовані не повністю. Ефективний захист від недобросовісної конкуренції, передбачений статтею 10bis(1) ПК, будується на ув'язці законодавчих систем ЄС з певних аспектів недобросовісної конкуренції, а також на національному законодавстві та практиці держав-членів.[5] Підхід до недобросовісної практики у відносинах між підприємствами та споживачами в країнах ЄС врегульовано Директивою про недобросовісну торговельну практику (ДНТП).[6] Вона забезпечує захист споживачів від оман і агресивних практик. Єдині правила у сфері реклами встановлені Директивою про оманливу та порівняльну рекламу (ДВЗСР)[7]. Захист нерозкритих знань і навичок та ділової інформації гармонізований за допомогою Директиви про охорону комерційної таємниці (ДКТ)[8].

Загалом у законодавстві ЄС чітко прослідковується взаємозв'язок права інтелектуальної власності з двома групами правил: нормами щодо вільного руху товарів (робіт, послуг) та нормами щодо захисту конкуренції. У ст. 36 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – Договір про функціонування ЄС) передбачається заборона державам-членам встановлювати невиправдані бар'єри для транскордонної торгівлі.[9] Так, є не допустимими кількісні обмеження (quantitative restrictions), тобто квоти на імпорт та експорт, та інші заходи, що мають рівнозначний ефект (ст. 34, 35). У ст. 36 допускається прийняття законодавства держав-членів ЄС щодо захисту «промислової або торговельної власності», яке виступає предметом обмежень, що накладаються цілями Договору щодо вільного руху товарів.[10] Основним правовим інструментом у сфері ліцензування прав інтелектуальної власності є правила ст. 101 Договору про функціонування ЄС. Так ст. 101(1) встановлює заборону укладення антиконкурентних угод. Несумісними з внутрішнім ринком вважаються будь-які угоди між підприємствами, будь-які рішення об'єднань підприємств та будь-які види узгодженої практики, які можуть торкатися торгівлі між державами-

[4] "TRIPS Agreement (as amended on 23 January 2017)". World Trade Organization. Archived from the original on 18 October 2020. Retrieved 12 February 2021.

[5] Senftleben M. Protection against unfair competition in the European Union: from divergent national approaches to harmonized rules on search result rankings, influencers and greenwashing. *Journal of Intellectual Property Law and Practice*. 2024. URL: https://doi.org/10.1093/jiplp/jpad123

[6] Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, Official Journal L 149, 22.

[7] Directive 2006/114/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 concerning misleading and comparative advertising (codified version), Official Journal L 376, 21.

[8] Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure, Official Journal L 157, 1.

[9] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN

[10] The EU competition rules on intellectual property licenses. A guide to the European Commission's technology transfer block exemption regulation and competition issues relating to IP licensing and enforcement (May 2021). URL:https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=d82abe5e-f320-4c0a-8c40– 1fd0ec25d21f

членами ЄС і мають на меті чи результат створення перешкод для конкуренції в рамках внутрішнього ринку, її обмеження та спотворення.

Слід зазначити, що законодавство про конкуренцію та законодавство про інтелектуальну власність мають різну мету, оскільки перше прагне захистити ринок від монополістичної поведінки, а друге – надає тимчасові монополії. Проте вони мають спільне підгрунтя, у зв'язку з чим активно взаємодіють. Можна сказати, що ці дві системи є синергетичними, оскільки спрямовані на стимулювання економічного зростання та захист інтересів споживачів.[11]

У сучасній літературі запропоновано кілька способів удосконалення взаємодії антимонопольного законодавства та законодавства у сфері інтелектуальної власності як на національному, так і на міжнародному рівнях, які дозволили б зменшити часто існуючу «напругу» між ними: 1) посилення взаємного збагачення у частині вдосконалення норм матеріального права. Антимонопольне право може застосовувати цінності інтелектуальної власності, наприклад, створення стимулів для інновацій. У свою чергу, право інтелектуальної власності може засвоїти цінності антимонопольного права, зосередивши увагу на доступі до знань та поширенні інформації. До прикладу, ширше застосування глобальних ліцензійних прав та умов, що життєво важливі для компаній, які працюють у глобальному масштабі, зокрема добровільних угод FRAND (добровільні угоди між організацією, яка встановлює стандарти, та власником патентів, погодитися включити свою запатентовану технологію до стандарту, ліцензувати цю технологію на «справедливих, розумних та недискримінаційних умовах»); 2) інтеграція економічного аналізу у створення оптимальних правових режимів та норм у галузі інтелектуальної власності. Простий акцент на економічному впливі, що чиниться політикою в галузі інтелектуальної власності та конкуренції на добробут та інновації, може знизити напругу між цими галузями права[12]; 3) усунути фрагментацію законодавства та бюрократичні процедури.

У якості підсумку зауважимо, що Європейська комісія загалом має рацію, стверджуючи, що для підтримки конкурентоспроможності ключових європейських секторів, включаючи цифрові та зелені галузі, необхідні сильна нормативна база та нова політика. Тож якщо ЄС хоче залишатися привабливим для наукомістких галузей у майбутньому, європейські політики повинні прийняти послідовний і, водночас, більш цілісний і стратегічний підхід до формування промислової політики.

[11] Scantlebury M.S.C., Trivelli P. Interaction between intellectual property and competition law / International Centre for Trade and Development. Geneva, 2016. P.1

[12] Benjamin S.M., Rai A.K. Fixing Innovation Policy: A Structural Perspective. *The George Washington Law Review.* 2008. № 77. P.1-88.

НАПРЯМ 7. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-144

ДО ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИКІВ У ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОПРОЄКТІВ РЕЄСТР. 9028 ВІД 17 ЛЮТОГО 2023 РОКУ ТА 9028-1 ВІД 01 БЕРЕЗНЯ 2023 РОКУ)

Акімов Михайло Олександрович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

Значна частина змін та доповнень, унесених до Кримінального кодексу (далі – КК) України[1] протягом останніх двох років цілком природно обумовлена специфікою викликів щодо правового забезпечення охоронюваних цінностей, що постали перед вітчизняними правозастосовними органами у зв'язку із відсіччю та стримуванням широкомасштабного вторгнення. Проте деякі суб'єкти права на законодавчу ініціативу, посилаючись на цю обставину, намагаються реалізувати доволі сумнівні за змістом прагнення у цій сфері.

Так, законопроєкт реєстр. № 9028 від 17 лютого 2023 року «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»[2], далі – законопроєкт 9028, має на меті, як стверджують його розробники:

– зменшення карального тиску на наркозалежних та наркоспоживачів;

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.03.2024).

[2] Про внесення зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту : законопроект реєстр. № 9028 від 17 лютого 2023 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/ 41365 (дата звернення: 10.03.2024).

– зниження рівня споживання наркотиків;

– підвищення ефективності профілактичної роботи;

– збільшення загальної кількості бажаючих позбавитись наркозалежності;

– поступову мінімізацію подальшого поширення ВІЛ/СНІДу;

– суттєве зниження рівня злочинності, у тому числі окремих її видів;

– позбавлення наркозалежних страху бути притягнутими до кримінальної відповідальності в разі надання згоди на лікування.

Суб'єкт права на законодавчу ініціативу справедливо вказує на наявність підстав для декриміналізації низки кримінально протиправних діянь із наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (при їх вчиненні без мети збуту):

– значні витрати часу та ресурсів судів і правоохоронних органів, що могли б бути спрямовані на запобігання та протидію іншим, більш небезпечним кримінальним правопорушенням;

– неефективність передбачених чинним законодавством покарань за вчинення зазначених кримінальних правопорушень;

– наявність ризиків використання вказаних предметів для штучного (завідомо неправдивого) створення доказів обвинувачення особи у вчиненні кримінальних правопорушень.

Так само слід погодитись і з тим, що діяльність правоохоронних органів повинна бути зосереджена на причинах (тобто на діях, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів), а не на наслідках (діяннях, що не переслідують мети збуту).

Водночас деякі інші положення законопроєкту 9028 носять принаймні дискусійний характер. Так, пропозиція декриміналізувати виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту не ураховує кількісні та якісні характеристики предмета кримінального правопорушення. За таких умов неможливо буде притягти до відповідальності особу за вчинення будь-якої з перерахованих дій із предметом кримінального правопорушення незалежно від його кількості (ваги), бо спростувати версію вчинення діяння «для власних потреб» і довести наявність мети збуту буде вкрай складно.

Далі, ініціатива доповнити статтю 304 КК України двома новими складами кримінальних правопорушень (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також залучення неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) у разі її реалізації призведе до штучної конкуренції кримінально-правових норм – статті 304 КК України (у редакції законопроєкту 9028) та чинних наразі:

– у першому випадку – частин другої та третьої статті 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення,

пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене із залученням відповідно неповнолітнього або малолітнього);

– у другому випадку – частини другої статті 315 (схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів).

Зареєстрований як альтернативний законопроєкт реєстр. № 9028-1 від 01 березня 2023 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»[3], далі – законопроєкт 9028-1, поданий з метою:

– зниження рівня споживання наркотиків;

– зменшення поширення ВІЛ/СНІДу;

– зниження рівня злочинності та посилення відповідальності;

– зменшення зловживань в частині збуту та продажу наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Утім, його аналіз також свідчить про наявність щонайменше неоднозначних положень.

Зокрема, стаття 304 КК України (у редакції законопроєкту 9028-1) у разі її прийняття викличе зайві складнощі у правозастосуванні та обумовить штучну конкуренцію кримінально-правових норм при кваліфікації вчиненого. Як вже зазначалось, наразі незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням неповнолітнього / малолітнього, охоплюються частинами другою та третьою статті 307 КК України, а схиляння неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, – частиною другою статті 315 КК України. Варто наголосити, що покарання за вказаними частинами цих статей більш суворе, ніж за статтею 304 КК України (у редакції законопроєкту 9028-1).

Далі, стаття 306 КК України (у редакції законопроєкту 9028-1) являє собою зайву деталізацію у викладенні кримінально протиправних діянь і також може викликати штучну конкуренцію кримінально-правових норм при кримінально-правовій кваліфікації. Адже наразі набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення

[3] ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ : ЗАКОНОПРОЕКТ РЕЄСТР. № 9028-1 ВІД 01 БЕРЕЗНЯ 2023 РОКУ. URL: HTTPS://ITD.RADA.GOV.UA/BILLINFO/ BILLS/CARD/41462 (ДАТА ЗВЕРНЕННЯ: 10.03.2024).

фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом, охоплюються статтею 209 КК України.

Нарешті, запропонована редакція статті 320 КК України прямо суперечить задекларованій суб'єктом права на законодавчу ініціативу меті законопроєкту 9028-1 у частині посилення відповідальності. Доповнення частини першої статті 320 КК України, що в чинній редакції має формальний склад, словами «незалежно від ступеня тяжкості наслідків» одночасно:

– не несе жодного змістовного навантаження (адже відсутність наслідків не впливає на момент закінчення діяння);

– утворює штучну конкуренцію кримінально-правових норм із частиною другою цієї ж статті (оскільки остання передбачає кваліфікуючу ознаку «у великих розмірах»).

Підсумовуючи викладене, висловлюємо сподівання, що Верховна Рада України, розглянувши ці законопроєкти (а вони включені до порядку денного її одинадцятої сесії[4]), прийме адекватне, виважене рішення та доручить профільному Комітету підготувати більш вдалі ініціативи з удосконалення кримінально-правової протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

[4] Про порядок денний одинадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 06 лютого 2024 року № 3562-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3562-IX#Text (дата звернення: 10.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-145

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ГЕНОЦИДУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Андрушко Андрій Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Агресія російської федерації проти України зумовила необхідність глибокого дослідження тих питань, які ще донедавна видавались не надто актуальними й такими, що становлять інтерес виключно для вузького кола фахівців, передовсім з міжнародного кримінального права. Серед іншого, стосується це проблемних питань відповідальності за геноцид.

Як відомо, невдовзі після повномасштабного вторгнення рф проти України, 14 квітня 2022 року, Верховна Рада України ухвалила постанову № 2188-IX, в якій визнала «дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу»[1].

Варто при цьому зазначити, що ця постанова є не просто політичним документом, у ній міститься юридичне обґрунтування того, що дії, вчинені збройними силами рф та її політичним і військовим керівництвом під час повномасштабної агресії, є геноцидом українського народу. Важливу роль у відповідному обґрунтуванні має відіграти й вітчизняна юридична наука. Слід погодитись з тим, що дослідження підстав для кваліфікації згаданих дій як геноциду за міжнародним та національним кримінальним правом є вкрай важливими для вибудовування переконливої аргументації для майбутнього доказування фактів вчинення геноциду українського народу в межах відповідного судового процесу[2]. Зауважу, що у цьому напрямі вже чимало зроблено. Йдеться передусім про статтю Д. С. Азарова, В. М. Венгера, Д. О. Коваля і Ґ. С. Нуріджанян «Війна Росії проти України як геноцид українського народу»[3], опубліковану в тому числі англійською мовою в авторитетному часописі «Journal of International Criminal Justice»[4].

[1] Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text

[2] Азаров, Д.С. (2022). Геноцид українського народу у 2022 році: логіка правової аргументації. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко. Харків: Право, 227.

[3] Азаров, Д.С., Венгер, В.М., Коваль, Д.О., Нуріджанян, Ґ.С. (2023). Війна Росії проти України як геноцид українського народу. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки, 11*, 12–39.

[4] Azarov, D., Koval, D., Nuridzhanian, G., Venher, V. (2023). Understanding Russia's Actions in Ukraine as the Crime of Genocide. *Journal of International Criminal Justice, 21*(2), 233–264.

Стаття 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього[5] і стаття 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду[6] визначають геноцид як будь-яке з наступних діянь, вчинених з наміром знищити повністю чи частково національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: a) вбивство членів такої групи; b) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи психічного розладу членам такої групи; c) умисне створення для такої групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення; d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї групи до іншої.

Відтак для правової аргументації того, що дії російської федерації під час повномасштабної агресії проти України є геноцидом українського народу, необхідно встановити, що вони: а) спрямовані проти групи людей за ознакою їх приналежності до певної нації, етносу, раси чи релігії; б) мають на меті повне чи часткове знищення цієї групи людей; в) полягають принаймні в одній із форм, передбачених у вказаних вище міжнародних актах.

Стосовно першої складової злочину геноциду, то захищеною від геноциду групою людей в заяві Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року визнано український народ як сукупність громадян України всіх національностей, що проживають на території України. Слід погодитись з Д. С. Азаровим, який підкреслює, що в україномовній версії слово «нація» може сприйматися у тому викривленому розумінні, яке давно насаджує росія[7]. Зміст терміна «national group» не може прив'язуватися лише до окремої національності (зокрема, української), оскільки такий переклад безпідставно звужує зміст Конвенції і залишає поза захистом від геноциду цілісні спільноти людей, які можуть належати до різних національностей. Дії збройних сил російської федерації в Україні проти цивільного населення здійснюються з наміром знищити, повністю або принаймні частково, український народ як окрему національну групу відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього[8].

Другою складовою злочину геноциду, яка, вочевидь, найскладніша для доказування, є встановлення факту, що дії російської армії та військово-політичного керівництва російської федерації мають на меті повне чи часткове знищення українського народу.

Неодноразово повторюване путіним твердження, що український та російський народи є не різними, а одним народом, з усією очевидністю означає, що заперечується сам факт існування українського народу.

---

[5] Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 9 December 1948. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

[6] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

[7] Азаров, Д.С. (2022). Геноцид українського народу у 2022 році: логіка правової аргументації. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко. Харків: Право, 228.

[8] Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text

Напередодні повномасштабного вторгнення в Україну, 21 лютого 2022 року, путін заперечив існування України як окремої держави і заявив, що Україна є «невід'ємною частиною» росії та російського «історичного, культурного та духовного простору».

Заявлена мета повномасштабної російської агресії – «денацифікація» України, яка, буцімто, населена «нацистами». У заяві Верховної Ради України слушно підкреслюється, що «нацистами» російське керівництво називає українців, які заперечують існування «лише одного народу» та виборюють право українського народу на самоідентифікацію. У зв'язку з цим справжньою метою «денацифікації» є знищення українського народу, його самобутності та позбавлення його права на самостійний розвиток[9].

Потрібно підкреслити, що заявлена мета «денацифікації» (а фактично деукраїнізації) виникла та почала реалізовуватись давно. Протягом століть російська влада маргіналізувала все українське, забороняла українську мову, викорінювала українську ідентичність. Звірств, подібних до тих, які російські військові вчиняли, наприклад, у Бучі, в історії російсько-українських взаємин можна пригадати достатньо (чого лишень вартує Батуринська різанина 1708 року!). Не слід забувати й про організований радянською владою Голодомор 1932–1933 років, який Верховна Рада України також визнала геноцидом українського народу. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що історичний контекст для кваліфікації геноциду також дуже важливий[10].

Численні публічні заяви президента путіна та інших посадових осіб російської федерації свідчать, що політика цієї держави спрямована на масове знищення українського народу, стирання української ідентичності, ліквідацію національної державності України і поглинення її росією. «Метою керівництва Російської Федерації є знищення українських патріотів, української мови, української культури, всього, що формує самобутність Українського народу»[11].

Для констатації наявності третьої складової злочину геноциду необхідно встановити факт вчинення хоча б однієї з перерахованих вище дій. Є підстави стверджувати, що під час повномасштабної агресії російської федерації проти України мають місце майже всі з них. Масові вбивства мирних жителів у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Бородянці та багатьох інших населених пунктах України сколихнули цивілізований світ. Після звільнення окупованих російською федерацією територій стали відомими також численні факти катувань, зґвалтувань, сексуального насильства, незаконного позбавлення свободи тощо. Як відомо, окупанти умисно й систематично обстрілюють цивільне населення, цивільні об'єкти та об'єкти, які користуються особливим захистом (лікарні, пологові будинки, театри, школи). Ряд українських міст

[9] Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text

[10] Андрушко, А. (2024). Проблемні питання кваліфікації геноциду в контексті російсько-української війни. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ: Алерта, 16.

[11] Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text

(Маріуполь, Ізюм, Волноваха та ін.) фактично знищені російськими військами. Все це переконливо засвідчує, що подібне відбувалося б і на інших територіях України, якби вони були окуповані російськими військами[12].

У заяві Верховної Ради України слушно звертається увага також на численні факти, які свідчать про створення умов життя, розрахованих на фізичне знищення населення України. Йдеться, зокрема, про обстріли Запорізької АЕС, знищення греблі Каховської ГЕС, блокаду населених пунктів (зокрема, Маріуполя), знищення цивільної інфраструктури (електро-, водо- та теплопостачання тощо) в поєднанні з перешкоджанням доступу гуманітарних вантажів та евакуації мирного населення, що в підсумку позбавляє населення доступу до елементарних потреб, необхідних для виживання. Все це з очевидністю свідчить про намір російської федерації фізично знищити принаймні частину українського народу[13].

Зафіксовано також чимало фактів примусового переміщення українських дітей на територію російської федерації або ж на територію окупованої частини України. Передача їх на виховання до чужорідного середовища, подальша русифікація, поза сумнівом, свідчить про мету знищення самоідентифікації цих дітей як українців. Як відомо, у березні минулого року Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт підозрюваних у незаконній депортації українських дітей – президента російської федерації путіна та уповноваженої при президенті російської федерації з прав дитини Львової-Бєлової.

Виходячи з викладеного, маємо вагомі підстави для висновку, що повномасштабна війна російської федерації проти України має геноцидальний характер.

Хотілося б також звернути увагу на те, що нинішня редакція ст. 442 КК України, яка передбачає відповідальність за геноцид, не повною мірою відповідає положенням статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Нагадаю, що в ч. 1 ст. 442 КК України геноцид визначається як діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Таким чином, на відміну від згаданих міжнародних актів, у національному законодавстві: 1) використано термін «позбавлення життя» замість «вбивство». Попри, здавалось би, синонімічність цих понять, термін «позбавлення життя» може стосуватися й необережного заподіяння смерті

[12] Андрушко, А. (2024). Проблемні питання кваліфікації геноциду в контексті російсько-української війни. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ: Алерта, 16.

[13] Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text

іншій людині, тоді як геноцид – злочин, який може бути вчинений лише умисно; 2) відсутня згадка про таку форму вчинення геноциду як «заподіяння психічного розладу членам такої групи». В ч. 1 ст. 121 КК України, яка встановлює відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, зазначено, що вказане діяння визнається таким, якщо воно, зокрема, спричинило психічну хворобу. Проте термін «психічна хвороба» на сьогодні визнається застарілим, а тому у цій статті варто було б використати більш сучасний – «психічний розлад». Крім того, слід звернути увагу на те, що в згаданих міжнародних актах заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і заподіяння психічного розладу визнаються альтернативними діяннями, вчинення яких з відповідним наміром визначається як геноцид; 3) формою геноциду визначено «*скорочення дітонародження чи* запобігання йому в такій групі». Однак скорочення (зменшення, обмеження) дітонародження фактично є наслідком запобігання йому або ж спрямоване на запобігання йому у певній частині, а тому згадка про нього у законодавчому визначенні геноциду видається зайвою. У зв'язку з викладеним вважаю за доцільне привести у відповідність положення ч. 1 ст. 442 КК України з положеннями статті 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього і статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Необхідно звернути увагу також на те, що публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ч. 2 ст. 442 КК України) караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років. Контекст останніх подій переконливо засвідчує, що таке покарання є неадекватно м'яким, адже не відповідає високій суспільній небезпеці вказаного посягання.

У сучасних умовах актуальним видається також питання про суб'єкт геноциду. У відповідних міжнародних актах, а також у ч. 1 ст. 442 КК України, немає жодних уточнень щодо того, хто може бути суб'єктом цього діяння. В українській юридичній літературі одностайно стверджується, що суб'єкт геноциду загальний. Видається, однак, що така точка зору є щонайменше сумнівною. Навряд чи будь-яка особа, яка досягла 16 років (приміром, рядовий російський військовий), може вчинити геноцид (не кажу вже про надзвичайну складність доказування цього діяння!). На мій погляд, подібно до злочину агресії, геноцид є лідерським злочином, вчинити його може лише військово-політичне керівництво держави. Про це свідчить також існуюча на сьогодні практика міжнародних кримінальних судів і трибуналів. Що ж стосується рядових російських військових, то притягнення їх до відповідальності можливе насамперед за вчинення воєнних злочинів.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-146

НАЦІОНАЛЬНІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРИТЯГНЕННЯ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕНІ ТА ВЧИНЮВАНІ ТЯЖКІ МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ (ПРОДОВЖЕННЯ ОГЛЯДУ)

Басиста Ірина Володимирівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Станом на 14 березня 2024 року «…окрім України та Міжнародного кримінального суду (МКС), понад 20 держав вже почали власні розслідування або збирають докази воєнних злочинів в Україні». Як передає Цензор.НЕТ, про це в інтерв'ю Голосу Америки повідомив Генеральний прокурор України. «В грудні минулого року Сполучені Штати стали першою країною, яка оголосила обвинувачення чотирьом бойовикам за катування громадянина Америки, який опинився в окупації на Херсонщині. Про першу підозру також оголосила Генеральна прокуратура Литви», – розповів Костін. Діяльність Спільної слідчої групи щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів, скоєних в Україні (JIT, до якої входять Україна, Литва, Латвія, Польща, Естонія, Словаччина та Румунія, Офіс прокурора МКС, Євроюст і Європол[1]) та Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ICPA) є складовими мережі притягнення до відповідальності, яка вибудувана[2]. Варто й підкреслити, що учасники (прокурори) JIT продовжили її роботу ще на два роки[3].Також вже зазначалося, що «… Сполучені Штати беруть участь у роботі, 16 прокурорів із шести країн, які в Євроюсті, вже готують матеріали для майбутнього Спеціального

[1] РОБОТУ JIT ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ РФ ПРОДОВЖЕНО ЩЕ НА 2 РОКИ – ГОЛОВА ЄВРОЮСТУ. INTERFAX – УКРАЇНА. 29.02.2024. https://interfax.com.ua/news/general/970674.html

[2] Наталя Джума Понад 20 країн вже почали власні розслідування або збирають докази воєнних злочинів РФ в Україні, – Костін. ЦЕНЗОР.НЕТ. 14.03.2024. https://censor.net/ua/news/3478730/ponad_20_krayin_vje_pochaly_vlasni_rozsliduvannya_abo_zbyrayut_dokazy_voyennyh_zlochyniv_rf_v_ukrayini

[3] РОБОТУ JIT ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ РФ ПРОДОВЖЕНО ЩЕ НА 2 РОКИ – ГОЛОВА ЄВРОЮСТУ. INTERFAX – УКРАЇНА. 29.02.2024. https://interfax.com.ua/news/general/970674.html

трибуналу»[4]. «*Завдання слідчих органів – зібрати безсумнівні докази*»[5]. Своєю чергою українським суддям належить розглянути «десятки тисяч кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів…і це виклик національній судовій системі», адже у деяких суддів по «20-30 засідань на день». Є припущення й щодо того, що певна кількість проваджень «відсіється» ще до судового розгляду, так як «вони об'єктивно не зможуть дійти до стадії висунення підозри та складання обвинувального акту»[6], але є й значна кількість тих, які у майбутньому розглядатимуться у міжнародних судах, зокрема МКС[7].

Очільник ГСУ Національної поліції у останні дні січня 2024 року у розлогому інтерв'ю повідомляв про зареєстрованих 112,5 тис. воєнних злочинів[8]. Про те, що Україна першою у світі розслідує злочини проти навколишнього природного середовища та кібератаки, як воєнні злочини, заявляв Генеральний прокурор[9]. 97 тис. злочинів – порушення законів та звичаїв війни, частина вже передана до СБУ. «На сьогодні маємо вже 2 тис. 400 підозр», переважна більшість з яких у заочних провадженнях[10], по яких виникає ціла низка процесуальних та інших проблем[11]. «22 російських військовослужбовця засуджені в Україні – за обстріли гуманітарних і евакуаційних колон, згвалтування, інші воєнні злочини»[12]. Безпосередньо

[4] НАТАЛЯ ДЖУМА ПОНАД 20 КРАЇН ВЖЕ ПОЧАЛИ ВЛАСНІ РОЗСЛІДУВАННЯ АБО ЗБИРАЮТЬ ДОКАЗИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ РФ В УКРАЇНІ, – КОСТІН. ЦЕНЗОР.НЕТ. 14.03.2024. https://censor.net/ua/news/3478730/ponad_20_krayin_vje_pochaly_vlasni_rozsliduvannya_abo_zbyrayut_dokazy_voyennyh_zlochyniv_rf_v_ukrayini

[5] АРТУР ПРІХНО «НЕМАЄ ЖОДНОГО СЕНСУ В СОТНЯХ ВИРОКІВ БЕЗ НАЛЕЖНИХ ДОКАЗІВ», – СУДДЯ ПРО ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РФ. 14.11.2022. HTTPS://COURT.GOV.UA/PRESS/PUBLICATIONS/1345639/

[6] ТАМ САМО.

[7] ПРОБЛЕМИ З БЕЗПЕКОЮ ЧЕРЕЗ ЗБРОЮ В КРАЇНІ НЕ БАЧУ, ЗАГРОЗИ ГРОМАДЯНАМ НЕМАЄ – КЕРІВНИК ГОЛОВНОГО СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ НАЦПОЛІЦІЇ. 31.01.2024. HTTPS://INTERFAX.COM.UA/NEWS/INTERVIEW/963982.HTML

[8] Там само.

[9] Юрій Братюк В Україні зареєстрували вже майже 112 тис. воєнних злочинів. ZAXID.NET. 8.12.2023.
https://zaxid.net/v_ukrayini_zareyestruvali_vzhe_mayzhe_112_tis_voyennih_zlochiniv_n1575999

[10] ПРОБЛЕМИ З БЕЗПЕКОЮ ЧЕРЕЗ ЗБРОЮ В КРАЇНІ НЕ БАЧУ, ЗАГРОЗИ ГРОМАДЯНАМ НЕМАЄ – КЕРІВНИК ГОЛОВНОГО СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ НАЦПОЛІЦІЇ. 31.01.2024. HTTPS://INTERFAX.COM.UA/NEWS/INTERVIEW/963982.HTML

[11] Коць Є.П. (2023) Проблемні аспекти залучення та участі захисника під час спеціального досудового розслідування (in absentia). Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». №2. С. 345. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.59; Гутник А.В. Порушення Закону України «Про захист персональних даних» на веб-сайті Офісу Генерального прокурора. «Наукова весна» 2023 : матеріали XIII Міжнародної науково-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Дніпро, 1–3 бер. 2023 р.). Дніпро : НТУ «ДП», 2023. С. 352; Гутник А.В. (2023) Повідомлення про підозру у вчиненні ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму: аналіз дотримання вимог ст. 277 КПК. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph ; ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». С. 260. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-11

[12] ПРОБЛЕМИ З БЕЗПЕКОЮ ЧЕРЕЗ ЗБРОЮ В КРАЇНІ НЕ БАЧУ, ЗАГРОЗИ ГРОМАДЯНАМ НЕМАЄ – КЕРІВНИК ГОЛОВНОГО СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ НАЦПОЛІЦІЇ. 31.01.2024. HTTPS://INTERFAX.COM.UA/NEWS/INTERVIEW/963982.HTML

поліція задокументувала загибель 9 тис. 700 українців, ще 11 тис. отримали поранення, майже 7 тис. зникли безвісті. Це все – цивільні особи. Серед постраждалих – 18 тис. дітей, 522 загинуло. Згідно матеріалів проваджень, які є у Національної поліції, то: 14 тис. українських дітей окупанти депортували в рф та білорусь; встановлено, що пошкоджені та зруйновані 3 тис. 700 закладів освіти, 1 тис 600 лікарень, майже 9 тис об'єктів критичної інфраструктури, 185 тис. житлових будинків; українці втратили свого житла і майна більш, ніж на 40 млрд грн![13] Заперечуючи підставність дискусії щодо Clearview, очільник ГСУ підкреслив, що вона використовується у сукупності з проведенням фотопортретних експертиз та інших слідчих (розшукових) дій. У планах цифровізувати всі воєнні злочини за допомогою бази, наданої міжнародними партнерами та у взаємодії з ними. Пілотний проєкт вже діє в Харківській області, коли речові докази після деокупації територій заносяться у одну базу. Ще однією важливою складовою є ідентифікація тіл тих, хто вважалися безвісти зниклими (ідентифіковано більше 3,6 тис. осіб, а невстановленими залишаються 2 тис. 100 осіб, включно з військовими). Триває робота по занесенню в базу ДНК-профілів рідних (маємо 7 тис. профілів для порівняння), є 32 швидкісні лабораторії по відбору ДНК, які надали міжнародні партнери, ще на 12 в очікуванні (близько 1 тис. осіб ідентифікували саме завдяки ДНКекспертизам)[14]. Для ідентифікації в Україні за кордоном у родичів здійснюють забір слини (упродовж 2023 року завдяки Міжнародній комісії з питань зниклих безвісти (Нідерланди) у понад 400 громадян України за кордоном відібрано ці зразки та встановлено близько 90 збігів) задля виведення формули ДНК і порівняння в автоматичному режимі. Міжнародні партнери надали й прилади ANDE, «які дозволяють встановити ДНКпрофіль за півтори години майже з стовідсотковою ефективністю»[15]. 17 лютого за участі посла США в Україні Бріджит Брінк було передано від США Україні новий пакет технічної допомоги (66 автомобілів, 250 дронів, 9 систем 3D наземного лазерного сканування з програмним забезпеченням і ДНК-лабораторії) для слідчих підрозділів, які розслідують воєнні злочини. «Загалом від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну США передали органам системи МВС допомоги більш ніж на 287 млн доларів»[16].

Своєю чергою, Офіс Генпрокурора створив 9 спеціалізованих підрозділів щодо розслідування воєнних злочинів, а також спеціалізовані підрозділи щодо розслідування воєнних злочинів сексуального насильства під час конфлікту і злочинів проти довкілля. «Наше головне завдання –

[13] ПРОБЛЕМИ З БЕЗПЕКОЮ ЧЕРЕЗ ЗБРОЮ В КРАЇНІ НЕ БАЧУ, ЗАГРОЗИ ГРОМАДЯНАМ НЕМАЄ – КЕРІВНИК ГОЛОВНОГО СЛІДЧОГО УПРАВЛІННЯ НАЦПОЛІЦІЇ. 31.01.2024. HTTPS://INTERFAX.COM.UA/NEWS/INTERVIEW/963982.HTML

[14] ТАМ САМО.

[15] ТАМ САМО.

[16] СОФІЯ ЛАЗАРОВА США ПЕРЕДАЛИ УКРАЇНІ НОВИЙ ПАКЕТ ДОПОМОГИ ДЛЯ ФІКСАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ РФ. 17.02.2024. HTTPS://NV.UA/UKR/WORLD/GEOPOLITICS/SSHA-PEREDALI-UKRAJINI-PAKET-DOPOMOGI-DLYA-FIKSACIJI-ZLOCHINIV-RF-NOVINI-UKRAJINI-50393585.HTML

задокументувати кожен злочин і встановити патерни та командні ланцюжки, аби притягнути до відповідальності не лише виконавців, але і організаторів. Ці докази можуть бути потім передані до МКС, до міжнародних інституцій, і до країн-партнерів тощо», – зазначив Генпрокурор[17].

5 березня у національних ЗМІ із посиланням на повідомлення пресслужби МКС, з'явилася інформація про те, що видано ордери на арешт російських командувачів дальньої авіації і Чорноморського флоту[18]. «Сьогодні, 5 березня 2024 року, Палата попереднього провадження ІІ Міжнародного кримінального суду… видала ордери на арешт двох осіб – Сєргєя Івановича Кобилаша та Віктора Ніколаєвіча Соколова, у контексті ситуації в Україні за ймовірні злочини, вчинені щонайменше з 10 жовтня 2022 року до щонайменше 9 березня 2023 року», – йдеться у повідомленні. Обоє обвинувачуються у здійсненні нападів на цивільні об'єкти, заподіянні надмірної випадкової шкоди цивільним особам або шкоди цивільним об'єктам. Все це визначене воєнними злочинами. Також ці двоє звинувачуються у злочині проти людяності, що полягав у вчиненні нелюдських діянь, передбачених статтею 7(1)(k) Римського статуту. Суд має обґрунтовані підстави вважати, що вони несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини, а також за те, що вчинили їх спільно та/або через інших осіб. Також суд вважає, що ці росіяни віддавали накази про вчинення злочинів та/або не здійснювали належного контролю над силами, які перебували у їхньому підпорядкуванні. «Обидва ордери на арешт видали на підставі клопотань, поданих стороною обвинувачення», – зазначили в суді. «Зміст ордерів видається під грифом «таємно» для захисту свідків та забезпечення розслідування», – додали в МКС[19]. *«Насамперед йдеться про застосування принципу командної відповідальності, згідно з яким командири можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини своїх підлеглих. Тобто МКС, як і передбачалося, зосереджує увагу на "big fish", розглядаючи найперспективніші з точки зору доведення кейси»*[20]. *Дякуючи* прокурору МКС Каріму Хану, усій команді МКС та нашій українській команді, Президент підкреслив, що «коли міжнародна юстиція починає працювати, її вже не зупинити. Справедливість для України та

[17] Юрій Братюк В Україні зареєстрували вже майже 112 тис. воєнних злочинів. ZAXID.NET. 8.12.2023. https://zaxid.net/v_ukrayini_zareyestruvali_vzhe_mayzhe_112_tis_voyennih_zlochiniv_n1575999

[18] Юлія Москаленко МКС ВИДАВ ОРДЕРИ НА АРЕШТ КОМАНДУВАЧІВ ДАЛЬНЬОЇ АВІАЦІЇ ТА ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РФ. 5.03.2024. https://zn.ua/ukr/war/mks-vidav-orderi-na-aresht-komanduvachiv-dalnoji-aviatsiji-ta-chornomorskoho-flotu-rf.html

[19] ЮЛІЯ МОСКАЛЕНКО МКС ВИДАВ ОРДЕРИ НА АРЕШТ КОМАНДУВАЧІВ ДАЛЬНЬОЇ АВІАЦІЇ ТА ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РФ. 5.03.2024. HTTPS://ZN.UA/UKR/WAR/MKS-VIDAV-ORDERI-NA-ARESHT-KOMANDUVACHIV-DALNOJI-AVIATSIJI-TA-CHORNOMORSKOHO-FLOTU-RF.HTML

[20] МИКИТА ТКАЧЕНКО ЧЕРГОВІ ОРДЕРИ НА АРЕШТ ВІД МКС: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ. 5.03.2024. ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. HTTPS://ZN.UA/UKR/WAR/CHERHOVI-ORDERI-NA-ARESHT-VID-MKS-VISNOVKI-DLJA-UKRAJINI.HTML

міжнародної спільноти обов'язково буде відновлено»[21]. Вже 11 березня з офіційного сайту МКС стало відомо, що *«…судді МКС на пленарному засіданні обрали суддю Томоко Акане головою суду. Суддя Росаріо Сальваторе Айтала був обраний першим віце-президентом, а суддя Рейне Алапіні-Гансу – стала другим віце-президентом. Члени президії обираються строком на три роки, рішення набуває чинності негайно», –* йдеться у повідомленні. Саме **Томоко Акане у** березні 2023 року вона видала ордери на арешт Президента РФ Путіна та Уповноваженої з прав дитини в Росії Марії Львової-Бєлової за незаконну депортацію українських дітей, а МВС Росії, у відповідь, оголосило її в розшук[22]. Також Росія оголошувала у розшук ще одного суддю МКС, який видав ордери на арешт президента Владіміра Путіна та дитячого омбудсмена Марії Львовой-Бєловой, мова йде про суддю Серхіо Херардо Угальде Годінес. «Відповідна інформація розміщена у онлайн-базі МВС Росії. В базі розшуку також присутні Карім Ахмад Хан, Розаріо Сальваторе Айтала, Томоко Акане та Петро Хофманський. У розшук також оголошено помічницю Хофманського Лус дель Кармен Ібаньєса Карранса, а також суддю МКС Бертрама Шмітта»[23]. Не зайвим буде підкреслити, що у національних ЗМІ, ще на початку серпня 2023 року із посиланням на американські медіа, значилося, що США передали до МКС докази злочинів, які російські військові вчинили в Україні. Постійним представником США при ОБСЄ така інформація не була спростована[24].

І наостанок слід резюмувати, що «сучасне міжнародне право дозволяє державам переслідувати та карати тих, хто вчинив злочини проти їх громадян. Це називається юрисдикцією за принципом *пасивної правосуб'єктності*, в якій немає нічого дивного, оскільки інтерес держави захищати власних громадян від протиправних посягань за кордоном є абсолютно легітимним»[25]. На початку огляду вже йшлося про те, що 6 грудня 2023 року США офіційно таким принципом вже скористалися, як і Литва, тож існує переконання, що число цих випадків буде зростати, бо «…понад 20 держав вже почали власні розслідування або збирають докази воєнних злочинів в Україні»[26].

---

[21] Оксана Лебедина Зеленський відреагував на вироки Міжнародного кримінального суду. 5.03.2024. ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. https://zn.ua/ukr/politics/zelenskij-vidreahuvav-na-viroki-mizhnarodnoho-kriminalnoho-sudu.html

[22] АНГЕЛІНА ТАРАНЕНКО СУДДЯ, ЯКА ВИДАЛА ОРДЕР НА АРЕШТ ПУТІНА, ОЧОЛИЛА МКС: ПОДРОБИЦІ. 11.03.2024. TELEGRAF. HTTPS://NEWS.TELEGRAF.COM.UA/UKR/MIR/2024-03-11/5839472-GOLOVA-MKS?TRAFFIC_SOURCE=UKR.NET

[23] МИКИТА ТКАЧЕНКО РОСІЯ ОГОЛОСИЛА У РОЗШУК ЩЕ ОДНОГО СУДДЮ МКС. ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. 8.11.2023. HTTPS://ZN.UA/UKR/WORLD/ROSIJA-OHOLOSILA-U-ROZSHUK-SHCHE-ODNOHO-SUDDJU-MKS.HTML

[24] ВОЛОДИМИР ДЕДЕЙ США ПЕРЕДАЛИ ДОКАЗИ РОСІЙСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ДО МКС – ПОСОЛ В ОБСЄ. 9.08.2023. ДЗЕРКАЛО ТИЖНЯ. https://zn.ua/ukr/usa/ssha-peredali-dokazi-rosijskikh-zlochiniv-do-mks-posol-v-obsje.html

[25] Костянтин Задоя Перше кримінальне провадження в США щодо воєнних злочинів, вчинених в Україні. 1.02.2024. https://t4pua.org/2281

[26] НАТАЛЯ ДЖУМА ПОНАД 20 КРАЇН ВЖЕ ПОЧАЛИ ВЛАСНІ РОЗСЛІДУВАННЯ АБО ЗБИРАЮТЬ ДОКАЗИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ РФ В УКРАЇНІ, – КОСТІН. ЦЕНЗОР.НЕТ. 14.03.2024. https://censor.net/ua/news/3478730/ponad_20_krayin_vje_pochaly_vlasni_rozsliduvannya_abo_zbyrayut_dokazy_voyennyh_zlochyniv_rf_v_ukrayini

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-147

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Батюк Олег Володимирович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Актуальність теми обумовлена офіційними даними офісу Генерального прокурора України відповідно до якого у 2023 році було зареєстровано 4 743 кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки з них: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – 103, посягання на територіальну цілісність і недоторканість України – 573, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змін меж території або державного кордону України – 99, державна зрада – 739, колабораційна діяльність – 2320, пособництво державі-агресору – 521, посягання на життя державного чи громадського діяча – 2, диверсія – 30, шпигунство – 37, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – 140, несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану – 179 кримінальних правопорушень. За перший місяць 2024 року така статистика склала 654 кримінальних правопорушення[1]. Саме ці статистичні данні свідчать про особливу необхідність проведення державних заходів, щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки.

Варто зауважити, що проблеми кримінальної відповідальності за злочини, проти основ національної безпеки, були предметом дослідження таких вчених, як: Акімов М., Головкін О., Ілларіонов О., Кириченка О., Книженко О., Комашко В., Кубальський В., Кузнецов В., Нестерова І., Письменський Є., Політова А., Рубащенко М., Сийплокі М., Сказко І., Чорний Р., Шамара О.

Аналізуючи положення наукових праць варто погодитися із науковцями, які пропонують змінити у чинному Кримінальному кодексі України назву

[1] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора України. URL: http://surl.li/bnzkm

Розділу 1 Особливої частини КК України на «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки»;

– передбачити в санкціях частин 1 та 2 ст. 111-1 КК України альтернативне основне покарання;

– визначити громадянина України суб'єктом в усіх складах кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1–7 ст. 111-1 КК України;

– виключити вказівку на «добровільність співпраці» в частинах 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України;

– в частині 3 ст. 111-1 КК України виключити таку форму злочину як: «дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти)»;

– такі формі колабораційної діяльності, які передбачені у частині четвертій ст. 111-1 КК України, уточнити за рахунок опису конкретних наслідків для національної безпеки;

– передбачити заохочувальну норму в новій ч. 9 статті 111-1 КК України за аналогією до ст. 111 КК України[2].

Варто зауважити, що законодавець дещо звузив можливість звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада) у разі позитивної посткримінальної поведінки. Це випливає з того, що в діях особи, яка надає допомогу представнику іноземної держави з власної ініціативи, без попереднього отримання злочинного завдання, відсутня передумова звільнення від кримінальної відповідальності.

Погоджуємося, що така позиція законодавця є слушною, оскільки вчинення громадянином України дій, спрямованих на шкоду національній безпеці держави, з за власною ініціативою, не повинно піддаватися заходам стимулювання добровільного припинення злочинної поведінки з боку держави, оскільки така особа за власною ініціативою стала на злочинний шлях[3].

Проводячи аналіз судової практики щодо злочинів проти основ національної безпеки, доцільно зазначити, про доцільність розмежування шпигунства від інших діянь проти основ національної безпеки України. Так, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду не задовільнив касаційну скаргу захисника громадянина Китайської Народної Республіки, на далі КНР, засудженого за шпигунство до 10 років позбавлення волі без конфіскації майна (ч. 1 ст. 114 КК України). Суди установили, що засуджений – професор наукової установи КНР, прибувши до України в межах офіційного контракту, проводив шпигунську діяльність, збираючи інформацію в галузі бойового ракетобудування, що становить державну

[2] Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 70 (1). – 2022 рік. – Ужгород : 2022. С. 381-388. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61

[3] Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду. Дис. к.ю.н. за спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. ЛьвДУВС, 2019. 218 с. URL: http://surl.li/raahy

таємницю України, має гриф обмеження доступу «таємно». Ці дії він вчиняв з метою подальшої передачі відомостей до іноземної організації на території КНР або представникам цієї організації. Встановивши фактичні обставини, дослідивши та проаналізувавши зібрані докази в сукупності, надавши їм належну оцінку, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про вчинення особою зазначеного кримінального правопорушення та правильно кваліфікував його дії[4].

Як висновок зазначимо, що розглядаючи окремі аспекти кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти основ національної безпеки вважаємо, що в умовах сьогоднішніх реалій воєнного стану в Україні захист національної безпеки України, її незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, основ конституційного ладу вимагає повною мірою використання положень кримінально-правової теорії, кримінального законодавства та практики його застосування, з метою успішною протидії уповноважених суб'єктів щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України.

[4] Постанова ККС ВС від 27 серпня 2020 року у справі № 204/82/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://surl.li/raemt *(дата звернення: 01.02.2024).*

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-148

«СЕКСУАЛЬНА КОРУПЦІЯ» ЯК ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИЙ КОРУПЦІЙНИЙ РИЗИК В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Боброва Юлія Юріївна
докторка юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна

Реалії сучасної життєдіяльності українського суспільства в умовах збройної агресії РФ, зокрема, цілковите зосередження на протистоянні ворогу, безумовно породжують різного роду елементи нестабільності, а тому беззаперечним є факт впливу наведеного на зростання корупційних ризиків. Останні різняться для чоловіків та жінок, адже виклики війни, з якими вони стикнулися, теж неоднакові[1].

Зважаючи на законодавче визначення неправомірної вигоди у матеріальній та нематеріальній формі (послуги, переваги тощо), актуальності у зазначеному сенсі набуває віднесення використання людського тіла (сексу)/сексуальних послуг до предмету корупції. І хоча випадки сексуальної корупції були задокументовані у таких сферах суспільного життя як-то: працевлаштування, освіта, міграція, прикордонний контроль, гуманітарна допомога, дипломатія, судова система, доступ до охорони здоров'я тощо на сьогодні ні міжнародним, ні національним законодавством дане питання чітко не врегульовано, що є серйозною прогалиною у механізмі захисту прав людини. З огляду на сучасні реалії війни, де частими є випадки отримання їжі, доступу до різного роду послуг, ґарантування безпеки особами, які в силу делегованих державою повноважень можуть це забезпечити, в обмін на сексуальні послуги на тимчасово окупованих, прифронтових територіях, а також в районі ведення бойових дій, а також стигматизацію жертв сексуального насильства, страх помсти та культура мовчання про такі випадки – можемо говорити про ґендерно зумовлену форму корупції – «сексуальну».

Так, у відкритих джерелах зустрічаємо визначення «сексуального вимагання»[2], «сексуального підкупу»[3] як зловживання владою для отримання сексуальної вигоди, а на офіційному вебсайті НАЗК знаходимо поняття «сексторція», що означає зловживання службовим становищем у

[1] Боброва Ю.Ю. Внутрішньо переміщені жінки: криза становища, пов'язана із широкомасштабною збройною агресією рф. Ґендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15 червня 2023 року). Київ, 2023. С. 33–37.

[2] U4. Anti-corruption resource center. URL: https://www.u4.no/terms#sextortion (дата звернення: 06.03.2024).

[3] Elin Bjarnegård, Dolores Calvo, Åsa Eldén, Sofia Jonsson, Silje Lundgren. Sex instead of money: Conceptualizing sexual corruption. Governance. 03 January 2024. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gove.12844. (дата звернення: 07.03.2024).

формі сексуальних домагань з боку викладачів чи адміністрації університету за позитивні оцінки чи протекторат або ж «форма корупції, в якій секс є валютою хабаря»[4]. Досить часто латентні випадки сексторції охоплюються категорією «спонсорства», яке кримінально некаране.

Принагідно зазначимо, що дослівний переклад з англійської мови терміну «sextortion» означає «вимагання сексу» в обмін на використання наданих державою повноважень, тому цілком логічним є висновок, що дане явище охоплює не тільки освітній процес, а й усі сфери суспільного життя. Наведене детермінує необхідність виокремлення «сексуальної» корупції» як окремої складової неправомірної вигоди і широке її застосування у правовому полі.

Аналогічні негативні явища, де секс виступає предметом корупційних зловживань, притаманні і для інших країн. Показовою у даному випадку є зовсім свіжа ситуація, що мала місце наприкінці 2023 року в польському місті Новогард, де заступник мера міста вимагав від жінок сексуальні послуги в обмін на звільнення від призначених громадських робіт або ж на фальшиві довідки про вакцинацію від ковід 19[5].

Примітка до ст. 364-1 КК України та ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» визначають неправомірну вигоду як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав[6][7]. З наведеного слідує, що законодавча правова конструкція нематеріальної неправомірної вигоди включає в себе, але чітко не виокремлює, сексуальні послуги, але не в розумінні послуг п. 17 ч. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» (діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб)[8], а як інші вигоди у негрошовому вираженні. На наше глибоке переконання, вказаний стан речей ускладнює правову кваліфікацію випадків «сексуальної корупції» у силу того, що на законодавчому рівні в національному правовому полі досі немає нормативного визначення поняття «сексуальних послуг» саме як предмету хабаря, а вони охоплюються лише терміном «проституція» і надання останніх пов'язане тільки з оплатою за секс, але ж ніяк не враховує зловживання владою уповноваженою особою, яке порушує тілесну недоторканність особи, котра надає хабар.

Резюмуючи викладене, звертаємо увагу, що у випадку визнання сексу як «валюти хабаря», особа яка його дає сама стає хабарем, а отже і предметом корупційної транзакції в обмін на щось (тобто згода на секс є небезумовною,

[4] Вебсайт НАЗК. Зловживання службовим становищем у формі сексуальних домагань з боку викладачів чи адміністрації університету за позитивні оцінки чи протекторат («сексторція»). URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/79/ (дата звернення: 07.03.2024).

[5] У Польщі заступник мера за секс звільняв жінок від роботи: подробиці скандалу. URL: https://tsn.ua/svit/u-polschi-zastupnik-mera-za-seks-zvilnyav-zhinok-vid-roboti-podrobici-skandalu-2424019.html (дата звернення: 07.03.2024).

[6] Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 07.03.2024).

[7] Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 07.03.2024).

[8] Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text. (дата звернення: 07.03.2024).

а залежить від певної вигоди/послуги). Такий обмін може бути пов'язана із примусом чи погрозою його застосування.

Зважаючи на вказане, до відповідальності за корупційний злочин має притягатися не лише суб'єкт владних повноважень, а й особа, яка надає сексуальні послуги, адже така особа є хабародавцем у законодавчому розумінні.

Окремої уваги заслуговує питання способу використання владних повноважень, а саме: відмова у наданні того, що належить за законом або ж надання необґрунтованих переваг чи привілеїв в обмін на секс чи їх поєднання. Прикладом останнього може слугувати ситуація, коли прикордонники пропускали нелегальних мігрантів через прикордонний контроль в обмін на секс, а офіцер Управління імміграції та контрольно-пропускних пунктів Сінгапуру отримував сексуальні послуги від жінок, які були заарештовані за іммміграційні правопорушення, пропонуючи їм (необґрунтоване) продовження їхніх спеціальних перепусток, щоб вони могли залишитися в Сінгапурі після завершення розгляду їхніх справ про порушення міграційного законодавства[9].

Останнім часом спостерігаємо зростання уваги до вивчення «сексуальної корупції» та актуалізацію даної проблематики. Так, всесвітньо відома Transparency International, яка є лідером з дослідження питань запобігання та протидії корупції в одному із останніх своїх звіті виступила з ініціативою підвищення обізнаності громадськості та суспільства про «секс вимагання» та пошуку шляхів боротьби із ним[10].

За таких обставин, ситуація, що склалася внаслідок широкомасштабного вторгнення РФ, особливо на окупованих і прифронтових територіях та в районі ведення бойових дій, створила плацдарм для процвітання сексуального насильства та сексу як «валюти хабаря», що, як свідчить ретроспективний досвід, є характерним для будь-якого збройного конфлікту. Зважаючи на те, що особа, яка наділена владними повноваженнями, може зловживати ними задля отримання неправомірної особистої вигоди в обмін на сексуальні послуги, а секс тоді стає валютою транзакції хабаря, із впевненістю можемо говорити про «сексуальну корупцію». Ба більше, досі існуючий ґендерний дисбаланс представлення у владі визначає жертв «сексуальної корупції» зазвичай жінок, а тому така корупція є ґендерно зумовленою. Безумовно, означене потребує державного реагування через внесення змін до кримінального та антикорупційного законодавства щодо виокремлення сексу як предмету корупції та встановлення кримінальної відповідальності саме за сексторцію; формування соціальної нетерпимості до даного явища задля захисту постраждалих осіб та боротьби з означеною формою корупційного діяння.

[9] Elin Bjarnegård, Dolores Calvo, Åsa Eldén, Sofia Jonsson, Silje Lundgren. Sex instead of money: Conceptualizing sexual corruption. Governance. 03 January 2024. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gove.12844. (дата звернення: 07.03.2024).

[10] Фейгенблат, Г. Порушити мовчання навколо сексуального вимагання: зв'язки між владою, сексом і корупцією. Transparency International. 5 березня 2020. URL: https://apo.org.au/node/278106 (дата звернення: 07.03.2024).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-149

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Гандера Руслан Григорович
аспірант кафедри політики у сфері
боротьби зі злочинністю та кримінального права
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна

Вже понад два роки рф веде жорстоку збройну агресію проти України, що супроводжується вчиненням воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Внаслідок бойових дій руйнуються інфраструктура та зменшується соціально-гуманітарний потенціал держави, що веде до значних економічних та соціальних проблем, які потребуватимуть тривалого відновлення.

Масштабність вказаних наслідків викликана, у тому числі, й чисельними проявами співпраці з ворогом та створеними окупаційними органами влади та владними структурами рф на тимчасово окупованих територіях України, кінцевою метою діяльності яких є знищення суспільної єдності та ослаблення інтересів України, а також проведенням інформаційних операцій та поширенням деструктивної пропаганди для розпалення ворожнечі та провокації конфліктів всередині держави[1].

Політика у сфері державної безпеки полягає у протидії таким загрозам, у зв'язку із чим, активізувалась діяльність органів кримінальної юстиції, у тому числі й судів першої інстанції, що призвело до збільшення кількості розглянутих ними у 2023 р. справ про колаборацію діяльність майже у 3 рази, якщо порівнювати з 2022 роком[2].

Кримінально-правовий аналіз складу правопорушення колаборацію діяльності здійснювався у працях багатьох вітчизняних дослідників. Особливо у науковців-теоретиків виникає цікавість у частині кваліфікації об'єктивної сторони.

Кузьменко О. В. зазначає, що у колаборацію діяльності соціальні мережі використовуються для вербування населення з метою приєднання до

[1] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки": Указ Президента України від 16 лютого 2022 року. № 56. Отримано з https://www.president.gov.ua/storage/j-files storage/00/40/30/6f7 6b8df9d0716da74bb4ae6a900d483_1494864914.pdf

[2] Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (2023). Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (2023). Отримано з https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023

незаконних військових формувань. Головною метою їх використання є встановлення безпосереднього зв'язку з окремою особою[3].

На думку Мисливого В. А. та Грачової О. Ю., у сучасних умовах для поширення кримінально-протиправних заперечень та закликів щодо збройної агресії проти України або окупації її частини використовують цифрові технології. Це може стосуватися як конкретних адресатів, так і невизначеної кількості користувачів соціальних мереж. Такі дії виявляються через публічні розмови, агітацію, дописи, фотографії, відеозображення та комп'ютерну графіку, створені за допомогою сучасних технологій[4].

Кримінально-правова політика протидії колабораційній діяльності вимагає детального аналізу практики правозастосування одностайності у кваліфікації та удосконалення законодавчої конструкції норми ст. 111-1 КК України.

На основі публічних даних ЄДРСР встановлено, що за період з січня по березень 2024 року, судами першої інстанції розглянуто з постановленням вироку, 185 проваджень за ст. 111-1 КК України. У 29 (16%) з них, засудженими особами у процесі виконання об'єктивної сторони були використані соціальні мережі, з них:

– 24 вироки (83%) стосуються публічних висловлювань проти збройного нападу на Україну, а також закликів до підтримки дій та рішень країни-агресора, її військових формувань або до співпраці з окупантами (ч. 1 ст. 111-1 КК);

– 2 вироки (7%) постановлені з приводу участі у незаконному референдумі про відокремлення Херсонської області від України та її приєднання до рф, як її суб'єкта, а також публічної агітації щодо організації таких нелегальних виборів та референдуму на окупованій частині України (ч. 5 ст. 111-1 КК);

– 2 вироки (7%) стосуються допомоги нелегітимним військовим угрупованням у проведенні бойових дій проти ЗСУ, що були створені на тимчасово окупованій території України (ч. 7 ст. 111-1 КК);

– 1 вирок (3%) стосується надсилання коштів нелегітимним військовим угрупованням, створеним на тимчасово окупованій території України (ч. 4 ст. 111-1 КК).

Найпопулярнішими соціальними мережами під час війни в Україні є "Telegram", "YouTube", "TikTok" та "Facebook". Інші мережі, які є популярними у рф, такі як: "Одноклассники" та "ВКонтакті" на даний момент є заборонені в Україні з огляду на те, що вони використовуються для

[3] Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 336-339. Отримано з https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.60

[4] Мисливський В.А., Грачова О.Ю. Колабораційна діяльність та шпигунство: критерії розмежування. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12, 2022. С. 370-374. Отримано з http://lsej.org.ua/12_2022/87.pdf

поширення пропаганди, збору персональних даних, а також для вербування агентів[5].

Згідно з дослідженими матеріалами можна встановити, що колаборанти використовували:

– "Одноклассники" та "ВКонтакті" – у 86% випадків. Потрібно наголосити, що у зв'язку із забороною цих соціальних мереж на території України, доступ до них можна отримати тільки використовуючи додаткове програмне забезпечення VPN, що приховує онлайн-трафік споживача.

– "Telegram" – 10%. Наразі дана соціальна мережа найпопулярніша серед українців, як джерело інформації та новин, хоча її створено вихідцями із рф. Враховуючи це, не можна впевнитись у її анонімності та у тому, що ключі шифрування трафіку не отримали силові структури окупантів для використання у своїх цілях.

– "TikTok" – 3%. На сьогодні аудиторія цієї соціальної платформи налічує понад 1 мільярд активних користувачів, а її алгоритми сприяють швидкому поширенню інформації у вигляді фото та відеоматеріалів серед користувачів.

Контент, що використовувався засудженими особами у 38% випадках додавався на сторінку соціальної мережі вперше, у 52% випадків – це було вподобання та поширення на своїй сторінці дописів чи фото, відеоматеріалів із чужих сторінок. Решту випадків (10%) становлять вироки, де обвинувачення були здійснені на підставі тільки коментарів до дописів на чужих сторінках (вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 23.01.2024 р. у справі № 211/490/24, вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24.01.2024 р. у справі № 214/583/24, вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 5.03.2024 р. у справі № 214/2035/24)[6].

Стосовно виду інформації, що використовувалась засудженими, можна виділити, що найбільшу частку становлять фото та зображення із текстом – 40% та 36% відповідно. Для прикладу, це були зображення символіки збройних сил рф, фото невідомих осіб із зображення президента рф та закликом про надання допомоги у денацифікації, зображення прапора рф, а також герба СРСР разом з серпом і молотом. Відеоматеріали становлять решту 24%. Сюди входять, і записані власноруч відеозвернення про заперечення здійснення збройної агресії рф, відеофайли із закликами до

[5] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)": Указ Президента України від 15.05.2017 року. № 133. Отримано з https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/40/30/6f76b8df9d0716da74bb4ae6a900d483_1494864914.pdf

[6] Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 23.01.2024 р. у справі № 211/490/24. Отримано з https://reyestr.court.gov.ua/Review/116488432. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24.01.2024 р. у справі № 214/583/24. Отримано з https://reyestr.court.gov.ua/Review/116522395. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 5.03.2024 р. у справі № 214/2035/24. Отримано з https://reyestr.court.gov.ua/Review/117427170

прийняття участі у незаконних референдумах на окупованих територіях України.

Два вироки винесені за допомогу у проведенні бойових дій проти ЗСУ нелегітимним військовим угрупованням країни-агресора, що проявлялась у передачі відомостей про місцеперебування та переміщення військової техніки ЗСУ, результати ракетних обстрілів міста проживання засуджених та надсилання графічного зображення із зазначеними на ньому GPS координатами місць дислокації військовослужбовців ЗСУ через соціальні мережі (вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 27.02.2024 р. у справі № 175/2879/24, вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 5.03.2024 р. у справі № 235/2635/23)[7].

Один вирок стосується передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням. У створеному невідомими особами "Telegram" каналі опубліковано допис про збір матеріальних ресурсів підрозділам збройних формувань держави-агресора. У дописі також було прикріплено криптовалютний гаманець, для здійснення такого збору, що і зробив засуджений (вирок Деснянського районного суду м. Києва від 24.01.2024 р. у справі № 405/7133/23)[8].

Враховуючи вище наведене, можна зробити висновок, що виконання різних форм об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є "технічно" можливим завдяки використанню винними суб'єктами можливостей мережі Інтернет. Сучасна практика актуалізує потреби протидії колабораціонізму не тільки через удосконалення кримінально-правового механізму, але й шляхом проведення відповідних кримінологічних та криміналістичних наукових пошуків.

[7] Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 27.02.2024 р. у справі № 175/2879/24. Отримано з https://reyestr.court.gov.ua/Review/117260997. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 5.03.2024 р. у справі № 235/2635/23. Отримано з https://reyestr.court.gov.ua/Review/117420362

[8] Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 24.01.2024 р. у справі № 405/7133/23. Отримано з https://reyestr.court.gov.ua/Review/116528976

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-150

ПУБЛІЧНЕ БУДІВЕЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Гошовський Євгеній Михайлович
аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Розвиток системи правового регулювання суспільних відносин в умовах процесів глобалізації, створює певного роду вплив на вже існуючі так звані класичні галузі. Сучасний стан публічного управління в галузі будівництва визначається загальним станом публічного управління в державі. Право Європейського Союзу є показовим прикладом забезпечення якісної регламентації суспільних відносин у сфері взаємодії екологічного та містобудівного правового аспекту який є нерозривним.

Дослідження правового регулювання публічного будівельного права України в контексті адміністративно-правової думки, у державах Європи дає підстави стверджувати, що співвідношенні різних держав Європейського Союзу воно не є тотожним. Відносини адміністративно-правового характеру та норми саме будівельного права асоційовані з нормативним праворозумінням, що забезпечує державно-владними компонентами регуляторну систему, формує парадигму взаємовідносин влади та підпорядкування, створюючи відносини адміністративно-деліктного змісту.

Реформування, що відбулися у сфері просторового розвитку та будівництва в Україні в останні роки надали імпульсу процесу належного правозастосування і вироблення якісної адміністративної практики у галузі будівництва.

Зміна акцентів у розумінні національного адміністративного права спричинила подальший розвиток цієї галузі публічного права, а також обумовила виникнення й утвердження науковоприкладних уявлень про існування особливих підгалузей у системі адміністративного права. Нині вся сукупність норм адміністративного права поділяється на загальні й особливі норми адміністративного права. Ці групи норм адміністративного права утворюють відповідно Загальне адміністративне право й Особливе адміністративне[1].

Раціонально брати до уваги системні взаємозв'язки Публічного будівельного права і Загального адміністративного права адже вони не існують і не можуть існувати поза цим зв'язком. Ці складові є нерозривними

[1] Бевзенко Володимир, Сусак Марина. Публічне будівельне право України : Практичний посібник. Видання друге, змінене і доповнене. Київ : ВД «Дакор», 2024. 578 с.

та постійно створюють вплив одна на одну, змінюють і розвивають створюючи правовий зміст. Публічне будівельне право це одна зі складових галузей системи сучасного Особливого адміністративного права в цілому[2].

Загальне адміністративне право не кодифіковане в один акт. Воно є узагальненням наукових учень, догматики й теорії адміністративного права, принципів і правил, частина з яких закріплена у нормативних актах, а частина розроблена у прецедентному праві й науковій доктрині. Загальне адміністративне право пропонує орієнтири у різноманітті правового матеріалу та сприяє зменшенню складності права. Цілком можна спиратися на знання про цей правний інститут, викладені у підручниках із Загального адміністративного права. Щоразу, коли юристові-практику, який інтелектуально опанував природу адміністративних актів за підручником Загального адміністративного права, трапляється така конструкція у законі, вона, вочевидь, для нього є зрозумілою[3].

Взаємозв'язок Публічного будівельного права і Загального адміністра–тивного права передбачає властивість норм й інститутів Загального адміністративного права, які деталізовано та конкретно визначено застосовуються, діють у особливих будівельних правовідносинах.

Процеси кодифікації будівельних норм засвідчують тенденцію до формування відносно самостійної сукупності юридичних норм диспозицій, що, визначають умови їх реалізації, та своєрідних санкцій, що наразі встановлюються нормами адміністративного, цивільного, господарського, екологічного та кримінального законодавства. Будівельне право має також відповідне інституційно-функціональне забезпечення – головний регулятор Мінрегіон із відповідною територіально-управлінською інфраструктурою, а також державні органи спеціальної компетенції, функціонування яких забезпечується комплексами законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які виступають окремими інститутами правового регулювання будівельної галузі[4].

Актуальність і потрібність підготовки кодифікованого акту у сфері правового регулювання будівельної діяльності у контексті еволюції галузевого концепту, основним механізмом котрого є також кодифікація, зокрема варто навести концептуальну ідею О. В. Стукаленко який подає структуру проекту Будівельного кодексу з урахуванням перспектив імплементації регулювання даних відносин у ЄС[5].

---

[2] П. Куліков, «Правове регулювання будівельної діяльності в сучасних умовах державотворення України» Будівельне право: проблеми теорії і практики [зб. наук. пр.]: матеріали Першої наук.-практ. конф. (Бескиди 2017) 7–8.

[3] Особливе адміністративне право : підручник за ред. Бернда Візера, Ярослава Лазура, Тетяни Карабін, Олександра Білаша. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.

[4] Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник, 4-те видання, стереотипне. Підручник. Київ : Алерта, 2021. 528 с.

[5] Ольга Стукаленко, Історичні та правові передумови виникнення і становлення будівельної галузі на території України. Ольга Стукаленко. Jurnalul juridic national: teorie i practica. 2016. iunie. С. 98-101.

Таким чином, вплив міжнародного права на процес кодифікації засвідчує галузеву однорідність усієї складності регулювання будівельних відносин, коли гармонізація і універсалізація норм є перспективою удосконалення сучасного законодавства, що відображає потреби галузі у сучасних умовах державотворення.

Проблему кодифікації нормативно-правових актів більшість науковців та практиків визначає ключовою в частині упорядкування системи нормативноправових актів, вирішення якої можна досягти прийняттям містобудівного кодексу. Для створення єдиного підходу до планування та забудови території з урахуванням європейського досвіду Міністерство регіонального розвитку та будівництва України ще у липні 2007 р. ініціювало розробку Містобудівного кодексу України[6].

Це знайшло свою підтримку на урядовому рівні у формі схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції Містобудівного кодексу України, яка передбачила основні положення, які закріплять у майбутньому кодексі, а саме: визначення основних принципів законодавчого регулювання у сфері містобудування; повноваження органів публічної влади, у тому числі місцевого самоврядування, у сфері містобудування

Важливим напрямком розвитку вітчизняного містобудівного права є розробка концепту публічного управління в галузі будівництва, ключовими параметрами якої є відкритий містобудівний кадастр, інтегрований із земельним кадастром, публічність усієї дозвільної документації у будівництві, обов'язкове страхування об'єктів, відповідальності, проектів будівництва.

Отже сучасне Публічне будівельне право України це складний набір взаємопов'язаних нерозривних, динамічних і залежних будівельних, землевпорядних, архітектурних, природоохоронних, історико охоронних правовідносин які мають відповідне унормування та належну, конкретну класифікацію для обґрунтованоо використання адміністративних засобів у будівельній сфері. Наступний етап у розвитку та формуванні самостійного Публічного будівельного права в Україні як окремої галузі є завершення створення та обґрунтування системи цієї галузі в рамках Особливого адміністративного права

[6] Миронець, І.М. Питання кодифікації будівельного законодавства. І.М. Миронець. Адвокат. 2010. №3. С. 44-48.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-151

АНАЛІЗ РІШЕНЬ ЄСПЛ У СФЕРІ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ

Гудачок Сабріна Романівна
студентка
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Ревуцька Ірина Емілівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) має значний вплив на захист сімейних прав в Україні та інших державах-учасницях Конвенції. Україна є стороною Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є важливим міжнародним документом. Конвенція була прийнята 4 листопада 1950 року в Римі, вона створена з метою забезпечення захисту основних прав та свобод кожної людини, яка перебуває під юрисдикцією держав-членів Ради Європи.

З початку 11 вересня 1997 року Україна приєдналася до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Ця Конвенція стала складовою частиною внутрішнього законодавства України, що і підлягає застосуванню згідно з положеннями статті 9 Конституції України та відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року. Система Конвенції ґрунтується на двох основних принципах – субсидіарності та солідарності. Субсидіарність передбачає, що основна відповідальність за забезпечення прав і свобод, викладених у Конвенції, лежить на національній владі. Лише у випадку їхнього невиконання Суд має право ухвалити рішення.

Солідарність, у свою чергу, означає, що прецедентне право Суду є частиною Конвенції, роблячи його юридично обов'язковим для всіх інших сторін Конвенції. Держави-учасниці повинні виконувати не лише рішення Суду у справах, в яких вони беруть участь, а й брати до уваги рішення, ухвалені в інших справах, передбачаючи можливі наслідки для їхньої власної правової системи і правових норм, і, де можливо, враховувати їх[1].

Протягом багатьох років Європейський Суд з прав людини розглядає Конвенцію як живий інструмент, враховуючи не лише статичні норми, але й реальні правові відносини, особливості правових систем, культурні

[1] В. І. Труба. (2021) Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. *Порівняльне правознавство в сфері приватного права.*

різноманітності та правосвідомість держав-членів Ради Європи. Еволюційний підхід до тлумачення Конвенції, відображений у багатьох рішеннях, полягає в адаптації її положень до змінних правових умов. З погляду теорії та практики, доступність рішень ЄСПЛ сприяє кращому розумінню змісту Конвенції та розвитку сімейного права. В контексті ефективного судового захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин, практика цього суду сприяє більш глибокому аналізу доказової бази в сімейних суперечках[2].

Саме стаття 8 Конвенції гарантує право на повагу до сімейного та особистого життя. Зокрема, ця стаття захищає право на повагу до особистого і сімейного життя, проживання та до свого житла і кореспонденції. Частина 2 статті 8 визначає, що державні органи не можуть втручатися у це право, за винятком випадків, коли таке втручання передбачене законом та є необхідним у демократичному суспільстві, для захисту національної безпеки, громадського порядку, економічного добробуту країни, запобігання кримінальним правопорушенням, захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Отже, ключовими складовими права на повагу до сімейного та особистого життя, згідно зі статтею 8 Конвенції, є: право на ім’я; право на конфіденційність особистих даних; право на сімейне життя. Держава має обов'язок утримуватися від втручання у ці права особи, за винятком випадків, коли це необхідно для захисту національної або громадської безпеки, прав та свобод інших осіб. У рішеннях Європейського Суду з прав людини встановилася стала практика стосовно гарантій захисту цього права, яка постійно розширюється[3]. (3, с. 106)

Розглянемо певні приклади судових рішень, де визнано порушення статті 8 Конвенції. Конвенція належно захищає права дітей та батьків, тому надзвичайно важливо забезпечити їхню ефективну реалізацію. Також виникають ситуації, коли ідентифікація особи як батька або матері дитини не відповідає біологічній дійсності. У таких випадках суд забезпечує можливість оскарження встановленого батьківства або материнства, гарантуючи їхні права відповідно до статті 8 Конвенції та національного законодавства. Це дозволяє врегулювати ситуації, коли виникають суперечки щодо батьківства та забезпечити справедливе вирішення сімейних відносин.

Одним із таких рішень є ухвалене 12 січня 2006 року у справі "Міцці проти Мальти", де Європейський Суд з прав людини визнав порушення статті 8 Конвенції, що гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя. Заявник, Моріс Міцці, є відомим підприємцем та громадянином Мальти.

У березні 1967 року заявник та його дружина М. офіційно розлучилися та припинили спільне проживання. 4 липня 1967 року у дружини народилася дочка П. Згідно з внутрішнім законодавством, заявника відразу було зазначено батьком у свідоцтві про народження П. Однак за його ініціативою

[2] А. А. Янчук. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права при вирішенні сімейних спорів. *Juris Europensis Scientia*.

[3] Берназюк І.М. (2020)Захист права на повагу до приватного й сімейного життя у практиці Європейського суду з прав людини. *Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* Том 31 (70) № 4.

був проведений тест ДНК, який не підтвердив його батьківства. Тому заявник звернувся до суду з вимогою виключити із запису про народження П. відомості про нього як батька, але його проханню було відмовлено.

Заявник також стверджував, що неспростовна презумпція батьківства, що була застосована у його випадку, порушує його право на повагу до приватного та сімейного життя.

Суд визнав, що згідно з внутрішнім законодавством заявник мав право оскаржувати встановлене батьківство. Він врахував, що у деяких випадках не звернення з позовами про батьківство служить інтересам дитини. Також суд зазначив, що заявнику так і не було надано можливості провести судову експертизу та оцінити результати тесту на батьківство.

Наступним на що звернув увагу суд те, що звернення до Вищого суду було єдиною можливістю для заявника спробувати захистити своє право, не зважаючи на обмежений строк позовної давності, встановлений для даної категорії вимог. Якби позитивне для заявника рішення Вищого суду не було скасоване Конституційним судом, можна було б припустити, що інтереси заявника тоді були б цілком захищені.

Зважаючи на вищезазначене, суд вважав, що потенційний інтерес дочки П. у тому, щоб вважатися дочкою пана Міцці принаймні у соціальному значенні, не міг переважити законне право заявника оспорити батьківство. Це міркування підсилюється тим, що заявник отримав наукові докази того, що він не є батьком дівчинки.

На думку Суду, той факт, що заявник не міг скористатися можливістю оспорити батьківство, був непропорційним до законних цілей. Суд відзначив, що у справі не було досягнуто справедливого балансу між загальним інтересом забезпечення правової певності сімейних відносин та правом заявника отримати судовий перегляд презумпції батьківства, особливо з огляду на біологічні докази, які були у нього. Отже, органи влади виявилися неспроможними забезпечити право заявника на повагу до його приватного життя, яке гарантоване ст. 8 Конвенції[4].(4)

Ця справа є ілюстрацією важливості рівності прав на батьківство та на відмову визнавати себе батьком дитини в контексті прав людини. Вона відображає не лише принцип рівності перед законом, але й право кожної особи на самовизначення у справах, що стосуються особистого життя та сімейних відносин. Визнання цих прав є важливим для забезпечення поваги до гідності, незалежності та свободи кожної особи, підтримки сімейного благополуччя та забезпечення справедливості у правовому полі.

Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) стосовно статті 8 мають величезне значення для захисту особистої сфери, приватності та сімейних цінностей кожного із нас. Ці рішення становлять прецеденти, які визначають межі припустимого втручання держави в особисту сферу громадян.

Важливість статті 8 та рішень ЄСПЛ полягає в забезпеченні балансу між необхідністю державного втручання у випадках, коли це обґрунтовано для захисту загального добробуту чи прав і свобод інших осіб, і правом кожного на повагу до його особистого життя та приватності.

[4] CASE OF MIZZI v. MALTA 12/01/2006 https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-125632

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-152

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Гудачок Сабріна Романівна
студентка
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Фурик Богдана Юріївна
асистент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

В сучасному суспільстві питання правової відповідальності стають дедалі більш актуальними та важливими. Однак, в рамках вивчення кримінального права, важливо враховувати не лише самі правопорушення, а й обставини, які можуть виключити кримінальну протиправність діянь. Сутність цього аспекту є важливою для розуміння того, як справедливість і правосуддя враховують конкретні обставини у визначенні ступеня вини та відповідальності особи.

Визначення терміну "обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння" має велике значення, оскільки дозволяє узагальнити загальні характеристики таких обставин, визначити їх спільні риси та одночасно залишає простір для подальшої диференціації їх видів та адаптації до зростаючих суспільних потреб. Зауваження науковців, що незалежно від того, у яких нових сферах суспільного життя з'являються відповідні обставини, які виключають протиправність діянь, підкреслює правильність їх включення до загального поняття.

У сучасній вітчизняній науці існують різноманітні визначення терміну "обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння", і ці різноманітні підходи включають:

– Діяння, що заподіюють шкоду охоронюваним законом правам та інтересам особи, суспільства, держави, однак не є злочинними у зв'язку із суспільною корисністю (прийнятністю) та дозволеністю законодавством України, тому й виключають кримінальну відповідальність (Н. В. Лісова)[1].

– Під обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння розуміються такі обставини, наявність яких перетворює зовнішньо схожі зі злочинами діяння в правомірні, а деякі – навіть в суспільно корисні (Ю. М. Ткачевський).

–Обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння в силу відсутності протиправності і вини, визнаються дії (бездіяльність), хоча

[1] Андрусяк Г.(2016) *Визначення поняття обставин, що виключають злочинність діяння, у кримінальному праві України.* Історико-правовий часопис. № 1 (7). С. 152-158.

й зовнішньо подібні до діянь, передбачених кримінальним законом, та виявляються в заподіянні шкоди правоохоронюваним інтересам, але вчинені особою при здійсненні свого суб'єктивного права, виконанні юридичного обов'язку чи виконанні службового обов'язку з додержанням умов їх правомірності (Є. Ф. Побігайло).

– Під обставинами, що виключають злочинність діяння, розуміють діяння, які за своїми зовнішніми ознаками мають схожість з діяннями, передбаченими кримінальним законом як злочин, і які за певних умов вважаються правомірними (П. С. Матишевський).

– Обставинами, що виключають злочинність діяння, є обставини, за яких формально протиправне діяння не є злочином в силу відсутності одного з таких його ознак, як суспільна небезпека чи винність (І. Є. Звечаровський).

– Обставини, що виключають злочинність діяння – це передбачені КК, а також іншими законодавчими актами зовнішньо схожі зі злочинами суспільно корисні (суспільно прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають злочинність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду (Ю. В. Баулін)[2].

Кримінальний кодекс 2001 року вперше визначив зазначені обставини як самостійний розділ VIII Загальної частини, під назвою "Обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння". Їх перелік – необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, крайня необхідність, фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження, діяння, пов'язане з ризиком, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Цей перелік представляє суттєвий крок у розвитку кримінально-правового законодавства, оскільки надає більш деталізоване та широке визначення таких обставин порівняно із Кримінальним кодексом 1960 року, який обмежувався лише необхідну оборону, крайню необхідність та затримання злочинця[3]

Перелік зазначених обставин значно розширений, охоплюючи більш широкий спектр ситуацій, в яких може виявитися виправданою дія особи. У порівнянні з попереднім кодексом, новий документ враховує різноманіття обставин, які можуть впливати на оцінку протиправності діянь, і тим самим відкриває дорогу для більш гнучкого та справедливого правосуддя. Це відображає розуміння потреб сучасного суспільства та стрімке розвиток кримінального права для адаптації до нових реалій та викликів[4].

Вважається, що дії, які відповідають вимогам кримінального закону стосовно обставин, що виключають кримінальну протиправність, не лише не є кримінально протиправними, але також мають соціальну корисність,

[2] Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак.закл. вищ. освіти.(2019) *Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів*, 666 с.

[3] Мокрицька І. Я.(2002) Обставини, які виключають злочинність діяння за новим КК України. *Наукові записки. Том 20. Спеціальний випуск.* с. 344-346.

[4] Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація.(2010) *4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право,* 456 с.

оскільки їх спрямовано на захист тих відносин, які охороняє Кримінальний кодекс.

Водночас можливі випадки дій, оцінка яких як суспільно корисної поведінки виключається, особливо, якщо врахувати наслідки, що виникають в результаті вчинення відповідних дій. Йдеться, наприклад, про позбавлення життя малолітнього у процесі реалізації права на необхідну оборону, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження невинуватій особі у стані уявної оборони, заподіяння шкоди здоров'ю або власності особи навіть з її згоди, окремі випадки крайньої необхідності, виконання наказу або правомірного застосування зброї.

Отже, обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь, охоплюють законну поведінку, що може бути визнана як соціально корисна або, у випадку її позитивної спрямованості, як соціально припустима (доцільна, прийнятна).

Необхідно розрізняти обставини, які виключають кримінальну протиправність діянь, від інших ситуацій, що виключають кримінальну відповідальність і від випадків звільнення від кримінальної відповідальності. Якщо в обставинах, що виключають кримінальну протиправність діяння, відсутні ознаки складу кримінального правопорушення, то звільнити особу від кримінальної відповідальності можна тільки, якщо у вчиненому нею діянні всі ці ознаки складу, навпаки, наявні[5].

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння характеризуються низкою загальних ознак.

Перша ознака полягає в тому, що всі вони являють собою свідомі і вольові вчинки людини у формі дії (наприклад, при необхідній обороні) або бездіяльності (наприклад, ненадання допомоги при виконанні наказу). Виняток становить лише заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у результаті непереборного фізичного примусу, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми вчинками.

Другий аспект включає в себе схожість зовнішніх, об'єктивних ознак скоєного діяння та відповідного правопорушення. Наприклад, ситуація, коли позбавлення життя відбувається під час необхідної оборони, може збігатися за зовнішніми ознаками з вчиненням вбивства. Також можна відзначити, що заподіяння смерті небезпечному злочинцю правоохоронцем під час його затримання може мати схожі об'єктивні ознаки з видимими проявами перевищення влади та інші подібні ситуації.

Третя ознака визначає соціальний зміст зазначених вчинків. Хоча Кримінальний кодекс не надає прямого визначення цього аспекту, однак аналіз соціальної характеристики необхідної оборони, крайньої необхідності та інших обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, базується на оцінці мотивів, цілей та прийнятних засобів для їх досягнення. Більшість цих вчинків вказують на їх соціальну корисність, але це не виключає можливості, що у деяких випадках вони можуть не бути суспільно корисними. У таких ситуаціях їх вважають соціально допустимими (прийнятними), або, як іноді виражають, суспільно нейтральними, але доцільними.

[5] Дудоров О.О., Хавронюк М.І.(2014) Кримінальне право: Навчальний посібник. *За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте*. 944 с.

Четверта ознака стосується юридичної форми розглядуваних вчинків, яку переважно визначає Кримінальний кодекс шляхом відмови від кваліфікації як кримінального правопорушення. Більшість досліджуваних вчинків у КК характеризуються початком формулювання «не є кримінальним правопорушенням…». Позитивне оцінювання їх юридичної форми полягає в тому, що всі вони є правомірними діяннями.

Нарешті, п'ятий аспект описує кримінально-правові наслідки вчинення таких правомірних дій. Зокрема, основним наслідком є їх невизнання як кримінальних правопорушень, що призводить до виключення самої кримінальної відповідальності, і, відповідно, звільнення від кримінальної відповідальності за завдану шкоду[6].

За змістом правомірності обставини, що виключають злочинність діяння, можна поділити на три види:

– Дії, спрямовані на захист особистих благ та суб'єктивних прав людини, таких як життя, здоров'я, свобода, право власності та недоторканність житла, а також на захист благ, прав і свобод людини та інших осіб, громадських і державних цінностей, визнаються як дії, що входять у сферу необхідної оборони.

– Дії, що випливають із виконання службових, посадових або професійних обов'язків, та формують основні компоненти таких обставин, як затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження та виправданий ризик.

– Дії, спрямовані на захист від можливої шкоди, яка може виникнути в результаті стихійних сил або дій іншої особи, а також захист від нападу тварини, описуються терміном "крайня необхідність"[7].

Узагальнюючи вищевикладене матеріал, можна зазначити, що обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, включають в себе захист особистих та суспільних інтересів. Існує безліч визначень поняття обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння". Усі ці визначення вважаються правильними і виокремлюють загальні ознаки таких дій, що дозволяє відрізняти їх від кримінальних правопорушень. Це різноманіття підходів підкреслює складність та многогранність цього поняття. Об'єктивне врахування загальних рис і відмінностей у різних визначеннях дозволяє належним чином розуміти і визначати, коли дії можуть бути визнаними правомірними в контексті визначених обставин.

[6] Баулін Ю.В.(2014) Обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України. № 1(2)*. с.132-148.

[7] Кримінальне право України. (2020)Загальна частина : підручник. А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; *МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків*. 428 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-153

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАРУГУ НАД МОГИЛОЮ: ОКРЕМІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Денисов Сергій Федорович
доктор юридичних наук, професор
м. Чернігів, Україна

Коваленко Наталія Олександрівна
кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
м. Київ, Україна

Повага до честі і гідності людини – є моральною основою суспільства, фундаментальною засадою цивілізаційного державотворення, одним із головних принципів правосуддя[1]. Суб'єктами-носіями «честі» та «гідності» є не лише фізичні особи, але й інші учасники суспільних відносин: юридичні особи, держава та суспільство. Проте «честь та гідність» у зазначених учасників має вираження в інших цінностях, зокрема у суспільства – це «моральність», а також повага до існуючих правил поведінки[2].

Гідне ставлення до тіла (праху) людини після смерті та до місця її поховання у відповідності до усталених звичаїв і традицій посідають важливе місце у системі правил суспільної поведінки, а заборони, передбачені ст. 297 КК України, на сьогодні є основним засобом кримінально-правової охорони моральних засад суспільства у цій сфері.

Факти наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого традиційно є другим (після хуліганства) за поширеністю злочином у категорії злочинів проти громадського порядку та моральності. За даними офіційної статистики, їх частка складала в різні роки (за період з 2013 по 2021 роки) від 17,0% до 23,0%, у 2022 році знизилась до 12%. У 2013–2018 роках кількість цих діянь коливалася на рівні 1600–2000 випадків на рік, але в 2019 році скоротилася майже в 2 рази до 1 085 (-46,6%). У наступні два роки вона залишалася на цьому рівні, а в 2022 році знову знизилася у 2,3 раза та дорівнювала 486[3]. Таким чином, спостерігається стрибкоподібна тенденція у реєстрації таких кримінальних правопорушень,

[1] Кушнір Л. В. Захист честі й гідності людини у сфері кримінального судочинства. Право та суспільство. 2015. № 6-2. С. 196.

[2] Підгородинський В. М. (2020). Злочини проти честі і гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, С. 16.

[3] Вербенський М. Г. (2023). Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол. М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред. М.Г. Вербенського, Київ : Юрінком Інтер. С. 134.

проте, зважаючи на традиційно високий рівень латентності зазначених злочинів, покладатись лише на офіційні статистичні дані не можна, адже вони не відображають реальної картини.

Натомість, навіть окремі факти наруги над могилою, стаючи відомими суспільству, зазвичай викликають неабиякий резонанс та громадське обурення. Таким прикладом є виявлення 10 березня 2024 року на пустирі в одному з районів міста Києва коробок і пакетів, в яких знаходилось 36 погребальних урн з нанесеними на них прізвищами та датами народження і смерті, а також з ймовірним прахом померлих людей[4].

За понад двадцять років існування чинного КК України до тексту статті 297 зміни вносилися п'ять разів, що пов'язано як з реальною необхідністю забезпечення відповідності цієї норми кримінологічним реаліям, так і з прагненням законодавця вирішити певні суспільні проблеми за допомогою кримінального закону.

Первісна законодавча модель диференціації кримінальної відповідальності за наругу над могилою мала явно незавершений вигляд. Стаття 297 КК України (у ред. 2001 р.) містила одну частину та передбачала кримінальну відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі[5]. Такий підхід законодавця не враховував певної частини багатооб'єктного характеру цього злочину, що мало наслідком неоднозначність практики її застосування та помилок у кримінально-правовій кваліфікації.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого» від 19.03.2009 № 1166-IV[6], ця норма зазнала кардинальних змін, доповнилась кваліфікованими складами, була посилена кримінальна відповідальність за такі злочини.

Зокрема, ст. 297 КК України доповнилась такими кваліфікуючими ознаками, як: 1) повторність; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; 3) вчинення злочину з корисливих мотивів; 4) вчинення злочину з хуліганських мотивів; 5) вчинення злочину щодо братської могили чи могили Невідомого солдата; 6) вчинення злочину поєднане із застосуванням насильства чи погрозою його застосування. Як вбачається, цей підхід був найбільш оптимальним, використовувана правова конструкція була детально виписана та задовольняла сучасні потреби у цій сфері.

[4] В Києві на пустирі знайшли урни з прахом померлих: деталі скандалу. URL: https://www.rbc.ua/rus/styler/kievi-pustiri-znayshli-urni-prahom-pomerlih-1710242608.html (дата звернення: 12.03.2024).

[5] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К. : Атіка, 2001.

[6] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого : Закон України від 19.03.2009 №1166-IV. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-17#Text (дата звернення: 15.03.2024).

Подальші «доопрацювання» законодавця призвели до невиправданого, на наш погляд, виокремлення таких способів вчинення злочину, як «наруга», «осквернення», «руйнування», адже навіть зі змісту поняття «наруга», визначеного Законом України «Про поховання та похоронну справу», логічно вважати, що всі ці дії охоплюються загальним поняттям «наруга». Виникає питання доцільності виділення окремих елементів наруги (способів її вчинення), адже це істотно ускладнює кримінально-правову кваліфікацію та породжує плутанину.

Слід також звернути увагу на наявне повторення (дублювання) у частинах 2 і 3 цієї статті об'єкта посягання – пам'ятника, спорудженого в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців.

На даний час відповідна норма видається переобтяженою в частині вчинення відповідних діянь щодо «особливих» категорій поховань (братська могила чи могила Невідомого солдата, пам'ятник, споруджений в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, воїнів-інтернаціоналістів та миротворців, а також осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації або іншої держави, визнаної Верховною Радою України агресором, учасників Революції Гідності, борців за незалежність України у XX столітті). Навряд чи виправдано формулювати виключний перелік, адже поява нових особливих категорій поховань – лише питання часу, у зв'язку з чим ця норма має бути максимально гнучкою.

Звернення до оновленого (станом на 25 лютого 2024 року) контрольного тексту проєкту КК України[7] також спонукає висловити окремі зауваження щодо запропонованого формулювання відповідної норми.

Як вбачається, запропонована назва статті 7.6.8 проєкту (Наруга над померлою людиною) не зовсім узгоджується з її змістом. Слід відзначити, що автори проєкту демонструють кардинально інший підхід, відходять від усталеного поняття «тіло (прах) померлого», вживаючи у назві статті термін «померла людина». Водночас, таким формулюванням невиправдано звужений об'єкт відповідного кримінального правопорушення, що викликає певні застереження.

Фактично термін «наруга» вживається лише у назві статті, натомість у самому тексті ст. 7.6.8, по суті, перераховуються окремі її форми: осквернення тіла (останків, праху) померлої людини, незаконне

[7] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. Контрольний текст проєкту станом на 25.02.2024 / Новий Кримінальний кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf

розкопування могили, незаконне здійснення доступу до місця поховання, незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлої людини або розчленування його, незаконне заволодіння предметом, який перебуває в могилі, іншому місці поховання чи на тілі (останках, праху) померлої людини, незаконне знищення або пошкодження місця поховання померлої людини чи місця пам'яті, осквернення місця поховання померлої людини чи місце пам'яті.

По-перше, невиправданим видається намагання сформулювати виключний перелік зовнішніх проявів об'єктивної сторони цього злочину, для яких у самій назві статті використовується загальне поняття «наруга». По-друге, як об'єкт кримінально-правової охорони автори проєкту називають не лише померлу людину (її тіло, останки, прах), а й могилу, інше місце поховання, місце пам'яті. У зв'язку з цим навряд чи вірно, наприклад, пошкодження могили вважати наругою над померлою людиною, адже наруги над померлим як такої не вчиняється, тож більш доцільно говорити саме про наругу над місцем поховання, адже саме по відношенню до нього здійснюється посягання.

Поряд з тим, видається слушною ідея доповнення переліку об'єктів злочинного посягання «місцем пам'яті» та надання його визначення в п. 4 ст. 7.6.1 проєкту, адже це вирішує актуальну проблему кваліфікації діянь, зокрема пов'язаних з наругою над пам'ятними спорудами, які можуть встановлюватись будь-де без прив'язки до могили або іншого місця поховання.

Таким чином, чинну редакцію ст. 297 КК України навряд чи можна назвати досконалою. Тривалий час законодавець не приділяв належної уваги її положенням, а подальші активні перетворення видаються доволі суперечливими. Проте й запропоноване нове бачення шляхів кримінально-правової протидії посяганням на моральність у цій сфері призведе скоріше до розмивання поняття «наруги» шляхом виділення окремих її видів як способів вчинення злочину та породіть невизначеність й численні труднощі в правозастосуванні. Це зумовлює необхідність подальших досліджень та вивчення прогресивного зарубіжного досвіду для приведення норми, що розглядається, у відповідність до потреб сучасного суспільства.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-154

ЗМІНИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО БЕЗПЕКИ У КІБЕРПРОСТОРІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Дрижакова Діна Юріївна
аспірантка кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

З початку військової агресії РФ рівень кіберзлочинності в Україні стабільно зростав. Слід зазначити, що інформаційна війна може завдати стільки ж шкоди, скільки й реальні бойові дії на полі бою[1].

З початку 2022 р. Служба безпеки України нейтралізувала понад 4,5 тис. кібератак на Україну. Якщо у 2020 р. було зафіксовано майже 800 кібератак, у 2021 – 1400, то вже минулого року їхня кількість зросла більш як утричі[2].

Наведені дані свідчать про ведення проти України так званої кібервійни. Разом з тим у законодавстві України поняття кібервійни не закріплене. Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» надаються дефініції таких понять як кібербезпека, кіберзлочин та ін. Так, під кіберзлочином (комп'ютерним злочином), згідно п. 8 ч. 1 цього Закону, законодавець розуміє суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнане злочином міжнародними договорами України[3].

Окрему увагу слід приділити ботофермам. На сьогодні їх існує чотири основні типи – соціальні боти в електронній комерції, SEO-боти (репостери неправдивої інформації), боти-багатоденники та політичні боти. Під час повномасштабного вторгнення особливу увагу слід приділяти саме останньому виду ботів, які в своїй сукупності утворюють «ферму». Роль політичних ботів полягає в поширенні неправдивої інформації через соціальні мережі за рахунок спілкування між людьми. Тобто особливістю цього виду ботів є їх підключення до мережі спілкування, вони можуть односкладово відповідати на будь-які повідомлення.

[1] Кількість кібератак наУкраїну продовжує зростати.Держспецзв'язк. Економічна правда:веб-сайт.URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/10/693694/

[2] Кібервійна рф проти України: як працюють російські хакери та воюють українські кібервійська. URL: https://thepage.ua/ua/politics/kibervijna-rf-proti-ukrayini-yak-voyuyut-ukrayinski-kibervijska

[3] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Tex

На жаль, законодавство не встигає такими темпами освоювати нові правопорушення.

У вересні 2023 року СБУ звітувало, що знешкодило біля 80 ботоферм, а дії з їх створення класифікуються за статтею 361 Кримінального кодексу України «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж», ст.111 КК України – державна зрада, ст.110 КК України – посягання на територіальну цілісність України, ст.109 КК України – публічні заклики до повалення конституційного ладу.

На ефективність заходів із протидії використанню «ботоферм» на шкоду національній безпеці України негативно впливає законодавча неврегульованість використання подібних апаратно-програмних комплексів.

Група народних депутатів 19 квітня 2023 року зареєструвала законопроект № 9223 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України». Законопроєкт пропонує доповнити Кримінальний кодекс України статтею 114-3 «Використання облікових записів з метою поширення недостовірної інформації або для здійснення впливу на прийняття рішень, вчинення чи невчинення дій».

Закон «щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» від 24 березня 2022 р. № 2149-IX набрав чинності 3 квітня 2022 р.

Згідно з ч. 6 ст. 361 Кримінального кодексу України (далі – КК), «Дії, передбачені частинами першою – четвертою цієї статті, не вважаються несанкціонованим втручанням в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, якщо вони були вчинені відповідно до порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи мереж»[4].

Прикінцеві положення Закону вимагають від Кабінету Міністрів розробити та забезпечити введення в дію у місячний строк з дня прийняття цього Закону (тобто до 24 квітня 2022 р.) порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж.

Проте лише майже через рік 16 травня 2023 року Постановою Кабінету Міністрів України № 497 було затверджено Порядок пошуку та виявлення потенційної вразливості інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, який визначає механізм здійснення пошуку та

[4] КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

виявлення потенційної вразливості інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (далі – пошук потенційної вразливості системи).

Проте дія цього Порядку є досить обмеженою. Порядок не поширюється на інформаційні (автоматизовані), електронні комунікаційні, інформаційно-комунікаційні системи, електронні комунікаційні мережі, в яких обробляється службова інформація та/або інформація, що становить державну таємницю, розвідувальну таємницю, банківську таємницю.

Кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність (ККУ) та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України (п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" від 05.10.2017 N 2163-VIII)[5].

Тут відповідно буде конкуренція загальної та спеціальної норми закону щодо визначення по суті поняття кіберзлочину.

Станом на сьогодні, в кримінальному законодавстві України немає спеціалізованої статті, яка б передбачала кримінальну відповідальність за неправомірний або несанкціонований вплив на об’єкти критичної інформаційної інфраструктури, навмисне вживлення в програмне забезпечення закладок або люків (бекдорів), за відсутність тестування програмного забезпечення, що створює певні перешкоди під час досудового розслідування та, в майбутньому, формулюванні обвинувального акту та направлення його до суду. Зокрема, без відповідної нормативно-правової бази виникають проблеми з кваліфікацією відповідних злочинів та доведенню їх вчинення.

Варто визнати й певну неповноту закону в цій частині. Від початку війни в Україні активізувався неофіційний громадський рух кіберопору ворогові, так звана "КіберАрмія". Звичайні люди, поряд із професіоналами сфери ІТ, атакують ворога у кіберпросторі, завдаючи йому збитків та зриваючи плани. Формально такі дії можуть підпадати під ознаки складів злочинів, що передбачені ст. ст. 361, 361-1 ККУ. Ймовірно, що навіть при ініціюванні відповідного кримінального провадження проти таких осіб, правоохоронні органи та суди використовуватимуть загальні механізми їх звільнення від відповідальності, адже дії таких осіб відповідають інтересам України та українського народу та не є суспільно небезпечними. Незважаючи на це, формалізація подібного звільнення від відповідальності на рівні приміток чи окремих частин відповідних спеціальних статей ККУ є бажаною у майбутньому, аби правоохоронні органи не витрачали власних зусиль на "дружній вогонь" чи пошук юридичних шляхів його уникнення.

[5] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Tex

Проте слід врахувати, коли відбувається несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж об'єктів критичної інфраструктури в обстановці військових подій, і це призводить до серйозних збоїв у забезпечення життєдіяльності суспільства та відсічі ворога в такий час, то, без сумніву, під час кваліфікації вчиненого ця обтяжуюча обставина має враховуватися. Водночас, цікаво відмітити, що обстановка воєнного стану чомусь не передбачена в інших комп'ютерних злочинах. При такому підході кримінально-правовий захист інформаційного простору має якийсь фрагментарний характер.

Верховною Радою України 16 січня 2024 року прийнятий в першому читанні за основу проект Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання, збут або розповсюдження інформації, що оброблюється в публічних електронних реєстрах та посилення кримінальної відповідальності під час дії воєнного стану за кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційно-комунікаційних систем» (реєстр. № 10242).

Метою законопроекту є встановлення кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання, збут або розповсюдження інформації, що оброблюється в публічних електронних реєстрах, та посилення кримінальної відповідальності під час дії воєнного стану за кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційно-комунікаційних систем. Так, змінами до Кримінального кодексу України пропонується:

– у статті 361 КК України частину першу доповнити окремим положенням щодо втручання в роботу публічних електронних реєстрів, частину п'яту доповнити кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища», примітку до статті доповнити новим пунктом, в якому зазначити, що під публічними електронними реєстрами у статтях 361, 3612, 362, 363, 3631 та 3652 кК України розуміються базові та інші реєстри, визначені у статті 6 Закону України «Про публічні електронні реєстри».

Висновок: підсумовуючи вище зазначене, вважаю, що Україні необхідно структурувати понятійний апарат у сфері несанкціонованого втручання в роботу телекомунікаційних та комп'ютерних мереж, ввести відповідальність за кібертероризм.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-155

БЛАНКЕТНІСТЬ ДИСПОЗИЦІЇ СТ. 240-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ НАСТАНОВИ І РЕАЛІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ[1]

Дудоров Олександр Олексійович
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики і кримінального права навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка м. Київ, Україна

Мовчан Роман Олександрович
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса м. Вінниця, Україна

Вже два роки в Україні триває повномасштабна війна з рф. За цей час довкілля у нашій країні зазнало непоправних збитків, розмір яких за останніми і, зрозуміло, дуже приблизними підрахунками у грошовому еквіваленті сягає 2,2 трлн грн (станом на 1 лютого 2024 р.). Утім, як не прикро це визнавати, під час війни серйозну шкоду довкіллю завдають не тільки дії агресора (передусім його воєнні злочини), а й кримінально протиправні вчинки окремих наших співвітчизників. За інформацією Офісу Генерального прокурора, серед кримінальних правопорушень проти довкілля, відповідальність за вчинення яких передбачено розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), у воєнні роки одним із найбільш розповсюджених залишається передбачене ст. 240-1 незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину. Протягом 2022 р. було відкрито 110 відповідних кримінальних проваджень, розслідування яких у 59 випадках завершилося врученням повідомлення про підозру, а ще в 50 – направленням обвинувального акту до суду; у 2023 р. ці показники очікувано зросли, склавши 175, 99 і 62 кримінальні провадження, відповідно.

За результатами аналізу матеріалів судової практики застосування ст. 240-1 КК ми переконались у недостатній ефективності існуючого механізму кримінально-правової протидії «бурштиновим» злочинам, що зумовлено і недосконалістю окремих положень цієї кримінально-правової заборони, і неправильним її застосуванням. Так, одним із з'ясованих недоліків відповідної правозастосовної практики є відсутність у

[1] Тези підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

процесуальних документах посилань на релевантні положення регулятивного законодавства.

Тут доречно нагадати, що у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» наголошувалось на тому, що судам при кваліфікації посягань на довкілля слід ретельно з'ясовувати, яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо). На підставі цього роз'яснення констатували, що для встановлення відповідних ознак складів злочинів проти довкілля необхідно звертатись до положень того чи іншого нормативного акту в галузі охорони довкілля, який не є кримінальним законом[2]. Як слушно зазначає О. Ус, кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого бланкетною диспозицією, потребує з'ясування ієрархії нормативно-правових актів, що розкривають зміст ознак елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого такою диспозицією, а у разі їх колізії – застосування правил подолання ієрархічної колізії[3]. Аналіз статей, розміщених у розділі VIII Особливої частини КК, показує, що бланкетність їх диспозицій проявляється передусім при встановленні об'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень (предмета, місця, часу, обстановки, знарядь та засобів, діяння, його наслідків), що узгоджується із виокремленими Г. Яремко закономірностями використання бланкетного прийому побудови диспозицій у кримінальному законодавстві України[4].

У ч. 1 ст. 240-1 КК при характеристиці предмета злочину, передбаченого цією нормою, у формі збуту, придбання, зберігання, передачі, пересилання, перевезення і переробки, використовується нетиповий зворот, який безпосередньо стосується проблематики бланкетності, – «законність походження якого [бурштину] не підтверджується відповідними документами». Оцінюючи ст. 240-1 КК у вказаній частині, ми з колегами писали, що використання згаданого звороту спрощує процес доказування наявності ознак складу відповідного кримінального правопорушення. Водночас (з урахуванням рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р., присвяченого незаконному збагаченню) висловлювалось побоювання щодо можливості визнання ст. 240-1 КК неконституційною[5]. При цьому складно погодитись із тим, що зворотом «законність походження

[2] Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практичний посібник / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, Р.О. Мовчан. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. С. 26.

[3] Ус О.В. Кваліфікація в кримінальному праві України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. С. 137.

[4] Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. С. 193.

[5] Movchan R., Dudorov O., Kamensky D., Vozniuk A., Babanina V. Criminal liability for illegal mining: analysis of legislative novelties. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. № 5. P. 118–119.

якого не підтверджується відповідними документами» тягар доказування правомірності походження бурштину перекладається на обвинуваченого. Адже дотримання принципу презумпції невинуватості означає, що обов'язок доводити відсутність відповідних документів при застосуванні ст. 240-1 КК несе орган обвинувачення. Критикуючи згадане рішення Конституційного Суду України, К. Задоя пише, що воно базується на хибній тезі про те, що диспозиція статті (частини статті) Особливої частини КК не може передбачати нічого іншого, крім ознак складу кримінального правопорушення. Використана у ч. 1 ст. 240-1 КК нетипова для кримінальної законотворчості характеристика «законність походження якого не підтверджується відповідними документами» – це відмінна від складу кримінального правопорушення умова караності, яка не характеризує заборонену поведінку[6].

Проблемність аналізованого звороту з-поміж іншого зумовлена тим, що він уможливлює постановку питання про слушність криміналізації дій, перерахованих у ч. 1 ст. 240-1 КК. Так, в юридичній літературі зазначається, що придбання бурштину може полягати, зокрема, у привласненні знайденого[7]. Ба більше: у практиці застосування ст. 240-1 КК зустрічаються випадки засудження осіб, яким інкримінується те, що вони знайшли (з кримінально-правової зору – придбали) бурштин, законність якого не була підтверджена відповідними документами[8]. Постають, скоріше за все, риторичні питання, чи притаманний цим діям такий ступінь суспільно небезпеки, який є достатнім для визнання їх кримінально протиправними, і чи виправданим є законодавче рішення, яким бурштин, «прирівнявшись» у своєму правовому статусі до зброї, наркотичних засобів, порнографічних предметів тощо, фактично вилучений із цивільного обігу?

З огляду на викладене, вважаємо правильним те, що подібний неоднозначний зворот не використовується у диспозиції ст. 6.5.15 проєкту нового КК України, в якій йдеться про заздалегідь не обіцяне набуття або збут завідомо незаконно добутого природного ресурсу, зокрема корисних копалин[9].

Якщо ми ведемо мову про злочин, передбачений ст. 240-1 КК, то при кваліфікації вчиненого за нею слід (у порядку конкретизації обвинувачення) посилатись на положення одного або декількох із таких нормативних актів, які регламентують порядок видобування та обігу бурштину: Кодекс України про надра; Земельний кодекс України; Закон України від 18 листопада

[6] Задоя К.П. Визнання Конституційним Судом України неконституційною статті 368-2 Кримінального кодексу України: проблеми обгрунтованості рішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. 11: Право. 2021. № 54. Т. 2. С. 72.

[7] Мостепанюк Л.О., Павловська А.А. Аналіз складу злочину, передбаченого статтею 240-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 2. С. 130.

[8] Див., наприклад: вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 2 листопада 2020 р. у справі № 556/1535/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92592982 (дата звернення: 10.03.2024).

[9] Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 25.02.2024 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf (дата звернення: 10.03.2024).

1997 р. «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»; Перелік корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення (затв. постановою КМУ від 12 грудня 1994 р. № 827); Порядок обліку, зберігання і розпорядження дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, що переходять у власність держави (затв. наказом Міністерства фінансів України від 4 листопада 2004 р. № 692); Порядок продажу бурштину з Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (затв. постановою КМУ від 7 травня 1998 р. № 653 (у редакції постанови КМУ від 28 листопада 2012 р. № 1096)); Правила торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді і виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності (затв. постановою КМУ від 4 червня 1998 р. № 802 (у редакції постанови КМУ від 25 січня 2017 р. № 41)); Положення про порядок формування та зберігання Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України (затв. постановою КМУ від 30 березня 1998 р. № 387) тощо.

Проаналізувавши матеріали судової практики застосування ст. 240-1 КК, ми, однак, виявили непоодинокі випадки, коли представники Феміди (услід за органами досудового розслідування) у вироках не згадували жоден із перерахованих вище і пов'язаних із бланкетною диспозицією аналізованої кримінально-правової заборони акт регулятивного законодавства, обмежуючись замість цього явно недостатніми вказівками: або на «відсутність документів, що підтверджують законність походження бурштину», при цьому не зазначаючи, про які саме документи йдеться; або на те, що «бурштин є дорогоцінним камінням органогенного утворення природного походження» (не посилаючись при цьому ні на Закон «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», ні на Перелік корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення). Такий «спрощений» підхід є неприпустимим, оскільки означає відверте ігнорування усталених у кримінальному праві України правил кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями КК із бланкетними диспозиціями.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-156

ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ СЛІДІВ ЗЛОЧИНУ НА МІСЦІ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Копча Василь Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
м. Ужгород, Україна

Щодо ефективного розслідування кримінальних правопорушень, виявлення осіб, які його вичинили та встановлення істини у провадженні залежить від вивчення слідів, що залишаються на місці вчинення кримінального правопорушення. Досліджуючи виявлені та вилучені сліди можна встановити низку факторів, які мають важливе криміналістичне значення, наприклад, встановити знаряддя кримінального правопорушення, отримати відомості про злочинця, визначити механізм злочинної події[1].

Як правило сліди, що залишаються після вчинення правопорушення, вивчаються з метою швидшого його розкриття, виявлення злочинців, встановлення істини по справі. Дослідження слідів має також важливе криміналістичне значення, оскільки допомагає встановити знаряддя злочину, отримати відомості про злочинця, визначити механізм злочинної події. Особливе значення слідів визначається існуванням причинного зв'язку з подією злочину.

Напрямок трасології вивчає галузь криміналістичної техніки, яка фіксує сліди, закономірності їх утворення і розробляє прийоми, методи та науково-технічні засоби їх виявлення, фіксації, вилучення і дослідження. Систему трасології складають: вчення про сліди та механізм слідоутворення, прийоми і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів.

Встановлення та вилучення речових доказів на місці вчинення злочину, з подальшою фіксацією та вилучення речових доказів для швидкого та якісного розкриття та розслідування злочину. За напрямками трасології можна проводити дослідження, які дозволяють вирішувати ідентифікаційні та діагностичні завдання[2].

В напрямку трасологічних досліджень за слідами можна встановити: індивідуальну тотожність об'єкта, яким утворений слід (ідентифікувати об'єкт); групову належність об'єктів тип, клас, рід, механізм і умови виникнення слідів. Деякі окремі обставини злочинної події, спосіб

[1] Гора, І.В. Колесник, В.А. (2005). Криміналістика: навч. посіб. Ч.1: Криміналістична техніка. К.: Алерта. 320 с.

[2] Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец, вищих закладів освіти (2001). Кіл. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.. за ред. В.Ю. Шепітька. К. : Видавничий Дім «Ін Юре». 684 с.

проникнення у житло, кількість учасників події, їх анатомо-фізіологічні особливості.

Кожний слід базується на таких наукових положеннях, як об'єктах матеріального світу індивідуальні. Кожний об'єкт індивідуальний і тотожний тільки самому собі. За певних умов зовнішня будова одного об'єкта може відбитися на іншому.

Основне на місці злочину це точність відображення залежить від фізичних властивостей слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, механізму слідоутворення. За матеріально-фіксованими слідами можлива ідентифікація об'єкта, який їх залишив. Відносна стійкість об'єктів, об'єктами механічної контактної взаємодії можуть бути тільки тверді тіла, які мають достатньо стійкі зовнішні ознаки. Відбиття у сліді зовнішньої будови предмета, є перетвореним (має вид негативу). У сліді ознаки зовнішньої будови предмета переважно мають дзеркальне відображення

На сьогодні трасологія займає важливе місце, щодо сліду де розглядаються за кількома аспектами. У широкому розумінні, слід – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення злочину: поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів.

Що стосується слідів відображення, які виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини. Однак сліди відображення є головним предметом вивчення у трасології. Слідоутворення це система компонентів процесу утворення слідів-відображень. Такий механізм може бути різним: слідоутворення може здійснюватися в результаті фізичних, хімічних, біологічних та інших процесів. Матеріально-фіксовані сліди виникають у результаті механічної контактної взаємодії двох об'єктів: один об'єкт утворює слід – слідоутворюючий об'єкт, інший – сприймає слід – слідосприймаючий. Слід виникає за умови, що слідоутворюючий об'єкт є твердішим, ніж слідосприймаючий і діє з такою силою, яка зможе викликати його відбиття. Утворення слідів при взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів залежить від низки чинників: твердості об'єктів, напрямку взаємодії, розташування об'єктів, сили і характеру взаємодії. У трасології сліди класифікуються за різними підставами. "

Окрім цього залежно від виду слідоутворюючих об'єктів виділяють: сліди людини, сліди тварин, сліди предметів. Стосовно конкретних слідоутворюючих об'єктів, то найчастіше зустрічаються сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів, знарядь злому та інструментів. Залежно від механізму утворення слідів розрізняють: сліди об'ємні та поверхневі; статичні й динамічні; локальні та периферичні. Об'ємні сліди відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта в об'ємі, тобто у всіх трьох його вимірах: за довжиною, шириною і глибиною. Вони виникають від вдавлення слідоутворюючого об'єкта у податливу слідосприймаючу поверхню, яка при цьому деформується. Достатньо часто об'ємні сліди утворюються на

слідосприймаючій поверхні в результаті натискання або удару (сліди взуття на снігу, сліди пальців рук на пластиліні та ін.). Об'ємний слід дає змогу уявити зовнішню будову та окремі елементи слідоутворюючого об'єкта.

На поверхні сліди утворюються без статичної деформації слідосприймаючої поверхні і мають двовимірні параметри: довжину і ширину. Обидва об'єкти, що беруть участь у слідоутворенні, за твердістю приблизно однакові. Поверхневі сліди можуть бути віднесені, наприклад, сліди пальців рук на поверхні меблів, сліди босих ніг на паркетній підлозі, сліди протектора транспортного засобу на асфальті. Поверхневі сліди звичайно поділяють на два види: сліди нашарування і сліди відшарування. Сліди нашарування формуються внаслідок накладення на слідосприймаючий об'єкт речовини, яку має на собі слідоутворюючий об'єкт. Сліди відшарування формуються з речовини, частки якої відокремлюються від слідосприймаючого об'єкта і залишаються на слідоутворюючому об'єкті. Поверхневі сліди також можуть бути видимими і невидимими. Видимі сліди це такі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття, а невидимі відшукання і сприйняття яких передбачає застосування спеціальних засобів або пристосувань.

Статичні сліди виникають в момент спокою (статики), який наступає під час механічної взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, які контактують у перпендикулярному напрямку. У більшості випадків такі сліди зберігають зовнішні ознаки слідоутворюючого об'єкта, відображають його без істотних перекручувань, тому їх називають також відтисками. Динамічні сліди виникають в результаті руху одного або обох об'єктів слідоутворення. Кожна точка слідоутворюючої поверхні залишає слід у вигляді лінії (траси). До динамічних можуть бути віднесені сліди розрубу, розпилу, ковзання, свердління, різання, тертя тощо. Локальні сліди виникають у межах контакту взаємодіючих об'єктів (наприклад, слід босої ноги в межах контакту з поверхнею дерев'яної підлоги). Навколо локального сліду поверхня слідосприймаючого об'єкта залишається незмінною. Периферичні сліди виникають за межами контактної взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів наприклад, слід від забрудненого борошном (цементом, пилюкою) верху взуття, утворений на „периферії", навколо взуття, за межами підошви.

Згідно даних сліди бувають механічного, хімічного, біологічного, термічного походження. У криміналістиці переважно вивчаються сліди механічної дії, як найбільш поширені об'єкти трасологічного дослідження. Види та характеристика слідів: людини (рук, ніг), транспортних засобів, знарядь злому і інструментів. Як правило сліди рук людини. Шкіра на долонній поверхні рук людини складається з двох основних шарів: верхнього шару епідермісу та нижнього дерми. Дерма має будову у вигляді сосочків, розміщених рядами, кожен з яких займає певне місце протягом усього життя людини. Епідерміс копіює рельєф сосочків і утворює папілярні лінії лінійні пагорби, розділені борозенками. Папілярні лінії становлять основу рельєфу

шкіри долонної поверхні руки і підошви стопи. У дорослої людини ширина папілярної лінії сягає 0,4–0,6 мм, а висота – 0,1–0,4 мм. Цікавий (і поки ще єдиний) випадок зафіксовано у мешканців Швеції Андреаса Данієльсона та його доньки Марі, у яких зовсім відсутні папілярні лінії на пальцях рук.

Однак основними властивостями папілярних ліній є їх індивідуальність, стійкість та відновлюваність. Індивідуальність папілярних візерунків полягає в тому, що у кожної людини свої малюнки папілярних ліній, а будова їх ліній має таку сукупність ознак, яка дозволяє відрізнити один візерунок від іншого.

Важливу роль відіграють стійкість папілярних візерунків виявляється в тому, що протягом усього життя людини їх будова не змінюється. На нігтьових фалангах вони виникають на 3–4-му місяці розвитку плоду людини. Розвиток організму людини пов'язаний зі збільшенням ширини, висоти та довжини папілярних ліній, але малюнок, його окремі деталі, кількість папілярних ліній залишаються незмінними. Про відновлюваність папілярних ліній свідчать такі дані. Пошкоджений епідерміс через певний час відновлюється у початковому вигляді, а пошкодження дерми призводить до порушення папілярних ліній та утворення шрамів або рубців. Папілярний візерунок – узор на нігтьових фалангах пальців рук, утворений папілярними лініями. Папілярні візерунки поділяються на три основних типи: дугові (без дельтові), петльові (одно дельтові) та завиткові (дводельтові). Якщо візерунки за своєю будовою не можуть бути віднесені ні до одного з основних типів, то це атипові (аномальні) візерунки[3].

А також дугові папілярні візерунки є найпростішими за своєю будовою і складаються з одного-двох потоків папілярних ліній, які беруть початок біля одного бічного краю пальця та продовжуються до другого, утворюючи в середній частині візерунка дугоподібні фігури. Дугові візерунки становлять близько 5% загальної кількості папілярних візерунків.

Петльові папілярні візерунки складаються не менше ніж із трьох потоків ліній, мають одну дельту, а в їхньому внутрішньому малюнкові є хоча б одна папілярна лінія, що утворює вільну петлю. Петльові візерунки становлять близько 65% загальної кількості папілярних візерунків. Завиткові папілярні візерунки найскладніші за будовою, їх внутрішній малюнок має хоча б одне коло, повний оберт спіралі або дві-три системи петель, голівки яких огинають одна одну, або хоча б одне півколо, опуклість якого звернена до основи візерунка[4].

[3] Криміналістика: підручник (2001). Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.; за ред. П.Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К. Атіка. 544 с.

[4] Копча, В.В. & Копча, Н.В. (2022). Криміналістична техніка, тактика і методика. Навчальний посібник. Одеса **: Видавничий дім "Гельветика**". 286 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-157

СПОСОБИ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ, ЗУМОВЛЕНІ ВОЄННИМ СТАНОМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Крупей Станіслав Євгенійович
аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника м. Івано-Франківськ, Україна

Адвокатура у своїй діяльності не залежить від втручання будь-яких інших органів, оскільки проголошена як державний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництво та інших видів правничої допомоги на професійній основі[1]. Не зважаючи на чинний нормативно-правовий механізм захисту інституту адвокатури, кількість протиправного впливу на осіб у зв'язку із наданням ними правової допомоги, демонструє тенденцію на зростання.

На досить прогресивні нормативно-правові акти у сфері захисту інституту адвокатури, останнім часом почастішали випадки незаконних дій проти адвокатів.

Так, згідно з даними Офісу генерального прокурора у 2022 р. внесено до ЄРДР 41 кримінальне провадження за ст. 397 КК України, жодне з яких не було скероване до суду з обвинувальним актом. У 2023 р. до ЄРДР було внесено 77 кримінальних проваджень, за згаданою нормою, з аналогічним процесуальним наслідком. У січні 2024 р. обліковано 22 кримінальних проваджень за ст. 397 КК України, що складає приблизно 28,6% від загальної кількості випадків, згаданих у річному звіті за 2023 рік[2].

Беручи до уваги наведені дані кримінальної статистики, а також показники роботи правоохоронних органів у протидії аналізованому кримінальному правопорушенню, питання кримінально-правового захисту діяльності захисника чи представника особи продовжують залишатися актуальними. До того ж, різноманіття способів протиправного втручання розширене за рахунок появи нових, зумовлених реаліями воєнного стану в країні.

Вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги виражається у створенні таких умов, які перешкоджають захисникові чи

[1] Закон України Про адвокатуру та адвокатську діяльність: № 5076-VI (2012 р. 05 травня) Голос України від 14.08.2012 №№ 148-149.

[2] Офіс Генерального прокурора. 2023. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni–pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

представнику особи надавати ефективну та належну правову допомогу. Ці перешкоди можуть створюватися шляхом застосування психічного або фізичного впливу щодо захисника або представника особи (погрози, залякування, підкуп, відмова у наданні необхідних матеріалів, документів або іншої інформації, незаконне позбавлення права здійснювати захист чи представляти інтереси клієнта та ін.). Форми та способи такого втручання можуть бути різними, як-то прохання, вказівка, вимога, залякування, обіцянка певних переваг тощо[3].

У диспозиції ст. 397 КК України відсутні вказівки на реально виражені суспільно небезпечні наслідки, шкоду, збитки чи результати. Посягання, передбачене цією статтею, має формальний склад, відтак обов'язковою конструктивною ознакою об'єктивної сторони складу слід вважати лише передбачене кримінальним законом діяння. Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення хоча б одного з діянь, що виявляються у втручанні в будь-якій формі в правомірну (законну) діяльність захисника.

Об'єктивна сторона втручання в діяльність захисника чи представника особи проявляється в одній з альтернативних суспільно небезпечних дій:

а) вчинення у будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги; або

б) порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи та професійної таємниці.

Обґрунтовано стверджувати, що з початку повномасштабного вторгнення російської федерації почастішали випадки втручання в діяльність захисника чи представника особи, які полягають в ототожненні адвоката з клієнтом, поширеній практиці вручення повісток у суді чи правоохоронних органах з метою створення відповідних перешкод.

Вручення адвокатам повісток з вимогою прибути до центру комплектування та соціальної підтримки для призову на військову службу під час здійснення ними адвокатської діяльності у приміщенні суду чи правоохоронних органах, фактично є тиском на адвоката у зв’язку із здійсненням ним адвокатської діяльності, що як наслідок обмежує конституційне право людини на захист та позбавляє захисника можливості належним чином здійснювати свої професійні обов’язки[4]. Гостро цю проблему відчувають адвокати, які займаються мобілізаційними питаннями.

Тому можна дійти до висновку, що порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника, яка проявляється в ототожненні адвоката з

[3] Балобанова Д.О. Втручання в діяльність захисника (адвоката) чи представника особи: кримінально-правовий та кримінологічний вимір. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України№ 63 (2023) с. 1.99.

[4] РІШЕННЯ Рада адвокатів України № 66 від «02» серпня 2022 року https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-08-02-r-shennya-rau-66_62fcfcbedf3d6.pdf

клієнтом утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 397 КК України.

Ототожнення адвоката з клієнтом слід розцінювати, як перешкоду у здійсненні адвокатської діяльності, оскільки після зазначених дій адвокат фактично перестає здійснювати належний захист власного клієнта та вимушений захищати себе, на що витрачається левова частка зусиль адвоката. Таким чином, дії з ототожнення адвоката з клієнтом спрямовані на усунення, відволікання адвоката від належного захисту свого клієнта, що безперечно є вчиненням перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника[5].

Отже, кримінально-правова охорона діяльності захисника чи представника особи є необхідною умовою ефективного захисту прав громадян і суспільства. Аналіз статистики Офісу Генерального прокурора свідчить про тенденцію збільшення кількості випадків втручання в діяльність захисника чи представника особи. Правовий механізм із захисту діяльності захисника чи представника особи не забезпечує належного захисту діяльності визначених суб'єктів. Навряд чи причиною цьому може бути недосконалість кримінально-правової норми. З вищенаведеного аналізу вбачається, що за історією свого існування, теоретичним обґрунтуванням і кількістю коментарів, за своїм змістом та структурою ст. 397 КК України може бути доволі таки ефективною. Але наведені статистичні дані, згідно з якими переважна більшість виявлених правопорушень не знаходить своєї реалізації у вигляді судових вироків та покарання, вказують на відсутність політичної волі у державних та правоохоронних органів на належний захист адвокатської діяльності[6].

Зазначена проблема вимагає ретельного проведення масштабних наукових досліджень з належним обґрунтуванням розробки більш ефективних механізмів захисту діяльності захисників чи представників осіб. Важливо забезпечити однакове розуміння поняття втручання та створити єдині стандарти в його оцінці та виявленні.

[5] Лазарчук Г. Реагування адвокатів та фіксація ототожнення адвоката з клієнтом. URL: https://www.hsa.org.ua/ blog/ reaguvannia-advokativ-ta-fiksaciia-ototoznennia-advokata– z-klijentom-ganna-lazarcuk.

[6] Балобанова Д.О. Втручання в діяльність захисника (адвоката) чи представника особи: кримінально-правовий та кримінологічний вимір. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України№ 63 (2023) с. 1.99.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-158

СХОЖІ ТА ВІДМІННІ РИСИ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 111-1 ТА 436-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Левадний Роман Сергійович
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби Безпеки України
м. Київ, Україна

Криміналізація колабораційної діяльності окрім захисту прав та інтересів суспільства та держави зумовила ряд складнощів, в т.ч. проблему розмежування складу колабораціонізму визначеного у ч. 1 ст. 111-1 КК України від суміжного за об'єктивною стороною кримінального правопорушення визначеного у статті 436-2 КК України, які мають ряд схожих рис.

Зокрема ч. 1 ст. 111-1 КК України криміналізує наступні діє «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України» [1].

Публічне заперечення здійснення збройної агресії, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території може мати різні мотивації та наслідки, а саме:

– заперечення здійснення збройної агресії та окупації частини території може бути пов'язане з політичними інтересами та спрямоване на захист іміджу країни-агресора;

– заперечення факту збройної агресії та окупації може використовуватися для маніпулювання громадською думкою та створення відчуття невідомості або недостатності доказів щодо подій.

– заперечення факту збройної агресії та окупації може використовуватися для перекручення або зміни сприйняття подій у світлі політичних або ідеологічних цілей.

Ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників» передбачає різні правові підходи, які можуть

[1] Кримінальний кодекс України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.12.23).

використовуватися для оцінки дій та виражають відношення до збройної агресії:

1) виправдовування (justification) – це визнання певних дій або поведінки як законних у відповідності з певними правовими, моральними або політичними принципами (наприклад, у разі виправдовування збройної дії, сторона може стверджувати, що вона діяла відповідно до міжнародного права на самооборону чи захист власних інтересів);

2) визнання правомірною (legitimization) – це визнання певних дій чи поведінки як законних, допустимих та правомірних відповідно до національного та міжнародного права;

3) заперечення збройної агресії (denial of armed aggression) – відмова чи відкидання звинувачень у вчиненні агресивних дій чи нападів або їх виправдання (наприклад, по відношенню до держави, яка вступила в війну, особа може заперечувати, що вона перша розпочала військові дії та визнавати їх як самооборону або відсіч).

Глорифікація учасників збройної агресії – це процес піднесення або романтизації осіб, які беруть участь у воєнних діях чи агресивних конфліктах, який може виражатися у різних контекстах, включаючи масові медіа, політичну пропаганду, культурні твори та інші сфери. Глорифікація може мати серйозні наслідки та вплив на сприйняття воєнних подій та їхніх наслідків, зокрема:

– глорифікація може сприяти утвердженню ідеї, що воєнні дії є прийнятними чи навіть героїчними, що може призвести до легітимізації насильства та порушень прав людини;

– стимулювання агресивної поведінки, зокрема, глорифікація може підштовхувати осіб до участі у конфліктах та агресивних діях, спонукуючи їх до відчуття важливості та слави через такі дії;

– глорифікація може сприяти романтизації війни та створенню ідеалізованого зображення воєнних подій, що не відображає їхнього справжнього характеру;

– глорифікація може сприяти порушенню міжнародного гуманітарного права та прав людини, спонукаючи до безкарності за вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Попри схожі риси кримінальні правопорушення визначені у ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України мають різну мету: 1) відмова визнавати відповідальність за вчинення агресії і окупації (ст. ч. 1 ст. 111-1 КК України); 2) виправданні дій та утвердження лігитимності позицій та дій збройної агресії.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-159

VERIFICATION AS A SPECIFIC KNOWLEDGE METHOD IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Nesterova Iryna Anatolyivna
Candidate of Legal Sciences, PhD,
Associate Professor of the Department of Criminal Law
and Law Enforcement Activity
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine

In criminal proceedings, at the stage of investigation of crimes, the application of psychological knowledge about the personality and behavior of persons who commit criminal offenses is very relevant. It is about a set of psychological methods and techniques for evaluating and predicting human behavior based on the analysis of the most informative private signs, appearance characteristics, non-verbal and verbal behavior, so-called profiling as one of the modern non-traditional methods. Traditional, general methods do not always make it possible to achieve the most basic goal of criminal justice – to establish the truth. Therefore, today requires law enforcement officers to possess the most effective and efficient methods of cognition during criminal proceedings.

The activity of the investigative units of the National Police of Ukraine belongs to intellectual types of work, that is, the main professional functions of an investigator require high activity of thinking, the ability to perform analytical and logical operations, stability of attention, imagination[1].

I. P. Osypenko notes that the primary task is to obtain truthful statements verbally, since only they can be recorded in the protocol and used in the future as a potential source of evidence. At the same time, a significant part of the information from the interrogated person is transmitted without the use of speech. Therefore, the introduction of modern achievements of psychology into investigative practice is necessary[2].

Recently, investigators have been using the verification method at various stages of criminal proceedings. Verification (late Latin *verificatia* – confirmation; Latin *Verus* – true, *facio* – I do) is the proof that a probable fact or statement is true; it is a method of recognizing the truth[3].Verification as a method of processing information in the investigation consists in studying the external and internal psychophysiological and other non-verbal manifestations of the participants during the pretrial investigation of a criminal offense.

[1] Protsenko, O.O. (2020). The role and place of the verification method during an investigative experiment. *Legal psychology*. No. 1 (26). P.85.

[2] Osypenko, I. P. (2016) Fixation of non-verbal information during investigative (search) actions. *Actual problems of legal science and practice*. No. 1 (2). P. 46–50.

[3] Wikipedia.URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

The application of verification allows for individual informational interaction of its participants, in which the truth in criminal proceedings is established (correspondence of the obtained results to the essence of the event that took place in the past)[4]. The task of the person who verifies is to obtain information about the compliance of the established circumstances of the criminal offense with the event itself, with information about the informational and emotional state of the participants in the criminal proceedings. The verifier, depending on his procedural position, personally applies the most effective, from his point of view, method of information verification to achieve prompt results.

The verification mechanism is a system of information verification actions, which includes the use of specific techniques for verifying information that the transmission subject provided to the receiving subject in the form of verbal and non-verbal data. Depending on the methods used by the subject-perception, the dynamic nature of the verification (conducting procedural actions that were not carried out before and the conduct of repeated or additional procedural actions) or the static nature of the verification (analysis of the provided evidence and their synthesis, etc.) will depend[5].

The verification structure consists of: the subject who provides non-verbal information, his attitude to this data and the consequences of providing this information; verifier who perceives non-verbal; object of verification; subject of verification; method of providing or hiding data; the method of recording and researching the received data; verification result.

At each stage of criminal proceedings, the verification mechanism has its own characteristics. The choice of a specific method of data verification by an employee of a law enforcement agency is determined by specific circumstances to be established in criminal proceedings. So, for example, the researcher O. M. Tsilmak singles out the main tasks of the investigator for verifying witness statements at certain stages of the interrogation and notes that verifying witness statements is a way of establishing the objective truth of a fact or a person's statement regarding the circumstances of a criminal offense[6].

In criminal proceedings, the use of data verification techniques (obtained verbally and non-verbally) contributes to the accuracy and timeliness of diagnosing the informational and psychological state of its participants, facilitates the establishment of further emotional contact with them, helps to reveal their actual involvement in a criminal event[7].

---

[4] Vashchuk, O. P. (2013). Verbalization and verification in the context of investigative (search) actions. *Reforming the legislation of Ukraine and the development of social relations in Ukraine: issues of interaction*: materials of the international scientific and practical conference, Uzhhorod, March 30–31. Kherson: Helvetica Publishing House, pp. 216–218.

[5] Vashchuk, O.P. (2015). Verification of information in court proceedings for review of court decisions. *Bulletin of criminal proceedings.* No. 3. P.24.

[6] Tsilmak, O. M. (2018). The main tasks of the investigator for the verification of testimony. *Forensics and forensic examination.* Vol. 64. P. 200–209.

[7] Vashchuk, O.P. (2017). Non-verbal information in criminal proceedings: theoretical and methodological foundations: monograph. Odesa: Helvetica Publishing House. P. 206.

In order to choose a specific technique for verifying non-verbal information in criminal proceedings, it is necessary to conduct an interview of a law enforcement officer with subjects on various topics to establish psychological contact, to study psycho-emotional individual characteristics of a person's behavior, communication in everyday life, etc. The specifics of conducting such long-term conversations depends on the essence, type and purpose of this procedural action; subject of study; the procedural status of the person and the degree of his involvement in the criminal offense; psycho-emotional state, individual intellectual characteristics of the law enforcement officer and the subject, etc.

Thus, verification as a method of knowledge in criminal proceedings is a specific method of checking the reliability and appropriateness of information about the progress and results of criminal proceedings, carried out using the study of non-verbal information.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-160

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ НА КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Палапа Дарина Борисівна
студентка юридичного факультету
Науковий керівник: **Пирога Ігор Степанович**
доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Актуальність теми дослідження. Теперішня ситуація в Україні відкрила очі на важливості посилення відповідальності за низку злочинів, а також криміналізації нових суспільно небезпечних діянь, які у світлі даних подій становлять загрозу як окремо людині, так і державі в цілому. Крім того, у період воєнного стану як особливого правового режиму, виникає потреба в усуненні прогалин у кримінальному процесі, зокрема щодо питань обміну військовополонених та змога заміни одного із видів запобіжних заходів на можливість проходження військової служби за призовом. Саме тому перед законодавцем постало завдання підлаштовувати кримінальне законодавство під сучасні події, що стало причиною прийняття десятків законів про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України за останні два роки.

Метою даної статті є аналіз законодавчих змін до Кримінального кодексу України(далі-ККУ) та Кримінального процесуального кодексу України(далі-КПК) у зв'язку з російським вторгненням від 24 лютого 2022 року, встановлення їх причин та змісту, а також надання рекомендацій щодо подальших змін до кримінального законодавства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відносно перші зміни після підписання Президентом України Указу № 64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2024 року до ККУ стосувалися посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану. Так, законодавець доповнює ККУ та викладає в новій редакції такі злочини як державна зрада(стаття 111) та диверсія(стаття 113), тим самим посиливши відповідальність, за їх вчинення в умовах воєнного стану[1]. Так, відповідно до ч. 2 ст. 111 державна зрада та диверсія, вчинені в умовах воєнного стану "караються позбавленням волі на

[1] Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 03 березня 2022 року № 2113-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 31. С. 34.

строк п’ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна”[2]. Варто звернути увагу, що до внесення цих змін, за цей злочин максимальною межею покарання було позбавлення волі до п’ятнадцяти років.

Наступною вагомою зміною для кримінального законодавства та актуальною для українського суспільства на той час стала криміналізація такого суспільно небезпечного діяння як колабораційна діяльність. Дослідженням даного питання займались такі науковці як Чальцева О. М., яка звертає увагу, що колабораціонізм в Україні виникає ще в 2014 році у зв’язку з окупацією російською федерацією Донецької та Луганської областей та, незважаючи на необхідності захисту основ національної безпеки, серйозне правове закріплення відбулось тільки 3 березня 2022 року у зв’язку із прийняттям Верховною Радою України Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність”. До цього всі намагання законодавця закріпити на законодавчому рівні це діяння не мало успіху через їх недосконаліть, а також на думку Чальцевої мало місце і політичне підгрунтя через саботування прийняття цих законів у будь-який із версій[3]. Таким чином, згідно з новою редакцією ККУ, колабораційна діяльність поділяється на декілька видів, за вчинення яких кримінальна відповідальність варіюється від позбавлення права обіймати певні посади до довічного позбавлення волі. Однак всебічний аналіз усіх частин статті 111^1 ККУ, дають підстави ототожнити деякі види колаборації із державною зрадою. Зокрема, відповідно до Науково-практичного коментаря до статті 111 ККУ[4], перехід на бік ворога може трактуватися як вступ на службу до певних військових чи інших формувань ворожої держави, що є одночасно і об’єктивною стороною ч. 7 статті 111^1 ККУ– добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора. Тому законодавцю слід вилучити дану норму зі статті $111^{1,}$ адже за аналогічні діяння передбачається різна відповідальність у вигляді позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

З огляду на неоднозначність та дискусійність проблематики колабораційної діяльності, не можна не враховувати у деяких випадках такий фактор як вимушеність особи займатися такими діяннями під загрозою вбивства її чи її близьких родичів або інших форм тиску та впливу.

[2] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року №2341-ІІІ. Відомості ВРУ. 2001. № 25. ст. 131.

[3] Чальцева О.М. Категорія “Колабораціонізм” як багатокомпонентний наратив в умовах війни. “Політичне життя”. Наукові рефлексії війни.2– 2022. С. 56-60.

[4] Науково-практичний коментар до статті 111 Кримінального кодексу України: Науково-практичний коментар від 01.01.2009.ЛІГА: ЗАКОН. URL: Науково-практичний коментар від 01.01.2009,«Науково-практичний коментар до статті 111 Кримінального кодексу України» (дата звернення: 17.03.2024 року).

Законодавцем у ч. 2, 5, 7 ст. 111[1] вказується умова добровільності, яка виключає можливість їх здійснення під тиском держави-агресора, однак інші види діянь, передбачених даною статтею, наприклад, передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території не містять згадки про добровільність їх передачі. Відтак, ми пропонуємо додати до даної статті заохочувальну норму, яка б пом'якшувала або звільняла від відповідальності за визначені законом діяння та у виняткових випадках, зокрема у випадку застосування до особи погрози вбивства чи насильства або безпосереднє застосування насильства, з подальшим повідомленням про це органів державної влади та співпраці з органами розслідування.

Зазнав змін і КПК, який містив прогалини у регулюванні деяких питань під час воєнного стану. Так, зокрема, раціональним та необхідним кроком стало доповнення КПК статтею 616, яка закріплює право підозрюваного, обвинуваченого, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період[5]. Доцільним доповненням до КПК виступає і стаття 201[1], яка регламентує право прокурора звернутися в порядку, передбаченому статтями 184 та 132 КПК, до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Слідчий суддя після перевірки обставин виносить ухвалу про скасування запобіжного заходу та передачу особи під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого[5].

Висновки. На жаль, сучасні події в Україні змушують нас підлаштовуватись під ситуацію, яка виникла внаслідок російського вторгнення, а тим самим доповнювати та вносити зміни у національне законодавство. Так, протягом двох років Верховна Рада України внесла більше десятків законів про внесення змін до ККУ та КПК, які передбачають посилення відповідальності за вчинення суспільно небезпечних діянь в умовах воєнного стану, криміналізують нові кримінальні правопорушення як колабораційна діяльність, які в свою чергу потребують вдосконалення через неповноту їх регулювання та наявності колізій. Ефективними є зміни до кримінально-процесуального закону, які врегульовують питання обміну військовополоненими та надання змоги обвинуваченому змінити запобіжний захід на проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

[5] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року. № 4651-VI. Відомості ВРУ. 2013. №9-10. Стор.474, стаття 88

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-161

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРАДІЖКИ «В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ»

Петришин Назар Андрійович
бакалавр права, студент ОС «Магістр» юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке значною мірою актуалізувало проблеми, що виникають із швидкоплинності розвитку суспільних відносин, зокрема, на тлі повномасштабної війни росії проти України, правове забезпечення порядку та справедливості вимагає постійного моніторингу застосування положень Кримінального кодексу судами. Судова практика демонструє тенденції правозастосовчої діяльності та визначає ступінь дотримання законності й забезпечення громадської безпеки, що реалізується через належне здійснення правосуддя.

Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022[1], у зв`язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» введено воєнний стан на всій території України, який неодноразово продовжувався та діє по теперішній час.

Відповідно до даного Указу Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство»[2], за яким було доповнено статті 185-187, 189, та 191 Кримінального кодексу України (далі КК України) кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознакою – в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Тобто за діяння, незалежно від тяжкості, наступає відповідальність за частиною 4 статтей 185-187, 189, та 191 КК України, а для кваліфікації береться до уваги лише сам факт існування режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Науковцями одразу було підкреслено, що судовій практиці належатиме визначити, чи є ідентичними поняття «з використанням умов воєнного стану» та «в умовах воєнного стану». При цьому прояснити чи будь-яке вчинення злочину в період дії режиму воєнного стану буде утворювати

[1]Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

[2]Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 №2117-IX. *Голос України*. 06.03.2022. № 47. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n2 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

кваліфікуючу ознаку конкретного злочину чи обтяжуючу обставину за ст. 67 КК.[3]

Для порівняння необхідно розглянути дві ситуації:

1. Іршавським районним судом Закарпатської області встановлено, що ОСОБА_3, перебуваючи неподалік будинку, попередньо знаючи про те, що ***Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року на території України введено режим воєнного стану***, зайшов на подвір`я і через незамкнені вхідні двері зайшов всередину житлового будинку та викрав планшет. Суд ухвалив визнати ОСОБА_3 винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 4 ст. 185 КК України, та призначити покарання у виді позбавлення волі строком на 5 (п`ять) років.[4]

2. Орджонікідзевським районним судом м. Харкова встановлено, що у ОСОБА_4, проходивши біля домоволодіння, виник злочинний умисел проникнути на його територію. Будучи обізнаним про ***Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022***, ОСОБА_4 проник на територію домоволодіння, після чого зайшов до житлового будинку (попередньо встановлено, що будинок було пошкоджено під час обстрілів), звідки викрав телевізор. Суд ухвалив ОСОБА_4 визнати винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України та призначити покарання у виді позбавлення волі строком на 5 (п`ять) років.[5]

У справі № 722/594/22 Кримінальний Касаційний суд Верховного Суду в ухвалі від 28.03.2023 зазначає, що кваліфікуюча обставина «в умовах воєнного або надзвичайного стану» у частинах четвертих статей 185-187, 189 та 191 КК має однакову правову природу з обтяжуючою обставиною, зазначеною у пункті 11 частини 1 статті 67 КК: «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій». Різниця у формулюванні не може в даному випадку відігравати вирішальну роль у тлумаченні, якщо зважати на однакову характеристику цієї обставини. Таким чином, колегія вважає, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану» частинах четвертих статей 185–187, 189 та 191 КК мають тлумачитися як «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану»[6].

Проте, у вище вказаній ухвалі колегія зазначає, що тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану або надзвичайного стану» без врахування того, чи були використані такі умови для вчинення злочину, порушує принцип

[3]Кравчук О., Михайленко Д. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. С. 3. URL:https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/d8859514-95c7-42e4-982e-414208d61158/content (дата звернення: 06.03.2024 р.)

[4]Іршавський районний суд Закарпатської області. 17.10.2023. 301/3394/23. (Україна) URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/114216931 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

[5]Ордженікідзевський районний суд м. Харкова. 14.02. 2024. 644/5864/23. (Україна) URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/116978544 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

[6]Перша судова палата Касаційного Кримінального суду Верховного суду. 28.03.2023. 722/594/22 (Україна) URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/110395917 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

індивідуалізації покарання, визначений частиною 2 статті 61 Конституції України.

Проте, здійснюючи аналіз судової практики, варто відзначити, що судами не конкретизуються певні умови воєнного чи надзвичайного стану, та їх значення при вчиненні злочину, а відбувається посилання на такий стан загалом.

Повертаючись до двох ситуацій, в першому випадку таємне викрадення чужого майна з будинку відбувалося в Закарпатській області, далеко від проведення активних бойових дій та, було кваліфіковано за ч. 4 статті 185 КК України, враховуючи лише той факт, що на територію Закарпатської області поширюється дія воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. Та інша ситуація, яка відбувалася в місті Харкові, де в результаті обстрілів міста російськими військами було пошкоджено будинок, побачивши який, особа, використовуючи умови воєнного стану, проникає всередину будинку й таємно викрадає майно. Тобто злочин вчиняється не обмежуючись лише дією воєнного чи надзвичайного стану, а за допомогою конкретних обставин, які породжує такий стан та, які сприяють вчиненню злочину.

Натомість Об`єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 722/594/22 зазначає, що суд шляхом здійснення правосуддя лише застосовує норми закону, однак не може перебирати на себе функції законодавчого органу та своїми рішеннями відступати від правових норм чи змінювати їх. Виходячи з наданих законом Верховному Суду повноважень, він повинен лише застосовувати норми закону, але аж ніяк не може підміняти законодавчий орган влади та своїми рішеннями відступати від норм закону, змінювати їх зміст, тим самим спотворювати закріплену в них законодавчу мету.[7]

Проте, суддею Верховного Суду було складено Окрему думку щодо постанови Об`єднаної палати Касаційного Кримінального суду Верховного Суду, в якій суддя зазначає, що він «не може погодитися з колегами у тому, що тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану» в контексті і системному зв`язку з іншими положеннями закону про кримінальну відповідальність, його основоположними засадами, цілями закону та законодавчою історією виходить за межі повноважень Верховного Суду. Це становить невід`ємну, – і чи не найбільш важливу, – частину діяльності цього Суду», – та звертає увагу на той факт, що «законодавець чітко зазначив, що хоча використання умов воєнного стану є обтяжуючою обставиною, однак через встановлені законом межі покарання її врахування не дає достатнього стримуючого ефекту, а тому необхідно збільшити розмір покарання за використання таких обставин. Об`єднана палата ж стверджує, що законодавець врахував суттєво

[7]Об'єднана палата Касаційного Кримінального суду Верховного Суду. 15.01.2024. 722/594/22. (Україна) URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

підвищену суспільну небезпеку будь-якої крадіжки, вчиненої в період дії режиму воєнного стану.»[8]

Підсумовуючи, із дослідження судової практики, необхідно констатувати, що здебільшого складається ситуація, коли судом лише зазначається, що злочин було вчинено «в умовах воєнного стану»[9], проте, не деталізуються, які саме умови воєнного стану були використані, як вони сприяли вчиненню злочину, до уваги береться сам факт існування режиму воєнного стану. Натомість далі суд встановлює, що відсутні обставини, які обтяжують покарання (зокрема, і п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України – вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій), а тому зважаючи на принцип індивідуалізації покарання, на підставі ст. 75 КК України звільняє від відбування покарання з випробуванням. Таким чином суддями реалізується принцип економії кримінальної репресії, а також спроба виправити загальний підхід законодавця до цього виду кримінальних правопорушень.

У Пояснювальній записці Верховної Ради України відзначається, що суспільна небезпечність деяких кримінальних правопорушень істотно підвищується в умовах воєнного або надзвичайного стану.[10] Натомість судова практика показала різний підхід до застосування положення «в умовах воєнного стану», зокрема, наголошуючи на його відмінності із положенням «з використанням умов воєнного стану».

Проте, Верховний Суд підкреслив на необхідності дотримання статті 6 Конституції України, а саме поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. А також недопустимості перебирання судами на себе функції законодавчого органу та відступати від правових норм чи змінювати їх.

[8]Окрема думка судді до постанови Об'єднаної палати Касаційного Кримінального суду Верховного Суду. 15.01.24. 722/594/22. URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446119 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

[9]Мар`їнський районний суд Донецької області. 23.02.24. 237/5734/23. (Україна) URL:https://reyestr.court.gov.ua/Review/117255322 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

[10]Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243626 (дата звернення: 06.03.2024 р.)

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-162

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ (СТ. 376 КК УКРАЇНИ)

Пулик Василь Михайлович

аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника м. Івано-Франківськ, Україна

Суб'єктом втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України) є *фізична особа*, даний підхід відповідає принципам особистої, винної та персональної відповідальності за вчинене. ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (№ 361-IX від 06.12.2019 р.) перелік підстав для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 96^3 КК України) було розширено за рахунок, у тому числі, вказівки на вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 376–379 Кодексу.

Хоча ми і не можемо повністю виключати вчинення злочину, передбаченого ст. 376 КК України особами, поведінка яких ставитиме питання про їх *осудність/неосудність*, такі ситуації на практиці не складатимуть частки, необхідної для проведення додаткових досліджень та формулювання особливих висновків щодо суб'єкта у цьому відношенні. Поділяємо думку науковців, що особливості заподіяння шкоди об'єкту, характеру та способів вчинення цього делікту зводять до мінімуму можливість його виконання неосудною особою. Необхідною умовою вчинення цих злочинів є певний рівень розумового розвитку особи, що, як правило, виключає наявність у неї хворобливого стану психіки[1].

Встановлення загального віку кримінальної відповідальності для ст. 376 КК України є обґрунтованим кроком, зважаючи на те, що особи віком від 14 до 16 років є дотичними до сфери здійснення правосуддя через особисту присутність лише у невеликій частині передбачених законом випадків, у інших же – вони змушені діяти через свого законного представника. Ця обставина має безпосередній зв'язок із втручанням в діяльність судових органів як злочином, мотиваційна сфера якого викликана прагненням залученого до судочинства винуватого суб'єкта отримати бажані для нього

[1] Блажівський, Є. М. (2010). *Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України* (Дис. канд. юрид. наук). Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів. С. 140.

(чи третіх осіб) процесуальні наслідки шляхом незаконного впливу на суддю. Вказане підтверджується і даними кримінальної статистики. Згідно Звіту ДСА України, у 2022 р. кількість засуджених осіб склала 49 679 осіб, з них на момент вчинення злочину віком від 14 до 16 років було засуджено 299 малолітніх (питома вага до загальної кількості засуджених осіб – 0,6%), віком від 16 до 18 років – 698 (1,4%). Інформація про ст. 376 КК України (і про це нами уже згадувалося раніше) самостійно не виділяється, лише – про більш небезпечні прояви впливу у вигляді погроз щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ч. 1 ст. 377 КК України), причому випадки їх виконання неповнолітніми у віці від 16 до 18 років у ній не відображені[2]. Вчинення злочинів проти правосуддя для засуджених неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років не є характерним узагалі, на відміну від традиційних для них кримінальних правопорушень проти власності (68,6% від загальної кількості), незаконного заволодіння транспортним засобом (9,8%), «наркотичних» кримінальних правопорушень (5%)[3].

Кваліфікований склад втручання в діяльність судових органів (ч. 2 ст. 376 КК України) формулює для суб'єкта кримінального правопорушення додаткові вимоги, адже виконувана ним протиправна поведінка поєднується із використанням особою службового становища.

Упродовж 2021 р. до Вищої ради правосуддя надійшло 283 повідомлення про втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя, з яких 7 повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя іншими суддями. Суб'єктами втручання у повідомленнях вказані: громадяни та їх об'єднання, ЗМІ (194 випадки); правоохоронні органи (37 випадків); адвокати та представники (40 випадків); народні депутати України, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, судді та працівники суду (14 випадків)[4].

Відповіді опитаних В. С. Яковлевою респондентів щодо трійки найбільш поширених суб'єктів у посяганні на незалежність суддів виглядають так: судді (активісти – 55,6%; громадські організації – 40,8%; сторони по справі – 23,7%); прокурори (активісти – 55%; адвокат – 35,3%; громадські організації – 31,2%); працівники Національної поліції (активісти – 63,8%; громадські організації – 45%; журналісти – 39%); адвокати (прокурор – 66,1%; правоохоронні органи – 33,9%; сторони по справі – 26,8%)[5].

[2] Звіт про склад засуджених (2022). Взято з: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

[3] Звіт про неповнолітніх засуджених (2022). Взято з: р. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

[4] Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя та інших рішень Вищої ради правосуддя щодо вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя (2021). Взято з: https://hcj.gov.ua/page/uzagalnennya.

[5] Яковлева, В. С. (2023). *Кримінологічна характеристика та запобігання втручанню в діяльність судових органів* (Дис. докт. філософії). Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Харків. С.67.

Аналізуючи більш віддалені у часі від теперішньої криміногенної ситуації наукові розвідки, можемо констатувати суттєву зміну вектору незаконного впливу на здійснення правосуддя у частині його суб'єктного складу. До прикладу, проведене А. Г. Мартіросяном анкетування суддів та адвокатів (2011) у частині ранжування суб'єктів за значимістю втручання, який вони здійснюють, засвідчило, що на перші місця опитувані особи ставлять голову суду, вищу судову інстанцію та органи виконавчої влади. Ці дані є показовими у плані того, що виходячи з такого розподілу, можна говорити про високий рівень корпоратизації судової системи, її залежність від владних структур на місцях[6].

До оцінки наведених результатів можна підходити двояко. З однієї сторони, ми змушені брати до уваги, що громадяни, судді, інші правники порізному оцінюють найбільші загрози для незалежності судді. До прикладу, за результатами опитування Центром Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (2019), на думку громадян, найбільшу загрозу суддівській незалежності становить ВРП (21%), голови судів (19%), Парламент / народні депутати (16%) і Президент / його офіс та Генпрокурор (по 15%). Більшість суддів бачать загрозу своєї незалежності у Парламенті / народних депутатах (54%), громадських активістах (53%), Президентові / його офісі (34%), Уряді / міністрах (17%). Водночас інші правники вважають, що ключові загрози суддівській незалежності виходять з боку Президента / його офісу (44%), ВРП (42%), Парламенту / народних депутатів (39%), голів судів (29%)[7]. З іншого ж боку, ми повинні враховувати роль масштабних соціально-політичних змін в країні, започаткованих у 2013 р. Революцією Гідності і триваючих дотепер; зростання рівня нетерпимості населення до порушень законності та свавілля влади, у тому числі – до проявів корупції, постановлення суддями замовних рішень, незаконного збагачення і т. д. Громадськість стала більш організованою у частині протидії, нерідко – з використанням незаконних методів та засобів впливу.

Сучасна практика наочно засвідчує значний масив втручання в діяльність судових органів з боку службових осіб, які здебільшого займають відповідальне чи особливо відповідальне становище у органах державної влади, органах місцевого самоврядування, органах кримінальної юстиції (прокуратури, Національної поліції тощо). Пов'язуємо подальше удосконалення ст. 376 КК України із закріпленням у її структурі такої особливо кваліфікуючої обставини, як вчинення делікту службовою особою, що займає відповідальне чи особливо відповідальне становище. Реалізація

[6] Мартіросян, А. Г. (2011). *Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя.* (Дис. канд. юрид. наук). Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк. С.105.

[7] Роль судів у суспільстві: думка громадян, суддів та інших правників. Центр політико-правових реформ. (2020). С. 14. Взято з: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1593163238cplr.-judges-2019.pdf.

запропонованого вимагатиме одночасних змін до ст. 368 КК України та відповідатиме вимогам системності – до прикладу, ст. 382 КК України містить аналогічну обставину й передбачена у переліку примітки до ст. 368 КК України.

Судді, і це підтверджується наведеними вище даними, є активними учасниками протиправного втручання, проте можливість віднесення їх до числа суб'єктів за ст. 376 КК України визнається далеко не усіма науковцями. Видається, що у цьому випадку науковці не враховують характер здійснюваного на суддю впливу, який може бути як зовнішнім (з боку сторонніх фізичних чи юридичних осіб), так і внутрішній (з боку колег суддів, при колегіальному розгляді справи, чи суддівського керівництва). Переконання іншого учасника колегії у прийнятті того чи іншого рішення по справі, пов'язане із наведенням або спростуванням юридичних аргументів від опонентів, є легальною діяльністю зі здійснення правосуддя, що не дає підстав для її оцінки як кримінально-протиправної. З іншого боку, переконання судді його керівництвом чи представником судового органу вищої інстанційної юрисдикції носить часто владний та безальтернативний характер вказівки і може мати наслідком неналежне виконання суддею своїх службових обов'язків чи винесення ним неправосудного рішення.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-163

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Саса Ярослав Владиславович
студент спеціальності «Міжнародне право»
ДВНЗ «Державний торговельно-економічний університет»
м. Київ, Україна

Гольонко Аліна Михайлівна
студентка спеціальності «Право»
ДВНЗ «Державний торговельно-економічний університет»
м. Київ, Україна

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в країні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності. Такий стан стосується всіх, хто перебуває на території, на якій він оголошений.

Правовою основою у разі введення воєнного стану є основний регламентований закон – Конституція України, а також Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Українське законодавство передбачає, що під час дії воєнного стану влада надається військовим і цивільним органам для забезпечення національної безпеки та захисту державних інтересів. У Конституції окремо прописано, що в такий період можуть встановлюватися окремі тимчасові обмеження прав і свобод за виключенням тих, що передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53. Таким чином, правовий режим воєнного стану має все ж таки безпосередній вплив на процеси як у середині країни, так і стосується виключно внутрішньополітичних процесів.

Воєнний стан в Україні або в окремих її частинах встановлюється перш за все Указом Президента і повинен бути затверджений Верховною Радою протягом двох днів. Цей указ в швидкому порядку оголошується через засоби масової інформації. Пропозиції щодо введення такого стану у всій країні або в певних її частинах надаються президенту України Радою національної безпеки і оборони України.

Введення режиму воєнного стану передбачає певні наслідки, а саме, під час дії воєнного стану неможливо припинити повноваження Президента, Верховної ради, уряду, судів та деяких інших органів влади, а також не можна внести зміни до Конституції та провести вибори. У разі введення воєнного стану може бути посилення охорони стратегічних об’єктів, введення зобов’язання не покидати місце проживання, перевірка документів, проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, введення комендантської години, встановлення особливого режиму в’їзду і виїзду та обмеження свободи пересування, які в свою чергу передбачені

частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану".[1]

Важливим аспектом в підвищенні рівня обороноздатності країни є фінансова складова. Важливим є забезпечення справедливого та гідного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів родини, стимулювання державних коштів в розвиток воєнної промисловості. В мирний час задля цього потрібно лише розумно підійти до розподілу державного бюджету країни, так, щоб не порушувати права громадян на гідну оплату праці, проте в умовах безпосереднього збройного конфлікту це зробити набагато важче, адже під час збройного конфлікту економічна сфера зазнає значних збитків. Насамперед це пов'язано з ускладненням та зменшенням ведення агробізнесу внаслідок мінування полів, ускладненням експорту продукції внаслідок перекриття основних шляхів постачання чи загрози терактів, та інше.

В ці надзвичайно тяжкі часи наша країна потребує рішучих змін, змін на законодавчому рівні. В першу чергу такі зміни мають стосуватися обороноспроможності, адже початок повномасштабної війни росією показав нам певні недоліки, на які, знаходячись поруч з такими «сусідами», нам дійсно варто звернути увагу.

За даними Лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень Збройні сили України станом на 2024 рік налічують до 800 000 військовослужбовців, що майже в 4 рази перевищує затверджену в 2021 році чисельність української армії в кількості 215 000 військових. Такий великий приріст пов'язаний з початком повномасштабної війни у 2022 році, коли до лав ЗСУ пішла велика кількість добровольців, більшість з яких не мала жодного відношення до військової служби, а також велика кількість мобілізованих осіб. Наразі в своїй більшій частині українська армія складається не з штатних військових, а по більшій мірі з людей зі звичайними, не військовими, професіями, які усвідомлено пішли захищати свою країну в тяжкий для неї, навіть не маючи жодного досвіду. Насправді, це велика проблема, адже для успішного ведення воєнних дій потрібно не лише бажання, мають бути також і навички. Саме для того, щоб зробити нашу країну підготовленою до нових викликів у часи війни і потрібно змінювати законодавство, мілітаризувати його, адже, як зазначалося раніше, зважаючи на сусідів нашої країни та поглянувши в історію, можна з впевненістю сказати – нам потрібно завжди бути готовими відстояти суверенітет нашох держави.[2] [3]

Досить цікавим прикладом для України в плані мілітаризації є Ізраїль, який живе в умовах воєнного конфлітку всю історію своєї незалежності. Ізраїль є однією з наймілітаризованіших країн світу. Армія там налічує 176 500 військовослужбовців та 445 000 резервістів при загальній площі 20 770 км^2. Національна військова служба в Ізраїлі, яка називається «Регулярна» є обов'язковою як для чоловіків, так і для жінок, винятком є

[1] Закон України «Про правовий режим воєнного стану», редакція від 19.10.2023, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

[2] ФАКТИ, редактор Юлія Гайдук, 23.02.2024. «Яка чисельність ЗСУ у 2024 році: скільки військових перебуває на фронті» https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240223-yaka-chyselnist-zsu-u-2024-roczi-skilky-vijskovyh-perebuvaye-na-fronti/

[3] The International Institute for Strategic Studies "The Military Balance 2024 "

Арабські громадяни, які за власним бажанням можуть відмовитися від проходження служби в армії, а також винятки можуть бути з релігійних, фізичних або психологічних причин. Після регулярної служби солдати, які бажають продовжити службу на якийсь термін, або зробити військову службу своєю професією можуть піти на постійну службу. Ті, хто не обирає постійну службу, або отримують постійне звільнення від служби, або стають резервістами і раз на рік збираються для проходження навчань. Такий підхід разом із заохоченням проходження військової служби у вигляді великої кількості пільг та гарним соціальним захистом військовослужбовців дозволяє миттєво реагувати на будь-яку небезпеку та у випадку початку війни оперативно зібрати велику та боєздатну армію. [4]

На наш погляд ізраїльський підхід був би чудовою інновацією для України і в реаліях сьогодення це цілком можливо, адже наше законодавство має всі потрібні передумови для введення потрібним змін. Конституція України передбачає забезпечення державою соціального захисту військовослужбовців, а порядок проходження військової служби регламентується відповідним законом.

Українці вже доказали про свою готовність протистояти ворогу, тому запровадження ізраїльської системи проходження військової служби відіграло б велику роль у спроможності захищати суверенітет нашої держави.

Отже, воєнний стан виступає як інструмент державного управління в умовах кризових ситуацій, проте вимагає обґрунтованого застосування, що відповідає принципам правової держави і не порушує основні права та свободи громадян, при цьому гарантуючи захист у разі загострення ситуації.

Забезпечення адекватного фінансування і соціального захисту військовослужбовців та розвиток воєнної промисловості відіграють ключову роль у підвищенні обороноздатності країни. Проте, в умовах збройного конфлікту, економічна сфера зазнає значних збитків, що ускладнює забезпечення цих потреб.

На сучасному етапі, необхідність змін у законодавстві щодо обороноздатності набуває особливої актуальності, адаптуючи досвід Ізраїлю, можливо впровадження системи військової служби, що сприятиме ефективному мобілізаційному плануванню та готовності до протистояння небезпеці. Важливо також врахувати соціальні аспекти та забезпечити адекватний соціальний захист для військовослужбовців, що сприятиме збереженню високого рівня мотивації та готовності захищати національні інтереси.

[4] Національний інститут стратегічних досліджень, Костянтин Войстовський «Досвід Ізраїлю щодо формування стратегії національної безпеки» https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/dosvid-izrayilyu-shchodo-formuvannya-stratehiyi-natsionalnoyi

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-164

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ЗАХИСТІ УКРАЇНИ

Сийплокі Микола Васильович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна

Збройна агресія російської федерації (рф) проти України спонукала законодавця через прийняття відповідних нормативно-правових актів обмежити монополію держави на застосування сили і розширити законні спроможності громадян щодо захисту Вітчизни[1].

Водночас, умови збройної агресії розширили і сферу дії системи соціального захисту. Виникла потреба здійснення соціального захисту військовослужбовців та інших учасників бойових дій, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, беруть участь у заходах із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф.

У 2014 році законодавцем була зроблена спроба криміналізувати суспільні відносини, щодо надання статусу учасника бойових дій. Зокрема, проєктом Закону України від 06.10.2014 № 5136, пропонувалося доповнити Кримінальний кодекс України (КК) статтями 358-1 «Підроблення документів, що є підставою для надання особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, статусу учасника бойових дій» та 364-2 «Зловживання повноваженнями особою, якій законом надано право у зв'язку з її професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати документи, необхідні для надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення». Однак, вказаний проєкт залишився поза увагою законодавців.

Наразі статус учасника бойових дій не є предметом безпосереднього кримінально-правового регулювання та наукового дослідження. Однак є похідні, тісно пов’язані положення зі статусом учасників бойових дій. Це стосується правового статусу цивільних осіб, які беруть участь у захисті України. Саме ці положення і представляють інтерес науковців-криміналістів.

Як слушно зауважив В. В. Кузнецов, дослідження формування правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України, дало змогу зробити,

[1] Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.

зокрема, такі висновки: формування правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України проходило у два етапи (до 24.02.2022 та після 24.02.2022); сформульовано поняття участі цивільних осіб у захисті України; визначено види правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України; наведено нормативно-правові акти, які забезпечують участь цивільних осіб у захисті України[2].

Аналіз указаних нормативно-правових актів дає змогу зробити висновок, що держава визначає різні категорії цивільних осіб, які беруть участь у захисті України: 1) особи, які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися; 2) особи, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій Збройних сил (ЗС); 3) члени добровольчих формувань територіальної громади[3].

Місцем участі цивільних осіб у захисті Вітчизни є територія, яка підконтрольна Україні (для членів добровольчих формувань територіальної громади) і яка тимчасово окупована (для осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, та осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС; для членів добровольчих формувань територіальної громади). Щодо можливого захисту України цивільними особами безпосередньо на території країни-агресора слід зауважити, що такі нормативно-правові підставі відсутні щодо осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС та членів добровольчих формувань територіальної громади[4]. Щодо осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, у ст. 43-1 КК жодних територіальних обмежень не передбачено. Таких осіб за КК України до кримінальної відповідальності не буде притягнуто. Безумовно, не можна виключати кримінальної відповідальності таких цивільних осіб за КК рф та Білорусі[5].

Аналіз нормативно-правової актів дає можливість визначити певні розбіжності у правовому забезпеченні вказаних категорій цивільних осіб, які беруть участь у захисті України.

1. Особи (це можуть бути громадяни України, а також особи без громадянства та іноземці, які на законних підставах перебувають на території України), які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, на нашу думку, найменш захищені з боку держави. Слід констатувати факт відсутності спеціальної нормативно-правової бази, яка б визначала повноваження та соціально-правовий захист таких осіб. Особливості активної фізичної протидії агресору таких

[2] Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.

[3] Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

[4] Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

[5] В России и Беларуси набирает обороты партизанское движение. Как оно работает. URL: https://masa.media/ru/site/v-rossii-i-belarusi-nabiraet-oboroty-partizanskoe-dvizheniekak-ono-rabotaet (дата звернення: 17.01.2024).

пересічних осіб регламентується Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК України (насамперед, ст. 43-1 КК), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України, законами України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702– IX та «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX. Слід підтримати думку, що особи, які чинять спротив ворогу на власний розсуд або за завданням Сил спеціальних операцій ЗС, не можуть віднесені до членів добровольчих формувань територіальної громади[6]. Таких осіб, згідно зі ст. 10 Закону України «Про основи національного спротиву», не можна віднести й до руху опору, оскільки такий рух формується з осіб, прийнятих на службу у військовому резерві ЗС України та інших військових формувань[7].

Як зазначав В.В. Кузнецов, певним недоліком формування такого руху опору є відсутність Положення про рух опору, що затверджується постановою Кабінету Міністрів України (КМУ)[8]. Такий документ повинен визначити права та обов'язки учасників руху опору, окреслити їх соціально-правові гарантії, установити умови непритягнення до відповідальності за вчинення дій, спрямованих на захист України, тощо. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» хоча формально і не пов'язаний із Законом України «Про основи національного спротиву», але надає у період дії воєнного стану право громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії рф та/ або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, установлених МВС України (ст. 1 Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»)[9].

Проведений аналіз відповідних нормативно-правових актів дає змогу констатувати наявність певних прогалин у Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»: відсутність чіткої кореспонденції із Законом України «Про основи національного спротиву»; невірне посилання в ст. 2 Закону України на Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України; відсутність чітких умов щодо застосування зброї[10]; непередбачення серед

[6] Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

[7] Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (дата звернення: 17.01.2024).

[8] Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.

[9] Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text (дата звернення: 17.01.2024).

[10] Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. Правові аспекти легалізації обігу та застосування цивільними особами вогнепальної зброї для відсічі збройної агресії Російської Федерації. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 3. С. 102–121; Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар / А.А. Вознюк та ін. ;

знарядь відсічі агресії з боку рф саме трофейної зброї або іншої нелегалізованої зброї. Також потребує нормативного врегулювання (постановою КМУ) механізм виплати винагороди військовослужбовцям ЗС України, інших структур сектору безпеки й оборони України, громадянам України винагороди за добровільно передану ЗС України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора[11].

2. Особи (громадяни України), які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС, також, на нашу думку, не повною мірою мають необхідне правове забезпечення. Серед указаних документів слід виділити Порядок відшкодування збитків у зв'язку із затриманням, арештом або засудженням незаконними органами чи формуваннями, утвореними на тимчасово окупованих територіях України, або органами чи формуваннями країни, яка здійснює збройну агресію проти України, особам, залученим до конфіденційного співробітництва із Силами спеціальних операцій Збройних сил від 29 грудня 2021 р. № 1451 (Порядок № 1451) та Порядок надання статусу учасника бойових дій залученим до конфіденційного співробітництва особам, які брали участь у виконанні завдань руху опору на тимчасово окупованій території України, у районі проведення АТО/ООС або на інших територіях, де велися бойові дії, від 29 грудня 2021 р. № 1452 (Порядок № 1452)[12]. Позитивними положеннями вказаних нормативно-правових актів є: надання можливості громадянам України співпрацювати із Силами спеціальних операцій ЗС; надання особам, залученим до конфіденційного співробітництва, статусу учасника бойових дій; наявність певних гарантій щодо соціально-правового захисту[13].

3. Члени добровольчих формувань територіальної громади (громадяни України) знаходяться, на нашу думку, у більш привілейованих умовах, оскільки законодавець та уряд розробили комплексну нормативно-правову базу регулювання діяльності добровольчих формувань територіальної громади. Однак, як зазначають парламентарі та фахівці, залишаються ще не вирішеними окремі питання щодо соціально-правового захисту таких осіб (насамперед йдеться про прирівняння гарантій таких осіб до гарантій осіб, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в

за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с.; Кузнецов В.В. Правове забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Правова система України в умовах воєнного стану* : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н.В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 452–484.

[11] Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

[12] Кузнецов В.В. Правове забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Правова система України в умовах воєнного стану* : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н.В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 452–484.

[13] Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом)[14]. Особливості активної фізичної протидії агресору таких пересічних осіб регламентуються Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК (насамперед, ст. 43-1 КК), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України та Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р., Порядком № 1448. Зокрема, частина 3 ст. 22 Закону України «Про основи національного спротиву» передбачає можливість лише для членів добровольчих формувань територіальних громад застосовувати під час виконання завдань територіальної оборони особисту мисливську зброю, стрілецьку зброю, інші види озброєння та боєприпаси до них у порядку, визначеному КМУ[15]. Такі умови не є оригінальними лише для цивільних осіб. Вони дублюють відповідні положення Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України[16].

Проведене дослідження дало змогу визначити питання, які потребують відповідного нормативного врегулювання щодо осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС. Необхідно у Порядку № 1451 розширити та уточнити соціально-правові гарантії для осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; передбачити додаткові повноваження щодо активної фізичної протидії агресору в Законі України «Про основи національного спротиву»[17].

У Законі України «Про основи національного спротиву» пропонуємо прирівняти гарантії членів добровольчих формувань територіальної громади до гарантій осіб, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом.

---

[14] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації, соціального, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад : проєкт Закону України (реєстр. № 7578 від 22.072022). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74606 (дата звернення: 17.01.2024); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації діяльності, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад : проєкт Закону України (реєстр. № 7578-1 від 25.07.2022). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74613 (дата звернення: 17.01.2024).

[15] Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (дата звернення: 17.01.2024).

[16] Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 828. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2018-п#Text (дата звернення: 17.01.2024).

[17] Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-165

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Сирота Дмитро Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна

Впродовж періоду з моменту початку повномасштабного вторгнення і до сьогодні українське кримінальне законодавство зазнало численних змін. І ці зміни в основному є наслідком впливу не лише проєвропейських поглядів, а також умов воєнного часу на інститут кримінальної відповідальності в Україні. Тому у переважній своїй більшості законодавчі новели направлені на приведення у відповідність кримінального закону викликам сьогодення.

Так, в умовах воєнного стану безперечною є необхідність оптимізації слідчих ізоляторів. Зокрема, у збільшенні місць за рахунок ліквідації арештних домів, в тому числі для тримання військовополонених у дільницях для тримання військовополонених, згідно з вимогами статті 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»[1]. За таких обставин обмеження волі та арешт як види покарань, при передбаченому порядку їх виконання, втрачають своє кримінально-правове і соціальне призначення та потребують значної фінансової витратності. Через неефективність застосування цих покарань постає необхідність їх виключення, перегляду або створення нових умов їх застосування та порядку виконання, впровадження нових, альтернативних покарань.

Важливого значення у вказаному контексті набуває Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»[2], який набирає чинності 28.03.2024 року. Він впроваджує новий вид основного кримінального покарання – пробаційний нагляд, що полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства та передбачає комплексний вплив на правопорушника без ізоляції від суспільства протягом 1–5 років (1–2 роки для неповнолітніх).

[1] Про попереднє ув'язнення (1993): Закон України № 3352-XII. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text

[2] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань (2023): Закон України № 3342-IX. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/s how/3342-IX#Text

Покаранням у виді пробаційного нагляду пропонується доповнити санкції статей (частин статей) Особливої частини Кримінального кодексу України[3], як альтернативу обмеженню волі. На пробаційний нагляд пропонується замінити кримінальне покарання у виді арешту у санкціях, що його передбачають (крім кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями).

Йдеться не про всі кримінальні правопорушення, а лише про окремі категорії кримінальних проступків і злочинів невеликої тяжкості. Зокрема, пробаційний нагляд може бути застосований за злочинні діяння, передбачені окремими частинами статей Кримінального кодексу України[4], такі як умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони; перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; умисне легке тілесне ушкодження; побої та мордування; домашнє насильство; погрози вбивством; зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби; зараження венеричною хворобою; ненадання допомоги хворому медпрацівником; насильницьке донорство; експлуатація дітей; примушування до вступу в статевий зв'язок; порушення порядку фінансування політичної партії і передвиборної агітації; ухилення від сплати аліментів; розголошення таємниці усиновлення; перешкоджання професійній діяльності журналістів; грубе порушення законодавства про працю; невиплату зарплати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат; порушення недоторканності приватного життя, права на отримання освіти та на безоплатну меддопомогу; крадіжку, грабіж, хуліганство і шахрайство; незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги та благодійних пожертв; підроблення документів; розголошення банківської таємниці; незаконну порубку, перевезення, зберігання і збут лісу; за браконьєрство; публічні заклики до вчинення теракту; наругу над могилою; ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; створення або утримання місць розпусти і звідництво; посів або вирощування снотворного маку чи конопель та незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту.

Принагідно зауважимо, що західний світ тривалий час послуговується інститутом пробації як альтернативою позбавленню волі[5]. Сьогодні пробація як форма покарання застосовується низкою демократичних країн світу. З 1990 року ООН та Рада Європи ухвалили близько 20 резолюцій, спрямованих на розвиток заходів, альтернативних тюремному ув'язненню. У 2010 р.

[3] Кримінальний кодекс України (2001): Закон України № 2341-III. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv

[4] Кримінальний кодекс України (2001): Закон України № 2341-III. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv

[5] Бурбій А., Пшенична А. (2023). Пробаційний нагляд як вид покарання. Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України. С. 201.

ухвалені «Правила Ради Європи про пробацію», які стали підґрунтям для ухвалення Закону України «Про пробацію»[6].

Як вид кримінального покарання пробаційний нагляд спрямований на гуманізацію пенітенціарної системи відповідаючи європейським стандартам покарання за вчинені злочини, спрямований збільшення можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства[7], яка є необхідною вже давно. Також воно дасть змогу виконати рекомендації ЄСПЛ про необхідність оптимізації пенітенціарної системи і зменшення кількості засуджених.

Суд може покласти на засудженого до пробаційного нагляду обов'язки: використовувати електронний засіб контролю і нагляду та проживати за вказаною у рішенні суду адресою; дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля; працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу); виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб[8].

В цілому очікується, що такі зміни допоможуть ефективніше виправляти поведінку засуджених, розвантажити СІЗО та зменшити фінансові витрати держави, що є гострою потребою воєнного часу. І такі очікування видаються цілком виправданими. Проте не можна оминути увагою, що окремі положення не враховують конституційних приписів, не узгоджуються з іншими законодавчими актами, містять внутрішні неузгодженості, не враховують європейських стандартів щодо чіткості, ясності, зрозумілості, стислості, послідовності, ефективності, результативності та пропорційності Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»[9]. Таким чином, все ще існує потреба у вдосконаленні його положень.

[6] Бориславський Р. А. (2023). Пробаційний нагляд як новий вид покарання. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (3 листопада 2023 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. С. 30.

[7] Бровко Н. І., Сімакова С. І. (2023). Запровадження пробаційного нагляду в Україні. Інноваційні психолого-педагогічні, лінгвістичні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (26 жовтня 2023 р. м. Білоцерківський). НАУ. С. 51.

[8] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань (2023): Закон України № 3342-IX. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/s how/3342-IX#Text

[9] Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань (2023): Закон України № 3342-IX. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/s how/3342-IX#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-166

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ступник Ярослав Валерійович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Триваюча війна росії проти України актуалізувала низку комплексних, багатофакторних загроз існуванню як європейської цивілізації, так і цілих екосистем, в яких ця цивілізація викристалізувалася. Суттєвим чинником обструкції довкілля постає саме злочинність, включаючи воєнні екологічні злочини. Відтворювана ординарна злочинність проти довкілля в Україні поєдналася з кримінально-агресивним тиском на навколишнє природне середовище, що у ще більшій мірі сприяло й продовжує сприяти метасистемній, глобальній еколого-кліматичній кризі, репрезентуючи загрозу планетарного масштабу[1].

У Спеціальній доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) наголошується на небезпечних змінах клімату, опустелювання, деградацію земель, стале управління земельними ресурсами, продовольчу безпеку та потоки парникових газів у наземних екосистемах. Починаючи з доіндустріального періоду, температура повітря на поверхні суші зросла майже вдвічі. Зміна клімату, включаючи збільшення частоти та інтенсивності надзвичайних ситуацій, лісових пожеж, негативно вплинула на продовольчу безпеку та наземні екосистеми, а також сприяла опустелюванню та деградації земель у багатьох регіонах. Окремо акцентується на тому, що стале управління земельними ресурсами, включаючи стале управління лісами, захист лісів, може запобігти та зменшити деградацію земель, підтримувати її продуктивність, зменшити негативний вплив зміни клімату[2].

Не потребує додаткових аргументів теза про те, що зміна клімату, виснаження природних ресурсів, забруднення й деградація навколишнього середовища, скорочення біорізноманіття, бідність, зростання нерівності всередині та між країнами, безробіття, збройні конфлікти, екстремізм, тероризм – це лише окремі фрагменти цілого, що залишається за горизонтом, поза спектром видимого. Але воно, це ціле, впливає на фрагменти.

[1] Орлов Ю.В., Ступник Я.В. (2023). Кримінологічний аналіз екологічної злочинності в Україні: від ординарної ситуації до контексту війни. Вісник кримінологічної асоціації України. №2 (29). С. 277.

[2] IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse gas fluxes in Terrestrial Ecosystems/ Summary for Policymakers Approved Draft. Headline Statements. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/3.-Summary-of-Headline-Statements.pdf.

Впливаючи ж на фрагменти, ціле кардинально змінити неможливо, хоча й фрагменти, ясна річ, впливають на ціле, ускладнюючи його[3].

Разом з тим, не можна закривати очі й на ту обставину, що не лише війна послужила формуванню системних загроз довкіллю. Не менш значущими є й ті внутрішні, ординарні кримінальні практики, які відтворювалися на постійній основі задовго до війни й продовжують відтворюватись вже у воєнний період. Це стійкі кримінальні практики, протидія яким, у комплексі з відсіччю збройній агресії та припинення пов'язаних з нею триваючих екологічних злочинів – справа надзвичайної важливості.

Абсолютну більшість кримінальних правопорушень проти довкілля складає незаконна порубка або незаконне зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України), причому їх відсоток серед посягань цієї спрямованості збільшився з 33,6% до 52,8%. У 2013–2014 рр. виявилося близько 1000 таких фактів. Після дуже суттєвого зростання у 2015–2016 рр. до 2313 (у 2,3 рази) чисельність цих посягань у наступні три роки зменшувалася, але незначно та у 2019 р. дорівнювала 1961 (-15,2% до рівня 2016 р.). У 2020–2021 р. знову відбулося збільшення цих випадків, спочатку на 30,2%, а потім ще на 12,1%. У 2021 р. зафіксовано 2862 кримінальні правопорушення. У 2022 р. відбулося помірне зниження до рівня 2454. Рівень первинних кримінальних практик у сфері лісового господарства залишається високим, а динаміка – хвилеподібною. При тому звертає на себе увагу вкрай низька ефективність правозастосовної діяльності в аспекті якісного розслідування та направлення кримінальних проваджень до суду з обвинувальними актами. Наочним є дисонанс між кількістю зареєстрованих та направлених до суду кримінальних проваджень. Так, лише 17% проваджень за фактами знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України) завершується складанням обвинувального акту. Не набагато більшим є відсоток успішного завершення розслідувань за фактами незаконних порубок або незаконне зберігання, збут лісу(ст. 246 КК України –18,8%). Лише 8% проваджень за фактами незаконного полювання (ст. 248 КК України) направляються до суду. І взагалі не завершуються протягом останніх восьми років складанням обвинувальних актів розслідування фактів порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України). Незважаючи на низький рівень виявлення і фіксації останніх (щорічно приблизно 4 кримінальних проваджень), абсолютно незадовільною видається ситуація неспроможності реалізувати задачі і досудового розслідування і кримінально-правового регулювання загалом. Як можна переконатися з викладених статистичних даних, динаміка злочинності проти довкілля попри періодичні коливання демонструє загальну та вельми суттєву тенденцію до зростання. Так, у 2014 р. чисельність цих кримінальних правопорушень скоротилася на 10,2% (що не в останню чергу зумовлено скороченням статистичної бази обліку через тимчасову окупацію росією Автономної Республіки Крим, частин Донецької та Луганської областей). У наступні два роки дуже суттєво зросла, на 50,3% щодо рівня 2014 р., у 2017–2018 рр. трохи знизилась до 3529 (-10,9%), в подальші три роки збільшилася,

[3] Литвинов О.М., Орлов Ю.В. (2020). Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, С. 12.

спочатку незначно (+6,8%), а у 2020–2021 рр. більш суттєво (+20,9% та +18,8%) до 5146. Зазначені діяння складали в середньому 0,8% від усіх виявлених в країні кримінальних правопорушень[4]. Натомість у 2022 р. рівень злочинності проти довкілля сягнув відмітки у 4018 кримінальних правопорушень, з яких 742 – кримінальні проступки та 3276 – злочини. І це в цілому відповідає загальному тренду у розвитку криміногенної обстановки, визначальний вплив на яку сформувала війна, повномасштабна збройна агресія російської федерації. Й окрім скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію частини території України, активне ведення бойових дій, а також значну міграцію населення, виїзд за межі країни близько 8 млн. громадян, фіксується й не менш важливе зрушення у правозастосовній практиці щодо заподіяння шкоди довкіллю взагалі та лісовим ресурсам, лісу, зокрема у бік кваліфікації як воєнних злочинів, тобто за ст. 438 КК України. Україна зіткнулася з тим, що раніше, в тому числі й у період з 2014 по 24.02.2022 р., було радше винятком, аніж правилом – воєнними злочинами проти довкілля. І це значна частина злочинів, які наразі поповнюють статистичний масив саме за ст. 438 КК України. Зокрема, з моменту початку повномасштабного вторгнення рф було зафіксовано 2333 випадки завдання шкоди довкіллю в результаті бойових дій. Завдана шкода оцінюється в 1912 млрд. грн. (в 867 млрд. грн. оцінюється забруднення земель та ґрунтів, 988 млрд. грн. – повітря, 57 млрд. грн – води). Значна шкода була завдана й продовжує завдаватися лісам (зокрема, в результаті пожеж), об'єктам природно-заповідного фонду, біорізноманіттю, корисним копалинам[5]. Водночас варто відзначити, що далеко не завжди відбувається адекватна реакція на злочинне спричинення шкоди довкіллю з боку правоохоронних органів, що сприяє їх латентизації.

Дуже важливим практичним аспектом відшкодування завданих збитків є збір даних та доказів, фіксування фактів шкоди, убезпечення надійних даних про базовий стан довкілля (до вторгнення та до завдання шкоди), і тут без допомоги міжнародних партнерів ми не зможемо забезпечити безумовну відповідальність агресора за використання довкілля в якості воєнних цілей та для воєнних цілей армії агресора. Попросити та отримати таку допомогу (експертну, технічну, фінансову, організаційну, та ін.) ще не пізно, адже наслідки та факти екоциду ми будемо ще довго виявляти після закінчення воєнних дій та перемоги України.

На жаль, але продовження бойових дій спричиняє непоправну шкоду цілим екосистемам, збереження і відродження функціоналу яких має стати складовою концепції перехідного правосуддя для України, а також сформувати окремий фокус уваги на рівні міжнародного кримінального правосуддя.

[4] Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік (2022).: монографія / авт. кол. М.Г.Вербенський, О.Г.Кулик, І.В.Наумова таін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, С. 98–99

[5] «United for Justice»: притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. Екологія. Право. Людина. 2023. 8 березня. URL: http://epl.org.ua/announces/united-for-justice-prytyagnennya-do-vidpovidalnosti-za-voyenni-zlochyny-proty-dovkillya/#:~:text%D0%B8.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-167

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОЛАБОРАЦІОНІЗМОМ

Сьомін Сергій Валерійович

доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу правової та антикорупційної політики Національного інституту стратегічних досліджень
м. Київ, Україна

Сучасний етап українського державотворення відбувається у надзвичайно складний та кровопролитний період, який становить пряму загрозу самому існуванню Української нації. Понад 10 років *(починаючи з 20 лютого 2014 р.)* Україна веде гібридну і пряму війну проти російського агресора за нашу незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Тимчасова окупація російськими військами значної частини української території *(згідно останніх даних, загарбники утримують близько 4% Миколаївщини, 88% Херсонщини, 67% Запоріжжя, 57% Донеччини, 99% Луганщини та увесь Крим)*[1] призвела до поширення нового для українського кримінального права явища – різноманітних форм та видів співробітництва місцевих мешканців окупованих територій із агресором. Такий різновид протиправної поведінки як у міжнародному, так і в українському законодавстві отримав назву «колабораційна діяльність».

Відповідно до чинного законодавства більшості країн Європи, діяльність колабораціоністів визначається як зрада громадян інтересам власної держави. Залежно від ступеня шкоди, що була завдана останніми, передбачається відповідна кримінальна відповідальність – довгострокове ув'язнення чи навіть смертна кара. Існує певний парадокс. Сучасне міжнародне гуманітарне право одночасно визнає неприпустимість співпраці з ворогом в умовах збройного конфлікту. Зокрема, IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907 р.)[2], яку Україна ратифікувала 24 серпня 1991 р. прямо забороняє будь-яку співпрацю з ворогом. Але в той же час, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) і додаткові протоколи до неї, не містять чіткої заборони щодо роботи місцевого населення на тимчасово окупованих територіях. А продовження виконання громадянином своїх посадових чи трудових обов'язків в умовах

[1] Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих РФ. Затно нак. Мін. з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 20.12.2023 р. № 363. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/re39004?an=9

[2] IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. Набрала чинності для України 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

окупації, за умов відсутності ознак кримінального правопорушення, не буде вважатися співпрацією з ворогом чи пособництво останньому.

На сьогоднішній день, українське правове поле щодо питання визначення і покарання за колабораціонізм знаходиться на етапі свого вдосконалення відповідно до норм міжнародного, насамперед, європейського права. Однією з проблем для правозастосовних органів України виступає здійснення правової кваліфікації відповідних дій осіб з урахуванням положень частин 3 та 6 ст. 111-1 КК України *(Колабораційна діяльність)* та положень частин 1-3 ст. 436-2 КК України *(Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників)* тобто розмежування фактично схожих за своєю об'єктивною та суб'єктивною стороною злочинних діянь, попри різні види і строки покарання за їх вчинення.

Незважаючи на певні успіхи на шляху вдосконалення нормативно-правового поля України на ниві боротьби з колабораціонізмом, говорити про суттєве покращення у цій сфері ще зарано. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на початок лютого 2024 р. загалом зареєстровано понад 122 тис. злочинів про порушення законів та звичаїв війни *(ст. 438 КК)*, понад 16 тис. злочинів проти національної безпеки, серед яких: понад 3 тис. випадків державної зради *(ст. 110 КК)*, понад 7 тис. – колабораційна діяльність *(ст. 111-1 КК)*, понад 1 тис. – пособництво державі агресору *(ст. 111-2 КК)*[3]. Надзвичайно великий загальний обсяг порушених справ вимагає значних людських та матеріальних ресурсів через високі стандарти і складність доведення провини. Як свідчить практика, лише близько 20% таких справ передається до суду.

За інформацією сайту «Рух ЧЕСНО», протягом 2018–2023 рр. в українських судах перебувало на розгляді за ст. 111 КК України «державна зрада» – 2583 кримінальних провадження. Із них розглянуто – 553 справи, визнання винуватості – у 20 справах, закрито – 195 проваджень. За п'ять років війни суд визнав винуватість лише у 3,6% розглянутих справ.

За інформацією Національної поліції України, станом на середину лютого 2024 р. слідчими відомства розпочато більш ніж 3,6 тис. кримінальних впроваджень за ст. 111-1 КК України (Колабораційна діяльність), а також понад 240 кримінальних проваджень за ст. 111 КК України (Державна зрада)[4].

Стратегічний вектор інтеграції України до європейського правового поля вимагає від нас особливо ретельного дотримання при розгляді судових справ щодо колабораціонізму невід'ємних прав і свобод людини. В якості орієнтира доцільно звернути увагу на рекомендації Венеціанської Комісії. У них,

[3] Офіс Генерального прокурора України. Офіційний сайт. URL : https://www.gp.gov.ua/

[4] Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 15.02.2024). Офіційний вебпортал Національної поліції України. URL : https://www.npu.gov.ua/news/

зокрема, наголошується, що при судовому розгляді справ щодо колабораціонізму обов'язково необхідно дати відповідь на такі питання[5]:

– Чи був колабораціонізм свідомим, організованим та тривалим?

– Чи ґрунтувався колабораціонізм на письмовому документі *(тобто письмовій згоді особи, яка погодилися на співпрацю)*?

– Чи діяв колабораціоніст таємно *(приховано)*, або як таємний інформатор, або через посередника?

– Чи збирав колабораціоніст оперативну інформацію, яка оброблялася, зберігалася або використовувалася органами державної безпеки агресора?

– Чи мали дії колабораціоніста ознаки певних порушень *(злочинів)* проти власної держави або обмежень прав і свобод співгромадян?

– Чи отримував колабораціоніст вигоду від співпраці з ворогом – тобто матеріальний *(фінансовий)* зиск або певні привілеї *(послуги)* у працевлаштуванні, кар'єрному зростанні тощо?

Особливе місце на ниві боротьби з колабораціонізмом займає постконфліктне врегулювання, яке неможливе без відновлення справедливості та обмеження прав і свобод для тих, хто співпрацював із ворогом. На нашу думку, кримінальна відповідальність за колабораціонізм повинна передбачати не лише співпрацю (добровільну чи недобровільну) із ворогом, а виключно дії на користь держави-агресора і на шкоду України. Люди, які співпрацювали заради порятунку життя і здоров'я (власного чи оточуючих) та не мали іншого вибору під час окупації – не можуть вважатися злочинцями й не повинні нести кримінальну відповідальність за колабораціонізм.

Беручи до уваги викладене, є усі підстави сформулювати та запропонувати до практичного впровадження такі рекомендації:

– на національному рівні необхідно розробити та запровадити цілеспрямовану державну роз'яснювальну інформаційно-виховну політику, покликану сформувати стійку громадську думку щодо невідворотності покарання за колабораціонізм;

– кожен в Україні повинен чітко усвідомити, що співпраця з ворогом на шкоду власній державі – це тяжкий кримінальний злочин;

– заочний вирок суду для колаборанта – це не умовний термін, а лише відкладене покарання, яке із часом невідворотно наздожене злочинця у будь-якому куточку планети;

– угода з підозрюваним у колабораціонізмі – це не потурання злочину, а навпаки – верховенство права і подекуди найкоротший шлях до судового вироку та один з варіантів отримання необхідної інформації;

– доцільно суттєво та якісно прискорити вдосконалення українського законодавства в царині протидії колабораціонізму із залученням авторитетних вітчизняних та зарубіжних фахівців в галузі права;

[5] Європейська комісія «за демократію через право» (Венеціанська комісія). Страсбург, 30.11.2012. Висновок № 694/2012. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_2012_078_2012_11_30.pdf

– Верховній Раді України слід затвердити більш чіткі визначення ключових понять та механізмів публічного управління у сфері нормативно-правового регулювання протидії злочинним проявам колабораціонізму;

– за прикладом європейський країн, потребує законодавчого відокремлення відповідальність за менш небезпечні види колабораціонізму *(на кшталт співпраці з ворогом в гуманітарній сфері, щодо захисту прав людей тощо)*, від найбільш небезпечних – військового та політичного колабораціонізму;

– окрему увагу слід приділити деталізації злочинів економічного колабораціонізму, розробці й запровадженню механізмів публічного управління у соціокультурній та релігійній сферах в умовах війни;

– потребує суттєвого вдосконалення нормативно-правова база патріотичного виховання в України;

– правоохоронні органи України мають керуватися простим і зрозумілим правилом – якість важливіша за кількість *(Саме тоді жорсткість покарань за колабораціонізм буде відповідати суспільним очікуванням)*;

– людські та матеріальні ресурси правоохоронних органів повинні зосереджуватися на розслідуваннях особливо тяжких злочинів колабораціонізму, а випадки, які не завдали значної шкоди державі і не несуть великої суспільної небезпеки – доцільно розглядати в порядку люстрації.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-168

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Таран Олена Вікторівна
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

В умовах правового режиму воєнного стану, що був запроваджений внаслідок збройної агресії рф проти України, правове регулювання кримінального провадження зазнало низки змін, що зумовлено необхідністю його адаптації до екстраординарних умов збройного конфлікту.

Так, до КПК України було внесено зміни і доповнення більшість яких безпосередньо спрямована на адаптацію кримінальної процесуальної діяльності до умов воєнного стану[1], час дії деяких норм обмежується рамками правового режиму воєнного стану або є пролонгованим на визначений термін після припинення чи скасування воєнного стану, реалізація окремих норм можлива за певних умов, а для інших підставою застосування є сам факт правового режиму воєнного стану.

Таким чином, сформовано механізм правового регулювання, призначений для ситуацій та умов, коли звичайний процесуальний порядок не може бути практично реалізований або застосування спеціального механізму є пріоритетним.

Серед законодавчих новацій: визначення спеціального статусу підозрюваного, обвинуваченого, засудженого стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого (п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК України); застосування загальних засад кримінального провадження із урахуванням особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану (ч.3 ст. 7 КПК України); розширення та уточнення повноважень прокурора (ст. 36 КПК України), керівника органу досудового розслідування (ст. 39 КПК України); урахування положень особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану під час застосування ст. 87 КПК України, якою визначено поняття недопустимих доказів та обов'язок суду

[1] Низка змін і доповнень до КПК України, які хоча і були внесені до КПК України під час дії правового режиму воєнного стану, спрямовані на вирішення проблем правової регламентації та правозастосування, актуальних для кримінального провадження загалом, не обов'язково у зв'язку із воєнними станом.

визнавати істотними порушення прав людини і основоположних свобод; право суду обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, якщо вони отримані в порядку отримання показань, визначеного ст. 615 КПК України (ст. 95 КПК України); особливості поновлення процесуального строку (ст. 117 КПК України); безальтернативне застосування запобіжного заходу тримання під вартою щодо осіб, які вчинили визначені злочини (ст. 176, 183 КПК України); скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого (ст. 201-1, 202, 203 КПК України); особливості проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 223, 225, 238 КПК України); окремі підстави зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру (ст. 280 КПК України); відновлення досудового розслідування (ст. 282 КПК України); можливість здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність); ст. 111-2 КК України (пособництво державі-агресору); ст. 114-2 КК України (несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану) та щодо підозрюваного, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся (ст. 297-1 КПК України); судовий розгляд за відсутності обвинуваченого (in absentia), якщо стосовно нього уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся (ст. 323 КПК України); продовження запобіжного заходу в суді у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в умовах воєнного стану (ст. 331 КПК України); зупинення судового провадження у разі призову обвинуваченого для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та якщо уповноваженим органом прийнято рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого та обвинуваченим надано письмову згоду на такий обмін (ст. 335 КПК України); здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану, коли обвинувачений перебуває поза межами приміщення суду (ст. 336 КПК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 537, 539 КПК України); особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану (розділ IX-1 КПК України).

З огляду на структуру КПК України, переважно ці норми розміщені у частині, яка регламентує загальний порядок кримінального провадження, проте більшість з них містить відсилку до спеціального порядку досудового

розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. Так само норми розділу IX-1 КПК України містять відсилки до загального порядку (до положень, пов'язаних та не пов'язаних з воєнним станом).

Можливість застосування деяких із спеціальних норм законодавець обмежує умовою об'єктивної неможливості додержання звичайної процедури або виконання повноважень, при цьому не розкриває поняття і зміст цієї умови. Тому важливо відображати у процесуальних документах обставини, які унеможливили функціонування певного органу, виконання повноважень або інше, оскільки саме це є визначальним для правильної правової оцінки щодо визначення норми та способу дій у конкретній ситуації на певний момент часу.

Ця проблема актуальна не тільки для кримінального процесу. У різних юрисдикціях неодноразово виникали спори про застосування норм, які містять вказівку про воєнний стан або про застосування «звичайних» норм у зв'язку із воєнним станом. Суть проблеми у тому, що існує різне розуміння того чи потрібно у будь-якому разі таке застосовування, якщо у конкретному випадку умови воєнного стану – це сам тільки факт, дія відповідного правового режиму, без суттєвого впливу на певну ситуацію на певний момент часу (наприклад, відсутність активних бойових дій, можливість здійснювати свої повноваження, робота у звичайному режимі уповноважених суб'єктів тощо). Наразі усталеною вважається позиція (див., наприклад, рішення ВС від 27.03.2023 у справі № 160/14362/21, від 16.02.2023 у справі № 640/7964/21, від 18.01.2023 у справі № 160/21195/21) про те, що сам по собі факт запровадження воєнного стану не є єдиною достатньою підставою для відхилення від звичайної процедури і у кожному конкретному випадку потрібно з'ясувати які обставини в умовах воєнного стану і як саме вплинули на спосіб дій та ситуацію.

Водночас, об'єднана палата ККС ВС сформулювала правову позицію щодо розуміння змісту особливо кваліфікуючої ознаки крадіжки – її вчинення в умовах воєнного стану(ч. 4 ст.185 КК України). А саме те, що суд шляхом здійснення правосуддя лише застосовує норми закону, однак не може перебирати на себе функції законодавчого органу та своїми рішеннями відступати від правових норм чи змінювати їх, тим самим спотворювати закріплену в них законодавчу мету. За ч. 4 ст. 185 КК кримінальна відповідальність передбачена за вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану на території, на якій він введений, а вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) як обставина, що обтяжує покарання, може бути врахована судом лише в аспекті індивідуалізації кримінальної відповідальності[2].

Отже, правове регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану характеризується наявністю як звичайних, так і спеціальних

[2] Об`єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду: постанова від 15 січ. 2024 року. Справа № 722/594/22. Провадження № 51-3186 кмо 22. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/116446106

«воєнних» норм, що у окремих випадках може ускладнювати правозастосування, особливо, якщо у нормі міститься вказівка про воєнний стан і це є достатньою підставою для її застосування, а також у оцінці умов об'єктивної неможливості додержання звичайної процедури або виконання повноважень.

У вирішенні проблем правової визначеності та застосування «воєнних» норм КПК України важливу роль відіграє судова практика, яка може орієнтувати на необхідність усунення прогалин в законодавстві та пропонує тлумачення понять і ситуацій, які не розкриті законодавцем. Відтак потрібні єдині підходи судової практики до розуміння умов застосування «воєнних» норм.

Крім того, на нашу думку, після закінчення воєнного стану, варто повернутися до дослідження практики нормативного регулювання та правозастосування під час воєнного стану, переглянути відповідні положення КПК України та зважити на доцільність імплементації деяких ефективних практик в постійне законодавство. Таким чином досвід застосування процесуальних норм в умовах воєнного стану має бути ретельно проаналізований для вдосконалення механізмів правового регулювання екстраординарних ситуацій.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-169

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ, ЩО СКЛАДАЮТЬ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ СКЛАД ОСОБИ, ЯКА САМОВІЛЬНО ЗАЛИШАЄ ВІЙСЬКОВУ ЧАСТИНУ АБО МІСЦЕ СЛУЖБИ

Ткаченко Павло Ігорович
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України
м. Дніпро, Україна

Самовільне залишення військової частини або місця служби є вкрай негативним, кримінально-караним, правопорушенням, яке становить значні загрози для військової дисципліни та національної безпеки. На протязі тривалого часу, дана актуальна проблема становить значний інтерес в контексті кримінологічних досліджень, зокрема у зв'язку з необхідністю розуміння причин та характеристик осіб, які вчиняють правопорушення. В даній роботі ми аналізуємо теоретичну площину кримінально-правових ознак, які визначають кримінологічний склад особи, що самовільно залишає військову частину або місце служби.

Кримінально-правові ознаки особи злочинця, що самовільно залишила військову частину або місце служби – це відомості про склад вчиненого самовільного залишення військової частини або місця служби, спрямованість та мотивацію кримінально-протиправної поведінки, одноособовий або ж груповий характер кримінально-протиправної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінально-протиправної діяльності, наявність судимостей тощо[1]. Водночас, кримінально-правові ознаки особи злочинця мають важливе значення при призначенні особі, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, покарання. Зокрема, відповідно до чинного кримінального законодавства України суд під час призначення покарання має враховувати характер та ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, особу, винну у його скоєнні, ставлення злочинця до вчиненого ним кримінально-протиправного діяння та обставин справи, які безпосередньо пом'якшують або ж обтяжують кримінальну відповідальність[23].

Досліджуючи вищевказану проблематику варто зауважити правовий контекст, а саме, більшість країн мають чітко визначені норми щодо

[1] Чаплинська Ю.А. (2019). Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. С. 181–184.

[2] Денисов С.Ф. (2020). Особа злочинця у кримінологічній теорії України. Харків: Вісник Кримінологічної асоціації України. С. 152–159.

[3] Vyprytskyi A. O. (2023). MILITARY OFFENCES AND WAR CRIMES: BACKGROUND, THEORY AND PRACTICE // Publishing House "Baltija Publishing".

самовільного залишення військової служби у своєму кримінальному законодавстві. Такі дії можуть бути кваліфіковані як військовий злочин, дезертирство або інша форма порушення порядку несення або проходження військової служби, залежно від конкретних обставин. Крім того, існують спеціальні норми, які передбачають покарання за невиконання військового обов'язку.

Аналізуючи особистості, які вчиняють самовільні дії, кримінологи звертають увагу на ряд ключових факторів. Перш за все, важливо враховувати соціально-економічний статус та освіту особи. Досвід військової служби, рівень психічного здоров'я та наявність психічних розладів також можуть впливати на ймовірність вчинення протиправних дій.

Дослідження кримінально-правових ознак, що складають кримінологічний склад особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби обумовлене статистичною поширеністю фактів учинення військовослужбовцями досліджуваного виду злочину. Так, аналіз рівня злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби свідчить, що у 2007 р. їх було зареєстровано всього 508, у 2008 – 450, у 2009 – 442, у 2010 – 551, у 2011 – 493, у 2012 – 352. Це означає, що протягом 2007–2012 рр. загальна кількість злочинів, які вчинені військовослужбовцями, з певним коливанням скоротилася майже на третину. Звичайно, що рівень військових кримінальних правопорушень не є об'єктивним, оскільки не охоплює великий пласт латентних злочинів, що не відбиваються у показниках кримінально-правової статистики через замкнутість, автономність військової сфери, слабку доступність до неї з боку громадськості, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців. Від показників рівня військових злочинів відрізняється інший показник – рівень судимості. Так, у 2007–2012 рр. судами України було засуджено 2124 військовослужбовці, зокрема: у 2007 р. – 382, у 2008 р. – 387, у 2009 р. – 395, у 2010 р. – 390, у 2011 р. – 283, у 2012 р. – 287[4]. Цей показник за означений період скоротився на чверть. Водночас за період 2013 – 2022 рр. спостерігається інша динаміка військових кримінальних правопорушень. Так, у 2013 р. обліковано 341 правопорушення, з яких 23 за ст. 407 КК України, у 2014 р. – 4 045, з яких 1810 за ст. 407 КК України, у 2015 р. – 6083, з яких 3916 за ст. 407 КК України, у 2016 р. – 3 580, з яких 2342 за ст. 407 КК України, у 2017 р. – 6043, з яких 3188 за ст. 407 КК України, у 2018 р. – 241, з яких 166 за ст. 407 КК України, у 2019 р. – 11, з яких 9 за ст. 407 КК України, у 2020 р. – 4 014, з яких 2878 за ст. 407 КК України, у 2021 р. – 2 980, з яких 2006 за ст. 407 КК України; у 2022 р. під час дії правового режиму воєнного стану вчинено 13 766

[4] Military offences and war crimes: background, theory and practice : monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 876 p.

військових кримінальних правопорушень, з яких 6183 обліковано за ст. 407 КК України[5].

Разом із тим ознаки, які становлять кримінологічну структуру особи, що самовільно залишає військову частину або місце служби, не завжди характерні в повному обсязі для конкретної особи, що вчиняє це кримінальне правопорушення. Вони подають, як правило, загальний портрет особистості злочинця[6]. Тому залежно від обставин конкретно визначеної справи набір ознак особи, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби, буде видозмінюватися[7].

Таким чином, зважаючи на вищевикладене, проблема дослідження кримінально-правових ознак, що складають кримінологічний склад особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби становить підґрунтя для подальших наукових розробок.

[5] Ткаченко П. І. (2023). Кримінологічна характеристика особи військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби // Military offences and war crimes: background, theory and practice : monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia :Baltija Publishing, DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-31.

[6] Кримінологія: Загальна та Особлива частини. (2009). Харків: Право. С. 288.

[7] Висоцький П. Г. (2021). Аналіз ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. С. 58 – 60.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-170

ВИЯВЛЕННЯ УМОВ ТА ПРИЧИН ЗЛОЧИННОСТІ – ОБ'ЄКТИВНА СКЛАДОВА КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Топчій Василь Васильович
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Топчій Оксана Василівна
доктор юридичних наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Як свідчить практика, сучасна державна політика України у сфері кримінально-процесуальної діяльності має одну досить суттєву ваду, а саме – у ній досі не закріплений такий правовий інститут, як «причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення»[1].

Проте, деякі правові засади у цьому напрямі створені у підзаконних нормативно-правових актах, що можна було б взяти за основу видозміни змісту чинного Кримінального процесуального кодексу України. Зокрема, такий висновок витікає з результатів аналізу наказу Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309 «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» та інших нормативно-правових актів, які стосуються процесу щодо запобігання кримінальним правопорушенням як з боку засуджених, так й інших осіб.

У такому ж контексті сформульовані й загальні правові джерела сьогодення, що регулюють правовий статус правоохоронних органів і судів в Україні, загальні напрямки удосконалення та підвищення ефективності діяльності яких визначено у Стратегії у сфері прав людини, Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку та інших нормативно-правових актах, змістовну основу яких складають завдання щодо нейтралізації, блокування,

[1] Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 191-192.

усунення тощо детермінант, що спричиняють та обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень[2].

Проте, для того, щоб знизити рівень дискусійності з означеної проблематики та, з іншого боку, більш аргументовано довести, що зміст запобіжної діяльності включає у себе, поряд з кримінально-правовими та оперативно-розшуковими заходами (ст. ст. 1, 50 Кримінального кодексу (КК), Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), й кримінально-процесуальний аспект (засади), без сумніву, досить важливо з'ясувати у цілому зміст такої кримінологічної категорії, як «кримінально-процесуальні засади запобігання кримінальним правопорушенням».

Додатковим аргументом з цього приводу виступають отримані у ході даного дослідження результати аналізу наукової літератури, законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також практики їх реалізації, включаючи у судах України та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які дозволяють констатувати, що не дивлячись на відсутність у чинному кримінально-процесуальному законодавстві чітких правових норм, які пов'язані з необхідністю встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, детермінація усіх без винятку суспільних явищ і процесів у виді їх спричинення, обґрунтування і кореляції, зобов'язує й на рівні розгляду кримінального провадження встановлювати ті детермінанти, що породили і розвинули злочинну мотивацію винної особи, та, в кінцевому підсумку, привели її до вчинення кримінального правопорушення.

Виходячи з цього, можна зробити й інші висновки по суті досліджуваної проблематики, а саме: без законодавчо закріплених обов'язків для сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (дізнавачів, слідчих і прокурорів) та суддів щодо виявлення та процесуального реагування на встановлені при цьому причини і умови, які сприяли виникненню та реалізації злочинного умислу винної особи, практично неможливо підвищити рівень ефективності запобіжної діяльності та знизити питому вагу рецидиву у загальній структурі злочинності в Україні.

Як свідчить практика, в основному, пріоритетною на сьогодні у суспільстві є діяльність правоохоронних органів, які здійснюють так зване спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням та заради чого вони створюються у будь-якій державі. Сутність даного виду запобігання зазначеними суб'єктами зводиться до організації та реалізації заходів кримінологічної профілактики, відвернення та припинення кримінальних правопорушень[3].

У свою чергу, заходи кримінологічної профілактики передбачають здійснення їх з метою випередження, обмеження, усунення джерел

[2] Батиргареєва В. С., Бабенко А. М. (2020). Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук.* № 1. С. 39-54.

[3] Голіна В. В. (2011). *Запобігання злочинності (теорія і практика):* навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України. С. 22.

протиправних та кримінально караних діянь на об'єкти правової охорони (ст. 1 КК) та спрямованої на їх захист.

Саме з цих міркувань, як видається, для всіх суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням законодавець таку діяльність визначив ключовим завданням їх функціонування, яке закріплено у їх статутних законах (наприклад, у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – для суб'єктів ОРД).

Особливе місце серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням займають учасники сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (ст. ст. 36-41 КПК), які здійснюють заходи слідчої профілактики[4]. При цьому, як це витікає зі змісту ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», на вказаний державний орган покладено обов'язок щодо координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

З урахуванням зазначеної норми права, без сумніву, можна вести мову й про наявність в нашій державі системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, але з урахуванням того факту, що на законодавчому рівні галузь такої діяльності названо не сферою запобігання, а сферою протидії злочинності, що в останньому випадку зводить потенціал можливості першого виду суспільної профілактики лише до реагування правоохоронних органів, включаючи суб'єкти слідчої профілактики, на юридичні факти злочинної діяльності, а не на її випередження, обмеження, усунення тощо. При цьому протидія здійснюється тільки на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення, або замаху на нього (ст. ст. 14, 15 КК).

У цілому ж, як показує практика, навіть в умовах відсутності у КПК норм кримінологічного характеру, суб'єкти слідчої профілактики, поряд з необхідністю реалізації завдань кримінального провадження (ст. 2), об'єктивно вимушені займатись питаннями запобіжної діяльності, що обумовлено, зокрема, як загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК), які передбачають обов'язок для учасників сторони обвинувачення у кримінальному провадженні вивчати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (а, це – чисто кримінологічний аспект кримінального процесу), так й встановлювати механізм вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння, який, у свою чергу, включає такі кримінологічні елементи, як: зв'язок і взаємодія зовнішніх детермінантів об'єктивної дійсності та внутрішніх процесів і станів винної особи (обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання (ст. ст. 66, 67 КК); мотиви та мотивацію суб'єкта злочинної діяльності; криміногенну орієнтацію; т. ін.)[5].

Саме з цих міркувань і слід видозмінити зміст сучасної кримінальної процесуальної політики України шляхом, зокрема, внесення у чинний КПК норм щодо виявлення причин і умов вчинення конкретного злочину.

---

[4] Голіна В. В., Головкін Б. М. (ред.) (2014). *Кримінологія: підручник*. Харків: Право, 2014. С. 157-158.

[5] Закалюк А. П. (2007). Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. *Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн.* Київ: Видавничий Дім «Ін Юре». С. 277-286.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-171

«ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Фулей Тетяна Іванівна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства
та науково-методичного забезпечення суддівської освіти
Національної школи суддів України
м. Київ, Україна

У вироках, ухвалених за наслідками кримінальних проваджень, у яких здійснювалося спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження (*in absentia*), відповідно до вимог ч. 5 ст. 374 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) суд має окремо обґрунтувати, «чи були здійснені стороною обвинувачення всі можливі передбачені законом заходи щодо дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого на захист та доступ до правосуддя з урахуванням встановлених законом особливостей такого провадження»[1]; ці зміни були внесені Законом України від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII[2]. Тому, розглядаючи *in absentia* справи за ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни), суди виконують ці вимоги – як приклади можна навести вирок[3] у резонансній справі за обвинуваченням Б. Шультумова та П. Аганаєва у скоєнні воєнних злочинів у домогосподарстві в селі Бузова Бучанського району Київської області[4] або вирок (нещодавно залишений без змін Верховним Судом[5]) щодо особи, яка, обіймаючи посаду військового комісара в органах влади окупаційної держави, здійснила порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, шляхом примушування осіб, які перебувають під захистом, служити в збройних силах країни-окупанта[6]. Не акцентуючи, з огляду на обсяг цієї публікації, на повноті такого обґрунтування, видається актуальним

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України № 4651-VI. (2012). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[2] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини. Закон України № 1689-VII. (2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n28

[3] Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області. Справа № 369/9950/22. (2022). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107577110

[4] Жежера, О. (2022). Військовослужбовців РФ засудили за злочини, скоєні в селі Бузова. *Чесно*. URL: https://www.chesno.org/post/5434/

[5] Постанова Верховного Суду. Справа № 753/14148/21. (2024). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117442733

[6] Вирок Дарницького районного суду міста справі Києва. Справа № 753/14148/21. (2023). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110409601

проаналізувати зміст поняття «доступ до правосуддя» та співвідносити його з поняттям «право на захист».

Насамперед зауважимо, що у тексті КПК «доступ до правосуддя» закріплено у п. 14 ч. 1 ст. 7 та у ст. 21 як одну із засад кримінального провадження, а внаслідок змін, внесених Законом № 1689-VII – також у ч. 2 ст. 7 та ч. 5 ст. 374 у контексті дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого суду у разі здійснення кримінального провадження *in absentia*.

Ст. 21 КПК складається з чотирьох частин: у ч. 2 ст. 21 йдеться про обов'язковість та безумовне виконання рішень суду, а три інші частини можна вважати такими, що стосуються «доступу до правосуддя» (як його розуміє національний законодавець); вони охоплюють: право кожного на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21); право кожного на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку, передбаченому КПК (ч. 3 ст. 21), та доступ особи до інших засобів правового захисту, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, якщо інше не передбачено КПК (ч. 4 ст. 21).

Впадає в око, що формулювання ч. 1 ст. 21 КПК значною мірою відтворює п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції). Проте особливі гарантії ст. 6 Конвенції, які стосуються обвинуваченої особи, як-от презумпція невинуватості (п. 2 ст. 6 Конвенції) та право на захист (п. 3 ст. 6 Конвенції), у КПК закріплені як окремі засади кримінального провадження (у ст. 17 та ст. 20 відповідно). Окрім того, як окремі засади кримінального провадження у КПК закріплені, до прикладу, змагальність сторін (ст. 22), гласність і відкритість судового провадження (ст. 27), безпосередність дослідження показань, речей і документів (ст. 23), розумні строки (ст. 28) та ін., які вважаються загальними гарантіями «справедливого суду» відповідно до ст. 6 Конвенції. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, вимоги п. 3 ст. 6 Конвенції слід розглядати як конкретні аспекти права на справедливий судовий розгляд, гарантованого п. 1 цієї статті, отже, їх слід розглядати разом[7], відтак, у практиці ЄСПЛ, у т.ч. у рішеннях щодо України, є чимало справ, у яких ЄСПЛ розглядав стверджувані порушення п. 1 ст. 6 та п. 3(c) ст. 6 або п. 3(d) ст. 6 Конвенції разом крізь призму саме справедливості провадження в цілому. Враховуючи наведене, закріплення у КПК складових «справедливого суду» як окремих, самостійних засад кримінального провадження, ймовірно, вказує на прагнення законодавця наголосити на їх значущості.

Варто наголосити, що поняття «доступ до правосуддя» в європейському розумінні є доволі широким, і відображене у відомій Доповіді Венеційської

[7] Ван Гейзехем проти Бельгії (Van Geyseghem v. Belgium). Рішення ЄСПЛ [ВП], заява № 26103/95, п. 27. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58908

комісії[8], а також у підготовленому Агенцією Європейського Союзу з основоположних прав і Радою Європи спільно з Секретаріатом ЄСПЛ посібнику[9]. У ньому, зокрема, поняття «доступ до правосуддя» розкривається в контексті основних європейських стандартів у сфері прав людини, тобто через права, гарантовані Конвенцією та Хартією основоположних прав ЄС (далі – Хартія), а також через практику ЄСПЛ і практику Суду справедливості ЄС. Автори посібника наголошують, що хоча дотримання Конвенції та Хартії регулюється різними системами (Ради Європи та ЄС відповідно), доступ до правосуддя охоплює низку основних прав людини (букв. «серцевинних», англ. *a number of core human rights*), таких як право на справедливий суд (згідно зі ст. 6 Конвенції та ст. 47 Хартії) та право на ефективний засіб юридичного захисту (згідно зі ст. 13 Конвенції та ст. 47 Хартії), і ці права мають насамперед забезпечуватися на національному рівні[10]. У посібнику детально розкривається зміст конкретних елементів цих прав, а також обмеження доступу до правосуддя (як загальні питання, так і конкретні приклади) та окремі аспекти доступу до правосуддя певних суб'єктів (таких як особи з інвалідністю, потерпілі від злочину, ув'язнені та особи, які тримаються під вартою) або в деяких сферах (до прикладу, захисту довкілля та електронного правосуддя). Відтак, можна виснувати, що європейське розуміння поняття «доступ до правосуддя» де-факто є навіть дещо ширшим, аніж описуване формулою «право на справедливий суд + право на ефективний засіб юридичного захисту», ураховуючи права ув'язнених та осіб, що тримаються під вартою, за ст. 5 Конвенції (як-от доступ до суду і захисника, право на оскарження рішення про позбавлення свободи, компенсація за незаконне затримання) або інші наведені в посібнику сфери. Проте в кожному разі поняттям «доступ до правосуддя» охоплюються (але не обмежуються ним) усі гарантії «справедливого суду», передбачені ст. 6 Конвенції.

Водночас, порівнюючи такий підхід з викладеним у ст. 21 КПК, зазначимо, що національний законодавець або має власне, доволі «усічене» розуміння доступу до правосуддя, яким не охоплюються змагальність, відкритість провадження, забезпечення права на захист та ін., які виокремлені як окремі засади кримінального провадження, або ж зміст засад кримінального провадження, закріплених у КПК, є різнопорядковим та має різний обсяг, тобто зміст однієї чи кількох «конкретніших» засад охоплюється змістом «доступу до правосуддя» у ч. 1 ст.21 КПК, зокрема, «справедливим розглядом» у світлі ст. 6 Конвенції.

Це питання має не лише теоретичне, але й практичне значення – передусім, через обов'язок суду відповідно до ч. 5 ст. 374 КПК, про що йшлося вище. Щоб обґрунтувати, чи були здійснені стороною обвинувачення всі можливі передбачені законом заходи щодо дотримання прав

[8] Report on the Rule of Law. (2011). Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session. CDL-AD(2011)003rev. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e

[9] Handbook on European law relating to access to justice. (2016). European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 214 p.

[10] Там само, с. 16, 21.

підозрюваного чи обвинуваченого «на захист та доступ до правосуддя», необхідно розуміти суть цих прав та понять. Враховуючи сполучник «та» у формулюваннях ч. 2 ст. 7 та ч. 5 ст. 374, можна виснувати, що законодавець їх розрізняє, отже, сторона обвинувачення має переконати суд у тому, що було здійснено усіх передбачених законом заходів, які стосуються *і* права на захист, *і* доступу до правосуддя. Водночас, якщо зміст права на захист розкривається законодавцем не лише у ст. 20 КПК, але й конкретизується у інших приписах КПК, зокрема, присвячених стороні захисту (ст. ст. 42-54), а також його можна з'ясувати з усталеної практики ЄСПЛ, то щодо «доступу до правосуддя» ситуація зовсім інша. Увійшовши у вітчизняний науковий обіг порівняно недавно, «доступ до правосуддя» часто використовується або як синонім інших понять, або ж наповнюється змістом, відмінним від того, шо є у джерелах його запозичення.

Доволі прикметно, що у документах, підготовлених Апаратом ВРУ у процесі розгляду Закону № 1689-VII (до прийняття – законопроект р. № 4448а від 08.08.2014), не акцентовано на «доступі до правосуддя», – на відміну від права на захист. До прикладу, Головним юридичним управлінням викладено зауваження як до ст. 7 КПК і ст. 374 КПК, так і щодо окремих аспектів права на захист, з посиланням на вимоги ст. 6 Конвенції, та висновками про «можливе порушення права особи на захист, що передбачено статтею 59 Конституції України», а також що «діяльність адвоката у кримінальному провадженні може набути здебільш формального характеру» та що «[з]і змісту законопроекту не зрозуміло, яким чином пропонується забезпечити ці права [права обвинуваченого під час судового розгляду, передбачені ст.ст. 345, 347, 348, 349, 365 КПК – Т. Ф.] у випадку проведення судового засідання за відсутності обвинуваченого»[11]; це зауваження фактично дослівно повторює висновок Головного науково-експертного управління. Проте ні в зауваженнях Головного юридичного управління від 12.09.2014, ні у висновку Головного наукового-експертного управління від 11.08.2014 не аналізується, яким чином буде забезпечено також «доступ до правосуддя». Це, на нашу думку, можна розглядати як підтвердження метафоричності та привабливості цього поняття –включене у текст урядового законопроєкту, воно не викликало зауважень чи дискусій, хоча насправді це може свідчити про труднощі з розумінням змісту «доступу до правосуддя», у т.ч. у фахових юристів, які здійснюють експертизу законопроєктів.

Ураховуючи викладене, а також вимоги верховенства права у контексті юридичної визначеності, зокрема зрозумілості, точності та чіткості юридичних норм, «доступ до правосуддя» в КПК потребує уточнення.

[11] Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» (реєстраційний № 4448а). *Верховна Рада України: Картка законопроекту.* URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4448%D0%B0&skl=8

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-172

СТВОРЕННЯ БІОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ЯК КОНСТРУКТИВНА ОЗНАКА ДЕЛІКТІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА БІОБЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Шамсутдінов Олександр Володимирович
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України
м. Київ, Україна

Проблематика забезпечення біологічної безпеки держави, зокрема й кримінально-правовими засобами, останнім часом набула неабиякої актуальності: пандемія COVID-19 та військова агресія росії проти України не залишили сумнівів у науковців і практиків у тому, що відвернення та нейтралізація біологічних загроз є важливою складовою забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. Однак до сьогодні належної уваги біологічній безпеці як окремому об'єкту кримінально-правової охорони вітчизняною доктриною не приділялося.

Із усієї сукупності кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, автором виділено такі, що посягають на біологічну безпеку – суспільні відносини у сфері забезпечення прийнятних для життєдіяльності біоти (людини та інших живих організмів біосфери) умов довкілля, зокрема створюють біозагрози та завдають чи можуть завдати цим відносинам істотної шкоди. Зокрема, до посягань на біобезпеку України пропонується відносити кримінальні правопорушення, передбачені статтями 113, 130, 131, 133, 142, 236, 237, 239, 241, 242, 243, 247, 251, 253, 261, ч. 2 ст. 268, 325, 326, 439, 440, 441 КК України. Майже половина з цих кримінально протиправних посягань, зокрема їх прості склади, сформульовані вітчизняним законодавцем як «делікти створення небезпеки». А саме, йдеться про «зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (ч. 1 ст. 130), «незаконне проведення дослідів над людиною» (ч. 1 ст. 142), «забруднення або псування земель» (ч. 1 ст. 239), «забруднення атмосферного повітря» (ч. 1 ст. 241), «порушення правил охорони вод» (ч. 1 ст. 242), «забруднення моря» (ч. 1 ст. 243), «проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ч. 1 ст. 253), «порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» (ч. 1 ст. 325), «порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (ч. 1 ст. 326), «екоцид» (ст. 441).

Криміналізація посягань на біологічну безпеку України, зокрема у вигляді деліктів створення біологічної небезпеки обумовлена підвищеними

загрозами, які вони несуть. Йдеться про реальну можливість потрапляння збудників небезпечних інфекційних захворювань або інших патогенів в організм людини чи інших представників біоти, а також в повітря, землю, воду тощо. Отже, «створення реальної біологічної небезпеки» – конструктивна об'єктивна ознака відповідних деліктів. Без цієї ознаки діяння, які переважно становлять порушення конкретного правила дотримання біологічної безпеки, не є кримінально караними, адже не становлять необхідної суспільної небезпечності.

Загроза спричинення шкоди повинна бути реальною, тобто свідчити про появу у відповідній сфері такого небезпечного стану, коли зазначені в законі наслідки можуть настати як закономірні й необхідні[1]. Реальність загрози настання наслідків визначається фіксованим за часом і простором станом розвитку подій на момент порушення правил біологічної безпеки, подальший розвиток яких без втручання інших осіб чи випадкових обставин закономірно призвів би до настання тяжких наслідків.

Однак закон не дає однозначної відповіді, за яких обставин і умов конкретну біологічну загрозу слід вважати реальною чи абстрактною. Вирішення цього питання залишено правозастосовним органам, які мають керуватися власною правосвідомістю та здоровим глуздом. На думку автора, такий суб'єктивний підхід негативно впливає на результати кримінально-правової кваліфікації, збільшує вірогідність прийняття помилкових рішень.

Досліджуючи проблему визначення реальності загрози заподіяння суспільно небезпечних наслідків при вчиненні кримінальних правопорушень проти довкілля, які є деліктами створення небезпеки, В. В. Локтіонова пропонує брати до уваги такі критерії: 1) існування джерела загрози (токсичної речовини в об'єктах навколишнього природного середовища; технологічного процесу, що передбачає використання шкідливих речовин, тощо); 2) наявність цього джерела небезпеки в шкідливій для людини чи довкілля дозі; 3) схильність населення, тваринного або рослинного світу до впливу згаданої дози токсичної речовини[2].

На думку Ю. Б. Бурачинської, вказані критерії є універсальними, тобто «їх можна застосовувати і до інших кримінальних правопорушень, ознакою складу яких є створення небезпеки»[3]. Із цим твердженням важко погодитися, адже другий і третій критерії не можна застосувати, коли потенційним джерелом загрози є не небезпечні предмети (речовини), а умови дійсності, обстановка, на розвиток якої впливає суб'єкт кримінального правопорушення.

---

[1] Пащенко, О. О. (2007). До питання про загрозу спричинення шкоди в кримінальному праві. *Проблеми законності,* 90, С. 147.

[2] Локтіонова, В. В. (2013). Створення небезпеки заподіяння фізичної та екологічної шкоди у злочинах проти довкілля. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція,* 5, С. 221.

[3] Бурачинська, Ю. Б. (2023). *Створення небезпеки як ознака складу кримінального правопорушення у кримінальному праві України* [дис. д-ра філос., Львівський нац. ун-т ім. І. Франка]. Львів, С. 138.

Тож перелічені критерії не враховують головного чинника, який детермінує реальність реалізації загрози – викликані діянням суб'єкта такі фактичні зміни в об'єктивній дійсності, які роблять настання істотної шкоди (в контексті нашої роботи – загибелі людей, їх масового захворювання, отруєння, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу тощо) цілком закономірним.

Утім, стосовно деліктів створення біологічної небезпеки визначені В. В. Локтіоновою критерії заслуговують на увагу і за певної адаптації та конкретизації можуть знайти своє практичне застосування.

Зокрема, досліджуючи зміст «створення біологічної небезпеки» як основної конститутивної ознаки складів відповідних деліктів, сформулюємо критерії визначення такої небезпеки реальною.

1. Визначальним чинником, який обумовлює біологічну загрозу, є збудник інфекційного захворювання, токсин або інший *біологічний патогенний агент*. Суб'єкт правопорушення здійснює певні маніпуляції з виділеним штамом цього патогена чи з інфікованими / контамінованими цим патогеном об'єктами (предметами, біологічним матеріалом, організмами), або ж сам є носієм цього збудника. Такий біологічний патогенний агент відповідно до існуючої міжнародної класифікації, розробленої Всесвітньою організацією охорони здоров'я, має належати до 3 або 4 групи, тобто становити значний індивідуальний та / або суспільний ризик. За національною класифікацією, найбільш небезпечні мікроорганізми належать до I-II груп патогенності[4]. Окрім формальної ознаки (передбачення біологічного патогенного агента будь-яким з цих переліків), збудник захворювання має відповідати матеріальним ознакам, тобто якісним і кількісним характеристикам, які обумовлюють його реальну небезпечність для біоти. Зокрема, йдеться про його високу інфекційність, патогенність, вірулентність, летальність, контагіозність, стійкість до антимікробних препаратів, УФ-випромінювання, високих температур, вищу за порогову концентрацію або дозу тощо.

2. *Між діянням суб'єкта та потраплянням біологічних патогенних агентів* до організму людини, інших представників біоти чи до абіотичних об'єктів довкілля має *простежуватися причинний зв'язок*, обумовлений у тому числі обстановкою вчинення правопорушення. Інакше кажучи, діяння суб'єкта за «сприятливих» умов місця, часу і обстановки (температура, вологість, освітленість, інші метеорологічні умови; відсутність / вади режимних обмежень, фізичних перепон, засобів об'єктивного контролю, біологічного захисту, вентиляції, зберігання, стерилізації, дезактивації тощо) повинні призводити до інфікування людей, тварин, рослин або контамінації абіотичних компонентів довкілля тим чи іншим особливо небезпечним / небезпечним біологічним патогенним агентом, або ж робити

[4] Величко, М. В. та ін. (2024). *Правове забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту в Україні*. Чернівці : Друк Арт, С. 39-41.

таке зараження / забруднення закономірним за характером розвитку відповідних причинно-наслідкових зав'язків.

3. Обов'язковою складовою делікта створення біологічної небезпеки має бути *об'єкт протиправного впливу* – люди, інші представники біоти, а також абіотичні складові довкілля, які суб'єктом такого делікту ставляться в реальну біологічну небезпеку. В одних випадках конструкцією таких складів небезпеки передбачений потерпілий або предмет кримінального правопорушення як обов'язкова ознака, в інших – ні. Однак при дослідженні реальності створення біологічної небезпеки зазначений об'єкт протиправного впливу як один з основних критеріїв потребує, на переконання автора, обов'язкового встановлення.

4. Останнім не менш важливим критерієм визначення біологічної небезпеки реальною є *конкретні об'єктивні обставини, які перешкодили* створеній суб'єктом *біологічній небезпеці перетворитися на істотну шкоду* для життя чи здоров'я людей, довкілля, інші тяжкі наслідки. Йдеться про сили, які перервали причинний зв'язок між діянням суб'єкта та суспільно небезпечними наслідками. Інакше кажучи, спричинене діянням суб'єкта інфікування/контамінація не повинно призводити до захворювання людей чи інших представників біоти, або до заподіяння постраждалому тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, або до поширення захворювання (зокрема, у формі епідемії, епізоотії чи епіфітотії). Такі об'єктивні перешкоди, що не дозволяють створеній суб'єктом можливості біологічно небезпечних наслідків перетворитися на дійсність, мають бути обумовлені втручанням інших осіб, випадковими подіями, що не охоплювалися умислом суб'єкта, обставинами непереборної сили, іншими об'єктивними факторами, що змінили хід подій, втрутились у розвиток причинно-наслідкових зв'язків.

Сформульовані критерії визначення реальності біологічної небезпеки, створюваної відповідними деліктами, можуть бути використані правозастосувачами як орієнтири при кваліфікації зазначених кримінальних правопорушень.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-173

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ВИПРАВДОВУВАННЯ, ВИЗНАННЯ ПРАВОМІРНОЮ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ГЛОРИФІКАЦІЯ ЇЇ УЧАСНИКІВ: ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ

Швидка Дар'я Дмитрівна
студент факультету міжнародної торгівлі та права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України, розпочате 24 лютого 2022 року, мало всі шанси поставити законодавчі процеси на паузу і привернути увагу державного апарату виключно до прямого управління та вирішення нагальних питань на місцях. Натомість воно стало каталізатором для активного розвитку та стрімкої адаптації українського законодавства до реалій, з якими наша держава вимушена була стикатися на той момент. Винятком не стали зміни, що забезпечили часткове реформування кримінального права та появу певних нових термінів і, власне, правопорушень.

Метою роботи є окреслення підстав та ймовірних правових наслідків криміналізації певних діянь, пов'язаних із поведінкою представників суспільства та їхнім ставленням до агресії РФ проти України, висвітлення нюансів у межах зазначеної тематики, що можуть підлягати подальшому дослідженню.

Причиною виникнення ряду питань у вітчизняної наукової спільноти стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» статтею 436-2 згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03 березня 2022 року. Наведений закон також передбачав зміни до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України: досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 436-2 КК України, було віднесене до підслідності слідчих органів безпеки.[1]

На думку деяких науковців, від початку воєнних дій Україна відчула на собі наслідки гібридних інформаційних ударів, тому перед законодавцями постало чимало завдань правового супроводу всебічної протидії агресору у

[1] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 № 2110-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#n20

сфері захисту відносин в інформаційному просторі, що активно розвивається й змінюється щодня.[2] Вивчаючи зміст обговорюваної статті, варто зауважити, що однією з найімовірніших підстав її появи у кодексі справді є активне використання фізичними особами інформаційних ресурсів, де найчастіше можна зустріти порушення цих норм.

Однією з численних особливостей статті 436-2 КК України є те, що нею вперше у національному кримінальному праві було закріплено термін «глорифікація» і тим самим введено у термінологічний обіг юриспруденції. З моменту прийняття вищезазначених змін звеличення і прославлення осіб, причетних до агресії РФ проти України, карається законом.

Якщо звернутися до звичної для національного кримінального права класифікації складів кримінальних правопорушень за ступенем суспільної небезпеки, можна дійти висновку, що склад, передбачений частиною першою статті 436-2 КК України, є основним, оскільки не містить ні обтяжуючих, ні пом'якшуючих обставин. Натомість склад частини третьої цієї же статті можна вважати кваліфікованим, так як він містить ознаки, що підвищують суспільну небезпеку, і, відповідно, обтяжуючі обставини, а саме: вчинення правопорушення службовою особою, або вчинення його повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації.[3] Виникає питання щодо кваліфікації частини другої статті, що розглядається. З цього приводу Р.О. Мовчан висловлює певні сумніви у своєму дослідженні, зокрема щодо доречності диференціації відповідальності за вчинення діянь,

передбачених частинами першою і другою статті 436-2. У своєму проєкті удосконалення статті він пропонує встановити кримінальну відповідальність виключно за публічне вчинення дій, передбачених наразі в частині першій, а також уніфікувати відповідальність і за вищезгадані публічні дії, і за передбачене в чинній частині другій виготовлення або поширення відповідних матеріалів.[4]

Згідно зі статистикою, наведеною у Єдиному звіті Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення за січень-лютий 2024 року, у заначений період було обліковано 190 кримінальних правопорушень за ст.436-2 КК України, а повідомлення про підозру у правопорушеннях за цією ж статтею були вручені у 56 випадках.[5] Така кількість протиправних діянь, вчинених на території України за два останні місяці, дає підстави вважати, що криміналізація виправдовування, визнання правомірною, заперечення

[2] Батиргареєва В.С. До кримінологічного аналізу виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії РФ та глорифікації її учасників як нового виклику безпеці інформаційного простору України. Інформація і право. 2022. № 4(43). С. 38.

[3] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

[4] Мовчан Р.О. Про деякі дискусійні положення кримінально-правової новели про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України). Кримінологічні дослідження : збірник наукових праць. 2023. Вип. 13. С. 288.

[5] Офіційний веб-сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

збройної агресії РФ проти України є обґрунтованою. Наслідки належного покарання цих правопорушень наблизять українське суспільство до порядку і забезпечуватимуть прогрес національної свідомості.

Батиргареєва В.С зазначає, що у перспективі кількісні показники випадків застосування статті 436-2 КК України перебуватимуть приблизно на тому самому рівні, що й у теперішній час, обґрунтовуючи це поступовим зменшенням потенційної соціальної бази носіїв відповідних ідей та поглядів через очевидність трагічних наслідків російської агресії для народу України.[6] На мою думку, на розвиток або занепад таких тенденцій впливатимуть різноманітні фактори, серед яких вік, ступінь обізнаності та схильність до поширення неправдивої інформації певних представників суспільства.

Підбиваючи підсумки, хотілося б зазначити, що питання криміналізації всіх діянь, що потенційно несуть загрозу для суспільної безпеки, пов'язаних із воєнними злочинами РФ стосовно України, ще далеке від свого вирішення. Тим не менш, українське законодавство активно прогресує та адаптується до нинішніх умов і приділення владою уваги аспектам перетворення кримінального права слугує тому прямим підтвердженням.

[6] Батиргареєва В.С. До кримінологічного аналізу виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії РФ та глорифікації її учасників як нового виклику безпеці інформаційного простору України. Інформація і право. 2022. №4(43). С. 38.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-174

ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОЦИДУ

Шульга Андрій Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна

Те що відбулося з ранку 24 лютого 2022 року в Україні визнано цивілізованим світом військовою агресією або ж війною з боку терористичного угрупування під назвою росія. Так, саме з цього часового моменту весь світ говорить про повномасштабну військову агресію росії проти суверенної, незалежної України. Але гібридну агресія росією було розпочато ще у 2014 році, з моменту окупації Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цими трагічними подіями дуже багато громадян України, іноземців й апатридів вимушені були змінити свій звичний уклад життя, втратили роботу, місце навчання, майно, близьких, друзів та знайомих, своє здоров'я та життя.

Як будь-яка війна чи військова (збройна) агресія однієї країни щодо іншої, незважаючи на причини, умови, час, невідворотно тягнуть людські жертви, економічну шкоду державі-жертви, соціальні негаразди, а також шкоду, у певних випадках непоправну довкіллю. У цьому контексті треба зазначити, що військова тактика збройних сил країни-агресора полягає у банальному знищені територій, ландшафтів, лісів, іншої рослинності, водних об'єктів, у зв'язку з чим гинуть і тварини, що спричиняє наслідки, насамперед, екологічного, характеру, а саме екологічну катастрофу. Зокрема, можна назвати військові конфлікти у В'єтнамі, Камбоджі, Югославія, Ірак, Сирія та інші. Це здійснюється заради позбавлення можливості мати природні укриття військовим країни-жертви. Якраз у знищені всього живого, руйнуванні неживого світовим лідером є так звана росія, як держава-агресор, держава-терорист, держава-людожер. Але екологічна катастрофа, знищення природного середовища, його різноманіття на території країни, що захищається – це лише один з бажаних результатів військової агресії.

Особливе місце в системі кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку займає екоцид. Кримінальним кодексом України (далі КК України) екоцидом визнається масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу (ст. 441 КК України)[1]. Треба зазначити, що екоцид в

[1] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

якості злочину не визнаний ні у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі МКС)[2], ні у будь-якому іншому міжнародному нормативно-правовому акті, що є суттєвою прогалиною у питаннях пов'язаних з глобальною охороною довкілля від антропогенного впливу, як військового та і невійськового характеру. При цьому, Україна хоча і є підписантом Римський статут у частині функціонування МКС з 20 січня 2000 року, але ще не ратифікувала його.

Станом на зараз Офіс Генерального прокурора веде провадження у 265 справах щодо порушення законів та звичаїв війни та 14 справах про екоцид[3] [4]. Як бачимо, пріоритетними у розслідуванні дій російських загарбників є дві національні кримінально-правові норми – порушення законів та звичаїв війни та екоцид. Але саме склад екоциду прийнятний, коли йдеться про заподіяння військовими діями шкоди довкіллю.

Щодо розуміння юридичної підстави кримінальної відповідальності за екоцид, то необхідно зауважити, що по-перше, це правопорушення є поліоб'єктним. Це означає, що основним безпосереднім обов'язковим об'єктом пропонується визнавати мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок; безпосередніми додатковими факультативними – екологічна, продовольча безпека; життя та здоров'я людей, які мешкають на територіях, що зазнали забруднення, знищення тощо. Хоча щодо місцезнаходження розглядуваної норми виникають обґрунтовані сумніви, які потребують аналізу у подальших дослідженнях По-друге, з об'єктивної сторони склад правопорушення «Екоцид» сформульовано, як матеріальний склад, тобто так зване «наслідкове» правопорушення. До суспільно небезпечних дій закон відносить: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу; 2) отруєння атмосфери або водних ресурсів; 3) вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. При цьому, у законі ігнорується вказівка на час та місце вчинення таких діянь. Наслідком визначається екологічна катастрофа. Під такою визнається негативна зміна екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду, біосфери. По-третє, суб'єктом цього правопорушення є особа фізична, осудна, яка досягла 16 річного віку. Знову ж таки, законодавець не конкретизуючи суттєвих ознак суб'єкта екоциду дозволяє правозастосовцю визнавати таким будь-яку особу. Тобто говоримо про загального суб'єкта, що негативно впливає на реалізацію принципу «справедливості покарання за вчинене». По-четверте, суб'єктивна сторона екоциду характеризується умисною формою вини. Хоча це прямо не зазначено у диспозиції статті, але випливає з санкції. Так, за «Екоцид» передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років, що свідчить саме

[2] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

[3] Litvinova V. Stvoryty pretsedent: Ukraina pershoiu u sviti rozsliduie voienni zlochyny proty dovkillia. Internet vydannia Interfaks-Ukraina. URL: https://interfax.com.ua/news/blog/945034.html [in Ukrainian].

про умисну форму вини при вчинені цього суспільно небезпечного діяння передбаченого статтею 441 КК України. Мотив та мета вітчизняним законодавцем винесені за межі складу правопорушення, що вказує на їх факультативність.

Тепер щодо визначеності об'єкта кримінально-правової охорони екоциду. Безпосередньо при вчинені екоциду шкода завдається саме навколишньому природному середовищу (як йому всьому, так і окремим його складникам). Про це свідчить механізм завдання такої шкоди описаний в антидиспозиції цієї кримінально-правової норми. Зокрема, це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [5]. Але законодавець розмістив це кримінальне правопорушення у Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Таким чином визнаючи, що родовим об'єктом екоциду є глобальний мир без війн, безпека людства, існуючий міжнародний правопорядок. При цьому ми не розглядаємо теорії визначення об'єкта кримінального правопорушення, а лише аналізуємо саме явище, якому завдається шкода суспільно небезпечним діянням, що безпосередньо страждає від нього.

Але якщо розглядати це кримінальне правопорушення з точки зору суб'єктивної сторони, то зазначимо, що у цьому випадку заподіяння шкоди довкіллю є похідними наслідками від посягання на глобальний мир без війн, безпека людства, існуючий міжнародний правопорядок. Це означає, що агресор, насамперед, має на меті захоплення суверенної території іншої держави, знищення державності, знищення населення такої території, національної ідентичності всіма способами та методами, встановлення своєї прямої або маніпулятивної влади на такі території тощо. Спричинення шкоди довкіллю в цілому та окремим його частинам – це вбачається як шлях досягнення такої мети військовим способом. військова тактика збройних сил країни-агресора полягає у банальному знищені територій, ландшафтів, лісів, іншої рослинності, водних об'єктів, у зв'язку з чим гинуть і тварини, що спричиняє наслідки, насамперед, екологічного, характеру, а саме екологічну катастрофу. Це здійснюється заради позбавлення можливості мати природні укриття військовим країни-жертви. Якраз у знищені всього живого, руйнуванні неживого світовим лідером є так звана росія, як держава-агресор. При цьому, екологічна катастрофа, знищення природного середовища, його різноманіття на території країни, що захищається лише один з бажаних похідних результатів військової агресії. Тому довкілля є об'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 441 КК України «Екоцид» але додатковим безпосереднім. Тобто, при здійснені агресії, країна-агресор (її відповідні суб'єкти), насамперед, переслідують мету – захоплення чужих територій і знищення, псування, руйнування, засмічення об'єктів навколишнього природного середовища є похідним наслідком. Відповідно, вітчизняний законодавець розміщуючи статтю 441 «Екоцид» у Розділі XX

«Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» діяв логічно і вивірено.

Наприкінці зазначимо наступне, довкілля, як об'єкт кримінально правової охорони дійсно присутній у складі екоциду. Але він є додатковим безпосереднім, з огляду на основну мету суб'єкта-агресора. Тобто, будь-які дії, що спричиняють шкоду навколишньому природному середовищу, пов'язані зі здійсненням військової агресії або в умовах міжнародного збройного конфлікту мають кваліфікуватися як екоцид – кримінальне правопорушення передбачене ст. 441 КК України. У випадках заподіяння екологічної шкоди не поєднаної із такими об'єктивними умовами повинно кваліфікуватися як кримінальне правопорушення проти довкілля, передбачене Розділом VIII КК України. Тому для більшої конкретизації у частині притягнення до кримінальної відповідальності за екоцид відповідного суб'єкта доцільним є доповнення антидиспозиції ст. 441 КК України вказівкою на таку об'єктивну ознаки, як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу в *умовах військової агресії або збройного конфлікту*».

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-377-7-175

ОБРАЗА ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ПОГРОЗА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЮ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Якименко Анна В'ячеславівна
студентка
Полтавського фахового коледжу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Полтава, Україна

Військовослужбовці, які стоять на захисті національної безпеки та інтересів своєї країни, безумовно, є однією з найважливіших складових сучасного українського суспільства. Вони несуть відповідальність за забезпечення безпеки громадян та захист національних кордонів. Однак, разом з високим статусом та патріотичним покликанням, військовослужбовці також стикаються з різноманітними викликами, серед яких особливе значення має збереження їхньої честі і гідності.

Поняття образи честі і гідності для військових мають вирішальне значення, оскільки вони впливають на їхній авторитет, довіру та ефективність у виконанні службових обов'язків.

В 2021 році розділ XIX Особливої частини Кримінального кодексу України[1] було доповнено статтею 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», в якій визначено такі три форми об'єктивної сторони кримінального правопорушення:

– образа честі і гідності військовослужбовця;

– погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї;

– виготовлення *та* поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Потерпілим від цих кримінальних правопорушень може бути виключно військовослужбовець, його близький родич або член сім'ї.

Аналізуючи поняття "образи" у юридичному контексті, важливо відзначити, що Кримінальний кодекс України 1960 року містив загальну норму про образу будь-якої особи (стаття 126), а також норму щодо образи почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями (стаття 66), а також ряд спеціальних норм, що стосувалися образи окремих категорій

[1] Кримінальний кодекс України: із змінами та доповненнями. 2001. No 107. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

потерпілих. Однак усі ці дії, що виражали образу, декриміналізувалися у чинній версії Кримінального кодексу 2001 року, за винятком образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями (стаття 161).

У чинній редакції КК 2001 року, образу військовослужбовця віднесено до злочинів проти громадського порядку. Відповідно до постанови ПВСУ від 7 лютого 2003 року, "тяжка образа" визначалася як явно непристойна поведінка, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або його близьких. Таке розуміння образи в практиці майже повністю збігається з формальним визначенням у КК.

Згідно з п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. No 1[2] «під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов’язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло».

Виходячи з вищезазначених положень, можна стверджувати, що приниження честі і гідності в кримінально-правовому контексті – це дії, що спрямовані на приниження або відкидання позитивних якостей особи в очах суспільства (приниження честі) та самооцінки особи (приниження гідності).[3] Приниження честі і гідності військовослужбовця, згідно зі статтею 435-1 Кримінального кодексу, – це зменшення або відкидання позитивних якостей, пов'язаних з виконанням ним завдань щодо національної безпеки і оборони, а також стримування збройної агресії проти України.[4] Образа полягає в приниженні честі та/або гідності, вираженому в нечесній формі.

Збільшення суспільної небезпечності приниження честі і гідності військовослужбовця, його родичів чи членів сім'ї, пов'язано з тим, що такі дії вчиняються в контексті їхньої службової діяльності.[5] Проте важливо зауважити, що визнання образи військовослужбовця на основі особистої антипатії не повинно бути визнане кримінально протиправним за даною кваліфікацією.

[2] Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. No 1

[3] Рибалка В.В. Честь і гідність особистості як фактори індивідуальної та соціальної безпеки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. психологічна. 2009. Вип. 1. С. 50.

[4] Підгородинський В. Поняття честі та гідності особи. Вісник прокуратури. 2009. № 10. С. 93.

[5] Левицький М.О. Право військовослужбовців на честь та гідність. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 42. Т. 1. С. 84.

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ
XVI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТА ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ»

26–27 квітня 2024 року

Підписано до друку 15.04.2024. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 147,87. Наклад 100. Замовлення № 0424-028.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.